

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA
SZARVAS GÁBOR.

36,
MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1873.

RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET	
Nyelvtudományi Intézet	
19 70	5. 22. 11.

F 4202/45

Leír.
1980

Leír. 10v.
1965

A MAGYAR NYELVŐR DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Arany János.
Árpádfi G.
August Gerő.
Babics Kálmán.
Bakoss Lajos.
Ballagi Aladár.
Balogh Dénes.
Baráth Ferencz.
Barna Dezső.
Barna Ferdinand.
Bartha Károly.
Béler Jenő.
Borbás Vincze.
Borostyánkővi.
Brassai Sámuel.
Budeniz József.
Csaplár Benedek.
Deák Farkas.
Donner Lajos.
Erdélyi Béla.
Fatér József.
Ferenczi János.
Fischer Ignác.
Fogarasi János.
Gaál Ferencz.
Géresi Kálmán.
Gózon Imre.
Greguss Agost.
Gyergyay Ferencz.
Gyulai Béla.
Hajnal István.
Hamary Dániel.
Hetesy Péter.
Horváth János.
R. Horváth János.
Hunfalvy Pál.
Ihász Gábor.
Irsik Ferencz.
Iványos Soma.
Jeszenák Rafael.
Joannovics György.
(Ifj.) Káplány József.
Királyi Pál.
Király Terka.
Kiss Ignác.
Komáromy Lajos.
Kovách Albert.
Könnye Nándor.
Kőrész Kelemen.

Krajnik Gyula.
Kriza János.
Laky Demeter.
Lederer Gyula.
Lőrincz Károly.
Malmosi Károly.
Markovics Sándor.
Márton Imre.
Moenich Károly.
Morgenstern Henrik.
Nagy Gyula.
Nagy Lajos.
Nagy László.
Németh Lajos.
Oblatt Béni.
Paal Gyula.
Papp György.
Pettko János.
Pfeiffer Julia.
Ralovich Lajos.
Roth Ferencz.
Ruehietl Miklós.
Sass János.
Sárospataki.
Sipos Eszti.
Steiner Jenő.
Steiner Zsigmond.
Szabó Imre.
Szalóki J.
Szász Károly.
Szeberényi Lajos.
Szetsödy Julia.
Székács József.
Szilády Áron.
Szulik József.
Tapody G.
Ponori Thewrewk Emil.
Tóth József.
Török Károly.
Tóttössy Béla.
Turcsányi Andor.
Varga János.
Volf György.
Weisz József.
Wolf Vilmos.
Zámbó János.
Zelles Ilma.
Zsilinszky Endre.
Zsoldos Benő.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185 - 186. sz.

II. kötet.

1873. JANUÁR 15.

I. füzet.

A MAGYAR HELYESÍRÁSRÓL.

Crambe recocta.

A Magyar Nyelvészet első évi folyamában, tehát 1856-ban ezeket írtam: „Mióta az 1848 előtti Tudós Társaság által meghatározott helyesírási szabályokat elhagyogatják, azóta növekedett a zavar, a mely előbb csak az élet és a szabályok közt volt meg, de azután az elméletbe is behatott, úgy hogy most nem tudjuk, mit miképen írjunk, s elevenen érezzük mindnyájan a szükségét, hogy mentül hamarább segíteni kell a bajon. Azonban egyetlen orvosság az igazán helyesírási tudomány. Ezt keresik is, de nem nagy sikerrel....

Mondván, hogy kevés sikerrel keresik a helyesírás tudományát, távol van tőlem azt gondolni, hogy én találtam el a valóságot. A helyesírás nem önálló valami, hanem a nyelvtudomány eredménye; azért is az a helyesírásnak egyedüli alapja. Hiú törekvés ki akarni azt szakasztani a nyelvtanból, s ennek tökéletesítése előtt akarni megigazítani; úgyde nyelvtanunk is addiglan tévedez, míg nem lesz meg a magyar nyelvtudomány. Hogy pedig ez megvolna már, legalább a Magyar Nyelvészet nem vitatja, annál kevésbbé mondhatom magamról: ime kitárom a magyar helyesírás szabályait, a melyekhez már semmi kifogás nem férhet. Csak figyelmeztetni akarom a közönséget a nyelvtudománynak s illetőleg a nyelvtannak azon részeire, a melyek különösen meghatározzák a kiejtést vagy az élő nyelvet s az ezt betűkkel kifejezni akaró helyes-

írást. Ama részek pedig a szóismeret*) (etymologia), hangsúly (accentus) és a széphan­g­z­at (euphonia). E három együtt uralkodik az élő beszéden, a hol az a nyelv­szellemnek öntudatos kifejezője; ott pedig, a hol a nyelv­szellem némúl­ni kezd, a tudomány köteles kikutatni azokat, segítségök által a nyelv­szellemet föleleveníteni, s így igazítani meg az élő beszédet. Tehát a nyelvtudomány, a mely nemcsak az élő beszédet, mint a nyelvnek jelenét, hanem annak múltját is kutatja, sőt a rokon nyelveket is tekinti, sokszor megigazítani kénytelen az élő gyakorlatot; meg is igazítja azt mindenütt, a hol tudomány uralkodik. Előttünk hát az elhíresztelt helyesírási elv: Úgy írok a mint beszélek, s úgy beszélek a mint írok, semmit sem nyom; ez kerékben futó mondás,¹ mely a maga kérdésével felel magának.

A szóismeret, hangsúly és széphan­g­z­at a nyelvtannak megannyi részei, a melyek a helyesírást meg akarják határozni, s azok erre nézve nem egymásnak kirekesztői, hanem inkább kiegészítői. A szóismeret t. i. a szók eredeti állományát keresi, és úgy terjeszti azt élénk, a mint az rideg magában volna. De az élő beszédben a szó gyéren, vagy soha sem fordul elé ily ridegen; az más, hasonlóképen rideg szóval szerves új szóvá lesz, s a hangsúly adja belé a lelket, mely az új szót eleveníti, a mint azt a szó­ra­go­zá­snál és szó­ké­p­zé­snél tapasztaljuk. A mi a hangsúly elevenítése után még darabosan marad, azt a széphan­g­z­at kisimítja. E három tényezőt, a szóismeretet, hangsúlyt és széphan­g­z­atot kell tehát tekinteni, ha helyes véleményt akarunk magunknak szerezni arról, hogy mit miképen írunk. Minthogy azonban a szó­hangokat betűkkel fejezzük ki, azokról is meg kell emlékeznünk. Szólni fogunk tehát a betűkről, a szóismeretről, a hangsúlyról s végre a széphan­g­z­atról, hogy utat készítsünk magunknak a helyesírás tudományára.“

Mint 1856-ban, úgy 1873-ban is az a meggyőződés, hogy olyan helyesírási szabályokra, a melyek egyaránt ki-

*) Bár nem akarok purista lenni, de a tudományos műszók értelmes okos magyarosítását soha sem ellenezhetem. A fiatalabb nyelv­tu­dó­so­kat szólítom fel, mondják meg, mely magyar szó fejezhetné ki legjobban az etymon és etymologia értelmét? H P.

elégíthetik a tudományt és az élő nyelvet, s a melyek szabály-létüket is igazolhatják, csak az elésoroltak meghányása és megvizsgálása útján juthatunk el. Legyen szabad ma elmondanom egyetmást

a betűkről.

A magyar nyelv hangjai többfélék és a latin nyelv hangjaitól, a melynek betűivel élünk, különbözők lévén, az írásjegyek nem fejezik ki tökéletesen nyelvünk hangjait. Tehát toldani kellett s összerakni az egyszerű jegyeket; így támadtak aztán nálunk a következő jegyek: *á, é, í, ó, ú, ő, ö, ü*; továbbá *gy, ly, ny, ty*; *sz, cz, cs, ds* vagy *dzs*.

A magánhangzói jegyekkel csak megvolnánk még, ámbar nyelvünk kárát vallja annak, hogy a széles *e* leírására nem fogadtuk el az *ä*-t, minélfogva a közép *ê*-re az egyszerű *e* maradt volna. Nyelvünkben az *e* hangok túlságig számosak, s minthogy az *e*-féle hang az *ö*-t is pusztítja, néha nagy monotonia szélesedik el nyelvünkön. Irodalmi nyelvben az írás felette nagyon hat az élő nyelvre. Ha az írás a különbözőféle magánhangzókat nem bírja vagy nem akarja kifejezni, a melyeket nem tájbeszédi sajátság, hanem a nyelv alkotása szült, akkor a helyett, hogy őrzője volna, pusztítója lesz a különbözőféle nyelvhangoknak; s pl. az alhangú *hatalom* szónak megfelelő felhangú *szerelem*-je lassankint olyanná lesz, mintha amazt *hatalam*-nak ejtenők; az *ok, om, ol, kod* stb. alhangú ragok és képzők felhangú párjai (bokrai) lassanként oda változnak, mintha amazok *ak, am, al, kad* stb. volnának. De mind ennek ellenére azt mondom: hagyján, a magánhangzói írásjegyekkel csak elvagyunk; s ellehetünk velük itthon, el a világ vásárján is.

A világ vásárja talán gondolkodóba ejt egynémely olvasót, hogy vajjon nem szándékom-e „közös ügygyé“ tenni a magyar nyelvet is? *) Nyiltan kimondom, be h n a g y o n

*) Igaz anekdota, azaz még el nem mondott hírecske, hogy éppen 1856-ban, midőn a megindulni akaró Magyar Nyelvészeti számára részvevő és dolgozó társakat keresek vala, levélben egyik felszólított ügyfél megszűgá, hogy figyelmeztették őt arra, hogy én az osztrák kormány által meg vagyok vesztegetve, hogy „a finnezés által“ a magyar nyelv hitelét rontsam. A levelet emlékül tartogatom. H. P.

is szeretném a magyar nyelvet közös európai üggyvé tenni, csak elfogadnák annak! Ez azonban nem rajtunk áll, a kik a nyelvtudománnyal és helyesírással kibelődünk, hanem áll némileg azokon, a kik a magyar politikát űzik, de áll leginkább azokon, a kik a tudomány és a művészet felkentjei. Már mind a magyar politikustól, mind a magyar tudóstól és művésztől igazán és komolyan követelem, hogy eszményeiket és mérkékeiket ne a Hortobágyon, hanem az európai vásáron szedjék.

Mondom, a magánhangzói betűkkel csak ellehetünk mind itthon, mind a világ vásárján is; de a más-salhangzói betűkről nem lehet azt mondanom: ezek itthon is alkalmatlanok, a világ vásárján pedig kirívók, köz elfogadásra nem ajánlkozók. Avvagy nem alkalmatlanság-e az, hogy szokásos helyesírásunk kénytelen *tytr, gygy, nyny, lyly, szsz, cycz* stb. négy-négy jegyet rakni oda, a hol ket-tős mássalhangzót akar kifejezni? S mennyire kirívó, idegen a világ vásárján főleg az, hogy az *s* betű nem európai *s*, hanem *sch*, vagy (francia) *ch*, vagy *sh*! Ha a magyar nemzet háromszor kisebb volna mint a mekkora, s ha valahol félre eső zúgban lappangana, a melyet az anyagi és szellemi forgalom nem ér, s ha végre az a kicsi és a világ szeme elől jól eldugott nemzetecske feladatának tartaná, hogy senki ne lássa őt, valamint ő sem akar másokat ismerni vagy csak látni is: akkor ugyan mindegy volna reá nézve és a világra nézve is, hogy miképen ír, ha írásra is vetemedik; de a magyar nemzet nagyobbacska, s a világforgalom útja mentiben lakik; neki nem lehet, nem szabad elzárkoznia. Mi húzza le rólunk a sarkantyús csizmát, a csinos szűk nadrágot, a klárisos vagy akár gyémántos atillát, akármennyire gömbolózzunk is bele hazafias elszántsággal? Semmi egyéb mint az, hogy a Duna mentiben, a világ vásárján lakunk, s hogy Pest jóval közelebb esik Európa szívéhez mint Madrid vagy Pétervár. S jó, nagyon jó nekünk, hogy itt vagyunk a Duna mentiben; mert még jó idejekorán meggyőződhattünk arról, hogy a magyar szellem, a magyar nemzetiség nem sarkantyús csizma, zsinóros nadrág és fényes gombú atilla, hanem ezeknél valamivel külömb, a mi független minden külső díszről, divattól.

A népiskolákban is, annál inkább a városi elemi iskolákban ismertetni kell Európát és Amerikát, a történelemnek főbb eseményeit, ismertetni kell a természetet is, még pedig úgy, a hogy azt az európai tudomány elnevezgeti. Mennyi akadályt gördít elénk tanítás és tanulás közben csak az az egyetlen s betű? A geographiai, általában az idegen nyelvű szókat s leírásukat nem kerülhetjük ki, de nem is akarjuk kikerülni; azt is ohajtjuk, s kell ohajtanunk, néha szinte követeljük már, hogy a külföldiek is megismerkedjenek a mi neveinkkel, a mi írásunkkal. Ezt a kölcsönös érdeket valamint az írással fokozni, úgy fejlődését írásunkkal meg is lehet akasztani. Helyzetünk a kölcsönös érdek fokozását követeli, nem akadályozását. A hatalmas oroszország tetszeleghet magának idegenes írásával; de a mi 70 milliónak szabad, nem szabad 7 milliónak. Pedig magyar írásunk, jöllehet az európainak elfogadott latin betűket írjuk, majdnem annyira idegen az angolnak, olasznak, francziának, németnek, mint az orosz írás.

Ezt az itthon kényelmetlen, a világ vásárján pedig nagyon is idegen írást az s-nek nem európai hangja szüli leginkább. Mert ha s nem az európai, egyszerű erős s, hanem *sch*, vagy *ch*, vagy *sh*, bajos a c-t úgy fogadni el, a mint azt némelyek teszik, a kik Nagy Ignác-ot, Toldy Ferenc-et írnak; mert a következetesség mindjárt megszakad; pedig minden írásmód köteles arra is tekintettel lenni. A *c* jól illik az *s* mellé, valamint a *cs* is a *zs* mellé, ha egyszer s nekünk *sch* akar lenni. De ha az s-nek európai értéket adunk, sziszegő hangjaink ezek lesznek: *z*, *s*, *c* (*z*ab, *s*abni, *c*áfolni; *roz*zan, *v*essen, *m*occan); sőt akkor a *dz*-nek egyszerű hangját is *z*-vel fejezhetnők ki. Vékony vagy foghangú sziszegőink volnának e szerint *z* *z* *s* *c*. De hogy fejezzük ki a vastag vagy ínnyhangú sziszegőket? Sokfélet kísérlettek meg már, s a számos kísérletből az sül ki, hogy felette nehéz oly betűalakot találni ki, mely szép is, kényelmes is legyen. Hagyjunk fel tehát avval, hogy új betű-alakokat teremtsünk, s fogadjuk el azt, a mit a szláv írás már elfogadott, a mit már azok is elfogadtak, a kik általános (latin betűjű) alphabetum megalapításán igyekeznek, s a mit a mi magyar nyelvtudományunk is az idegen nyelvbéli szók írásában már hosszabb idő óta alkalmaz, tudniillik a *ž* *ž* *š* *č* jegyeket, a melyek

eddig *zs, dzs, s, cs* jegyekkel íratnak. A *ž* felette ritkán fordul elő nyelvünkben, pl. *žida* (dzsida), *finž*a (findzsa); a rokon nyelvekben azonban elég sűrűn kerül elő. Azonban a magyar szók belhangjaiban a *ž*-nek is van helye, jöllehet ott a *z* szorítja ki, pl. *csirážik* és *csirážik*; ezek közül az utóbbi általánosabbá kezd válni, lehet talán csak azért, hogy *dž*-t restelünk írni. Ha azonban egyszer a *ž*-t elfogadjuk, akkor a *csirážik* csak olyan kényelmes lesz, mint most a *csirážik*.

Benne vagyunk az újításban, essünk rajta keresztül egy huzomban. A *gy, ly, ny, ty* úgynevezett lágy hangok mind úgy támadtak, hogy a *g, l, n, t* után egy *i* hang *j*-vé vált, s *gi*ermek, *li*áni, *ni*úz, *ti*úk helyett lett *gy*ermek, *ly*ány, *ny*úz, *ty*úk. Azonban különbséget teszen a magyar kiejtés a *t+j* és *ty*, *g+j* és *gy*, *l+j* és *ly*, *n+j* és *ny* között; amazok hang-torlatok (positio), ezek nem; pl. *botja* és a *tya*, *megfogja* és *fogra*. A „botja, megfogja” szókban a kettős hang világos, valamint az „atya, fogya” szókban is hogy csak egy hang van. Ezt a különbséget érezzük a *balja* (nem jobbja) és *folya*, a *tulipánja* és a *nya* között is. Azért fejezte ki az írás az említett hangok lágyítását nem így: *tj, gj, lj, nj*, hanem így: *ty, gy, ly, ny*. Hogy lehetne már ezeket egyszerűsíteni? Legjobban úgy, hogy az *i* hangból eredő *j*-t nem mint külön betűt az alaphang mellé, hanem mint módosító jegyet annak némileg felibe rakjuk, így: *t', l', n', g'*. Ez sem újítás, mert az általános alphabetumban már régóta divatoznak, s a mi magyar nyelvtudományunk is alkalmazza az idegen szók írásában. Ezen jegyekkel tehát így élünk: *atá, l'án, a'na, g'ermek*. Hadd írjam a Miatyánk-ot ezen javasolt jegyekkel.

Mi *atánk*, ki *vağ* a *me'ne*ekben, sentelteššék a te neved, jöjjön el a te orságod, leğen meg a te akaratod mint a *me'ne*ben azonképen a földön is; ne *viğ* minket a kísér-tetbe, hanem sabadítš meg a gonostól, mert tiéd az ország a hatalom a dičőšég mošt és mind örökké. Amén.

Látni való, nem válik felette idegenné az írás az új jegyek által, sőt ajánlja magát, ha ilyeneket kellene írunk: „A ki *hölg'gel* beszél, válassza meg jól a sókat, ne salasson ki *šemmit* a sáján, a mi *šértő* lehetne.”

HUNFALVY PÁL.

A SZÓREND.

A Nyeivör deczemberi füzetében (461. l.) ezt olvasom:

[A következő szerkezetek pedig, nem mintha valódiságukban kételkednénk, hanem oly ritkán hallhatók, hogy kötelességünknek tartjuk gyűjtőink figyelmébe ajánlani: „Pedig csakugyan szerette volna a fényes kastélyba bepillantani.”² A mint a város körül haladna ki.³ Az ördög..... olyan hosszút (czérnát) bele húzott (a tübe) hogy....
 „Mi a manónak tetted azt a tűt ebbe a zsákba; nem elfért volna másutt!”]

A két első példával nekem most semmi dolgom. Legfőbb azt jegyzem meg, hogy a [„szerette volna bepillantani” erdélyi általános kifejezés.] én még minden erdélyi embertől így hallottam. A második példa valószínűleg kuszált; egyes elbeszélő mondhatta így, de szabatosabban vagy így kellett volna mondania: a mint a város körül*) haladt, vagy: a városból kifelé haladt. A *haladna* ez esetben latinosnak látszik.

[A hátralevő két mondat „ritkasága” talán abban áll, hogy az igekötő nincs hátravetve így: olyan hosszút húzott bele; nem fért volna el másutt?]

Legegyszerűbb volna némely hasonló szerkezetű mondatot a legközönségesebbek közül amazok mellé állítani. Például: oly nagyot levágott a kolbászból. Oly sokszor felhozta neki. Olyan jól megtanulta leczkéljét. Oly számos példát elsorolt. Annyi tenger pénzt elköltött. A másokra: nem megmondtam, hogy eső lesz? Nézem: hát nem ellopták a pénzemet! Hát nem elszökött az a gyerek megint! Azt hiszem, effélét seregszámra lehet felhozni.

De ezzel az ily szerkezet használatos volta csak ki volna mutatva, megfejtve nem. A kételkedő, kinek nyelvértékében e forma nem él, vagy kinek a priori megállapított szabályaiba ütközik, mindig azt mondhatná, nem jól

*) A *körül* sajtóhiba; helyette *közül*-nek kellett volna állnia.

van, nem szabályos, hanem így kell: oly nagyot vágott le, oly sokszor hozta fel stb. mert, szerinte, az oly nagy, oly sok, hangsúlya az igekötő hátravetését parancsolja. Ez az, a miben mai syntaxisunk leginkább szenved; s a mi engem az állító és tagadó mondatok általam régóta vizsgált rendszeréhez vezet, melynek minden bibéjét még nem találtam ugyan ki; de a mi körülbelül bizonyosnak látszik, megkísértem vázolni a következőkben.

Állító mondatnak nevezem azt, mely egyszerűen állítja vagy jelenti az egész mondat tartalmát; melynek hangsúlya is az egész mondatra vonatkozik, nem pedig annak egy vagy más részét emeli ki különösebben. Tagadó ennek ellenkezője, rendszerint a *nem* tagadó szócskával.

+ [Hol az ige pusztán áll, azaz se igekötő, se ige-határozó, se pótló vagy segédige nincs mellette, ott természetesen csak a *nem* hozzátételével különbözik a tagadó szerkezet az állítótól. Áll.: írok. Tag.: nem írok. A hangsúly első esetben az ígére, a másodikban a *nem*-re esik.]

[Hol az ige nem áll pusztán, ott kétféle szerkezet alakul, mind állító, mind tagadó. Nevezetesen:]

[Ha a főige határozott módon áll tehát pótlóige nincs, akkor így lesz:

1. Állítva:

2. Tagadva:

Le írom.

Nem írom le.

Tudtára adták.

Nem adták tudtára.

Jól megtanulta.

Nem tanulta jól meg.]

Ha ellenben a főige határozatlanban áll segéd- vagy pótlóigével, akkor így lesz:

3.

4.

Le fogom írni.

Nem fogom leírni.

Be van az én szűrőm ujjá kötve.

Nincs az én szűrőm ujjá bekötve.

Tudtára akarták adni.

Nem akarták tudtára adni.

El találom vinni.

Nem találom elvinni.

Tehát az igekötő *nem* válik el, s a határozó szó közvetlen a főige előtt áll az 1. és 4-ik esetben; elválik pedig a 2. és 3-ik esetben, úgy hogy következő schema áll elé:

$$\begin{array}{cc} 1 & 2 \\ & \times \\ 3 & 4 \end{array}$$

[A mi e mondatok hangsúlyát illeti, világos, hogy tagadó szerkezetben mindig a nem szón van egy jó erős hangsúly. Ennek megfelelőleg az állító mondatban szintén kell hasonló erős hangsúly, de az a fő igére csak akkor esik, ha pusztán áll, másképp mindig az előrevetett igekötőn, határozón, vagy a mi az ígét másképp kiegészíti. Az 1. és 3. példákban tehát: le, tudtára, jól, le, be, el erős hangsúlyok felelnek meg a tagadó nem nek.]

E mondatok kérdővé alakítása magában nem változtat a szerkezeten; de igen némely kötőszók, leginkább a ha; hanem erről most nem szólok.

[Ha akármelyik mondatcsoport e schemabeli szerkezettől eltér, s hangsúlyát másuvá veti, már nyomatékosává válik. Példák:]

de igekötő rendszeren a fő ige után

1.

2.

[Akkor írta le.
Azt adták tudtára.

[Nem leírom (csak olvasom).
Nem tudtára adták (hanem mást csináltak).

Jól tanulta meg, (de rosszúl adta elé).

Nem jól tanulta meg (hanem rosszúl).

3.

4.

Mikor fogom ezt leírni?

Nem leírni fogom, (csak elolvasni).

Az én szűröm ujjá van be-
kötve.

Ha a szűröm ujjá be nincs
kötve (kihullott volna).

Nagyon akarták tudtára
adni, (de nem hallgatott rá).

Nem tudtára akarták adni,
(hanem kérdőre vonni).

Akkor találok elvinni,
(mikor nem lesz otthon).

Ha el nem találok vinni,
(megbánom).]

Ez eddig meglehetősen világos. Ha egyik vagy másik példa nem forgatható eléggé, csak azt jelenti, hogy rosszúl volt választva. De kísértse meg akárki állító és tagadó mondatainkat az 1. 2. 3. 4. schema szerint csoportosítani, ugyanazon eredményt nem tagadhatja meg.

Én azonban tovább megyek. Azt vettem észre, hogy az állító mondatok rendszerét (1. 3.) követi minden olyan

*Ar' all'ito mondatoknál nemcsak a dől' áll' megkötés
A tagadói*

mondat, mely positiv, a tagadókét. (2. 4.) mely negativ jelleműnek mondható, úgy hogy e részben ellentétesek: sokszor — ritkán; leginkább — legkevésbé; is — sem; jobban — nem annyira; könnyen — nehezen; nagyon — kissé; bőven — szűken stb. a végtelenig. Lássunk példákat.

1. (Plus.)	2. (Minus.)
Sokszor megszólította. Jobban megérdemled.	Ritkán szólította meg. Nem annyira érdemled (meg).
Leginkább pártját fogja. Azt is elhoztam. Bőven kimérte az itczét. Könnyen eligazodtam. Úgy megütlek, hogy... (nagyon).	Legkevésbé fogja pártját. Azt se hoztam el. Szűken mérte ki az itczét. Nehezen igazodtam el. Csak kicsit ütlek meg.
3. (Plus.)	4. (Minus.)
Sokszor meg akartam szólítani. Már délben el akartam vinni. Mihelyt megebédeltünk. Tőled is meg fogom kérdeni. Oly hosszú czérnát belé- húzott. Annyiszor megbántam!	Ritkán tudtam megszólítani. Még este sem tudtam elvinni. Alig ebédeltünk meg. Tőled sem fogom megkérdeni. Oly rövid czérnát húzott belé. Oly ritkán látogat meg.

Említettem följebb, hogy ha a nyelv e 4 rendbeli schemától eltér, azt nyomatékosság végett teszi. A rendes tagadó alak például az incriminált mondatban ez volna: nem fért volna el másutt. Ugyanez kérde is megtartaná szerkezetét: Nem fért volna el másutt? De a fennforgó példa nem egyszerű kérdés, sőt nem is tagadás, hanem állítás kérdő-tagadás álarczában, s így, mint kedélymozzanatot kifejező, nyomatékossá vált:

Nem elfért volna az másutt is?!

Nem megparancsolták, hogy eljöj?

Nem be van az én szűröm ujja kötve?
Nem le tudom én ezt írni?

Hogy pedig a nyelv az állító szerkezetnek tagadóra és viszont való változtatása által mennyi erőt, nyomatékot ad a beszédnek, mutatja az itt nem tárgyalt parancsoló szerkezet, mely rendszeren a tagadóval egyez.

Első fokú parancsolás.

Állítva (parancsolva): Állj meg.

Vidd el.

Tudd meg.

Tagadva (tiltva): Ne állj meg.

Ne vidd el.

Ne tudj róla semmit.

Másodfokú, erősb nyomatékkal.

Állítva (parancsolva): Megállj hé!

El vidd (azt az ostort innen)!

Megtudd, (hogyan megbánod)!

Tagadva (tiltva): Meg ne állj!

El ne vidd!

Meg ne tudj semmit!

Ha már most az irodalomban felkapott szórendbeli hibákat vizsgáljuk, legnagyobb részüket az állító mondatnak tagadó szerkezettel, s a tagadónak állító szerkezettel való hibás használatára vihetjük vissza. Mint: „a keresztények kedélye *felizgatva van*. (Tagadó szerkezet, a mennyiben az igekötőt az igéhez kapcsolja.) Mennyire *tér el* ettől a reichsrath felfogása!” (Tagadó, mert plus mondat minus szerint van szerkesztve.) Ez *több* jelenségből *tünik ki*. (Tagadó szerkezet, pedig állít; az az plus-sal állít.) De talán bővebben máskor.

ARANY JÁNOS.

A NEVEKRŐL.

I.

A helynevek állandó rovatán kívül szükséges egy másik szintén állandó rovat a Nyelvőrben nem csupán a helynevek, hanem általában a nevek (személy-, család-, gúnynevek stb.) magyarázása, fejtegetése s értelmezése végett. Ha leg-

alább egyelőre gyűjtés és értelmezés együtt elfér az arra szánt helyen, ám szorúlnak össze; azt azonban óhajtunk kell, hogy a gyűjtés köre ezentúl a helyneveken kívül a családnevekre is kiterjedjen; mint azt a gyűjtők példányképe, Kriza már egy párszor a Nyelvőrben is kiterjesztette; sőt hogy a gúnynevek, ökör- ló- eb stb. nevek gyűjtése a Krizától (Vadrózsák I. k. 1863) tíz évvel ezelőtt oly gazdag eredménnyel kezdett móddal haladjon. Az anyag szaporodása a vizsgálódásra s értelmezésre bizonyosan oly mértékben fog bennünket ösztönözni, hogy a kutatások gyümölcseit különálló hely is megilletheti a gyűjtött adatok mellett. Igaz, hogy helyneveink gyűjtése magában véve is sokra nézve felvilágosít bennünket; a mit nem tudunk s nem érthetünk, ha egyetlen helynevet látunk csak magunk előtt, érthetővé lesz egy másik helynév segítségével; de az is kétségtelenül igaz, mit Jerney mond, hogy „helyneveink nagy részben a személyekéből alakultak, és épen azért, míg tökéletes onomasticonnal nem bírunk, helyneveink iránt sem jöhetünk minden oldalról tisztába“. Jerney nem ok nélkül sürgette azt, a mit történetbúváraink mai napig elmulasztottak. Én azt gondolom, hogy ez a nyelv-, nem a történetbúvárok dolga, s jó lenne minél előbb hozzá fognunk. A mellett azonban, ha régi okleveleinkből rendbe szedjük a neveket, azon tágas birodalmat, mondhatni rengeteget se mellőzzük, mely az élő vagy kihalt családnevek sűrűségével hívogatja az élő nyelv körül vizsgálódó gyűjtőket. Számtalan mai családnév fog előfordulni gyűjtésünk közben, melyre mint személynévre fogunk rátalálni okleveleinkben; s egy-egy ily századokon keresztül visszavezető vékony szálacska sokszor könnyebbé teheti az eredeti értelem kitalálását s elejét veheti a téves magyarázatnak. Pl. Berze, Finta, Égető, Keserű, Lükő, Setét, Tegze stb. most is élő családnevek megfejtéséhez sokkal nagyobb érdeklődéssel fogunk, ha tudjuk s látjuk, hogy mindezek és sok hasonló név már a XII. s XIII. században mint gyakran előforduló személynévek tesznek bizonyosságot ősi, keresztyénség előtti eredetük s létezésükről.

Semmivel se méltathatjuk csekélyebb figyelemre az úgynevezett gúnyneveket. Döbrentei ezeket ragadt neveknek mondja valahol. Én a nép közt a „csúfnéven“ kívül ragadvány névnek szintén hallottam a gúnynevet; s meg-

vallom, nem tartom helytelen nevezetnek. Számtalan példa van rá, hogy a mit a nagyapa még csúfnév gyanánt érzett magán száradni, azt az unoka már sokszor büszkén is viselte. Így volt ez a C z u d a r o k, T o l v a j o k, N a g y f e j ű e k stb. idejében, így azelőtt s így van ma is. S hányszor megtörténik, hogy az eredeti vagy előbbi név elzüllik s emez foglalja el helyét?

Névet tulajdonképen mindenkinek más ád, s e mai, névben válogatos világban is számtalanszor megesik, hogy a leggyöngédebb szülei szeretettel választott név sem tetszik annak, a ki azt hordozni kénytelen. Ismeretes emberi gyengeségünkől következtethetjük, hogy bizony a H a r a g o s, H a z u g, H i t v á n d, H í z ó, I r i g y, S z e g é n y, T o p a s több más régi személynév viselői nem gyönyörködtek azokban; s ha tőlük függ vala, nem kerestek volna maguknak ily jellemző neveket. Ragadvány-nevekké váltak, mint sok más akkor is és ma is, legfőképen azért, mert jellemzők. Nem lehet állítani, hogy ma is minden csúfnév érthetően jellemző; sőt megengedem, hogy a mostaniak közt sok van olyan, a minék — hogy úgy mondjam — se füle se farka; de két körülményt legalább meg kell említenem. Először is azt, hogy a nép a csúfnevek adásakor most is feltűnően törekszik a jellemzésre; s másodsor, hogy új és pedig igen sokszor helyes szóképzésre legtöbbször a csúfnévadás ösztönzi. Azt sem lehet mondani, hogy ezek csak afféle leszáradó hajtásai volnának az élő nyelvnek s így kár volna rájuk gondolni, mert a népi nyelv szokás ápolja és fenntartja őket; s ha a tudomány mellőzné, maga hányná ei magától azon eszközök nagy részét, melyekkel sok rejteknek akadhat nyitjára. Hogy a nép valósággal ápolja s századokon át fenntartja jellemző gúnyneveit, arra nézve csak egy példát idézek, mesevilágunk egyik népszerű alakjának, a B a b s z e m -nek nevét. Nehéz volna eldönteni, vajjon mesevilágunk termette-e meg ezen alakot és nevét, vagy az életből vette át a kész nevet a képzelt alak számára; annyi azonban bizonyos, hogy a név már 1211-ben mint név fordul elé II. Endre királynak a tihanyi apátság jószágait megerősítő oklevelében, hol a többi közt ez olvasható: Z e l e c u m f i l i o s u o B o b, Z e m e t f r a t r e G a b a stb. (Árpádkori új okmt. I. k. 123. l.) Hogy az olvasás, vagyis a B o b és Z e m szavak megszakítása hi-

bás, az a szövegből kitűnik. A két szó egy név s nem más, mint a maig ismeretes Babszem név; a mi bizonyosan akkor is törpe vagy kis testű személyekre illet. (V.ö. mákszem, ökörszem, porszem.)

Azt hiszem, ezen egy példa is eléggé bizonyítja, hogy az ilyes elnevezések nem épen rövid életűek. A Babszem név 700 éves documentálható létezése nagyon valószínűvé teszi, hogy a mai csúfnevek egyike-másika szintén régi eredetű s méltó a feljegyzésre, bárha szótáraink eddig nem szedték is fel őket. Azt, hogy a csúfnév-adás ma is többnyire jellemző szándékkal történik, úgy gondolom, bizonyítani is fölösleges. E jellemzésre való törekvés azután annak oka, hogy sokszor egészen helyesen képzett újdonszóval gazdagodik a nyelv. Némely esetben nem hiányzik a szó, a mely kifejezné azt, a mit a névadó a névvel mondani akar; de lehet, hogy a közbeszédben használt kifejezést mégis több oknál fogva nem tartja alkalmasnak. Más esetben az értelem oly árnyalatát akarja tüzetesen megjelölni, mely a kész szónak általános jelentésében elvegyülne. Általán véve pedig ösztönzi erre azon felfogás, mely nagy különbséget hajlandó látni a nomen proprium és appellativum között még akkor is, ha egy-egy példa napnál világosabban mutatja, hogy a nomen proprium tulajdonképen semmi sem egyéb appellativumnál. A használatbeli különbség s a tulajdonnévnek egyes általa különösen megjelölt személyre alkalmazott volta egyre nagyobb teszi ezen látszatos különbséget, s e miatt a kész appellativumnak, hogy tulajdonnévvé lehessen, nem ritkán új képzést kell kiállania. Ugyanez történik akkor is, midőn egyik vagy másik képző lassan-lassan az élő közönséges nyelvből kienyészvén, majdnem kizárólag csak a nevekké lett appellativumokban maradt meg. Ha az ilyeneknek gyökérszótagából az elavult képző mögül is elég világosan kitűnik az eredeti értelem, a szokatlanná vált képzőhöz újabb képző járul s a tulajdonnévből ily másodképzéssel új appellativum lesz s ebből esetleg ismét név (nomen pr.). Az ide tartozó példák megemlézése könnyen bővebb fejtegetésre adhatna okot, azért jövőre halasztom. Annyi talán eddig is gyanítható, hogy igen nehéz volna a csúf- és nem csúfnevek megkülönböztetése, az pedig épen bizonyos, hogy ezeknek vizsgálása közben is

nyelvkincsekkel van dolgunk s így kötelességünk a gyűjtés s megtakarítás.

De boldogulunk-e az értelmezéssel, s mi értéke lesz, mi hasznát vesszük az igazán vagy tévesen magyarnak gondolt névnek is, ha jelentését, értelmét felderítenünk nem sikerül? Hogy ilyen is lesz, azt előre is gondolhatjuk; hanem ha annak a soknak csak egy kis részét leszünk is képesek megfejteni, már akkor is nagy lesz a haszon. Mindenik név egy-egy szegletköve a történeti szótárnak, melyet a nevek kihagyásával igen csonkán lehet megírni. A XII. XIII. századi okleveleinkben foglalt nevek biztosan jellemzik azon kort, melybe csekély számú nyelvemlékeink már nem érnek fel. Ha azokban egy érthető magyar tulajdonnevet találunk, legalább is pár száz évvel régibb földet — ha csak egy talpalatnyit is — érezhetünk lábunk alatt vizsgálódásaink közben. De meg néha onnan is kapjuk a felvilágosítást, hol már keresni sem volnánk hajlandók. Álljon itt erre példa gyanánt egy régi magyar nőnév, a Havadi. Eléfordul egy Margit nevű nő 1152-ben kelt végrendeletében (Hovodi) az Árpád-kori új okmt. I. k. 63. lapján. Ha a keresztyénség nyomát akarjuk e névben látni, bizonyosan a Maria ad Nives-re fogunk gondolni, noha ez már az 1466-diki magyar naptárban ha vi b ó d o g a n y á - n a k van fordítva. Sőt ha analogiát keresünk, találunk is Peru-ban, hol a Ni'e v e s nőnév nagyon gyakori s épen ez értelemben, a nélkül hogy a Maria név vele együtt járna. Régebben Kassay, legújabban Kriza jegyezte fel mint háromszéki tájszót a havadit, mi a. m. tavaszi virág, narcisz. Eléjön még ugyancsak Krizánál (Vadr. I. k: 325. l.) a következő háromszéki táncszókban is:

Csukros székfű, h a v a d i,
Szeret ingem valaki stb.'

Azt gondolom, hogy bátran mellőzhetjük a perui analogiát. A székely szó míg egyfelől egy régi magyar nőnév értelmére tanít bennünket, másfelől a narcisz virág jó magyar nevével is megismertette emlékeztet a keleti költészet egyik leggyakrabban előforduló hasonlatára, melyben a narcisz rendesen az epedő, szerelmes női szemeket példázza. Különben a szerelmes mint nőnév szintén divatos volt eleinknél. A mi a -di képzőt illeti, a mely sok régi névnek

a képzője, még lesz alkalmam róla szólani. Most csak azt említem még, mit szintén e képző juttat eszembe, hogy a Kisid (Qujsid) név alakját is fenntartotta a székely nyelvjárás. Erre is idézhetünk egy táncszót Udvarszékhelyről a Vadr. I. k. 329. l. a mely így hangzik:

Hajh be nagy a Mihók feje!
De kicsid az agyveleje,
Mind hátul van az eleje.

A Kicsid névről könnyen a Nagyod, Nagyos (1211-ben Nogud, Nogus) nevekre s ezekről a rómaiaknál előforduló Major és Minor elnevezésekre gondolhatunk. Ott legtöbbször a Natu major és minor értelem rejtett e nevekben, bár valószínű, hogy a test, termet nagysága s kicsinysége szintén úgy adhatott e nevezetekre okot, mint nálunk, hol a kis és nagy elnevezés születési sorhoz s termethez képest egyiránt szokásos. Grotefend azt jegyzi meg Lat. Gramm. II. 97. l., hogy ha a római családban két leány volt, az Major és Minor nevet viselt; ha harmadik is született, az Tertia vagy Tertulla, a negyedik Quartilla nevet kapott. Hogy a férfi nevek adásánál szintén követték e szokást a rómaiak, az alighanem csak egyszer cognomen-kép előforduló Primus-on kívül bizonyítja a családnévvé lett Secundus, a ritkábban található Tertius, Tertullus, Quartinus, a gyakori Quintus, Sextus, Decimus, valamint a Septimius, Octavius, Nonius, Decimius stb. nevezetek. Tylor „Primitive Culture“ című munkájában (I. k. 150. l.) mint sajátzerű névadási módot említi fel a születési rendhez képest történő elnevezést Australia egyik vidékéről, továbbá a malayoknál és Madagaskar szigetéről. Hogy ezen szokás nálunk szintén divatos volt, eléggé mutatják következő régi neveink: Elseh, Elud (1211-ben), Qued (1135), Ketudi (Jerney szerint (1138), Harmaş (1211), Negus (1086), Eute (? Jerney szerint 1138), Hotus (1211), Hoteud (1211), Het (1211). Nyolcz és kilencz számneveinkre vonatkozó személyneveink természetesen csak ritkábban fordulhatnak elő; azonban ha egyáltalában hiányoznának, ezen körülmény vélekedésem szerint csak az elszámoltak ősrégiségét bizonyítaná. Különben a Kilen cz mint családnév ma szintén található, valamint Elő, Négyes,

Hatos. Nem tudom, a Harmos családnév egynek vehető-e a Hármassal?

Minthogy a Qued nagyon emlékeztet a Kedd napra, egyúttal megjegyzem, hogy a napok nevei közül mint személynév leggyakrabban a Péntek és Szombat fordul elő. Ugyanezek mint nőnevek is így: Pénteka, Szombatka, Szereda ritkábban. A mint más népeknél, a magyarnál is maig megvan azon szokás, hogy a gyermeknek azt a nevet adják, melylyel a naptárban születése napja van jelölve; ebből is következtetve, elfogadható azon általános vélemény, hogy a Péntek, Szombat, Szerda neveket viselő egyéneket születésük napjáról nevezték így. (Post, die personennamen 537, s köv. Steub, Ausland 1872. 28. sz.) Hasonló jelentést kell tulajdonítanunk a Karácson, Husvét, Pünköszt személynéveknek, melyek közül csak Husvét-ra nem emlékszem, hogy mint élő családnevet halottam volna *).

Visszatérve a Quedre, nem hallgathatom el, hogy Czech J. Kőed-nek olvasta (l. Jerney M. Nyelvkincsek.) Azonban a Qu csak K-nak olvasandó. De ha le kellene is mondanunk arról, hogy a Qued-ben a két, kettő vagy keddel állunk szemközt, akkor sem a Kőed, hanem inkább a kedv szónak régibb ked alakja lesz az, a mivel itt név képiben találkozunk. A váradi registrumban 1219-ből találunk Quedueleut, s ez bizonyosan kedvelő-nek hangzott; magát a ked-et pedig összetéve látjuk a Scipked (1135-ből), Scipched (ugyanakkor tájt) névben, a mi Szépked(v)-nek mondatott, mint Scicul (1086) s Scichul (1092), Széköly, Székelynek. Igaz, hogy összetétellel nem sokszor van dolgunk a régi magyar nevek hüvelykezése közben; mindazáltal van rá eset, mint pl. ebben a névben Jólegény, Telegény (1211-ben Jouleken, Joulekun). A Telegény alakot eddig csak a váradi reg. után ismerem mindamellettszem tudom egészen elfogadni Jerney azon nézetét, hogy csak a Jólegény hibás olvasásából származott volna. Kriza „gúnynevei“ közt is fordul elő Te Fatarós emlékezhetünk róla a temonda, temondád szókra is. A Jólegény és Telegényen kívül találunk még Nep-

*) Steiner értesítése szerint van Veszprémben.

A szerk.

legu en-t is 1221-ben (Árpádkori Uj okmt. 162. l.). Ez Néplegény-nek hangzanék; azonban gyanúm van a szó helyes olvasása iránt. Azt gondolom, hogy Széplegény-nek olvasandó. Ezen név mint családnév talán ma is előfordul Békés megyében, hol három négy évtizeddel ezelőtt még megvolt, ha értesülésem nem hibás épen Békés városában.

SZILÁDY ÁRON.

A NYELVÖRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

Azokat a főbb dolgokat akarjuk kivonatban összeállítani, melyeket a Nyelvőr első kötetéből nyelvünk ismeretére nézve tanultunk. A nép nyelvét nem is csupán a nyelvészetnek kell a maga céljaira (mindenütt?) hasznosítani, hanem magának az irodalomnak is nagy figyelmet kell rá fordítania. Müller Miksa szépen és meggyőzően kifejti, hogy az irodalmi nyelv elkerülhetetlen halálnak megy elébe, ha szentesített formákban megállapodik, megkövül. Mert a nép nyelve, a népies nyelvjárások folytonos fejlődésnek, illetőleg kopásnak és így változásnak vannak alávetve, úgy hogy idővel a megállapodott irodalmi nyelvtől nagyon is eltérő külön nyelvekké fejlődnek. Ha tehát az irodalmi nyelv az elavulás, tehát az enyészet elől biztosítani akarja magát, folytonos összeköttesben kell állnia a nép nyelvével, ebből kell mindig új tápot, életerőt merítenie, ezt kell végre hangtani fejlődésében lépésről lépésre követnie. És a nép nyelve már csak ezért is a legszorgalmasabb tanulmányozást követeli.

Itt 1) a hangtani különösségeket, 2) a föltünőbb szóalakokat és jelentéseket, 3) a ragozás különösségeit és a mondatani stb. sajátságokat fogjuk elsorolni.

I. Hangtani tünetmények.

A hangtani viszonyok kutatása legbajosabb, s az e tekintetben szolgáltatott anyag épen nem kielégítő. Oka az inkorrekt leírás. A Nyelvőr mindjárt eleinte figyelmeztette gyűjtőit, hogy a mennyire lehet, híven másolják le a közlemények hangbeli alakját; és a későbbi közleményekben (egész a X. füzetig) mégis találunk fölös számmal olyan alakokat, melyekről alig hihető, hogy valaha valaki ember szájából hallotta volna őket; pl. a z t, e z t, a z t á n; m o n d t a m, d o b t á k; t u d j a, a d j, m e n j, c s i n á l j a, s i e t s z stb.;

ezeknek okvetetlen így kell hangzaniok: aszt, eszt; mon-
tam, dopták; tuggya, aggy, mënny, csinállya,
sieccz stb.) A legjobb gyűjtők is következetlenek e tekin-
tetben. Kriza csak néhány szóban ír é-t: és, hëgyës,
ëssze, hëzza, észël, és itt is vegyest találjuk ezeket: és,
es; -ë, -e; észël, egyél, ettem, enni; épen így pl.
ëcczër és tudsz e h. tuccz stb. — A göcseji közlemé-
nyekben is sok ilyest találunk egymás mellett: kudba és
kutba, mëkkáttya és mëgköppesztik, fokták és
dobták stb. Az ilyen közleményekre aztán nem lehet
mindig biztosan építeni; különösen nem lehet 1) a magán-
hangzók viszonyait és változásait kellőleg jellemezni, és nem
lehet 2) a nyelvjárásokat és egymáshoz való viszonyukat ki-
elégítőleg megismerni. Helyén volt tehát a Nyelvör kijelen-
tése a X. füzetben, hogy csak akkor hasznosíthatók igazán a
népnyelvi közlemények, „ha híven a kiejtés szerint vannak
leírva!” Most tehát itt csak egyes föltünőbb jelenségeket
emelhetünk ki.

Legelterjedtebb és igen érdekes hangváltozás az assi-
milatio. Ennek két nemét különböztethetjük meg. Az első
(melyet talán hanghasznításnak mondhatni) abban áll,
hogy ha két mássalhangzó találkozik, a második az első
(ritkán megfordítva) magához hasonlóbbá teszi, vagy úgyne-
vezett keményítés és lágyítás által, vagy az által, hogy
az első mássalhangzó szervileg közelít a másodikhoz,
pl. az ajakhangú *m*-ből torokhang előtt torokhang (*n*), fog-
hang előtt foghang (*n*) lesz. Keményülést és lágyulást
látunk ezekben: aszt, fölöttöszette 374. (A számok
a Nyelvör I. kötetének lapjait jelölik.) iritykëttek, fok-
ták, vákták, kudba, kerezsgetëtt, csaggyütt.
Hangszervi közeledést ezekben: toromba: toronyba,
vagyomból, kömves: könyves; ungat „uhm hangon
fanyalogva szól“, 383.; terënte: terémtve; ide valók ezek
is: mëkhallotta 175. házasothatik 275. — Az assi-
milatio másik foka a hangegyenlítés; itt t. i. a két
hangnak egymásra hatása már akkora, hogy egyik a másikkal
egészen egyenlővé lesz, pl. tënnap 421. mëkfannak, vat-
tok, hatták, hallak: hagylak 463. ajállak: ajánllak 463.
ajállolak: ajánlolak 467. talló, hajja, kejj föl 333.
gondolla, ollan 418. töllfa 463. öttözött, öttösz-

tette 374. attak, monták, házasonni, tunnak, haggya, semmed: senyved, *semved; két szó között is: nad dolog 276. ék kert, ész szörnyü 275. us sè, ur ropogott 276. as sè: azt sè 331. minn nèm: mint nèm 423. — Néha két mássalhangzó egy harmadikba olvad össze: feleggye: feledje, tanittva: tanítja, énnyi-hányszor: égnéhányszor 330. gongya, bántya, hoczsa: hozdza 327. — Önhangzók assimilatióját találjuk ezekben: tálána, tálát 330, és nepestig 280. — Dissimilatiót vehetünk föl ebben: tanál e h. talál 455.

A sziszegő hangok néha mintegy támasztékul *t, d* hangot vesznek maguk elé. Így találkozik néha

s helyett *cs*: csikkaszt: sikkaszt 232, ordacs: ordas 280, micsmács nyilván a német dialektikus *misch-masch* 136;

sz helyett *cz*: czulák: szulák nem „jövő tény”, hanem „jövötény”) 232, abroczo: bajczod 274, féczet 421, kopacz 455; vonzol: vonszol 455;

z helyett *cz* (*dz*-ből): gacz: gaz 135;

j helyett *gy, ty*: gyárgyo: járja 372, gyó, gyeg: jég 380, vergyem 372, vággyo: vágja 374, méggyavul 181, gyün, gyere 185, ugorgy 276; ablaktya 373, raktya 417, iftyur 374.

Jésülést is találunk: bolongyabb: bolondabb 187, testyit 324, Istennye: Istennel 418, köszönyi 417, annyi: adni, bántanya 417. Idevaló *l* helyett álló *j*: csojános: csalános 133, jányok: lányok 187, féjts: félts 181.

Szokatlanabb hangmegfelelések:

r helyett találkozik *l* és viszont: dálidó 232, gölöngy 278, szalufa: szarufa? 332, esellő: esernyő 422, erőruha: előruha 379, petrezsirom: petrezselyem 424.

m helyett *ny* és viszont (v. ö. *szirom* és *szirony*, **karamodik* és *kanyarodik* Budenz Szóegyeztetéseiben, 2. kiad.): pörnyedez: permetezik 331, pérnyékél 382; ákómat: alkonyat 421.

l helyett *n* és viszont: tanál: talál 455, mihent: mihelyt 455, mihánst: mihelyést (Dunán túl hallani még: mihenést) 374, hun: hol; halom hanom: haném 375.

n helyett *t*: disztu: disznó 380, 421.

d helyett *z* és viszont: izej: idei 423.; dacs kó: zacskó 379.

p helyett *k* és viszont: csirikol (v. ö. tót ěirik) csiripol 129; potorász: kotorász 136; — *p* helyett *cs*: csösze: pösze 424.

t helyett *p* és viszont: citrusfa: ciprus 464; püsszög: tüsszög 332.

t helyett *k*: pamuk 372; türtösztesse és türkösztezs 327.

Metathesis: evelen: eleven 178, kavarc: vakarc 274, döbön; bödön 277, kalán: kanál 467.

ja, ju-ból *i*: hadari: hadarja, vari: varju 422; tik: tyuk 186, lik: lyuk 188.

o, ö helyett *u, ü*: csukor, bukor 135, hugyan, tülük 275, otthun 276, mustoha 333, ujan, ruzsám 416, furma 178, runda 424, katuna 417; lükjétk 415.

i helyett *ü*: üdö 327, vünnyi, evüttö 374, kü-rándú, küugrott 374, csürkém 181, szüved 327, szüvessen 466; — *ü* helyett *i*: szömígy, ígyit 415.

a helyett *e (ä)*: elig: alig 181.

Közönségesebb hangzováltozások: *é*-ből *ö* Dunán túl és még inkább Szeged vidékén, pl. nemös embör 181; — *é*-ből *i* a göcsejieknél s a palóczoknál, pl. ides 466, illet, hajlikába 374.

ér-ből mássalhangzó előtt *ör* lett ezen göcseji szavakban: kördi 418, kördözi 374, mörgembe 421; v. ö. vörös és vér (v. ö. még hogy angolban az *ír* szótag mássalhangzó előtt *ör*-nek hangzik: first, third, bird, birth).

Ikerhangzókat (diphthongusokat) csak a göcseji közleményekben találunk, még pedig a következőket: 1) ou: vout: volt; 2) uo: vuot: volt, juo: jó, szuot: szót; 3) oa: mēkhoat: meghalt, hoagat: hallgat 423; 4) ie, ie: fiele: féle, iedes: édes, miég: még, kiét: két 466; 5) ei: keütü: keltő 466.

Rövid *o, ö* szó végén szintén Göcsejben: válláro, mékkáttyo, belüllö, vittö.

Rövid *u, ü*-re végződnek Göcsejben a részesülők és hasonló szavak: tikhordu, esü 422, tolköpesztü, földü, 375, furu, erdü 415, kigyü 421.

Hangkopás. Az irodalmi nyelv mindenütt rendezen épebb alakokat tüntet föl, mint a népnyelv. De, mint már följebb érintettük, ha valamely kopott alak a népnyelvben általánosan vagy csak túlnyomó részében is lábrakap, ezt az irodalmi nyelvnek is tanácsos fölvennie. Így azt hisszük, a *ből, ról* és *től* ragokat az irodalmi nyelvben is ideje volna *bül, rul, tül* alakokkal helyettesíteni, ha ellenére is volna némely elkényeztetett fülnek; mert a nép nyelve ország-szerthe az utóbbi alakokat tünteti föl, s az előbbieket, úgy látszik, már csak a Csallóközben (l. 378.) és a Székelyföldön élnek. De alig van igaza Gyergyainak, ha a *sēm*-et ki akarja iktatni az írói nyelvből; tagadó mondatokban egyaránt divatos *sēm* és *sē*, de tiltó mondatokban csakis *sē* használatos.

A kopásnak leginkább az *l* van alávetve szó közepén mássalhangzók előtt, és szó végén. Szónak végén csak a *bül, rul, tül, vel, nál* ragok egyes 2. személyű igék, és Göcsejben *ul, ül* végű igék koptatják el az *l*-et majd pótlónyujtással, majd a nélkül: *szobábú, vizrű, földöbű, urtu, bolontu* 326, *avvâ, magávê, magáva; kürándú, erémü*; egyébkor marad: *hal, lángol, el, möndögil, gyógyil*. — Szónak közepén mássalhangzó előtt *al, el* lesz *â, ê*, — *ol, ôl, ul, ül* rendszeren *ó, ô, ú, ű*, hosszú hangzók után az *l* nyomtalanul elvész: *mékhât, hâni, êmút, dóga, ôtsd, mégbetegût, csinájon, ének: élnek, szót: szolt; de lölke*. — *al*-ból néha *ó* is lesz: *óma, szóma* 378, *tóp* és *tâp* 380, *bópál: balpárt* 381. — Göcsejben sokszor pótnyujtás nélkül tűnik el az *l*: *etüni, fôtette, számunya, fölüt: fölült, pörüt: pörölt*.

r is elkopik 1) *t* előtt a székelyeknél: *miét, egésségédett, mett, métt, azétt, azéitt* (Dunán túl *miér, mer stb.*); 2) szó végén: *mikó, akkó, hamâ, hama* 374. — *rr*-ből lesz *r* pótlónyujtással ezen szavakban: *êre, ára* 275, *âra, mēre* 274, *mōre* 276, 323.

t, d elkopik némely szavaknak végéről Dunán túl: *mer* 185, *mér, azér* 274, *husér* 326, *aszonta e h. a szt monta* 275, *mos mán* 276; *maj: majd* 274, 275.

γ elesik a *hoz* rag és *az, ez* névmás végéről: *kihő, kedvesükhő* 275 (néhol *férhöl, kirájhol* 455, sőt Szegeden *királyhon*); a *is* uttét 330, *ej* is *mékhât* 374.

n, *m* néha mássalhangzó előtt elvész: pénz 422, m u k a 375, szűház 420; púpos máshol pompos 272; széltiben hallható inkább e h. inkább.

v is elesik néhány szóban mássalhangzó után: pitar: pitvar 271 (v. ö. udor e h. udvar), husét: husvét 422, hüsiti: husvéti 423, terènte: terémtve.

d esett ki *h* előtt ezekben: ahat, széhet, marahat, adhat stb.

m, *t*, *z* elkoptak szó elején ezekben: aszonta, aszongya 275, méginteség = megint és megint 374; üstint: tüstént 375, 376; ubony: zubbony 333, ászló.

Göcsejben szó belsejében is kiesik két hangzó között: 1) *v*: kües 134, toább 374, huá, há: hoyá 380, küet-tyik: követjük 381, luakat 381, viás, iás, szűés, do-logteő, 421, 422; — 2) *d*, *gy*: tuok 380, peig 423, 375; naon 374; — *z*, *s*: aután, ajután 374, aok: azok 417, ait: azért, bion, igaz bi a 422, aongya, aszongya 375; — *ly*: oat, oan 421.

Kopott, összerántott szavak: ládd: látod, esztend ijenkor: esztendőre ilyenkor, micsa: micsoda 423, Isten uccsegén: úgy segéljen (máshol már uccse, sőt Dunán túl Isten uccsa), kjöd, kjēmīt: kigyelmed, kigyelmét 180, 466, vendiség: vendégség 417.

Romlott szavak: part vigye: patvar v. 331; miknyikre törté (v. ö. Gaal Meséiben máknyi-mák) 455, miknyi 456; Szencsekü: Szentségkö 133; Szent-Ron-tás: Szent Trinitás 427.

STEINER ZSIGMOND.

V I Z K E R E S Z T.

Hunfalvy Pál a Nyelvőr első kötetének első füzetében „A magyar naptár némely sajátosságai“ című cikkében egyebek közt a „vizkereszt“-ről szólván, ezeket kérdezi: „Hová való ez az elnevezés? Az egyház görögül epiphaniának nevezi ezt az ünnepet, honnan hát a vizkereszt? A keleri egyház szokásaiból való-e?“

Ez elnevezés megmagyarázására két felvilágosító cik-kecskét kaptunk. Az egyiket Moenich Károly küldte be, másikat Borostyánkővi.

Moenich Károly a következőket írja:

„Az epiphania latin elnevezésnek okadatolását és magyarázatát, minthogy erre nézve nem forog fenn kétség, nem tartom szükségesnek; a „vizkereszt”-nek értelmezése pedig, melyet Kozma Károly egri egyházmegyei áldozár s a külföld előtt is jó hírnevű és tekintélyes egyházi írónak „Liturgica sacra catholica, exhibens sacrorum ecclesiae romano-catholicae rituum origines, causas, significatio-nes” című, Regensburgban 1863-ik évben megjelent művéből vettem, ím ez.

„Vizkeresztnek, vagy „Három királyok napjának” neveztetik magyarul az „Epiphania” ünnep részint azért, mivel a Jordán vizének megszentelése emlékére, melyet Krisztusnak ezen napon a folyóban végbe ment keresztelése által nyert, ezen ünnep évfordulóján Kelet valamennyi és Nyugot sok egyházában a vizet szokásos keresztjelek kíséretében ünnepélyesen megszentelték; — részint azért, mivel régenten ezen napon szokták volt a lelkészek híveik lakásait megáldani, vagyis a szerkönyvben meghatározott módon szentelt vízzel keresztalakban a lakást meglocsolva beszentelni; — sőt hozzátehetjük, hogy e lak-beszentelés szertartása és szokás hazánk több részében, különösen a falvakon még napjainkban is fennáll és gyakoroltatik.

Ez a „vizkereszt” elnevezésnek értelmezése.”

Borostyánkővi pedig ezeket mondja.

„Hogy őseink az epiphaniát vizkeresztnek nevezték, az a következő okokból történt:

1. Mert ős hagyomány szerint az üdvözítő ezen a napon kereszteltetett meg Jordán vizében.

2. Mert régenten e napon egyes nyugati egyházak is, a mint e szokás a keleti egyházban maiglan is fennáll, a megváltó kereszttségének emlékére ünnepélyes szertartások között vizet szenteltek, evvel adták föl aztán a keresztiséget.

A római egyházban sok helyütt, leginkább falun, ezen vagy az előző napon ma is megáldják a vizet, melyet a hívek szobáikba visznek, hogy azokat megszenteljék.

3. A kath. lelkész még a közel multban ezen az ünnepen kezdte meg híveinél az atyái látogatásokat, s ez alka-

lommal hajlékukat szentelt vízzel kereszt alakjában meghintette, tehát megkeresztelte.

„Innen a vízkereszt.“

Mi azt tartjuk, hogy őseink a keresztyén hit fölvételekor az ünnepek megmagyarosítása alkalmával nem igen sokat törték fejüket azon, hogy micsoda esemény emlékére van ez vagy az az ünnep elrendelve, hogy tehát ebből kiindulva készítették volna az egyes ünnepek nevét; hanem vették és egyszerűen lefordították a kifejezést onnan, a hol találták; még pedig először is a latinból: purificatio b. Mariae virginis: Szűz Mária tisztolatja (Münch. cod.), assumptio b. Mariae virginis: Máriának fel mennybe vétele (u. o.), nativitas b. M. v.: Mária születeti (u. o.). A legtöbb ünnepnek elnevezésbe azonban valamelyik velünk érintkező nép nyelve után készült. Így a „gyertyaszentelő“ a régibb német „kerzenweihe“ fordítása; a szlávból is van egy rakás: húshagyó: mesopustu, nagy hét: velika nedélja, Nagy boldogasszony: velika gospoja, stb. Mi több, néha átvették magát az idegen szót s lassanként meghonosították; ilyenek: advent, farsang: faschang (a bajor s osztr. nyelvjárásban); karácson: kračun, kántor (szerda): kantore — mind a kettő a déli szlávból. A „vízkereszt“ sem egyéb tehát, mint a déli szláv „vodokršt, vodokrštje“ fordítása.

SZARVAS GÁBOR.

MATKÓ ISTVÁN MAGYARSÁGA.

A XVII. századbeli hazai tudományos irodalmunkban legnagyobb tért foglalnak el a hittudományi vitaíratok. A mint Pázmány „Igazságra vezérlő Kalauz“-át 1613-ban kiadta, élénk s mondhatni elkeseredett tollharcz fejlődött ki a katolikus és protestans írók közt, melyben az „odium theologorum“ éppen nem keresett valami finom kifejezéseket. E vitaíratok szerzőinek tolla gyakran oly vastagon fog, egyik-másik kifejezésük oly érdes, mondhatjuk durva, hogy a mai finomabb korban sokszor talán visszatetszést szülhet. Azonban nem szabad felednünk, hogy minden kor és kör irányának megvan a maga sajátos színezete, s ezt a XVII. századbeli vallásos íróinknál a szenvedélyesség és gyakran a személyeskedés adta meg. De van e vitaíratok nyelvében egy vonás, melyet követendő példa gyanánt tűzhet maga elé jelenkori, finomsága mellett meglehetősen színtelenné váló irodalmi nyelvünk. S ez azon erőteljesség, a tösgyökeres magyar kifejezések azon eredeti zamatja, melyet hiába keresünk jelen irodalmi

nyelvünk világpolgáriassá vált laposságában. Az említett írók között az erőteljesség s magyarosság szempontjából kiváló helyet foglal el Matkó István, felsőbányai, majd zilahi ref. lelkipásztor, kinek nyelve bár durvább a Pázmányénál, de erőteljesség s magyarosság tekintetében bátran a mellé helyezhető.

Matkó István különösen Sámbar Mátyás jézsuitával folytatott több ízben megújított tollharczot. Munkái közül az 1668. megjelent „Bányász Csákányt*”) (melyet Sámbar „X. ut Tök“ cz. vitaírata ellen, mint előszavában mondja, 3-advél hónap alatt írt, s melynek azért adta azon czímet, mert őt Sámbar X. ut Tök-ben felsőbányai papságáért bányászznak nevezte) akarom itt nyelvészeti szempontból bővebben megismertetni.

Mielőtt azonban ezt teszem, a Bányász Csákány nyelvének bővebb jellemzéséül párhuzamba akarom ezt röviden állítani a Kalauzéval.

Pázmány nem közvetlenül egyik vagy másik ellenfelével vitáz a Kalauzban, hanem általában az evangélikusokkal, s e mellett Pázmány nem csupán vitáz, hanem tudományosan kifejtett apologiát is ír a r. kat. vallás mellett; Matkó ellenben csakis Sámbarral felel. Innen van, hogy míg Pázmány egy távolról maga elé képzelt sereg elleni harczában valamivel higgadtabb, addig Matkó sokkal hevesebben patkolja keze ügyébe eső ellenét. S így, ha fokozati különbséget teszünk e két író durva írmodora közt, Matkót kell ebben magasabb polczra helyeznünk. De másrésről, míg Pázmány épen vitaíratának természeténél fogva a tudományos irodalmi stíl magasabb régióiban jár, addig a Sámbar haját cibáló Matkó íróasztala mellett közelebb érzi magát a nép nyelvéhez, s bővebb mértékben merít ennek az irodalmi nyelvet (mert valamelyes már akkor is volt) fölfrissítő forrásából. És így Matkónál közvetlenebbül s nagyobb mértékben tűnik fel a XVII. századbéli népnyelv, mint Pázmánynál.

Matkó Istvánt olvasva sokszor úgy érzi magát a mai irodalmi s (nem népies) társalgási nyelvhez szokott ember, mint mikor gyermekkori ismerőseit, szülőföldjét viszontlátja. Sok oly magyaros kifejezés lepi itt meg, melyeket csak gyermek korában egyik vagy másik csendes falu egyszerű s tiszta magyar

*) A teljes cím ez: „X. ut Tök Könyvnek el-tépése, avagy Bányász Csákány, mellyel amaz fővenyen építetett s már leromlott házát, előbbi fővenyre sikertelen sárral raggatni akaró és 1000 mocskokkal eszelősen színlő s mázló Sámbar Mátyás nevű tudatlan sárgyúró megcsákányoztatik Kézdivásárhellyi Matkó István mostan Zilahi Ecclesiának együgyű lelki Pásztora által, ki Sámbartól Bányásznak neveztetett.“ Nyomtatott 1668. Kis negyedr. 459 lap.

ajkú népe között hallott és használt, de a melyeket (kivált a fővárosban) már lassanként kezd elfelejteni.

Matkónak említett munkájabeli magyarságát a következő pontok alatt fogom bemutatni.

1. Erőteljes kifejezések, sajátos szólásmódok, közmondások vagy közmondásszerű mondatok.

2. Ritka, régies szavak (melyeknek egy része bár most is közkeletű, de más jelentéssel), sajátos szóalakok.

3. Figyelemre méltó nyelvtani alakok.

I. Erőteljes kifejezések, sajátos szólásmódok, közmondások, vagy közmondásszerű mondatok.

Röviden megjegyezzük itt, hogy az idézett közmondások nagyobbára olyanok, melyek az eddigelé legtökéletesebb magyar közmondás-gyűjteményben, Erdélyiében sincsenek följegyezve. „Vallyon nem ezen tulajdonság fenekletté meg amaz morgással hires Sánta Lojola approdgyában? (1. l.) Ha csak azokat (Sámbár okoskodásait) valaki rendel ki-győzhetné-is szedni, azokkal potrohosodott könyvéből; bizony csak azzal-is horpaszabbá tenné benne megrekedett bűdös szele miatt halálra dagadott X. ut Tök könyvét amaz Pharahótúl álomban láttatott horpasz és ösztövr tehenekek hasoknál. (2.) Füz-fakó paripája hátán csak a maga talpán akar tombolni, ugrálni = tudományos bizonyítgatása nagyon gyerekes (3.) Addig az ideig nem volt öreg vadra való idéetlen fajzatod; Sőt még most is igen a pró barom a kecske = munkád nem sok figyelmet keltett, sőt még most sem kelt. Ebet tsak eb lével kell főzni. (5.) Kocsod varga onnan! (köz. = abból ugyan nem lesz semmi). (7.) Szavait nyomtatással kiereszteni = nyomtatásban kiadni. (8.) Fald bellyebb hát morgó sipodat egy kevésbé (= hallgass el) Sámbár, és számár füleidet hajcs idébb, s im világ látára hazugságban hadlak, moslékos tekenőd mellől gyalázatotdra elcsákányozlak. Egy elsőben füzfa sulyok ez Mátyás, az az, igen igen nagy hazugsághoz illendő mondás. Homlokodon maradna hazugságodnak kaponyád csonttyáig bé-hatott bélyege. (9.) Igen olajos volt a Sámbár szája (= sikos szájú, elcsúszik a nyelve) mikor ezeket ajakain kiszórta. Kivánnád, hogy el-esnék fejem. Hes kakas! De míg a lészen, meg látom addig, mint lészen tenéked miattam csendes álmaid. (15.) Légy tova. (E szavakkal sokszor végez egy-egy hosszabb korholást. (16.) Látodé Mátyás ki nehéz az el lött nyilat viszzá huzni? (19.) Ez Argumentumnak Első ága (Majorja) szája izint való Mátyásnak; De a második ága váslalhatta volna

inyét. (21.) Nem bír á barna a há g ó r a (k. m. = nem volt hozzá ereje). Ilyen kábasággal boroná l o d vétkes szándé-
k o d a t. (23.) Nem vészi eszében, hogy mérges fogait a S z.
Pá l i n á b a akasztotta, nagy száját magára az Apostolra
tátotta. (25.) Nem ragad, nem h a m e g-f a k a d c z is (= megsza-
kadsz (26.) Ugyan s z a b a d s z á j a d v a g y o n néked Má t t y á s !
(27.) Tükörben akarsz nézni s farodra tészed. Nosza Má t t y á s
s z o k j á l k o r l á t h o z n e csavarogj. (30.) Vakarja ám itt a port
a Bika a maga fejére! (32.) Im láttyátok, mely i n a s z a k a d o t t
bajnokot bocsátottatok-ki ellenk e z ő b e n (csatára?). De
ú g y látom, hogy csak héjában perselnek egyféle (= némely (?)
állatot, mert csak ugyan nem leszen kövér szalonna belőle. (33.)
A miket a bizonyos napokon való hús nem ételről z ű r-
z a v a t t k ö p ű l. (43.) Szemfény vesztő csalárdság (a mit mosta-
nában s z é d e l g é s - n e k kezdenek írni) az ilyen csereberélés Bá-
t y a ! Má t t y á s , nyomna ám itt a font ! jelentékeny ám ez a bizo-
nyíték ! (45.) C s a p d m e g h á t s i k s z á d a t m i k o r a z t m o n d o d
minnét amonnét = ródd meg magad a hazugságodért. (48.) Igy
v a k a r t a t a M a t k ó S á m b á r r a l p o r t a m a g a f e j é r e , a m a g a
szavaiból csinált Argumentummal. (49) Székel Istvánt is, mely
s z e m e s s e n o l v a s t a d , s a z o m b a n m e l y h a m i s a n c í t á l t a d l é -
g y e n , s z e m e d r e v e t ő k . M e l y r e m i v e l u g y a n P . u r a m t ó l v e t t
érdeme szerént való forro lugot; l t t g y u r j o n m á s s á r
csomot. Azért is szida hamis léleknek, hogy a f ű s t a l a t t c s e -
r é l h e s s e n . (50.) M i t m o t o s z ú t o n k i v ű l ö k ö r i t a i (?)
M á t t y á s ? = m é r t n e m a r r ó l s z ó l s z , a m i r ő l k e l l e n e ? (55.) L á t o d é
v a k s i M á t t y á s ? L á t t y á t o k j á d z i k h i s z e m S á r g y u r o M á t t y á s a
maga Syllogismussával, mint a m a c s k a a m a g a f a r k á -
v a l . D e h a s á r o s v o l t a m o s d o d , l é g y e n o l l y a n k e n d ő d i s . (61.)
M a g o k v o l t a n a k k i k ö l t ő i a s o k g a z t a l á l m á n y o k n a k . H i j j á b a n
í g y e k e z e d P á p á i d a t A n g y a l b ű r b e n ö l t ö z t e t n i . (62.) L á s -
s u k m á r , h o g y m á j a m e l l é i s e s s é k S á m b á r n a k , m i n t
s a t . , = h o g y S á m b á r t k ö z e l e b b é r d e k l ő d o l o g r a t é r j ű n k . B o l o n -
d o k l é s z n e k , h a k i n e m t u d n a k = k i n e m t e s z n e k , e l n e m k e r -
g e t n e k . (63.) D e a f a l e g é n y k é k é s A s z s z o n y k á k (=szent
szobrok) felől nincsen a Pá p i s t á k n a k p a r a n c s o l a t t y o k . A P á p a
k a t o n á i n a k n e m s i m i t a t h a n á n a k k a r d g y o k h i v e l y é b e n o l l y s i m a
c z e t n e k i v a s a t , a m e l l y g y a k o r t á b b s h a m a r é b k i s z o t y -
t y a n n a h i v e l y é b ű l a z e d g y ű g y ű k ö s s é g e l ő t t m i n t e z = m i n d i g
c s a k e r r ő l b e s z é l n e k . (79.) T e a p a j t á r s a i d d a l h a l á l b a n (=
nagyon) v á g y n á l a r r a . (82.) H i t t ő l s z a k a t t (rövidség, e. h.
hittől elszakadt) h a m i s V a l l á s . (84.) D e a s z a m á r t h a v i r á g V a -
s á r n a p j á n i m á d n á k i s u g y a n c s a k s z a m á r ő , h a b o t n i n c s e n h á -

tán csak nem üget ő. (86.) Ne magyarázza tehát hagymázosan emberséges ember szavát. Ilyen kérőt rág az inaszakatt Sámbar. Farr tova gonosz állat. (Megörültem rajta, hogy e *farr tova* kifejezésben, melyet népünk rövidebben *farta* alakban használ, a lóval bánó magyar ember általánosan használt *czurukk*-jának magyaros kifejezésére akadtam; de később rájöttem, hogy a *farr tova* és *farta* oldalra távolítást jelent, s nem azonos a *czurukk*-al. Vajjon van-e erre magyar szó?) (89.) Vészedé eszedben? = belátod-é, érted-é? (91.) Hazugsági eléggé megtor-koltatának (erőtlenjes kifejezés a megczáfoltattak helyett.) Látod mint akada nyakában Sámbarnek a maga kelepczéje. (94.) Ide nézett A. is = erre célzott. V. ö. erre nézve. (96.) A megszűnése az egyházi szolgálatnak sokszor talált eleitől fogva helyet (= megvolt) az igaz Ecclesiában-is. (97.) Azt mondotta volna csak rövid szóval, hogy hamissan tekeri s gúsollyá azokból a locusokból ki = csüri-csavarja a következtetést. (98.) Hellyén hadgya azt is = helybenhagyja. (99.) Egy lévben szattatik (együtt bűnhődik) azokkal. Lassan seperj Mátyás, ne poroz! = ne hirtelenkedd el a dolgot. Így örül a macska is a tükörnek = bolond módra, mert nem tudja, hogy a mit benne lát, nem enni való. -Látodé Vjjabb sárból rag-gatott fészket-is melly könnyen bontya, sőt magaddal bontat-tya el a Bányász! (102.) Lássuk ezek ellen is mit mázol Fecske Mátyás (= mit hoz fel) a jó tavaszon! Minthogy bokros (= sokat felölölő) a Kérdés, bokros feleletnek-is kellett lenni. Talám mint a macska a maga farkával, te-is csak a ma-gad árnyékával akartál jádzani? = azt akartad, hogy senki se feleljen kérdéseidre? Meg is tudnak riasztani olyan számart mint te vagy, hogy ha uttyokban keresztül tehenkedik. (104.) Orozva jártak hát, félre csapontak hát (= nem igaz úton jártak) ők is. Mellyek tu-lajdon csak a Pápista Ecclesiát illetik. (105.) Hiszem gonosz Anya az, a ki olyan fattyakat vét. Nézz csudát már ke-gyes olvasó melly mohón iparkodnék — ha lehetne — de melly szaporátlan motozzon álló helyében az ina szakadt Sámbar. (100–110.) Olyan jelek, mellyekhez senki, sem semmi vallás nem mondhatta közit = melyeket egy vallás sem állit magával közöseknek. De majd cserben marad. Talám ki-kopál a Szent írásból? Bizony ki, pedig derekasson. Látod melly begyesen tudakozik = mily önteltséggel teszi fel a kérdést. Látván hogy nem segítheted vesztett peredet a sz. írásból, nyargalodzol a Successio kopár és sáros mezején. Mely keveset használ a Sátán szolgálainak az Angyal bőr? Nosza Ferencz látni legények! = jertek, lássátok Ferenczet. No hajda még =

menjünk tovább a könyveden. Nem hiszem, hogy szíve egygyezzen szájával. (111—120.) A Calvinisták ezer s még ezer Templomokat, puszta Klastromokat s Kápolnákat bírnak. (Egyelőre latinosságnak látszhatik; de nem az, mert itt a *bír* nem = *habet*, hanem *христѣ*, ura valaminek, s ilyen értelemben népünk ma is széltiben használja a *bír* igét. „Zomboron János úr bír legtöbbet“ = ő a legnagyobb úr.) Falba romolván (= megsemmisülvén) a Pápistaság. Ha megmordultok (erősebb mint: felszóaltok) a szép jószágért; mordullyingatok jó Paterek a ti Atyáitoktól marattakért. De úgy hiszem, hogy tenéked Atyádtól maradott jószágod csépe, villa, ásó, kapa, bocskor, füstös kunyó, tetű, balha, szűr, harisznya, ösztön, eke, szarv, kasza, kapta s hamvas fazék fog lenni. Dicsekedni piperés cselekedetivel. Magatok-is hazugságban hadnátok bennünket = úgy élnétek, hogy rólatok való jó nyilatkozatunk hazugnak tűnnék fel. Ezek az én szavaim viszsza sem mondom = nem vonom vissza. Aha csalárd rókák! Így kellé a szegény kösség szemeit békőtnőtök? Látod é már hogy ebül van képfaragó (a faragott képeket védő) Fábián? Te pedig fűszfa súlyokkal laptázol = bizonyítékaid gyengék, (Pázmány mondaná: „nem derék bizonyosságokkal állatod“). Látodé hogy ha a Szamárt kötelnél fogva, a Barátot nyelvénel fogva kötik meg = saját szavaival czáfolják meg. (121—130). Itt kell vala a fölött, de nem éré el a szakadást = a felhozott bizonyíték keveset bizonyít. Akkor a ködös időben kedvetlen szabású valék. Kuk Magdolgyen neved. (Valami kisebbítő csúfnév). Az eszest nevetni szokták a bolondok, ugyé Matko? Felelet. Vagyon ugy-is néha. Szánnyon-meg az Isten s-hozzon eszedre valaha! (A pápista vallás) csak a minapi pápák kotlott tojománya. Látod é melly keveset hozza a Pápisták konyhájára a régiség. (131—140.) Ne tekeregj hát már mint a kigyó a gyepün = ne csürd-csavad a dolgot. Nosza Mise! hízzál már, mert büszkövel emlékezik ám itt Szent Pál te felölled = egy szót sem szól itt Pál a miséről. Nosza s otuld ki már innen a te Misédet. Csak annyit tudcz te ahoz, mint a Bagoly az Avé Máriához. (Erdélyi gyűjt. 455.) Síkos szájú, csalárd szavú, tarka színű s álnokszívű s tudatlan koponyájú Sámbar itt is. Mi Cálvinisták ez aránt ilyen hiszemben vagyunk. Lássuk már mint perdíti ezek ellen sáros lapáttyát Mátyás is. Nem is lehet Bagolynak Súlyom fia! (l. Erd. gyűjt. 446.) Látod, mint rázza a tétova (= teszi feleslegessé) a te Bellarminus mellé tölt mentegetésedet. (141—150). Mikor Matkót meg akarod marni,

magadat harapod farba. Én ha ugyan kívánod, igirem most magamat arra. Hazudcz, mikor a Pápa szavait hamissan czibálod = rántod elé; itt egyszersmind szójáték is czitáلود helyett. No ostoba fordics a sáros tekenőt ha élsz még! nyomj ujjabb sárt s ragaszd fészkedet. Talán azt tudod hogy elment már a Bányász a Csákánnyal? Meg se gondold. Ihol van még! Avagy Pápa lova farka tartásának tulajdonittjuk = hízelgés, vak engedelmesség. De illa berek onnan = de azt meg nem nyered. Kurtának kurta kölyke = le style c'est l'homme. De míg az orrom körül való motozásra érkeztek, addig tartás (= tartsd) elő a pofádat, had vessem jól rá az ötöt (az öt ujjamat?), azután ódd a Csákánytul is görbédet. A mely szókat te hamissan, hazugul, csalárdul, czigányul (synonymumok halmozása), az ő szavai gyanánt egymás után irál. Haj! haj! olajos száju s sik s szemérem-nélkül való pennájú Mátyás. Miért nem irád le azt is mellyik levelen irta azokat Calvinus? hadd találták volna a fészken (a maga helyén) a Pápasták is. De féltél hogy hamisságodnak kitétczik ugy fog a fejire. De palást kellett (= el kellett rejteni) a nagy hazugságnak. Oh nagy agg Lant! Megtudgya a Bányász kocztantani annak körmeit a Bányász Csákány nyelével, a ki az orra körül sáros s mosdatlan kézzel akar pepecselni; sőt ha ugyan tovább is embertelenkedik, végre a fokát is hátához dühenti a véle pántolódónak. Légy tova! (151—160.) Micsoda csigán tekerhetnéd tehát ki innen a Szentek imádtatását = hogyan magyarázhatod ebből. Lészen min megvakarnod pilisses (= tonsurás) kaponyádat = lesz min törni a fejedet. Egy csávéba veté (= egyként roszalá) a pápastákat a Fene-Bestiát imádókkal. Jaj szegény barna! Bizony csak alig vagy már! (161—170.) A sz. írásból semmi mutató bizonyosságot (= megyőző bizonyítékot) nem hozhata. Csavargásra ficzomodék = csürni-csavarni kezdé. Aha nagy számár, hogy hírével sincsen az utollyodnak, a mit kottyant a szád = magad sem tudod, mit beszélsz. Ballagj még! én is nyomozlak = menj tovább a könyvedben, megyek én is utánad. Szegény feleségem kontyát is akarod igazgatni. De kérlek másuvá meny gyontatni, mert ha ott motosz, megütik ott a pilises tarédott. Ilyeneket többeket is verhetnék tarlott pilisedhez. Magad alá öntenél forrót = magad alatt vágnád a fát. Álly félre Sámbar, hogyha egésség kell = ha azt akarod, hogy bajod ne legyen. Ha mind ilyen szárában szállott eszű, nem éretlen, hanem ugyan meg is senyvedett, evesedett elméjű hazug tanítókat tartotok Pápista Vraim mint Sámbar, nem tudom micsoda lélek-

tül viseltettek. Nosza Sámbar, ved meg magadat = szedd össze erődöt. (171—180.) Bizony felborzadna még hajatok is. Nem virágzik hát ma, hanem fonnyad az igazság Romában. Hogy nem szégyenled az ebtől! Ha sem ired, sem szelenczéd, nem kell vala magadat Doctorrá tenned. Ageb légyen a neved, ha meg nem bizonyítod. Haragszik, hogy a bálványozókra a Dávid korbácsát sujtám. Hazugságítokat úgy torkotokban is verte. Nosza lássuk mint törmölheted fogatlan inyeddal el a Matkó rothatt almáját? Hajda (= előre), Szamár! (181—190.) A térítők az indusokat az aranyért smaragdért mind kitérítették e világból (ügyes szójáték = kiirtották). Nosza Ország hazugja! Valóban bizony jótul üres Tök! = nincs abban semmi jó. Vallyon ez ellen mint tekeri a gázt (= minő sophismákat hoz fel) Tapasztó Mátyás? Eöszve sózza és szüri = összevegyíti. Mind csak egy a búzók = egyformán helytelenek. Hogy hogy fitogtathatod hát te azokat? Nosza már lépj más törésre is = más tárgyra térj át. Hosszú pórázra nem eresztlek = bizonyításodban határozott térre szorítlak. A többi is azon kutyabél húron pendülnek. (191—200.) Pokolban olyan himre akadtál, a mellyről követőiddel is himet akarsz varrattatni. Értem kenyeres! (kicsinylő megszólítás.) Nem illet agg ebet hintó szekér. Merő azon szent igazság. De csak nem fér a pilis alá = nem fér a fejébe. (201—110.) Aha világosságot ugató orozva maró vén kutya! hol a lelked isméreti? Látod é Gusra való Szamár? X ut Tök fejű írásában vévén eszében Hogsa (?) Mátyás, hogy igen sütösen pörsöli tarlott feje tetejét az Pál Apostolnak distinctioja. Hogyha még egyszer valaha, arany szint mutató rosz rezedet a Bányászhoz küldöd, nem csak Csákány alá veti, hanem kohban erős tűzben égeti meg, azután a Vordan, (?) a micsoda iteletet tészzen felöle a pénzverő háznál N.-Bányán, tarts ahoz magadat. Huj által már innen más nyomba! = menjünk más fejezetére könyvednek. Így letészed a te Ecclesiádhoz való hüségedet = felmondod. Mert horgas az! = nem könnyen bizonyítható. Nem szó, hanem próbálás kell ahoz. Nem varga Mátyás Vargáb foltya a csak szócska? = nem illik oda a csak szócska. (211—220) KOMÁROMY LAJOS.

A MAGYAR NYELV

A folyóiratokban.

Athenaeum 1. szám.

Új lap, legjelesebb íróink dolgozataiból összeállítva, és nyelve majd olyan hibás, mint akármelyik napi lapunké; kevesebb

ugyan a nyelvhibá, de nem sokkal. Ha a jobb írókat olvassa az ember, csak akkor győződik meg, mennyire van szükségünk arra, hogy nyelvünknek zöldelő erdeje megtisztuljon az idegen csemetéktől és a fattyú hajtásoktól.

Kérlelhetetlenül az idegenszerűségek közé kell számítanunk a szenvedő alak gyakori használatát. Magyaros írás csak a magyaros beszédnek mása, magyaros beszédben pedig szenvedő alakot nem ismerünk. De van az Ath.-ban elég: *adassék, fogadtatnak, méltányoltatván* stb., és német kaptára ilyenek: *lön inaugurálva, lett megörökítve*. — Idegenszerű a sok *egy* ilyenekben: *egy* nagy ür terül el; sokszor fordul elé szükségtelenül Jókainál is, a kinek nyelve ma éppen nem olyan magyaros zamatú, mint régiebb műveiben. — *Bizonyos* anyag megmunkálása“ e. h. valamely... — *Setét*, e. h. setéség, homály, németes (das dunkel). — *„Mennypaloták“* (Jókainál) e. h. mennyei paloták; v. ö. gyönyörűséges társait: *vízilíliom, télzöld, mennyszikra*.

[Rossz szavak: *szenvedetlen* (szenvedélytelen), *hevély* (izgalom), *rendítlen* (rendületlen, rendíthetetlen), *tömb* (csoport), *tömkeleg* (labirint), *csalhatlan* (csalhatatlan), *építészet* (építés), *festészet* (festés). „Lovaggá üttetés;“ elég lovaggá ütés.] Latinos szerkezet: „megfogva kissé *bátorodtat* maga után vont“.

Az idők rendesen helytelenül vannak használva.

Néhány magyaros kifejezés: álom-látta paloták — viszszahajigálnák — régi dolgokat feszegetünk — szóba állani vele — megérje, meglássa a sikert — tovább-tovább — egy-egy átjáró — egy-két szóval.

STEINER ZSIGMOND.

A hirlapokban.

Kolozsvári Közlöny.

1872. 289. szám. „gazdasági tárgyak *ellátására*“ németes (versehen, versorgen) e. h. elintézésére. — „mintsem *az* a közjóval *összeegyeztethető lenne*“ németes e. h. mintsem a közjóval össz. volna. — „*mikénti* kielégítés“ e. h. miként kielégítés, v. kielégítés módja. — „a *szász* pártok *részéről* e *kötelesség nem teljesítettett*, e. h. a *szász* pártok e *kötelességet nem teljesítették*. A sok szenvedő alak használata igazán kezd kiállhatatlan lenni; mintha nem volna szemmel látható, hogy magyaros nyelvben nincs helye! mintha nem lehetne írásközben csak olyan könnyen elkerülni, mint az élő beszédben! — hát még mikor ilyen az a szenvedő alak: „nem *lettek kiegyeztetve*“. — Ilyen latinos (a magyarban nonsens) szerkezet is van itt néhány: „*önmagát kéri* tutorság alá *helyeztetni*“, „a 100 *frtot* 200-ra *ajánlja emeltetni*“ stb. — „*fölrirat*“

javaslat, fölirati javaslat"; bizony ha nem a németet majmolnók, így mondanók egyszerűen: a javaslott fölirat. — „A javaslat *ugyan hivatkozik*“ e h. a javaslat hivatkozik ugyan... — „*kisajátítási törvény*“ helyesebben: *kisajátító törvény*. — „*vivoda!*“ v. ö. a rokon *öntöde, mosoda, uszoda* stb. (e h. *vívóhely, intézet* stb.). — „szép szóval mit sem lehetett *igazítani*“ németes (ausrichten) e h. sem mire sem lehetett menni. — „*régebbi*“ e h. *régibb*.

Fővárosi Lapok.

1872. 288. szám. „Kétszer adták tele ház előtt, *mely adat* eszünkbe juttatja, hogy“ latinos e h. s ez az adat. A magyaros előadás általában nem szereti a sok körmönfont (különösen közbeszúrt) mellékmondatot, úgy hogy ezekről nagyon jól meg lehet itélni a népnyelvi közlemények hűségét és hitelességét (v. ö. Nyelvőr I. 459. l.). — „Nem *képvisel* speciális jelleget“; *képvisel* ige a magyarban nincs, tehát nem lehet vele élni; talán azért, hogy van képviselő, képviselő? Ép így van hajmeresztő, gondviselés, háztűznézés; azért mégsem mondhatjuk, hogy ez a történet *hajmereszt* az embert, a helyett, hogy *fölmereszt* az embernek a haját; vagy *gondviselni* valakit e h. valakinek gondját viselni. A népdal azt mondja: „Nincsen gondom *viselő*“. A fönnebbit lehet így mondani: nem *visel* sp. jelleget, vagy: nincsen sp. jellege. — *Miután* rosszúl e h. minthogy. — *Mértföld* helytelen írásmód e h. *mérföld*; csak az etymologizálók írták *mértföldnek*, hogy ez is tösgyökeres szittya szónak lássék, pedig tudjuk, hogy a régibb nyelvemlékekben így van: „*milyföld*“, és hogy első része idegen szó (lat. *milia* (passuum), ném. *meile*, szl. *milija, milja, milj*), s a föld csak mintegy magyarázatul van hozzá téve.

Csak elvétve akadunk itt-ott egy-egy magyaros kifejezésre, mint: haját még nem nagyon csipte meg a dér; ha folyvást egy *húron pendül* is; megmordult; *képiró*.

Reform.

1872. 349. Németes szerkezetek: „*rákényszerítették nagy beszédet mondani*“ e h. hogy nagy beszédet mondjon, vagy bár nagy beszéd mondására; és „*megszokta csak annyit termelni*“ e h. hogy annyit termel; különben a *termelés* bátran elmaradhat, mert a *termesztés* nagyon tisztességes szó. — *Hódítová teszi az elmék fölött*“, helyes: *elmehódítóvá*, vagy: az elmék meghódítójává teszi; vagy pedig: meghódítja az elméket. — Németes: *tisztába hozni* e h. *tisztázni*. — „*Ujabbani fejlődés*“, egyszerűbben: *újabb*.

fejlődés, — „Konzekvencia“, „budget“; ha konzekvencia, akkor büdzsé, v. inkább büdssé. — Ezeket meg úgy látszik a „széphangzat“ sugallta: *méltattatott, követtettek, megszüntetessék*.

H o n.

1872. 293. Rossz szó biztosság e h. biztosság, mert a *ság ség* képző határozókhöz nem járúl; nem lehetne pl. jól-lét h. azt mondani *jólság*, épen úgy nem *bizton-lét* helyett *biztosság*; — rosszak, mert csonkák, ezek is: *Javíthatlanok. kivihetlen, elfogadhatlan* e h. javíthatatlan stb. — Aszfaltozó helyesen van e h. *asphaltírozó*; de ha idegen szó annyira meghonosodik, hogy magyaros képzőt is kap, akkor az akadémia szabályai szerint magyarosan is kell írni, tehát aszfalt, aszfaltoz. — Gyönyörűen illusztrálja hirlapi stílusunknak pongyolaságát ez a kifejezés: Várady G. *előbbi álláspontját ismételte*. — Aztán minden harmadik sorban kísért az az idegen-szerű szenvedő alak: *láttatnak, felszólíttatott, állapíttatott meg, tüzetvén ki, neveztetett ki* stb. stb.

Ellenőr.

1872. 290. s 294. szám. *Docksok*: ebben két többes-rag van, mert a szó egyesben *dock*, s a német vagy angol többes-rag, úgy hogy *docks* a németben már annyi mint *dockok*; de az Ellenőr még a *docks*-ot teszi újra többesbe, mert hanyagúl veszi át az idegen kifejezést. „Osztom e reményt“ németes, már sokszor megrótt kifejezés e h. osztozom e reményben. — „Távolról sem“: magyarosabb koránt sem. — *Egy* a magyarban már nagyon sokszor használatos ott is, a hol épen nem lehet ráfogni, hogy határozott számnév, a hol tehát megfelel a német határozatlan névelőnek. De azért korántsem lehet vele annyi-szor élni, mint németben az *ein*-nal, s épen nem tarthatjuk magyarosnak ezt: „*egy* falusi asszony *egy* csipkebokor tövében *egy* szendergő nyulat pillantván meg“, mert itt a két utolsó *egy*-nek el kellett volna maradnia. — *Elrendeltetett, tárgyalassék, befejeztetett* stb. közt még olyan német passzívumok is vannak, mint *bejelentve lőn*.

STEINER ZSIGMOND.

HIBÁS FELCSERÉLÉSEK.

A viszonyragok és névutók önkényes fölcserélése, fájdalom, nagy szerepet játszik irodalmunkban. — A nemzeti színházban is gyakran hallani ilyen magyarságot.

„Egészségtekért!” így hangzik a „Faust” című operában Mephistó-nak első pohárköszöntése. Azután imígy végződik a második: „— — — szép Margittáért! — Meg is gyűl a baja az ördögnek az utóbbi felköszöntésért Valentinnal és társaival; de nem ám a szerencsétlenül választott *ért* rag miatt; pedig ez teszi őt legvétkesebbé a magyar hallgató közönség ítélőszéke előtt.

Nem egészségünkért, nem Péterért, Pálért szoktak poharat üríteni, áldomást inni, hanem egészségünk *re* isznak, Péterr *e*, Pál *ra* emelnek poharat, rájuk köszöntenek, vagy felköszöntik őket. „Egészségtekért” még germanismusnak is rossz; mert a német sem mondja: „Für eure gesundheit”, hanem így: „Auf eure gesundheit”, a franczia sem így: „Pour votre santé”, hanem így: „À votre santé”.

A *ra re* ragnak nyelvtani szerepét nem taglalom ezúttal. A magyar, a vívat-ok nagy mestere nem szorult arra, hogy még csak bizonyítgassuk előtte, miért kell a pohárköszöntéseket így és nem ahogy mondaná. Elég, ha egypár szóval figyelmeztetjük a hibára.

Kérem tehát Mephisto urat, kérem honfűi szeretettel, szíveskedjék, — ha saját hatáskörében teheti, — az idézett pohárköszöntéseket következőképen zengeni: „Egészségtek *re*! — szép Margittá *ra*.” Az utóbbi áldomás az előző szavakhoz képest, — a melyek most nem jutnak eszembe, — talán másféle viszonyítást igényel. De ez mit sem változtat a dolgon. „Margittáért” mindenesetre hibás.

Nagy dolgot kérek én Mephistótól, a ki, mint tudom, az ellenmondás szelleme; de mégis bíztat a remény, hogy a nemzeti színpad ördöge, a földi utóvégre is ráhallgat honfitársa esdeklő szavára.

Menjünk tovább. A „Tücsök” című színjátékban az iker-testvérek ifjabbika ilyenformán beszél (az ígét nem tudom hamarjában, de tudom azt, hogy *tól től* ragot kíván): „Oda vagyok a bosszúságtól és szégyen *miatt*.” És miért nem így: „— — a bosszúságtól és szégyentől? Azonos értelmű alakok-e a *tól től* rag és a *miatt* névutó?

Gyergyai Ferencz („A magyar nyelv sajátosságairól” 36. l. a.) helyesen mondja: „Nem lát a füsttől, vagy: a füst *miatt*” nem mindegy. Mert *tól től* távolító a *honnan?* *mitől?* kérdésnek felel meg, és a tárgytól közvetlen származást jelent, a nélkül hogy kényszerítőleg hatna. *Miatt* okvető pedig a *miért?* kérdésnek felel meg, és közvetve kényszerítő okot vet a tárgyra, vagy személyre. És így „nem lát a füsttől” azt teszi,

hogy a füst előtte van, útjában áll s e t t ő l k ö z v e t l e n nem láthat valamely tárgyat, a mit különben láthatna“. „Közvetve kényszerítő viszony lenne, ha így mondanám: Szórakozottsága miatt (miért?) nem látja a fától (mitől?) az erdőt; ekkor szórakozottsága vet rá közvetve kényszerítő okot, hogy a miatt nem látja a fától az erdőt. Tehát a hol k ö z v e t l e n származás van, ott nem lehet a *miatt*-ot használni... Így: nedves a harmattól, bűdös a kevélységtől, részeg a bortól; nem mondhatni, hogy: nedves a harmat miatt, stb.“

Gyergyai-nak e fejtegetéseiből világosan kitetszik a *tól* és a *miatt* közti különbség. Hasonló viszonyban áll a *miatt* a *ból* *ből* raggal is; pl. „Szerelemféléstől teszi. Bosszúvágyból gyújtotta föl a házat.“ Nem mondjuk: Szerelemfélést *miatt* teszi. Bosszúvágy *miatt* gyújtotta fel, stb. — A gazda (Gyergyai péld. 11. l.) fősvénységből böjtöl (önként); de a cseléd a gazda fősvénysége miatt (közvetve) böjtöl (kénytelenségből). Az elsőben a fősvénység tulajdonság; a másodikban közvetítő okká változik.

A német is megkülönbözteti az ilyen szólásokat; pl. „Reszket a hidegtől. Er zittert vor kälte“. „Szerelemféléstől teszi. Er thut es a u s eifersucht“. „Szenvedek könnyelműséged miatt. Ich leide deines leichtsinnes wegen“.

Megjegyzem még, hogy az olyan szólásokban mint: „Nagyot iszik örömeiben. Féltrebeszél haragjában. Szorultságában arra a gondolatra jutott, hogy“ stb. — a *ban ben* is okot fejez ki; de nem oly nyíltan, mint a *tól* *től*. Itt már úgy adja elé az elbeszélő a cselekvésnek vagy szenvedésnek okát, mint tudvalevő, magában érthető dolgot.

A *miatt*, — ha nem csalódom — más színművekben is viszi az itt jeleztem furcsa szerepet; pedig bizony nem arravaló a névutó, hogy a mondatnak külső változatosságot, vagy a vers végének tetszés szerinti szótagot adjon. — Ennyit a színművek nyelvi oldaláról.

Az egyébűtt eléforduló furcsaságok közül ezúttal csak egyet-kettőt említek föl az illető hírlapok stb. megnevezése nélkül.

Már régebben ilyenfélét olvastam egy lapban; „A világ kaczag fölöttünk annak láttára, hogy stb.“ — e helyett: kaczag rajtunk, kaczag vagy kikaczag m i n k e t a világ“. — Fölöttünk csak az kaczaghat, a ki, például, erkélyen áll, míg mi lenn vagyunk az utcán. De ebből épen nem következik az, hogy mi vagyunk a kaczagásnak tárgya; pedig ezt akarta kifejezni ama cikkírója.

Szintoly hibás ez is: „Látod a zászlót a királyi palota fölött!“ — e helyett: „— a királyi palotán, vagy a palota tetején“.

Ha rúd nélkül, szabadon lebeghetne a zászló kelméje az épület fölött, akkor hagyján; de ilyen mesterséget még nem találtak föl. A zászló tehát rajta van az épületen; mert közvetlenül érintkezik vele. A *fölött* névutó mindig távolabbi viszonyt fejez ki; míg az *on ön en* a közelebbi, a közvetlen kapcsolat kifejezésére szolgál. Ezért hibásak az effélék is: „Tünődik apja halála *felett*. Kesereg *fölötte*. Meglett dolog *felett* ne bánkódj“. Ezeket így mondjuk: „Tünődik apja halálán. Kesereg rajta. Meglett dologon ne bánkódj“.

Egyébiránt Carthaginem delendam esse censeo, magyarul: hagyjunk már fel a *completiroz*, *präcisiroz* stb. szók használatával. A „Siccle“ cikkének fordításában (Pesti Napló, Grammont-ügy) „a *legpräcisebben*“ kifejezés tündöklök. Hát: szabatos, szabatosság, szabatosan, szabatosít, szabatoz nem felelnek meg a czélnak? Nem adják meg a beszédnek azt a „parfum“-ot, a melyben a *präcis* és szép családja oly igen bővelkedik?

JOANNOVICS GYÖRGY.

EGYVELEG.

(A *műszavakat*), az olyanokat is, melyeket minden művelt nemzet görögül és latinul tart meg, a mi tudósaink és tudakosaink *derűre borúra* magyarítják, s ha még magyarítanak! de többnyire *nyakatekert körös szavakat* és kifejezéseket csinálnak helyettük. Nagyon örültünk tehát, mikor Hunfalvy János legújabb munkájában („Ég és Föld“, 24. l.) ezt a megjegyzést találtuk: „A divatba jött (jobban *divatra kapott!*) *tájola* vagy épen *tájla* helytelenül képezett szó; csupán csak rövidség okáért nem kell nyelvünket elrontani.“ Ő a kompaszt igen helyesen *tájékoztató*nak nevezi.

(Mély föld.) Így nevezi a mérföldet Hunfalvy J. következetesen fönt nevezett munkában; ezt már azonban nem egészen helyeseltethetjük. A 14. lapon azt mondja: „A *mérföld* vagy *mértföld* helytelenül kapott föl *mélyföld* helyett“. A mit a nép nyelvében találunk, arra hiába mondjuk, hogy helytelenül kapott föl, azt nekünk tény gyanánt kell elfogadnunk. Ma ország-szerte úgy mondják, hogy *mérföld*; tehát az irodalmi nyelvnek is így kell használnia. A *mélyföld* igaz régibb, eredetibb alak (l. M. Nyelvőr 319. l.). de ma a Tájyszótár szerint már csak Tornában s Gömörben él. Hogy *mélyföldből mérföld* lett, ezt egyszerűen dissimilationnak lehet tekintenünk; ilyen van pl. a *borbély* szóban is, hol megfordítva *r-ből l* lett. *Mértföld* helytelen, csinált szó.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székelységek.

Ezek akármelyik befér, e helyett: ezek közül akár-melyik befér — a számba, a sorba = illendő, érvényes, kielégítő.

Eperszembe vág = oly apró darabokra vagdal, mint az eperszem. Ha megharagittasz, eperszembe váglak, vagy: úgy összevagdallak, mint az eperszem.

Jó hasat vet, jó mejjet vet = jól lakik, teleeszi magát s iszsza is.

Hégyés fülü = éles halló. Hégyessen lépik = kényes-kevélyen.

Meghérditt: felingerel, felboszont. Meghérgeti a kutyát. Eriggy hérdits éggyet azon a kutyán. Ne hérgeszd annyit azt a kicsi kutyát, te!

Kisiritti a bajusszát: kiseríti, kipödröri. Kisiritt valakit vagy valamit a házból: frissen, észrevétlenül elállít, eltaszint. Kisirul: kisuhan, kilopózik.

Igazán veti a tánczot, jól veti, istenesen veti = ügyesen, derekul tánczol.

Megjámborit: a csintalanságért gyermeket, a gonosztettért gonosztevőt. Hadd el, mett megjámborítlak.

Hézz akap (hozzá kap) = a legény a leányhoz járóssá leszen, hozzá kap a kutya a légyhez, hozzákap a kezével valamihez.

Békoppan a szeme: álomra csukódik.

Megtartozik: meglöketési haladásából megállapodik. Úgy megrúgta az ajtóba, hogy az udvar közepin tartozott meg (tartózik).

Estélleg, estendőn = este felé.

Büdös: tilos, félős, Büdös neki ott jární = fél ott jární, mert nem szabad, vagy reá ismerhetnek, tudvalevő hibájáért, adósságáért megtámadhatják.

Tempóra: ügyesen, időre. Tempóra tánczolnak. Nagy tempóra felötözik. Siess egy kicsitt, ne olyan tempóra. Mondják: sájára is.

Sájára: hosszúra nyujtva az időt. Ne ötözz olyan sájára, Jere hamarább, ne lépjél olyan sájára. Ragatlanúl nincs használatban.

Magam gazdája vagyok = nem szolgállok mást. Magam dolgát igazítottam nem másét; ez így jól van mondva:

De ha úgy mondanók: Magam dolgomot igazítom — nem volna székelyesen mondva.

KRIZA J.

S z e g e d i e k.

Egy hasiak = egy anyától való testvérek.

Écczakának évaggyán = a legkésőbb éjjel.

Kinn ülnek fényeséknél. (Arra mondják, a kinek piszkos az orra.)

Nincsen hé lélkinék hová lenni. (Épen annyi, mint nincs fejét hová lehajtani)

Nyári vásárszájú = tátott szájú.

Mondva csinált. (A törvénytelen gyermekre mondják.)

Bekötötte a fejit = lerészegedett.

Dérék szál, szépszabású legény.

Beatta a kezit = meghalt.

Hékám! (Igy híjják egymást éltesebb házastársak.)

Magával jötehetetlen = élhetetlen.

Ábrahámra vicsorítja a fogát = sírva fakad.

Csábrádiék felé áll a szája = félre áll.

Kinyúlt kilencz kutya hosszára. (Ha valaki fitogtatásul erején és szokotton felül tesz valamit.)

Kiültek a juhszélre. (Azokról mondják, a kik az ajtó elé ülnek s elfogják az utat).

VARGA JÁNOS.

Veszprémi párbeszéd.

— Hát kê, komám uram, hok-kerü ide? mi járatba van? de rég láttam kêdet.

— Hát a mégyéné van êk-kis dógom; többen is gyűttek be mitülünk ügyes bajos embérek.

— Mongya csak, hom-mulattak kêték karácson napyán? vót-ê ijen szép üdö náluk, mind máma van é?

— Nekém bion, komám asszon, máma sincsen szép üdö. Engém egész hétén piócásztak, karácson napyán egész nap lugos kádba ütem, mos még oda lé vótam a nak-kocsma mellett a fördöbe, nyóc köppöt raktak a hátomra.

— Né mongya, komám uram, hát osztám mi bajja?

— Hát tuggya, komám asszony, az uraság részire vittem fát Literrü Szengyörgyre; hát ott Kenésén allú mégátunk a csárda előtt, asztán oda átam a lovak elejbe, má mind a hosz szoktyák kocsis embérek a ló lábát lépisányi. Eccére csak elindúnak a lovak, asztán a rud neki gyűtt igényessen a mejjemnek Aszongyák, egészen odáig vótam, êhâtam; de ném estem ê, mer a kocsirudat um-mégmarkótam, hat ember is allig tutta kifa-csarnyi a kezembü, peig hâva vótam. A sógorom bevitt êsöbb

oda a doktorhó, azután asztán uv vittek vissza haza. Mos má mégis annyira vagyok, hot tudok lélegzetét venni; a múlt hétén valahányszor lehütem (leheltem), az gondútam, maj mégész a fene.

— Bizan, komám uram, csak sok baja van a szegény embernek. — Hát hozott kéd be valamit a vásárra, vagy vásál valamit?

— Hosztam be ézs zsák ómát, aszt elattam, asztán vásáram is valamit. Véttem ész szómaszékét, asztán még cifra virágot a Rébinek, mer gyövä hétén lesz a Tamás Panni esküvője, asztén a Rébi (Rébeka) lesz a nyoszorulány.

STEINER ZSIGMOND.

Örségi párbeszéd.

— Gyó napot szomszedasszon!

— Gyó napot magának is! Hát hun, hun gyárt esség?

— Hát csak evótam e postásokho, mássát vüttem e féam levelire.

— Ugy? Hát met er a szögin?

— Oâ, panaszkodék a nyomorut, hon naon sokat kő neki éstrázsát anyé.

— Oâ, oâ, szégin szomszedasszon! De gyó, hon neköm néncs féam, mét én kü ném ánám, hot tülem a gyerökömet éven-nejik; miét én annyot rénik, mög csak véssza ném annájik.

— De met hasznát, szégin szomszedasszon? Én és rétam oan naon, csak ur rönögtem belé, mé' sé vót haszna. Csak hát asz mondanájik mög legalább, hom mikó gyön haza szabaccságra akkó mögét könnyebb vóna a lölkömmek; de még csak as-sé mongyák án mög. E postásni aszonta, hol löhet neki mindönt künnyi e postávê. Maj ha mégöllum e désztut, akkó küdök neki ék kis désztuembörsigét. De most ésten vele szomszedasszon! Haza mönök, mét csöplüinkek vannak, azoknak kő étét főzni . . . Igaz a szomszedasszon, ném rohad e krumpija? A zenyöm ur rohad, hon no. No ésten vele! . . . gyöjjön ê vésárnap, ha maj e zembergye (az emberje) e kocsmába lösz. Hogy és met csinyá otthun?

(Öri Szent Péter.)

ZELLES ILMA.

Népmes „k.

Az okos leány.

Vót éccér égy okos léán, ehó éccér kérök gyöttek.

Hun van apád hugom? szólittyák még a kérök.

A ténnapi rössöket igazittya bé (= a tegnapi kihéberezett hordókat tölti meg.) mongya léán.

Hát az anyád mi csinál?

A még a tavali örömet sirattya (= most fekszik gyermek ágyba.)

Hát té méccesz hugom? (= mit csinálsz, mit mívelsz.)

Én fészallát főzők (= fel s alá-t = babot; arra czéloz, midőn t. i. forrásközből a bab fel s alá forog a fazékban.)

Erre a kérők aszonták: No jó van hugom, té okos léán vagy, maj mégmongyuk a legénnek, hogy mit felété.

A léán erre naon mégörüt, asztán örömébe é vég vásznot adott a kérőknek, hogy a legénnek vigyék é' ajándikba. De még a kérők ott késtek, a léán éccér csak éposszantya magát! No íszén a kérőknek sé köllött több; haném mingyá naon légorombították a léánt, hogy mér csunyakodott; maj mégmongyák a legénnek is, hogy haggya ott a faképné. Avvé osztán émentek.

A léán peig naon busút, hogy mos nem köll a legénnek; az év vég vásznot is sajnáta, hogy mos kárba vész. Ekkor éggyet gondót és avvé fokta magát éfutott a kérők után; mikor osztán elérte őket, aszonta nekik:

Ugyan édes bátyáim, a varótümet a vászon köszt felejtettem, hagy keressem még.

Mikor osztán a vásznot odatták neki, a léán aszonta nekik:

Csak ménnyén kéték haza, tarcsák még a völeginyüket, én még vissza viszem a vásznomat. Ménnyenek oda kérőbe, a hun étlen szájt, még fingatlan seggét talának.

Az okos léán osztán örökös pártába maratt, mivé éccér annyira éhibásza a dógot. Talán még most is él, ha még nem hoat!

(Örség.)

SÍPOS ESZTI.

Találós mesék.

Kerek mind a riepa, piros mind az uoma, riétes de nem bélés, kostátom nem iedés, ugyantis mi lehet ez? — Hajma.

Ha evőögeték belüllő naobb lösz, ha hozza töszök, kisebb lösz. — Luk.

Icin picin kalaptya, naon feketé némét alatta. — Má k.

Ha irusz ha pirusz, aét bizi lövöszlek a magam hasznáit a té könnyebbségidit. — Csörösnye.

Miét fut a nyu a partonak? Ajit mét a part nöm fut a nyunak.

Nékém ollan ökröm van, hohha ehajtom a bőrit a patakra, hát a béli otthon marad. Ugyantis mi lehet ez? — Dunyha toll nékü.

Nékém ollan liványom van, ha fővöszik is rén, mög ha lötöszik is rén. — Lánc.

Lipei ludnak hátán a bögyi. — Kémin.

Hijján áti söt kér. — Retek.

Sé kezé sé lábo, mégis fõmögy a hëlloba. — F ü s t.

Lud rén, mét rén? Válluábo nincs viz, ódalábo nincs vér.

— M u z s i k a.

Fuot hátán fuot, soha cérnájo töbe ném vuót. — H á z o n
a z s u p p.

Noábo (Novában) fát vágnok, a forgáccso idé röptü. —
H a r a n g s z ó.

Erdün terém, rétén hizik, asszonyok köszt dombérozik.

— S z i t a.

(Páka. Göcsej.)

PFEIFFER JULIA.

T á j s z ó k.

1. Szeged-vidékiek.

Ácsánykodik: irigységből felebarátjának akarva rosztat kíván.

Belgetni: a gyermeket a bölcsőben igen lassan ringatni. *bel: bel*

Budár: = újonan ültetett fiatal szőlő. Tsz. más ért.

Buga: dolgát ügyetlenül végző pór. Tsz.

✓ Bugyi: kis gyermek számára készült bő nadrag, bugyogó.

Csatorál: a szobaajtón szükség nélkül ki-bejár. „Ne csatorály, mert az ajtóba csukom a sarkad“. (Talán inkább egyszerűen „zajt üt“; v. ö. T. Sz. csatarázni, csatirázni. Szerk.)

Csörmő paprika: a vörös paprika aprajából törik (v. ö. T. Sz. csörmelék).

Csurak: a paraszt nőnek prémes téli felöltője.

Daku: többnyire sárgára festett gyermek-felöltő báránybőrből.

Dorkó: fából készült ivóedény, kupa.

Dufa: hosszú vékony rúdral alkalmazott vessző, mely lépragaszba van mártva; ezt löki a galambász a háztetőn ülő kódorgó galamb szárnya alá, s így megfogja. — Ledufázta a galambot.

Duni: pisze orrú.

Elkerel: elsikkaszt; p. pénzt.

Ellisztél: szó nélkül gyorsan odább áll.

Elszontyorodik: sirásra fakad. „Ne háborgasd, mingyárt elszontyorodik“ (v. ö. T. Sz. szontyolyodni, szonkolyodni.)

Éjszakának évaggya: legsötétebb része. „Ne indúj el éjszakának évaggyán.“

Famászó: folytonosan mulató.

Fentős lesz a füstre akasztott sertéshús lanyhás őszi időben, azaz szagot kap, romlani kezd. — Fentösödik a hús;

megfentősödött: elromlott. (Fentős nevű falu van Kövár-vidéken).

Félneder: hibás eszű.

Föllát: nagyra lát, fönnhéjazó.

Fülistráng: meghülésből származó hosszukás daganat a gyermek füle alatt.

Gazos: a bortól becsípett, pikós

Gércsó: ki idejére nézve rendkívül gyöngye testalkatú, vékony dongájú.

Gezemice: apró kocsonyanemű nyálkás (?) ételmara-dék. Tsz.

Gönye: erőben megfogyatkozott munkást neveznek így. V. ö. M. Ny. Szót.

Gürcöl: valamely dolgot erőnek erejével végre akar hajtani.

Kavillás: őszi időben a mezőnek oly füves része, melyben nyulak tartózkodnak. „Kavillásban találd ősszel a nyulat“. (V. ö. Tsz. kavillálok.)

FERENCZI JÁNOS.

2. Hetés-vidékiek.

Béal: bival.

Béránnya: borona.

Börsöllü: mozsár, melyben sóttörnek. V. ö. Tsz. böszörü.

Csáfori: szájas nő. V. ö. Tsz. csáforítani.

Cseferít: haszontalan nevetgél.

Cséda: csoda.

Csicsuk: István, Istók. Tsz. Csicsó.

Csög-bög: szemet; csögös-bögös: bokros.

Czipra: tarka, cifra.

Eklendéznyi: akadémikuskodni. Tsz: ekrendezni, öklöndözni.

És, ném és: is, nem is.

Estálló: istálló.

Estáp: ostor, vessző; „majd mégéstápollak“: majd meg-raklak ostorral.

Etuábbra v. tuábbat: majd később, továbbad.

Fua, foa: fa; tárgyraggal fát.

Galiba: gyöngye. Tsz. más ért.

Görbe: sovány.

Gyanku: János, Jankó.

Gyelés napok: nagyobb ünnepek.

Harog: 1) kuton levő horog; 2) szénahúzó.

Hóditt: halvány.

Kenficzünyi: vmit bekenni.

Kiszörit: kényszerít, erőszakol.

Kustirbicziu: conscriptio.

Küllü: kívül.

Löjögét: szokott lenni, van soká.

Luak: lovak.

Lüknyi: kását törni. L. Tsz. lükü.

Mentüs: mihelyt.

Merevin: többnyire. L. Tsz. merevén.

Mélő nap: hétköznapi (*mívelő nap).

Micsa v. micsida: micsoda.	Puruszlik: mellény. Tsz:
Nyargal: szaladj! nyargadd	puruszli.
be: vidd be gyorsan.	Sékonyál: sikolt; l. Tsz.
Nyámádi: ügyetlen, tehetet-	sékod.
len. L. Tsz nyámándi.	Sónyu: savanyu.
Nyósztanyi: a fátsértegetni;	Suasztanyi: kitépni.
„eők a gyerekek megnyósz-	Szacos (ruha, út): piszkos,
tották az ómafát:“ leszedték	kastos, nedves.
az almát róla. Kétértelműen is	Százod: százalék.
használják.	Szégín: gyáva.
Ótára (lefelőre) hajtyák a	Szélid fa: nemes fa.
disznut; ótán löjögnek.	Szérén görbe: igen sovány.
Östök: eresz.	Tóa v. toamott: amott.
Pacsa: patyolatkendő, melyet	Törifa: tréfa.
fejükül használ a hetési pórñ.	Vides: vizes.
Palajta: ponyva.	Zabátt: jóllakott. V. ö. Tsz.
Piku: Miklós.	Zökönny: taszigálni, lö-
Pirics: árnyékszék. Tsz.	ködni; „né zököggyön“.

Igék, melyeknél a határozatlan mód végzete *nya*: *bejnya*, *rejnya*, *zihánya*, *irnya*, *innya*, *dógoznya*, *tánczunya*, *orditnya*, *tanunya*, *tunnya*, stb.; bögni, ríni, lélekzeni, irni stb.

Több birtok több birtokos alakok: *luainkakak* lovaink, *ökreinkekek* ökreink, *marháinkakak* marháink stb.

FATÉR JÓZSEF.

Helynevek.

1. Szent-Gericze.

Szántók. Lukaszila, (hagyomány szerint elpusztult ily nevű helység feküdt rajta.) Szakadát, (mint több más ily nevű hely szakadásos, szakadóféle.) Somkerekalj, (fölötte kiemelkedik a hely, mely erdős, cziheres, somfával vegyes.) Lüget, (régebben vadgyümölcsfás; most bokros hely.) Szilfarka, (régén e tájon volt szilfás erdőrésznék kikeskenyedett бүтүje. Szilfák nyomai ma is látszanak.) Csunyasza, (omladásos csunya hely.) Bükkmege. Falbükk, (régén erdő) Valkő, Kamaraszeg, Darázsdomb, Fekető üver, Telek, (ez is faluhely lehet, mert tégladarabokat fordít ki az eke.)

Erdő. Egy darab ritkásnak a neve „Szégényszér“, (ma bokros, inkább csak legelőül használják, de nem sokat ér, mert sovány hely s egészségtelen füvet terem.)

Szőlők. Kis üver. Virgó. Timak. Nyaló, (régebb ez volt a legjobb bortermő hegy, melynek édes szőlőnedvüől az ember megnyalta a száját.) Tokaj. Czakó.

Élő családok. Gaál. Boros. Jakab. Inlai. Cseh. Gagyí. Tibáld. Tamás. Nagy. Csupor. Szabó. Tós. Bükkösi. Székely.

Kúti. Varga. Sárosi. Tót. Kozma. Benke. Kövesdi. Szilágyi. Kovács. Veres. Zakariás. Mózsés. Horvát. Béres.

J e g y z é s. A határrészek közt itt is, még több helyt is eléfordul vagy szőlőhegyek, vagy hegyoldalok s hegyoldali szántók közt az „üver“ szó. Ez a leggondosabb utánkérdezkedés után: fejér agyagos, márgás, fehér palás föld; jó trágyázás által termékenynyé tehető. Egy intelligens ember itt azt mondta, hogy az ő „üver“ szántóhely darabjuk márga; Nyomát és Iszló helységekben pedig, hogy ha üver hegyoldalokra eső hull, ez a hegyen lefolyva megfejeedik; mert a hely fejér agyagos vagy fejér palás.

2. Ny o m á t.

S z á n t ó k, k a s z á l l ó k é s e r d ő k. Moka. Barót. Oldala. Királykút, (szántórét, úgy nevezik a benne levő kitünő forrásról.) Ropó. Dángyér hágó. Ujbár. Bozspatak. (Szomszéd Bozs községe határából jövő szarukról nevezett szántó.) Bostorok. Boscsere. Nyárhát, (erdő és szántó.) Hegymege

H e g y o l d a l o k. Sónyaló, (kopár, terméketlen, meredek oldal.) Kék sára, (kékes, agyagos hely.) Omlás és Szakadály, (mindkettő mélyebben feküve a felülről és oldalról reájok görbülő hegyoldaloknál; esőzés idején beléjük ereszkedik a víz, azért omladásnak és szakadásnak vannak kitéve.) Irma, (hegy.) Irma-tető. Irmahágo. Gyűrűs gyakor.

F o r r á s é s p a t a k o k. Királykút. Bozspataka. Hegymege pataka.

J e g y z é s. 1) A szántók közt eléforduló „Ropó“ név több határokon dívik itt is, van Medeséren és a szomszéd Szentmiklóson is. Rendesen mindenütt a falu közelibe esik, s kimenve, hirtelenebb e hely ütközik a szembe. Vagy ha távolabb is esik, de a hely kanyarodása által el van a szem elől veszve, s csak megközelítve akad szembe. Gyaníthatólag mint mikor valami leesés vagy törés közt csak akkor veszik észre, mikor „ropp“ hangot adott, az érintett határdarab is, rögtön vagy véletlen feltünésénél fogva e hangról vette nevét.

2) A hegyoldalok közt eléforduló „Gyakor“ szó gyanításom szerint s ű r ű v e s s z ő s helyet jelentett. Itt közte sok gyűrűfa létezett. Medesér nevű helységben is van „gyakor“ nevű hely s épen ily régebbi állapotra mutat.

3. S z e n t - L á s z l ó.

S z á n t ó k. Papok vagy szentegyház ösvénye. (Itt jártak a papok a gálfalvi leánymegyébe.) Döngő. Irma. Lázd.

R é t e k. Papányrét. (Állítólag egy ilyenű ember tulajdona volt régi időkben; ma ki van e család e halva.) Orotvány.

Kihalt családok, mint főbirtokosok. Sigér. Ozdi. Sárosi. (Sigér Báthori Zsigmondtól nyerte itteni birtokát, róla ment a későbbiekre s most élő birtokosokra.)

Élő családok, mint birtokosok. Iszlai, Pataki, Balla, Nagy stb. KRIZA J.

4. Nagy-Körös.

Halmok. Boldogasszony halma, (míg a város lakói katolikusok valának, Boldogasszony kápolnája állott e helyen. Téglákat, cserepeket gyakran ásnak ki.) Vashalma, Kappanhalma. Szőr halom. Nyúlfüle halma, (tisztán emberi kéz műve, beszélík, hogy mívelésekor fölírásos nagy követ, embercsontokat, éles szereket, fegyvereket találtak alatta.) Asszony halma, (a lakosok előtt már ismeretlen; egy régi mappán a törteli szőlők sarkába van helyezve.) Lukás halom. Tetétlen: Tetétlen hegy, (azért neveztetik így, mert tetején lecsapott baglyához hasonlóan, csonkán, tetőzetlen áll. Béla király Névtelen jegyzője szerint Árpád a Zagyva vizétől megindulva, egész seregével itt [mons Teteuetlen] szállott táborba; a mellette levő másik halommal együtt Nagy és Kis-Pengyomnak is neveztetik. Arany János egy kirándulás alkalmával Árpád halmának nevezte el.) Gorsa halma, (a város levéltárában okmányi emlékezés van róla; ma e dombnak, mely ott esik, hol a Gerje vize a törteli határról a tetétlenire lép, nincsen neve.) Czakó halom. Kecskés. A tetétleni halmokat közös néven Kunhalmoknak nevezi a nép.

Vizek. Csiptorok. Kövér völgye, (Szikra pusztánál a Tiszába szakad.) Csíkos. Szurdok. Gógány ér. E 3 mocsár alkotja a Körösért, mely a jenei pusztán a Tiszába szakad. Gát, (tó a város mellett. 1735-ben itt gyűlt össze a Péro rácز fölkelő ellen induló körösi compagnia.) Felső gát ér. Gerje, (Czeglédről Törtelen Tetétlenen át a körösi határra lép, végre a Tiszába ömlik.) Ásott gödör. Ásott gát, (kenderáztatók).

Kutak. Encsi kút, (hosszú baromkút, egészséges jó vize levén, ivó kútnak használtatik. Nevét onnan vette, hogy itt valaha Encs falu volt, mely Körössel összeolvadt. A város eredetét is e pásztortelepre viszi vissza a rege; hajdan a város szélén esett, de most úgy körül van építve házakkal, hogy majd a közepén van.) Kő kút. Kis kút. Padlás kút.

Sánczolatok. Földvár. (Mély és széles földhányás, mely tömlýékektől és erdőktől környeztetvén, a vidék lakosságának biztos menedékül szolgálhatott. A városig nyúlt rengeteg kőrisfa-erdőt Herbeville német tábornok a Rákóczi-fölkeléskor 8 nap alatt kivágatván, a fölszabadúlt homok a zsombékost eltöltötte. Balla Károly a Tudományos Gyűjteményben kiadott értekezésében

azt állítá, hogy ez az a körösszegi vár, hol Kun Lászlót a kunok meggyilkolták.) Csípvár, (a közlegelőn, jelentéktelen, mintegy 40 □ ölnyi sánczolat, épületmaradványokkal. A XVIII. században kihalt Kalocsa család Csípvárról irta előnevét.)

Rég i t e m e t ő. Sirató, (a vasuti indóháznál állott e szép főnsík, de nagy részét széthordták vasuttöltésnek, csak néhány szilfa maradt egyik sarkában, árnyékozva néhány sírt. E helyet a ref. egyháztanács a vasutiak rombolása után körülárkoltatta. A tatárfutás idejéből eredt mondája Tompa regéiből ismeretes.)

C s á r d á k. Gógányi csárda. Nagy erdei csárda.

BALLAGI ALADÁR.

Népdalok.

L á n y. Mindég montad, hogy évöszö,
Ha észántó, ha évető:
Észántottá, évetötté,
Engöm éthon felejtötté.

Aszt akarnám tudakóni,
Lőhet-é már férhő mönni;
Ha nem lőhet férhő mönni,
Kő ám szeretőt tartani.

F é r f i. Élet élet de szép élet,
Be szép a nőtelen élet;
Mezőn akar, arra möhet,
Szeretőjéve beszélhet.

Szeretömnek szerettelek,
De évönni ném mertelek;
Féltem, hogy a csalárd szived
Ém mellettem mást is szeret.

(Ormánság.)

IVÁNYOS SOMA.

Édés anyám, édés anyám!
De rosز szívvé van kéd hozzám,
Sém ebédém, sé vacsorám,
El is hérvad piros orcám.

Szivárványos az ég alla,
Alacsony a fejem alla,
Gyere rózsám igazicsd még,
Bus a szívem, vigasztád még!

Édés anyám férhő adott,
Tizenkét szoknyát varatott;
Ojan dэрék kis uram van,
Kukoricza nadrágja van.

Kukoricza a nadrágja,
Cserfakéreg a kabáttya,
Répacsira a szakálla,
Ném illik a csókom rája!

SIPOS ESZTI.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185–186. sz.

II. kötet.

1873. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

HOL JOGOSULTAK AZ IDEGEN SZAVAK?

E kérdés nem hiába való, mert a nem magyaros alakú szó, kisebb-nagyobb mértékben mindig sérti nyelvünket, mert fitymálja hangrendjét, megakasztja gördülékenységét, következésképp nem mindenütt állhat. Csak vegyük egyszer szemügyre az irodalmat és rögtön meglátjuk. Ennek termékei nagy részétől ugyan leginkább csak az értelmességet kívánjuk, de másiktól aztán csak annál szigorúbban követeljük az előadás szépségét, a külső alak tökéletességét, a nyelv hangzatosságát is. Hogy ezt az idegen szó megronthatja, kézzelfogható. De még tovább mehetünk és kimutathatjuk, hogy nincs is rá mindenütt egyforma szűkség. A költői alkotások, melyek nemzetünknek másokétól különböző gondolkozása módját, eredeti szemlélődését, érzelmeit s erkölceit tükröztetik vissza s így kiváló magyar sajátossággal bírnak, bizonyára kevésbé szorulnak kölcsön kifejezésre, mint a tudományos munkák, melyek, minthogy a tudomány maga nem egyes országoké, hanem az egész emberiség tulajdona, csak annyiban nemzetiek, a mennyiben nemzeti köntösbe, hazai nyelvünkbe vannak öltöztetve. Már ebből látszik, hogy a nyelv nem mindenütt egyformán türelmes, valamint látszik az is, hogy hol kényesebb.

De nézzük a dolgot valamivel közelebbről és vizsgáljuk részletesen legelőször is a költői irodalmat. Ennek termékeit összehasonlítva a tudományos irodaloméival azt találtuk, hogy egyik fő kellékük a széphangzás lévén, emezeknél kevésbé türik az idegen szavakat. Ez érzékenykedésnek azonban magában a költői irodalomban is vannak fokai.

Mindenek előtt a verses darabok nagyobb mértékben igénylik a széphangzást mint a prózaiak; amazok tehát kényesebbek, ezek közönbösebbek. De még a versek közt is meg lehetős az e részbeli különbség. A lantos költő pl., kinél a tárgy magában véve igen csekély, a külső alak szépségével iparkodik hatni. Ellenben az elbeszélő és drámai költők, kik nem annyira magukból mint inkább a külvilágból merítenek, tárgyuk nagyobb szerű voltánál fogva hatás eléidézése végett már kevésbé szorúlnak a külső alak szépségére. A tanköltő végre közel rokonságban lévén a tudóssal valamennyi társa közt legközömbösebb, mindazáltal annyival kényesebb a tudósnál, a mennyivel kényesebb a költői irodalom a tudományosnál. Mind a négy azonban csak addig érzékenykedő, míg mind a tárgy mind az előadás a komolyság határán belül mozog; mihelyt azon kilép, mindjárt jobban hódolnak az idegen szavaknak. És ez természetes, mert az idegen szavak épen idegenszerűségüknel fogva jelentékenyen emelhetik a furcsaságot.

Ha pl. valakit poétának mondanak, önkénytelenül is holdkóros gondolkozású ember jut eszünkbe, vagy legalább is olyan legrosszabb fajta verselő, szóval fűzfapoéta. Ilyet akár hányat lehetne még fölhozni, de fölösleges, mert Csokonai Dorottyája állításomat elég kézzelfoghatóan bizonyítja. A prózáról már úgy is mondtam, hogy széphangzás dolgában nem olyan kényes mint a vers, tehát elgondolható, hogy a komikumban még annál is tisztátalankodóbb. Látni való, hogy a tréfás szépirodalomnak az idegen szavak jelentékeny szolgáltatásokat tesznek és így izléssel alkalmazva teljesen jogosultak. De már a komoly nem nagy hasznukat veheti. Hogy hol alkalmazhatók mégis, azt tárgya válogatja. Annyi világos, hogy a költő, mivel nem igen illenek a nyelvbe és azért könnyen megronthatják a hangzatosságot, saját maga érdekében csak ott élhet velük, a hol elkerülhetetlenül szükségesek.

De hát kellenek-e a költői irodalomnak? Ha meggondoljuk, hogy nincs az a nyelv, még ha a legműveletlenebb is különben, melynek a specíficus nemzeti dolgok elnevezésére bőséges szókincse ne volna; s ha meggondoljuk, hogy a költői irodalom nem valami kosmopolitikus zagyalék, se nem az egyedi hóbort nyilatkozása, hanem egyes egyedül a

nemzeti szellem és nemzeti élet hű tolmácsa, akkor könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy bizony nem kellenek. De csalódnánk, mert abból, hogy a költői irodalom akarva nem akarva is híven követi a nemzeti szellemet és életet minden mozzanatában, épen az ellenkező következik. Nincs nemzet, mely más népek szokásaitól, erkölceitől, műveltségétől érintetlen maradna, sőt előfordúl az is, hogy „letépve fényes nemzeti bélyegét, rút idegent cserél”. Ez aztán bizonyára meglátszik a költői alkotásokon is. Hanem annyi áll, és az szinte a költői irodalom jelleméből következik, hogy olyan kifejezésekre, melyek a nemzet előtt merőben ismeretlenek, melyekről a nyelv nem tud, teljességgel nem szorúl. Kölcsönöznie tehát a költőnek nem szabad, hanem a meglevőt, ha csak az izlés nem tiltakozik ellene, mindenkor felhasználhatja. Neki úgy se lehet az a célja, hogy a nyelvet gazdagítsa vagy művelje, hanem hogy a nyelv segítségével szépet alkosson. A nyelvet úgy kell elfogadnia, a mint van, szegénységről nem panaszkodhatik, ha csak a magáéről nem, mert költésre egy nyelv se szegény; különben lehetetlen volna oly népeknél, melyek még egészen fejletlenek. Már pedig a legbarbárabb népek csak úgy költenek, mint a legműveltebbek, tehát a legszegényebb nyelvűek csak úgy, mint a leggazdagabb nyelvűek és ezek is régenten, mikor nyelvük bizonyára szűkebb volt, csak úgy költöttek mint most. Senki se fogja művelteknek mondani az afghánokat, mongolokat, kalmukokat, kurdokat, jávabelieket, malajokat, és mégis oly csinos meséik, elbeszéléseik, népdalaik vannak, hogy akármelyik európai nemzetei se különbek. Másrészt meg a németeknek már a XII. században olyan költői irodalmuk volt, hogy azóta se tudták utólélni, pedig nyelvük időközben ugyan csak bővült. Honnan van mégis, hogy a mi költőink legtöbbjei nyelvünket szűknek találták és nem csak derűre-borúra kölcsönözgettek, hanem — horribile dictu — még korcsokat is faragtak? Onnan, hogy a költés céljának nem a szépnek nyelvbeli megérzékítését, hanem a nyelvművelést tartották. Igaz, hogy a költés által a nyelv is művelődik, de azért nem az a célja. Lám Petőfinek, Aranynak ez soha se volt törekvésük, és mégis ki művelte nyelvünket jobban náluknál?

Láttuk, hogy a költői irodalom tűri ugyan az idegen szavakat, de bizony csak azért, mert kell. Így aztán nem is igen találni benne; először is, mert nem kölcsönöz, a mint hogy arra nem is szorúlt, másodszor meg mert a meglevőket se mind használja, valamint az eredetiekből is eleget mellőz, sőt a széphangzás kedvéért és szigorú nemzeti voltánál fogva még kerüli is. Egészen másképp vagyunk a tudományos irodalommal. Ennél az előadás szépsége kívánatos ugyan, de nem szükséges, mert fő kelléke az értelmesség. Tehát az idegen szavakat nem csak hogy tűri, hanem igen gyakran még meg is követeli. Hozzá járul, hogy belseje, tartalma általános emberi; ennél fogva külseje, nyelve se maradhat tisztán nemzeti, hanem valamivel egyetemesebb színt ölt. A tudomány fejlesztésében továbbá minden nép részt vesz, mindenik növeli a közös kincset és így járulékával együtt oda hordja szavait is. A ki már most amabból merít, ezekből is kap, valamint a ki halat fog, vizet is markol. De a mi leginkább megtagadta a tudománynyal minden kényeséget, az, hogy vizsgálódásából semmit se zár ki ezen a kerek világon. A természet minden tüneménye, a csillagok megszámlálhatatlan serege, a föld és minden rajta levő, az emberen kezdve le a szabad szemmel láthatatlan infusoriu-mig, a pálmától a legparányibb penészgombáig, a gyémánttól a hitvány göröngyig, a mi érzékeinkkel csak fölfogható s eszünkkel csak kigondolható, egytől egyig mind a tudományos fejtegetés körébe tartozik. No már, hogy ennek elég gazdag legyen egyetlen egy nyelv, az képtelenség. A legmerészebb hazugság volna, ha valamelyik azzal kérkednék, hogy ő bizony ellehet a mások segítsége nélkül. „Quis ferat in egestate fastidium?!“ kiálthatunk föl Senecával. Ez még a közéletre nézve is áll, mennyivel inkább tehát a tudományban. Ez, akármit csinál, idegen szavak nélkül meg nem élhet, minthogy elég eredeti szó se nem létezik, se nem képezhető, még ha oly termékeny is a nyelv, mint a milyen a mienk. Avagy talán korcsokkal pótolhatja a hiányzót? Megsínylené azt a nyelv is, tudomány is, amaz mert tönkre jutna, emez mert semmi ember fia se értené szavát. Tudósaink ugyancsak pusztították az idegen kifejezéseket, állítólag magyar, de tényleg hottentota szavakat téve helyükbe. És milyen szerencsével jártak? Minthogy az újdonsült magyar ide-

gcenebb volt magánál az idegennél is, tehát senki se értette, se a nép, se a műveltek; holott az idegen szavakat ha amaz nem is, de ezek mindenesetre ismerték, és így ha tisztos tudósaink azt akarták, hogy valaki megértse, helyesen és teljesen megértse, kénytelenek voltak visszatérni a megvetett idegen kifejezésekhez, ha másképp nem, hát legalább annyiban, hogy korcsuk mellé mindenkor oda kellett tenniök azokat is. Már most mi hasznunk az olyan magyar (?) szóból, a melyet csak idegen segítségével lehet megérteni? *Mezeny, gúnyor, nedély, ugronc, nyakorján*, érti-e ezt valaki? De hogy az idyll, satira, humor, kenguru, giraffa mit jelent, azt mindenki tudja. De nem csak a korcs szavakkal vagyunk így, hanem gyakran még olyanokkal is, melyeknek alkotása ellen nem lehet semmi kifogás, ha t.i. olyanra alkalmazzuk, a mire vagy sehogy vagy csak nagy erőltetve illenek. Ez esetben mindig jobb az idegen. A gúny pl. tiszta eredeti szó, de azért a satira kifejezésére még se alkalmas, mert gúny még nem satira. Ép oly alkalmatlan az alkotására nézve helyes gúnyvers is, mert a satira, legalább a mai fogalom szerint nem mindig vers. Azért ha az idegen kifejezés valamely hazainál jobb, világosabb, akkor a tudományban ne csábíttassuk magunkat a nemzetiség érzetétől arra, hogy az utóbbit használjuk. Itt bizony kevesebbet árt az idegen szó, mint a félreértés, a melyért még az eredeti kifejezés hangzatossága se nyújt kárpótlást, mert az érthetelenség is rosztul hangzik ám!

Az érthetőség mellett ajánlja az idegen szavakat még az is, hogy sokkal állandóbbak és sokkal elasztikusabbak mint a nyelvben gyökerező élő szó. A tudomány ugyanis egyre halad, a fogalmak tisztúlnak, változnak és sokszor annyira módosúlnak, hogy éppen semmi se marad meg bennük abból, a mi eredetileg volt. A geometria valamikor földmérést jelentett, de mai nap már se földdel, se méréssel nincsen semmi köze. A fogalom ezen átalakulásai mind igen szépen oda férnek az idegen szó, de nem úgy az élő kifejezés alá. Ez ugyan szinte megengedi, hogy a fogalom alatta változzék, de csak nagyon szűk határig; tehát megtagadná a szolgálatot, ha már többé nem illenék a fogalomra, és így megint más szóról kellene gondoskodni. Már pedi, ha ma ugyanazt a fogalmat ezzel a szóval, holnap meg, mert idő-

közben megváltozott, ismét mással jelölnök, akkor a tudományban végtére oda jutnánk, a hová a bábeli torony építői.

Mindezekből világos, hogy az idegen szavak, ha valahol, hát a tudományban jogosultak. Használatukban azért a tudósnak sokkal nagyobb szabadsága van mint a költőnek, mert míg ennek óvakodnia kell tőlük és csakis azokat alkalmazhatja, a melyek a nyelvben már megvannak, addig amaz élhet valamennyivel, sőt még kölcsönözhet is akárhonnan és akármennyit. Hanem mint mindennek, úgy ennek is megvan a határa. A tudósnak nem szabad elfejtenie, hogy mivel tartozik a nemzet nyelvének, mely nyájas készséggel kelti gondolatait és segíti világra eszméit. Bizony nem volna szép dolog, ha hála fejében szép hazai szavainkat feláldozná rút idegeneknek és ott élne nem hazai szóval, meg talán csak azért, mert tudományosabb színezetű, a hol eredetieink is csak olyan jól vagy még jobban is megteszik. Ez nem csak ízléstelenség, hanem nyelvünk ellen elkövetett oly nagy tiszteletlenség volna, hogy ellene a legszigorúbban kellene tiltakoznunk.

VOLF GYÖRGY.

MAGYAROSAN.

A nyelvkorcsosulás ellen síkra szállt bátor, kitartással küzdő bajnokok közt egyike a legbuzgóbbaknak Gyergyai Ferencz. Elsőbben a „Magyar nyelv sajátságairól“, újabban pedig „Magyarosan“ című művével indította meg s folytatja a harczot a nyelvrontók gombamódra szaporodó serege ellen. Egy czélért küzd velünk; nagyon megérdemli tehát, hogy meghallgassuk szavait, s ha komoly meghányás után helyeseknek találandjuk, melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Bizonyára nem egy gondolkodó főnek tűnt már fel az a csodálatos jelenség, honnan van az, hogy íróink nagy része annyi figyelmeztetés, oly komolyan feddő hang, s a legvilágosabb bizonyítékok s kimutatások ellenére is süket marad s az útbaigazítás ép úgy nem fog rajta, mint a hangrököten a prédikáció. Ennek több oka van. A sok közül ez alkalommal csak azt említjük meg, a melyik épen tár-

gyunkhoz tartozik; ez pedig abban áll, hogy némely túlbuzgó kritikus nem ritkán oly szók vagy kifejezések ellen kel ki, a melyeknek helytelensége nem csak hogy be nem bizonyítható, hanem a vélt hiba többszörte teljesen szétfoszlik a nagy számmal feltűnő tények világában. Hogy hajtson aztán a hibán kapott író vagy bárki más a nyelvkritikus megrovó szavára, ha mindjárt száz esetben igaza volna is, mikor látja, hogy néhány oly kifejezése ellen hallatta kárhoztató ítéletét, a melyeknek tösgyökeres eredetiségéről a minden oldalról kínálózkodó példák nyomán maga szerezhet magának meggyőződést?

A nyelvkritikusnak első és fő kötelessége tehát, hogy minden egyes támadás előtt szigorúan utána járjon a dolognak s lelkiismeretességgel kutassa, hogy a megrovandó használat valóban helytelenség-e vagy sem?

Mi a helytelenség?

Minden oly szó, kifejezés vagy kapcsolat, melynek sem nyoma sem képe nincs a nyelv életében, tehát a melynek létezése erőszakolt s mely nem nyelvbéli analogia szerint készült. Nem hiba tehát e szerint a mi él vagy élt, vagy a minek képe, mása megvan a nyelvben.

Nem korrekt az eljárása tehát s nem adhatni szavára az oly nyelvbírálnak, a ki sem jelenét, sem multját nem veszi figyelembe a nyelvnek, hanem az értelem útmutatása szerint akarja szabályozni a vélt vagy való tévedéseket. „Meg akart halni = moriturus erat“ hiba, mert értelmetlenség, úgymond az ilyen bíráló; esze ágában sem volt, hogy meg akart halni, hanem csak közel járt a halálhoz; ennél fogva ama hibát így kell kiigazítani: meghalandó vala. Az ilyen fajta nyelvbírálok és tudósok — nyelvphilosophusoknak nevezik magukat; számuk maris arenae — küszöbölték ki, hogy csak pár példát hozzunk fel, mint értelembe ütköző, tehát szerintük helytelen kifejezéseket a következőket: „Eltagadta, hogy teljes életében soha sem látta őt. Megtiltotta neki, hogy a látottakról csak egy hangot se merjen ejteni“, s megjavítva behozták helyettük im ezeket: Eltagadta, hogy látta őt. Megtiltotta, hogy egy hangot is szóljon.

Nincs nyomatéka másodszor az olyan bíráló szavának, a ki az élő nyelvet egyáltalában nem veszi számba, s jót

roszat válogatás nélkül csak a történeti nyelvből akar kimagyarázni; vagy viszont a ki akár a múlt és jelen, akár mind a kettőnek irodalmát ignorálva, semmibe sem véve, egyedül a népnyelvet tekinti és fogadja el szabályozónak.

Gyergyai határozottan ez utóbbi osztályba tartozik. Kitészik ez munkájának majdnem minden sorából; de meg nem is csinál titkot belőle, hanem bevallja nyíltan, őszintén, hogy irányadója csak is a népnyelv. „A nyelv egyedüli tekintélye az élő beszéd.” (7. l.) „Nem az irodalomból kell és lehet kifürkészni a nyelv sajátságát, hanem az élő beszédből.” (8. l.) sat. A felelet tehát, hogy mit tartsunk állításairól, melyek lesznek helyesek s melyek nem, egyszerű s világos, s általánosságában előre meghatározható. Azon helyreigazításai, melyeket nem csak az élő beszéd, hanem az összes, az ó és újabb irodalom adatai is támogatnak, helyeseknek tekintendők; a melyeknek a történeti nyelv tényei azonban ellentmondanak, azokat a helytelenségek sorából ki kell vennünk s tetszés szerinti használhatóságukat mindenkinek szabadságára bízunk.

A munka nagy gonddal s fáradsággal van írva, hosszú megfigyelésnek és egybehasonlításnak a gyümölcse; azonkívül nem csak hogy rámutat a való vagy vélt tévedésekre, hanem több helyes, hasznos útmutatást is foglal magában; s ezen oldalát dicsérettel kell kiemelnünk. De vannak tévedései is — s ezek oly álláspont elfoglalása mellett nem is valóban kikerülhetők — a melyeket szó nélkül hagynunk nem lehet, hanem elé kell vennünk sorjában s helytelen voltukra rámutatva figyelmeztetnünk a tanulni akarót, mit kerüljön valóban, mit ne. s így, a mi célja is volt vele szerzőnknek, csakugyan hasznavehetővé tenni a könyvet.

Vegyük czikkeit rendre, úgy a mint egymás után következnek.

„Ugynevezett marasztaló *ban ben* nincs a magyar nyelvbe. A magyar nép nem beszél *ban ben*-nel; szájából mindenütt csak *ba be* hallik.” Tehát hiba azt mondani, hogy pl. bölcsőben ringatták — ez belőle természetesen a következő. Itt van mindjárt a jeleztük álláspont, melyet a szerző elfoglalt, a melylyel a történeti nyelv adatait kizárja a bizonyítékok sorából.

Nem tartozik feladatunkhoz, hogy kimutassuk, mily nagy botlást követ el a szerző, midőn a nyelvudomány eddigi megállapításait teljesen ignorálva, ily merész tétellel lép a világ szeme elé. Az az ő baja, ha nem tudja; s ha utána jár a dolognak, csakhamar meggyőződhetik tévedéséről. Nekünk a főttebbi állítás megrontására teljesen elegendő, ha bebizonyítjuk, hogy a nyelv életének bármely időszakában de létezett, megvolt egyszer a *ben*.

Kell-e ezt bizonyítanunk, adatokkal támogatnunk? Úgy hiszszük, fölösleges. Vegyen a kezébe bárki bármely munkát a sírbeszédtől kezdve a manap megjelentig, tekintsen bele akármelyik lapján, s látni fogja, hogy a *ben* megvonta oly régi, mint a legrégibb nyelvemlék, hogy létezni pillanatra sem szűnt meg, hanem élt folyton, szakadatlanúl, s használata minden időben általánosan elterjedt vala. Gyergyainak azon állításán tehát, hogy „megvolt-e valaha nyelvünkben a *ben* vagy nem volt meg, ezt most senki se tudhatja bebizonyítani“, a leggyöngébb kifejezéssel élve csak bámulni tudunk. Nem volt a kezében soha semmi könyv?

Ez az egy tény annyira halomra dönti egész állítását, hogy bizonyítékainak hátralevő részét, melyekkel a *ben* jogtalan voltát kimutatni iparkodik, egyszerűen mellőzhetnők, ha hamis elveit s hibás következtetéseit olvasói kedvéért ki nem kellene mutatnunk.

Azok ellenében, a kik a *ben* kérdésre nézve hivatkoznak a régi nyelvemlékekre, ezt jegyzi meg czáfolatúl: „A bécsi és müncheni codexből nem lehet kimutatni a tiszta magyar nyelv sajátságát, sőt éppen sajátság elleni botlásokat vehetni ki“; s ezt úgy bizonyítja be, hogy a sírbeszéd hibáit mutatja ki. Hogy aztán az ilyen czáfolat ügyén nem sokat lendít, az bővebb kimutatásra nem szorúl. Aztán meg az az állítás is hamarosan van kiszalasztva, hogy a sírbeszédben hibák vannak, minthogy egy vagy más kitétel a mai használattal ellenkezésben áll. Hogy ma úgy mondjuk: te is tudod, kenyérből enni, abból egyáltalában nem következik, hogy egykoron nem mondhatták: is te tudod, kenyéértől enni. Az *is* tudvalevőleg semmi más mint az *és* (hajdanában mind a kettő *és*); nagyon valószínű tehát, hogy a kezdetben egy *és* ugyanazon *és* egy szerepet is töltött be (v. ö. a gör. *καί*, lat. *et* = *és*, *is*), s a különválás, mind az

mind alaki a helyzeti, mint ez sok más szóval történt, csak lassanként s jóval később állott be. Ma pl. a comparatio a *nál* rag segítségével történik: Vén e b b az isten kertészénél; hajdanta azonban a *nál* helyett a *től* rag járta: János Baptistától nagyobb propheta nincs (Mün. cod.). De lehet-e, szabad-e azért ez utóbbit helytelenségnek neveznünk? Nem. Hisz egy kifejezésünkben még ma is a régi szerkezetet használjuk; ma is úgy mondjuk, hogy „mentül (= mendtől) nagyobb.” Ugyanez áll a második megrovott példára nézve is, azon különbséggel, hogy itt élő beszédbeli adatokkal is támogathatjuk nézetünket. Igaz hogy ma így szólunk: jó ízűt ettem abból a kalácsból, s nem mint a régiek: kalácsban; de azért, habár gyérebben, az utóbbira is találunk még elég példát. „Kenyérben sem ettek eleget.” (Népkölt. Gyűjt. II. 412.) Több hasonló példa fel van sorolva a Nyelvőr I. k. 89–91. lapján.

Ama hathatós ellenvetésre, hogy a *ben* jogosultságát kétségtelenné teszi a *benn-em* szó is, önkénykedő, de manap nagyon is divatos szófejtéssel válaszol. Miből lesz, kérdi, a *benn*? Azt hiszem, feleli rá, *be* és *en* összetevéséből: *be* + *en* = *benn*. Vajjon micsoda analogiára támaszkodik, midőn e merész állítással lép föl? Arra nyelvünk nyújt nem egy példát, hogy *een*-ből lesz *én*, *öön*-ből *ön* (leven, leen = lén, tövön, töön = tön) sat.; de hogy *enn*, *önn* lett volna belőle, annak bebizonyítására testesebb argumentum kellene mint az a vézna „azt hiszem.” Hogy az inessivus (*be*) és illativus (*ben*) közti különbség nem új találmány, hanem hogy már réges-régen megvolt nyelvünkben, épen az a kicsinyelt sírbeszéd bizonyítja kétségtelenül. „Menyi milostben (inessivus) teremteve eleve miv isemucut. Mend paradisumben uolov gimilcictul munda neki elnie. Oz gimilsben halalt evec. Veteve vvt ez muncas vilagbele (illativus). Vezesse vvt paradisum nugulmabeli. Oggun neki munhi uruzagbele utot.” De a *be* és *ben* közti különbséget kétségtelenné teszi a szerinte egyedül irányadó élőbeszéd is. Ismeretes nyelvünknek azon sajátsága, hogy az úgynevezett igekötős ígék azon ragot vagy névutót szokták maguk mellé vonzani, mely épen igekötőként működik; pl. alátette az asztal alá, rátette az asztalra sat. Ha tehát nincs különbség a *be* és *ben* közt, mért mondjuk mégis, azok is a kik e különbséget tagadják

bement a házba, és: benvan a házban? Lehetne-e ez utóbbi jelentésben így mondani: *bevan* a házba, vagy pl. *besétál* a szobába, e helyett hogy *bensétál*?

A szabályt tehát, hogy „*ba be* névraggal él a magyar akár behatólag akár marasztalólag“, kötelezőnek egyáltalában nem ismerhetjük el.

Gyergyai második megrovása a *sem* használatát illeti. „*Sem*-mel, úgymond, nem él a magyar. Íróink hihetőleg így okoskodva: minthogy *nem* tagadó, *ne* tiltó, *sem* és *se* pedig annyi mint *is nem* és *is ne*, azt tartják, hogy *sem* tagadó, *se* tiltó. Én pedig azt vélem, hogy a *se* nem az *is nem* vagy *is ne* szóból van összekeverve, hanem megfordított *is* = *es*.“ Erre nézve két megjegyzésünk van. Az első, hogy a tudomány nem vél, hanem tud; tudományos tételekben tehát az „én azt vélem, azt hiszem, azt tartom“-féle bizonyítékok fakovát sem érnek. A második pedig az, hogy a magyar nyelvtudomány hála istennek már bölcsőkorából kilépett s gyermeki köntösét is levetette; kezd komoly, meggondoló férfi lenni, s a *bál* = *láb*, *szív* = *visz* (vért) sat. gyermekjátékokban nem leli többé gyönyörűségét. A „*se* semmi más mint megfordított *es is*“-féle etymologizálást tehát enyelgésnek vévő figyelem kívül hagyjuk s szólunk a fő tételhez, hogy „*sem*-mel nem él a magyar“.

Csak pár példát.

„Beteg embernek imádsága *se m* egészséges. (Erd. közm. 732.) Senki *se m* érzi a maga büzit.“ (U. o. 1298.) sat. „Hiszöm kied soha *se m is* szerette. (Kriza, Vadr. I. 478. l.) Hát neköm hoztál-é? Még magamnak *se m*; én sönkit *se m* láttam.“ (U. o. 480. l.) sat. „Ha pirongatsz, *se m ér* semmit, ugy *se m* szeretek mást senkit. (Népkölt. Gyűjt. II. 99. l.) *Se m* ibolya, *se m* rózsza *nem* vagyok.“ (110) sat.

A történeti nyelvből, noha ott még majdnem általános a *sem* használata, nem tartjuk szükségesnek idézni példákat; s záradékul csak a következő kérdést adjuk fel a szerzőnek, fejtse meg, ha tudja. Ha a *sem* csakugyan nincs meg a magyar nyelvben, miért beszél akkor így: „Ha megvolna, akkor senki *se* vétené el. (6. l.) A közbeszédbe így halljuk: nem láttam semmit.“ (12. l.)? Ez a *sem* megtagadójától kissé erős vigyázatlanság volt; neki így kellett volna használnia: *seki se* vétené el — nem láttam *semit*.

SZARVAS GÁBOR.

SZÖKŐ ÉV.

A M. Nyelvőr első évi 1. számában a magyar naptár némely sajátosságai közt a szökő évről is van szó s még eddig nem érkezett felelet azon ott (27. l.) olvasható kérdésre: „hol vette a magyar nyelv a szökő elnevezést arra az évre, a mely nem szökő, sőt ellenkezőleg toldó napot kíván?” A finnek futó évnek mondják s a finn szótár-író ezt rosszúl csinált szónak tartja. A magyar czikk írója mind a finn, mind a magyar (futó, szökő) kifejezést oly időszámításból hajlandó származtatni, mely se római nem volt se keresztyén.

A finn elnevezésre nézve helyes lehet az ott felhozottakból vont következtetés; a mi azonban a magyar nevezetet illeti, aligha közelebb nem találjuk egyszerű megfejtését.

A magyarban szököm azt is jelenti, hogy ugrom. Régi szótárainkban láthatjuk, hogy *salio* = szökök, ugrándozom, *assilio* = reá szököm, reá ugrom. *Assultus* = reá szökés, reá ugrás. *Assultim* = ugrándozva, szököldézve. *Desalto* = aláugrom, leszököm. *Desilio* = leszököllem, leugrom stb.

Mind ezek, mind a mai nyelvhasználat értelmében tehát szökő év sem több sem kevesebb mint ugró év. A váradi disputatióban eléforduló szökevész-t (szeckeuész) is inkább (akolbol, egyházból) kiugrónak tartom, mint — Budenzzel — szökevénynek. Azt sem feledem ugyan, hogy el- vagy megszökni helyett ezt is mondjuk megugrani.

Azt, hogy szökő évben február 24-ikét mint régen írták, mi is Mátyás ugrásának írjuk, én is helyeslem; de hogy a szökő év kifejezést ezentúl toldó év értelemben írjuk s mondjuk, arra okot nem látok.

Ha a szökő és ugró kifejezések azonossága maig oly világos nem volna, vagy pedig mai nyelvszokásunknak hinni nem akarnánk, hiszem, hogy régi könyveink nyomán nem lesz nehéz eligazodnunk, ha ide vonatkozó kifejezéseikre is figyelmet fordítunk.

A „Posoni Kert.” (írta Lippai János, nyom. Győrött 1753) 458. lapján ezt olvassuk: mikor annus Bissextilis, az az, közbetéteztett, avagy ugró esztendő esik (midőn tudni-illik Sz. Mátyás nap-után egy-napot közben-vetnek, és az esztendő egy-

nappal hosszabb, a melly minden negyedik esztendőben történik) abban az esztendőben nem-jó óltani.

Lippai tehát közbetéteztett avagy ugró esztendőnek írja az annus bissextilis-t. A közbetéteztett szó világosan megmagyarázza a szökő helyett használt ugró kifejezést. Nem elszöktetés, kihagyás a szökőnek értelme, hanem a közbetéteztett nap által egygyel odább szöktetett napnak, Mátyás napjának ugrása s így lesz azon év, melyben e napugrás vagy szökés eléfordúl, maga is szökő, vagy Lippai szerint ugró esztendő.

Ezen értelemben fordul elé egy cím lap nélküli, régi nomenclatura rerumban a következő magyarázat is: annus bissextilis = napszökő esztendő = schaltjahr.

Hogy hajdan a magyaroknál is a 13 hónapos holdi év divatozott-e vagy nem? — ez továbbra is kérdés maradhat; hogy azonban a szökő elnevezés aligha onnan maradt ránk, vagy legalább hogy mai használata se nem értelmetlen se nem helytelen, az bizonyos.

SZILÁDY ÁRON.

A NYELVŐRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

II.

Sajátságos ragozások.

Jelen időben: vari: varrja 415; léssz; — székelységiek: tartsa: tartja 151. elkőccsük: elköltjük 326. föltámassza: föltámasztja 455. — összerántott alakok: kék: kellenék 370. tom: tudom 418. mék: mégység 424. fölmégység 422.

Végzett jelen: vettem: vetettem 372. 422. juttak: jutottak 374. mégüttem 378. étt: évett.

Parancsoló: ordíjon: ordítson (Tata) 132. fájdíjja, taníjja: fájdítsa, tanítsa (Csallóköz) 378. Esztergomban kivétel nélkül így beszél a nép. V.ö. némely nyelvemlékek hasonló alakjait.

Ohajtó: tudnánk, mondanánk e h. tudnók, mondanók 456. Dunántúl kivétel nélkül így; az ók, ők végű alakok máshol is alig hallhatók.

Infinitivus: hordanyi, laknyi, hasogatnyi 227. 228.

Ikes és iktelen alakok: félöltözök 181. léáldozzon és áldozik 181. bokoroggyon, szaporoggyon, 184. ugorj 185. kélletlenkégggy 326. törne 372. tej-jén 373. tartozok 415. haraguggy 418. mégdögölj 466. — varjál 184. hullik 279. nyilaldosik 326. huzu (huzol) 423. lenneik 423. lészél 456. megszóalalik 455. keresöl 455.

Harmadik személyű személyragos alakok *e* helyett *i* véggel: tetejiről 130. Koromberki, Papkertyi, Ur főgggyi 134. fejit, szemit 182. szélire 228. élitől 271. Mózes széki 380. béli, mérgi 421. ingi 464. (a 'székelységben, Szegeden, Hontban és Dunán túl; de nagyobb részt csak viszonyragos alakokban, úgy hogy *i* az *é* hang szokott változásának tekintendő).

Egyebek: tikjaimak 422. réczéimek, kezeidek 466. (Göcsejben). — gyüreje 416. kötejét 464. — melleje 464. nekije 375. v.ö. kieje, és öveje, övejé, öjeé (?) 467. — sárt 422. (467. déletének = delet élnek?). — szarvád 44. 45. hársás völgy (hársas?) 94. — később 327. (épen úgy mint arrább, errább, sőt odább, tovább).

Zártabb hangok a ragokban: hidakot 180. magadot 181. huzu, dógozu 423. láthatnáló 464. fogadot, ódalodot 466.

Eredetibb alakok.

A következő népnyelvi szóalakok eredetiebbek, mint a megfelelő irodalmiak.

Videsen: vizesen 422. vides: vizes II. k. 45. („viz“ a rokon nyelvekben vete, vit, ved', ved, vit, vid stb.).

Küllű, küllü: kívül 463. II. 44. Kívül úgy lett az eredetibb kilül-ből, mint bévül a belülből. Válasz is ez a 48. kérdésre (IV. füz.).

Ketődkor: kedden 423. mutatja, hogy kedd eredetileg **ketted* azaz másod nap.

Osztán (*o z után): aztán 130. és Dunán túl. A rokon nyelvekben is mindenütt *o*, *u*, *uo* hangzóval van a távolra mutató névmás.

Könyv: könny 323. régente is így.

Sohun (Dunán t. sohutt is): sehol 466. V.ö. soha.

És: is 180. 380. 423. stb. A legrégibb nyelvemlékekben csak így.

Majdan: majd 417. — ígyi (ígyenből): így 375.

Ménnyék: mégyék 327. Még eredetibb alakban a Tisza mellékén: mēngyék, mēngyen, mēngyünk. Így is: mēnyén, mōnyön (Krizsa, Vadrózsák).

Ménsz: mész, mégy 417.

Rózsámvál: rózsámmal 327.

Fejeruha: fejruga 379.

Hangrendi alkalmazkodás nélkül vannak még meg a ragok ilyen alakokban: tánczbe, sajáttyáve 372. füliná, avve a kisasszonnyé 375. kihó 372. férhó 416. szeretüjehó 372.

Itt említhetjük az ilyeneket is: keservessenn 274. időssebbik 330. erőssen 418. kedvessije 372. V.ö. a 6. kérdésre adott válaszokat 149. 152. 199. 247. 296.

Sajátságos szóalakok:

Akkorán: annyira, úgy, oly nagyon 421. 462.

avét: avult, ócska 422.

ángyó: ángy 325.

bétt belé: bőgött bele 418.

buros: terebélyes (fa) 381.

csajtos: nedves, kastos 327.

csikor: fagy 232. v.ö. csikorog.

csök: tusó 232, v.ö. csökönyös.

dőrézni: bolondoskodni 232.

ekerükszött: eltávozott 374.

eleve 322.

elhuzul: elhuzódik 381.

eltörődik: elfárad, el-lankad 43.

elül a madár (a szél) 129.

elvan 421.

esső 271. 327.

estendő 456. II. 39.

észégettem: évégettem 455.

ébrent 232.

épeg: épen 421.

észomészára: éhomra

424.

falás: falat 466.

feküjü 466.

feszengősen 381.

fityízd: mutasd 425. v.ö. fitogat, fitos orr.

folyamat: kis hegyi patak 381.

forramat: forrás 381.
 rágyanul 278.
 gyűrő: gyűrű 273. gyü-
 reje 416.

hasigat: hasogat 279.
 Hallottam Dunán túl ezt is:
 tisztigat, e h. hasítgat, tiszt-
 ítogat; úgy mint *hasogat*,
tisztogat eredetileg *hasojt-*
gat, tisztajtogat. .

hatónkat 455. ötőjö-
 nek 456. e h. hatunkat, ötük-
 nek; v. ö. *kettőnket, kettő-*
jüknek főnévileg.

hálál: hál (frequ.) 424.

hèzza: hozzá 327.

hugyó 370.

hun: hol 374. sohun se-
 hol 466.

kergeteg, -és 322.

kicsiddég 327.

kivan 272.

korhadoz, korhadós-
 ság 151.

koszoró 280. savanyón
 225.

kóllogat: ütöget 422.

kollint 457. kókál: üt,
 ver 280.

köppeszteni: koppasz-
 tani 375.

laponyag: lapály, lapos?
 230.

lebélgés 327. v. ö. leb-
 zselés.

letelő: legelőbb 274.

létagadni 370. (316. köz-
 mond.).

lévest 280.

liván: léány 372. lévány
 375.

menekít: ment 382.

mezzén: merre 280. me-
 zön 424.

mégintlen, méginlen
 374.

mégülnek 422.

méllen: milyen 466.

mékkáttyo: megkiáltja
 375.

mögkenyeködik: jól
 lakik 324.

nékik: némelyek 322.

nyiltosan 467.

nyomítani 225.

orotvány: ortvány, irt-
 vány 384.

kiódzott: kioldódott 415.

piritus (pirított) kenyér
 323.

rivad (támad) a szél 332.

rövebb, rövidíteni: rö-
 videbb, rövidíteni 136.

sebhed 323.

sirongál: sirdogál 275.

szemérli (szégyenli) ma-
 gát 332.

megszemteni: meglátni
 332.

szinélégni „heucheln“
 383.

szintig 374. szintég 422.
 szintén (v. ö. épeg).

szokós 332.

szüleség: eleség 422.

tipaszos: tapadós 424.

tisztál: tisztogat 383.

toppantyú: lókörmé 332.

toppni: lépni 332.

ütleg 226. (144. közm.).

valamenténnyit 374.

visszuton 333.

zöldít: zöldell 333.

Különös képzések: 1) igéből *ász, ész* végű frequ. igék: nyalász, szárnyalász 382. v.ö. legelész. — 2) igéből *i* végű melléknevek (?): döfi, dönti ügyetlen 232. világdögönözi, bornémszereti 456. v.ö. ugrifüles. — 3) jártányi ereje 272. tüzelöte (tüz-elöte) 333.

Figyelemre méltóbb összetételek és kapcsolatok: összemarok (összefoggott, kettős marok) 424. nepestig: napestig 280. étvilág 423. fekhely! 456. világéletemben 383. teljes világéletében 458. févalyára 456. Ez utolsók mutatják, hogyan nőhet két szó úgy össze, hogy egységes szó gyanánt ragozzuk: févalyára, azaz fejaljára e h. feje aljára; de kétes fültövé-nél 272. e h. füle tövé-nél. Zütületten megfogton: ez idő letten vagy ami valószínűbb: ezüte (= ezóta) letten (megfogton = fogva) 424.

Idegen szavak: studírozik 42. komótizál 130. karéláb v. kalarábi: kohlrübe 226. kásté: kastély, kastell 275. — strázsalni 455. iskotoja 455. pöléh pléh 379. sódér = schulter 421. tempolom 423. Frankné Frankné 43. kurumpi 423. porubátt: próbált 423. porbád még: próbáld meg 462. porufita: próféta 423. — ókula ocularium 465. iska (iskála, éskája Tsz. lábitó szó a.): scala 424. rétlya, réttya, rétya: létra, lajtorja: leiter 178. 379. — Legtöbb idegen szó van a mes-terműszók között.

Pleonasztikus alakok: náladnélkül 180. esztet 187. szébbet 374. tikjaimak stb. 422. elsődsör 232.

Ragelhagyás: búkézni 225. fűszénnyi 421. árva-hagyu ides anyám 466. tikhordu kánya 422. letelő: legelőbb 274. legelsőbb: legelsőbben 457. mondatlan is tuggyák 130. kiszalad nagy lelketlen 457.

STEINER ZSIGMOND.

A MESÉKRŐL.

I.

Ezen cím alatt nem általános érdekű fejtegetéseket vagy osztályozást, sőt még tágasabb körre terjedő hasonlításokat sem szándékozom a Nyelvőr cikkei közé vegyíteni.

Aprólékos jegyzetek, észrevételek, kérdések lesznek azok csupán, miket hébe-korba inkább csak figyelemgerjesztésül kívánok közzé tenni. Egy-egy szál, egy-egy forgács, mi hasznavehetetlennek is bizonyúlhat be idővel, ha keresetlenül akad kezünk ügyébe, megérdemel annyit, hogy felvegyük s szaporítsuk vele a mindenes kosár tartalmát; kárt ezzel nem teszünk.

..... Szirmaynál (*Hungaria in parabolis*) ez olvasható: *Fabula = Király fia Kis Miklós beszédgye*. Az újjabul szopta ki. Erdélyi János (válogatott magyar közmondások 2. kiadás. Pest 1862) régibb gyűjteményből átvéve így közli: *Király fia Kis Miklós beszéde s hozzá ezt a magyarázatot teszi: azaz igen ékes beszéd*. Szirmaynál bizonyosan sajtóhiba a *Király fa*, *Király fia* helyett, mi a második kiadásban sincs kijavítva.

Az, a kiről e közmondás emlékezik, mesevilágunk egyik legismertebb és kedveltebb hőse. Néha csak egyszerűen *Miklós*, majd *Kis Miklós*, majd *Király Kis Miklós*, vagy *Királyfia Kis Miklós* vagy *Szép Miklós* nevet visel. A milyen változatosságot látunk a névben, épen olyan mértékben találjuk azt a mesék cselekvényében is, melyeknek ezen változó nevű hős a fő alakja.

Mindazon eltérések mellett, a melyeket a nevek és cselekvények között látunk, sok közös vonásra ismerhetünk a következő mesékben. *Merényi*, *Dunamelléki Népm.* I. k. A három arany gyűrű. Az örökbe fogadott testvér. II. k. A szegény ember tizenkét fia. — *Sajóvölgyi népm.* I. k. Az ólombarát. II. k. *Szép Miklós*. *Kriza*, *Vadrózsák* I. k. *Mirkó királyfi* stb.

Mennyire elterjedt s kedvelt neve volt a *Király Kis Miklós* név a mesék s regék hőseinek, bizonyítja az is, hogy még egy balladában, a *Landorvári Dorka* címűben is találkozunk vele (lásd *Magyar Népköltési gyűjt.* I. k. Pest 1872). Már maga az, hogy ily gyakran s nem csak a mesékben, hanem balladában, sőt példabeszédben is előfordúl, valószínűvé teszi, hogy nem csak a cselekvények, melyek hozzá fűződnek, hanem maga a név és alak is régibb korból származnak. Bizonyítja azonban ezt egyik 16. századi írónk *Bornemisza Péter* is „Negyedic része az evangeliomokból és az epistolákból való tanúságoknak“ (*Sempte* 1578) című munkája 758. l., hol eze-

ket írja: „.... immár czac mind hazugságnac halgatására, és hitságos mulatságra vágyodnac mindennec fülei, Tiztátalan és faytalan beszédnec halgatására, hazug és álnoc tanácsra hamis és eretnec tanyításra, rágalmazoc, gyalázoc, fondorlóc sugarlásira, tragar és peniszes czuffságira, bába beszédre, álnokul költöt fabulakra, Király fia Kis Miklosrol, poetac oriásirol, apolloniusrol, és egyéb hitságról, virág és szerelem énekec halgatására, Lant, Sip, Dob, Trombita szóbeli hayia huyiara, és temény ezer czaczogásokra“.

Bornemisza tehát már mint széltire elterjedt „álnokul költött fabulát“ ismerte Király fia Kis Miklós történetét s lehet, hogy nem csak szóbeszéd után volt róla tudomása, hanem mint írott s talán épen versekbe szedett költemény fordult meg keze közt. Hihető, hogy játjának Toldi Miklósnak méltó társa volt s ha Ilosvaira nem tehetett is szert, emlékezetét kegyelettel őrizte meg a mesélő nép mai napig.

Ezzel korántsem akarom tagadni, hogy a Király Kis Miklósról költött mesékbe oly elemek is ne vegyülhettek volna, melyek a világra szóló mesebirodalom más — nem magyar — tartományaiban is találhatók; de a mese vagy tán helyesebben monda hősének tősgyökeres magyar voltát ezek ellenére is merem állítani. — A Kyralfia név már 1287-ből ismeretes azon 1325-diki átírat után, melyben „Terra nobilium Kyralfia dictorum“ említetik (l. Fejér. Cod. dipl. VII. 4. 202. l.). Egy egész nemesi osztály viselte hát e nevet, melynek valamelyik tagja könnyen válhatott azon nemzeti mondakör hőségé, melyet csorbúlt széleivel ma már a meséknek, ki tudná megmondani hányadik rétege borít, de központját a hőst maig sem tudta megtorlott iszapjával eltakarni.

Kétségtelenül érdekes volna ismerni a Király Kis Miklósra vonatkozó zalamegyei népmeséket, mivel úgy látszik, ezen megye volt a királyfi nemesek fészke. — Megjegyzem, hogy Fejér. Cod. dipl. X. 7. 719. lapján szintén olvasható egy oklevél, mely több hontmegyei hatalmaskodó nemesről emlékszik 1435-ből. Ezek közt az első is Nicolaus de Kiralfia.

A mi a Miklós nevet illeti, már 1211-ben Miclousnak is írták.

SZILÁDY ÁRON.

NYELVTÖRTÉNETI APRÓSÁG.

A Döbrentey-féle Régi magyar nyelvemlékek 2-ik kötetében (4-ik lap) a legrégibb magyar nyelvemlékek sorában ki van adva egy néhány szóból álló orvosi rendelmény az 1416. év előttről. Ennek eredetije régebben Nagy Gábor birtokában volt, s az ő gyűjteményével a m. n. Muzeum könyvtárába került (898. fol. magy.).

Döbrentey azt írja, hogy ő másolta le; de úgy látszik, csak Nagy Gábor olvasását követte, ki a Tudományos Gyűjtemény 1835. évi 7-ik kötete 33-ik lapján már előtte kiadta volt; még pedig elég hibásan. Hívebben másolva az eredetiről, nem combinatiók, hanem a világos és helyes olvasás törvényei szerint így van:

Gengber	{	de quolibet 1 nehezék
ffahay		
dragorion		
kechchete	{	de quolibet 1 loth
anumok		
fenywmok		
Isop	{	de quol. manipulum unum.
salluia		
obruta		
czyabaire	}	

Item ade adhec ficus IIII et mel quantum sufficit et cum vino coquatur vsque ad consummacionem tercie partis et calide bibat bonum haustum sero et mane per octo dies tunc purcabit sibi pectus.

Oldalán más írással: Item obligantur domino Capitaneo domino Francisco Gulay flor XXXVIII.

Némely kisebb pontatlanságot nem számítva, Döbrentey elsőben is az *anumok* vagy *anismok* szót magyarázza és olvassa diósmák-nak, holott az nyilván ánismag. Az egészen tisztán kivihető *czyabaire*-t pedig olvassa czyahaia-nak, ezt azonban természetesen magyarázni nem képes. Nagy G. magyarázza valami állat, p. o. nyúl hájának, de ezt a magyarázatot már Döbrentey sem merte átvenni. És mi az a *czyabaire*?

Egy növény neve, mely a Melius Herbariumában (129. 130. lap s többször) *czabaire* név alatt van említve.

Beythe István Fiveskönyvében már meg is magyarázza, mondván: „deákul Pimpinella, saxifraga, magyarul: Chyaba ire, dinnye zagu fy v.“ Szenczi Molnárnál is czaba ire = pimpinella.

Clusius Károly bécsi fűvész 1588-ban kiadott fűvész-könyvének végére tesz egy „stirpium nomenclator pannonicus“. Ebben a pimpinellát így magyarázza: „Chaba ire, h. c. Chabae emplastrum“.

Nam ferunt Chabam regem post parentis mortem in quodam proelio . . . solum superstitem remansisse cum 15,000 viris, et illis quidem omnibus vulneratis, quos haec herba curasse dicitur, unde factum est, ut postea ab eo appellationem sumserit.“ Minthogy azonban Clusius műve Előszavában azt mondja, hogy ő a magyar növényekre való adatait Beythe Istvántól vette, kivel igen gyakran együtt fűvészkedte be Németújvár vidékét, ez adatot is úgy lehet tekinteni, mint Beythétől származottat. Felemlíti ezt Ipolyi Arnold Magyar Mythológiájában, de — nem tudom miért — ő sem írja Csaba ire, hanem Csaba irnek.

Már most — úgy gondolom — ez a növény az, mely csábaír név alatt ismeretes, és melyet a Nagy Szótár is felemlít, így magyarázván: csába-ír.

Bár a régibb iratok és nyomtatványokban a vonások és szószakításokra nem lehet biztosan építeni, azt hiszem mégis, hogy — régibb forrásaink nyomán — a Czaba ire nem csábaír, hanem épen olyan növénynév, mint p. o. Bodog asszony tövisé, czipkeje, teje, tenere, Zent Lazlo király fűve (Gentiana) és számtalan. Tehát nem a csáb gyökérhöz tartozik, hanem a Csaba tulajdonnévhez. A hol az ír összetételben használtatik, Szenczi Molnárnál gondosan össze van írva, és nincs így: ire, világosan a birtokos viszonyt mutatja, p. o. kantair.

A Csaba irét már ártatlan természete sem engedi a csábitókhöz számítani; ha jól tudom, a kapornak és ánismagnak édes testvére.

Vagy talán a Nagy Szótár csábaire egészen más növény, a minthogy latinul nem pimpinellának, hanem poteriumnak van magyarázva?

GÉRESI KÁLMÁN.

MATKÓ ISTVÁN MAGYARSÁGA.

I.

Ne nyögj, mert hátra még a bekkenője. Nézd meg s vedd eszedben, hogy addig kerengél ez kerekdéd hidon, miglen eszedben sem vehetéd jó szerivel, hogy ott dobbanál a honnan elindultál volt (= circulus vitiosusban vagy. Bezzeg sajt! (= fontos dolog ám ez!) Vagyoné már híred-del? (= van-é róla tudomásod?) (221–230.) Azután várj kéztül tésis. (A Gyermekek szokták mondani: ne nyúlj magad az ételhez, hanem várj kéztül.) Hagyatlan (= fogadatlan) Prókátorrá téved magadat, tudod jutalmadat. Gorombának mond, mert nem tudja Matkó mit téssen a betű. Hat almát két pénzben! hiszem rátalálék a Barátra! Azt mongya hogy ne mondgyam hogy Görögöktől vették. (Milyen szépen megvan a miszerint nélkül, melyet egyáltalában nem ismer s nem használ olyanformán, mint a hogy most felkapták.) A sz. írásrul magáruul akar velem szót tétetni (= akar engem beszéltetni). Oda vadtok már Pápák, Papok; mert im a Görögöknek és Sídóknak osztja S. a ti kenyereteket (= azokra ruházza a ti méltóságokat). Luthert ostromollya, azt a megbólt Oroszlánt félelmes kuvaszok módgyára távolrul ugattya, a kit semmi Papok élteben meg nem marhatának. Herreg, dunnog, dorombol magában. De jaj ez dühös ebek tulajdonságát maga begyében viselő Barátnak! Ti, kik eleven mētelyek vadtok. Bolondnak bot jó s egy fa pénz. Eregy véle! (231–240.) Mivel a hagymázos főben bokrosan feneklik meg a boldonság, gyomra imelygése, feje bódulása miatt sok tövel hegygyel össze álló (= egymással ellenkező) dolgokru karatyol: ugy hagymázos Mátyásunk-is, megfulna, ha nem bőf-fentene afféléket. Eredgy orczátlan dongó légy! Mit nyögsz, talám rosz az edgyik garasod? No Sámbar! micsoda büz tekerheti itt náthás orrodra? — No Mátyás! Micsoda akadhatott innen az orrodra? (Mindkét mondat egyet jelent = micsoda gáncsolni valót találsz itt?) Bizony nincsen olyan hoszszú csomós korda, a melly a te hasas hazugságotat béérhetné. (241–250) Bellarminus szavai bédugják a te bűdös tajtékot túró szájadat, és mint hazugsággal csatázó sánta, béna katonát, és a magad dohos s bűdös rühét másra hamissan kenni akaró Varass Barátot elvetnek a Cálvinus hátáru. De Bellarminusban oly vastagon találád (t. i. kifejezve bizonyos állítást), hogy sok iga bialok (= bivalyok) sem tekerhet-

nék ki szemedből. Nosza mutass illyent Calvinusban! No Barna Barát ha bírod! (alliteratio.) Volna ám itt mit szégyenlened, ha orczád disznó bőrrel bérlett (= bélelt) nem volna. Világ láttára nem szégyenli S. azt Cálvinusra fogni. Csákányt a számárnak, csákányt! Mert nem fog a pirongatás. Azt vitattya, hogy C. írásiban is feltaláltatnak ezek. Bezzeg fel, de nem a büntételre. Melly tetemes talpas hazugság. Nosza más ember saroglyájában kotorászó (más mondásait vizsgáló, bíráló) Mátyás, nyuly bé a Szent Pál saroglyájában is, lássad ide valót ott is mit találsz. Szamárnak számár a rívása is (= Qualis causa, tale causatum). — Fövényen épült ház romlásában (könyvczím) olyan dolgokat sujték fejedhez, mellyekből csak nem tudál még kifeselni, sem ötet (Bolsecusról beszél) kifejteni, hanem lúg marada nyakatokon. Ezt látván, igen méltán kért párt (=még egy másik bizonyágtételt) Posaházi Uram, de te Mátyás csak nem adhac. Hadd alább jó szász! Te lévén a Matkó peresse. (= vádló, felperes) vallyon megállé a te törvény-tételed? Igen szitanál a magad fazekad mellé. Nosza ne légy te törvénytévőm; mert kiugratlak a Tanács közül. De úgy eb perelleyen ved, hogy te tégy törvényt. X. ut Tök zavarékjában csuda melly békételenül bömbög, hortyog, haragszik, morog s panaszolkodik, ha valaki szánhatná! (251—260.) Miért ha istened s lelked vagy on, hogy hamisan irod le a szókat? (Sajátságos itta miérthogy kötőszó kétfelé választása, s a miértnek a mellékmondat elé vetése.) No Szamár! mert megkelletik ám ide a Petárda! (lövőfegyver, = élé kell ám itt venni az észet). No, szabd ide már szavaidat (= alkalmazd csak szavaidat másik állításodhoz). — Mutassatok széles világon csak egy olyat, a ki beszédében meg nem esett volna (= a ki tökéletes tiszta beszédű lehetne). Nyolczat botlik nagyot (= sokban téved), hogy mind a négy lábára feles botlás jusson. De hódca kezedet veszni való, im kihúzlak a sárbul ez egyuttal (= most ez egyszer) (261—270). X. Tökben Szent János im ez szavait gusollya (másutt = tekeri, csüri-csavarja). De errül már volt lúgja (= kapott czáfolatot). Ne zavar d hát a kettőt egy lévben. Miért lopsz = veszel el szavaim igazi értelméből) Sámbar? talám megszükl-tél (= megszorultál), hogy illy szemlátomást lopásra vetemedél? Hiszem szeretné bádgyatt Szamárunk csak lógon, útfélen jární. Czo rud mellé csak, s felelly ha felelhetcz: mert meg kell lenni. Legény megrágd a mit szóllasz! Csak szemfényt akar Sámbar vélek veszteni (újabb zszurnaliszta

nyelven = széd elgés az egész). Ha Jakabra igazítás, onnan ki nem főzöd semmi lombikoddal (= onnan nem lehet azt következtetni). Ha a többi Szentekre igazítás, onnan is kiszakadsz (= ott sem érsz cél). Ha egy ideig némellyek meg nem estenek volna is beszédekben, de ugyan meg valaha. (Hatalyos rövidség. A helyett, hogy az egész ígét ismételné, csak az gekötöt ismétli). (271—280.) Vallyon az imádság törvénye szabé rendet arról (= rendeli-é, határozza-é meg azt; v. ö. rendszabály), hogy sat. Csipkére csapódik (= haszontalanba megy, kárba vész, nem lesz foganatja) hát a másokért való misemondás, tor, alamisna, s hová léssen osztán a ti konyhátok sírja? (zsír). Végre dorombol Sámbar ezen is (= föl-szólal ez ellen is). Sámbar maga ellen kotyog hát mikor azt kuhintya. Látjátoké, melly szaporán szórá a hazugságot, hogy semeiteket békenhesse. — Ne alkudtass bár minket (ne akard kimutatni, hogy ellene mondunk egymásnak s így ne akarj összeveszíteni), mert nincs háborúság köztünk. Ugyan szaporán szórá Szapora Mátyás csak e kevés számú ígékben is a tetemes talpas hazugságokat. Hogy mások is hazugságirul megtorkolhassák (= hazugságiért megtámadhassák). Tudom, hogy kedvetlen vagy hozzá (= nincs hozzá kedved). A szántsándékos bolondság végre tégedet futó bolondá téssen. Ne mondgy hát engemet két szájúnak, hanem valld meg magadat hamis csavargónak. (281—290.) Szűnyogotszürsz, tevét nyelsz. (K. m. a Bibliából, = más szemében a szálkát, magadéban a gerendát sat.) Bibliád is véle tartya (= vele egy véleményen van), a hol így folynak a szók. (291—300.) Ellopá (= kihagyá) ezt, mert igen szúrta az orrát. Ebszavát szóllod (= hazudsz, mint a kutya). Abban kezetsz a Cálvinistáknak (= ugyanazt érted, a mit ők). De ha több csalárdságot az elrejtésben nem tanulsz Sátán Apádtúl; ugyancsak rajtaérjük kurtát. Rajtatok süle, hogy sat. Bizony vakabb vagy kelletinél. Miért tekeredsz hát, mint valami a nyársban (= miért akarsz kibújni). (301—310.) Világosan fejedre rakja hamis prófétaságotat. Öröm kellene Mátyás, de patkóssabb az eddig valónál, ha mit akarnál romlott házadban foldozni. Régi szavait nyakon csapja (= ellenkezőt állít). Nosza Pokol! tellyél hitetlenekkel. Megunván Sámbar számárunk a szabott úton jární (= rendre menni a könyv szakaszain). Czo barázdára csak. Felley ide hát ha felelhetcz. (311—320.) Annyit tud hozzá, mint a tetű a szántáshoz. Ezek csakhamar négy piszkot ejtenek vén fejedre (= négy pontban czáfolnak meg). Te

szavaid ezek, de talán rosszszól találtad fordítani. Mullyék ez abban (= ne szóljunk róla többet). X. ut Tökbén egy fűzfagúst tekint s nyakamra akarja folytani, de majd rávetem a hóhéromra a Bányász Csákányt. De melyik légyen az a saját értelem? Elhúllatá (= azt nem mondja). Sámbar a Szentírással való ellenkezésnek sűrű szövevényéből akarna kigázolni, a Cálvinistákat pedig beléjejteni, azonban meg sem pökheti markát (= hozzá sem foghat), addig bellyebb esik. (331–340.) Igen várom vala erre a feleletet, de igen szép orozva csak elilant a Sámbar e mellől. Két ágú kópia a te címéred is (= villa, ásó, kapu). Az mit feltettem, majd meg is jádzom (= a mit állítottam, be is bizonyítom). Nem árt az ebugatás a holdnak. Jobbnak itélé hogy kérdést ujjicsón, hogysem mökögve valami sóttalan felelettel éllyen. (341–350.) Valóban fogas kérdések. Szaladófélben levő emberhez (= a ki futó bolondnak készül) valók az ilyen fecsegések. Csak előbbi bakbűzit terjeszti (= csak azt mondja, mit előbb). Ha emberek tartod magadat. Nem oda Mátyás, nem! (= nem az itt a kérdés.) Bír é úgy akarattyával (= ura-é akaratjának; némileg benne a birkózás fogalma is. A bír ilyen használatából burjánzott fel rossz analogia által, ez a nagyon gyakori és hibás neologismus: bírni valamivel (= habere aliquid.) Illyen vak vezér miatt halálos verembe ne esetek. Kérdgyétek meg, kérlek, szómmal (= nevemben). Mongyátok néki, hogy ne húzza tovább a csatnál (= ne erőltesse a bizonyítást. (351–360.) Megosztja közöttem s közötted erről a sóldot (= igazságot tesz). De hogy ebben is meg ne akadgyon hebehurgia elméd bárdolatlan tengelye. Az illyen Eretnekség bécsúszása tojá ama záptyúkmonyokat, melyekből kikotlá a Sátán a Buja Barátokat, Országok békességét bontogató, lelkek ismeretin való uralkodást s erőszakot Szent és dicsíretes dolognak tartó s tanító kevély jézsuitákat. Látodé Mátyás hol tették volt ki régen czégéreteket? (= hol mutattak rá bűncitekre). (361–370.) Nagy fába vágád tompa szekerczédet. Látodé már melly könnyen roshad és sorvad el az hitván sárbúl, porló fővényre raggatott új épületed is. Hogy tellyességgel némáknak ne láttassanak, igyeket így színlik (= így tesznek valamit a látszatért). Sámbar pedig azt akarná innen kisotólni. Nosza fűdd el te magad (a füstöt), kérd ki a vas hámoron lévő nagy fűvókat is, lássuk mint teheted te szerit annak erős iparkodásoddal is, a mire mászt mint igen tereh nélkül való munkára igazítasz? — Azt Pál álma b a n s e m látta (= meg sem gondolta). (371–380.)

Mi találta Sámbar? (— mi lelt, mi ütött hozzád?) Szent írással kell vala gyámolítgatnod a Matkó tudatlanságát, de nem lőn arra való (= nem találtál alkalmast). Melly hazugságának bépokróczozására citállya Sámbar 2. Reg. 12, a hol csak egy vakaritás sincsen arrúl. Ez hazugságának is a Szent írásban keresne árnyékot, de olyan egy pont sincsen. Érezvén a sáfrányillatot, elillanta (= észrevevén, hogy ő a hibás) (381–391.) Eggyik szavát a másikkal nyakon is csapja Sámbar; mert maga nyelve vállalása, hogy sat. Ezt állatnád te talpra (= bizonyítnád be). A törtéendő és meglőtt dolgon mit értesz? Add ki, ne tarcs (tartsd helyett) homályban, s léssen válaszod. Nosza hizzatok (= örüljetek dicsérésteknek) Kozma, Demién. Mind csak ő kegyelmét (Czeplédi uramat) mardossa, azonban farba magát harapja. Holtod után is rotthatt híred fog maradni. (391–400.) Hogy hazugságodnak színt agy (= szépítsd). Csuda Pater, ha inad nem szakadott. Kérlek eszed en járj! (401–410.) Vert viszen veretlent, agya feje töretlent (= épen megfordítva van a dolog; te kívánod a feleletet, holott neked kellett volna erre felelned. Mily szépen lüktet e közmondásban a magyaros rythmus! Megvan Erdélyinél is, 8325.) — Sebesedhetik (többet mond, mint a fájhat) szülei szivetek, kiknek magzatitokat az Isten a keresztyég elött szőlította ki. Hetednap i (= hét napos, v. ö. másodfü) gyermek. Mutasd meg, miben egy a kettő? Csontosan hazud az, a ki sat. Aha csalárd Sátán csalárd ketercse! (411–420.) Nyertesebben járna úgy az Ostyasütő, a képfaragó Ácsoknál, hogy ha a mit a sütő süt Christus testévé válhatna. (425.) A trid. Concil. errül így adá ki fog a fejérét. (431.) De Jakab mondgya, ha fogad vagy on (= ha felfoghatod, ha van hozzá való eszed) (441.) Arról vetett Csákányfokot a tetédre a Bányász (= azt már czáfoltam). (444.) Mindezekből immár, a kiknek Isten elmét s okosságot adott, könnyen által láthattják, melly gyalázatosan szakada ina ama három kérdések körül gögösen futkározó Sámbar Jé-suitának, és mint hányattaték el fundamentomostól, Fövenyen épített Háza. (454.)

KOMÁROMY LAJOS.

A MAGYAR NYELV

A folyóiratokban.

Budapesti Szemle.

Ugyan megriadhattak a tánczkedvelők, mikor alig hogy megkezdődött a farsang, lapjaink egész chorusa egyszer csak

rákezdí teljes erejéből, hogy resurrexit, meg alleluja! No de nem a husvétot hirdették, hanem a Budapesti Szemle föltámadását. Akadt ugyan olyan ismertető is, a kinek a Phoenix egyik-másik cikke nem igen tudott tetszeni, de olyan egy sem, a ki ennek daczára is az egész vállalatot a legmelegebben ne üdvözölte volna. Mondhatni, hogy ritka, sőt talán egy folyóiratot se fogadtak olyan kedvezően. Hogy ebben egyelőre nagy a része a régi Budapesti Szemlének is, az tagadhatatlan, mert az egyengette az újdonszülött előtt az utat, s ez némileg már csak a kész örökbe ült. De a jó fogadtatásnak más okai is voltak. Az új folyóirat először is a Magy. Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával kelt életre; másodsor meg szerkesztője Gyulai Pál, harmadszor pedig munkásai a leghíresebb és legjobb magyar írók. Mind oly dolog, a mi rendkívül kitünővé teheti. De ha megvan tehetsége módja, hogy kitünővé lehessen, egyszersmind kötelessége is, hogy azzá legyen. Kötelességévé teszi a mondottakon kívül még az is, hogy nem kell olyan elhamarkodva dolgoznia, mint a heti folyóiratoknak vagy épen napi lapoknak, mert csak két-két havonként jelenik meg; hozzájárul, hogy van kiadója is, s így a szerkesztőség nem kénytelen még az anyagi bajokkal is vesződni, hanem minden erejét a folyóirat belső értékének emelésére fordíthatja. Mind ezekből kitetszik, hogy nagy igazságtalanságot követnének el, ha ezt is csak azzal a mértékkel mérném, a mivel a többi. Igaz ugyan, hogy a hiba mindenkor és mindenütt csak hiba; tehát a többi folyóiratok és lapok nyelvbéli vétségei azért, hogy talán a Budapesti Szemlében is feltalálhatók, nem válnak csekélyebbekké, mint a milyenek; de másrészt igaz az is, hogy a főntebbi okokból nem érdemelnek oly szigorú megrovást, mint talán ezéi, melynek a sors valamivel jobban kedvez; továbbá tekintetbe kell vennünk azt is, hogy itt még oly apró dolgokat se szabad megjegyzés nélkül hagyni, a miket másutt talán szívesen is elnéznénk.

Az első, a mit constatólnom kell, az, hogy az új Budapesti Szemle a legjobb magyar írók közreműködése mellett is csak olyan magyaros, mint akár mely más folyóiratunk. Hogy egy két cikke a közönségesnél jobb nyelven van írva, az nem dönti meg állításomat. Hiszen még napi lapjainkban is olvasni hébe-hóba olyan cikkeket, melyek amazokkal mindenképen megállják az összehasonlítást. De azért sajtónkat csak senki se rágalmazza magyarossággal. Bizony sajtáságos világot élünk, azelőtt — és másutt még most is úgy van — az újságíró a nemzet remekíróin képezte magát, most lábbal égnek fordították a dolgot s úgy lát-szik, mintha a legjobb írók az újságíróktól tanulnák a stilust. A Budapesti Szemle is nem egy helyen szolgáltat erre bizonyítékot.

Egész biztossággal nem tudom, csak úgy sejtem, hogy aligha nyelvi tekintetben is meg nincs kötve a szerkesztő keze s köteles volt a cikkeknek adni a mint vette; ennél fogva legigazságosabban járok el, ha azt teszem, hogy sorra veszem a cikkeket s mindenütt magukat az írókat apostrophálom. Lássuk tehát legelőször is Salamon Ferencz értekezését „A történelmi vizsgálatról“. Ez egyik legjobb dolgozata a kötetnek, nem csak tartalmát illetőleg, hanem nyelvi tekintetben is. Símán folyó, jóízű magyar stílus, de itt-ott mégis találkozunk egy-egy olyan csekélységgel, a mi élvezetünket meg-megzavarja. Így pl. kissé bőkezűen bánik az idegen szavakkal, azaz kedvükért néha a jó eredetiek is mellőzi. No de a helyett aztán legalább óvakodik a korcs szavaktól, s a mit használ is, nem nagyon kirívó, ha csak a *példány* nem, mely igaz annyira szemtelen, hogy ebben a mondatban: „Ezen tekintetben felhozok egy kellő figyelemre nem méltatott *példányt* a hadtörténetből“ (17. l.), a régi jó példa élete ellen tör. Megrovásra méltó a fosztó képző megnyomorítása is, mint *fölfoghat-lan* (4. l.), *mulhat-lan* (17. l.) *megbecsülhet-len* (18. l.), *elképzelhet-len* (21. l.), *fölfoghatatlan*, *mulhatatlan* stb. helyett, a melyet kár volt egy Salamonnak az éretlen nyelvrontóktól eltanúlnia. Legyen az az ő dicsőségük, valamire való író ne mocskolja be magát ilyenekkel. Arra is figyelmeztetem, hogy a legidegenebb szót is magyarosan ragozzuk s így a monumentumnak többese nem *monumenta*, hanem *monumentumok* és „az illető kor *monumentái*“ (16. l.) helyett is azt kell mondani, hogy *monumentumai*.

Pulszky Ferencz cikke: „Marc Antonio Raimondi és iskolája“ közelebb van Leibnitz világnyelvéhez mint a magyarhoz; magyaros szójárást én legalább egyetlen egyet se találtam benne, de korcs szót annál többet. Igaz, hogy nem Pulszky faragta, de elég, hogy terjeszti. Így *festész*, *szobrász*, *vésnök*, *festészet*, *szobrászat*, *költészet* akár minden lapon! *Festő* ugyan annyit is tehet, mint *anstreicher*, de hát az értelem csak megmondja, hogy ez veendő-e vagy a *maler*; hiszen a hét is azt jelenti, hogy *sieben*, meg azt is, hogy *woche*; s ilyen példa van még akár hány, a melyek miatt bizony megértjük egymást. De ha a *festő* még se kell, hát tessék, használják a régi jó magyar *képirót*. A szobrász világosan szoborcsinálót akar jelenteni, de az ász ész képző arra nem alkalmas, mert hiszen akkor juhász, lovász, vadász, halász is juhót, lovat, vadat, halat csináló. Csak jobb a régi magyar *képfaragó*. A *vésnök* magyarul *vésző*; s ez utóbbi kétértelműséget csak annál kevésbé szülhet, minthogy a *vésző* mint szerszám manap úgyis már *vésző*. A *festészet*, *szob-*

részlet és költészet magyarul festés vagy képírás, képfaragás és költés.

Imre Sándor értekezését: „A magyar nyelvújítás és tévedései“ a Magyar Nyelvőrnek úgyis behatóan kell méltatnia, akkor a tartalom mellett az alakról sem fog megfélemlíteni. „Hugo Victor legújabb munkája“ Szász Károlytól prózai részében nem szolgáltat megróni valót, csak a múlthatlanúl (97. l.) meg „a költő észjárása“ (98. l.) bántó, mert helyesen magyarosan úgy mondjuk, hogy múlthatatlanul meg eszejárása. Verses részében egy-két megbocsáthatatlan szabadság találkozik, mert a rímet, hiába, nem fogadhatjuk el mentségnek. Így, hogy csak egyet említek: „Az emberek jogát te szoktad védni meg“ (94. l.), helyesen megvédni.

Brassai Sámuel cikke: „Néhány pillantás a természeti tudományok haladására“ több helyt mutatja, hogy mégis csak igaza van a németnek, mikor azt mondja: wer schimpft, der kauft. Senki se kelt ki hevesebben a szófaragók ellen, mint épen Brassai, de az nem tartja vissza, hogy idétlen korcsaikat ne colportálja. Ott van tökélyes (109. és 112. l.) tökéletes helyett, szólám (112. l.) szólás, mondás, szójárás helyett, rejtélyes (117. l.) rejtett helyett, lőpor (127. l.), jármű (128. l.) puskapor, járó mű helyett, ügyér (132. l.), a mély szó az „alárendelt“ mellett különben is fölös, szolga helyett, sőt — horribile dictu — maga is fölcsap szókotyvasztónak, mikor a gravitációt, a melynek becsületes neve nehezkedés, nehézlés-nek nevezi. E cikk meggyőző arról is, mennyire igaza volt Brassainak, mikor, persze hogy régen, azt mondta, hogy minden idegenből való fordítás rajta hagyja szegény nyelvünkön a keze szennyt. E cikk ugyanis angolból való fordítás, és így természetes, hogy a „primary belief“ nem lehet más mint előleges hit (118. l.), noha barbár magyar nyelven sejtelem, hiedelem a neve. Aztán a tudomány a természetnek nem szellemi mása (intellectual representation), hanem értelmi képze (110. l.) és az „invariable“ se állandó, hanem változhatatlan. Ilyeneket még többet is találni. Azt mondja (112. l.), hogy az observációra nem lelt alkalmasabb kifejezést a szemmeltartásnál, de hát ott a megfigyelés. Aztán a „keringésök idejei“ (129. l.) először nem magyaros, másodszor grammatikailag hibás is. Magyarosan így mondanók: „keringésök ideje“, nem magyarosan, de grammatikailag helyesen „idei, ideji“, mint mondjuk: ajtai, disznai, erdei, erei vagy ajtaji, disznaji, erdeji, ereji, de nem ajtai, disznajai, erdejei, erejei.

„Timur és udvara“ Vámbéry Ármintól természetes, hogy szinte nem lehet el a fosztó képző megnyomorítása nélkül; bizonyosság rá a fékezhetlen (137. l.) fékezhetetlen helyett. Ez meg miféle helyesírás típusz (136. l.), dynasztia (138. l.), szjriai (147. l.)? Aztán ha előny jó volna is, ebben az alkalmazásban, hogy: „A törökök minden időben előnyt adtak a könnyű sátrakban való tanyázásnak“ (140. l.) semmi esetre se helyes, mert az „előny“ a törökökre háramlott s nem a sátrakra. Igenis első-séget adtak nekik, nem előnyt.

Arany László cikke, „A földosztó párt Angliában“ minden izében egészséges magyaros; nála már hozzá vagyunk szokva a java-jó kifejezésekhez; azért csak csodálkozni tudunk az egy németes használatán. „Szerintök ez csak egy adó, vagy legfeljebb egy monopol“ (159. l.) és „nem ritkán egy pénzalappal együtt, mely“ stb. (166. l.). Amott szükségtelen, itt oly-lyal pótolandó. A kereslet (157. l.) ujdonsült korcs, a magyar kereskedő kelendőségnek mondja. Korcs az okmány is, mert a mány mény képző csak igékhez járúl. Maradjunk a régi jó oklevél mellett.

Arany János versének „Testhalom“ nyelvi tekintetben csakis szépségei vannak; hasonlót mondhatni Lévy József „Könnyű búcsú“-járól is; mind a két darab gyöngye a kötetnek.

Et nunc venio ad fortissimum virum, a ki nem is férfi, hanem óra, még pedig „A Belényesi Gábor órája“. Tarkább összevissza, mint a milyen ebben az elbeszélésben uralkodik, nem is képzeltető. Valóságos Babel; a hány nyelv a világon, annyiféle grammatika kísért benne. Így természetes, hogy a magyar is, persze hogy csak amúgy a többi közt. Egy-két gyönyörű oáz, egy-két töröl metszett eredeti magyar kifejezés, utána rémítő nagy sivatag; megint oáz, megint sivatag és így in infinitum. Sajnálom, hogy a sivatag nagy kiterjedése miatt az oázok rajzát is nem adhatom, legalább volna kárpótlásul miben gyönyörköd-nünk. Korcs szavak használata közönséges valami. A gúnyor (176. l.), élcz, (177. l.), ütér (178. l.), beszély (179. l.), laktanya (180. l.), fülénny (183. l.) és más effélék csak úgy hemzsegnének benne. A gúnyor-ról nem tudni, hogy a mondott lapon satirát, íróniát vagy gúnyt akar-e jelenteni. Az élcz persze viccz akar lenni; az ütér meg talán lüktető volna; a beszély nem novellát, hiszen akkor még istenes volna, hanem beszélgetést jelent; a „fülénnyben levő indulatok“ bizonyosan föllülkerekedett indulatok s a laktanya tán kaszárnya. A „laktanyánál“ otrombább szó nehezen van. Ha tanya, minek oda a lak, avagy van olyan tanya is, a mi nem lakásra való? Aztán a tanya kicsiny és szükségképen a falun, városon kívül valahol a mezőn van. Azt hiszem, ezek a tulajdonságok sehogy se illenek a kaszár-

nyára. [Se kedvem, se terem a többi szörnységet mind hosszan ismertetni, azért csak a főbbeket lássuk fejtegetés nélkül. „Kevésbé nyaktörőbb és visszatetszőbb“ (176. l.) = nyaktörő visszatetsző. „Holnap aztán utána látunk és magán érdeünkben hasznosítandjuk“ (185. l.) = hasznosítjuk (az and end-ről l. Szarvas Magy. Igeidők). „Arczán a becületesség teljes kinyomatával“ (185. l.) = kifejezésével. „Ott — fogadom — nem lesz üzleti vetélkedés, megjegyzé Gábor“ (187. l.) = jegyzé meg. „Születés napja“ (192. l.) = születése napja. „Törekvett“ (183. l.) = törekedett (csak nem mondjuk: alvott, fekvett, haragvott, igyekvett). „Megnyögte magát“ (183. l.) = el. „Felpirult arczczal“ (184. l.) = ki. „Ekkor az idegen következőket tette“ (182. l.) = a következőket. Többel már nem kínozzom az olvasót.

A mi czikkek ez elbeszélés és Gyulai Pál „Újabb magyar regények“ című szemléje közé esnek, bizvást átugorhatjuk, hiszen megjegyzésre úgy se szolgáltatnak okot, minthogy nyelv tekintetében a közepszerűsége nem tudnak fölüllemelkedni. Ellenben Gyulai prózája vetekedik akárki máséval. Elejétől végig folyékony, síma, szép, magyaros, hü kifejezése az igazi magyar gondolkozásnak. Hanem a fosztó képzőt ő is csak bántja, pl. *tehetlen* (244. l.), no meg néha korcsokat is dédelget, pl. *gunyor* (244. l.). Még egy ugrás, akkor a kötet végén vagyunk; ott aztán —h —z barátunk a „The fleshly school of poetry“-t így fordítja magyarra. „A húsos iskola költői“ (259. és 263. l.). Már most csak az a kérdés, hogy —h —z az angolban siklott-e meg, vagy pedig a magyarban. A *fleshy*, igaz azt teszi, hogy húsos, de nem ám a *fleshly*; mert ezt magyarul testinek, érzékinek mondjuk.

Ismertetésemet azzal az ohajtással fejezem be, vajha a Budapesti Szemle nyelv tekintetében is oly jelessé válnék, mint a milyen a tartalma.

VOLF GYÖRGY.

Vasárnapi Ujság 1873. 1—5.

A V. U. egyike jobb nyelvű folyóiratainknak. Bizonyosságul álljon itt belőle egy pár magyaros kifejezés: girbe-görbe utcák; elegy-belegy népség; csupán itt-ott kapaszkodhatott meg egy-két csenevész palinfa; minden lépten nyomon két-három kol-dus; át meg átkutatják; föl-föllélegzik; el-elbukott; várva várják; ungot-berket összejár; a haladó párt fölül került; eszén túljárt; ujjat huznak; folytonos imbolygás; garázdálkodnak; legelésznek: mesebeszéd; ezérelvél özönlöttek oda; szárnyára kapva; pipaszóval; kiteszik a szűrőmet; csak azt hajtotta váltig:

„Nem kell”; paizsa lesztek képtek másának (nem ám képmás-toknak!); sok kivétel mellett is megállhat a szabály (a trotz kaptafára csinált daczára helyett; különben ezt úgy látszik az élő beszéd is fölkapta már országszerte; nem is rossz képzésű, sőt könnyen érthető szó) stb. stb. — De természetesen itt is találunk nyelvhibát eleget, ámbár többnyire olyanokat, melyek általánosak.

Roszból vagy nem korrekt szavak: régebbi e h. ré-gibb; hasoulag hasonlóképen; mértföld mérföld; táp, tápszer táplálék, tápláló szer; tömb csoport; kétely kétség, kétkedés; fogda fogház; gyanus kinézésű tekintetű, külsejű stb.; a folyó-nak partszélei partjai; atyai nagybátyja apúl nagybátyja; modor, asatag, jégde; függési viszony függő viszony; utazási napló uti napló; ilyenek még: halálozási arány, fejlődési története, a gépnek működőképessége, a társadalom működéstere; virradólag fölösleges e h. virradóra; tudomásomra e h. tudomra, léteznek e h. vannak, megvannak; végre egészen ujdonsült szót is találunk: sohajtonczók! azaz aspiransok. — A szerkesztőknek nagyon bajos volna, minden mondatot javítani, de legalább a nélkülözhető rossz szavakat pusztítanák!

Idegenszerűségek: A hivatalt elfoglalta s abban meg is maradt: meg is maradt benne. Mindenki pártot vett: párt-állást foglalt, párthoz szegődött. Ehhez e h. ezen föl-ül, ezen kívül. Ha állítása való, úgy elég borzasztó az = ha a magyar stílus ilyen, úgy elég rossz az. Szíveikben: szí-vükben. Le a mélybe: mélységbe. Az idegenből küldötte haza: idegen földről. Es pedig: még pedig. Sokszor fölösleges az egy, pl. egy új társulat van keletkezöben; egy ilyen áldás. — Ellenkezik nyelvünk természetével a relativ mon-datok halmozása, élő nyelvünk nem is használja soha vissza-mutatónak, hanem csak összetett mondatoknak elején; e sze-rint (nem mi szerint!) helytelenek ezek: „a tenger színe szökévé változott, mi (ez) azt jelenti; — ettől függ a születések száma, miből (ebből pedig az) következik; — ötletetei kifogyhatat-lanok voltak. A mi (Ez v. és ez) annál meglepőbb, mert sok ideje elvesztette egészségét, s más emberekkel való érintkezés-től, a mi főfeltétele a szellem rugalmasságának, el volt re-kesztve (itt a közbe szúrt mondatot hátra kellett volna tenni, s így kezdeni: pedig ez főfeltétele stb.); — más nap a Kucs öböl tárult föl előttünk, melyet midőn elhagytunk (s midőn ezt el-hagytuk) stb.

Van elég atik, etik végű szenvedő is; pedig ez az alak, ha volt is nyelvünkben, most már elavult, az élő beszédből ki-

halt, talán csak az egy *születik* szóban él. Kihalt a *ván, vén* végű gerundium is, s így az irodalmi nyelvből ezt is ki kellene iktatnunk, és csak a *va, ve* végűt használnunk. — Egészen fölösleges a szenvedő alak ilyenekben: úgy *összehányatva* lenni; hát még főnevekben: *kiépíttetés, összehivatás, neveltetés, műveinek francziára fordíttatása*

Sokszor meg voltak róva az ilyenek: az ember *agviszonyai*; Kazinczy *születésnapja* (különb. l. fönt „képetek másának“); az ő *szívére*; valódi aranybányát *képviseltek*; ezek *kárpótva* vannak = így *nyakhágyák* és *nyaktekerik* ezt a magyar nyelvet!

Helytelen szóhasználat: *Férfi* a német *mann* kap-tájára sokszor ott, a hol a magyar azt mondja ember; — *mi-szerint* e h. hogy; sokszor megrótták már; arra találták föl, hogy a két *hogy*-ot egymás után elkerüljék. Pedig a *hová* *hogy* való, ott *hogyt* kell írunk, ha háromszor következik is egymás után; ám kerülje el, a kinek tetszik, könnyen megteheti, ámbár Cicero is írta: „Tertium est, ut caveamus, ut ea, quae pertinent ad liberalem speciem, moderata sint; és akár-mennyire bizongatják némelyek, mi el nem hiszszük, hogy ez a rövid szóc-ska, akárhány mondat kezdődik vele, valakinek a fülét sérthetné; — éppen ilyen helytelen *miután* e h. *minthogy*.

Helytelen vonzat: *Hazámat* nem sovárganám: e h. hazám után; — e gondolat *szívemre* súlyosan nyom e h. szívemet nyomja; — térdeinek merevsége *miatt* panaszkodott e h. merevségéről.

Helytelen szórend: „Rendkívüli fogékonysággal a természet iránt ép oly rendkívüli birtokát a nyelvnek és kifejezésnek egyesítette.“

STEINER ZSIGMOND.

Az egyházi szószeken.

Hogy minő magyar nyelven beszélnek az akadémiában, a képviselőházban, a nemzeti színházban, arról volt alkalmunk megismerkedni; adtunk mutatóványokat a hírlapok, iskolák nyelvéből; gyönyörködhettünk, ha volt hozzávaló érzékünk, a „gyógyász“ urak misztikus zöngicsélésein; lássuk immár, miként bántak a magyar nép nyelvével a magyar nép tanítói, a hitoktatók.

„Katholikus lelki pásztor. Szerkeszti Zádori János. II. évi folyam. I. füzet.“

Átlapozgattuk e füzetkét s egyes beszédeket végig is olvastunk belőle; s a hatás, a melyet ránk tett, mondhatjuk, nem volt kedvezőtlen. A szerkesztő igen helyesen fogta föl feladatát, midőn paptársainak a világosságot, érthetőséget ajánlja, s a többi

közt így szól: „Tessék szem előtt tartani, hogy nem én, hanem a tridenti zsinat parancsolja, miszerint (a *hogyr* nem tenné meg ép oly jól azt a szolgálatot?) cum facilitate et brevitate sermonis prédikáljunk.“ S a szerkesztő a maga elé tűzött czélt, hogy a füzetbeli beszédek könnyen érthetőek legyenek, általában véve elérte.

Ezzel azonban nem azt mondjuk, hogy e beszédek hibátlanok, kifogástalanok; van biz ezekben is nem egy „művelt magyar nyelvbeli“ szó, szófüzés, mondatkötés; úgy hogy még a népszerű katolikus író, Majer István is néha-néha úgy el-el-czifrázza, mintha tárczát írna valamelyik fővárosi lap számára.

A nép előtt érthetetlen, s azért egyáltalában oda nem illő szók és kifejezések példái gyanánt álljanak itt a következők.

A sok *miszerint*, *miként* e helyett *hogyr*; *gondteljes* (15.), *látvány* (17.), *hirnöklet*, *hirnököl* (17.), *tömeg* (17.), *kegyhely* (22.), *igényli* (23.), *gyűlhely* (24.), *vérfertőzött* (29.), *ima* (29.), *gyógyvíz* (30.), *műtét* (30.), *fönök* (30.), *kéjencz* (31.), *lény* (31.), *jelvény* (33.) stb. *Ott hisznek ők valami nagyot rejleni* (18.) *Parancsolta lefejeztetni* (35.)

A szenvedő alakkal sem igen fukarkodnak, sőt egynémelyike nagyon is pazar kézzel bánik velük. „Halálra *ítéltetik*, roskadozva *kisértetik*, eltemettetik, ábrázoltatik“ mind ez pár sorban a 26-ik lapon. Pedig már csak megtanúlhatták volna, hisz eléggé meggyőződhetek, mert mindig a nép közt forognak, hogy nyolcz század hosszú során át sem voltak képesek fajunknak összes prédikátorai végtelen számú s a szenvedő alaktól hemzsező beszédeikkel sem csak pár passiv alakot is meghonosítani a nép nyelvében. Úgy hiszszük pedig, hogy ez csak nyomna valamint a latban.

Kerülnek még elé benne holmi „megragad bennünket szemünk elé *tüntetvén* — mikor tizenkét esztendő *lett volna* — kijelenté, hogy tudtúl *adná*“ táblabírós czifraságok.

Az ily fajta, aránylagos csekély számú hibákon kívül meg kell különösen említenünk ama hiányát, hogy a népies kifejezéseknek híre-hamva sincsen meg e gyűjteményben. Vagy tán azt gondolják hitoktatóink, hogy a nép nem venné szivesebben, ha az ő szája íze szerint szólának hozzájuk, vagy hogy tán nem érnék el a kívánt hatást, a melyet az ilyszerű sallangos ürességekkel bizonyára nem érnek el: „Ha most, midőn az új év küszöbét már átléptük, a jelen világánál még egy futó pillanatot vetünk a mult beláthatlan tengerére, összezúzott hajók töredékeit, melyek majd itt, majd amott tűnnek föl a víz tükörén, megszaggatott zivatarfelhőket, és a messze távolban elhaló

alkonypir vérsugarait, fogunk ott észrevehetni.“ Az ilyesekből nem csak a paraszt, de még az úri nép sem igen sokat tanul; mert alig hiszszük, hogy világosan megértse.

VÁLASZOK.

A M. Nyelvőr I. k. 149. lapján levő 14-ik kérdésre.

A napokban láttam egy favágó embert, kinek bal karjára neve, születésének éve s két szív alakú ábra volt kifestve. Kérdésemre, hogy mi lelte karját, ezt felelte: „Ki van verve uram! Katonáságomban verettem ki“.

A 461-ik lapon levő 1-ső kérdésre.

A nagykunsági nép a *ki* visszahozó névmást személy- és dolognevekre viszonyítva egyiránt használja. Danolják:

Árva vagyok mint a gólya,

Kinek nincsen pártfogója. Vagy:

Árva az a bornyu, kinek anyja nincsen,

Én is árva vagyok, ídes anyám nincsen.

Tiszta buzáját a kunsági ember így dicséri meg: Olyan tiszta, mint a kit a galamb összehord. A vásárolni akaró aszszony a kereskedőhöz így szól: olyan kártont mutassik, a ki nem hagyja meg a színit. Ha valami csekélységért a cselédre megneheztel, azt mondja neki: edd meg a halat, a ki a szekér után halad.

A *mely* névmást csak név előtt használják, p. o. Megbánta, mint a mely kutya kilenczet fiadzott; vagy: a mely kutya a Tiszát egyszer átuszta, nem könnyen megy az annak neki másodszor. — Egyéb esetekben a *mely* helyett a *melyik* van használatban, s néha személyekre visszahatólag is. A földműves ahhoz az árpa vetéshez bízik, a melyikbe Sz. György napkor a varju el tud búni. Mondják: Hogy aggya kend azt a lovat, a melyik (vagy a ki) szilrül van kötve? hát a melyiken ül? Ne higgy annak az embernek, a melyik sűrűn pillant. — Egy óráig sem szenvedném meg udvaromban azt a cselédet, a melyik vissza mer feleselni“. sat.

SZABÓ IMRE.

EGYVELEG.

(Az *i d e g e n s z a v a k e l l e n*) kel ki ismét a szerkesztőnek „egyik tisztelőnéje“. Különösen arról panaszkodik, hogy a nagy közönségnek szánt könyvekben (említi pl. Ney F. nyelvtanát), hír-

lapokban stb. csak úgy hemzsegnék a szükségtelen idegen szavak és sokszor az érthetőségnek ártanak. A szükségtelen idegen szavak ellen nyilatkozott a Nyelvőr is többször; de a fentebbi panasznak és társainak ellenére a magyar nyelv szelleme meg nem tűrheti a rosszúl képzett szavakat, és meg kell tartanunk az idegen szót, még a nyelvtani, számtani stb. műszót is, a meddig az illető kifejezésre a nyelv törvényei szerint alakult helyes szavunk nincsen.

(„Gyanús vagyok benne“). Ezen kifejezést, mely a tavali Nyelvőr 89. lapján fordul elő, kárhoztatja egy pozsonyi levél. Ha elfogadnunk nem is, de mentenünk lehet e kifejezést, mert minden valószínűség szerint ennek a közkeletű kifejezésnek hasonlatára készült: Tamás vagyok benne. A szokásos rendesebb kifejezések természetesen: gyanús előttem a dolog, gyanúsnak látszik stb.

(Még egy megrovás) érte a Nyelvőrt ezen mondatért: Figyelmébe ajánljuk t. olvasóinknak a boríték következő lapján foglalt előfizetésre való fölhívást. „Mert a Nyelvőr tana szerint is így kellene lenni: az előfizetésre való felhívást, mely a boríték következő lapján foglaltatik“. Skrupulózus embernek az ver szeget a fejébe, hogy a „foglalt előfizetésre“ áll egymás mellett, holott „foglalt“ a „fölhívás“-hoz tartozik. Sokan alig akadnának fönn e kifejezésen, és minden igényt ki lehet elégíteni az által, hogy tollunkkal vesszöt írunk a foglalt szó után, vagy hogy az utolsó három szót idéző jelek közé foglaljuk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Örségiek.

Mig meleg az ember, addig csak bozogjon = használja jól az időt, vigan éljen.

Né hadd magad, vágd é magad!

Ennyi győjön, kinek meleg a szája! — Hát üllön lé minálunk, légyen a mi liványunk. Tessék ésetányi mellettünk Ide ni! Szorujj összebb gyerek! — Neki Peti a mácsiknak, imigy amugy a dolognak! — Ó de szométt vaok, hocce aszt az italost? Dicsérjük a Jézus nevit, igyuk meg a szöllő levit. Ipszilom, eszt a kis bort mégiszom.

— Nem láttad az ángyit? — De bion láttam, de csak ub busút, mind a kinek káposztaföd nem gyutott. — Hát az öcsémmé ném talákosztá? — De eléjbém gyött, haném oan szomoru vót,

mind a ki adusságba gyár kapányi. — Hát a fiammê nem beszété? — De beszétem; ész szócs csé szót, aszt is lassan monta; osztán ugy át a szája, mind a tót kalandárjom.

GAÁL FERENCZ.

S z e g e d - v i d é k i e k .

Ut mellett jár a csizmám = félre tört a sarka.

Fazékba szorút a feje = nyalakodáson kapták.

Belső embör = hivatalt visel.

Rín a kezibe a munka = lomha munkás.

Szömre főre nézz = add meg a tiszteletet annak, kit megillet.

Tekincs istenre = hagyj föl gonoszságoddal, javítsd meg magad.

Karcsú vékony, szent lapis = vékony dongájú legény vagy leány.

Tódd mög egy miatyánkka = dolgozzál annyi ideig, a meddig egy miatyánkot el lehet mondani.

Kapsz egy hétre hat napot, a hetedikké mögtógygyuk. (Béres-szegődésnél annak mondják, kit nem akarnak megtartani.)

Ustor-högyet futott. (Ha valakit ostorral vernek és fut.)

Mögbánta négy ökre. (Akkor mondják, ha az alföldi parasztnak peres dolga négy ökör árába került.)

Gyékkend velünk! (E szavakkal híják enni azt, ki ebédkor ér a paraszt ember házába.)

Sietve hányny az órod alá = egyél gyorsan.

Rászorút a húgyas körtvére (Ha valaki előbb megvet, visszautasít valamit, azután meg kunyorálva kéri azt.)

Szag után jár = alkalmat keres, hogy potyára ehessék.

Lélökre dógozz = igazságos dolgot cselekedjél.

Zálogba van az asztaluk = nincs ebédelni valójuk.

Kukoriczafödön nyött a feje = tökféjű.

Czo ki kormos, me csontot vetők. (A czivakodó mondja a másiknak a végre, hogy elhallgasson.)

Meszsi-é kinyér nékü? (Rövid útra menőnek mondják gúnyból.)

Neki borotvákozott az üdö = kitisztult.

Kozmás szagú. (Legényre vagy leányra mondják, ha jegybe jár.)

Nem vetöm mög a kínáját = elfogadom a pohár bort vagy enni valót, ha kínálnak.

Né mönyny hozzájuk, nem tanász ott embörségöt = nem fogadnak szívesen.

Vót a lakodalomban tisztösség is embörség és = szívesen fogadtak s jól elláttak enni-inni valóval.

Emböröjjön kend mög égy pipa dohánynyal.

Möglött embör = derék, jóra való ember. Miska egészen mögembörködött = ember-korba lépett.

De hejre legény, léány = derék, jó munkás legény vagy lány. „Pali mögházosodott, e' vötte Pannát; jójárt vele, me Panna egészen hejre lány“.

Apányi a böndöjje, de nincs hozzá töhecscsége = sokat eszik, és még se bir dolgozni.

Csüri csavari a dógot = nem akarja az igazságot ki-mondani.

Nagy énnà-kénnà látott dógáhon = kedvetlenül.

Mögszegödött nála a kocsikerék = se ide, se tova nem halad dolgában.

Kigyüvök égy hétön négy forinttâ = elég egy hétre négy forint.

Evvé a nadrággâ kigyüvök kukoricza-vetésig = kukoricza-vetésig eltart.

FERENCZI JÁNOS.

Göcseji párbeszéd.

— Hogy a Jízus feléggyén ê, hát mos kő gyünnyi? Méllik pokol fenekibe tekéregté ollan soká? Az a zur mán háromszér is itt gyárt, hoh hát miég sê gyön az a fóros? De éppeg itt gyön ê.

— Hát erre amarra, ide oda terémtétte, mos kő magának mégérkézni! Ném mégmontam-ê hogy tapottat két órakor itt légyén?

— Ó kirém átosságge, né haraguggyik ollan naon; szén (hiszen) csak juót akartam lténnyi; mer hát ném akartam, hot tensuram megzökkenyik, mikor aon a napáli (Nagy Páli) likon kérésztü mé-nönk. Hoh hát keveskit emarattam, acs csak abbu van (azért van), mer mikor odának értem, hát béon én lészátom, aután e Zelek uraság (az Elek) föggyitü êhosztan sok tökinát (tökindát) s béraktam e likat szörén (nagyon) sok tökinávê, hom még né zökkenyönk; osztáng még is porobátam, hogy ája-é gyó. Hát um méntem rajta kérésztü mind az éstennyela.

— De ördög bujk a maga orczája büribe, csak aszt mondom, hogy ha maga nyóc órára ott ném léssz, hát az a löcs a hátán törik össze.

— Erös fa az uram; osztán még ném is kő abbu busúnyi. Ha éccö az a pej lábo alá kapja a kües utat, hát akko juó meg-nizze az a postaluó, hoh hom mégy utánna. Ub bé teréntém a tensurat akár a vasas kocsi.

— Hun vétte kê aszt a pejt?

— Ugy-e hosz szemrevaló állat? Ném véttem, a magam szaporittása. Csak hom mos keveskit mékhitfánodott (megsoványkodott); naon még van hajtova; ténnap is odavótam rajtik borvinnyi, a másik hétén megintelen kü sé gyöttek a kepehordatbu. Nincs isten ollan áldott napja uram, hogy eékén rajta né vuóna e szerszám.

— No csak mos lászson kê hozzá, hogy méhessünk.

— Méhetünk uram, miháncs akarja... Id valusi (ide való) ez a zur? Naon iletre létt (életre való) embér, ollan forgudó (ügyes). Ésőbb abba vuótam, hov valami nímet országmírű (mérnök), pejg hát ollan magyarán, ollan pörgin beszil, akár csak a szuógabiru.

ZELLES ILMA.

Népmesék.

A kakas és a pipe.

(Gyermekmese.)

Vót az erdő köllös közepén egy kakas, mög egy pipe. Még-hoót a gazdájik, ném vót mit önni nekik. Mégehősztek, leétek (találtak) osztán vadkörfét; de a vadkörfe noób (nagyobb) vót mind a pipike gegéje.

Hát csak mondi ám: Mönj üstöllést kakaskám, hozzá egy kis vizet, merd mögfulok.

Szalad a kakaska a kuthó. Jaj, jaj édös kutam, aggyá vizet; vizet viszöm pipikémnek merd mögful a vadkörfétű.

Ném adok vizet, mondi a kut, még ném hozó koszorut szép lánytű.

Émönt osztán a kakas a szép lányhó. Szép lány, aggyá koszorut.

Nem kapó, mondi a szép lány, addég, még ném hozó tejcsét a tehentű.

Émönt a tehénhő is. Tehén, aggyá tejcsét; tejcsét viszöm szép lányhó, szép lány készét koszorut, koszorut viszöm kuthó, kut ad vizet, vizet viszöm pipikémnek, merd mégful a vadkörfétű.

Addég ném adok egyem tejcsét a szögény kakaskának, mondi a tehén, még ném hozó szénát a rétrű.

Émönt a réthő. Rét, aggyá szénát; szénát viszöm tehénnek, tehén ad tejcsét, tejcsét viszöm szép lányhó, szép lány készét koszorut, koszorut viszöm kuthó, kut ad vizet, vizet viszöm pipikémnek, merd megful a vadkörfétű.

Addég ném adok egyem szénát, mondi a rét, meddig a bothó é nem mész kaszáér.

Bót, aggyá kaszát; kaszát viszöm rétnék, rét ad szénát, szénát viszöm tehénnek, tehén ad tejcsét, tejcsét viszöm szép

lányhó, szép lány készét koszorut, koszorut viszöm kuthó, kut
ád vizet, vizet viszöm pipikémnek, merd mögful a vadkörfétü.

Addég nem adok égyem kaszát, mondi a bót, meddig ném
hozó pészst.

Akkor szögény kakaska ébusúta magát, mönt üstöllést a
szemetdombra kaparászni, ott leét égy krajczárt, asztat évitte a
bothó, akkor osztég kapott kaszát, émönt a réthő, atta a szénát,
tötte a tehénke elé, adott tejcset, tejcset vitte szép lányhó, az
készétett koszorut, koszorut atta a kutnak, kut adott vizet, vizet
intést (egyenesen) vitte pipikének, de bizon mekkora hoszta a vi-
zet, mégfút a szögény pipike.

A szögény kakaska tössze magát (tetteti magát) mindhogy
nem báni, de azér mindétig káátozi (kiáltozi) az ü bánattyát, s
akkor is ré (sir), mikó más embör ószik (aluszik).

(Ormánság.)

IVÁNYOS SOMA.

A k u t y a¹⁾ k a b a l a.

(Zetelaka és vidéke tájéjtésével.)

Mű apám²⁾ uramnak vótunk tizénhárom fiai. Éczczé apám
uram észsze katat harmincz magyar forintot, ahogy lehetett.
Mégindul, hogy valahogy égygy mårhát végyen. Évetődik szé-
réncsésén Sóiálára. Ahajt Kacsónak vót égygy nagy kutya ká-
bálája. Ahajt addig tojják, vonnyák, míg mégvöszi harmincz
magyar forinttal. Ahajt elhozza haza Farkaslakára. De j'az
akkora vót, hogy a pàjtába nem lehetett békötni. Mű bí-
zony e³⁾ csürbe béálittsuk, e kakasülöröl úgy éddégelte e szénát
e kutya kabala. Éczczé apám uram fé akar ü'ni e hátára, hát
ojan magos kert nincs, hogy fé tuggyon rólta hágni. Ahajt
éményén fé a havasra, vág két három ölös ágat, onnét haza huz-
dogájja, csinál égygy lajtorját, melléje állttsa, münköt mégszó-
litt: gyertök ide gyermekök, jártassátok még e kábálát. Mű bi-
zony minn a tizénhárman fé ményünk réja, e fülitöl e fàrkáig
minn béüjjük. Apám uram hálát ad a zistennek, hogy mennyi
gyerméke minn lóhátra kapott. E kapun kicsapja velünk, hogy
má' jártassuk még. Úgy évitt münköt e kutya kabala, minn a
pislogás⁴⁾. Éczczé gondója apám uram, hogy eddig haza kéllétt
vóna jö'ni e kábálának e gyermekökkel, mett e vetéskapu ha
nyitva nem vót, mégjárhatták vóna eddig. Apám uram bizony
nem vöszi téréfára e mi dógunkot, gondója magába: a kabala és
oda van, a sok gyermek és, csak utánnok indul. Farkaslaka vé-
gihez ahogy kiményén, hát lássa, hogy a Páfali háton⁵⁾ viszön ki

¹⁾ kutyálkodó, fortélyos. ²⁾ apám hanghasonulásnál fogva az első
hangzó is éket kap. ³⁾ e = a. ⁴⁾ pislogás: villámlás. ⁵⁾ H á t o n = hágón.

münköt; gondôja mágába: e kutya kabala bizony éppen Sófálára viszi most a gyermekékét Kacsóhoz, a' kitô éppen vôtte. Ápám uram és mégrugja mágát, Páfálán alóll keresztül apritt, eleibe kerül egygy doronggal; Szilos⁶⁾ mégétt megkerüli e kutya kábólát, egygyet suppent réja e doronggal. Ehejt mégtéritti hazafelé a kábólát. Utánna áll, hogy hâtsa haza e gyermekéekkel. Mikô êhâtsa Farkaslaka végihéz, szalad ápám uram, hogy e vetéskaput nyittsa még. E kapu öt szá' doczkábó' vôt csináva, ojan magos vôt. Hât a mig kinyitaná, e kutya kabala keresztül lépi e magos kaput. Êhâtsa haza ápám uram e kábólát, melléje álltsa e lajtorját, úgy szálánk le ahajt e kutya kabaláról. E csürbe esmét béhâtsuk, hogy egyék e kakasülöröl. Node immá' a tél és következik, gondôja ápám uram, micsiná'jon e kutya kábólával. A falut kihivassa kálakába, hogy hozzanak istáló fát, hogy e kutya kábólának csiná'jon akkora pajtát, minn egygy világ. Ahajt három ôlôs ajtó mejjékét készitt ápám uram e kutya kábólának, hogy beférjén. Mikô má' béléczézte vóna, akkô e kutya kabala mégdöglött. Mongya ápám uram, hogy e kutya kábólát addig étték vóna még a farkasok, mig annyit nem dógoztunk ez istálólal. Ápám uram és mérgibe Murva Dáviddal⁷⁾ mégnyúzassa e kutya kábólát. Ahajt e börivê kerekénn az istálót befédi, mi az esztérhéján alóll lefittyent e börből, három esztendeig tizénhármán lábbeliztünk, ojan bocskora létt, minn a peták. Eczczé ápám uram lehuzza e pajtafedéröl e bört, béviszi Udvarhejyre, elagygya Kandónak⁸⁾ harmincz magyar forintér'. Így kápá még ápám uram e kutya kabala árát, hogy a zisten verte vóna még.

KRIZA J.

Talalós mesék.

Veszprémiek.

Iczin piczin fekete, jaj jaj jaj! — Tüske; v. ö. Népk. Gy. II. 361. l. és M. Nyszet 372. l.

Törpe zsidó mennybe néz. — Káoszta.

Ut fut, minden házba bele fut. — Ut; v. ö. u. o.

Ha földobom, éggy, ha léesik, harminczkettô. — Egy pakli kártya.

Fekete bika kertén átu sôt kér. — Retek. V. ö. M. Nyelvészet II. 238. l. (114. sz.) és 396. l. (329. sz.).

Mér tarka a szarka? — Mer a farka tarka; v. ö. M. Nyszet I. 372. l. (46.).

Êf fé szómaszálhó mi hasonlitt legjobban? — A másik fele.

⁶⁾ Szilos (hely neve). ⁷⁾ Murva Dávid: cigány nevc. ⁸⁾ Timár neve.

Kecskemétiék.

Piros, mind a rózsza, kerek, mind a krajczárocska, fehér ajtó szélén ülök, talájátok, mit őrizék? — Pécsét a levélén.

Véttem véreét, tészém anyám füstösibe, oda szalatt a szőrös, úgy megütöm a kotyamotyáva, mingyár fölszalatt a kuttykuruttyba. — Hú s, fa z é k, ma c s k a, f ő z ő - k a l á n, k u c z k ó.

Gyere el estére, tégyük össze a két csippást, haggyuk köszte a golóját. — H u n y n y u k b e a s z é m ü n k e t. V. ö. M. Nyszet II. 394. l. és III. 321. l. és Népk. Gy. II. 360. l.

Kívü fehér, bellü vérés, fekete a szája. — K e m é n c z e.

Elü mén a lecsepecse, hátú még a szóró-lapát a seggibe. — H í z o t t k á c s a.

Fehér a főggye, fekete a magja, lud szántya, embér hajtya. Mi az? — I r á s (ludtollal). V. ö. M. Nyszet III. 320. l. (5).

Ángyom elterpeszkedik, bátyám beleereszkedik. — K u t é s o s t o r f a. V. ö. M. Népk. Gy. II. 352. és M. Nyszet I. 372. l. (62).

STEINER ZSIGMOND.

Berk i.

Éggy mégévett éggyet,
Kettő mégévett kettőt,
Kettő mégévett tizenkettőt,
Lüttem, ném láttam,
Éttem terméttet,
De ném a világra léttem,
Szent igénél föttet.

Megfejtése. Egy asszonynak két fia volt. Elküldte őket a háztól; útravalóul, mert nem szerette őket, megmérgezett pogácsákat adott át nekik. Mennek az úton, hát látnak két nagy károgó fekete hollót. Ugy sem szívesen adták a pogácsát, gondolták magukban, dobjuk oda a két állatnak. Meglett. M i n d e n i k m e g e v e t t e g y e t; a z a z k e t t ő m e g e v e t t k e t t ő t. Meg is dögöltek szerencsésen. A két fiú felkapta a dögöt és vitte be az erdőbe. Ott ráakadtak egy zsivány tanyára. Nem tudtak nekik egyebet adni, megnyúzták, megsütötték a két hollót és megetették vele mind a tizenkét rablót. Kettő megevett tizenkettőt. Találtak a házban sok kardot, fegyvert. Az egyik egy puskát fogott, s egy bokorba lőtt vele. Egy terhes nyúl ült benne, mely rögtön felfordult. Fiait megsütötték, de nem fával tüzeltek, mert az nem volt apróra vágva, hanem a sarokban heverő szent könyvekkel. Ettek terméttet stb.

DONNER LAJOS.

Csepreg h.

Azon ülök, a kit so sé ellétek, sé csikósztak, a kezembe az annya és aszt keresém, a kit so sé láttom, ném is ösmertem. Mi e?

A régi üdöbe vót éccér én-nagy ur, a ki valami nagyot hibázott, mer bebörtönyözték, és mikor évütték, a felesigé terbe (áldott állapotban) vót. Azutá a gyerek nem-sokára a világro gyütt, és szíp firfigyerékké nyött. Utóbb az idés annyátu kérdészté

— Hun az én idés apám?

— Fijam a té idés apád örökös rabságon van; soh sé lát-tyuk mink üt.

Az iftyu aszongya.

— Idés anyám én égyet próbálok.

— Hát próbálj!

És a fíjatal gyerkőce kimént a ménésre és íszólittya még a csikós legint:

— Méllik lesz legésőbe csikós a lovak közül?

— Uram eh hónap vaj hónap után még köll csikóznyi.

Akkor aszonta:

— Foggyátok még, hasiccsátok föl a hasát, ha mégdöglük is; csak a csikónak baja né légyén, aszt végyiték ki elevenyén és tégyiték az alá, a ki ténnap előtt mégcsikózott.

A csikó főnyött két esztendős koráig, a gyerek még tizenkét esztendős koráig.

Ekkor a csikónak az annyábu (t. i. bőréből) nyergét, kantárt és fiksárt csinýátatott. Osztán rátétte a csikóra, főüt rá és ément keresnyi az idés aptyát.

A vármégye urakho mént, mégtisztüte őket és aszonta nekik: ék-kivánságom van, tégyik még az urak! Azon ülök, a kit so sé elléttek, sé csikóztak, a kezembe az annya, és aszt kere-sém, a kit so sé láttom, ném is ösmertem.

A várgýeme urak egymásro bámútak, mer ném értették. Három napig törvint tartottak ef-fölött, de ném tutták étalányi. És azt kérdésztik a gyerektü, hogy lehet a? mongya még, akkor mégaggyák kivánságát akármit kír.

Akkor kimagyarásztó az egisz dúgot, és aszonta, hogy az aptyát akargya evve mégszabadítanyi, azér eresszik é börtöníbü. Ki is nyerté és hazavitté.

HORVÁTH JÁNOS.

T á j s z ó k.

Szeged-vidékiek.

Kenyérkunyhó: sok kenyeret evő gyermek.

Koplalós; fuvaros, a ki rosz gebékkal kisebb terhek elvitelére vállalkozik; a hely, a hol csoportosan várakoznak a dologra: k o p l a l ó.

K ó k ó : kis gyermekfej.

K r a m p o k : haszontalan dologról össze-vissza beszél.

K r a s n y o g : a papucs fölrepedt szárnyának lépés közben való hangja.

L e p e t y ö l : evés közben alsó és felső ajkát összezsátogtatja.

L o f r á l : (a gyermek vagy cseléd) engedelem nélkül kóborol.

M a k u t y i : a bor túlságos élvezetétől szunyokáló ember.

M e g f a r o l : valamely dologba, habár nehezen is beleegyezik.

M i h ó k : öt-hat itczés cserép-kancsó. „Vendégeink érkeztek, töltsd tele fiam a nagy mihókot a pinczében“. Tsz. más. ért.

M ó v a : „Fogjátok mög a dolog végét, béré dógosztok, ném m ó v á b a “.

P a j z á n y o s l ó , ö k ö r : melynek párja nincs s a gazda egy ideig nem veheti hasznát. V. ö. Tsz. pajzán.

P l é n g y u h a f u : toprongyos, piszkos.

P o r o j a : kukoriczalisztből gyúrt sütemény. Máshol g ö r h e , görhő, görhöny, prósza (vastag málé).

P ö n d ü l , fölpöndül , szépül a gyermek, ha betegségből lábadozik.

P ö t y k e : szép, csinos ; pötyke legény, lány, pötyke kalap, szoknya.

P r a s n y a : a csunyak között is a legcsunyább.

P u p á k : ügyetlen, a legcsekélyebb dologra is alig használható ember.

R a p a j : nagy lárma.

R e t y e r u t y a : összes atyafiság, p e r e p u t t y ; máshol a retyerutya gunyhót is jelent.

S a t y a k : báránybőrből készült téli sapka.

S e p p e g : lassan susogva beszél. „A javas asszony három miatyánkot seppegett a fájós lábamra“.

S ö m j é k : viz járta homoki kapáló. V. ö. Tsz. s e m l y é k , s e l y m é k .

S z é l k e : kis mázos bögre. Tsz.

S z i p i r t y ó : erkölcsben megromlott leány. Tsz.

T o p r o n g y o s : ha valakinek a ruhája szakadozott, s az is össze-vissza áll testén. „Ugy áll rajta a ruha, mintha villával hányták volna rá“. Tsz. magy. nélk.

T o r o n g y : a kis gyermeknek hátul gomboló nadrágján kinyúló inge. Tsz.

Ú t - m ú t : igen kedvetlenül s piszmogva tesz valami munkát. „Ne úts-múts, hanem inkább hagyd abba“.

Üti-véti dolgát: rosszúl teszi.

Viszkol: valamely nehéz tárgyat ide-oda mozgat; p. o. a borral tölt hordót, midőn az ászokra helyezik. V. ö. Tsz. viszkolódni.

Zaba: vastag vászonszövet, melyből a földművelők és pásztoremberek nyári munkára nadrágot csináltatnak. Zabanadrág.

FERENCZI JÁNOS.

Balaton-mellékiek.

Ágyilis: olyan ember, a ki-
nek csak a birtoka nemes, maga
jobbágy.

Boczó: ostoba (kép, arc).

Bozsog: bizseg.

Bungató: bongó csiga. V. ö.
Tsz. bungani.

Csádé: levágott fa ágboga.
Tsz.

Csántér: gerenda, melyen a
hordó fekszik a pinczében.

Csöszeforma (?) ember: fa-
papucsban nehézkesen járó. V. ö.
Tsz. csőtöl-botol, csöte-
bota ember.

Czödör, czefet czafat, re-
fecz rafacz: rongyos.

Duhaj gyerek: kurucz gye-
rek, a kimég a Krisztustól se fél.

Fogantója: fogantyuja vmi-
nek.

Hetykepetyke: pökhendi
ember. Tsz.

Höppögetni: inni a bort
a csutorából (hörpölni).

Nem ivom: nem iszom.

Kulcsorgya: korcsolya, me-
lyen a boros hordókat szekérre
görgetik.

Kütyü: hüvely.

Lapány: lapály.

Nyigércz gergyula: sá-
padt, sovány arc.

Öklik, kiöklik a bor a
csutora száján.

Paskom: legelő (pascuum).

Pireg pörög a rokka.

Pörgete: ratsche.

Séd: kis folyóvíz.

Teszefosza, egyebugya:
rongyos, rendetlen.

Viczek vaczok: limlom,
szemét.

Viribülni: lubiczkolni (a
vizben). V. ö. Tsz. viribelni.

DONNER LAJOS.

Helynevek.

Csepregh.

Szántók. Kecskedomb. Piroskó. Pető. Csékéd allya. Szá-
roz rét. Köblös kut. Róka lik vagy Frókusz bokra. Pokufa (po-
kolyfa; a másik régi kiejtés, most ritkán hallani ilyféle kiejtést:
hun a pokuba jártá? eredetéről nem szól a rege). Irtóvány. Pély-
vás. Répcejáró. Ponka. Lipordi földek. Boldog asszonyi düllők.
Paradicsom (rettenetes meredek, a ló majdnem hátára fordul
szántás közben, néhány év előtt bozótos parrag volt). Dombos
bokra. Bajszer. Bózsék. Nád elejé Turós zsák (ilyen alak.) Piom

kert (Spion). Cziczmagó düllő. Remész. Bányahidnál. Balogkert. Dobosi földek. Tilosgyöp.

R é t e k. Kis és öreg Láz. Osztály. Sánto bokra. Futtató gyöp. (Ezen voltak a híres csepreghi lófuttatások). Rózsa rét. Pityér. Malom kert. Egrés. Csóka rigó. Hanga allya. Mézes parrag. Czinege gyöp. Haskut völgye. Czigány gyöp. Zsiba gyöp. Farkas-völgyi rétek. Gula rét. Két patak köz.

S z ö l ő k. Csékéd. Gödör. Szak. Hanga. Rámok. Benehégy. Gurump (ez úgy látszik német származású). Ruzsahégy. Világos hégy. Hosszu gyöp.

E r d ő k. Abláncz (hasonnevű major, romok vannak benne, mely híres zsvány tanya volt egykor). Csékédi vágás. Gödöri domb. Kincsedí erdő. Magyarós. Gyertyános. Gesztényés, (híres gesztenyéjéről). Róka lik. Két Abláncz köz. Fenyves. Körtilés. Rámok domb. Hangai vágás. Haraszt. Csusztató.

F o l y ó k. Répce. Ásás. Feketé ér. Pákác. Ablánc. (A nép azt tartja, hogy hajdan igen sok vize volt és igen sebes folyása volt. Egy török csapat 1530 és 1540. körül nem mert rajta átusztatni, így a vidék ment maradt pusztításaitól. Azt tartják, akkor éppen áradás volt. Medre már összeszorult, de hajdan nagy lehetett.) Lajt.

T a v a k. Czigánytó. Béka vár (sok békáról). Kerék tó. Nádas tó. Nyires tó. Kirittyai tó (a békák zajos kuruttyulásáról). Tö-mördi tó. Sisákos.

U t a k. Hangai rapát (ez a neve mindazon mély és széles vizmosásnak, melyen szekerekkel járnak; s igen sok van). Szabad mégye. Kálvária. Töltés vagy Töttis. Csordahajtó. Tikász domb.

M a j o r o k. Korpa major. Kincsed. Meggyes. Tórmás. Szent király. Selymés major. Sikonfutó vagy Anna major. Paj-táskert. Czinka.

U t c z á k. Csó uccza. Péter uccza. Tapson. Gösz. Pap-Cser-Pajor és Bödi uccza stb.

F o r r á s. Sájbók. Benekut. Szent kut (kápolna mellett). Kecske kut. Iczig kut. Czigány kut. Szaki kut.

G ú n y n e v e k. Unoka (az öreg apja mindig így szólította) Kurmon. Morgos. Finta. Visi. Mogyorósi. Pityók. Nájpar (Neubauer). Keszler. Tamás. Balika.

HORVÁTH JÁNOS.

Szeged.

V á r o s r é s z e k. Palánk (belváros; legnagyobb része a törökök által 1551-ben épített vár pusztult sánczain áll; palánk = kerítés, sáncz = várkerítés; ma is vannak a belv.-ban ilyenű utcák: Sánczpart, Gránicz-utcza, Árok-utcza, Völgy-utcza; e

helyeken a régi időben a vár nagy sánczai állottak. Móra.) Felsővár os, ide tartozik : Tabán és Kíspeszt.

Rók us (a mult században kukoricza-városnak hítták, mivel e városrészben sok sertéshizlaló lakott s aklaik után közvetlen ott voltak kukoricza-földjeik is); ide tartozik : Juhászváros, Jerikó, Názáret és Tyúkbögy.

Alsóvár os. Alvég.

Röszke és Szent-Mihálytelek kertész-községek szintén Szegedhez tartoznak.

Szántóföldek. Homokok. Baktó. Ketérköz. Aszaló. Delelő. Sárosvögy. Agyagvögy. Alsó-ásotthalom. Felső-ásotthalom. Kisülés. Bilisicza. Átokháza, másképp Szatyorlak, (hogy a szabadkaiaknak a szegedi határba való becsapásait megakadályozza a város, e futóhomokot kiosztotta tanyaföldnek, s mivel az több évig nem termett semmit, azért nevezték el az ott lakók „Átokház“-ának.) Csorva. Ötömös. Mérges. Kereset. Zákány. Zabosfája. Midőn. Királyicza. Körösvögye. Karahomok. Garga. Nagy-István. Nagysor. Kissor. Iroda. Rohoda. Rókabögyös, másképp Kukucska. Tüsökszél. Gyászladány. Gajgonya. Szatymaz. Csöngöle. Alsó-balástya. Felső-balástya. Fertő. Bánomkert. Móka. Engihomok. Vaskapu. Lószaggató.

Rétek, kaszálók. Bodom. Menyország. Hattyas. Vetyehát. Marostő. Miklósfenék. Meneték. Kistelek-alja. Orlovács. Pápai sík. Kemes. Síróhög (jó dohánytermő). Ingyenös (kiírtott füzes, melyet az irtók 2—3 évig ingyen használhattak).

Erdők. Marostő. Miklósfá. Halottas. Bogaras. Vetyehát. Bodom. Körösi. Magyar. Rívó. Pálinkás. Süveg. Ötömös. Mérges. Ruki. Csorvai. Vágó. Kazi. Kárász. Tabáni. Sutka (vidéken a mult évtizedben nagy rablójárás volt). Száraz. Czédulás. Makkos. Etelka. Nyargali. Aligán. Ujabb erdők: Dugonics- Klauzál- és Honvéd-erdő.

Halmok. Székhalom. Paphalom. Ürgelalom. Terehalom. Bójárrhalom. Mórahalom. Öthalom. Szatymazi domb. Kurvadomb. Templomhegy. Kunhalom. Csírihalom. Feketehalom (néhány történelem szerint itt veretett szét a „fekete sereg“ utolsó maradványa).

Szőlőhegyek. Szillér h. Nagy-tarján. Kis-Tarján. Francia h. Makkosház. Róma h. Város h. Fazekas h. Visnyei h. Doma h. Béró h. Király h. Kántor h. Goza h. Tanaszi h. Ladányi h. Harangos h. Meszes h. Litasi h. Sepkó h. Árkádia. Kejföl h. Velez h. Neszürj h. Jámorka. Tari h. Jajgató. Lengyel h. Csata h. Kászonyi h. Csamangó h.

Erek. Porgány. Maty-ér. Korcsolyázó-ér. Szillér. Bogdány. Kistisza. Körös-ér. Kelővize.

T a v a k. A városban: Csöpörke. Velencze Czigánytó; a városon kívül: Piczigtó, Ballagitó. Fehértó. Gyékényes. Nádas. Lápos. Bogárzó. Madarász. Bilisiczi. Halas. Kerek-Topolya.

S z é k e s (s z é k s ó s) t a v a k. Őszeszek. Győriszék. Szirtoszek. Nagyszéksós. Domaszék (máskép: Rodli). Királyszék. Kisivánszék. Kisszéksós. Kancsalszék. Négyökrűszék. Makraszék, e terjedelmes tavak szélein a tanyai lakosok széksót söpörnek.

S z i g e t e k. Tompa. Lebő. Boszorkánysziget (ez utóbbi a várostól délre mintegy fél órányira van; ez ama hirhedt sziget, közel a Tiszához, melyen a szegedi boszorkányokat égették; első áldozat vala Koncz Sára javas asszony, ki „nem átalotta bűbájosságával szomszédja teheninek tejét megrontani“. Itt vezették máglyára nagy emlékü írónk Dugonics Andrásnak édes anyját is, talán azért, mivel ismert gyógyító füveivel száz és száz ügyesbajos emberen segített; végre hogy többet ne említsek, Rúzsa Dani, Szegedváros főkapitánya is itt égettetett meg, mivel „nem iszonyodott vala az Törököknek eladni az Esőt“.

U t a k. Székhalmi. Dorozsmai. Gyevi. Kisposta. Budai. Halasi. Bajai. Kisországút. Jakus. Városvögyi.

J á r á s o k. Rúzsa j. Vágó j. Lapos j. Göbölly j. Nagycsorda. Kutyaménös.

H i d a k. Matyhid. Százlábú. Szillérhid.

T ö l t é s e k. Tápei. Szent-Jánosi. Macskási. Hatytyasi. Ballagi.

K ú t a k. Agyagvögyi. Zöldfás. Szitafája. Sövényfája.

C s á r d á k. Madarász. Matyhidi. Szatymari. Körösi.

Régibb élő c s a l á d n e v e k. Pálffy. Eördögh. Tari. Dobó. Tóth. Rózsa. Korda. Förgeteg. Sávai. Zombori. Szluha. Babarczi. Novák. Kopasz. Hódi. Kátai. Daka. Tanács. Ábrahám. Oltványi. Bárkányi. Börcsök. Csányi. Bokor. Varasdi. Gerencsér. Zsóter. Tandari. Csamangó. Vedres. Csíszár. Ladányi. Körösi.

Kihalt c s a l á d n e v e k. Dugonics. Béró. Jópál. Czifra. Major. Mónus. Móra.

FERENCZI JÁNOS.

Népdalok.

Szalafeji bíró fia,
Kihevert az országotra,
Ném mer a kocsmába menni,
Ném tud egy icce bort venni.

Szalafeji bíró lánya.
Rétest sültött vacsorára,
Ollan lett a mind a laska,
Égye még az öreg apja!

(Örség.)

GAÁL FERENCZ.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

A HELYES MAGYAR KIEJTÉS.

Mi a helyes kiejtés?

A hangelemeknek egyenként s egymással való kapcsolatukban olyatén hangoztatása, a miként az a nép ajkáról hallatszik, mely az illető nyelvet beszéli.

A nyelv azonban kétféle alakban jelentkezik előttünk: hangokban és jegyekben. A nyelv előbbi nyilatkozása az élő beszéd, az utóbbi az írott nyelv.

Írott nyelv csak ott lehet, a hol van élő beszéd; ez az anya, amaz a szülött; az előbbi csak az utóbbiból támadhat, ennél fogva tökéletes hasonmásának kell lennie. S kezdetben, az irodalom bölcsőkorában a két alak, a hallható s látható teljesen fődötték is egymást; később azonban, a nyelv életének további folyamában, minthogy egy részről az élő beszéd egyes hangok gyengülése, elkopása, kettőnek vagy többnek összeolvadása által folytonosan változik, más részről az írott nyelv merev, megállapodott, s amazt vagy egyáltalában nem, vagy csak hosszabb időközökben követi, a két alak lassanként szétvált egymástól s a kettő közt észrevehető különbség állott be.

E különbség azonban nem csak az élő beszéd s írott nyelv közt tapasztalható, hanem az utóbbinak hatása folytán megvan magában az élő beszédben is. A beszélő t. i. az írott nyelvnek gyakori használatában lassanként hozzászokik, hogy ugyanazt a hangjegyet ugyanazzal a hanggal fejezze ki, melynek amaz a képviselője, még pedig egész teljességében, domborúságában. E megszokásnak tágabb körben való terjedésével aztán szükségképen kétfelé szakadásnak kell be-

állnia a beszélt nyelvben, úgy hogy az egyik félen különváltan marad az írott nyelv befolyásán kívül álló közönséges beszéd vagy is a szorosabb értelemben vett népnyelv, a másik oldalra pedig a művelt élő beszéd vagy is az irodalmi nyelv áll.

Midőn tehát a kiejtés helyességéről szólunk, azt vagy a közönséges vagy a művelt élő beszédre vonatkoztathatjuk. Nekünk ez alkalommal az utóbbival lesz dolgunk.

A tulajdonképi kérdés tehát: helyes-e a művelt magyar kiejtés?

Felelet: általában véve helyes. Csak pár esetre nézve lehet s van is kifogásunk ellene.

Nézzük egyenként.

Az irodalmi nyelv, mint már említve volt, a népnyelvből támad, s nem lehet más mint annak tökéletes hasonmása. A népnyelv azonban tudvalevőleg egyes tájak, vidékek szerint néha nagyon is változó; az irodalmi nyelv ellenben egyöntetű, egységes. Nem fölösleges tehát a kérdés, miként lesz ez utóbbi mégis egységessé, s melyek a kettejük közt elékerülhető megengedett különbségek.

Az irodalmi nyelv kétféle módon alakúlhat meg. Vagy valamelyik tájnyelvet fogadja el t. i. az irodalom alapúl, de úgy hogy a benne levő darabosságokat lecsiszolja, a halványuló hangelemeket megélelénkíti, s ha netán volnának benne, a lényeges hiányokat pótolja. Vagy pedig a szélsőségeket közelebb vive, kiegyeztetve egymással, a különböző tájnyelveket, tájszólásokat egygyé olvasztja s azokból alkotja meg magának a közeget. Mind a két esetben a kiejtési különbség kettejük közt csak is abban állhat, hogy míg a népnyelv haladó természeténél fogva kiejtésében ingadozik, a szóalkotó hangelemeknek egyik-másikát meggyengíti, néha meg ki sem mondja, hangjai egymásba folynak, összeolvadnak, addig az irodalmi nyelv kiejtése határozott, hangjai tagoltak, dombo-rúak, s amannak kopásnak induló, kiveszöben levő hangjait megőrzi.

A mondottakból a művelt kiejtésre nézve a következő szabályokat vonhatjuk le.

Az irodalmi nyelv, a művelt kiejtés nem hanyagolhat el oly hangelemeket, a melyek

nem valamely tájszólás, hanem a nyelv alkotásának szülöttei.

E követelés, e szabály ellen nagyot vét a művelt kiejtés, midőn a zárt *ê*-t megtagadja, midőn szándékosan kizárja a magyar nyelv hangjainak sorából.

A rövid *e* kiejtését tekintve nyelvünk két nagy családra oszlik, a keletire és nyugotira. A határt kettejük közt a Hernád-Tiszavonal képezi azon megjegyzéssel, hogy a székelyek is a nyugotihoz tartoznak. E két család közül a keleti csak egy *e* hangot ismer, a nyíltat, a nyugoti kettőt, a nyíltat *e* és zártat *ê*.

Kérdés: minő nyomós okok alapján hanyagolta el a művelt kiejtés, a mely tudvalevőleg a keleti tájszóláson alapszik, a zárt *ê*-nek hangjai sorába való fölvételét? Azért-e, mert számra nézve talán túlsúlyban van a keleti család a nyugoti fölött? No ezt a tiszavidéki tájszólás legbuzgóbb híve sem merné állítani. Hisz a nyugoti család ha talán nem is nagyobb a keletinél, de kisebb bizonyára nem. Vagy talán azért, mert a zárt *ê* fölvétele a változatosságot csorbítaná, a szép-hangzaton kárt ejtene? Csak tessék élvezni azt a változatosságot, gyönyörködni abban a szép-hangzatban, melyet a keletivel a művelt kiejtés nyújt! „*Elmegyen ez kendhez, kendhez kegyelmedhez.*“ Hát ha még hozzá oly förtelmes terpedten ejtik ki, mint a nemzeti színház néhány tagja! Vagy talán a világosság, érthetőség kárával járna, ha pl. *szegek* helyett azt mondanók *sêgek* (nägel) s *szegek* (schneide); *eszem* helyett *észem* (esse) s *eszem* (mein verstand); *veszek* helyett *vészék* (nehme, kaufe), s *veszék* (gehe verloren)? Vagy vegyük ezt az igealakot *vetettek*. Milyen világos, érthető ez, ha amúgy tiszavidékiesen jól meglapítjuk, s például cselédségünkhöz ilyen kérdést intézünk vele: no mit *vetettek*? Hogy meg nem értik, az oly bizonyos, mint hogy közöttünk sem érti senki, mire czéloz. Kérdezzük ellenben a dunavidéki embert az ő kiejtésével így: mit *vêtettek*, mit *vêtettek*, mit *vetették*, mit *vetették*? s a legcsekélyebb fejtörés nélkül megérti, hogy az elsővel ezt kérdeztük: was lässt ihr kaufen? a másodikkal: was haben sie kaufen lassen? a harmadikkal: was lässt ihr säen? s a negyedikkel: was haben sie gesäet? — ép oly jól megérti, mint olvasóink közül azok, a kik tudják, hogy nem csak tetemes, hanem azt is, hogy

mi a különbség a *veszték*, *vésztek* és *vesztek*, a *menték*, *mენტék* és *méntek* közt s hogy a művelt *mentek*, valamint a főntebbi *vetettek* tulajdonkép nem is magyar szók.

A zárt *é*-nek az irodalmi nyelvbe való fölvételét s határozott jelölését követelik tehát a változatosság, szép-hangzat, szabatosság, érthetőség. Szeretjük tehát hinni, hogy az okokra hajtó irodalom, a mely épen e kellékekre fektet, s méltán, oly nagy súlyt, felhagy eddigi merevségével, s azt, a minek tagadhatatlan czélszerűségéről meggyőződött, minden habozás nélkül alkalmazni is fogja.

Ehhez járúl azonban még egy más ok is, erős, nyomós, kérlelhetetlen, a mely többé már nem ajánlgat, nem beszél rá, hanem egyszerűen követel, parancsol. Itt t. i. nem csupán czélszerűségről, hanem hajthatatlan szűkségről van a szó. A zárt *é* ugyanis nem pusztá ékszer, a melyet tetszetősség kedvéért magára aggathat az ember, de ha kényelmetlen neki, le is tetheti, hanem nyelvünk testének íze, tagja: lényeges alkotó hang.

Csak egy futó pillanatot kell vetnünk nyelvünk alaktani jelenségeire, s legott meg fogunk győződni, hogy a nyílt s zárt hangok közti különbség végig vonúl egész hangrendszerünkön, hogy lényeges.

Vegyük föl pl. a tárgy, többes és birtokos ragokat: *l, k, m*. Mindegyikünk tudja, hogy ezeket a mássalhangzós végű szók segédhangzóval veszik föl, pl. had-*a*-t had-*a*-k had-*a*-m, pad-*o*-t pad-*o*-k pad-*o*-m; azt is tudja tehát, hogy e segédhangzó majd nyílt, majd zárt. Esetlegesség-e ez vagy törvény? Beszéljenek a tények. Itt vannak, hogy csak néhány esetet idézzünk: haj: haj-*a*-t haj-*a*-k haj-*a*-m, vaj: vaj-*a*-t vaj-*a*-k vaj-*a*-m; de baj: baj-*t* baj-*o*-k baj-*o*-m, zaj: zaj-*t* zaj-*o*-k zaj-*o*-m; továbbá vár-*a*-t vár-*a*-k, szár-*a*-t szár-*a*-k; de kár-*t* kár-*o*-k, pár-*t* pár-*o*-k; has: has-*a*-t has-*a*-m, vas: vas-*a*-t vas-*a*-m; de kas: kas-*t* kas-*o*-m, sas: sas-*t* sas-*o*-m. S ha az idevágó nagy számú példákat mind egybeállítjuk, azt tapasztaljuk, hogy az említett segédhangzóra nézve van nyelvünknek egy világosan beszélő, félremagyarázhatatlan törvénye, a mely így hangzik: Azon mássalhangzós végű neveknek, melyek a tárgyragot segédhangzó nélkül veszik föl, többes és birtokos ragbeli segédhangzójuk csak zárt lehet.

Van-e valaki, a ki ezt az igazságot tagadni merné? S ha nincs, a mint nem is lehet, mit kell akkor mindegyiknek tennie? El kell e törvényt ismernie, meghajolni előtte s rendeletét pontosan teljesíteni. Tehát mindazon magashangú szókban, a melyek a tárgyragot egyszerű *t*-vel képezik, nem nyílt *e*, hanem zárt *é* segédhangzóval fog, azzal kell élnie, mind beszédében, mind írásában. Nem mondhatja tehát: kés-*e*-k, vér-*e*-k, veszély-*e*-k, hanem kés-*é*-k, vér-*é*-k, veszély-*é*-k; mert ezek a tárgyragot segédhangzó nélkül veszik föl: kés-*t*, vér-*t*, veszély-*t*.

S ha tovább megyünk kutatásunkban, s kérdésünk szabályozható pontjaira nézve mind egybegyűjtjük a szükséges adatokat, nyelvünknek azon megmászíthatatlan, szigorú törvényére akadunk bennük, hogy a páros, magas és mélyhangú képzők és ragok megfelelő önhangzói csak egyneműek lehetnek; tehát hogy a mélyhangú nyílnak *a* a magasban csak nyílt *e*, s a zártnak *o* csak zárt *é* felelhet meg s megfordítva. Nyílt a magas hang pl. a következő képzőkben: *et*, *eteg*, *ded*: él-*et*, réng-*eteg*, kis-*ded*; a megfelelő mélyhangú párok ugyanis szintén nyíltak: *at*, *atag*, *dad*: fal-*at*, herv-*atag* tojás-*dad*. Azonban zárt pl. a következőkben: *ég*, *dēs*, *kéd*: teker-*ég*, lép-*dēs*, legény-*kédik*; mélyhangú párjuk ugyanis: *og*, *dos*, *kod*: csavar-*og*, nyal-*dos*, kanász-*kodik*. S így vagyunk a többi képzővel s a ragokkal is. Minthogy szid-*alom*, foly-*ékony*, tehát kér-*elēm*, tev-*ékény*; s valamíg azt mondjuk: lát-*om*, lát-*od*, lát-*tatok*, nem pedig lát-*am*, lát-*ad*, lát-*tatak*, mindaddig úgy is kell mondanunk, hogy néz-*ēm*, néz-*éd*, néz-*tetēk*, nem pedig néz-*em*, néz-*ed*, néz-*tetek*. S a mily vizsátság volna azt mondani: ott sétál az udvarbon, neki ment a falnok, épen oly vizsátság, megbocsáthatatlan vétség így beszélni: vizen jár, pénzhez jut.

Ha tehát tekintetbe vesszük, hogy a két nagy nyelvcsalád közül a rövid *e* tekintetében egyiknek kiejtése a nélkül is monoton nyelvünkbe több változatosságot önt, a széphanagzatot emeli, az érthetőséget tetemesen fokozza, hogy egy nélkülözhetetlen hangot az enyészettől megóvott, hogy a törvényesség hű védője, a másik ellenben nyelvünk fárasztó egyhangúságát a széphanagzat rovására még nagyítja, zavart, érthetetlenséget támaszt, egy lényeges hangjától megfosztotta a nyelvet, hogy tehát a corruptio képviselője, lehet-e pilla-

natig is haboznunk, hogy melyiknek szavára hallgassunk, melyiktől kalauzoltassuk magunkat?

Nem mulaszthatom el ez alkalommal, hogy meg ne emlékezzem Vadnai Rudolfról, a ki „Nyelvünk hangolvadásáról“ című művében e kérdést szintén tárgyalja, s annak megoldását sürgeti; nagy számú egyes, néha aprányi vidékek kiejtésére vonatkozó pontos adataival, a melyeket magunk is követtünk felosztásunkban, valóban nagy szolgálatot tett a magyar hangtannak s kiérdemli velük köszönetünket; úgy hogy művét néha erős tévedései ellenére is ajánlhatjuk a magyar nyelvvel foglalkozók figyelmébe.

A második pont, a mi ellen kifogásunk van, rokon az előbbivel, azon különbséggel mégis, hogy itt a művelt kiejtés magával az írott nyelvvel is ellenkezésben áll. A hang, a melynek kiküszöbölésén dolgozik, a melytől meg akarja fosztani nyelvünket, az *ly*. S ezt ismét kiválóan nyelvünk művelői, ápolói, a színészek teszik; nem csak az idevalók, hanem a vidékiek is; a tónust azonban a nemzeti színház adja. „A *pálya*, *melyre* Mihályunk lépett. A két király tovább folytatta a háborút. Milyen helyes kis szemé*ly* ez!“ színészeink kiejtése szerint így hangzik; „A *pája*, *mejre* Mihájunk lépett. A két kiráj fojtatta a háborút. Mijen hejes kis szemé*j* ez!“

Azt nem lehet tagadni, hogy *ly*-től *j*-ig csak egy ugrás, az is kicsiny és könnyű, de a művelt kiejtésnek egy részről conservatívnak, más részről közbenjárónak kell lennie; oda kell tehát törekvését irányoznia, hogy a veszendő hangokat addig, a meddig lehet, életben megtartsa, s a két szélsőség közt lehetőleg a középen járjon. Korrektúl tehát ez esetben akkor cselekszik, ha sem azt nem mondja hogy „hálog“, sem pedig „hájog“, hanem a mint helyesen mutatja az írott nyelv: *hályog*.

Harmadik kifogásunk a kezdetben mondottakból folyó ama szabályra támaszkodik hogy a művelt nyelv kiejtésében nem vehet föl oly hangelemeket, a melyek a közönséges élő beszédből kihaltak, nem élhet oly hangoztatással, a melyet ez nem ismer.

A művelt kiejtés ebbeli vétsége még fiatal ugyan, alig jutott ki még a gyermekkorból; de gyorsan, serdül; s ha

tanítóink, tanáraink egy részének, s harmadszor is a nemzeti színház néhány tagjának ebbeli buzgósága nem talál csökkenni, pár évtized alatt aligha megizmosodott, természetes férfivá nem növi ki magát.

Nyelvünk hangtörvényei szerint, ha a *j* megelőző foghanggal *d*, *t*, *n* kerül össze, ezeket meglágyítja s maga e lágy *gy*, *ty*, *ny*-hez hasonul át; tehát *padja*, *adja*, *lakatja*, *hatja*, *nénje* úgy fognak hangzani, mintha ekként volnának írva: *paggya*, *aggya*, *lakattya*, *hattya*, *nénnye*. A vétséget e szabály ellen, a rossz útra térést az a nagy körben elterjedt hiedelem okozta, hogy mi magyarok úgy írunk, a mint beszélünk. Az ifjú művelt kiejtés e váltig hangoztatott állítást t. i. szentírásnak nézve a tételt megfordította, s úgy beszél, a mint orthographiánk útmutatása szerint ír, a mely tudvalevőleg néhány pontra nézve az etymológián alapszik, így t. i. „Men-jen, ad-ja át ezt nén-jének. No lát-ja, hogy hazzug a vád-ja.”

Ide tartozik még a *t*, *d*-nek *s*z, *s*, *c*z-vel való találkozásából támadt hanghasonulás s olvadás, melyet a művelt kiejtés decompónál s egymástól különváltan hangoztat, így: Lát-szik, hogy nem tud-sz vele banni; add-sza ide, hadd tanít-salak meg rá.”

Soraink záradékaúl álljon itt a következő figyelmeztetés magyar grammatikaíróink s tanítóink számára. A grammatikaírónak s olvasókönyvek készítőinek éppen ez a megromlott kiejtés is kötelességükké teszi, 1) hogy a zárt *é*-t ne csak a betűk sorában említsék föl, mint eddig, hanem legyenek tovább is figyelemmel rá, s a hol kell, jelöljék is; 2) hogy a hangtörvények számára is kerekítsenek ki legalább némi tért nyelvtanukban, s fordítsanak rájuk valamivel több gondot, mint eddig tették. A tanítók pedig a helyes kiejtés tanításában hagyják szépen nyugodni az etymológiát, s különösen a találkozó mássalhangzókat ejtessék ki úgy növendékeikkel, a mint ezek anyjuk ajkáról tanulták; s akkor nem csak hogy nem lesz okuk panaszkodni — mint ezt többször és többször hallottuk — azokra az ostoba gyermekekre, hogy hiába veri az ember fejükbe nekik, hogy az nem *tuggya*, hanem *tud-ja*, sehogy sem tudnak elszokni attól a paraszt kiejtéstől, hanem még helyesen is cselekszenek.

SZARVAS GÁBOR.

A NEVEKRŐL.

II.

Azon helyneveink, melyeknek a végén *-d* képzőt lehet megkülönböztetni, sokszor sok találgatásra adtak okot. Nem csodálkozhatunk ezen, ha elgondoljuk, mily nagy része telik ki ezekből helyneveinknek, s azok között oly nevezetesebb megye- s városnevek mint pl. Arad, Várad stb. A találgatások s hozzávetések folyamán meglehetősen elterjedt azon vélekedés, hogy az ezen nevekbeli *-d* képzőben valami helyet jelentő értelem lappang, például Szalma *d* jelentése a. m. szalma lerakó hely; Bogárd olyan hely, a hol sok a bogár, Borjád talán borjú járás, legelő stb. — Nem tagadom, hogy az e nemű magyarázatok némelyike — ha nem is az épen felhozottak közül — néha megközelíti az igazi értelmet; azonban az első kérdés általában minden s így *-d* képzős helyneveinkre nézve is az, a mit I. cikkemben Jerneyre hivatkozva érintettem: hogy nem személyről ragadt-e a név a helyre? — Aradra nézve csaknem 40 évvel ezelőtt bebizonyította ezt Horvát István (a Tud. Gyűjt. 1836-dik évi folyama 2. k. 120—1. l.) s mégis egy Aradon megjelenő lap másfél évvel ezelőtt ismét a találgatások szövevényébe hagyta tévelyedni tárczaczikk-íróját.

Már első cikkem írásakor kínálkozott az alkalom arra, hogy a *-d* vagy *-di* képzőről szóljak; mit akkor elmulasztottam, most kívánom megtenni. — Azon körülmény, hogy a *-d* képzős helynevek annyi találgatásra adtak s adnak folyvást okot, maga is elég biznyság arra, hogy ezen a mai közbeszédben igen ritkán előforduló képző jelentése meglehetősen elhomályosult. Miért találkozunk e képzővel oly ritkán? e kérdésre első cikkemben adtam meg általánosságban a feleletet. Minél gyakrabban fordult elé mint névképző, annál ritkábban használta a nyelv más esetekben. Ennek a következtetése az, hogy ma már helyneveinken kívül *-d* képzős appellativumaink alig vannak, holott hely- és személyneveink bősége kétségtelenül bizonyítja, hogy ennek a képzőnek egykor nagy divatjának kellett lenni. A *-di* képző — mit amazzal egynek tartok — szintén meglehetősen kienyészett a közbeszéd folyamából, s míg nagyon számos *-d*, *-di* képzős hely- és

személynév borítja kövület gyanánt a nyelvfolyam medrét, addig a folyam árja ez utóbbiak közül már alig egynéhányat sodor csak magával. Ez egynéhány azonban igen érdekes példa nekünk arra nézve, hogy azokról a többiekre következtetést vonjunk. Ilyenek: bódi, bumfordi, élődi v. élődsdi, kortyándi, orrondi, pökhendi, simándi, szeleburdi v. szeleverdi.

A Nagy Szótár „gúnyos, tréfás melléknév-képző”-nek nevezi a *-di* képzőt. A *-d* képzőt helynév-képzőnek mondja. Az *-ad* helynév-képzőről szólva azt jegyzi meg, hogy az „e nemű helynevek közül többen a *d*-t *s*-re változtatják, mint: Somod Somos, Szilvád Szilvás, Almád Almás, miszerint ezen képző egyszersmind az összeköttetési, vagy birtokviszonyi tulajdonságot jelentő *as*, *es*, *os*, *ös* értelmét is kifejezi pl. Ludad = ludas hely, Nyárad = nyáras, Udvar d = udvaros hely.” A *-d* névképzőről szólóban pedig „gyanítja, hogy benne az *os*, *es* képző módosítványa rejlik.”

Ha a *-di* képzőt én nevezném először s épen e helyen gúnyos, tréfás melléknév-képzőnek, — talán az olvasó némi erőltetést volna hajlandó látni a dologban; így azonban azt gondolom, szívesebben ad hitelt szintén ezt sugó nyelvérzé-
kének. Az az egynéhány *-di* képzőjű melléknév, a mennyit még az említettekén kívül össze lehetne keresgél-
ni, valóban ma is leginkább csúfnév gyanánt fordul meg nyelvünkön.

Hogy a *-d* képzőt helyes-e valósággal helynévképzőnek mondanunk, e kérdésre egész határozottsággal csak akkor felelhetünk, ha régi személyneveinket lehető teljességükben összeszedtük. Tudtommal ma már nem szokás vele helynevet képezni, s gyanításom szerint régen is inkább személy- mint helynevet képeztek vele, mert a például felhozható helynevek legnagyobb része személynévből lett helynévvé s nem megfordítva.

A mi pedig a Nagy Szótár azon gyanítását illeti, hogy a *-d*-ben az *os*, *es* képző módosítványa rejlik: ebben vele tökéletesen egyetérthetünk. Azon körülmény, hogy a régi nyelvben is felváltva találkozunk egyikkel is másikkal is, nagyon nehézzé teszi az értelmi árnyalatkülönbség kimutatását. Így például a régi személynevek között együtt találjuk az Erdőd-öt az Erdős-sel, valamint Feled, Feles; Furnod, Fornos; Höd, Hös; Hugud, Hugus;

Inod, Inos; Kéröd, Kérös; Mogud, Mogus; Nogud, Nogus stb. is egyaránt fordulnak elő. Ha a számnevekből alkotott személynéveket vesszük szemügyre, azok közt is ott találjuk az Elud, Ketudi, Hoteud mellett a Harmas, Negus, Hotus neveket; s akaratlanul is eszünkbe jut a codexek harmad, negyed, ötöd stb. capitoluma.

Ezek mind összevéve igazolják a Nagy Szótár általunk elfogadott gyanítását; de a kimagyarázásra vagyis az értelmi árnyalat-különbség kiderítésére korántsem elégségesek. E miatt — legalább egyelőre — kénytelenek vagyunk őket egyenértékűeknek tekinteni, azaz a *-d*-vel képzett személynévvel s illetőleg helyneveket épen olyan, legnagyobb részben azonos, kétes esetekben nagyon rokon jelentésű appellativumoknak tartani, mint *-s*-sel, illetőleg *as*, *es*, *os* képzőkkel alakult neveinket s mellékneveinket.

Ha a *d*-ről mint helynévképzőről elterjedt vélemény ez által módosulni fog, s azon categoriát, mely első sorban nem a hely, hanem a személynév számára lett volna inkább felállítandó, az oklevelekben található adatok összeszedése által a mennyire csak lehetséges megritkítjuk, sokkal könnyebben fogunk rájönni egyik-másik helynevünk valódi értelmére, mint ha ezen temérdek esetben zavart okozó helynévképző *d*-n törjük a fejünket.

A mondottakat hadd bizonyítsák a következő példák, a melyekre nézve azt jegyzem meg, hogy mindannyi okleveleinkben előforduló személynév s közölök azok, melyek mellett az évszám nincs kitéve, 1211-ből valók.

Obud (1211) ma helynév Borsod megyében. Abód falu és puszta.

Agárd ma helynév Fejér, Nógrád, Tolna, Zemplén-megyékben.

Árva (1152) Áruád (1171). Az Árpád (1250) nevet az Árvád-dal egynek tartom.

Orod (1250) ma Arad.

Bedadi (1086) Bedodi (1092).

Beidi (1086) Beyd, Beid, Bed, Bedh. Ma Béd magyar falu Nyitrában.

Bynadi (1086).

Bogliod. Ma Baglad magyar falu Zalában.

Bod. Mint családnév elég ismeretes Bod Pétertől fogva; mint helynév előfordúl Hevesben.

Buadi (1086) Boyad, Buiad.

Bugudi (1086) Bugud. Aligha ezeknek nem felelnek meg a vasmegyei Bögöte nevű falvak; míg a Győr és Veszprém megyékbeli Bődöge nevű helyek az 1211-ben előforduló Buhtuke-re emlékeztetnek.

Cumpurd (1211). Már Párizzápai szerint Chumburdinus = Csombord.

Sunad (1171) Sunadi (1086). Senki sem vonja kétségbe, hogy = Csanád.

Chekud s talán Chicujd is a biharmegyei Csegöd pusztá s a szatmármegyei Csegöld falu nevében maradtak fenn.

Chemud bizonyosan Csemődnek hangzott.

Chencud nevű emberről vehette nevét a pestmegyei Csengöd nevű pusztá.

Deged (1086).

Eld, Elid, Elud, Eleus, Elus, Elseh.

Emed (1138) Emudi, Hemudi (1138) Emus, Emse. Emöd magyar falu Borsodban.

Erdeud, Erdeus. Erdöd mváros Szatmárban.

Forcas (1146) Forcos (1210) Forcot, Forcud, Forcost, Forcud(us) (1181).

Furnod (1171. 1181) Fornos. Farnad Esztergomban; Farnos, Farnos pedig Pest, Borsod s Bihar megyékben.

Fexed. Baranyában van Féked nevű falu.

Feke. Feketeu. Feketeydi (1086).

Feled (1135) Feles. Gömörben van Feled nevű falu.

Fergadi (1152) Ferqued (1217). Valószínű, hogy Fürged tolnamegyei pusztá neve rejlik bennük.

Fygudy (1067) Figuth. Füged nevű helyeket találunk Hevesben s Abaujban.

Fiod. Somogyban van Fiad nevű falu.

Feud (1210).

Fontoydi (1086).

Golombud (1250) Golombus (1210).

Hagordi (1086).

Halad.

Halald.

Halidi (1086).

Hovodi (1152). Lásd a Nyelvőr 1873. I. számában.

Herdi (1086). Ma is létező családnév.

Hitvand (1171). Hyd vand. (A Nyelvőr 1873. 2. sz.

87. l. mékhitfánodott = megsoványkodott.)

Hiusud.

Hoiud. Hogud.

Humbadi (1086) Hombus (1211). Inkább a hamis szóra emlékeztet mint a hamvas-ra. Ballagi szótárában honpos.

Hugdi (1152) Hugud (1181) Hugus (1181).

Heud (1211) Heus (1206) Huus (1211).

Inod, Inos.

Kasudi (1086) Kauseud. Cassad. — Kassád falu van Baranyában.

Qued (1135). Lásd a Nyelvőr 1873. I. számában.

Keched.

Keled. Keleyd. Keléd nevű falu van Vasban, Zala szélben.

Kemend. Kéménd van Baranyában, Komáromban, Zalában stb.

Quereud. Kereus. Quereu. Kereu. Querch.

Keseydi (1086). Keseyd. Kesey. Kesseh. Kese.

Kesend (1210).

Kezed.

Quisid (1171) Qujsid. — Lásd a Nyelvőr 1873. I. számában.

Culesed. Culessed. Aligha tévedünk, ha ezen személynévben keressük a Tolnamegyében eső Kölesd nevének eredetét.

Lakoti (1086). Lacud. Locou. Locus (1198). Lakos nevű hely van Zalában; különben pedig egyike a leggyakrabban előforduló családneveknek.

Luadi (1086). A mint Cuét = Követ, Luadi is bizonyosan Lovadi. Lovad nevű pusztá van Komáromban.

Moglout (1086) Moglou. Ehhez képest a pest-megyei Maglód helység neve sem *d* helynévképzővel származott.

Magudi (1086) Mogud. Mogus.

Modorod. Modoros. Ha Madarad nevű hely nem volna is, van elég Mogyoród és Mogyorós országszerzte.

Mogdi (1086) Mogd (1135) Mog.

Mogurdi (1086).

Nogud. Nogus. Nagyod nevű falu van Barsban, a Garan balpartján.

Nemand (1086).

Nemusd (1135).

Nescudi (1086), Jerney 1138-ból Nascadi-t talált s Naszádinak olvasta.

Nulod.

Numud.

Ampud comes palatinus (1171). Ompud. Ombód nevű hely van Szatmárban.

Vnud. Ónod mezőváros névének felel meg.

Ormandi (1086).

Vrodi (1086).

Osti (1086) Uzdí (1171) Uzd 1181. Uzd van Borsodban, Baranyában; Uzd pedig Somogyban, Tolnában.

Usud (1171) Vsud. Wsud. Ha Öcsöd-öt nem is, de a pestmegyei Úszód-ot vagy a hontmegyei Össöd-öt mindenestre feltaláljuk bennük. Ha a somogymegyei Öszödre gondolunk, ennek személynévből vett eredetét az ugocsa-megyei Öszödfalva nevű pusztá is bizonyítja.

Pagandi (1086) Pagan. Tehát idegen szóhoz is járult a *-di* képző.

Pocud. Pákod falu Zalamegyében.

Rescadi (1086).

Samod. Chomudi (1086) Zamudi (1086). Sámod nevű falu ma is van Baranyában. Ha Chomudi inkább Somodinak volna olvasandó — mit nem gondolok — akkor az 1181-beli Somos s 1211-beli Chomos és Sumos személynévekben találja meg párjait. Jerney 1138-ból Sumdi-t is jegyzett fel; 1171. s 1181-ben pedig eléfordúl Som is. Somodi nevű falu Abaújban; Somos Abaúj, Arad, Nógrád, Sárosban; Som Bereg, Sáros, Somogyban; Somfalva Máramarosban és Sopronban.

Soncud.

Seudi (1086).

Secujd. Sekud.

Zemy (1067) Zeme. Zemeh. Scemus (1135). Semes. Semchj. Zemchi. Scemd (1135) Semd. Zemdu. Szemes falu és puszta Somogyban; Szend pedig Abaúj, Komárom és Somogyban található.

Tengardi (1152) Tengurd. Tengerfalu van Abaújban. Tengöd Tolnában.

Ticadi (1086). Talán Tyúkodnak felelne meg; mint-hogy az ily nevű szatmármegyei falu nevét a váradi regestrum 1235-ben Ticud-nak írja.

Tholloyd.

Tumud (1171) Thomud.

Waradi (1086) Varad (1250). Tehát Váradhoz sem volt szükség helynévképző *d*-re.

Wos. Vus. Wus. Vosos (1152) Vuosos (1201) Wosud. Vosud. Vosod. Vas puszta Esztergomban; Vasas Baranyában, Gömörben; Vasad Bihar, Pest, és Somogy-megyékben található.

Vasaard (1185) Vasard. Wassard. Vasar. Vaa-sar. Alsó, *s Felső-Vásárd Nyitrában.

Woiadi (1086).

Wevdi (1086) Vued. Vuid. stb.

Azt gondolom, hogy ezen példákkal szemben — legalább ezúttal — hallgathatunk a Miháld, Istvánd, Peterd s más ezekhez hasonló adversariákról.

SZILÁDY ÁRON.

A NYELVÖRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

III.

Sajátságos értelmű szók.

A tyafi: testvér 322.	megborsolni 226. 272.
ágyvető: ásítozás 134.	billéget: próbálgat (v. ö.
beadta a kezit: meghalt	feszéget) 381.
227.	csapás: nyom 94.
befejallazott neki: be-	czáfol a ló: hátrál 232.
mondogatott neki 462.	dobott nekem: rám ütött
beszélni a dologgal:	421. megdoptam a tompo-
számolni vele 181.	rám: megütöttem 422.

esik: történik 228. -esett
juh: döglött 425.

élet: termés 380.

élés: legelő 424.

hófalat 92.

fóka (falka)esztendő stb.:
több egymás után 278.

főlkapni: megfogni, el-
fogni 227.

agyonhajtotta: agyon-
dobta 422.

Gyuri Palival idős: egy
idős, egykorú 467.

igazán: jól 225.

karcsueszű 279.

kert: fonás faágakból 467.

kieh. mely 463. v. ö. II.
83. l.

kidugni a szemét: ki-
szúrni? 178.

kihúzta magát négy szög-
re: csinosan öltözködött 225.

kikeféltte magát; leitta
magát 225.

kutya baja: semmi baja 43.

lakoma: falánk 422.

kinemlátom mondani 272.

lepényleső: száj 131.

„léjárt a nap, az ég alján
áldozik“ 181.

kapja a lelkét: kapja ma-
gát 457. v. ö. Józsi mégszánta
szegény fejét: mégszánta sze-
gényt 458.

merevén: egészen, tisz-
tán 422.

mégvétted a szivemet:
228.

mégvillanik: megjele-
nik 333.

míg: mire, mikor 462. (366.
köz.)

oldalba nyomta: meg-
vesztegette 227.

öblöm: keblem 422.

pénz, pénz (a halon): pik-
kely 375.

rács: rákfogásra használt
csalétek 152.

Ravaszyuk (helynév):
rókalyuk 230.

saruzni: táncolni 467.

minden szálán: minde-
nestül, tisztán 422. v. ö. min-
den szála (csöppje) 421.

számunya: mondogatni
417. elmondani 375.

szinfa: jól megderekaso-
dott fa, java fa 383. v. ö. szine
java.

takarítottó: nagy kendő
422.

tapasztom a fejem: ta-
pogatom 455.

tette magát ére ára: ide
oda járt, bolygott 275.

tökél: koppaszt 333. —
étökéte: ellopta 424.

törvény: törvénykezés,
igazságszolgáltatás.

avvaló vagyok: abban a
véleményben való vagyok,
azt vélem 378.

vármégyc: megyei pan-
durok 132.

vettem (vetettem) neki:
rávágtam 421. v. ö. dobott
nekem.

Vonzatok.

Sok ágra áll az esze 323.
 hogy állunk a görbe fű-
 sürel 324.
 bévágott néki az essü
 462.
 más kézre ereszti 94.
 rá éggyezik 382.
 a törvényre fölattam 227.
 rád iratom a házamat
 371.
 szomszédba kapotta csiz-
 mája 369.
 sorba kerül 271.
 kijárta az utját: kiesz-
 közölte szabadulását 42.

maraggyon magának
 (für sich) 464.
 maraggyon a fejedtől
 327.
 jó malom mindent meg-
 jár 326.
 süket vagyok az orromra
 324.
 hét országra szól a zsidó
 kalendárium 325.
 fiadra rátalálnak 328.
 nem talállok olyanra 274.
 magadénak teheted (ma-
 gadé vá) 329.
 ritkán válik abból jó 326.
 rajta veszett 369.
 ára véli 423.

Ide sorozhatunk két átnemható igét áthatólag használva:
 ör vendi az olvasást 280. szeg ődi (a munkát, a bért) 324.

Beszédrészek különös használata.

Motoz van a fejibe 324. okvet nélkül (okvetetlen)
 424. Bánomkert 230. elfogyott a tőröm olaja 457. a
 macska nagyon chetnék volt 455. — szabadjon, sza-
 badottam, szabadna 391. — sorobban (rendesebben)
 332. árnyékabb, dombjabb, legsarka, legmérge
 stb. 378. öreg-rend király 456. mindörök világ: mind-
 örökké 382.

Ragos alakok különös használata.

Szereti honn ülni, mind a vaslapát 464. v. ö. sze-
 rette volna a kastélyba bepillantani 461. és v. ö. II. 7. l.
 — szívem szörnyüt hasad 463. v. ö. szörnyet hal; —
 jó módin (jócskán) van fonyószerém 422. mikorban
 (mikoron, mikor) 382. — csonkájába 135. szépe-
 dén, lassadján 378. éf fótába 421. bolongyábu
 423. kivészén egy kis hamuját a keménczéből 455. —
 Bodorék kutyajuk 271. Bödőék ökrük 325. Fehérvár-
 nak alatta 229.

Igealakok használata: járék 327. (többször alig is fordul elé); — Savanyu víz, nem hittem, hogy édös légy, Kedves rózsám, nem hittem, hogy csalfa légy 228. — A mére jársz, két szemém még né látna! 463. — magam léve 382.

Szóegyeztetés: vas kocsinak réz a szögei 273.

Szórend: lehetne jé takarnya be a szénát 423. v. ö. bár valakinek menné el az esze 465. és v. ö. II. 7. l. hadd jobban csússzon 326. éggyet csak rastant 422.

Még néhány sajátosság a nép nyelvében: Ikerszavak és hasonló bokros kifejezések: aj baj 326. csatrabojta 231. csattognak pattognak 229. derül borul 330. csigaliga 232. (csigabiga, csigariga is); ekel mekel 225. írgem forgom 229. telised teli 456. tetés teli 332. tös többől 455. — ott is ott lesz 131. Érik, érik a cserésnye 464. A nagy ucczán végig, végig, végig 228. soha, de soha nem látott; éppenös éppen 455. kettős két nap 462. ebbe a pillanatos pillanatba 135. török szakad 458. sénki, de sénki, egy teremtet lélék sé járt erre 458. l. még a 378. lapot. — Kicsinyítők: csi-csika 181. csucska 232. ennyicske 326. sokacska 326. kevéske 466. időske 43. különösen mesékben és dalokban: fiacskám, banyácska 275. kövecske 273. az árgyélus kis madár, sárga giliczécske, fényes madárkácska 229. stb. — Névelő elhagyása: Cserésnye virágzik nálunk 464. kérdő nem vesztí uttyát 465. disztuknak a szérűjök efogyott 380. — Alliteratio dalokban és közmondásokban: Sok sététbe, sok sárba Sokat járék hiába 327. piros pünköszd napján 464. Jó lesz a bőri bundának... A körme még kocsonyának... Annak a vén vak aptyának 465. Kádártába kár a kényér 326. l. még 185. l.

Hadd álljon itt még egy-két sajátos kifejezés: jó színben van 325. e h. jól néz ki; elveti vminek a gongyát 43. vkire célít vetni 410.

Néhány szót nem értünk, és néhány alakra nézve kétségünk van. Mi értelmé van a *karmazsina* (229.), *nyomadik* (186.) szavaknak? — Élnek-e a nép száján ilyen alakban a következők: sugára 329. lövöldöz 326. jól viselje magát (nem jó visêje magát?) 326. ül j lè (nem új lè?) 327. aval 327. szemfödélül 229. Szeretöül soká birtam én 416.

STEINER ZSIGMOND.

AZ I MELLÉKNÉV-KÉPZŐ.

Megvalloim őszintén, hogy midőn a M. Nyelvőr múlt évi folyamának 389. lapján a következőket olvastam: „Hibásak még: kiindulási pont kiinduló pont helyett; választási törvény választó törvény h.“, sehogy sem tudtam megbarátkozni akkor az ajánlott szavakkal. Igen, gondoltam magamban, azt mondjuk: választó polgár, de a választó törvényről eddig soha sem hallottam. Kutatni kezdtem tehát, átnéztem codexeinket és a legrégebb nyomtatványokat. Az *ás*, és képzőket ugyan nem sokáig kellett keresnem, de az *ás*, és után *i* melléknév-képzőre sehol sem akadtam. Az egyszerű birtokviszony használata által mindenütt oly gondosan ki tudták kerülni a régiek e hibás melléknévi alakot, hogy annak hiányát legkevésbé sem lehet ama könyvekben észrevenni. Így pl. a javítási költség, kiindulási alap helyett a javítás költsége, a kiindulás alapja kifejezéseket találjuk. Úgy látszik, az *i* képző szertelen használata csak a legujabb korban kezd annyira lábra kapni, talán mióta a „Magyar Nyelv szótára“ is az *i* képzőnek ötféle (köztök a *bani*, *bóli*!) használatáról szól.

E szerint nem csak az említett *kiindulási* és *választási* szavak nem jogosultak nyelvünkben, hanem elég más, még pedig tekintélyektől használt kifejezés is van, melyeket eddig senkinek sem jutott eszébe megtámadni, holott hajszálnyival sem jobbak az előbbieknél. Ilyen pl. Népköltési Gyűjtemény, közüktatási ministerium, igazgatósági iroda, cselekvési nevek (l. Riedl M. Nyelvtanát 36. l.), közigazgatási rendelet, helyesírási szabályok (minden nyelvtanban) stb. Ki győzné mind felsorolni egyszerre? Legcélszerűbb az ily tévedéseket alkalom adtán kiméletlenül rovogatni, mint eddig tette a Nyelvőr.

De ha a cselekvést jelentő *ás*, és végzetű főnevek után a melléknévi *i* képzőt nem szabad használnunk, kérdés, lehet-e az *ási*, *ési* összetett képzőt mindenkor *ó*, *ő* részesülõvel helyettesíteni?

Egyéni véleményem szerint a legtöbb esetben lehet, de nem mindenkor. Az *ó*, *ő* részesülõ, csak oly nevek előtt használható, a melyeknek tulajdonságát vagy

minőségét jelenti; más esetekben a birtokviszony használatával kell megelégednünk.

Lássunk néhány példát.

Választási helyett mondhatjuk *választó* törvény, mert a törvény minőségét határozza meg e kérdésre: minő törvény? Egyébként itt birtokviszonyt is helyesen használhatnánk így: a képviselőválasztás törvénye, hasonlóan „a választás rendi és módja” kifejezéshez, miként azt legrégibb törvénykönyveinkben használták. Az, hogy a polgár a választó, a törvény pedig csak a választásra vonatkozik, de nem választ, csupán látszólagos ellenvetés, minthogy ez esetben személy vagy dolog között nem teszünk különbséget. Pl. varró tű, varró nő; kérő levél, kérő ember stb.

Kiindulási h. mondhatjuk *kiinduló pont*; de helyesebb: a kiindulás pontja, kiindulás alapja.

Cselekvési h. cselekvő nevek; mint: kérdő, mutató névmások.

Ellenben *javítási* költség, *Népköltési* Gyűjtemény, *írási* jegy, *helyesírási* szabályok, *szólási* szabadság, *igazgatósági* iroda stb. helyett nem mondhatjuk: *javító* költség, *népköltő* gyűjtemény, *író* jegy, *helyesíró* szabályok, *szóló* szabadság, *igazgató* iroda. Ezenél csak a birtokviszony használata helyes, u. m. a javítás költsége, a Népköltés Gyűjteménye, az írás jegyei (v. írásjegy), a helyesírás szabályai, a szóolás szabadsága (v. szólásszabadság), az igazgatóság irodája (v. igazgatói iroda) stb.

Végül legyen szabad többek nevében kifejezést adni azon ohajtásnak, bár minden helyreigazítást okadatolás vagy legalább arra való hivatkozás követne; mert, sajnos, annyira hozzászoktunk már a roszhoz, nyelvérzékünk annyira eltompult, hogy első pillanatra a jó, a helyes tűnik fel előttünk rosznak s a rosz mellett kardoskodunk.

GYULAI BÉLA.

MATKÓ ISTVÁN MAGYARSÁGA.

II.

Figyelemre méltó szók és szóalakok.

E szavak jegyzékéből, térkímélés végett, nagyobb részt kimaradtak azon szók, melyek az I. részben már eléfordúlnak. Azonban

a feljegyzettek közt is egyik-másik tán ismerősnek tetszhetik kivált azok előtt, kik régibb irodalmunkban nem jövevények. De mégis érdemesnek tartottam feljegyzésöket, mert így állapíthatjuk meg, hogy mikor kerül valamely föltünőbb szó forgalomba, s másrészt, mikor tűnik el. Vannak itt továbbá oly szók is, melyek most is közkeletűek; de azért jegyeztem fel, mert Matkó némi árnyalatkülönbséggel használja. Ritkább használatú és tájszavak is találkoznak, melyeknek a közforgalomba besodrását elemozdítani nem árt, kívált ha megállják a sarat. —

aha: lám, indulatszó... a ha sík szájú fi! 281.

alit: vél, gondol. 1.

állat: affirmat. 197.

által: általános, tehát melléknév gyanánt... mely a Pá-pistáknak le g ált a l a b b úttyok (= eljárásuk módja). 190.

azon: az, ugyanaz, ragozva... az o n t mondgyák. 105. — azon ban (ugyanabban) aggott meg. 210.

bahó: bolond. 227.

bajol: bajlódik, dolgozik... miolta sárral kezde ba-jolni. 251.

bélyeges, még akkor: megbélyegzett, erkölcsileg... lelked ismeretít, noha az is bélyeges. 320.

bénna: béna. 251.

berekeszt: bezár, cikkről. 95.

bérteni: béllenni... a kinek disznóbőrrel bérlett orczája nem volna. 289.

bevehető: elfogadható... megfogytakozván bevehető bizonyosságiban. 251.

bezeg: bizony, de a gúnynak némi árnyalatával... bezeg azt mondgya Matkó. 281.

bial: bivaly... sok iga bialok. 252.

bilis: ? ... hátra még a bilis (közmond.-szerű mondatban). 5.

bogároztatni: elevenségben, épségben, érvényben tartani... Tied legyen a te megigazulásod, melyet a kegyelmen kívül akarsz bogároztatni. 311.

bolhapohár: lefekvés előtti ital... szálást adnak éczakára az bolhapohárt felvivő Asszonkáknak. 405.

bömbög: dűnnyög. 260.

csalafurdi: csintalan, csalárd. 336. — csalafurdiskodik. 200.

csalmár: csalo; hihetőleg rögtönzött szó, ilyen összetételben: Sámbar Csalmár. 157.

csaponik, visszacsaponik: visszaugrik, visszatér...
ismét visszacsaponik a hazugságra. 42. 105.

csélcsapás: üres fecsegés, hazudozás. 263. — csélcsap-
poskodni. 197.

csigáz: csürcsavar... Sámbar csigázza a Sz. írást. 391.

csuda, jelző gyanánt... csuda álhatatlanság. 348.

csügged (még nem átvitt értelemben): csüng, hajlik...
a föld felé csügged a szemekkel tellyes gabonafő. 123.

czégéreztet: mutogat... csak bolondságotat czégé-
rezteted. 149.

czibikel: sántikál? (V. ö. czibertes = claudicaus. Páriz
Pápai). — lehetetlen a Sámbar számárnak Isten hegyére fel czibi-
kelni. 112. czibikkal. 322.

czigánykodik: hazudoz. 200.

deáktalan: deákul nem tudó. 172.

derekason: igazán, erősen... derekason helyben
hagyá, hogy sat.

dobban: tudtán kívül valahova jut... eszedben sem ve-
hetéd, hogy ott dobbanál, a honnan elindultál volt. 226.

dühent: suhint, vág... a Bányász Csákányt hátához fo-
gom dühenteni. 243.

ede: eddig addig?... Kecskeméti J., ki ede, mig vétekben
nem esék, Fejérvári káptalanságot visele. 442.

egyelit: elegyít (metathesis) 59.

eggyesség: egy volta valaminek, egyezés... a Bérma-
lásnak eggyessége az Apostoli impositioval. 416.

egy járást: egyszerre, egyszerismind. (V. ö. mindjárt,
mindjárást). 445.

éktelen... éktelen bálványozás. 121. — éktelen
és képtelen dolgokat fecsegők. 298. 401.

elhálól: eltakar, homályba burkol, v. ö. háló... a Sz. Lé-
lek czéllját, tetczését pedig elhálóllják, tekerik, palás-
tollyák. 217.

előded: elő = ős -ded, mint kisdéd, — elődedin levő
= elején levő, ős... ha az elődedin levő keresztyéneknek az
Apostolok voltak az atyok. 185.

erössit: védelmez, támogat... erössité Matkó a Calvi-
nisták vallását a Sz. írásból. 269.

értekezni: értesülést nyerni, tanulni valakitől... ha S-nál
tudósabb Páristától akar valaki értekezni. 376.

eszterha: csöcsatorna a háztetőn. 123.

esztrenga: juhfejhely... esztrengára hajtani Mat-
kót. — a Pataki Vár esztrengárrá (esztrengává?) lőtt. 38.

fac sarg ó: csűrő-csavaró... Nosza fac sarg ó Mátyás. 322.
 fald ok ni: faldosni... ismét régi okadását fald ok ja. 251.
 fegy hetet len ü l: feddhetetlenül. 287. V. ö. fegyelem,
 fegy ház, fegy ver.

fe les: számos... felessek a tudós Academicusok is. 124.
 fél fel é val ó: devius (P. P. = Páriz Pápai); fél fel é
 val ó d o l o g: secessio, (P. P.) 2.

fi...aha szemtelen fi! 188. 241.

folya mi k: gyű l... ahoz folya m n a k minden nemzet-
 ségek. 115.

fő ség: primatus... a Pápa Ecclesián való fő sé ge... 171.

fulák: fulánk. 110.

furatos: valami verő eszköz. (P. P. = plaga, spatha, prű-
 gel.) 42.

gazdálko di k: szivességet tesz, ajándékoz ... amaz Sa-
 reptabeli szegény özvegy Illyés profétának gazdálko do tt. 420.

góbés ág: ostobaság. 334.

gurdallos: rejtett, félreeső ... az emberi leleményeknek
 gurdallos tövises, kórós úttján. 100. — V. ö. gurdély =
 latebra. P. P.

gyanós: gyanús; tehát ó = ú, 257. v. ö. meglasso di k.

gyü le v és z, gúnyosan így nevezi a cath. egyház conciliu-
 mait. 226. 375.

ha da z: kapkodva, ész nélkül beszél... csak ha da sz sz,
 magad sem tudod búsultodban mit kottyantasz. 415. — ha da-
 z á s. 359.

ha j da: előre! ind. szó ... Ha j da még a lapáttal. 191.

— (Ha j da Hold-Mező-Vásárhely mellett egy csárdának a neve.

hely én: helyett... kecsegét ló hús hely én nem esz-
 nek. 404.

he rtelen: hirtelen, gyorsan. 84. — he r tő?

his zem: hiszen, i. sz.

Hogysa, Ho gsa, gúnynév, talán a „hogya is hívják“-ból
 rövidítve... lássuk sárgyúrását Ho gys á n k n a k is. 119. — Ve-
 vén eszében Ho gsa Mátyás. 214.

hős: katona... Antichristus és az ő hős sei 243.

hurítás: gyalázás, szemrehányás. V. ö. lehurrogat.

i de gen... i de gen Pásztort nem követnek 104. A régiebb
 nyelvmélekekben még nem fordul elé.

igazét: igazít. 221.

ihol: itt... ihol vagy on már. 200.

illyetén: ilyen. 240.

jegy: ismertető jel, ismérv... az igaz Ecclesiának jegyei. 104. 107.

jegyez: jelent... mit jegyez a „quasi“ a te Vulgátában? 384.

jövevény: járatlan... a magad Authoridban nem vagy talán jövevény. 345.

kaczé: kaczaj... teszi kaczé t indítál. 135.

kákó: bolond... hasonló kákó vagy... 210.

kákog: károg?... hazugságnak kákogod. 23.

kákombák: bolondos, ész nélküli... kákombák írásodat. 15. Alább 88. l. főnév gyanánt. P. P. kákombákom = narrenpossen.

kalafa, hihetőleg valami kínzó eszköz... ha a Törökök kalafájában vereti is meg a talpát. 397.

kovalyog: kavarog, kóvályog... nyelvet, a minémű a te inyed alatt kavalog. 213.

kén: kín. 215.

kényszerint: kényszerít... 57.

kép, képünkben: helyettünk, de közvetlenebb viszonyt jelöl... képünkben maga megfelel. 324. — ha én Philippus képében így tudakoznám tőled. 225.

képebéli: vele egyrangú, helyettes... nem azért, mintha csak képebélieknek tartaná a többi Püspököket, hanem azért, hogy maga alatt való officéreknek tartya. 154.

képzés: képzelt valami, képzelgés... a maga bolond képzése ellen hadaz. 349.

ki, szélteben használja mi helyett... Vaj ki = vajmi 201. ki nehéz = mi nehéz. 213.

kibocsát: kiad, könyvről (akkor még nem volt divatban az ausgeben eme fordítása)... a Föv. épült ház romlását kibocsátom. 85. V. ö. könyvet ereszt (halasvidéki kifejezés).

kia d: kifejez, előad... a Krisztus tudományát kiadó Sz. írás. 258.

kifakad: nyilatkozik... erre fakad ki Sámbar sok habozási után. 319.

kifejt: kibonyolít... magát belőle ki nem fejtheti. 99.

kifog: kivesz, excipere... nem fogá ki a Pátereket. 237.

kintornál: hárfáz (P. P.)... piacon kintornálókoldús orgonálása. 54.

kireked: kimarad, nem fér be... kirekedne úgy Menyországból a te Pápád. 304.

kivető: hibás, megrovandó. 350.

kocsos: kulcsos?... kocsos vitéz. 6.

költemény: koholmány. 204.

komplárkodás: kereskedés 83. komplár P. P.-nál = kufár, caupo; cauponor = korcsmárolók. V. ö. foglár, csaplár.

könnyű: könnyű... könnyűvé. 265. V. ö. óv = ó.

kufár: kalmár, caupo, καπηλος, kaufmann, kupü. 54.

kuhint: hazudik, eredetileg kutyáról mondják... kuhintasz, mikor azt mondod. 316.

kullant: csen, lop... honnét kullantád ide a csak-ot gáncskereső? 220. 305.

kullározó: kullogó, kalandozó... Szent íráson kívül kullározó vagy. 290. 322.

la, ind. szó = lám... La melly rugós a gonosz állat. 107.

léledzik:... szentségtörésben léledzel. 147.

lelemény: traditio. 106.

letábláz: idéz... hogy mérsz Szent írást letáblázní 371.

lirom-láromos: fölületes, valamin könnyen átsuhanó... Nosza Lirom-láromos számár. 330.

lopint, lop kicsinyítője. 37.

KOMÁROMY LAJOS.

A NYELVÖR A SAJTÓ ITÉLŐSZÉKE ELŐTT.

Ha igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy sajtónk a Nyelvört megjelenté óta folytonos, s nagyobb részt kedvező figyelemben részesítette; de néha-néha voltak s vannak kifogásai is ellene. E kifogások három pontba foglalhatók össze.

1) A Nyelvör másokat gyakran csekélységekért élesen megró, míg maga sokkal nagyobb hibákat követ el; sőt néha az is megtörténik, hogy azt mondja helytelennek, a mi helyes. 2) Nem akarja elismerni, hogy némely rossz képzésű szavak már ki nem írthatók nyelvünkbel; nem gondolja meg, hogy ezeket ki nem kerülhetjük, hogy szükségünk van rájuk, hacsak idegent nem akarunk használni helyettük. 3) Kevés gondot fordít a szóhelyezésre, a szóárnyalatok használatára és a szóvonzat szabályaira.

Az első kifogásra ez a feleletünk. Hogy a Nyelvör a hibákat, még a csekélyebbeket is megrója, az természetes; hisz egyik feladata épen abban áll, hogy a gyomot írta. Hogy benne is lehetnek s itt-ott vannak is hibák, azt sem akarjuk tagadni; de ha figyelmeztetve voltunk rájuk, s meggyőződünk helytelen voltukról, senki sem foghatja ránk, hogy el nem ismertük s nem javítottuk meg tévedésünket. Errare humanum est; de meg lehetetlen

is a pár évtized óta lábra kapott zürzavarban néha-néha meg nem botlani, mikor az útba igazító, felvilágosító adatok nagy része még összegyűjtetlenül hever. Ebből azonban nem következik, hogy ha a Nyelvőr kifogásait bizonyító adatokkal támogatja, ha helyreigazításai alaposak, hogy azokat nem szükség figyelembe vennünk; sem pedig az, hogy akár vélt, akár kétségtelen hibáival mentegethetjük magunkat. „Gyakran helytelennek mondja azt, a mi később helyesnek bizonyul be.” Ez is megtörténik. Mi nem decretálhatjuk a helyességet; a mi feladatunk, hogy meghányva, megvitatva tisztázzuk a kérdéseket; természetes tehát, hogy néha tért, alkalmat kell adnunk oly nézetek nyilvánulásának is, melyek meggyőződésünkkel homlokegyenest ellenkeznek, épen mivel egyik-másik netán még sok előtt kétségesnek látszó kérdés végleges tisztázását megállapítását óhajtjuk.

A második kifogás ellen nem védjük magunkat. Igaz, mi a rosztat jónak soha el nem ismerjük, s azért küzdünk is ellene, a míg csak küzdhetünk; hisz ez a tisztunk, feladatunk; s ha mégsem mutathatunk fel kellő sikert, az bizonyára nem rajtunk fog múlni, hanem azokon, a kik a rosztat pártfogásuk alá vették. Hogy a helytelenül készült szókra is néha szükségünk van, s hogy, legalább egyelőre, mindenkor ki nem kerülhetjük, az igaz; de ezt nem is tagadtuk soha, sőt ellenkezőleg programmunkban nyíltan ki is mondtuk; s azért eddigi megrovásaink nagyobbára csakis olyan szókat értek, melyek hibás voltak mellett szükségtelenek, egészen fölöslegesek.

A harmadik kifogás azt mondja, hogy kevés gondot fordítunk a szóhelyezésre, a szóárnyalatok használatára, s a szóvonzat szabályaira. Ez is igaz. Csak hogy a kifogástevő itt nehezen fontolta meg jól, mit követel. Ez nem máról holnapra való munka, s egy-két ember ereje és buzgalma erre nem elégséges. Azt megmondani, hogy ez meg ez a jelenség megvan, vagy így is megvan, de különösen azt állítani, hogy nincs meg nyelvünkben, arra válvettett, együttes buvárkodáson kívül még más előzetes munkálkodásra is van szükségünk; ilyenek a többi közt a régi nyelvemlékek kiadása, melyekhez eddig alig pár ember férhetett; a történeti nyelv szótárának egybeállítása; a népnyelvbeli adatok teljes egybegyűjtése. Pedig ezek némelyikének alig vagyunk még csak a kezdetén is túl. Magna petis Phaëton. Ha a kifogástevőt kielégíti az, ha neki ülünk íróasztalunkhoz, s a mi felfogásunk szerint, a mint mi gondoljuk, nem a nyelvbeli tények alapján, kifejtjük neki, hogy van-e s mi a különbség pl. e rokon értelmű szók között: *mindjárt, azonnal, rögtön, legott, menten, tüstént, ízibe, hevenyében, melegében, nyomban,*

tapodtában, igen szívesen megteszszük kedvéért, akár holnap s folytatjuk addig, a meddig tetszik; csak azt az egyet ne kívánja, hogy ezt — a Nyelvörben tegyük. SZARVAS GÁBOR.

SZÖKŐ ÉV. FORDULÓ HOLD.

Szilády Áron a M. Nyelvör idei 2. számában nem helyesli, hogy a szökő év kifejezést ezentúl toldó év értelemben írjuk és mondjuk. — Ebben teljes igaza van; ki is javasolná, hogy a szökő szót toldó értelemben vegyük? hisz az annyi volna, mintha valakinek eszébe jutna javasolni, hogy ezentúl a telet nyárnak nevezzük, vagy a fehérét feketének tartsuk. Én a M. Nyelvör első évi 1. számának 28. lapján ezt írtam: „Azonban megtartván a szökő év kifejezést, a februárius 24-két nem kellene szökő napnak a német kalendáriom után nevezni, hanem Mátyás ugrásának, mert ez a magyar kifejezés illik reá.” Úgy látszik nekem, hogy ebből lehetetlen azt olvasni ki, a mit Szilády méltán nem helyesel.

Továbbá azt sem fogadhatom el, hogy Lippai János az ugró esztendőt közbenvető esztendőnek magyarázta volna. Nem akarnám, hogy ismét félre értsen valaki. Azt nem fogadhatom el, hogy a magyarul tudó és író Lippai az ugrani szót egyértelműnek vette volna a közbenvetni szóval, mert Lippai előtt is ugrik és szökik egy. De Lippai az ugró, alias szökő esztendőt nem etymologice, hanem realiter magyarázta, hogy t. i. az ugró esztendő egy közbenvetett nappal hosszabb. Evvel azonban nincs elhárítva az az ellenmondás, a mely a szökő vagy ugró év etymologikus meg realis jelentése közt van. Tehát az említett ellenmondás a különböző történeti forrást vagy fejlődést hirdeti. Ezen tehát, azt vagyok bátor hinni, épen Szilády nem akadhat fenn, a ki tudja, hogy a perzsa divrosz szellemet jelent, ámbár a szanszkrit deva-val (deu-s) egy eredetű.

Ugyanazon cikkecskén, a melyre Szilády hivatkozik, mult nyárban Brassai is a Figyelő egyik számában vehementer megbotráncozott, de más okból. Ő először sok magyartalanságot fedezett föl benne, jelesen az is szócska roszul választotta meg szomszédjait (bizonyosan nem a szedő, se nem a szerkesztő, hanem a magam ügyetlenségéből), a miért Brassai a finn vagy észtr írók közzé relegál. Azután az astronomia tudományával bebizonyítja, hogy a hold nem fordul, hanem kering, tehát rettentően vétkeztem a magyar nyelv ellen, midőn a hónapot holdfordulatnak neveztem; s ha a vogul a holdat fordulóknak meri nevezni, hát ő sem tudja úgy az astronomiát mint Brassai.

Nincs tagadás benne, hogy se én, se szegény voguljaim, se az a magyar nép, a mely számtalanszor idő-fordulatról hold-fordulatról beszél, nem tudjuk az astronomiát. Arról már nem tehetünk, hogy előbb lett a nyelv, mint az astronomia, valamint előbb volt meg, úgy látszik a szökő nap, vagy szökő év fogalma is, mint a római keresztyén intercalaris. De Gyulai Pál és Toldy Ferencz urakat mégis megkérem ezennel, hogy ha jövőben a Kisfaludy-társaságban vagy az akademiában valamely nevezetes eseménynek forduló évét akarnák ünnepeltetni, azt keringőnek nevezni el ne mulasztssák.

HUNFALVY PÁL.

HÚSOS ISKOLA.

A Magyar Nyelvőr idei második füzetében Volf György barátunk a Budapesti Szemle első füzetének magyarságát bírálván, czikke végén egy kis megjegyzést tesz a Szemle legrövidebb és legkisebb értékű cikkének címjére is. A nevezett cikk átdolgozója jónak látta ezt, hogy: The fleshly school of poetry, így fejezni ki a magyarban: A húsos iskola költői. Volf barátunk azt kérdi, hogy —h —z az angolban siklott-e meg vagy a magyarban? A felelet az, hogy egyikben sem, vagy ha siklott, szándékosan siklott. Angol nyelvtani magyarázatára annyit, hogy fleshy és fleshly igaz hogy két külön szó (fleischig és fleischlich; húsos és húsias (?), testi, állatilag érzéki) de meglehetősen synonym két fogalom, s a jelen esetben a húst jobbnak találtam a másik három kifejezés akármelyikénél.

Különben az egész dolog oly csekélység, hogy nem szólottam volna rá semmit, ha esetleg elvi kérdés nem foglaltatnék benne. A fleshly szó az angolban e helyen kivételesen használtatik, az erősebb kifejezés kedvéért; mert különben az író a rendes sensual szót (= érzéki) használta volna; de valamivel többet akart kifejezni annál, s használta az igen erős fleshly szót. Élt írói szabadságával, s egy szónak egy alkalomra szokatlan használatot adott. Mielőtt a cikket átdolgoztam volna, megjegyzém két kitűnő írónk előtt, kiknek magyarságát Volf barátunk is dicséri, hogy mennyire szeretem az angol nyelv azon szabadságát, hogy a gondolat kifejezésére merészen használ és alkalmaz szavakat a közönségestől eltérő értelemben és összeköttetésben, hogy úgy szóljak, csak arra az alkalomra és azon a helyen; s ez által erőt és festőiséget ad a nyelvnek. Fogadom, ha én a fleshlyt húsosnak fordítanám (az érzékiség erősebb kifejezésére), megbotránkoznék rajta a Nyelvőr. Csak az a kár, hogy igazán is nem fogadtam. A kérdés itt szerintem az: vajjon a magyarban

sikerült-e a merész szó-használat, vagyis, hogy „A húsos iskola költői” kifejezés erősebb színezetű képet ad-e a kifejezett dologról, mint az „érzéki iskola költői” adott volna; és hogy a magyar nyelv értelmével megegyezik-e a kivételes szóhasználat? Én, magamra nézve, igennel döntém el a kérdést, midőn a címet megírtam; mindenik olvasó eldöntheti magára nézve.

—h —z.

A MAGYAR NYELV

A regényirodalomban.

„Anatole.” Irta Toldy István.

Álmomban sem hittem volna, hogy egyik javabeli fiatal írónk, Toldy István, mikor ír, nem magyarul gondolkozik.

Pedig könnyen meglehet.

Mikor a 61-es években még a hién-cz varga-inas is tányéros nadrágba bujtatá lábaszárát, a felvidéki német esperes is megindúla a széllal, csakhogy ő avval foga ki olcsó hazafiságán, hogy az ő minden ízében idegen szabású kabátjára a gombkötővel sújtásoztatá rá a magyar átillát.

Ilyenforma Anatole.

Pedig az oly busás szellemi tökét forgató írónak, a milyen az Anatolée, méltán kapós alkotásainál illik, sőt kell is, hogy szigorúbb mérték alá fogjuk a ruhát is, ha vajjon rátermett-e a szabályos idomokra, nincs-e idegenszerű sallang rajta?

Lássuk!

1. lap. Így kezdi: „A múlt őszön. Nem mondjuk épen, hogy rosz, de nem igen használatos; helyette őszszel, őszkor járja. Igaz ugyan, hogy a „télen, nyáron” analogiája szerint van használva, de némely kifejezés merev, változatlan; s nem hiszem, hogy az „őszszel, tavasszal” valakit elcsábíthatna, hogy mintájára téllel, nyárral-t mondjon télen, nyáron helyett. — „egy csalogató tekintetű karszékbe vetvén magamat” A közmondásként, az igaz, néha a kocsonya is pislog; mért ne tekinthetne hát a karszék? De mi mégis azt hiszszük, hogy helyesebb lett volna a minden kétértelműséget kizáró: kényelemmel kínáló vagy csalogató külsejű karszék; vagy egyszerűen: csalogató, kínáló v. hívogató karszék.

2. l. „egy másik karszék, mely egy szép művű rózsafaasztal mellett az enyémnek mellékdarabját képezé”, — magyarul: pártját. — Közvetlen ezután „Tekintetem önkénytelen az újon jöttre esett” — nem újon jött biz a, hanem: csak az épen.

vagy az imént érkezett. — Mindjárt utána „azon akaratlan mosoly, mely fölött első perczen nem bírtam urrá lenni.“ Ha legalább úgy vetné, hogy: az a mosoly, a melyen nem bírtam uralkodni, a melynek nem tudtam parancsolni; de még így is teuton szagú maradna, mert a nép ajkán ekkép hallszik: nem tartóztathattam vissza magamat tőle, nem tudtam visszatartani, elnyomni, elfojtani. — Továbbá „csak két hatalmas fogantyúja (a vázának) biztosít azon félreismerés ellen, nehogy a földteke sikerületlen utánzása tartassék.“ — Na már ez minden egyéb, mint szabatos magyaros beszéd. Először is mért fogantyú? A kard fogójának a neve markolat, a késének, bicsakének nyelv, a fazékának s minden edényének fül; tehát: a váza füle. Aztán „biztosít azon félreismerés ellen, nehogy“, e h. biztosít a feltevés ellen, hogy, v. mintha az a földteke másolatja (nem utánzása) volna; vagy még szabatosban: biztosít az ellen, hogy azt a földteke másának tartsák. — „Átellenesem tömör természetű ember volt.“ Lehet, hogy csalódom, de én azt vélem, hogy átellenben, tehát átellenes csak oly két tárgyra alkalmazható, melyeket egy harmadik választ el egymástól, pl. Buda átellenében fekszik Pestnek; különben azt mondjuk: szemközt ülünk egymással. Ajánlanám tehát a szemköztes vagy szemközti szót.

3. l. „Szakálla, mely álla kivételével arczát befedte, rövidre volt nyírva“ — helyesebben így: szakálla, mely arczát az áll kivételével befedé

De ha úgy folytatjuk a mint megindultunk, lapról lapra, sorról sorra, végét-szerét alig ejtjük ostromunknak; azért untig elég, ha csak imitt-amott, a hol épen véletlen szúrja szemünket az idegenszerűség, indítunk kis csetepatét, mint pl. 23. l. „úgy nézett ki, mint egy elítélt istennő,“ — nézni bizony elég furcsán nézhetett, akár ki v. be, akár fel v. alá v. szertelenézett a bukott istennőnek nyilván a kétségbeesés dacz és dühtől sziporkázó szeme; ha csak talán nem hasonlított inkább elítélt istennőhez, vagy tetszett, látszott ilyennek. — 35. l. „Lakásadónk“ e h. gazdánk; unterstandsgeber = házi gazda. — 50. l. „Anatole önkénytelen hajlamot érte Hermance iránt, ... mely őt a leányhoz közelíté“, e h. közelebb vivé. vonzá. Nyelvhasonlatnál fogva a „közelít“ látszhatik ugyan áthatónak, de azzá csak a meg igekötővel lesz; a nyelvszokás csak önhatólag használja, p. o. közelít a tél, közelít a hegyhez; de nem mondhatom: gyors paripája őt a hegyhez közelíté. — 100—1. l. „de midőn szíve nem volt a játékban“ határozot-

tan germanismus, e h. szíve nem szóla bele, v. szívének nem vala része benne. — 125. l. „Anatole becsületbeli kötelességének tartá *kedvesének kezét felajánlani*, s e téren nem lehetett vele megalkudni.“ Mi sem tudunk megalkudni e kétértelműsége; már most itt Anatole a saját vagy a kedvese kezével kíván-e rendelkezni? az utóbbiét ajánlja-e fel valakinek, vagy a magáét az ő kedvesének? A szöveg azt gyaníttatja, hogy ő kötelességének tartá, kezét az ő kedvesének felajánlani, s ekkép mi is ráalkuszunk. A *hoggy*-os mondat alkalmazása szépen segített volna a kétértelműsége: *hoggy kezét felajánlja kedvesének*. Ismét 125. l. „más *kiutat* kell keresnie“, *ausweg* = *kiút*; gyönyörű mákvirág, pedig benne van Ballagiban is. Jól így: más módját v. szerét kell ejtenie, v. más útját-módját kell keresnie. — 132. l. „*Anatolenak elmúlt megvetése a nők iránt*“, azaz felhagyott a nők megvetésével, vagy ha épen az önkénytelenséget is ki akarja fejezni: nem élt többé, megszűnt szívében a nők megvetése, vagy: elköltözött kebléből, lelkét örökre elhagyá. — 133. l. „S azon mód, melyen e határozatot végrehajtá, *bámulnom* kényszerített egyrészt azon mély *önismeret által*, melyet elárult, másrészt az önkénytes lemondás azon ritka erélye *folytán*, melylyel járt.“ Ha a „bámulnom“ itt nem vonatkozik külön Anatole személyére, — mert ezt tisztán kivenni nem lehet, — akkor így lesz: *bámulnom* kényszeríté egyrészt *önismeretét* v. *önismeretén*, másrészt *erélyét* v. *-én*, a mit tanúsított; vonatkozással pedig imígy: *bámulnom* kényszeríté őt, v. rajta *önismerete*, *erélye* miatt. (Lásd Finaly „Rokonérzelmű szók“ 25. l.), vagy még szabatosabban: *bámulásra* ragadott, v. késztetett *önismeretével* és *erélyével*. — 170. l. — „a legkülönfélébb érzelmek *vitáztak az uralomért lelkem felett*“ németes ízű, e h. a legkülönbféle érzelmek *erőlködtek* (törekedtek, iparkodtak) uralomra jutni lelkemen, v. a lelkemen való uralomra.

Keverjünk már közbe tarkázás kedvéért az iromba féleléből: — 139. l. „a *caesarismus* gépezetének minden *functiója*“; u. o. „egy nagy név *monopoliumából* jogot *derivált* magának az *omnipotentiára*“. E tarkaság pár apró soron fordul meg. A következő lapon: „a francia *caesarismus* *legrafinirtabb* (!) nyilvánulása volt a *tyrannismusnak*.“ Másutt: „*personificalt phrasis*“, „e kétkezés *tabula ráxát* csinált lelkében“ stb. így halad atán lapokon keresztül.

E mutaványnyal korántsem szándékunk az idegen szavak, mint ilyenek ellen, kitámadni; de a jelzett szaporaságot köl-

tői műben, minő Anatole, még a szerzőnek számos politikai és lélektani reflexióiban sem tartjuk teljesen igazolhatónak.

208. l. „*Biztalan* jövedelmi forrás,” olv. bizonytalan. — 218 l. „nem mintha *kevesbé csüggném* szerelmemen“, e h. kevesbbé (kevesb-vé) csüggnék.

Hogy immár végét szakítsuk, vessünk még egy futó tekintetet Anatole pongyolájára. 243—4. l. „Odalie jó kedvében elmondá, *miszerint* (hogy) *nagynénje vele megy a bálba, hogy ott bemutassa neki egy régi ismerősét, Mr. Randeaut.*“ Itt az a kérdés: Mr. Randeau Odalienak, vagy Odalie nagynénjének vala-e ismerőse, s melyikük a másiknak bemutatója? — 280. l. „Ama lelki válság e naptól fogva *keletkező félben vala kedélyében, de hetekre még, s egy lelke s idegrendszere minden erejét megrázkodtató jelenetre volt szüksége, hogy beteljesüljön.*“ Kötve hiszem, hogy e sorok értelmén bárki is első szemre eligazodjék; kerekítsük ki: az a lelki válság e naptól fogva vala keletkezőben az ő kedélyében; de hogy beálljon, még hetekre, és egy jelenetre volt szüksége, mely lelke és idegrendszere minden erejét megrázkodtatá. — Hogy a végén csattanjon: 327. l. „Hidd el kedves barátom, rég nem cselekedtem valamit oly józanúl, mint *cselekszem a halált.*“

Többire örömet bevalljuk, hogy Anatole nyelve legnagyobb részt kedves folyású, néhutt megragadó szépségű; sőt helylyelközzel némi eredetiségnek is kínálkozik zamatjával; de belső létében, mívoltában nem igazi magyar fogantás.

BOROSTYÁNKÖVI.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Legeltetni szemét vmin. Hogy ez nem szükségképen germanismus (mint Volf Gy. mondja a Nyelvőr 8. füzetében), az már meg volt bizonyítva a 9. füzetben. Érdekes lesz megemlítenünk még a megfelelő kifejezést a latinból s a görögből, pedig azokba nem juthatott a németből, hanem csak ugyanolyan észjárás vezette őket. Szemét legeltetni vmin latinul: *pascere oculos*, s ez szóról szóra annyit tesz, mint *die augen weiden*: görögül pedig: *ἐσθίειν τοὺς ὀφθαλμούς*: etetni, megvendégelni a szemet. — Azonban *legeltetni magát* minden esetre németes: *sich weiden*.

Kell, hogy. Thewrewk kimutatja, hogy a székeleyknél előfordúl. Mindazonáltal latinismus, és magyaros irodalmi nyelvben még sokkal kevésbbé türhetjük meg, mint *jól néz ki* és hasonló

atyjafiait, mert sokkal kevésbé van elterjedve, és aligha „törzssőkös magyar kifejezés.”

Alighanem. Arany János (Nyelvőr 5. füz.) nem akarja megengedni, hogy egy szó legyen. Minden esetre provincializmus; Veszprémben hallani: *alighaném* három, *alighaném* elment, *alighaném* meggyűtt stb.

STEINER ZSIGMOND.

Nem van. Egyik politikai napi lapunk külföldi rovatában olvastuk, hogy „a többi herczeg *korántsem van* vele hasonló véleményen.” Ha az ember saját szemével nem látná az ilyesmit, másnak alig hinné el. Tudtunkkal egy tudományosnak látszani akaró munkában (l. Nyelvőr I. 474. l.) fordult elé első ízben ez az új magyar kifejezés; s ime nem maradt utánzatlanul. Most már csak attól függ, hogy észrevették-e többen is; s ha észrevették, bizonyosak lehetünk róla, hogy néhány év múlva nyelvünk egy töröl szakadt kitéttel megint gazdagabb lesz. Mily gyönyörűen fog hangzani, ha pl. majd így írunk és beszélünk: Ezzel még *korántsem van* elérve a magyar nyelv kiművelése. Ez a tétel Darwin művében sehol *sem van* állítva. A széles folyóknak *nem* oly sebes folyásuk *van*, mint a keskenyeknek, sat.

P. E.

Szerző kihivatott. Ha oly tárgyról van a szó, melyet előadásunk folyamában egy ízben már említettünk, vagy olyasnak tekintünk, mintha már említettük volna, ily esetben az úgynevezett névelőt ki kell tennünk; pl. A király megérkezett a fővárosba. A nemzeti színházat leégés veszélye fenyegette. Ez alól kivételt csak is a tulajdonnevek egy része képez. Helytelennek kell tehát neveznünk azt a használatot, mely az említett esetekben a névelőt elhagyja a főnév mellől s így beszél: Erre *titkár* (e helyett: a titkár) jelentést tesz a folyó ügyekről. *Elnök* bezárja az ülést. *Szerkesztő* megjegyzi. *Szerző* kihivatott, sat. Pedig az ilyesek néhány év óta kezdenek nagyon kapósak lenni.

Betűrt. Hordmód. A Hon márc. 11-diki számának reggeli kiadásában a Különfélék rovatában ez olvasható: „A honvédtiszt urak nagy része a szabályzatot *be nem tartja*.” S néhány sorral alább: „Végre pedig a szakállt illetőleg megjegyzem, hogy annak *hordmódja* olykép értelmezendő, hogy a tiszt urak *vagy teli, vagy állon kiborotvált*, vagy csak bajusz viselésére jogosítvák, *mit szigorúan betartva látni kívánok*.” A Hon újdonságírójának magyarságát ismerjük annyira, hogy első tekintetre meggyőződhetünk, hogy ez a színéből való, javabeli új magyarság nem az ő tollából fakadt ki; ő csak közzé tette, a mit a honvédelmi miniszteriumban kiballagiztak. A felelősség azonban mégis ő rá há-

ramlik, hogy mért vette föl, mért hagyta javítatlanúl e rémséges gallimathiaszt. Mert azt nem akarjuk föltenni róla, hogy föl ne tűnt volna neki; azt pedig még kevésbbé, hogy talán bizony helyesli is. Hisz csak néhány tollvonás, és segítve van a dolgon. „Végül pedig megjegyzem, hogy a szakállhordásra vonatkozó rendeletet úgy kell értenünk, hogy a tiszturaknak a bajuszon kívül csak teljes, vagy az állonkiborotvált szakáll viselése van megengedve. Sezt kívánom, hogy mindenki szigorúan megtartsa.“ A *hordképesség*, *horderő* bennvan ugyan Ballagiban is, de ez még nem jogosít fel arra, hogy a *hordmód*-ot is kifaragjuk. Az „*einhalten*“ pedig Ballaginál is: alkalmazkodni, tartani magát valamihez, nem pedig *betartani valamit*.

Kijön. A Nyelvör I. 477. lapján azt mondja róla Volf, hogy „auskommen“ jelentésben germanismus; s magát a Nyelvört is megróttá, hogy használja, terjeszti. E kárhoztatást az alább következő példák nem tüntetik fel igazoltak: „Kigyüvök égy hétén négy forintâ. Evvê a nadrággâ kigyüvök kukoricza-vetésig.“ (L. Nyelvör. II. 86. l.) Bácskában is használatos.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Kemenesvidékiek.

Az eszédet kergetéd? — mikor valaki nem fér a bőribe.

Én ide égy garast tettem: — az szokta mondani, kinek más elfoglalta a helyét.

No gyerek, kifolik a csurkád! — evvel ijesztgetik a gyereket, ha megmetszett kezéből vér folyik.

Ennek a késnek Bécsbe van a köszörüssö: — ha életlen.

Van-é bolongyabb fia apádnak? — ha azt feleli: van, akkor „a többinek kevés esze lehet.“ — Épen így: Van-é okosabb fia apádnak?

Na Józsi nem fázó? — szokásos köszöntésforma „jó napot! jó réggét!“ helyett.

Ötön vette: lopta.

„Ferkó mégázó!“ — Felelet: „Ném mondom“ (t. i. hogy ném ázom még).

Ha ném észünk is, komám uram, csak güzmölöggünk! — azt mondja a somogyi ember.

Széme merettéig tötteni a poharat: egészen tele, csordultig.

SASS JÁNOS.

Debreczeniek.

Koppan a szeme tülle: mit se kap belőle (Dunán túl is; itt így is: „majd ha kopik a széméd“).

Felkopik az álla: nem lesz mit ennie.

Nem ír egy hajító fát se: semmit sem ér.

A hol finyes, ott egyenes: így intenek vkit tréfásan arra, hogy este a sárba vagy vízbe ne lépjen.

Tuggya a dürgís-dorgást: tapasztalt, jártas valamely dologban v. helyen.

Feldúzta az orrát: megharagutt.

Lóhátról beszíj velem! = kicsiny vagy hozzám.

Hóttira szégyelli magát (Dunán túl is).

Befagyott a szája: elnémult.

Füle bottyát se mozdította: rá se hallgat.

Töri a csürhejárást: töri az esztét, erősen gondolkodik.

MÁRTON IMRE.

Népmesék.

Az évert leány.

Vót egy városba, a mely helyön torom torom tetén vót, egy igön igön gazdag embör, a ki ottanak lakott három ékös lányává. Ez az embör nagy baráccsággâ vót egy goróffâ és sokszor vitt magává sok ajándékot; és ijenkő mögajándékozva gyütt haza.

Hát éccér épen így mögterhözve gyütt haza az embör a goróftú és nagy kedve lött. Föhitta hát mind a három lányát; asztán mögkérde szte először is a legnaóbbat: Hosz szerecc engöm ékös lányom?

A lány, a kinek vót arany eruhája, asz mondi: Én ugy szeretöm édös apikámat, mind a tiszta szín aranyat.

Kérdözi a középsőt, a kinek vót dérâga ezüst íngvája: Hát té hutyún szerecc?

Én ugy szeretlek tögöd édös apikám mind az tiszta szín ezüstöt.

Utojára mondi a legkissebb és leges legszöbbnek: Hát té édös lányom hutyún szerecc? Az gondóta, hogy mivê ő is legjobban szerettye, hát majd az is talán ütet legjobban szerettye.

Én az édös apám uramat ugy szeretöm mind a tiszta fehér sôt.

Ezön megharagudott a lánynak apikája és tesvérei, és küszleték (sürgették), máséccsa mög a szavattyát; mer lájék-é, egy font só csak nyóc krajcár; hács csak annyira böcsüje az édös apikáját?

De a lány nem másétotta még a beszédit. Ezön igön mög-haragudtak rája és aszonták neki, hogy ha a szavát mög nem máséti, mönnyön, a mezön akar; de ök nem táplálík toább.

Mi csinyájon a szégény léány, nyakába vötte a vélágot, mönt vélággá. Egy röngeteg erdőbe három éjjé és három nap utazott, és kinn hálát a páprádos helyön, mikorjába égy ősz embör mönt elibe és aszondi neki: Édös lányom, tudom mi járóba vagy; tesvéreid éverték, mivê nem másétottad mög a szavadat; hanem fogadd a tanácsom és mönny ezön a girbe gorba uton; ez kivisz égy gorofi kastéhó; ottanak a kert mellett üll, és tögöd az istérázsák eszrevösznek és béhajtnak. Annak a gorófnak van égy legénfia, ez tögöd mögszeret és ê is vösz feleséggé.

Ugy is tött a lány; oda mönt a kert mögé és égy écczakát ottanak tötött; réggel ott leeték az istérázsák, és béhajtották a gorofi palotába. Hát miján csak mögpillantotta a gorofnak a fia a lányt, annak ékössége utt átal-ütte a goróf fiut, hogy üstöllést*) kiterjesztötte apikája és anyikája előtt, hon neki um megtetszött, hogy ezéntul nem ösmer mást feleséginek. De azok nem akarík, hogy égy szégyöntelen utófutót vögyön ê, ha lêhet nóbb nembű valót is.

De a fia a gorofnak az ellen beszédöket elokta és az ütölleten mékfoktón még jobban szerette a lányt. A goróf és gorófné akkor bélátták, hogy az ü beszélgyük jábavaló; kérdösztek hát a lánytú, hom miér kustorog. A léány êmongya, hogy azér, mer asztat monta, hogy ugy szerettye az édös apikáját, mind a szép fehér söt; ezér asztán éverték, és mas szive bánattal van telised teli.

Vót osztán nagy öröm, mer mögtutták, hogy azé az emböré ez a lány, a ki ü hozzájík bėjáros vót. Égondoták azér egymás között, hogy mégtartík a lagzit és béhinak sok népeket; mögtisztöték a lány apikáját is. De az nem látta a lányát. És mikorba hozták bé az étet, a gorofná külön tácsája vót mindönkinek; a lány apikáját is megtisztöték égy tácsává; de az ő ebéggyébe keves söt töttek.

A gazdag embör vátig vizsgáloedott, de sêhos sem talát söt. Akkor gyütt ü neki a gondolat, hos só nekül égy nap sé lôhet éni; és könnyê têt mög a gazdag embör szöme és éfogta szívét a fájás. A szakácsok kérdöszték, mér nem össze az étet; tán nem jó vóna. Akkor osztán mondi, hogy járt a lányává; és hogy a

*) A Nyelvör I. k. 424. és 488. lapjain levő *üstölkéllést* tévedésből csúsztott be *üstöllést* helyett. I. S.

házatú éigazitotta, és mast azér sir-ri; báni a lányát; nem tud róla sömmit; tán szögény mög is hót.

Akkor előhivati a goróf a legénfiát és lányát. Ösmeri-é barátom? mondi a goróf.

Hutyun né ösmerném? mondi a gazbag embör; ez az én édös lányom. És akkor egymás nyakába burútak és örütek, hogy egymást meglêték; s az ütületten mékfokton boldogú ének minnyájan.

(Ormánság.)

IVÁNYOS SOMA.

Talalós mesék.

Éccér ész-szégin embér fát vágott az erdőbe, arra még egy ur; a min látyto aszongya neki:

— Ej szégin embér, de hozzá lácc; mi a napszámod?

— Uram csak kilenc krajczár!

Mégin aszongya neki a zur:

— Abbu ném íhecc még.

— Megínik uram, ha mind a magamé lehetné.

— Hát há tészéd?

— Jaj uram, kettőt édobok, kettőt köccsön adok, kettőt még annak adok, a ki a tavvali bünit*) sirattya. A többibü még még-ílek (élődom).

A zur soká gondukozott ezén, hogy mi lehet e, hogyan gyühet ek-ki (t. i. a mondás).

Utóllára mégkérdézi:

— Hát há tétted a két krajcárt, a kit édobtá?

— Uram a porcióba tészém, asz csak ut-tartom, hogy édoptam. És ép-pap fijam van, annak a két krajcárt köccsön adom, mer utóbb visszaaggya; a lányom még tavva mégesétt és mast aszt a bünit sirattya, annak is adok két krajcárt.

(Csepregh.)

HORVÁTH JÁNOS.

Hetési párbeszéd.

Csérjök a Jezust! (így köszönti a vele összejövö komát; de nyelvlustaságból a „dicsérjük“-ből „csérjök“-öt harap.)

Mindörökki!

Hát hun gyár idös komám?

Hát bizé csak evóttam ara a Lénvára (Alsó-Lendva) a biruságho; hát lássok (lássuk: mindketten értsük meg a dolgot) am-mián a küeti boloncság (követválasztási bolondság) mián vaok béczitávo. Hát tuggyok (tudjuk) észs-zsidut e náspángutam (elvertem, elpáholtam), ait bézárnok Lénván.

*) E szólásmód eléjött a Nyelvör utolsó számában is a 43. lapon.

A, a, idős komám-uram, nézzök-nézzök! (nézzük: vizsgáljuk csak tovább a dolgot) hát aután asztán mé't ném fogad kje ef-fiskárist.

Iszé, a zisten tagadujának má fogattam éggyet; de má izej csak aszongya, hogy immá jábo van az egisz dógom; az ítéletöt mégaggyák (az ítéletet meghozzák), aután asztán bécsuknak.

Haggyok (hagyjuk) a zistenre.

Hát izej ugyant és a kjetik küettyik micsida?

Bálpál.

Csak bisztassok (biztassuk = lelkesítsük) és a falusiankakat (falubelinket), hogy e né állonak attu

Halom hát látom a luai és kifárottak, mé'tten naon tunnak zihánya.

Ki án, mé'tten csak naon nas-sár van.

Hát ez a kis Piku és bé vót, eszt és bévitté kje?

Bé án, mé't ha oton (otthon) marad, azontosan ki möjőget a szakos utra.

Az án idős komám-uram; má gyó atta a ziste, hoh hát én gyeröktelen vaok, ném kö velé fáronnya (fáradni). Na de látom gyó egissége és van ennek a gyeröknek, vigyázzon és kje rájo; aít né és ereszszer ki a piribék gyerököt, mé't bizé csak hama akad valami hibáo, aután asztán gyovasho (javas asszony) kõnik vünnyi.

Na isten álgyo még kjedet; én emögyök a biránkho, hoh hát készõn lõgyõn, mé't hónap kigyõn a nótárus kustirbánya (conscriptióra).

Isten álgyo, szörõncsis fővêradást!

(Dobronak.)

FATÉR JÓZSEF.

Lakodalomra való meghívás.

Dicstessék a Jêzus nevê, szörõncsis jó estét aggyon isten!

Hát csak ajitt küdött a Józsi bátyám, hob beszélliccsam kétêket keddõdre vendiségre, ép pár vella káposztáro, ép pár vella husocskáro, ép pár pohár borocskáro; maj talán ad az isten mást is. Halom ehózzák a késiket, miert másképp öögethetnek a kis kutyájáé. Evótam Zala Eögörszõgre pókhálu kocsi; répa vuót a kerekõ, szunyokok vuótak a luakok, légy vót a kocsis. Hát aután a min gyöttem sõptibe, etõrött a répakerik, a pókhállu-kocsi eszakatt, a szunyokok lábik kütõrött, a kocsinak a nyaka kûszegett, a késék mind efótak. Ajitt mondom, hozzanak velik.

Egyõjjenek párossan, mind a csizmám szárossan!

(Göcsej. Páka.)

PFEIFFER JULIA.

T á j s z ó k.

Veszprémiek.

- Alétt: ájult; elalél: elájul.
 Borjveréb: verébfaj.
 Csahos: fecsegő, csacska.
 Cserfés száju: mocskos száju (v. ö. I. 232. l.), v. ö. Tsz. cseferíteni.
 Csigariga: csigabiga (v. ö. csigaliga u. o.).
 Csücske: kenyérnek, zsemlyének csúcsa (v. ö. csucska u. o.).
 Czicze: czicza.
 Êsőbb (elsőbb): először; pl. ésőbb én megyek; ésőbb énnyi köll, asztán innya*).
- Êhes: éhes.
- Ficzánkodik: fészkelődik, izeg-mozog.
 Fölöstököm v. früstük (ném. fröhstück): reggeli.
 Fösü: fésü; fösül: fésül.
 Furtonfurt: folyvást (ném. fort und fort).
- Ganyé: ganaj, gané; hányóvélla.
- Gugúnyi, gondúnyi stbeff.: guggolni, gondolni stb.
- Hömbölög: hömpölyög.
 Ihas: szomjas (v. ö. I. 279. l.).
 Jêstét = jó estét.
 Jócczokát = jó éjtszakát.
 Kaki embéréknek csufolják a rátótiakat.
 Káboszta: káposzta.
 Kerepöl: kelepel.
 Kipked - kapkod: ide-oda kapdos.
- Kokas: kakas; v. ö. Tsz. kokis.
- Kötyögös (száj): csahos száj.
 Kukéricsza: kukoricza.
 Lajtérja: lajtorja, létra.
 Lapti: lapos gomb, melynek nincs tögye.
 Lábbeli: lábravaló, cipő.
 Méhê, méhel: műhely.
 Elnáspángolni: (Tsz. és NSz. náspágol, náspáhol): elpáholni.
 Odáig van: el van ájulva, halálán van.
- Plinczke, pilinczke, pinczke: játékszer (máshol bincz, binczk, pinczk és pige, piga) l. NSz. pige sz. a.
 Póka: pulyka.
 Pökni: köpni; pököláda.
 Rostok (ném. rasttag) pihe-nés utközben; -ol: megpihen.
 Sindő: zsindely.
 Kiszakajtanyi (a tésztát, melyből a kenyér lesz): szétosztani és szakajtóba (zsomporba) rakni.
- Széde-tt-véde-tt jószág: lim-lom; megfel. gyütt-mént embér.
- Szesz: ürügy, szín; pl. avval a szeszszê gyütt stb.
- Sziporka: szikra; sziporkázik: szikrázik. Tsz.
- Tasak: papírtáska.
- Tekercs: posztóból való koszorúféle, melyet vízfordásnál

*) A M. Nyelvőr I. 241. lapján megrótt „elsőbb — azután“ tehát csak provincialismus.

a fej és a sajtár közé tesznek
(kranz).

T e p s i s z á j ú: nagyszájú,
csahos.

T ö p p e d, meg- (a szőlő):
összeaszik (Tsz. t ö p p e d t).

T ö g y e s (gomb); !. l a p t i.

T u b a: galamb.

T ü s z k ü (tüzkö): kova.

Ü (ö): ön (v. ö. I. 220. l.).

Ü m ö g: üng, ing.

V é s á r n a p: vasárnap.

Z i h á l: lélkendézik.

STEINER ZSIGMOND.

N a g y k u n s á g i a k.

A g y v í g y é z: munka megkezdéséhez sokáig készülődik, a felett beszélget, szót vált. „Ne agyvígyézzetek már annyi ideig, hanem lássatok dologhoz!” E szójárás a gyermekek játékaról vette eredetét. A laptázásnál rendszeren két ellencsoport van, melyet a játszásra ajánlkozottak közül, felváltva történő választás útján, a két csapatfő alakít: *A* így szól *B* főnökhöz: *A* d j. Erre *B* felel: *Vég*y. Ekkor *A* kiválaszt egy játszótársat. Azután *B* kér: *A* d j! s *A* felel: *Vég*y. Ezen *A* d j s *Vég*y szavakkal foly a válogatás, míg a szükséges szám mind a két félen ki nem telik.

A z a l o d i k: belemerül valamibe, nagy kedve jön hozzá. „Bele ázalodott az olvasásba; neki ázalodott az olvasásnak.”

B a z s a l y o g, b a z s a l y i t: mosolyog, mosolyít.

B é b i l l é r: segítő asszonyszemély, ki segítségét ajánlani valahová hivatlanul bemegyén, pl. lakodalmi előkészülethez.

B e t á m i t: váratlanul megjelen, bemegy.

B ö d ö r ö g: apró félbenhagyással gyakran sir, p. o. az el-
kényeztetett gyermek; v. ö. b ö g, b ö d ü l.

C s a t i t: nagy zajjal, veszekedő hangon beszél.

C s e p e l l é r é z: apró részletekben teszen valamit.

C z a p l a t: sáros útban haszontalanul jár-kél.

C z e p e - c z u p a: holmi, ruhaféle, lim-lom.

C z é c z ó: alsóbb rendű táncmulatság. Innen: c z é -
c z ó z n i = czéczóba járni, mulatozni.

C z e r k ó: nádból vagy tengeri szárból csinált kunyhó.

D u p ó: összegöngyölt, csomóba kötött kendő, vagy akármi
vászonféle, melyet a gyermekek játék közben ütésre használnak.
Innen: megdupó z, d u p ó t á d n e k i.

F á s k o d i k: erősen, keményen tartja magát, nem enged
a kérésnek, p. o. az alkunál; v. ö. fás, fásul.

F i n t o k: a fénkő tartója kaszás embereknél.

G e r h e s: betegség vagy rossz élelmezés miatt kisoványo-
dott (ember vagy állat); Tsz. görhes; NSz. geher, gerhe.

G é r b i c z: egészséges, de sovány.

G y a l í t: csillapít, megszüntet. A kelésre, támadásra tett ir-
elgyalítja a fájdalmat.

Hépe-hupas: egyenetlen dombos föld. NSz.

Hepedél: sebesen eszik. Az olyan állatokról mondják, melyek nyelvékkel szedik fel az eledelt, mint a kutya, disznó.

Herpítés: folytonosan betegeskedő, gyenge, változó egészségű (herbatés?).

Igálódik: igyekezik, fáradozik vmiben.

Kajkós: végén felgömbült. Kajkós bot; kajkós lábú ember; v. ö. kajács, kajla, kajmó stb. és NSz. kajkó.

Kicsinnyég: kevés ideig; v. ö. szék. kicsiddég.

Kisípol: szép szóval, fortélylallyal kikér, kicsal. „Jócskán vót neki pénze, de a jó barátok mind kisipolták tőle.”

Korásu: egyidős, egyenlő koru; v. ö. korács NSz.

Elkorczol, bekorczol: utólér.

Kötyfől: ételt roszul készít, kotyvaszt.

Küllőfélez: menés közben útítársaihoz nem csatlakozik, el-elmaradozik; a társaságba, bár jelen van, nem akar beleszavarni.

Lacsuha: vastagra nyújtott térszta, a mezei munkások rendes nyári eledele, más néven: lebbencs.

Lána: kasza vagy fűrész pengéje.

Léczikél: kerüli a munkát, tétlenül tölti az időt.

Lóstat, löstet: kelletlenül jön-megy, jár-kél; v. ö. Tsz. lóstol.

Okumláb: kémlelődve.

Pacza: pirinnyó, kicsiny, parányi.

Pellempáty: nők ruháján lévő fodor, lelógó czafrang.

Pettenéz: könnyedén, immel-ámmal dolgozik.

Pimpóz: magát ékesíti, cifrázza (Tsz. pimpó?).

Elpinczel: elvéknyít p. o. fonalat, ha fonás közben a kendert vékonyan ereszt.

Síkat: fájlal. „Nem tudom, mi lelte ezt a gyereket; egész istenadott íjjal a fejét síkatta”; NSz. síkat.

Sívó: merő, csupa; pl. sívó rozs; sívó tök, dinnye = egészen éretlen; sívó pernye, s. homok. NSz.

Sóriádzik: forogva, hemperegve megy, a földön fordulásokat tesz, pl. a bottal erősen megütött labda. Mondja a birkozó gyermek ezt is: Úgy földhő vágtam, szintugy sóriádzott.

Szádorog: báméskodva ácsorog.

Tette rosz: egészen rosz, javíthatatlan.

Töksi: nehéz felfogású, rosz tanuló gyermek; v. ö. vaksi.

Tömszi: zömök, köpczös.

Tüzhelyes: a vetés, ha közte sok üres hely van, hol a mag ki nem kelt, vagy kikelés után kiveszett.

Vaklál: vakoskodik, roszúl lát.

Vergál: hazudik, fillent, valamit elferdítve ad elő.

Viczkoli: fürge mozdulatú, menésű.

Zakota: elrekesztett szűk hely. Tsz.

SZABÓ IMRE.

Ormányságia k.

Csillige: hojsza, halászmadar.

Csönge: labda.

Csür: pörgőnek orsója.

Dörömb: dombos hely, se magas, se sík.

Dúdú: kétfelé hasított, kivájt fából készült kút belseje, mely a föld beomlása ellen való: ma többnyire kő, téglapótolja; bodonynak is mondják.

Epörje, szödörje: eper, szeder.

Fáguo = faváguo: favágóhely a konyhán.

Hetevény: fiastyúk csillag. Tsz.

Kopis: görbe bot.

Kristály: pohár; ma már kalázli divatos.

Merögető: háló; maguk készítik fonálból.

Meröglye: karó zsuppozás-

nál használják. V. ö Tsz. me-reglye, merekje, mereklye.

Pálló sajtar, pároló sajtar: a miben a szennyes ruhát párolják.

Pecsinye: minden szalonnanemű.

Rokás: homokos hely.

Süény: palánk, kerítés (sövény).

Szatyor: gyékénykosár.

Tapogató: vesszőből font kasféle: a halász leteszi a vízbe, belenyúl s így fogja a halat.

Tácsa: (tálcsa) tálacska.

-tom: minden mulatság neve, pl. egzamentom, keresztelési tom (?), számadási tom (?).

Ümög bátya: felső ruha alatt, ing fölött viselt tarka szövetű mellény.

Vad csibe: fogoly (Kemsében hallottam).

IVÁNYOS SOMA.

Günynevek.

Nyakas. Alsó-Lendván van egy régi vár (a hagyomány szerint Bánffyaké volt hajdan), mely most az Eszterházyak birtokában van, ennek építései a környékbeli lakosokra is vetettek robotba, tizet meghaladó napszámot. Mielőtt a napszámot kivetették, a népet berendelik, hogy vajjon zúgolódnak-e ezért. Mindnyája meghajolt; de kiváltott egy, zsörtölődni kezd s főnnhangon kiabál, hogy e munka a messze lakókat semmi joggal sem terhelheti. Ez egyetlen embert aztán e szóval „nyakas” az úri személyzet leveré; a többiek hallván a nyakas szót, azontúl úgy nevezik még utódait is.

Abbacsalí. A török uralomból való e név. Nagy-Kanisán a többi közt egy török só-kereskedő is volt, ki a lakosok-

nak hitelbe is adott. Egy alkalommal hozzá megy a nevezett családfő is, hogy nagyobb mennyiségben hitel fejében sőt hozzon; kapott is; a nevét azonban így mondá be a török sókereskedőnek: „Abbacsali N., Dobronak mezővárosának polgára.“ Emberünk természetesen az időn túl sem fizetett; azért a török megjött Dobronakra, hogy az előljáróságot megkeresse. De biz olyan furcsa nevű egyént az egész községben senki sem ismert. A megcsaltnak hazatérte után néhány év múlva bevallotta ama bizonyos egyén az ő bűneit, de már akkor a sókereskedő nem volt ott (a törökök már kivonultak vala). A község más ügyben tanácskozáván, melynél emberünk is jelen volt, vitatkozás közben egyszer csak ráförmed a nép „kjed nem csak abbacsali (abban csaló), halom ma és csali, hónap és csali.“ Azontúl megmaradt az Abbacsali név.

P o r o s z k a v. P o r o s z k i r. A régi családfőnek még piczi korában sikerült egy reggelen atyja „puruszlik“-ját (mellényit) ellopni a szobából; azonnal magára vevé s az utcán örömeiben futkosva azt kiabálá: „gyaj van án poroszkírom án án!“ utóbb „kis poroszkírnak“ nevezék; de biz a név meg is öröködött.

K á n i k u l a. A szomszédba ment látogatóba a régi jó atyánkfia; ott azt kérdezék fia felől: „ugyan és hát a Piku mit dógózik ebbe a döhödött melegbe?“ — Július levén, azt felelé: „hát bizé csak kánikulát a korongon*) te döhödött!“ Így a név megöröködött a családon.

C s e r b ó k. Az öreg úr sok mindenféle hasznos czikkel kereskedvén, a többi közt czikkeinek legnagyobb részét a gubacs tévé; egyes emberektől keveset is megvett; így egy alkalommal csak egy zsákkal vett. Kevéssel utóbb többen levén nála, kiönteté a zsákból a gubacsot. Azonban szeme-szája eláll; mert a zsák tartalékja legnagyobb részben cserbogyóból állott; csak fölül volt a zsákban gubacs. Fölsóhajt: „így van az ember ni; azért a szép pénzemért gubacs helyett cserbukot vettem; — itt van ni, ez cserbuk, semmi egyéb, mint cserbuk.“ A jevenlevők is megilletődtek komolyan, de a hír még komolyabban elterjedett azonnal, s megszületett az új-név, a cserbók.

FATÉR JÓZSEF.

T a k a r m á n y F e r k ó. Ezen érdemes atyafi egy vásár alkalmával nyerte nevét, hol egy másik pajtásával kalapot akart vásárolni. Betért egy német kalapárus sátrába, s ez, mivel nyár volt, szalmakalapot kínált neki. Erre az atyafi megkérdezte a ka-

*) Kánikulát a korongon: fazekat a műhelyén; mert a „korong“ alatt gerencsér-műhelyt értenek.

lapárust, hogy hát miféle jószágból készült az a kalap? Ez megmondta neki, hogy az bizony szalmából van. Erre az atyafi csudálkozva így kiáltott fel: „No nézd csak e fenye némettye még mire nem használta e takarmánt!” Ez időtől fogva, először csak a vele volt pajtás, de később az egész helység Takarmány Ferkónak nevezte. (Különben Dunán túl a szómakalapot takarmánkalapnak is nevezik.)

Kese Pali. E nevet még atyjától örökölte (kit máskülönben Hegyes Lászlónak hívtak) és végre családja egyes tagjaira is rászállott azon egyedüli ok miatt, mert atya lenhez hasonló fehér (kese) haja színét még férfi korában is megtartotta.

Süttők Jancsi. Ezen név eredetét (süttők: sült tök?) nem tudtam kipuhatolni, de már emberünk atyja, sőt már öreg atyja is viselte.

Puskás János nevét öregatyjától örökölte, ki valamikor erdőkerülő, mások szerint vadász volt.

Pücsök Gyurka, Tartatlan Ferkó, Tojik Miska, Csahos Máté, Kukoricza Csicsa, mind oly nevek melyeknek eredetét nem tudom; de nagyobb részt már atyjuk s nagyatyjuk is viselte e nevet.

Muszlincza. Ez az úriember a nevét úgy nyerte, hogy egyszer bort ivogatott (a mit máskülönben is igen szeretett), s a mint ízlelgette a jó nedvet, egyszerre csak belecsapja magát poharába egy muszlincza vagy úgynevezett borbogár. Erre a mi emberünk belényúl a pohárba, és kiveszi körmével az állatkát; s hogy a netalán rajta ragadt nedv kárba ne veszelődjek, tehát szépen megszopogatta az állatkát. Ezért és talán kicsi, sovány termeténél fogva muszlinczának nevezték el.

Szós Jankó. Nevét onnan nyerte, hogy egyszer Bécsben a vendéglőben ebédje végeztével fizetni akart a pincérnek. Ez elkezd számolni, s minthogy a mártást a marhahúshoz számítja, az érdemes úr fölkiált: „Hát a szoszt nem számítja?” „Az a hússal ingyen jár uram!” felelt a pincér. „Úgy? no akkor hozzon még három porciót, ha ingyen jár; úgy is szeretem a paradicsom szoszt.”

Aprúpéz zsidú nevét kicsi, majdnem törpe termeténél fogva nyerte. Sokan aprúság néven is nevezték.

ZELLES IRMA.

Helynevek.

1. Gálfalva.

Szántók. Irma. Irmabércze. Ropó. Döngő. Poklospatak. Lázd. Csongosza. Vírasztó.

Kaszálló. Maczod. Kocsos. Gölicseszeg.

Útczák Azon családtól veszik nevüket, mely nagyobb számban lakja, pl. Ács szorossa, Csíki szorossa, Mátkodi szorossa.

Kihalt családok. Ózdi. Kozma. Csuka.

Élő családok. Tolnai. Szentiványi Fekete. Csíki. Ács. Mátkodi sat.

2. Nyárad-Szereda.

Szántók. Apahida. Csucs (lankás oldalos hely). Fai görgő. Szakadát allya (teteje szakadásos). Maróka.

Rét. Csucsrét (a Csucs nevű szántó határdarabnak aljában).

Családnevek. Bán. Kása. Bakai. Szász. Magyán. Nyíri. Gáspár. Balog. Kuron. Bíró. Tót. György. Király. Szőcs. Filep. Gaál. Kacsó. Dávid.

Jegyzés. Szeredánál szakadva össze a Nagy- és Kis-Nyárad folyó, ezen alúl egy völgyben foly le délnek; Szeredától északra pedig két ágával „Kis- és Nagy-Nyárad völgyét” alkotja. Orbán Balázs azt írja Székelyföldében Szigeti után: hogy nyárban ki-kiaradván, sok vizet ad a völgynek = nyár-ad. Őmaga pedig a partján régebb lehetett nyárfákról származtatja (mert most nincs is). Én azt hiszem, hogy e szó „nyár” ezen őseredeti jelentéssel bír: „szétterülés vagy kiterjedés”, mit a hőmérsék a légben, állati s növényi testben, eső, zápor a vízben előidéz. A Nyárádra nézve igen is igaz, hogy csekély medre s a két oldali hegyvonalookról mindjárt belészakadó záporkori vizomlások miatt a keskeny völgybe gyakran kihág s itt tovább terül el. E gondolatot erősíteni látszik az Aranyosszék szoros közelében fekvő Toroczkó bányahelység őseredeti kifejezése. Toroczkón ugyanis, a ki nyári időben a munka közt elbágygyadva lefekszik, s a hőség miatt kezét-lábát széthányja — szétterjeszti, egy más, ki ily fekvésben látja, azt mondja hozzája: jaj, mint elnyáradtál!

3. Jobbágyfalva.

Szántók. Orotvány. Lügösd (régén erős hely). Sütőszeg. Agyagásd (agyasos föld). Hosszuaszó völgye (hol az út megyen Mosonba Maros-Vásárhelynek). Üvöltő. Gyertyán oldala. Koplaló. Bugyogó. Kútfő.

Kaszálók. Magdolna. Egenyész. Szabadok réte (e községben csak 3—4 szabad székely lakott, a többi jobbágy).

Hegyek. Üvöltő. Izsó (ezeknek oldalai szántók). Gyertyán.

Kihalt birtokos családok. Tót. Orbók. Toroczkás. Csiki. Bebirtak s itt laktak is: Teleki. Lázár. Horváth. Bálintit. Mostani birtokosok. Gr. Lázár és gr. Haller. Báró Bálintit. Kisebb nevű birtokosok. Boér. Kovács. Nagy. Bedő.

Nagy. Kiss. Felszabadultak. Balog. László. Kocsis. Fazakas. Szász. Szálteleki Mezei

Jegyzés. Sok az oláh lakos; de csak későbbi betelepítés; ezt bizonyítja az is, hogy a helyek elnevezése nem tölök eredt. Ezen oláhok maradéki most nem értik az oláh nyelvet; mind székelyesen beszélnek.

KRIZA J.

4. V a c s.

Erdők. Medveállás. Nyárjas. Nagyerdő. Körtvélyes vagy Körtés. (Monda szerint a budai aga a vacsi béget látogató útjából hazafelé lovagolva, midőn az itteni százados vadkörtefákhoz ért, egy nyomorúlt embert látott az útfélen. A nyomorék sirvaríva panaszkodott bajáról, hogy pénzétől, ruhájától megfosztották, mankóit a fára hajigálták, s már most egy tapodtat sem tud menni. Az aga könyörületességből leszállott lováról, hogy lehozza a mankókat. De a tettetett koldus fölpattant a lóra s ott hagyva az elámult agát, a pusztába száguldott.) Varnyas, Tóti-
istván berke. Putrisarok.

Halom. Törökvigyázó hegy: nagy homokdomb Örkény felé; teteje vízszintesen le van csapva. Így neveztetik a törököknek egy bég vezérlete alatt itt tartott örcsapatjáról.

Rom. Török templom: Dános felé eső, egészen téglából épített omladék; a törökök itteni uralmáról tanúskodik.

Kocsmák. Kutyaszorító. Csöttharaszt.

A többi helynév német, a birtokos Coburg hercegi családtagok keresztnévéről nevezve.

5. K á v a.

Falureész. Lőrinczváros, hat házból áll; így nevezve a néhány év előtt elhalt Nagy, máskép Jakab Lőrinczről.

Szántóföldek. Pókahegy. Kakashegy. Pipacsos. Mogyorós (ezelőtt erdő). Czigánydülő.

Rétek, kaszálók. Tücsökberek. Zanáros.

Szöllő. Kutyahegy: sovány, terméketlensége miatt — ettől is vette nevét — jobbára kiirtották.

Erdők. Hársas. Papvögy. Vargavögy.

6. P é c z e l.

Pusztarészek. Forró. Locsod. Cziczka. Tűzberek. Kotlina.

Szántóföldek. Kelő. Bugaras. Francziadülő (gr. Crouy Chabelnak e tájon volt lakásáról nevezve). Dobogó. Hármashatár. Vadaskert (régebben a gr. Ráday család vadaskertje). Látóhegy.

D ü l l ő f ö l d e k. Sukoró (volt Ráday-féle birtok; legelő, erdő és szántóföld). Topolyos (veteményes kert).

R é t. Hosszúrét: Isaszeg felüli kaszáló.

L e g e l ő k. Isten kútja. Kopaszhegy.

E r d ő. Hársas.

H e g y e k. Látóhegy. Várhegy (a Látóhegy alatt fekszik. E dombon sok régi pénzt találnak. A rege azt tartja, hogy egy hosszú pincze van benne, teli pénzzel. Túrások történtek.)

V ö l g y e k. Emberölő (monda szerint a csősz e helyen egy utast ölt meg). Szarkaberek. Lebuki (meredekségéről kapta nevét).

F o r r á s g ö d ö r. Isten kútja: vízmósott, igen mély gödör.

C s á r d á k. Cziczka csárda. Látóhegyi csárda. Czifra csárda (szegénylegények kedves gyűlöhelye).

BALLAGI ALADÁR.

Állatnevek.

Heves megyei e k.

L o v a k. Bandi. Báger. Bátor. Betyár. Bimbó. Bojgó. Bujdos. Csárdás. Csillag. Csinos. Czigány. Cziglovicz v. Czigló. Dajka. Dali. Fattyu. Fáni. Filkó. Gyilkos. Huszár. Ilka. Julcsa. Karcsu. Kedves. Kontész (comtesse). Lila. Linda. Lucza. Luczi. Madár. Miska. Morzsa. Párducz. Rára. Repcze. Rigó. Ringyó, Sári. Sárkány. Sugár. Szárcsa. Szellő. Tündér. Tüzes. Vilma.

Ö k r ö k. Balog. Bimbó. Bodor. Bogár. Bojtár. Bukros. Csákó. Csücske. Czirmos. Fátyol. Féstő. Füge. Füzes. Gonosz. Gyilkos. Holló. Huszár. Kardos. Kasznár. Káplár. Kesej. Kincses. Komló. Kúcsár (kulcsár). Pára. Pásztor. Pirók. Rigó. Szarvas. Timár. Tornyos. Tükrös. Tündös. Villám. Villás.

T e h e n e k. Csipke. János. Kávé. Lusta. Molyos.

K u t y á k. Bánom (egy ispán nevezte Kengyelnek és Bánomnak két kutyáját, mert bánta, hogy Kengyel pusztájára jutott). Bojtár. Czitrom. Divat. Ezüst. Gavallér. Holló (tisza fehér színű kutya neve). Horgas. Huszár. Kardos. Kengyel. Kesej. Morzsa (kis kutya neve). Módi. Piczi. Pisztoly. Szivar. Tisza.

STEINER ZSIGMOND.

Hódmezővásárhelyi közmondások.

1. Felrázta az a b r o s z t.
2. Felvitte isten dolgát mint az a b r a kmérő katonának.
3. Azon se a d j a, a m i n v e n n i k é n e. V. ö. Erd. 34.
4. Behúzta az a j t ó t.
5. Nem váltott az a k a s z t ó f á r ó l.
6. Kígyó hájjal van megkenve az a l f e l e. (A nép azt hiszi, hogy a kinek teste kígyó-zsírral van megkenve, annak a

verés nem fáj. A közmondást leginkább az iskolás fiúk használják akkor, midőn valamelyik társukat a tanító megveri s az nem sir.)

7. Maga szopta az anyját.

8. Marad mint Arad.

9. Öreg apánk is élne, ha meg nem halt volna.

10. Azt hiszi aranyat szed. (Olyan szülőre mondják, ki gyermekét nem tartja kellő fegyelem alatt.)

11. Asszony vagyon. Asszonyi hozomány, mely többnyire igen becses.

12. Ádám látott ilyet nőtelen korában; Erd. 349.

13. Áziliomban van = részeg. (Némely kocsmát Eli-
ziumnak neveznek, s e szót a nép Áziliomnak mondja.)

14. Nem a tavalyi bablé.

15. Bodor mint Balla, barna mint Vata. (Két, ugyanazon városban lakó emberről maradt fel, kik a fenn mondott szavakkal éppen ellenkezők voltak.)

16. Baranyi kocszi, ló kék bele. (Elbolondítottak valakit s mással ugyanazt akarják tenni.)

17. Szájlebarát a hintáról, nem a pénzed ára.

18. A kinek a basá adja, az isten is annak adja.

19. Tempózik mint Bernát a mennykövel. L. Erd. 698.

20. Bélért rántotta ki. (Valakitől kérdik: mit eszel? s az nem akarja megmondani, ezen közmondást használja: bélem rántottam ki s azt ropogtatom. (V. ö. Gyulai, A kakas és a farkas-
verem.)

21. Teljék kedve mint Bibáknak.

22. Szabados mint a falu bikája. Erd. 830.

23. Ucczu bocskor, majd megpocskol. V. ö. Erd. 889.

24. Szuszog mint a tót bocskor.

25. Fakad a bodza, бүдös a rokka.

26. Kényerez, mint a gulyás bojtár.

27. Mindig jobb a nagyobb bokorban. (Azaz mindig könnyebben megél az ember a nagyobb városban mint falun.)

28. Csecse bohónak, szép eszetlennek.

29. Bolond, vagy kell, vagy sem, mindig nevet.

30. Boris a kedvese. (Játék a Boris és bor szavak közt.

V. ö. Erd. 1111.)

31. Botnak is végén a bunkaja. Erd. 1140.

32. Lesz még annak bojtja.

33. Kutya bőrből van az erszénye.

34. Bugyogó fódózója se lehet.

35. Mén mint Búza Kata a mindszeinti úton.

TÖRÖK KÁROLY.

Népdalok.

1.

Bolond vónék, ha busúnék,
Ha szeretőt nem tartanék;
Ha valaha buba esném;
Ki vigasztána még engem?

Busulok is, bánkódom is,
Né szójakok, ha sirok is;
Ném vagyok én ollan, mint más,
Mégront engem a sok sirás.

(Marác.)

DONNER LAJOS.

2.

Ferenc Jóska fehér kesztyűt adott,
Engém avvá még se szomorított;
Fehér kesztyűt ha kezemre huzom,
Kis angyalom könnyen még csolkulom.

Ferenc Jóska pej paripát adott,
Engém avvá még se szomorított;
Fölülök a pej lovam hátáro,
Ugy ruktatok rúzsám udvaráro.

Ferenc Jóska kík átillát adott,
Engém avvá még se szomorított.
Kík átillát hamá észennyezem,
Császár előtt nem lesz böcsületém.

(Győr-Szent-Márton.)

HAJNAL ISTVÁN.

3.

Végig mentem szalafőji ucczán,
Betekinték a bíró ablakán,
Papirossat láttam az asztalán
Katona nevemet írja talán...

Émentek a szalafőji lányok,
Panaszt tettek fölségcs császárnok;
Azér tettek panaszt a császárnok,
Engéggye még a szent házosságot.

De a császár aszt izente nekik,
Hogy a legént hijábo szeretik;
Ha kitötik majd aszt a nyócz évet,
Akkor maj kap minden lány egy férjet.

(Örség.)

SIPOS ESZTI.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

ROKONÉRTELMŰ SZAVAK.

I.

„Tiszta dictió nyéréséhez semmi sem nyújt oly biztos és hasznos segítséget, mint a pontos és észszerű synonymica“, azt mondja Hand (Lat. Stil II. 2. 28.); és könnyen belátható, hogy jól, szabatosan írni csak annak lehet, a ki a rokonértelmű szavakat helyes megválasztással tudja a maguk helyén alkalmazni, s hogy így a nyelv tanának egyik fontos teendője, a synonymok értékének és különbségének megállapítása.

Mik azok a synonymok? Csak oly szavakat nevezünk így, mint Finály H. mondja („Adalékok a magy. rokonértelmű szók értelmezéséhez. Pest 1870.“ 15. l.) — a ki tudunkra nálunk eddig majdnem egyedül foglalkozott e tárggyal — „melyeknek jelentése annyi pontban egyezik egymással, hogy némely esetekben egyik a másik helyébe léphet, a beszéd szabatos értelmének megzavarása nélkül.“ Említésre méltó az a hiba, hogy gyakran „két oly szót, a melynek más nyelven csak egy felel meg, hasonértelműnek tartanak, holott nem azok, miután az illető szó különböző jelentései-
nek kifejezései (u. o. 14. l.)“. Ebből a hibából sok nyelvrontó szóhasználat keletkezett; példa erre épen Finálnak itt idézett mondatában a *miután* használata *minthogy* helyett, az okkö-
tő *minthogy*-nak ez a helyettesítése *miután*-nal — melyhez annak semmi köze — onnan származott, hogy a latinban, görögben a subjectív okot sokszor ezek az időkö-
tők jelölik: *quum*, *ἐπεὶ*.

A synonymicának mindenk előtt óvatosnak és helyes elvekből kiindulónak kell lennie. Véleményünk szerint a synonymicának egyedül a nyelvszokásból szabad elvonnia szabályait, természetesen azok számára, a kik ezt a nyelvszokást minden egyes részletre nézve nem ismerik. Egészen ferdének tartjuk tehát némelyeknek azt a nézetét, hogy a synonymicának a szószármaztatást is segítségül kell vennie; mert ha ezt tenné, akkor az élő nyelvtudattól merőben idegen különböztetéseket erőszakolná reánk szabályok gyanánt. Helytelen tehát — legalább élő nyelvben — a Schultztól (Lateinische Synonymik, Vorrede) úgynevezett okszerű vagy rationális synonymica, mely az etymológiával is foglalkozik; ellenben egyedül helyes az, mely a nyelvtényekből (leginkább természetesen a népnyelv tényeiből) indul ki, és melyet Schultz (u. o.) igazságtalanul nevez dogmaticus synonymicának.

Úgy hiszszük, föltétlenül meg kell engedni, ámbár némelyek lehetetlennek tartják, hogy egy nyelvben azon egy időben lehet egy fogalomra több egészen egyjelentésű kifejezés: *eb* és *kutya*, *becs* és *érték*, s akárhány ilyen egyértékű szót találunk a magyarban is.

Ügyelnünk kell továbbá arra is, hogy sokszor nem értelmi különbség, hanem egyszerűen aestheticus különbség van a rokonértelmű szavak közt. Ez abban áll, hogy némely stereotyp kifejezésben soha sem lehet oly synonymot használnunk, melynek jelentése a kifejezésben meglevő szónak jelentését különben tökéletesen fedi. Soha sem mondjuk pl. „kérem *értékes* nevét“, hanem mindig: „kérem *becses* nevét“; nem azért, mintha *érték* és *becs* között ma valami értelmi különbség volna, hanem azért, mert ez a kifejezés mintegy visszhangja annak az általános népies szólásnak: „mi a becsületes neve?“ Hogy *eb* és *kutya* mindegy, azt senki sem tagadhatja; a közmondás is azt mondja: „egyik *éb*, a másik *kutya*“; mégsem mondjuk soha *éb baja*, *éb teremtetten*, hanem *kutya baja*, *kutya teremtetten*; s nem mondjuk *kutya adta*, *kutya ugatta*, *kutyarúdon* vetették ki, hanem *ebatta*, *ebugatta*, *ebrúdon* vetették ki; s bizonyára viszásság volna a közmondást: *Eb a német kutya nélkül* így változtatni meg: *kutya a német eb nélkül*.

Ezt a nem-értelmi különbséget némelyek nem veszik tekintetbe. Pl. Finály (15. l.) azt mondja: „Ha két hasonértelmű szóra nézve csak egyetlen egy szólamot találok a nyelvben, a hol csak az egyik szó foglalhat helyet, s a másik semmi esetben sem helyettesítheti, mindig azt következtetem, hogy a két szó közt kell lenni valami árnyalati különbségnek.“

Innen van aztán, hogy különbséget keres s talál is, még pedig be nem bizonyítható különbséget a becs és érték szavakra; úgy hogy szerinte „becs es a drága gyöngy, melynek értéke semmi, ellenben a víz roppant értékű és becs e semmi.“ (28. l.) E megkülönböztetés szemmel-láthatólag az etymológián nyugszik, s azon hibában szenved, hogy a két szótól, mintha nem élő, hanem holt testek volnának, minden értelmi fejlődést megtagad, s azon állapotba akarja őket visszaerőltetni, melyben keletkeztükkor valának. Mi legalább soha nem hallottuk, de meg nem is olvastuk, hogy pl. az árverésre kitűzött értékes tárgyak között valaha ott találtuk volna a vizet is; s olyan esetről sincs tudomásunk, hogy valakinek a kútját lefoglalták volna valaha; pedig a szemfüles végrehajtóknak először is a legértékesebb tárgyakon szokott megakadni a szemük; hanem a Finály szerint „értéktelen“ gyöngyöt bizonyára a legelső közt jegyzi föl minden executor, a kinek utasításában ott áll az „értékes tárgyak lefoglalása“.

A rokonértelmű szók értelmi különbségének helyes megállapítása nem olyan munka, a melyet sebtiben, máról holnapra el lehetne végezni; itt már egybegyűjtve, rendelkezésünkre kell állva lennie az egész nyelvanyagnak; s épen azért, a mit itt egyelőre adni akarunk s adhatunk, nem lehet más, mint a rokonértelmű szócsoporthoz töredékes összeállítás a végre, hogy másokat is figyelmessé tegyünk teendőinknek ezen ágára, ösztönözzünk a kutatásra, egybehasonlításra.

Mielőtt saját összeállításainkat meg fogjuk kezdeni, szükségesnek tartjuk azon rokonértelmű szócsoporthoz felsorolni, a melyeket Finály fönt említett értekezésében nagy részt szépen, helyesen fejteget. Ezek a következők.

1. Azonos, egyenlő, egyforma, hasonló, összeillő, találó; kimaradt egybevágó, mely talán

legalkalmasabb kifejezése a geometrikus „congruens“ fogalmának.

2. Vágni, szelni, metszeni, hasítani, szabni, faragni, vézni (e fejtegetés szerint aztán nem helyesek a metszet, rézmetsző stb. kifejezések e h. véset, rézvéső); ide valók még legalább: szegni, nyesni, nyírni.

3. -ért, miatt, végett, -ban -ben, -tól -től, után, következtében, -ül ül; — és -ért, gyanánt, helyett, -nak -nek, képiben, -képen, -ként. Itt is van erőltetett különböztetés, mert a 25. lapon levő kifejezéseket a Dunántúli nép mind így mondja: a pénzért jöttem.

4. Asztag, boglya, kazal, szakasz, kalangya, kereszt, rakás, halmaz.

5. Csapat, csoport, csorda, falka, folt, nyáj, gulya, ménes, raj, sereg, had; ide való még a székely csata = csorda („Jó csata ménesem, jó eszténa juhom“. Népd. Krizánál). Itt erőszakolva van a sereg és had közti különbség.

6. Birtok, jó, jószág, vagyon, saját, tulajdon

7. Hazug, csalóka, csalfa, álnok, ál; helytelen, fonák, hibás; színlelt, hamis, tettetett, koholt, költött, utánzott; ezeket azért egyesítette a szerző, hogy megmutassa, milyen fonákság a német falsch szót mindig hamisnak, vagy mindig álnak fordítani.

8. Hamis, dévaj, pajkos, pajzán, csintalan, helytelen (46. l.).

Ezeket fejtegeti Finály nagyon érdekesen, és különösen az utolsókat igen helyesen; ajánljuk mindenkinek fejtegetéseinek elolvasását.

STEINER ZSIGMOND.

A MESÉKRŐL.

II.

Ha egyszer a mesék közé keveredünk, akarva sem kerülhetjük ki a ponyva-irodalmat, óvhatatlan, hogy egyik vagy másik „garasos historia“ létezéséről s ha lehet ponyvára kerülése idejéről is tudomást szerezni ne igyekezzünk. Nagy hálával tartoznánk ma oly gondos gyűjtő emlékezetének, a ki 50—60 évvel ezelőtt érdemesnek tartotta volna azon légy-

vesztő papíron mától holnapig megörökített foszlányokat a mestergerendára felrakni! Talán vannak is imitt-amott; szedjük össze a mit lehet, hogy a mi késett, ne múlték!

Múltkori idézetünkben Bornemisza is egy füst alatt említi Királyfia Kis Miklóst és Apolloniust. Ezen egyszerű említés is tanít bennünket valamire. Arra ugyanis, hogy a „Gesta Romanorum“-ból (legújabbban H. Oesterley-től kiadva, Berlin 1872. 510. l.) átvett Apolloniust jóval előbb ismerte a magyar nép, mint azt egy névtelen 16. századi magyar író versbe szedte. Ezen 1591-ben megjelent munka utolsó verse így hangzik: A ki ez éneket rendelé versekben igen bízik Istenben, mint Apollonius király tengeren bujdosván elméjében az ezer őt száznak és az nyolczvan nyolcznak kétséges eleiben. Apollonius historiájának régibb magyar kiadását nem ismerjük; pedig hogy volt, azt bizvást következtethetjük Bornemisza szavaiból. Az ő könyve 1578-ban jelent meg s már akkor oly álnokúl költött fabulának mondja Apolloniust, melynek hallgatására mindennek fülei vágyódtak. Ha csupán az ezen historiában eléforduló nevekre gondolunk is, mint pl. Altistrátás stb., lehetetlennek kell tartanunk, hogy szájról szájra adás útján oly általánosan ismeretessé válhatott volna, mint a hogy azt Bornemisza panaszkodására elhihetjük. Különben ha soha elé nem kerül is az 1588-ból származott versnél régibb magyar fordítása, az kétségtelen, hogy a 16. századnak nem vége felé, hanem legalább is közepe táján ismerte azt a magyar közönség. Ismeri ma is a ponyva irodalom által, sőt meséi sorába iktatva látja Gaal Gy. Népmese gyűjteménye 3-dik kötetében LII. szám alatt.

Ugyanott a XXXVI. szám alatt A bűbájos lakat című mesét olvashatjuk. Ezt az előszó azon húsz mese közé sorolja, melyek ezen kötetben mint „merőben újak“ jelennek meg. Pár év múlva (1862) Balkányi Szabó Lajos, Magyar ösmeséi (Debreczen) 2-dik kötetében Szaksza vára címmel szintén megjelent s a szerzőnek arra a furcsaságra adott alkalmat, hogy a zendaveszta 4—5 sorát eredeti nyelven és betűkkel közölte s el is olvasta magyarul. A mese is csak ilyen magyar mese. Feltalálható a ponyvában is; legújabb kiadásának címe ez: A megbecsülhetlen lakat afrikai XAXA barlangban. Pesten 1862. Bucsánszky. (Né-

metül is árulják.) Bucsánszky már Pozsonyban is nyomatta. Elöttem is mondták ezen mesét s úgy jöttem rá egy régiebb, talán első magyar kiadására a következő című könyvben: *Erköltsi iskola az az huszonnégy nyájas! históriák stb. stb.* Irattatott két részben Német nyelven, a Haza ifjainak kedvéért. Fordította magyarra Farkas Antal, a kassai Districtusnak provincialis komissariussa. Kassán Fűskuti Landerer Mihály bötüivel 1790. esztendőben. A szerző vagy fordító testőr volt, s mint ilyenről és művéről említést tesz Ballagi A. „A magyar kir. testőrség története“ című munkája (Pest. 1872.) 225. lapján. A munka távolról sem olyan igen ritka mint B. állítja. A huszon-kettedik historia címe: „Meg-böcsülhetetlen Szaxa vára Affrikának.“ Úgy látszik, hogy a ponyva számára készült fordítás, eszközlőjének nem volt tudomása az *Erköltsi iskoláról*, bár igen valószínű, hogy a nép ajkán már régebben hangzó históriát akart lefordítani s köz keletűvé tenni. Hogy a testőr fordító czélja mi volt s mennyiben érte el, előjáró beszéde következő szavaiból ítélhetjük meg . . . „majd tsak nem az egész országot befutottam: de korántsem mondhatom, még kevesebbet ditsekedhetem Hazámnak sok gyümöltseivel egyebet sem hallottam a fonyásnál, tyúk, pulykák, s egyéb baromfiak szaporításoknál, noha azt is nem tsak dicséretes, sőt szükséges is tudni. Az odahaza ülő urfiaknak pedig töbnyire puska, pipa, jó kopó visla, kutya s játék a beszédjek: és ha azon kívül tovább nyájas beszédekre jön a dolog, szép Históriak helett el kezdenek igen semmiségeket beszélleni: melly is ebbül áll p. o. Hejj hol vólt, hol nem vólt heted hét országon, még az operentzialis tengereken is túl volt, egy vén asszony, a ki úgy megfejté az ágast; hogy a Jutka majorosné teheneit se fei meg különben. . . . Ez vólt legfőbb ösztönöm ezen Huszon-négy Históriaknak Magyarra való fordításokra“ stb.

Farkas A. fordításait magyarításoknak nem lehet mondaní, de hogy néha ilyesmi is megfordúlt agyában, olykor-olykor elárulja. Így a Szaxa vára historiájában is Pajkos nevű szürke paripáról beszél; említi az akkori híres erdélyi méneseket, a Betlehem, Gyulay, Kemény, Bartsay, Jósika s gróf Bánfy-féle méneseket; a katonai pompa festésekor nem elégszik meg a fordítással, hanem magyaros leírással igyekszik

eltalálni olvasója szája ízét; mind ez azonban csak veres foltnak marad a fekete posztón, s nem a fordító ilyenmő erőlködésének tulajdoníthatjuk azt, hogy a többi közől Szaxa vára historiája népi mesévé bírt lenni, mint inkább csudálatos, tündéries tartalmának, mi az idegen hangzású neveket (mint Matadaj, Lamek, Palesztrina, Bellastra, Achim) is megszokhatókká tette, s a szerkezetnek, mely a mesehallgató igazság-érzetét nem hagyja kielégítetlenül.

Még csak a huszonegyedik historiájáról kell az Erkölcsei iskolának pár szót szólanunk. Címe ez: Dánus országi részeges paraszt Ripsel. Ripsel historiája mintegy negyven évvel ezelőtt a ponyvairodalom legkapósabb darabjai közé tartozott, ma már alig tud róla valaki valamit. Úgy látszik, hogy egyenesen az Erkölcsei iskolából vette át a ponyva s száma nélkül nyomattatott „ebben az esztendőben“. Egy régibb — de aligha legelső — kiadása ismeretes előttem 1829-ből. Különben az Erkölcsei iskola ponyvára került historiái végéről mindig elmaradnak Farkas Antal „tanítása“-i.

Ha már most az itt említett kettőhöz hozzávésszük még a 23-dik számú Isopfa alatt szerentséssé lett Fortunatus historiáját, azt kell mondanunk, hogy Farkas Antalnak nagyobb mértékben sikerült, a mit akart, mint talán maga is hitte volna. Szerencse, hogy a mesélő nép izlését olvastatása daczára sem tudta végképen elrontani.

SZILÁDY ÁRON.

A „NEK“ NÉVRAG.

I.

Azok közé tartozom, a kik e ragot tulajdonítóragnak tartják és külön *nek nek* birtokosragot nem ismernek. De eszem ágában sincs tagadni azt a kétségtelen tényt, hogy e rag birtokviszonyt is fejez ki ott, a hol kell.

Brassai Sámuel és Szarvas Gábor nyelvész-társaim is így vélekednek róla. Brassai szerint: e rag ott, a hol birtokviszony forog fenn, csak arra való, hogy figyelmeztessen a birtokviszonyra a ciklikiró-jelezte esetekben.

Szarvas szerint: e rag csak pótolja a hiányzó birtokosragot. (Nyelvőr. 1872. III. és VIII. füzet.)

A régi nyelvészek is dativusi ragnak mondják. Tanúsítja ezt a Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae. Révai is csak ezt tartja róla. „Dativi casus formativum est *nek*, vocali congruenter mutata *nak* — —“ E ragnak egész múltja tehát tulajdonítórági minősége mellett szól.

Újabb nyelvtanaink mind a mellett is külön „sajátítórágot“ (genitivus) és külön tulajdonítórágot (dativus) állítanak fel. Ebben például: „Itt volt Pálnak a fia“ — a *nak* sajátító; ebben pedig: „Péternek adtam a pénzt“, — a *nek* tulajdonítórág volna.

A Nagy-Szótár még tovább megy; különböző eredetűnek is mondja ezt a kétféle *nek* ragot (L. *nek*). Ide iktatom a szótári czikkben a régiek, valamint a köznép nyelvéből is idézett *nekem*, *neked* stb. személyragos példákat, annál is inkább, mivel nézetem szerint a *nek* ragnak épen ez a személyragos alakja tünteti föl kézzelfoghatólag tulajdonítórági természetét; ennek a kimutatására pedig szükségem van a jelen értekezésben; mert rá akarok mutatni a birtokviszony eseteiben nem ritkán előforduló hibás beszédre, a mely napról napra mindinkább terjed.

Lássuk a N. Szótár példáit. O neki minden anygali dicsérik az urat. Ő nekin minden szerszámáth, lovátt elvettíkh az törökökh.“ (Szalay Ág. 400. m. l.) A nép nyelvéből pedig. „Péternek a lovát vitték el, nekem meg a szekeremet.“

E három példából csak kitetszik a mihi, tibi, sibi. Ha még ez sem dativus, akkor egyáltalában nincs dativus a magyar nyelvben. Az utóbbi két példát csaknem szószerint lefordíthatni latinra is, németre is. „— — omnes equos abstulerunt ei Turcae.“ „Die türken haben ihm alle seine pferde weggeführt.“ „Petro equum abstulere, mihi autem currum.“ „Dem Peter haben sie sein ross weggeführt, und mir meinen wagen.“

Tudom, hogy a német irodalom nyelve az ilyen mondatokban nagyritkán él a mein, dein, sein névmásokkal; de hiszen itt a *mir*, *dir*, *ihm* a fődolog. A déli

németség köznyelvén tudvalevőleg így beszélnek: *W e m sein haus ist das? Das ist d e m Peter sein haus.* (Ez Péternek a háza.) Ezzel csak azt akartam jelezni, hogy még a különböző törzsekből származó nyelvek is találkoznak egymás kérdésben.

A magyar népnyelv különösen kedveli a *nekem, neked, neki* alakot; él vele ott is, a hol az irodalom nyelve mellőzni szokta. „Eszem a lelkét neki. Tudom én neki a bibéjét. Legjobb barátunk m i n e k ü n k. N e k i k minden szavuk arany.” Im ez a személyragos *nek* semmiben sem különbözik a fennebb idézett mondatnak (Ő n e k i minden anyagi dicsérik az urat) *neki* alakjától, és szintűgy azonos a *T e m e t é s i B e s z é d*-ben hatszor előforduló *neki* (*illi, ei*) dativussal; pedig emez itt nem is áll birtoknévvel szemben.

Ez egyik tételben: „hogy legyenek n e k i segéd Uromk színe előtt” mitsem változtatna a n e k i tulajdonítórági jellemén az, ha s e g é d helyett s e g é d j e i birtoknév állna ottan.

Nem bocsátkoztam volna e z á t t a l a *nek* eredetének vizsgálásába, és tekintve, hogy ez a rag csakugyan kétféle szerepet visz, nem bántottam volna a külön birtokos- és külön tulajdonítórág elméletét, ha látnám, hogy ez a különböztetés megkönnyíti az esetek közti különbségnek a fölismerését. De éppen ellenkezőjét látom a gyakorlati alkalmazásban. Számos beszélő és író összetéveszti a dativust a genitivussal, helyesebben: a z z a l, a mit más nyelvek szabályai szerint genitivusnak nevezünk; a minek következtében ím illetén mondatokkal találkozunk az élőbeszédben és irodalomban.

„E kérdésben az elméleti fejtegetések n e k m á r semmi tere; e helyett: t e r ü k. E papiroknak nincsen fedezete; e h.: fedezet ü k. Meglehet, hogy ha másoknak eszébe jut a 48. előtti conservatív politika — —; e h. e s z ü k b e jut. A tisztviselőkn e k szoros kötelességévé tétetett stb.; e h. kötelesség ü k k é tétetett. A pénzügyi közegekn e k más a hivatása; e h. h i v á t á s u k. . . hogy a hozadéki adókn a k v a n - e t ö b b praktikus becse, vagy a jövedelmi adókn a k ? e h. b e c s ü k.”

Többes-számú példákat idéztem; mert csak ezekből látni a hibás ragozást, vagyis azt, hogy az illetők szem elől tévesztették a *nek* ragnak tulajdonító mivoltát. Az itt idézett mondatokban a tulajdonítóragos névnek többese a birtoknévnek több birtokosra mutató ragozását vonja maga után

A *nek* raggal az a bajunk, hogy az itt idézettekhez hasonló mondatokban nem ismerünk rá hamarjában; azaz nem tudjuk, az-e a szerepe, a melyet az újabb nyelvtanok az úgynevezett sajátítónak tulajdonítanak, vagy az, a melyet a külön felállított tulajdonítóragnak szántak.

E bajnak nem a *nek* az oka. Vannak igéink, a melyek a *nek* ragú nevet még a birtoknévvel szemben is dativust jelző raggal vonzzák. A dativusi értelmet félreismerhetetlenül kifejezi a *nek* ragnak személyragos alakja (*nekem*, *mihi* stb.) A megoldásnak nyitja tehát a következő. A *nek* ragú nevet egy pillanatra mellőzzük, s a *neki* szót teszszük helyébe; és ekkor, ha látjuk, hogy a mondat csak az utóbbival szerkeszthető magyarosan vagyis helyesen, bizonyosak lehetünk benne, hogy a *nek* ragú névnek nem genitivusi, hanem dativusi értelme van.

Példák: „Péternek semmi köze hozzá. Pálnak nem jutott eszébe. Fiaimnak ez a leczke javukra szolgál. Leányaidnak nehezükre esik ez a dolog. *Neki* szóval: „*Neki* semmi köze hozzá. *Neki* nem jutott eszébe. *Nekik* ez a leczke javukra szolgál. *Nekik* nehezükre esik; vagy: *Nekik* esik nehezükre stb.“

E példákban a *nek* ragú neveket nem pótolhatná a névelős személyes névmás (*az ő*). Nem mondhatjuk így: „*Az ő* eszébe nem jutott. *Az ő* nehezükre esik ez a dolog.“ Magyar ember nem beszél így.

A mely névnek kifogástalan helyetteséül szolgálhat az *az ő*, az a név valódi birtokos is a mondatban; pl. „Pálnak a testvérével beszéltem. (Az ő testvérével beszéltem.) Most becsülik föl Péternek a házát. (Az ő házát.)“ Itt a *nek* el is maradhat. „A Pál testvérével beszéltem. A Péter házát becsülik fel most.“ A *nek* mellőzése eseteiről most nem szólok.

De a dativusi értelmű nevek mindig megtartják a *nek* ragot; és így nem mondhatjuk: „Szomszédom kedve is jó“ e helyett: „Szomszédomnak is jó a kedve.“ Nem mondhatjuk: „Öcsém inyjére esik az ilyen tréfa“ e h. „Öcséimnek inyjükre esik“. Hibás ez: „A Pálék feje fáj, nem az enyéme“ e h. „Páléknak fáj a fejük, nem nekem.“

A különbség tehát szembeszűkő a tulajdonítóragnak e kétféle szereplése között. De én ebben semmi meglepőt nem

látok. Engem éppen az lepott meg, hogy újabb időben két külön *nek* ragot láttam felállítva, mintha az egy *nek* nem szolgálhatna különböző viszonyok jelzésére, különböző értelmek kifejezésére, a mint ezt más ragok példája világosan feltűnteti.

Tény az, hogy a *nek* ragú névben igen gyakran lapang a *neki* névmás, és hogy a birtokragos névnek ragozására módosítólag hat a szerint, a mint a *nek*-es név egy, vagy egynél több birtokost fejez ki; pl. Pál é k n a k (nekik) elfogyott a pénz ü k. A személyragos igehatározatlanja is tudvalevőleg hasonló szabályt követ a *nek* raggal szemben; pl. „Péter n e k (neki) el kell utazn i a. Kovács é k n a k (nekik) nem jó itt maradni o k.“

Régebben igen sűrűn szerepelt a birtoknévnek több birtokost jelző ragja. Lassan-lassan — nézetem szerint a nyelv természetével egybehangzólag és egyúttal a széphangzásnak határozott előnyére — meglazult ez a viszony a birtokos és birtok között. Ma azt látjuk, hogy a birtoknévnek csak egy birtokosra mutató ragozása az irodalom nyelvében némelykor túlmege a kellő határon. A népnyelv ritkábban él a *nek* raggal; de a mikor él vele, gyakrabban használja a birtoknévnek több birtokosra mutató ragját ott, ahol csakugyan birtokos-többség forog fenn.

A századok hosszú során át fokozatosan végbement változást nyomról nyomra követni és fölmutatni nem lehet ez egypár sor feladata. Az itt idézett példák mind a mellett is hadd világosítsák meg némileg a tárgyat.

T e m e t é s i B e s z é d. A hosszabb megszólításban jobbadán csak ragozatlan és egyes-számú birtokosnevek fordulnak elé; a birtoknevek tehát csak egyes birtokosra mutató ragot vesznek föl; pl. „egy fa gyimölcsétől. Engede ördöng intetvének. Vimádjuk Uromk Isten kegyelmét“, stb. „Halál nek halálálal halsz, és lön halál nek és pokol nek fesze, és mend vő nemé nek.“ E tételben: Es az gyimölcs nek oly keseru vala vize“, a „gyimölcs nek“ már tiszta dativus: (neki) oly keserű vala (az ő) íze.

A rövidebb megszólításban v a n birtokos - többség, vagyis: többség szemben a különálló birtoknévvel; s ez, mint látjuk, több birtokosra mutató ragot vesz föl: „hogy birság-

nap jutva, mend vő Szentei és Önöttei közökön jöv felől jokatnia eleszje vőt.“ (ut — — inter Sanctos et Electos suos eum in parte dextra collocandum resuscitari faciat.) Tehát nem: „Szentei(nek) és Önöttei(nek) közén, hanem közükön“.

Tatrosi másolat. 1466.

A véneknek szerzéseket.
Megeszitek özvegyeknek házokat (domos viduarum.)

De belől teljeseek halottaknak tetemekkel.

Pesti Gábor. 1536.

A régieknek szerzéseket.
... özvegyeknek házaít.

... halottaknak tetemivel.

A Tatrosi másolatban továbbá: „Nem veszed embereknek személyeket. És lesznek jelenségek, és földeken nemzeteknek szorongatások.“ De vannak itt viszont olyanok is, mint: „Te vagy-e sidóknak királya? tevéknek szöréből. „Látván kedig a leváltaknak és a saduceusoknak sokit.“

Tihanyi Codex. Az szíz szent Eugeniának élete. „Az poganyoknak istenök (dii) mind ördögök. Megolvastuk az nagy böcsenek tudományokat; de akármit mondjanak, az körösztyényöknek éneklésökkel az ő mondások meggyőzetnek. Én *néköm* nevem Eugenius.“

A Jordánszky Codexből, a *neki* szóra való tekintettel: „és hívá *hű neki* (ő neki) nevét Jézusnak.“

Hogy a birtoknévnek ez engedelmessége századok lefolytával nagyban alábbszállott, kitetszik többek közt a múlt századbéli művekből.

Cserei Mihály historiájában (1709.) az ilyen szólások mellett: „Azoknak jobbágyokat, jószágokat — — elkezdé foglalni. Már azoknak elméjeket is megcsinálta. Sőt még azoknak neveket is — — kibeszéli“ eléfordúlnak, még pedig sűrűen ilyenek is: „— — a nagy uraknak a megöletése, kiknek esze nem érkezik vala, hogy a törökkel a francia királyoknak békessége lévén — —“. („Békessége“ kézzelfogható botlás.)

Dugonics András. (Római Történetek. 1799. Már itt gyérebben találhatók ezek: „A királyoknak számkivetésök után.“ Annál gyakrabban az ilyenek: „mert a Történeti Dolgoznak böcsületös le-írassa“ stb.

Kölcsey Ferencz. (Aesthetikai és kritikai dolgozataiból) „s férfikoroknak erejét az öregségnek lankadása váltja fel. Azokhoz, kiknek tartományában megtelepedtenek. A hősi kor hagyományainak határain is túl. Hosszú forrás lett ezeknek következése... más úton indultak, mint az argonauták unokáiké.” (Ez feltűnő: ragozatlan birtokos, és mégis birtokos-többséget kifejező birtoknév. Ma így mondjuk: „az argonauták unokáiké.”)

Kritikai Lapok. (1834.) „Ezeknek eredetiek. — azoknak jó fordításai. — hogy ezeknek kiadására a társaságot (Akademia) nem épen a fordítmány művészeti becsé bírja. Lejtést, melyet az egyes szavaknak következtetése szül. Dajka izlés dolgában a Gratiának csaknem úgy választott kedvence volt, mint Kazinczy.”

A népnyelvből. „Gyermekeknek fegyverök a sírás. Disztuknak a szerűjök elfogyott (a disznók lisztje elfogyott.) A kjetik küettyik bópál” (a kendtek követje balpárti.) Bodóék kutyájuk; Bodóék ökrük”. (L. Nyelvőr. 1872. VIII., 1873. III. füzet.) „Ez itt a cigányoknak vajdájuk.” Ez utóbbit és hasonlókat magam is hallottam. Legsajátságosabb mindenesetre a „kjetik küettyik”, és a szegedi „Bodóék ökrük”-féle viszonyítás ragozatlan birtokossal és mégis a birtokos-többségre mutató birtoknévvel. Hogy a nép ritkábban él tulajdonítórágos birtokossal, mint az irodalom embere, azt a népnyelv hagyományok kétségtelenné teszik.

JOANNOVICS GYÖRGY.

MAGYAROSAN. /

Gyergyai a második („se”) pont alatt még két kitétel ellen hallatja megrovó szavát. „Az is nem, is ne, úgymond, idegen a magyarnak a se helyett; nem úgy mondja: az is nem jó; ő is nem tud magyarul, hanem így: a se jó, ő se tud magyarul”. Továbbá: „Valamint az is nem, úgy nem jó a nem—sem a nem—is helyett; pl. Nem árt tudni azt sem, hogy —, arra nem építhetünk legkevesebbet sem, helyesen így lesznek: nem árt tudni azt is, hogy —, arra nem építhetünk legkevesebbet is.”

Az első kifogás alapos, de fölösleges; alig hiszszük,

hogy volna született magyar ember, bármennyire megromlott is különben a nyelvérzéke, a ki pl. „fiam sem él már“ helyett azt mondaná, hogy „a fiam *is nem* él“. A mi azonban a *sem*-nek a második esetben felhozott használatát illeti, ebben Gyergyainak nincs igaza; s e megrovásával újrolag csak arról győz meg bennünket, hogy számba sem veszi az életet, legalább a nyelv egész életét; mert abból, hogy valamely használat nincs meg, vagy talán másképp van meg pl. Erdélyben vagy a székelyeknél, még egyáltalában nem következik, hogy az nem lehet meg Magyarországon, vagy ha megvan, hogy annak rosznak kell lennie. Már pedig itt minálunk bizony úgy beszélnek szélitiben, hogy: „nem árt annak a csavargós istennyila sem“, nem pedig: „a csavargós istennyila *is*“. De hogy Gyergyai hibájába ne essünk, a ki sokszor állít, de nem bizonyít, íme itt vannak a példák, még pedig nem az irodalmi, hanem a népnelyvből; s ezeknek olvasásakor, kérjük, juttassa eszébe művének 8. lapján felállított tulajdon fő elvét, mely így hangzik: „a nyelv sajátágait csak az élő beszédből kell és lehet kifürkészni.“

Népkölt. Gyűjt. I. Ojan nem vóna sehun a kerek világon é' kirájnak s é. (405.) Hiába möntögetőzött, hogy ő soha s é monta égy szová s é. Ha ezör lelke lött vóna s é tutta vóna aszt szétgörgetni égy hét alatt s é. (411.) Az asztalhoz ültem, de biz énbélém nem fért égy falat s é. (460.) II. Péternek nem volt kutya-baja s é. (376.) Nem tartott az meddig s é. (399.) A kutyának nem adott s é egyikből s é másiktól égy falatot s é m. (415.) A kincstárból nem szabad elhozni de még csak égy kis krajczárt s é m. Ugy képen teremti az öregét, hogy nem adta volna két annyiért s é m. (467.) A másik korszóba nem volt égy csépp s é. (454.) Az egész világot el akarta nyelni, pedig nem volt senkije s é. (437.) sat.

Itt önkéntelenül is kérdeznünk kell a t. szerzőtől, vajon mit ért ő a „közbeszéd“ alatt, a melynek útmutatása szerint hibás, nem magyaros az ilyféle szó szerkezet: „nem tudok róla semmit *sem*“. Mert azt nem akarjuk föltenni róla, hogy a tiszavidéki nyelvet, a honnan vannak a föntebbi példák véve, kizárná a „közbeszéd“ fogalma alól. —

A 3. pont alatt ezeket mondja. „Ért, miatt, végett (wegen), ezeket a magyar mind megkülönbözteti. Ért okadó, miatt kényszerítő vagy akadályozó okvető, végett célzó és

csak igéből lett lett főnév után jár.“ A mit a szerző ezeknek használatára nézve fölemlít, az nagyobbára áll. Áll nevezetesen a *miatt* és *végett* éles különbségéről; de hisz itt nem is lehet kétség; mert a mennyire össze nem téveszthető a „*honnan*“ meg a „*hová?*“: a múlt és a jövő, annyira összeférhetetlen az okadó *miatt* (= *honnan*, múlt) a céljelölő *végett*-tel (*hová*, *jövő*.) Mindenesetre hiba tehát pl. így beszélni: „Megrendült egészsége helyreállítása *miatt* (e helyett: *végett*) fürdőre utazik“; mert az „egészség helyreállítása“ célja az „utazásnak“, csak következik rá (*hová*, *jövő*), nem pedig oka, nem előzi meg. A mit azonban az *ért*-ről úgy minden megszorítás nélkül mond, hogy az okadó, abból ismét kitetszik, hogy szabályainak legtöbbje nem a jelenségek összességéből, hanem csak egy s néha csekélyebb részéből van levonva; ebben bizony téved; mert az *ért* per eminentiam célzt fejez ki; célzt fejez ki különösen azon mondatokban, melyeket ő hoz fel példáknak, mint: „*husért* ment a piacra“. Ebben a „*hús*“ célja a „menés“-nek, nem pedig oka; azért megy, hogy a húst megkapja, nem pedig mivel megkapta. Meg kell egyébiránt jegyeznünk, hogy a népnyelv synonymjai különösen a határozók tekintetében nincsenek oly élesen szétválasztva egymástól, hogy néha-néha egyiket a másikkal föl ne cserélné; pl. „Ne várd Panni a Miskát, nem jöhet a sár *miatt*“, s közvetlen mindjárt rá: „de a sártól jöhetne“ (Népk. Gyűjt. II. 37.); a 142. lapon pedig: „Megérdemli az a lány, kiért sáros a csizmám.“

Csak e pár idézetből is kitetszik tehát, hogy néhány, sőt némely esetben akár százakra menő példák alapján sem vagyunk még feljogosítva arra, hogy szabályainknak általánosan kötelező erőt vindikáljunk. Azért itt is mint sok más kérdésben végmegállapodásra csak akkor juthatunk, csak akkor mondhatjuk ki, hogy pl. egyik-másik használat minden esetre nézve kötelező, a mely alól nincs kivétel, vagy hogy bizonyos esetekben megengedhető az eltérés tőle, s ismét, hogy melyik használatot kell mint bebizonyított helytelenséget kerülnünk, ha majd a nyelvbeli jelenségek legnagyobb részét átvizsgáljuk. —

A 4. pont alatt így szól: „*Vá vé* átalakító nem jó *nak nek* tulajdonító helyett. Tehát nem: „*királylyá* választani, kikiáltani, nevezni, tenni“, hanem: *királynak*“. E szabályt

sem merjük föltétlenül helyeselni. Annyi igaz, hogy a *nek* szokottabb, használatosabb, mondhatni majdnem általános a nép nyelvében, de úgy látszik, csak bizonyos igékkel kapcsolatban; a szabály azonban oly mereven, mint azt Gyergyai felállította, a ki meghatározásában a műszó („átalakító“) fogalmából indult ki, teljességgel nem áll. A „katon a lett“ s „katoná vá lett“ közti különbséget pl. így magyarázza: „Fiam katona lett, de még nem tudom, katoná vá lesz-e, válik-e, azzá alakul-e át?“ Hogy lehet e definitióval kiegyeztetni pl. amaz ismeretes kitételt: „bolond d á tartott“; vagy a Népkölt. Gyűjteményből a következő példákat: „Mikor katoná vá lettem, szilaj csikóra nyergeltem.“ (II. 198.) „Nem bánom én, ha kocsis is, ha nem is, szolgál ó vá hasonlítom magam is“? (125.) Hogy sok esetben a *két rag alkalmazása lényeges különbséget idéz elé, az kétségtelen; a kérdés tehát az, hogy mily kitételekben állhat csak az egyik, s vannak-e s melyek azok, a melyekben árnyalatkülönbség nélkül mind a kettő használható.

(Kérjük t. gyűjtőinket az ide szoló példák megfigyelésére s beküldésére.) —

„Miért akarja némely író, úgymond Gyergyai az 5. pont alatt, a közbeszédben nem is hallható *bennünket* és *benneteket* valóban helytelen ragokkal kiszorítani az életben mindennap hallható névmásokat: *minket* és *titeket*, valóban megfoghatatlan.“ Ha valamely természettudós csak a saját korabeli természeti jelenségekből akarná szabályait lezármaztatni, bizony azt mondanák reá, hogy nagyban elhibázta dolgát; hát ha még ehhez csak egyetlen egy vidék tüneményeit figyelné meg, s azok nyomán akarná törvényeit felállítani, vajjon mit mondana a tudós világ hozzá? Pedig Gyergyai szakasztott mása az ilyen természettudósnak. Nála nem hogy a történeti nyelv nyomna valamit a latban — az összehasonlító nyelvészetről nem is szólunk — vagy legalább a mai irodalomé, hanem még a nép nyelvéből is irgalmatlanul ki akarja küszöbölni mind azt, a mi nem erdélyi, többet mondunk, a mi nem az ő faluja, vagy városabeli, a mint ezt a maga helyén élő példákkal bebizonyítjuk. Azt mondja, a *bennünket*, *benneteket* alakokat a közbeszéd nem ismeri; pedig dehogy nem ismeri; a magyarországi legalább széltriben ismeri és használja; s a ki figyel rá, némi különbséget is vehet észre

egyrésről a *bennünket benneteket*, más résről a *minket titeket* közt.

Nem kényszerítjük, hogy pusztá állításunknak higgyen; azért idézünk példákat a Népkölt. Gyűjteményből, a melyekre pedig senki sem foghatja rá, hogy Gyergyai állításának megcáfolására voltak kiszemelve.

I. „Evvel köszönitek meg, hogy a szent földre hoztalak benneteket? (25.) Édes Jézus, még né útájj bennünket. (34.) Mennybe viszi lelkünket, ott vigasztal bennünket. (45.) Ha beszegődtek, mö'fogadlak bennetöket. (410.) A medve, farkas és a nyul küldöttek, hogy meghívjalak benneteket hozzájok ebédre. (436.) II. Hunczut a vármegye, meglesett bennünket, tiszahajlási csárdába elfogott bennünket. (54.) Halljátok hé, gazdánk hí bennünket. (385.) Halljátok hé, gazdánk csakugyan hí bennünket. De már igaz ám, hogy gazdánk hí bennünket. (386.) Mege sz bennünket elevenen. Majd csak megsegít bennünket a jó isten. (419.)

SZARVAS GÁBOR.

A SZENVEDŐ IGEALAK.

Igen helyén van, hogy a Magyar Nyelvőr nemcsak nyelvtani értekezéseket és szógyűjteményeket közöl, hanem a hirlapok, tankönyvek, színpad, szószék, hivatalos iratok, s más effélék nyelvére is ügyel, s fattyúhajtások, idegen csemeték, szarkalábok stb. címe alatt ily helytelenségek megbíráására rovatot tart nyitva. Az általánosságban elmondott szavak ugyanis elhangzanak a nélkül, hogy azokat valaki magára értené; de az így helyenkint kijelölt magyartalanságok megbírálása megragadja az illetőt, s ez vagy megjavúl, vagy védelmezi magát. Azonban épen az ilyen kijelölésekben s megrovásokban nagyon csínján kellene eljárni, hogy némely túlságos követelésekkel az igazságos megrovást is gyanússá ne tegye a nyelvész.

Ilyen túlságos követelés a szenvedő igealaknak kárhoztatása. Tagadhatatlan, hogy a mostani élő magyar népnyelv szerint a szenvedő hajtogatás kevésbbé magyaros. Tudvalevő dolog, hogy p. o. a latin fertur kifejezést így fordítjuk magyarra: mondják, tehát cselekvő igeraggal. Bizonyos

az is, a mit a M. Ny. sokszor tanácsol, hogy körülírással el lehet kerülni a szenvedő alakot. Sőt a magyar nyelv természete olyan, hogy a nyilvánvaló cselekvő alakkal akármi szenvedő értelmű dolgot ki lehet fejezni. Így az *ó, ő* rag cselekvő jelen részesülőt vagy igenevet képez, u. m. futó ló, vonó marha; de szenvedő értelemben is, sőt igenis magyarosan élünk vele, pl. egy napi járó út, ivó víz, evő eszköz, vágó híd, eladó lány, a mi nem annyit jelent, mint ha az út járna, a víz innék, az eszköz ennék, a híd vágna, a lány adna el valamit, hanem az ember járja az utat, issza a vizet, sat. Sőt még több. Ugyanazon cselekvő rag, mely a jelenidejű igenevet adja, háromféle értelemben is fordul elé, pl. mártogató annyit tesz mint a ki mártogat; azután jelenti azt, a mit mártogatunk, vagyis mártalékot, főzeléket, vagy valami folyadékot; végre annak elnevezésére is való, a mivel mártogatunk; p. o. add, ide azt a mártogatót, t. i. kétszersültet, melylyel szokás a bort kimártogatni. Továbbá a cselekvő igének múlt részesülője bizony inkább szenvedő, mint cselekvő értelmű; mint: kapott ajándék, vett könyv, kihúzott szám. Így a halotti beszédben: adott hatalm. Csak birtokos raggal adnak némi cselekvő értelmet; pl. a minap kaptam ajándék, a tegnap vetted könyv, az öcsém kihúzta szám. De ezek is valóban szenvedő értelműek. Egyébiránt a román, német, szláv nyelvben is a múlt részesülő szenvedő értelmű. A magyarban csak bizonyos képzők alkotnak a szenvedőből cselekvőt, p. o. jártas, nyertes, győztes. A jövő részesülő, noha az újabb divat szeretné kitüntetni cselekvőségét, mégis szenvedő tulajdonságot fejez ki. p. o. küldendő, tartandó. Pedig cselekvő értelme kitetszik már a halotti beszédből is, mert endől világosan annyi, mint eendől. A főntebb érintett jelenidejű részesülők, midőn főnevekké lesznek, akkor is inkább szenvedő, mint cselekvő értelmet kapnak, pl. szabó, író, szerző ugyan cselekvő; de adó, mosdó, fürdő, fedő, kötő, furó, tarló, fogó és sok más szenvedő. Még leginkább kirí a cselekvőség az összetételekben, pl. gombkötő, posztónyíró, szemfényvesztő.

Mind a mellett ez nem ad jogot a szenvedő alaknak végképen való kiküszöbölésére a magyar nyelvből, mint azt

a M. Ny. idei folyamának 2-dik füzetében a Vasárnapi Ujság bírálója sürgeti. Szavai ezek: „Van elég *atik, etik* végű szenvedő is; pedig ez az alak, ha volt is nyelvünkben, most már elavúlt, az élő beszédből kihalt, talán csak az egy *születik* szóban el.” Az első füzetben mondja a M. Ny.: „Kérlelhetetlenül az idegenszerűségek közé kell számítanunk a szenvedő alak gyakori használatát. Magyaros írás csak a magyaros beszédnek mása, magyaros beszédben pedig szenvedő alakot nem ismerünk.” S alább: „A sok szenvedő alak használata igazán kezd kiállhatatlan lenni.” Hogy a szenvedő alaknak sűrű használata csak az igazi magyarság rovására történik, abban igaza van; de hogy e miatt a szenvedő alakra halálos ítéletet kellene kimondani, igen messze vágó okoskodás. Ne legyünk igazságtalanok. Épen az irodalmi nyelvnek nincs oka ez ellen kikelni, csak gyérebben kellene vele élni. Hogy ez alak annyira elavúlt, hogy a bíráló szerint csak az egy *születik* szóban él, különös, de még is bizonyosság rá, hogy létezik. Azonban mindennap hallani a magyar nép között e kifejezést: dicsértessék; továbbá fön van tartva akárhány régi énekben. p. o. Áldassál szent háromság. Dicsértessél oh Mária. Fön van tartva ama gyerekjátékban, melyben mondogatják: Dicsértessék, tiszteltessék. Hogy már jó régen meg volt a szenvedő alak a magyar nyelvben, kitetszik a nyelvmlékekből. Így a tiszti esküben: te metessél; Sz. Margit életében: ragadtaték, szenteltetött. A szent írás régi fordításában: hivattatik, meghirdettettek, vettetnének. S a régi írókból igen sokat lehetne idézni. Már pedig mind ez irodalmi nyelv; tehát mért ellensége a szenvedő alaknak épen az irodalmi nyelvben? Ha az ígék *ikességet*, vagy a *melly, olly, illy, amyi, emyi* írását kettős betűvel a régi nyelvmlékekből védelmezzük, szabadjon a szenvedő igealak mellett is onnan hozni fel okokat.

Az irodalmi nyelv ellenében merően a nép nyelvére hivatkozni igen egyoldalú eljárás. Nem kell az egyiknek jogát a másiknak rovására kiterjeszteni. Ha ma a szenvedő alakot kiküszöböljük az irodalmi nyelvből, mert a népnyelvben nem létezik, holnap kiküszöbölhetjük (Riedl indítványára) az *ikességet* is belőle; mert ez oly hiányosan és ferdén létezik a magyar élő nyelvben, hogy akár nem létezőnek is tekinthetni.

Abból ugyanis, hogy van: méltóztassék, aluszik, iszik, eszel, aggódjál, ép oly kevésbé lehet következtetni, hogy vannak *ikes* igék, mint abból, hogy mondják: álljék, mondol, a djál azt, hogy ezek is *ikes* igék. Szóval ha vannak is tájak, hol az *ikességet* megtartják, de azt lehet mondani, hogy legalább nagyobb része népünknek azt nem ismeri. Már Versegi harczolt a szenvedő alak ellen; s mivel az *ikességet* magyartalannak tartotta, a szenvedő igéket is meg kellett támadnia. Vak buzgalmában annyira ment, hogy az *ikességet* bizonyos vallásfelekezetnek tulajdonította, mintha ez találta volna fel, s ennek énekéhez is hasonlítja különösen a félmultnak *ék* ragát, mely az ő szavai szerint a c u t u s, et vagitui similis sonus. Hasonlóképen vélekedik a szenvedő igealakra nézve is, midőn ráfogja, hogy a sz. irás fordítói tanították rá a népet, a latin nyelv sajátosságait nem adván vissza magyarosan, hanem szóról szóra, nehogy valaki azt mondja, hogy megváltoztatták. Mennyire viszi a nyelvészt az elfogultság, kitetszik onnan is, hogy Versegi, kikelvén az *ikesség* ellen, azt állítja, hogy a félmultat is bizonyos hitvallás követői találták föl, s ráfogja, hogy csak néhány faluban, mely ily valláson van, dívik. Bocsánat! Egész Erdély él vele, s nem is mint félmulttal, hanem mint (történeti) multtal. p. o. akkoru almat kapék, mint a kujakom, mondja a székely s vele nem néhány falu, hanem amaz egész ország. Ez nem üte ki, azaz: nem ütött ki. Minap Kolozsvártt járék, a mit nagy Magyarországon így mondanak: jártam.

Vigyázzanak a szenvedő alak ellenségei, hogy okoskodásukban messze ne menjenek, a mint messze ment Versegi, midőn azt állítja, hogy a régiséghez alkalmazni a magyar nyelvet annyit tenne, mint azt mondani, hogy Ennius jobban tudott latinúl, mint Cicero; mert, ha szorosán vesszük a dolgot, csakugyan Ennius jobban tudott latinúl, mint Cicero, mivel Emins nem volt oly jártas a görög nyelvben, mint Cicero; már pedig azon magyar, ki anyanyelvén kívül mást nem tud, magyartalanságot nem követhet el, mivel az idegen nyelveket nem ismeri, melyek őt magyarságából kivetkőztethetnék. Csak az egymással határos népek sajátítanak el idegen szólásokat; de éppen e tájnyelvekben találni a legeredetibb, semmi idegen nyelvből nem származtatható sajátosá-

gokat. Vessük csak egybe a palócz: birónyi, birónul, birónutt-féle kifejezéseket az idevágó székel kifejezésekkel, és meggyőződünk az utóbb mondottak igazságáról. Azonban, valamint az irodalmi nyelv változik, úgy változik a nép nyelve is; s mivel ama régi magyar íróknak semmi okuk nem volt az *ikes* hajtogatást kigöndolni, mint azt Versegi magának képzei, minthogy ama nyelvekben, melyekből fordítottak, ily alak nem létezik, világos, hogy abban csak a nyelvszokást követték, valamint a tárgyass tárgyatlan igeragózásban s a szenvedő alak használatában is.

Egyébiránt igaza van a bírálónak, hogy a túlságos vellelés nem ajánlható. Mivelhogy vannak kifejezéseink, melyek szenvedő értelmet adnak a nélkül, hogy a szenvedő igeragokat használjuk, ne ragaszkodjunk oly szigorúan az idegen nyelvek kifejezéseihöz, hogy azokat szóról szóra lefordítsuk. Helytelenek bizony az ilyenek: *összehányatva lenni*, *összehívatás*, *műveinek fordíttatása* sat. A szenvedő igealaknak kirekesztését tehát az irodalmi nyelvből túlhajtottnak tartom; de azoknak nézetéhez igenis csatlakozom, a kik úgy vélekednek, hogy csak képesint éljünk vele.

KÖRÉSZ KELEMEN.

ELŐFIZETÉSRE FELHÍVÁS.

„Előfizetési felhívás“ nem jó; mert az igei főnevek objectumukat csak azon raggal követelik mint ige voltukban. A *föl*-lél *-ra* *-re* jár. Tehát lett: „Előfizetésre felhívás a M. Nyelvőr másod évi folyamára.“ De hisz amaz csak kivételes szerkezet, ez pedig csunya és hibás is!

Brassainak az „Előfizetésre való felhívás“ tetszett; mi annyit jelentene: olyan felhívás, a miért elő kellett volna, vagy érdemes lett volna fizetni, vagy a mivel előfizetni lehet. Szemre való menyecske, jóra való ember, akasztófára való gazember, alvásra való idő, használatra való pénz, stb.

Ragozott főnév után a *való* arra való, hogy amabból jelzöt csináljon. Hanem itt az „előfizetés“-nek nemcsak ártatlanul magyarázgatnia, hanem ki kell egészítenie a „felhívás“-nak értelmét, mely amúgy meglehetősen üres; azaz nem jelzővel, hanem objectummal, kiegészítővel van dolgunk.

A kiegészítő rendszerint elébe kerül a kiegészítettnek; és épen itt van a bökkenő; mert a mi az ige, vagy igei név elé kerül, az a szó nyomatékos. Ily esetben az igekötő elveszti természetes nyomatékát, és az ige után ugrik: ebédre hívott meg, és most előfizetésre hí fel; az igei névtől pedig végkép pusztúlnia kell: ebédre hívás, hegyre mászás, tánczba ugrás, előfizetésre hívás.

A miként a Nyelvőr hirdette, úgy nincsen jól; mert ha énekelte is Petőfi: „Befordultam a konyhába, Rágyujtottam a pipámra“; azért soha nem beszélt volna a konyhába befordulásról, vagy betekintésről, sem a pipára rágyujtásról; legalább prózában nem; mert a költői nyelvben ez is lehetséges, az igaz. Csakhogy az előfizetés mindig prózai dolog.

„Felhívás előfizetésre“ grammatikailag ugyan élélhetne; de így az „előfizetésre“ szó elvesztette nyomatékát.

Részemről a „felhívást“ sem tartanám meg; mert az annyit tesz, hogy „aufruf“; a magyar ember pedig csak megszólítja, felszólítja azt, kitől valamit akar. A nép szólíttatja, szóllongatja is, ha nagyon szabódik valaki. És ennek lehet igen nyomatékos értelme is; pl. szólítsd az az ökröt! nem szükségképen a szép „bimbó, virág“ nevén, hanem, ha úgy kerül, a nyüstös ostorral is, a boldog végével.

Mindezeknek alapján ajánlom a jövő negyedre az

Előfizetésre szólítást!

BABICS KÁLMÁN.

MATKÓ ISTVÁN MAGYARSÁGA.

II.

Figyelemre méltó szók és szóalakok.

- Magzatozás: nemzés, születés. 3
 marczongó: marczangoló... Christus testének marc-
 zongói. 436.
 megcsábúlt: elbódult, megtébolyodott. 2. 92.
 meglassodik: lassodik. 251.
 megrikkantja magát: elkiáltja. 80.
 megrivallik... nagyot bödül, megrivallik 107.

- merő, igchatározó gyanánt... ha merő hortyogva is. 217.
 mi helyen — ottan: mi helyt — azonnal... mi helyen
 olvasák, ottan — — esmérék. 231.
 minden: mindenki... hogy lássa minden. 295.
 mivesember: mesterember. 453.
 mulat: mulaszt. 251.
 ná m: lám, ind. szó... Ná m feltalálák. 369. 345.
 nyálaskodás: irkafirka, gyermekfecsegés. 2.
 oktondéság: tudatlanság. 157.
 óv: ó... Ov és Vj Testamentum. 14.
 ökre ndezés: ökör kérődzése... min kezd el ökre nde-
 zését? 2.
 őszveleg: összevéve, együttesen... akar külön, akar ősz-
 veleg szóllottál. 308.
 paj-társ: pajtás. 82. 197.
 pántolódni: vitázni, czivódní. 3.
 párttartó: pártfogó... Nem csudálom hogy párt-
 tartója. 338.
 penig: pedig; d-vel még nem fordul elé.
 pilis: tonsura, kiborotvált fejtető. 92.
 pipeskedés: kérkedés, maga felcziczomázása... a régi-
 séggel való pipeskedés. 107. 116.
 popiom: ungventum populneum. P. P. 105.
 popozlár, valami csúfoló szó, talán popá-val rokon..
 hajda még popozlár Mátyás. 216. 257.
 rí: kiált... harsogóbb torokkal rijjon, ha mit akar. 107.
 — Ép úgy mint az angolban is a cry kiáltani-t is, sírni-t
 is jelent. — Talán e rí gyökérből származik ezen, csupán a Ba-
 laton vidékén ösmert tájszó: rianás (= rí vagy rív+am, an
 ige képző, mint pl. futam-ni, folyam-ni), mely alatt a balatonvi-
 dékiek a tó befagyott jegének nagy ropogás és dörgés közt való
 megrepedezését értik.
 rop... ropják a tánczot. 299.
 roshad: roskad, pusztul... könnyen roshad és sorvad
 el az hitván sárbúl porló fővényre raggatott új épületed. 371.
 simbelődik: zsémbel, 139.
 sohult: sehol, t helyrag. 35. — sohonnai: sehonnai.
 sugorgás: a test tagjainak összehúzása, bujkálás... elil-
 lantván nagy sugorgással. 309.
 suhanczár: suhancz, fiatal legény. 7.
 szédelgés: kábultság, bódultság... a te Tök fejed szé-
 delgése szerint. 308.

széllel: széllyel. 147.

szenyved: szenved. 91.

szepelkedik: erőlködik, törekszik, talán rokon e szókkal: czipel, czipelkedik 15. — szepelkedés. 100. 114.

szíjalt: szíjalt rák. 401. Valami asztalra feladott rák-ételt ért alatta.

színes: színelt... nem vagyunk Pharisaeusok, hogy szín es igazságunkkal pipeskedgyünk. 401.

színmutatás, előbb szó, tehát közvetlenebbül útal a jelzett fogalomra, mint a most divatos színlelés. P. P.-nál színlem még = coloro... színmutatás nélkül követik a szeretetet. 276.

szinnyez: szépít... helyesen szinnyezi e a bűnt? 445.

szurdok: zug. 140.

tacskó: P. P. szerint canis vestigator, s itt is oly értelemben látszik előfordulni; de jelenleg népünk, legalább az én tudomra, kis gyermek, kölkök értelemben használja feddés vagy ócsárlás kifejezésére. „Elhallgass haszontalan tacskó.“ „Akkor még te kis tacskó voltál“ sat. ... igen jó Görög lévén, kinek te tacskója sem lehetnél. 256.

talám: talán. 108.

teker: elcsavar, félre magyaráz. 2. — tekercs. 420.

temérdek: vastag... temérdek a pofád. 37.

terempt: teremt. 391. 425.

tésis = te es (is) is, pleonasticus alak. tés = te is használatos az Alföldön 110.

tétova: tova, széllyel... nem gyúrhatcz annyi sárt, hogy a Bányász tétova nem csapattya. 305.

tött, egyenlő szerepe van a való-val, határozóból melléknevet alkot... isten veletek tött frigye. — Sámbar felőlem tött szava. 322. 221.

tulajdon: valóságos, voltaképen való... Vallyon azért tulajdon gyökér-é, tulajdon ág-é? 427.

tur: ulcus saniosum, P. P... vakarja turját. 73.

ugyan... ugyan csak azont tanították. 56. 113. — Az ugyanaz alkatrészei még különválva; ugyan = épen.

vakarodik, kivakarodik: kitakarodik, elmegy. 7. 57.

vakjában: vaktában, vakon... Miért követtek vakjában? 392.

valóság: lényeg... a házasság kötelinek essentiáját, valóságát bontya el 444.

váslal: vásol. 21.

- vérhűtt, vérhüt: hült vérű... vérhűtt indulatú 14.
 15. vérhüt ember! 121.
 vijtat: vitat. 220.
 villongás: vita, egyenetlenkedés. 395.
 virgancz... feleségek nincsen, hanem az ágyasok virganczok nálok. 441.
 Vordán, hihetőleg pénzverő helyi hivatalnok czíme. 216.
 zabgyermek: törvénytelen gyermek. 109.

KOMÁROMY LAJOS.

A MAGYAR NYELV

A hírlapokban.

Pesti Napló, 63. sz. esti kiad. — Színház. „La-roche — f. hó 15-én ülte meg a — színház kötelékébe lép-tének évfordulóját“. Tán hurokba lépett? kérdezné a németül nem tudó tiszai magyar. Nem biz az, hanem Ballagiban ver-trag = szerződés, kötés, s a fordító ez utóbbit különösebb-nek tartotta, meg talán az eintreten-hez is jobban illett, mint a szerződés, s lett belőle e szörnyeteg; e h. a színházzal szerződésre léptének sat. — „Nemcsak Bécs, hanem egész Ausztria vett részt“, e h. részt vett. Az „Ausztria“ szón nincs mondat-hangsúly, tehát rendes szórend veendő. — „Elér-zékenyülten köszönetét fejezé ki“ e h. fejezé ki köszönet-tét. „Elérzékenyülten“ hangsúlyos, tehát nyomban követi a ra-gozott ige.

69. sz. esti kiad. „E tény *letükröződik* amaz interpella-tióban“, e h. vissz atükröződik. Németül persze sich abspie-geln. — „A Svájc“, ez is a die Schweiz fordítása. Ha a németek Svájcot vidéknek képzelik, s nem úgy használják mint az országok neveit, t. i. névelő nélkül, ám legyen; de nekünk magyaroknak Svájc mint ország tűnik fel, tehát „a Svájc“ ép oly idegenszerűen hangzik, mint „a Magyarország“. — „Zi-mony is *vámkülzéléknek* nyilvánították“. Azt hittem, csak a ma-thematikuskok előjoga ily szép szokat csinálni: *külzéléki hánylat*; de már megkivánták a hírlapírók is, pedig „vám on kívüli“ kifejezné azt a fogalmat, s hozzá még meg is értené a magyar ember. — „remény van arra nézve (= remélni lehet) *misze-rint egyhangúsággal* fog megválasztatni.“ (= hogy egyhangúlag megválasztják követnek). Nagyon kedélytelen emberek lehetnek azok a választók; kiknek választási működésük oly monoton lesz. Mert ezt értjük belőle.

70. sz. regg. kiad. „A nemzet nem ismerhet semmi akadályt, hogy pénzügyét — *rendezzé*“ e h. ne rendezze. Vajjon így beszél a magyar: A kapu elé akadályt tett, hogy *bemehessek*? — Kecskemét városa, melynek tanodájában semmiféle vallástan *elő nem adatik*“, e h. nem adatik elő. — Akad. tudósítás. „A debreczeni grammatika *empyrismus*“, tehát felgyújtása, s nem: tapasztalati eljárása. T. i. *ἐμπειρισμός* = felgyújtás; *ἐμπειρία* = tapasztalat. Íróink egy része azt hiszi, hogy az az igazi görögség, ha *i* helyett *y*-t írunk; legalább a „*stylus, hyppodrom, empyrismus*“ stb. arról látszanak tanúskodni. Ez maga is mutatja, hogy kár volt a Napló-nak oly nagyon sietni a Müller Miksa levelének közlésével.

Budapesti Közlöny. 72. sz. — „Gráciban a községtanács elhatározá alapítványt *állítani fel*, s Bécsbe *egy* küldöttséget indítani, *engedély kieszközlése végett arra nézve, hogy*.“ — Az előbbi germanismust s ez utóbbi pongyola szóhalmazt el lehetett volna kerülni a határozatlan módú igének *hogy*-os mellékmondatná alakításával ilyen formán: elhatározá, hogy alapítványt állít fel, s küldöttséget indít engedélyt kieszközölni. Az elhatározó igének határozatlanmódú igével való németes használata gyakran előfordúl a K.-ben, pl. ugyan e lapon: „elhatározá *javasolni*“. — „Meaux választatott *előadódá ezen javaslat iránt*“ e h. e javaslat előadója vá. Az *iránt*-ot *-ra -re nézve, tekintetben* synonymjával többször helyesen, magyarosan használja a K.; de az előbbi példában nagyon lazán fejezi ki az *iránt* a kifejezni szándékolt viszonyt. Helyes pl. az *iránt* használata ez esetben: „A napirendretérés *iránti* indítvány“; de már ezekben: „a rabszolgaság *iránti* javaslat“ és „a *bizottmány* tagjainak nevei *iránt* egyetértés létesült“ (e h. nevükben megegyeztek), helytelen. Amott azt lehet belőle kiérteni, hogy a rabszolgaságot, annak fönntartását javasolják; emitt az a hiba, hogy: egyet értünk valamiben és nem valami *iránt*. — Ez is furcsa, minden, csak nem magyaros szóhalmaz, melyben az *iránt*-oknak is nem kis szerep jutott: „A. indítványa *enquête* eszközölése *iránt* az angol bank *iránti* törvény tárgyában — visszavonatott“. Így talán egy kicsit jobban meg lenne fészelve: A. indítványa, hogy az angol bankról szóló törvény ügyében *enquête*t hívjanak össze. — „Castanon hadoszlopa *meglepetett*“ e h. meglepték. A K. szörnyen szereti a szenvedő alakot, pl. a 73. sz. 616. lapján ily gyönyörűséges virágok díszlenek: „Minthogy annak fölküldetése nem sokára *eszközöltetik*, a műbarátok *érdeklése tekintetéből* (?) *megjegyeztetik*, *miszerint* —“

73. sz. „O cs. és Apostoli királyi Felsége *legkegyelmesebben méltóztatott* az altábornagyi rangot *adományozni*“ e h. *legkegyelmesebben adományozni méltóztatott*. — „A — *beállítva volt* postahivatal“ e h. s z ü n e t e l t. — „Az államkormánynál minden kiegyezési kísérlet“ e h. k o r m á n y n á l v a l ó. — „a szerződéstől (e h. szerződéstől való) visszalépés“. — Ezeknek méltó párja a 74. sz. 623. lapján: „*jövő évrei* hajóépítési program“. — „ha egyes kérdéseket néha *könnyen is megold*, másokat tüzetesen is tárgyal“ e h. k ö n n y e n o l d i s m e g. (Lásd a szórendről a Nyelvőr I. k. 4–6. száma.) — Thiers kijelentésének — tartalma következő: *O* fájjalja hogy —, *ő* erősen meg van róla győződve“. Mindkét esetben fölösleges az *ő* (l. Nyelvőr I. 193.) — „Appert tábornok alkalmas helyet keresett B. tábornagy perének tárgyalására, a haditanácsoknak *szentelt* (= átadott) termek *le fogván rontatni*, s a miniszter azt *óhajtván*, hogy“ sat. Az okhatározó mellékmondatoknak, kivált ha a főmondat után állanak, ily *ván*, *vén*-es szerkezete sehogyse magyaros, s a latin ablativus absolutus utánzásának látszik. A magyar ember kiteszi ott a m i n t h o g y, m e r t kötőszót. Az időhatározó mellékmondatok inkább megtürik a *ván*, *vén*-es szerkezetet, csakhogy a mellékmondat mindig előre bocsátandó. Pl. korán kelvén, kimentem a mezőre. Bár a nép itt is inkább koordinálná a mondatokat s pl. így mondaná: korán keltem s kimentem a mezőre.

Általában véve azonban a Budapesti Közlöny nyelve politikai nagy lapjainké mellett elég magyaros; de hogy nyelvrontó korszakunkban beléje is férköznek be hibák, a felhozott példák mutatják.

Ellenőrz. 37. sz. — Böhm Károly cikke. „Az olvasó nem tudja, mikép *jött* Zs. a széptani levelekhez“ e h. mikép j u t o t t. V. ö. Nyelvőr I. 82–86. l. — „Zs. annyira *van elfogulva*“ e h. e l v a n f o g ú l v a. — „Zs. annyira *áll felettünk*“ e h. f e l e t t ü n k á l l. — „mindenkor *úgy* (e h. í g y) szól: (következik az idézet)“. — „Már az is *gerjesztett volna gyanút*“ e h. g y a n ú t g e r j e s z t e t t v o l n a. — „Horviczot *kiírja*“. K i í r n i v a l a k i t = írás által a nyilvánosság elé vinni, pl. Majd kiírlak az újságba. De egészen mást tesz: Horvicz b ó l kiírni, vagy átírni, vagy: Horvicz munkáját lemásolni; s ezt akarta cikkíró az idézett szavakkal mondani.

74. sz. „Ezen befolyás *nem* csak negative *gyakoroltassék* a kormány által megerősítendő választmány tagjaira *nézve*“. 1) A mondat tiltó, tehát *ne* teendő a *nem* helyett. 2) A *nézve* fő-

lősleges, teljesen elég: befolyást gyakorolni valakire. — „módosítsák a *kérdésbeni* szakaszt, e. h. k é r d é s e s, k é r d é s b e l i. — „a karlisták 3 ágyúval vonultak be a francia határokon, *noha azok a francia kormány által szigorúan ellenőriztetni ígérkeztek*“. Szörnyen idegenszerű mondatszerkezet; mert ide nem számítva, hogy az „*ígérkeztek*“ hihetőleg tollhiba i g é r t e t t e k helyett, — először is az *ígér* ige után a magyar *hog*y-ot használ, és nem határozatlan módot; azután meg a szenvedő ige használata, kivált itt, egészen latinos vagy németes. Általában véve az Ellenőr folytonosan nagy gonddal ápolja a szenvedő igealakokat, mintha megesküdt volna velük; alig van sora, melyben ez idegenszagú növény ne sértené az olvasó nyelvérzékét. — „a Svájc“ e. h. Svájcz (l. föntebb). — P o s t a ü g y: „ideiglenesen beállítva volt postahivatal“ e. h. szünetelt.

75. sz. Külföld: „A vasútak megváltása *az állam által lön legközelebb megpendítve*“. Kétértelmű, szabatosan így: Legközelebb megpendítették, hogy az állam megváltja a vasutakat, vagy: a vasutaknak az államtól való megváltását. — „*játsza*“ e. h. j á t s z a. — „tagadta, hogy a különböző vallásfelekezetűeknek velök született *joguk oda temetkezni*“. Világos, hogy itt a jogállapot nem valódi, csak lehető; szükségkép ki kell azért tenni a föltételes módú ígét, így: tagadta, hogy a különböző vallásfelekezetűeknek velük született j o g u k v o l n a s a t.

KOMÁROMY LAJOS.

EGYVELEG.

(Tanúlságo s kritika.) A múlt hónapban egy értekezést olvastunk fel az Akademiában, mely „A helyes magyar kiejtés“ címmel a Nyelvőr III. füzetében is megjelent. Ez értekezésünknek éle első rendben a nemzeti színház ellen volt irányozva, hogy nem egy tekintetben hibás, megromlott kiejtéssel él, s hogy nevéhez kötött tekintélyével a ferdeségeken nagyon is kapó avatatlanokat rossz útra kalauzolja; s aztán rámutattunk e kiejtésbeli vizásságokra s ezzel kapcsolatban rá a kétségbe nem vonható helyességre is. E fejtegetések megemlítésekor néhány lap a következő észrevételt csatolta soraihoz: „A mit az értekező mond, mind igaz, helyes; de hisz e tételek helyességét nem is vonta soha senki kétségbe.“ Mintha csak Ovidius Medeáját hallanók szólani: Video meliora proboque, deteriora sequor. Helyeslik a valót, az igazat, míg tette nem kerül a dolog; de akkor hátat fordítanak neki s a rosszhoz szegődnek. Már innen-onnan negyedik évtizede, hogy áll a nemzeti színház s ugyanannyi idő óta uralkodik az

ország első színpadján ez a corumpált kiejtés, s emelkedett-e valaha, kérdjük, csak egyetlen egyszer is bármi szerény hang a napi sajtóban e szakadatlan nyelvcsigázás ellen? Ha belátta s belátja a sajtó szavaink igazságát, mért tűrte s tűri még most is egyre némán, hallgatagon azt az izléstelen, vagy mondjuk a mint mondanunk kell, azt a förtelmes, fülsértő kiejtést, mely oly vastag csorbát ejt nyelvünk széphangzatán? Pedig Feleki, Paulai, de kivált ez utóbbinak tanítványa, Bogdanovics Krisztina, s mondhatni Szigeti József kivételével mindnyájan, oly fokra kezdik vinni már e tekintetben a visszaélést, hogy romlatlan, egészséges fül hátborsózás nélkül többé nem hallhatja beszédüket. A mit tehát a napi sajtótól megkövetelünk, a mit kötelességünkben áll megkövetelni, az, hogy ne csak elismerje a jót, helyeset, hanem a rossz ellenében teljes erejéből iparkodjék is érvényre juttatni.

(Az *ik-es igék* ellen.) „Új nézetek a magyar nyelv szerkezetéről“ című értekezésének I. számában, mely február havában jelent meg, Magyarházi (álnév), kiről a kiadók szava szerint a véleményadásra fölkért szaktudósok azt sejtik, hogy az egyik legkitünőbb stilstánk, az *ik-es igék* divatos ragozását támadja meg, s e ragozásnak alaptalan voltát ügyekszik kimutatni. Helyes elveket követ-e támadásában, megállnak-e tételei s bizonyítékai, alapos, helyes-e tehát a következtetés, mind ennek kimutatását akkorra halasztjuk, ha Riedlnek ugyane tárgyról tartott értekezései napvilágot látandnak. Mind a kettő egy kérdést bolygat, ha tehát egybevetve vizsgáljuk s rostáljuk meg argumentumaikat, annál világosabbá lesz előttünk, sikerült-e bizonyítaniok, hogy az *ik-es igék* számára felállított külön ragozás csakugyan oly alaptalan, mint ők állítják vagy sem. Az ismeretlen szerző egyébiránt erősen hiszi, hogy „ha tanát általános érvényre nem emelheti is egyszerre, még mielőtt a ránk viradt 1873. év leáldozik, a nézetét osztók tábor a sokkal nagyobb lesz, mint a divatos, de semmi helyes alappal nem bíró ragozáshoz ragaszkodók.“ Meglátjuk.

(Közkiallítás, ját, ficz.) Ime három új szó, melyeknek elsejét a Reform, másodikát a Pesti Napló s harmadikát a Fővárosi Lapok tették ajánlatba. A *világkiállítás*, úgymond a Reform, a német „weltausstellung“-nak egyetlen fordítása; s megdorgálja készítőit, hogy mért nem néztek körül más népeknél is, s ha már csakugyan fordítani akartak, mért nem fordították inkább a magyarnak megfelelőbb francia vagy angol kitételt. Igaza van. Az *egyetem* is, *általános* vagy *közkiallítás* mindenesetre ajánlhatóbb; mert a magyarban

a két összetett főnév közt, melyeknek utóbbika transitív igéből van képezve, a legtöbb esetben objectív viszony van s csak igen ritkán subjectív, pl. disznóölés, istenkáromlás, erdőírtás, kukoriczakupálás s így világkiállítás is. — A székely „ját“ (pajtás) szót az idegen „drusza“ helyett ajánlja a Napló; ajánlatának van alapja, s még akkor sem láthatnánk benne az értelemre nézve erőszakolást, ha csupán a „pajtás“ jelentésben élne; de Sándor István szótára szerint annyit tesz mint: az on egy nevű, drusza. Az irodalom jól teszi, ha forgalomba hozza, de azért a „drusza“ is bátran megmaradhat tőle; nagyon jó szó ez a maga helyén; minek volna megfosztani tőle nyelvünket? — A Fővárosi Lapokban pedig Höke Lajos uram áll elé s az idegen „sport“ s „witz“ helyett ajánlatba teszi a „*ficzkándozik, ficzomodik, ficzkó*“ szavakból elvont *ficz* gyököt.“ Mi azt gondoltuk, hogy az ily bukfenczvető nyelvészkedés már végkép lejárta napjait; de a mint a tapasztalat bizonyítja, csalódtunk hitünkben. Egypár eltévedt, szerte bolyongó „gyökelvonó nyelvész“ néha-néha még fel-felbukik, hogy tudománynak keresztelt „ficzeivel“ mulattassa a közönséget. Hanem az ilyen sületlen „ficzek“ ellen egyszer s mindenkor komoly óvást kell emelnünk. A Borsszem Jankóban vagy az Üstökösben szívesen vetjük volna ez indítványt; de a Föv. Lapokban, megvalljuk, roszúl esett vele találkozunk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Fogfájás ellen Urusság.

(Háromszéki tájejtés szerint.)

A kinek a foga fáj,
Nem kell egyéb urusság,
Nagy sült lúd, meleg máj.
Felnőtt fának tetejibe zöd füvet,
Tinótánczot, lórugást,
Hódos kossó síkótást,
Mázás keméncze sirást,
Hót malom zugását
Észsze kell szédni,
Mozsárba kell ténni,
Jól még kell törni,
Fog udvába ténni.
Ha használ, használ,

Ha nem használ, ménny a választott hejyre,
 Ott találsz egy embért,
 Felesége Lukács,
 Maga Guja Tamás,
 Jár kurta béléznába,
 Övedzik hót pallagba,
 Ott vagyon egy fa,
 A kapun kívül, az ajtón belől
 Világtalan szilvafa,
 Ezen terem a türömfű,
 Ebből nő ki a jaj-lapi,
 S ha én elégre nem tuttalak tanítani,
 A többre tanított.

KRIZA JÁNOS *).

Népmesék.

A g a z d a g t ö r ö k.

Vót écczér egy igen gazdag török, annak vót écs csunya vién gyűlütelen feleségé. Az a török mindig emberhust évétt, émént nagy messzi országokra, és a gyerekéket mind ésszü szétté. Éccér mikor haza mént, vütt két kövér legincskit velé. Mégparancsúta a feleséginek, hogy mire másécczér hazamégy, süssö még neki. De a feleségé aszonta, hogy a gyerekék erüssek, ném bir velék, ném birja béténnyi űket a keménczibe; erré a török aszonta, ütesse bele a talicskába űket, asztán bétóhattya. Akkor éfütötte a vién banya szérin a keménczit; mikor a tűz léhammatt, akkor montaa gyerekéeknek: űlleték belé fiaimak a talicskába, én maj talicskállok tütéket; avvé az örvíjjé (örvvel, ürügygyel) akarta rá-szénnyi a vién asszon a gyerekéket, hogy maj akkor bétolla űket a keménczibe. De a gyerekék igen okossak vótak, aszonták a vién asszonnak, űllön belé elsübe maga, mi maj mékporvállok magát talicskányi, ha ébirjuk-é? Akkor asztán beleüt a vién asszon a talicskábo, ezek bétóták a keménczibe, és mégsüttik. Mikor még-süt, akkor tévüttik a kálhász szobábo, jó besószták, asztán a kálho sorokba féálitották. Mikor asztán a török haza gyütt, keréste a

*) Sajtóhibák: I. évf. 383. l. a helynevek közt Nagy a s z ó i o l d a l a h. olv. *Nagyaszó oldala*, Karrah éjja h. *Karahéjja*. — 384. l. Kaszálók van nyomva *Szölők* h. A kaszálók kimaradtak: Bökögyrét, Csákrét, Csortos, Násza. — 426. l. Helynevek u. kimaradt: *Maros-széken*. — II. évf. 39. l. 18. sor: kisirul h. olv. *kisirül*. — 45. l. 2. sor alúl: Inlai h. olv. *Iszlai*. — 46. l. 16. sor: sz arukról h. olv. *patukról*, Bostorok h. *Bozstorok*. 31. sor: veszik h. *vétetik*.

feleségit mindénütt, de nem taláto suhun. Hát amin járkát a szobábo föllebb-alább, écczer csak beleakatt a kálhosorokba és sütt emberbe, métt igen nagy szaga járt a házbo. Akkor neki állott a török énni, aszt gondóta, hov valamellik gyerék van odaálitova. De olan kemin, még olan sós vót, hos séhugyan sé éhette még a török. Akkor keszte vizsgányi, hát látto, hon ném a gyerék, haném a feleségé. Akkor mékharagudott a török, keszte a gyerékeket keresnyi, métt gyanította, hogy azok süttik még a vién asszont. Hát éccér csak méktaláto üket ém magos fa tetejin. Kérdi tölök: „Fiaimak hogyan ménteték fő arra a magos fáro?” „Hát uh, hogy kötelet köttünk émmás nyakáro, asztán főhuzogattok émmást.” Igy akarták a törököt megcsányi, hoty főakaszszák. Akkor bémént a török éf fejszijit (fejszéért), hom maj a fát lévőgjo, asztán léesnek a gyerékek; de mire kümént, légyöttek a gyerékek a fárú, főméntek ék kalangya szómáro. A török kérdi üket: „Hogyan ménteték fő, fiaimak, ara a kalangyáro?” „Hács csak uh, hogy égy ódát téttünk, azon másztunk fő.” Ugy akarták a gyerékek, hom mikor a török főmász, ézőkik az ódát, asztán a török lébakfinczál, agyonüti magát. Akkor a török bémént gyójtuit (gyujtóért), hom maj méggyójtja a kazát, asztán a gyerékek bentégnek. De a gyerékek addig léfuttak a kazárú, mingyá ot fót a tenger, átihusztak (átusztak) rajta. Mikor a török látto, hot túfelü a parton vannak, kéátott nekik: „Fiaimak, hogyan ménteték áti azon a nav vizen?” „Hács csak uh, hogy én nat termis küet köttünk a nyakunkra, asztán uh husztunk áti. Erré a török keresétt én nak küet, nyakáro köttö, hom megporvál átihusznyi. De a min béugrott a tengerbe, mingyá beleve-szétt. Akkor a gyerékek jó künevették: „Ne néked, uk köllött, té bolond török!” Akkor asztán a gyerékek visszagyöttek, a házná mindént főkerestek, hát écs csunya nar rökkent (nedves) pinczibe megtaláták a töröknek a pénzt, bihalbörbe vót bévarrova. Akkor asztán mingyá építettek én nak kontignáczius kastit, asztán mékházasodott mindénik, évéttik a tündér király liányait, még most is ének, ha még ném hoatak.

(Örség.)

GAÁL FERENCZ.

Az éccéri gyerék.

(V. ö. Krizánál „Apám lakodalma”, s a M. népk. gyűjteményben I. „Az egyszeri gyerék.”)

Éméntem a malomba; főraktam az ökröket, befogtam a zsákokat. Kértem a mónártu: há mént a malom eprészni? aszt monta, ném tuggya. Éméntem én aszt keresnyi. Gondukottam, hogy a sipkám pérémgyibe van ég gombostű, ledugtam a földbe, rátettem a kalapomat, fölátam én oara. Tí-tú tekingeték, mégse

láttam sehun sé. Lé akartam szállanyi, bele estem a Dunába; annyi halat csaptam ki, hogy a bátyámnak három vasas tengölös szekere három íjje, három nap sé tutta haza hordanyi. Oara gyütt é gyerek, török basás seggibe! mind evüttö a zsebgýibe! Elindútam haza felé, értem égy erdőt, beméntem én abba. Főmentem éf fára csókafiakat szennyi, odaszorút a kezem. Gondukottam, hogy a bátyámnak van égy ujdonat uj szekérczéje, hazaszalattam érte, kivágtam a kezemet és a csókafiakat; égyget sé tuttam megfogni. Elindútam haza felé, írtém ék kertészkertét, beméntem én abba. Főmásztam a földön futó huborkafára, onnan széttem a szíp piros oamákat. Méglátott a kertész, um mégdobott ék körtévê, hocs csak uk kipégétt kopogott az ódalam bordái között a csákán foga (nem foka; tû f o g, lajtorgyaf o g stb.).

SASS JÁNOS.

Találós mesék.

Csepreghiek.

Icin-picin álot,
Feketibe járok,
Nincsen az a szíp lyán,
A kive ném hálok.

Vagy: Jaj té picin álot,
Feketibe járok,
Nincsen olyan dámo,
Kibü riszt ném várok. — B ó h a.

Áll elejbém,
Tú belém,
Fordics égyget,
Nyú belém.

Almárjom és kulcs.

Csérfa csattanik,
Ezér ága pattanik,
Ezér ágán ezér físzék,
Ezér físzékbe ezér tojás,
Ezér tojásnak ész-szike. — N a p.

Sé ném rágják,
Sé ném nyelik,

Mégis jól esik. — Pipa, szivar. Bele szörös. — Sapka és fej.

Rövid vastag csécsés lyán

Mindig savanyót kíván. — B u b o r k a.

Mikor vót égy esztendő három hét? — 777-ben.

Méllyik szentnek van a templomba faszája? A méllyik fábu van.

A malomba méllyik ik-nek legnehezebb? — A méllyik étörík.

Esztendős nyul mibe mégy? — A másodikba.

Meddig fut a nyul benek? — Közepéig, mer onnáj má kinek fut.

A szántó-vető mér mer mégállonyi a düllő végén? — Mer ném fil, hogy ébillenyik.

Méllyen ekin szántottak elsőbe? — Ujjon.

Mi mégy be legelsőbe a templomba, ha be van csukva? — A kulcs hangya.

Mi nagyobb az istenné? — A keresztfája.

Az istennek mikor vót farka? — Mikor galamkí-pibe vót.

Micsoda szentnek kócos a farka? — A harangkötélé.

Mi mégy be fejtetőn a templomba? — A csizma patkós szég.

HORVÁTH JÁNOS.

Orségiék.

Négy fülü Balázs, két fülü Mátyás, lölkő nincs, lölköt vár. Mi az? — Bölcső.

Fejér mind a téj, de ném téj, kerekes mind az óma, de ném óma, gallérgya van mind a köpönyegnek, de ném köpönyeg. Mi az? — Fehér kerek répa.

Sár a lába, sár nadrágja, furkó feje, fa ködmenye. Mi az? — Káposztafeje.

Bottya, kalaptya, ezrén ünek alatta. Mi az? — Má k.

Neköm olyan lányom van, ha ki akar gyöni a házábú, hát kirugja az ódalát. Mi az? — Gesztenye, dió.

Amott mégy egy tippe, toppa, hátán vüzi genye gunya, széme négy, fülő négy, körmő pedig huszonnégy. Mi az? — Lovaskatona.

ZELLES ILMA.

Göcseji párbeszéd.

— Dicstessik a Jezus Krisztus szen nevé, szöröncsis joa napot kíványok főtisztelendü naccságos uram. Hács csak azé gyöttem vuona főtisztelenduram, hogy a Páli fijamot szeretnéem tanitatnya; mer naon okos fiu, az egész gyeörök csuppa ok; a zaptyik is éppen ollan okos éembör voat. Eszt a gyeörököt még a högyre is e meröm kunnyi; ub belé ereszti a bort a korsuba mind ögy öreg cselid; aután a pögyit (dugóját) so sé haggya rátétetlen; másképpen is a fejő is akámas nagy, sok tudomán beli férne. Ug gondolom juo pap lösz belüllő.

... Aggyon isten szöröncsis jó napot, kerüllön kê közébb komám uram! Hács csak aszt akarnám mondanya, hosz szörözzön nekém ögy szógát. Talán hiszi jó lönnő aza bátor-forma naon sindesz dongás. Vönnejik neki ék ködment, még ép pár bocskort; husz forint sájtoba lénné neki a fiizetése.

— No de komám uram még ék kisz szűrt, mög aon tú még ép pár bocskort is vöhetné neki; legalább ha akár vendiségbe, vagy az urakat mögy hordonya, hal lögyön a szöginnek ép pár juoravalu lábbéljé.

... Aggyon a zuar iste szöröncsis joa napot kedves komám asszon, hát hoá mögy illen szomorun, miért bánkudik?

— Hát honné bánkunám, mikö a gyeörökök aptyik ollan naon beteg. Akkorán fáj érté, a besü részém. A zembör még ollant is bánno, ha mellik ném ollan bátor éembör mind e. Higgye é komámasszony, em mindig ollan juo vót, sohasé gorombította lö a zcembör györökit. De mos ném érék rá szerettem komám-asszon toább beszélgetnyi; maj vasárnap a högyön kü beszélges-sék magunkat. Isten velik addigra is.

PFEIFFER JULIA.

Gúnynevek.

S z é g l e t L a c i. Eszt azé nevezik így, mijje naon tájbász (gyüge, kurta eszü.)

Z s i b a P é t é r. Em mög mindig fázott.

C s u m u J ó s k a. Esz mög aji, mijje naon nab bagut (zsiros dohányt) szokott főtényi.

B o c s k o r J ó z s i. Em még mindig legszöbben tutta fökötnyi a bocskorát.

H a l á (Halál) M i s k a. Miétt mindig naon sáppudott (halavány volt).

T i l l i F e r k u. Éccö naon mögröszögött, autá mindig asz számuta: tilli, tilli, tilli.

B o k á s G y a n k u. Mijje miko mööget, a bokáját mindig öggyü hajgállo.

(Páka.)

PFEIFFER JULIA.

Személynevek.

1. É r k e s e r ü n (az Érmelléken). 1. C s a l á d o k: Budai, Csató, Csermel, Csókási, Dezsőfi, Dobsa, Erős, Fráter, Gázsi, Goda, Huszti, Ibrányi, Irinyi, Józsa, Kövér, Kúti, Nemes, Orosz, Ozsvát, Pécsi, Polyák, Pongrácz, Radácsi, Ravaszdi, Sági, Szombati, Ujvári, Vincze. — 2. G ú n y n e v e k: a) Zsidóké: Bornyúláb. Csigaseggü, Csizmaszár, Gombszemü, Gömböcz, Hajnal (veres zsidó), Kasfar, Kútkölöncz, Kutjaböndő, Lapiczka, Lőcslábu, Máléliszt, Melegágy, Nyershegyes, Poczbür (nagy kiálló vakszemei vannak, mint a lenyúzott s kifordított pocz- azaz patkány-börnek), Rádillik, Rókafúró, Rút rántás (veres is, szeplős is, szóval rút) Uj rókabür (a Rókabür nevűnek a fia), Vadhörcsög, Vadmacska

Vakarókés. Vinvölegín. — b) Az egyféle vezetéknevűeket így különböztetik meg: G á b o r o k (Gábor Mihály, Gábor András stb.): Selymi Gábor, Kupa G., Hegedüs G., Fekete G., Tószili G., Szatyingos G., Veres G., Kurátor Gábor. Szatmáriak: Sós Szatmári, Nagy Sz., Szecsku Sz., Paszulycsira Sz. Kis-ek: Bogarász Kis, Zugi vagy Zé Kis, Fekete Kis, Kágyesz Kis, Tolvaj Kis, Rittig Kis. Sas-ok: Maszli Sas, Fekete S., Kis gazda S., Czigán S., Csikós S., Göndi Sas. Nagy-ok: Balázs Nagy, Gerő N., Világbíró Nagy (a malom alatt az újságot magyarázta). — Zsíros Szilágyi (zsírt lopott).

MÁRTON IMRE.

2. Szentgálon (Veszprém vm.) Családok: Benkő, Bércz, Csizmadia, Csuporos, Fazékas, Fejes, Finta, Gelencsér, Gyepes (némelyek Dienesnek írják), Langalló, Meleg, Pados, Puska, Rogyó, Sebők, Südi, Szilvádi (vagy Szívádi is), Szürszabó.

WEISZ JÓZSEF.

3. Dobronakon. Kihalt családok: Danzsa, Kozma, Kömpe, Köteles, Závéc. — Élők: Biró, Both, Bürmen, Csuka, Czár, Darvas, Deák, Devecz, Fejér, Gerencsér, Göntér, Györi, Hajba, Hancsik, Hermán, Kórin, Marton, Máthé, Miholics, Pálfi, Ripics, Szakály, Szanták, Torma.

FATÉR JÓZSEF.

4. Betlenfalván (Udvarhelyszékben). 1. Kihalt családok: Kornis, Mikes, Nagy, Ordai, Simén, Szeredai. — Élők: Ambarus, Árva, Balási, Barabás, Basa, Bokor, Csutak, Fábián, Ferenczi, Fülöp, Gálfi, Hajlól, Henter, László, Mihály, Osváth, Paal, Pál, Sándor, Simon, Soó, Szalai, Tamás, Tibád, Tóth, Török. Ugron. — Gúnynevek: Hanga (nagyot halló és hangosan beszélő). Kardalus (bal lábával vontatva járó). Kuli (bőbeszédű). Susuj (dunnyogó).

PAAL GYULA.

T á j s z ó k.

Gyöngyösvidékiek.

Abajdos: kuszált.	Csima: káposzta torzsa.
Azolta: azóta.	Cséllag: csillag.
Bi: biz.	Csahol: kohából tüzet csíhol.
Bion: bizony.	Csobolyó: itczés vagy két itczés faedény.
Bojnyik: 1) kuszált hajú, mogorva nézésű ember vagy gyermek; v. ö. Tsz. 2) hagymához hasonló növény, melylyel szükség esetében a szőlőt kötözik.	Dérága: drága.
	Dévalykodik: hamiskodik.
	Dougozónap: hétköznapi.

Égybe: rögtön.
Elpuskáz: elcsen, ellop
valamit.

Féeszű: hülye.

Félmarkolta: (káromkodó
szó).

Fura: furcsa.

Gyêr: gyere; gyütt: jött.

Halápol: sebesen eszik, fal,
hamzsol.

Harácsol: rekett hangon
kiabál. Tsz.

Rásehederít: oda sem
figyel.

Hetyi: heti.

Höbőlygős = hóbolygó.
Tsz.

Hoczi: hozdza ide.

Hótyig: holtig.

Iskátyula: skatula.

Ildomos: illő.

Iszontató: iszonyú.

Kalapál: gyereket csinál.

Kuburcol: zörög, pl. egér
a padláson.

Kúdorog = kódorog. Tsz.

Lafanczos: csajtos, pizs-
kos, rongyos. Tsz. lafancz.

Lakou: lakol, pl. hun lakou
húgom?

Letopik: hirtelen hasra veti
magát.

Letéslet: legesleg.

Macera: szerető.

Macesz: laska.

Mark: bélyeg.

Messzibb: messzebb.

Mê: meg, p. o. mé nem bosz-
szontanám.

Mék: megyek p. o. mék mán.

Mihou: Mihály.

Mihóka: a büröknek a hagy-
mája, melyet megesznek.

Mokány: gúnynév, melylyel
a szamarakat csúfolják. Tsz.

Nedve: medve.

Óka: ól.

Ölebb: ölébb (?).

Pétyikula: tetű.

Postorkodik: kuktálko-
dik, ólálkodik.

Poczézzgat: apró dolgokat
végez.

Pucziha vagy paczuha:
lom, ágynemű.

Pegyig: pedig.

Szászérka: kúszált, pl.
szászérka hajú.

Tára-vára: tátnya nyitva.

Temhe: lusta.

Toum: tudom.

Topp: hopp.

Tún: túlhan.

Tyűkör: tükör.

Tréhány: rongyos, piszkos.

Trouba: próba.

Zsaba: béka.

Jegyzet: Az ou diphtongus.

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Kapnik-vidékiek.

(Pótlékul a Nyelvt. Közl. II. köt. 3. füz.-hez.)

Akarózik: akar, akarózik.

Ágyfekvő: ágyban fekvő
beteg; a sok veréstől ágy-
fekvő lett.

Általéri az esze: feltudja
fogni, behatólag érti.

Bégybelék: böngyölék.

Bécsületrovásra: hitelbe, visszavárolag kölcsönözni.

Bébotrángol: bebotor-kázik.

Bökkentyű: bökkenő; „ennek a dolognak másutt van a bökkentyűje.”

Bugyorék: buborék, bugyborék.

Bűnnyög: pityergő hangon bűmmög, plűnnyög.

Bűvös benne, bővében van neki.

Csalság: csalárdság.

Cselvény: csel, csalfa fogás. Ez a szó nem látszik népnyelviesnek, de nem literatus ember szájából vettem.

Csécskorától: csecs szopó korától fogva.

Csépentet v. czéppentet, pl. „nem kóstoltam egy csépentet (cséppentetet) sem belőle.”

Csépinkó v. cséppinkó: csöppecske, kicsiny, kevés.

Csinálmány: kuruzslat megbabonázás: „nem tudok alunni mintha csinálmány volna.” Megvan Párizzpápainál is, l. fascinium.

Csomaszt v. dsomaszt: nyomasztva taszit: haragjában társát az ajtó megé csomasztotta. Ez a gyámás v. dsámás fajtája.

Csüngelógózik: csüngve hintázik.

Cziczaberké: cziczabarka.

Czifrit: cifráz.

Dologbiró: dolgozni győző, így is: jó munkatartó.

Dugicskál: dugdos, dugacsol.

Dugvatele: zsufolvást tele, dugvatele volt a templom nép-pel.

Duraszt v. dúaszt: hirtelen permeszt (nagy tüzet).

Dülőngöl: dülőngözik; székelyesen dölíngel. V. ö. Kriza.

Égyközben: egy időközben.

Égyfuttomban — oda ért.

Élégtehetetlen: eleget nem tehető; ő arra elégte-tetetlen.

Elfázkodik: fázást szenved tartósan.

Elfelé v. elfele: menjünk innen elfelé; elfelé kezd alunni.

Elgényhed: elpetyhüdik, genyhedve élte nedvét veszti, aggul.

Elhetel: sokáig oda vesztegel; l. Krizánál hetel.

Elhítel: elhívés; „annak a hírnek nehéz elhitele.”

Elhítél v. elhütöl: esküvel eltagad.

Elkéslődik: elkésedelmezik.

Elkurczantja magát: kurczanó hangon elneveti magát, t. i. a mondásait kurczantosán fejezi be vásott szokásból.

Elmásol, Elmérgit: elcserél.

Elpüföl: elpáhol.

Emelintet: a mit emelintéssel felbir az ember; emelintésnyi (teher).

Említés: említés, megemlékezés.

Erőszerez: erőszakos móddal.

Errülső: errül helyződött.

Életmagra kap: megélhető állapotra tesz szert.

Fecskél: fecskendeztet.

Fédelencz: orgonafa, a latin hederához hasonló.

Felejdék: feledékeny; „miér vagy olyan felejdék“.

Felesgél: feleselget.

Félfítit: felfordít (kisebbféle tárgyat).

Féljovasol: feldicsér.

Félkerül: sokba kerül, költségesse válik; „az építés jól felkerül neki.“

Félpancsol: pancsolva elfogyaszt; „a tézstasüteményre sok vajat, tojást félpancsolt“.

Furdálódik: 1) nyugtalanodik, aggódik; 2) gyanúsítással faggatózik.

Fűsődik: főssé lesz, fősedik, fejesedik (a saláta). Fűs káposzta.

Gubancs: kopáncs, gyümölcstok, tokhéz; „a gesztenyét szőrös gubancsától megkoválni“. Másképp: gubancz, guba, gubó.

Gyötrel: gyötör (erkölcsi- leg), vexál.

Gyugacz: rejtekgug, dugacsoló fiók, verschlag.

Gyurmol: gyur.

Gyüttötölaj: liliom- s ibolya- félékkel elegy faolaj égés-sebre.

Hájál: aluszik (gyermek), hálál.

Hajzás: épületfedél.

Haladás: pl. alig mentem egy jó haladást, eltörött a ke- rekem.

Hámpol: gyaláz, szid.

Hazugol: hazudtoi.

Házgondos: házgondozó.

Házink: házi barátunk, házunkba fogadott emberünk.

Hiján: hiányzó szerben; pl. ezt a mulasztást hiján vesszük neked. Hiánabban.

Hophaja!

Hophirével.

Hosszán: hosszirányban; hosszára tedd a karókat az ös- vényen, ne keresztleg.

Huh! — süketre hatható kiáltás. Innen: huk a.

Hüs: kész-szívű, szívélyes, hü indulatú valakihez. Moln. Alb. jó-hüs.

Huczuczál: fel s le ingatja magát (gyermek).

Igén: 1) gyakran, p. o. „azt igén szokta tenni“; v. ö. Kri- zánál igén — úgy; 2) eléggé, pl. azt igén tudom.

Ingéri: ingérel.

Javán: „ülj szépen míg a javán vagy“; ülj nyugton, ha bajt nem akarsz.

Jár; ne járj = ne alkalmat- lankodj rajtam t. i. bizgatva; bázsakorába járni vala- kivel: tréfás hiábavalóskodással boszontani valakit; csufságra járni: csufot üzni. Oláhos ki- fejezések. Nem én jártam vele = nem én bántam vele.

Jókelető: jól kelesztő (kovász).

Jóképés: „ez a fiu épen nem jóképes“: nem jóra való.

LÖRINCZ KÁROLY.

Baranya-vidékiek.

Baranyálni: boronálni.
 Bébírolni: bepanaszolni.
 Betisztelni; betisztilem
 tekintetes uram, mer a tűz rögtön dolgozhatik = behivom, mert kész az ebéd.

Bókászolódni: tévelyegni
 pl. erdőben.

Czakó: teher; szegény ember nagyobb czakolást visel.

Csigaszítani: sikkasztani.

Csigni-lógni: késedelmezni.

Csökfenől: a gyerök, nem nöl.

Csatarozás: szóvita.

Duczi, benzer: spenszer.

Ecselődni; ott ecselődött a késsel a meggyilkolt-nál = időzni, forgolódni.

Éha: gyomor; fáj az éhom.

Éruha: kötény, előruha.
 (Nyelvör. II. 130.)

Fányós az út, mikor nagy és sűrű sár van.

Fejeték arok, mely hó vagy esővizet vezet le; fejetékes hely: vízenyős.

Fike (fülke): vakablak.

Gangiczos: görbe; megütötte a fejemet egy gangicos fával. (Tsz. gangos).

Görbíteni pl. házat cserép alá.

Hanczározni: hanczároznak a legények a leányokkal; dévajkodni.

Hangatlan ember: siket.

Hecskó: a talicska hevedere.

Iskájha (skála): létra (V. ö. Nyr. I. 424. iska.)

Izrom; három izromban meg vagyunk ladolva = háromszorosan megterhelve.

Kacsalódó (?)

Kázoló nyelvek: rágalmazó nyelvek.

Kázfálni, lekázfálni: leczáfolni, szidni.

Kiteperni a tüzet: feléleszteni.

Korcsila: korcsolya.

Kölkes kulcs: nagy kulcs.

Körükara: körülbelül, kö-röskörül.

Lajcsizni: bolondozni (egy néhai Lajcsi eszelős után).

Lépolni, meglépolni: megverni.

Mernyedözni; mernyedöznek a kukacok a sajtban.

Meze magam: egyedül.

Mingyös-mingyá: rögtön.

Órálló: orgazda.

Ögyöm: izé.

Pillangó: kerek réz- vagy ezüst lapocskák a menyecske fejkötőjén.

Pinczelődik, meg- (dinszelődik) a gulyás hús.

-Rigi-rugi egyik a másikat.

Szuszakolódni: szuszogni.

Tegéd: minap (Tsz. tegét)

Tengelődni: tengődni.

Vapérkendő: női kendő.

Verhás: sánta (egy Verhás nevű úr után).

Vétkelleni: roszallani vmit.

MALMOSI KÁROLY.

Szent-Gáliak (Veszprémmegyében.)

- Ájér: levegő, szellő.
 Ászló: zászló.
 Baktér: éji őr (wachter).
 Beknyő: tepszi-féle edény, különösen rétes, pogácsa számára; a tepsziben málét és prószát sütnék.
 Bódisház: hamuház (pottasche).
 Buggyelláris: erszény.
 Csecsi: csecse.
 Csipisz: kapszám csipiszt, mondja a gyermek vmit kérő társainak, s a hüvelykujját mutató- és középujja közé dugja.
 Czuspájsz, v. csusz-pájsz: főzelék (zuspeise).
 Egzsekúczió: executio.
 Ehent, éhun: itt. Tsz. ehejt.
 Előruha: a munkaközben használt öltönydarab, kötény, az ünnepi.
 Ennyihányszor: egynéhányszor.
 Faczér: vacirend, dologtalan cseléd.
 Fájditani: „mijét fájditja?”
 Fizetség: viszonzás, hála; „ez a fizetségem érte!” Rákosi Aesopusában is.
 Funt: font.
 Gyujtó: gyufa.
 -Hol: -hoz, pl. ágyhol stb.
 Héba: padlásra; „hé” önálón nincs használatban.
 Ihun: itt, ihol; „ihun van la!”
 Iczurka-piczurka, v. iczike-piczike: igen kicsiny.
 Ippenst: épen; pl. „ippenst ujjan”.
 Istérazsa: katonasör.
 Jusztég: épen, oly értelemben mind „ippenst”.
 Józsep: József.
 Kartony: karton.
 Kálomista: kálvinista.
 Kápszli: gyutacs (kapsel).
 Komisz: hitvány emberről mondják.
 Kódís: koldus.
 Könyvez: sir; „könyvezett a széme”.
 Kujcs: kulcs.
 Lájbli: mellény.
 Macskura (maskura ritkább): álarcz.
 Mafla, maflaszájú, maflaember: málé, mula.
 Mászunnan, mászunnet: máshonnan.
 Megrékatni: megrikatni.
 Módi: uj-módi: modern.
 Nekjük, nekijük: nekik.
 Ómárjom: almáriom.
 Pargét: barchent.
 Pemét = pemet; szénvonópemét helyett ezt is mondják: szényvonó.
 Porció: adó; rendesen amaszt használják.
 Sámédli, sámélli: számmoly.
 Sindő: sindely; a mn. sindölös v. sindőjös.
 Spórol: takarít.
 Stikkönyi: hímezni; stikkötés szoknya.
 Subicz: fénymáz; subicz-könyi; „kisubiczkotam a csizmámat”.
 Szájas: szájas korsó.
 Telisteli: telededteli.
 Tréfáz: tréfál.

Ü m ö g: ing; de: üngöm. Világító: olaj; „ék kis
 Uggó: zúgó. világítót hoztam a bótú”.
 Valaméjjes: valamilyes;
 „kis v. nagy beknyót aggyak-e? WEISZ JÓZSEF.
 — valaméjjest csak adjon!”

Helynevek.

1. Veszprém, város Veszprém megyében. — Aranyos
 kut: ebből hozzák a kis gyerekeket, mikor születnek. Ásó erdő
 v. Városi erdő délen. Árva uccza. Balog-tó. Bete-
 kincs: mulatókert. Békástó. Buhimvögy: völgy a vár
 alatt. Csapó uccza. Cser: erdő. Cserhát: magasabb vá-
 rosrészt. Csillag uccza. Csorda uccza: ezen hajtják ki-
 be a csordát. Czigánydomb: cigányok laknak rajta. Fejes
 vögy. Föstökut a Föstök ucczában: föstök lakik ott. Fősső
 erdő: nyugaton. Füredi hegy: domb a Füred felé vivő uton.
 Giricses domb. Guja (gulya) domb. Harmat uccza.
 Hatrongyos uccza. Háromkirálok uccza. Hold
 uccza. Horgos uccza. Hosszi uccza: hosszú u. Jeru-
 zsálemhegy: magasabb városrészt. Kaszáló vögy. Kális-
 tó: a Jeruzsálemhegyen. Kecskelik: sziklaüreg. Kerekes
 kut. Kerekes-kut uccza. Koma-kut-uccza. Köröszt
 uccza. Kutyaszorított köz. Kükép-uccza: végén az-
 elött kükép (kőkép, szent-szobor) állt. Lakatos uccza. Lé-
 buj: csárda. Liliom uccza. Menyékei héccség. Ördög-
 lik: sziklaüreg. Palotai ut: Palota felé. Papvásár uccza:
 a káptalani vásártér felé. Pápai ut: Pápa felé. Piarcz, Kis-
 piarcz: piacok. Rozmaring uccza. Rózsa uccza.
 Sashégy: nagyobb hegység. Séd: patak (Tsz. „sét: apró cser-
 mely). Sintérdomb, Sintérkut: arra lakik a sintér. Sza-
 badi uccza: Szabadi felé. Szakálhegy. Szembenedék
 hegy: Szent Benedék h. a vár mögött. Táborállítás: fősík;
 állítólag innen lödözte a török a várat. Temető hegy: ezen
 volt a régi temető. Templom uccza. Tizenhárom város
 uccza. Tobak uccza: a Séd közelében; ott laknak a toba-
 kosok. Toborzó uccza: ott volt régente a verbunkos ház.
 Urkut-uccza. Vár: a várhegy, melyen még láthatók a régi
 várfalak romjai. Vár uccza. Vásárállítás: a vásártér. Virág-
 uccza. Vitéz-kut: facsatornán kiömlő kis forrás a Séd mel-
 lett. Vögyikut: völgyben. Zsidó csárda.

2. Ács, mv. (Komárom megyében). — Czuczi domb.
 Homok-uccza. Kerték alatt: falurész. Kis erdő. Ló-
 usztatató tó.

3. Kengyel, puszta Heves megyében. — Almás csárda. Dögei halom: Dögei nevű ember jószágán. Godó halom. Gyilkos kut a Gyilkos lapon: azt mondják, egyszer holt juhászt találtak ott. Homokos kert: semmi egyéb, mint homokos árok; sok benne az embercsont. Kettős kut. Köves halom. Piselő halom v. Vágott halom: a határon. — A puszta három birtokra oszlik: Ürgehát, Kalapos Kengyel, Kengyelköze. — Nem messze innen van még két halom: Beke Pál halma, és Öze halom vagy Özénhalma.

4. Szatmár körül van egy „Nevetlen“ nevű falucska s itt nevezetes példáját látjuk a nép aesthetikus érzetének. Egy arra utazónak ugyanis a kocsisa így magyarázta meg e névnek eredetét: A falut eredetileg Diákfalvának hitták, ebből aztán Gyákfalva, Gyakfalva lett; mivel pedig „gyakni“ azon a vidéken csunya jelentésű szó (eredeti jelentése „szúrni,“) a nép e nevet elvetette s így kezdett szólani: Nevetlenre megyék stb.

STEINER ZSIGMOND.

5. Érkeserű (az Érmelléken). Hegyek, dombok: Méráj hegy. Borszhalma (borzh.). Semjénáj vagy Görbe hegy. Kenézáj. Végső hegy. Ragát hegy. Akasztófadomb. Forrázsdomb. Lyukas halom. Püspök halma. Jakacsi domb.

Tavak: Békás tó. Miklós tava. Nacs csókás. Kis csókás. Fehér tó. Kerek tó. Ludas tó.

Lapossak: Tehén vögy. Paragi laposs. Jánki lapossa. Gánás lapossa.

Rétek, vizek: Felső ér. Dajka rét. Kis ér. Kerek tó réttye. Diós réttye. Köz rét. Szíllápja. Hosszú folyás. Nagy pap rét. Kis pap rét. Mátéfolys. Szörkút. Bodonkút.

Szigetek: Bene sziget. Szikes sziget. Paragi sziget. Orbán sziget. Szebestyén sziget. Diós sziget. Bélfa sziget. Vágott sziget. Erős sziget. Bika sziget. Hósszú sziget. Nyíkos sziget. Szíl sziget. Gánás sziget. Dongó sziget. Kamara sziget. Répás sziget.

Földek, dűlők: Nagy, kis, belső szilkerek. Szarka föld. Berek hátullya. Rókalyuk. Száraz föld. Papkert. Paragi csere. Kónya berke. Vásáros erdő. Lókert. Szenes Pál főgye. Gánás eleje. Kilenczhód föld. Kis fűzik. Hetszegi föld. Linkó (legelő)

Utczák: Tök mata. Nemesz szug (nemes zug). Fráter zug. Sárállás.

MÁRTON IMRE

Közmondások.

Hódmezővásárhelyiek.

36. Ő is isten teremtmése mint a kis csacsi.
37. Összerohannak mint a Csanyidisznai.
38. Mindegy ha csákány fürgeteg húll is. Erd. 1330.
39. Csávába dőlt (részeg). Erd. 342.
40. Csihészé teszi. Csihész. = félénk, ijedős.
41. Nem mostani csirke. Öreg, koros ember. Erd. 1467.
42. Már ha csősz: hant alatt a lelke.
43. Éhes mintha csőszakolban hált volna.
44. De legény a czibére, csak kanál kéne bele.
45. Fonny, czicza, fonny, mindjárt haza visznek.
46. Füttyül, mint az éhes czigány.
47. Hány czigány gyereknek kéne rá megesküdni?
48. Czigány vásár (város) fattyustól, minden perepütyöstől.
49. Akár a czúkor, akár a méz.
50. Csípi a dér az orrát (v. — a hátát).
51. Töri a diót. — Nyikorgó szekérre mondják.
52. A Dóczyiné ládájában van. — Nem a maga helyén van valami, hanem a földön, pl. könyv az ágy alatt.
53. Izzad mint Dohonyi az írótól.
54. Nincs vágott dohánya. — Ostoba, eszetlen. V.ö. Arany, A tudós macskája: „De mi haszna, ha kevés volt A vágott dohánya“.
55. Jól van dolga mint a csizmadia legénynek.
 Népd. Csizmadia legénynek
 Jól van dolga szegénynek,
 Hat krajczár jár egy hétre,
 Az is kevés csirízre.
56. Felvitte isten a dolgát.
57. Dolgán találja. — Pl. kaszál a földműves a nagy gazban, s valaki mondja neki: eltörlik a kasza földi! — erre ő a közmondással felelhet: dolgán találja!
58. Majd elvész a maga dögiben.
59. Megindult mint a Dörömbözi ökre. Mondják olyan emberre, ki a maga fejétől tesz mindent, és nem a legjobban.
60. Felkötötte a duri bocskort. — Megboszankodott.
61. Felült a duzzogóra. — Vén asszonyok szokása télen a kemencze mellé a kis padkára (duzzogó, felelgető) felülni s onnan parancsolgatni a cselédeknek.

62. Eb cserélne vele; v. ö. Erd. 1900—1917.
 63. Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él. Erd. 1902.
 64. Megadja, ha az ebeket eladja.
 65. Vess az ebnek, nem harap meg. Erd. 2000.
 66. Eleblábolt.
 67. Nem fogsz úgy egeret. — A szundikálónak mondják.
 Erd. 2060.
 68. Egy szivvel szájjal.
 69. Együtt halunk mi meg. — Mondjuk, ha az utcán
 több izben találkozunk valamely ismerősünkkel.
 70. Egy ekebeli. — A pór nép így fejezi ki, ha sok gyer-
 meke van; egy ekebeli hat, mivel ennyi ökröt szoktak szántáskor
 az eke elé fogni.
 71. Eleje válik.
 72. Sok jó ember elfér egy parányi helyen.
 73. Hunczut embernek ad enni, mikor maga eszik.
 74. Sok ember elmén messzire, azután jön eszire.
 75. Annyi mint egy e perszem.
 76. Jobb egy ereszkedő száz kapaszkodónál.
 77. Szép a kinek esze nincs, de még szebb a kinek van.
 78. Maga után húzza az eszét, mint a juhász a botját.
 79. Eszik, de nem nyel.
 80. Olyan éhes, majd átszakad.
 81. Ért ér vele.
 82. Éte bére. (? — Szerk.)

TÖRÖK KÁROLY.

Örségiek.

1. Legjován van, mind az Ősz Miska részéksige. (Ezen érdemes atyafi mikor emberül benyakalt, azt mondta: „boros sé vaok, de annékü sé vaok; mos vaok épeg legjován“.)

2. Máskén csinátó, mint Pörs a fiját. (Némán született egy fia a világra; az apa fejét tekergetve így szólott: „Gyoska, Gyoska! máskén csinálók én téged“.)

3. Veri a víz, mind Vajda Laczit a sopronyi piacon. (Marhakereskedő volt, és midőn Sopronban a vásár vége felé sem akadt marháinak vevője, vesztesége érzetében, előre izzadt és fázott, busult és szomorkodott.)

4. Nekém is van annyim, mind Vajda Laczinak levelé. (Évek mulva, sok bajai következtében megtévelyodott; ekkor mindenkihez el szokott menni, levelet kérni (passzust, igazolványt) és aláíratni; adtak is neki, s így lett roppant sok levele. Mindenre

szokták mondani, pl. annyi a zsebem, annyi a tikom, annyi az adósságom mint stb.)

5. Ne válogasd, mind jó az, mind a Barbarics kutya-köke.

6. Fére néz, mind Domján Peti (mikor kérték tőle az adósságot).

7. Összibollott (= bomlott) mint a pankaczi (pankaszi) ember gatyájo.

8. Átesett, mint Kardos kutyájo a kertén. (Olyan dologra mondják, a mire az ember már nem számíthat, a miről már el-késsett.)

9. Nincs rajt' embéri forma, mint a szempétéri (öriszent-péter) tehénén. (Igen görhes sovány volt, s egyvalaki azt mon-dotta rá: oh biz a nincs rajt sémmit embéri forma a szégyén!)

10. Mégadta neki, mind a kápónai (kápolnai) ember a na-pának. (Részeg fejjel hazamenvén, felesége helyett napájának ment neki. Valami elhibázott, elhamarkodott dologra mondják.)

11. Mind égy forma, mint a Paksi gatyájo. (Csak két ga-tyája volt összesen, egyik rajta, másik a szennyes között vagy a mosásban; és mégis kérkedni szokott felesége, mikor a szom-szédbe elvitte párolni, szapulni az egy gatyát, hogy az ő urának hét ilyen gatyája van, mind egyforma, leányának pedig hét inge mind egy takács-szötte.)

12. Léhömbölyödött, mind a szempétériek imádsága. (Szo-kásban volt az iskolában, hogy egy értelmesebb gyermek az imádságokat főnnszóval tollba mondta, a többiek pedig utánna írták. Egyszer a gyerekek fölöstökömre hozott sült krumplija a padról lehömbölyödött és elkiáltotta magát „le h ö m b ö l y ö d ö t t”; a többiek ezt észre nem vévén, azt hitték, hogy az a szó is az imádsághoz tartozik, és csak szépen utána írták a többihez.)

GAÁL FERENCZ.

Népdalok.

Léésétt a pincze-lakat,
De vén feleségém akatt;
Alig várom az ördögöt,
Hogy elvigye a vén dögöt.

Léésétt a konyha-lakat,
Jaj de szép szeretöm akatt;
Jobb szeretném száz aranyá,
Ha az isten nekém adná.

(Hegyhát.)

DONNER LAJOS.

Ez a fajszi kis határ,
A mi szivünk égyütt jár,
Sém a biró sém a pap
Minket é nem választhat.

Hej peretyi peretyi,
Kedves rúzsám gyere ki;
Nyisd ki babám az ajtót,
Magyar kopogat nem tót.

Piros óma gömböjü,
Újj lé mellém gyönyörű,
Újj lé mellém nyugoggyá,
Tudom, hogy éfárattá.

Pirós óma csutája,
Sebös a rúzsám szájja;
Még köll annak gyógyúni,
Ha még akar csókóni.

Vótam én má piros is,
Ha most sárga vagyok is;
Méggyötrött a szerelöm.
Rúzsám nincs engödelöm.

(Sárköz. Leirtam Szalontai Örszétől.)

BARNA DEZSŐ.

Három éle van a sásnak,
Két szíve van a léánynak;
Az égyyiket odaaggya,
A másikat nála tartya.

Zöld a kökény, majd mégkékül,
Most vagyok szerető nélkül,
Majd mégérik idejére,
Találok még szeretőre.

Én ástam lé az álófát,
Más köti hozzá a lovát.
Én szerettem szölkét barnát,
Más éli vele világát.

(Székes Fejérvár-vidéke.)

BÉLER JENŐ.

ÜZENETEINK.

Iványos Somának. Arra kérjük, legyen szives, ha szeret tetheti, utána járni a „Baranya vármegyeiek instántája“ (Nyelvőr. I. 428.) némely kitételeinek s szavainak, nevezetesen: Hűsz, rigulás, vágomány, seres, hurják (hurka?), pillantya, némely karácsony körmével hucsorítsa meg, szítyo szotyot könyeret süt. A mese, bármi hosszú is, helyt talál.

Káplány József, s Márton Imrénék. A gúnynevek közt igen sok érdekes van; annál inkább ohajtánók, ha származásukra nézve a felvilágosító magyarázatokat beküldének.

Zelles Ilmának. Ritka buzgalmaért fogadja köszönetünket. A „havonként“-ről tett ígéretet fölirtuk s számolunk rá. Ott fönt csak egyre hallgatnak?

P. Gyulának. Hogy a tulajdonnevekből képzett mellékneveket nagy vagy kis betűvel írjuk-e, az conventionális dolog; itt tehát azt mondani, hogy ez vagy az a helyesebb, nem lehet. A magyarban eddig az a közmegegyezés, hogy kis betűvel irandók, tehát „magyarországbeli források, hévizek“ sat.

Lőrincz Károlynak. Most már rájuk került a sor; a többi is következik apránként.

Irsik Ferencz, Kovách Albert, R. D. s Z. K.-nak. A betűk egyszerűsítését tárgyaló javaslatok a májusi füzet számára vannak fenntartva.

Paal Gyulának. A mysteriumot sajnálnók ha félre kellene tennünk, de úgy a mint van, nem adhatjuk; ha azonban a kiejtés szerint leend leírva, akár a jövő számban.

Balogh Dezsőnek, Király Pálnak. Levélben; kissé bővebben kell válaszolnunk.

Zsolnay Györgynek. Ajánlatát sok tekintetből a legnagyobb szíveséggel kell fogadnunk. Az a vidék oly árván, elfeledetten áll.

Pfeiffer Julia, Gózon J. s Fatér Józsefnek. Ajánljuk figyelmükbe Sziládynak a Nyelvőr II. 67. lapján mondott e szavait: „kétségtelenül érdekes volna ismerni a Király Kis Miklósról (Kis Miklós, Szép Miklós) vonatkozó zala megyei népmeséket, mivel úgy látszik, ezen megye volt a Királyfi nemesek fészke.“

Gyűjtőinknek. Névtelenül beküldött s a kiejtést nem másoló adatoknak nem adhatunk helyet a Nyelvőrben. Az irodalomban elé nem forduló, de a nép nyelvében élő egyes hangok jelölésére a következő betűk használandók: hosszú *a* = *á* (*ára* = arra), rövid *a* = *a* (*apám*), hosszú *e* = *é* (*émént*), rövid *e* = *e* (*részék*); a kettős magánhangzók két külön jeggyel irandók; pl. *e* szó *vér* külön vidékek kiejtése szerint majd *veer*, majd *veér*, majd *vээр*.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. MÁJUS 15.

V. füzet.

ÉSZREVÉTELEK A HELYESÍRÁS KÉRDÉSÉHEZ.

Ha a „Magyar Nyelvőr“-ben megjelent ama cikkek felett szemlét tartunk, melyek a helyesírás kérdésére vonatkoznak, fel fog tűnni előttünk, hogy a bennük előforduló ellentétes nézetek jobbra egy sarkalatos tévedésből származnak.

A M. Nyelvőr szerkesztője, ki e mondással: „úgy írok, a mint beszélek“ a magyar helyesírásnak egyedül észszerű, megdönthetetlen alapelvét fejezte ki, elmulasztotta figyelmeztető határvonalat vonni ama két kérdés között, hogy vajjon jók-e írásunk szabályai, és hogy jól alkalmazzuk-e azokat. Ama mondással az írásszabályok leggyökeresebb reformjának jelszavát ejtette ki; míg a vele kapcsolatosan elmondottakban a helyes alkalmazás kérdése felett vitázik. Ily módon e két kérdésnek vegyítékes tárgyalása félreértéseknek szolgált okául; mert a kik az egyik kérdésben nem helyeslék a cikkíró nézetét, a többitől is elfordultak és a nem helyeselt következtetések miatt hajlandók voltak elvetni magát az alapelvet, — melyet az adott kapcsolat szerint elválatatlan gyanánt fogadtak el.

Hunfalvy Pál tagadja, hogy a kiejtés az írásnak egyedüli alapjául szolgálhat; de a mi észrevételem helyessége mellett tanúskodik, érvelésében leginkább ama következtetések ellen fordul, melyeket a M. Nyelvőr szerkesztője amaz elvből származtatott. Pedig nagyon kérdéses, hogy e következtetések valóban szükségkép amaz elvből folynak-e, legalább oly mértékben folynak-e, a mint azok adattak, s oly szoros összefüggésben vannak-e vele, hogy értékük minősége

visszahasson azon elvre, a melyhez támaszkodnak. Én ezt kétségbe vonom; mert pl. a kérdés, hogy *olyan*-t, vagy *ollyan*-t írjunk-e, épen semmi visszahatással sincsen rája; nem is annyira az írást, hanem egész közvetlenül a kiejtést illeti.

Nézetem szerint a kérdés ez esetben az, hogy az élő nyelv hullámzó és változékony tömegéből helyesen merített-e a nyelvtudomány, s hogy a kibúvárlotta törvények logikájának kedvéért minő mértékben érzi magát feljogosítva rá, hogy az élő nyelvre nyomást gyakoroljon, melyet némileg mindig kénytelen tenni. Hogy az *adja*, *szedje*, *védje* túl esnek-e azon a határon, melyet el nem érni és túl nem haladni egyaránt hiba, azt azok határozzák el, kik a nyelvnek törvényeit és minőségét búvárolják; de igénytelen nézetem szerint ez nem a helyesírás kérdéséhez tartozik s az e feletti vélemények ellentétessége legkevésbé sem háboríthatja meg azt az elvet, mely szerint „úgy írjunk, a mint beszélünk“.

Más beszámítás alá helyezem a M. Nyelvőr szerkesztője reform-javaslatának azon eseteit, melyeknél oly hangtani mozzanatok lépnek előtérbe, a melyek a következetes kiejtésre bizonyos kényszerítő nyomást gyakorolnak; mint pl. e szavaknál: fogtam, vágtam, önts, tölts, felejts stb., melyeket szerinte így kellene írunk: *foktam*, *váktam*, *öncs*, *tölcs*, *felejcs*, a mint azokat tagadhatatlanul többnyire ejteni halljuk. Ily esetekben a szófejtés következetessége természet szerinti s így megtagadhatatlan törvényekkel áll szemben, s az „úgy írok a mint beszélek“ elve csakugyan illetve van. Mindamellett találunk e javaslat ellen szolgáló érvet, melyek közül felemlíthetjük, hogy az eddigi szokás a szófejtés előnyére hangolja a kiejtést, azt tehát logikaibbá teszi, s épen ez oknál fogva, mely a műveltek hajlamának megfelel, mindinkább helyreáll az őszhangzat a kiejtés és az írás között. Felhozhatjuk továbbá, hogy az ily hangtani kényszernek épen meghatározottabb eseteiben nem épen oly nagy különbséget tesz, hogy az egybeolvadásra hajló betűk között az egyesülést az író eszközli-e előzetesen, vagy pedig az olvasóra bízza, a ki ennek megtételére úgy is kényszerítve van.

Mindezek daczára el kell ismernünk, hogy ily reform nem csak hogy észszerű, de gyakorlati könnyebbséget is okozó volna, de csak oly esetekre kellene kiterjednie; a hol

bizonyos hangok találkozása alkalmával, az egybeolvadás processusa a legtisztább kiejtés szerint is tökéletesen végbe ment; de korántsem azon esetekre, melyeknél az összeolvadásra hajló hangok különállóságának némi maradványát észlelhetjük. Így pl. ezt a szót *bont* (= bom-t) természetesnek találnám, hogy *m* helyett *n* hanggal írjuk; mert az egybeolvadás processusa határozattan megtörtént benne; ellenben e szónál pl. *padja* megtartandónak hiszem az eddigi szabályt, mert a *d* és *j* elvegyülése nem egészen tökéletes.

Egyáltalán azon nézetben vagyok, hogy az írásnak előképe nem a sebesen folyó, hanem a lassú és tagolt beszéd; ugyanazért nem osztozom azon nézetben, hogy a szóhangoknak ott is könnyen megengedtessek egymásra átalakító befolyást gyakorolni, a hol tagolás által vannak elválasztva. Így nem tartom a főelvből folyó szükséges következésnek, hogy a latin *lectum* példája után *fogtam* helyett ezt írjuk *foktam*, és *vágtam* helyett *váktam*, habár tagadhatlanul ez felelne meg a kiejtés azon könnyűd és futólagos nemének, melyben e szó előttünk legtöbbször meg szokott jelenni. De lassú és tagolt beszédben nagyon jól leszünk képesek kiejteni a *fogtam* és *vágtam* szavakat, a nélkül hogy a *g* betűt *k*-ra volnánk kénytelenek átváltoztatni.

Ezek észrevételeim azon cikkekre, melyek a M. Nyelvőrben a helyesírás kérdését azon értelemben tárgyalják, hogy hogyan alkalmazzuk a mostani írásmódot helyesen; s ezekre nézve azt tartom, hogy a nyilvánult éles ellentétek nem eléggé indokoltak; mert Szarvas Gábor javaslatait túlzóknak tarthatjuk ugyan, de midőn látjuk, hogy a magyar helyesírásban csakugyan vannak oly jelenségek, melyek az írás és a kiejtés közötti kellő összhangzat hiányát tüntetik elé, kénytelenek leszünk beismerni, hogy azok az alapot semmiképp sem nélkülözik. Ily esetben pedig nagy hiba volna elvetni a helyes alapelveket ama netalán túlzott következtetések miatt, a melyek rá támaszkodnak; mert ezeket csak mérsékelnünk kell, hogy megtaláljuk az arany középútat, melyen nagyon jól kiegyeztethetjük a szófejtés gyakorlati érdekeit a magyar helyesírásnak „úgy írok a mint beszélek“ egyedül észszerű alapelveivel.

Ha nem is érdekesebbek, de minden esetre szintoly figyelemre méltók azon nézetek is, melyek a M. Nyelvőrben nem a helyes alkalmazás egyes eseteit, hanem magának a

magyar írásnak javítását czélozzák; mert csakis észszerű és következetes elvek szerint alkotott írásmód lehet az, melyet a kiejtés elvére fektetve következetesen lehessen alkalmazni. Vagy hogyan beszélhetnénk következetes alkalmazásról addig, a míg nyelvünk némely hangjára nincsenek betűink s ez okból kénytelenek vagyunk többeket egybeolvasztva betűink értékének változatlanságát áldozni fel; a míg „fáklyászenét, egészségest“ írunk, melyeknek olvasását írásunk szabályai épen nem, hanem csakis a nyelv ismerete biztosítja; s a míg némely hangnak írásánál meg nem elégszünk egy oly betűvel, mely annak jelzésére tökéletesen elégséges, hanem ahhoz minden igaz ok nélkül egy mást is ragasztunk (cz), melyet tehát írunk kell, de hangoztatnunk nem szabad?

Ez okból élénk örömmel üdvözöltem Hunfalvy javaslatát, bár nem felel meg mindazon kellékeknek, melyeket én egy jól alkotott írásmódban keresek; mégis mint az említett hiányok orvoslását czélzó törekvés elismerésünkre nagy mértékben érdemes.

Hunfalvy azt tanácsolja, hogy azon hangjaink jelölésére, melyeknek megfelelő betűink jelenben nincsenek, némely velük rokon betűk fölébe helyezett módosító jegyeket használjunk, a mint az más nyelveknél is előfordúl. Én e felfogást nem helyeslem, mert azt hiszem, hogy egy írásmódnak a betűk czélszerű alakján felül első kelléke a világos és egyszerű következetesség, melyet a kivételek és módosítások esetei ne háborgassanak. Első kelléknek tartom, hogy minden oly hangnak, mely a szóhangok lépcsőzetében külön fokot képez, egyszersmind külön betű álljon rendelkezésére, melynek értéke minden esetben fennmaradjon. Ez nem csak a logika követelményeinek felel meg, de gyakorlati tekintetektől is nagyon kívánatos; nem csak a tanuló gyermekre könnyebb, de a kézírásnál is, a melynél a sor feletti jegyek a legalkalmatlanabbak. És Hunfalvy javaslata szerint mennyi volna az ilyen nálunk, hol már eddig is elégszer találkozunk velük! Ha az *á, é, í, ő, ű, j, s, cs, zs, ds, ly, ty, gy* hangoknál mindenütt szerepelnének, a sorokban talán minden harmadik negyedik betű fel volna bokrétázva, s ennek hátrányos voltát vajmi gyakran tapasztalhatnók.

Az én nézetem tehát az, ne módosítsunk, ne változtassunk semmit használatban levő jegyeinken, de különösen hogy

ne cifrázzuk fel a nélkül is elég tarka írásunkat újabb bokrétákkal, hanem kölcsönözzük át más nyelvekből a nálunk nem használt betűket, adjuk meg nekik a szükséges keresztvizet s bocsássuk át a közforgalomnak. Nagyon fáradságos sem kell keresésükben; hisz majdnem minden európai nyelvben van néhány olyan jegy, a melylyel betűink hiányos sorát gazdagíthatjuk s így teljesen kiegészíthetjük, mind olyan betűk, a melyeknek életre valóságát, hasznavehetőségét néha több század gyakorlata bizonyította be.

KRAJNIK GYULA.

ROKONÉRTELMŰ SZAVAK.

II.

Az előbbi füzetben nyolcz pontban felsoroltuk ama synonymok csoportjait, melyeket Finály állított egybe; ezekhez folytatólag adjuk a magunk összeállításait azon kijelentéssel, hogy magunk is jól érezzük, tudjuk, hogy mind az egyes csoportok, mind a csoportok tagjai közt kimutatott árnyalatok még sok kívánni, kiegészíteni való; hagynak fenn; s azon kérelemmel, hogy ne csak a népnyelvi adatok gyűjtői, hanem az irodalommal foglalkozók is terjeszszék ki e csoportokra figyelmüket, hogy a hol hiány van, kitölthessük, s a miben talán tévedtünk, megigazíthassuk.

9. *Talál, lel, felfödöz, ér, (rajta)kap, ráakad, rátalál, rájön, rábukkan.* Mind ezek legrendesebben keresés és utána járás nélkül való találást jelentenek (invenire). Hogyha ki akarjuk fejezni, hogy keresve találtunk valamit, akkor azt mondjuk: *megtaláltuk* (reperire). Legtöbbször véletlen találást fejez ki *rábukkan. Főltalál és felfödöz* rendesen a. m. valami hasznosat talál és megismertet; a kettőt úgy különbözteti meg a nyelvszokás, mint a német *erfinden* és *entdecken* szavakat; e szerint *főltalálnak* olyasmit, a mi az előtt ilyen alakban nem volt meg (pl. a puskaport); *felfödöznek* olyasmit, a mi megvolt, csak hogy nem volt ismeretes (pl. Amerikát). *Rátalál* = *ráakad*; *rájön* rendesen a. m. gondolkodva, okoskodva rátalál. *Ott érni* a. m. még ott találni, ott elérni; *rajt érik* v. *rajta kapják* az embert valami

tiltott, rossz tetten. Példák. „Talál az, a ki keres“ km. „Végre, mint a vak tyúk, Úgy ő is találta egy alkalmas tervet“ Ar. (Arany J.) Jóka örd. „Mi lelte? A hideg leli.“ „Ki mit keres, meg leli“ km. „Nem lelte honját a hazában“ Kölcsey. „A sok követ, posta Egymást érte, egymás lábait taposta“ Ar. Jóka ö. „Kit egyben rajtaérnek, másban gyanítják“ km. „Emberére akadt, emberére talált.“ „A szerelmes, Bár bolyongjon éj felében, Kedvesére rátalál“ Vör. Csongor és T. I. „Semmi emberi nyomra nem akadtak“ Virág B. „Ott fehérén a sűrűből Rá-rábukkan egy fatő“ Ar. A gyermek s a szivárvány.

10. *Nyugvás, nyugalom, nyugat, nyugság, maradás, pihenés, békesség, béke.* *Nyugvás* egyszerűen nyugvó állapot, veszteglés (= ném. rast, lat. quies); *maradás* épen ennyit fejez ki ebben: nincs hol maradásom. *Pihenés, megnyugvás* nyugvás oly célból, hogy fölüdüljünk, erőt szerezzünk (das ausruhen, requies). *Nyugalom* v. *nyugodalom* nyugvó állapot, különösen lelki, erkölcsi erő érzetében, pl. lelki nyugalom. *Nyugat* (rendesen *nyugtom, nyugtod* stb.) és *nyugság* a. m. nyugvás, maradás. *Békesség* a. m. nyugalmas, csendes állapot, csend. *Béke* ugyanezt teszi néhány kifejezésben (p. hagyj békét neki, hadd békével, légy békével); különben pax, friede, ellentéte: háború. — „A gép nyugvásban van.“ „Elmének s kedélyünk nyugalma a legfőbb boldogság“ Eötv. Gond. „Jobb egy száraz falat nyugodalomban, mint tizenkét pástétom veszekedésben“ km. „Este van, este van, kiki nyugalomban“ Ar. Csal. kör. „Kebelében szenvedély hatalmi rég nyugatra csillapodtanak“ Vör. Salamon. „Salamonnak nincs hol maradása, földön nyugta“ u. o. „Sőt álmában sincsen néha tőle nyugta“ Ar. Jóka ö. „Nincs nyugságom tőle.“ „Az arany szép és jó, de még sem békesség“ Dug. P. (Dugonics, Példabeszédek). „Jobb a száraz kenyér békével, mint a hizlalt borju perlekedéssel“ km. „Itt is, a pokolban, jössz megint kínozni? El se tud az ember békével kárhozni!“ Ar. Jóka ö. — Ezeket a latin mondatokat tehát így fogjuk fordítani: Cic. rep. I. 4. Tranquillus ad quietem hic locus est: Ez nyugalmas hely, melyen a nyugvás jól esik. Cic. fin. V. 19. Natura requietem quaerit: A természet megnyugvást v. üdülést kíván.

11. *Pusztá, kietlen, sivatag, vadon. Pusztá* (szláv szó) ezek közül legtágabb értelmű; jelent helyet, „melyen semmi sincs, mely el van hagyva“ (NSz. = Czuczor és Fogarasi, A magy. nyelv szótára) és összevetendő még a *csupa, tiszta, üres, hiü* szavakkal. *Kietlen* (wüst, vastus) a. m. zordon, vad, visszataszító. *Vadon* a. m. vad, mesterséges szépségek nélkül való. *Sivatag* a. m. pusztá, de csak a földre (eredetileg a homokra: sivó homok) vonatkozik. Mind a négyet főnévnek is használjuk ugyanazon külömbiséggel. „Pusztá martján sós tengernek“ Ar. Buda hal. VI. „Pusztá földön, sík fenyéren zene hallik sötét éjen“ u. o. „Vadont s a Dont ők fölverik“ u. o. „Pusztá légy s kietlen ég, Légy vadon ná föld!“ Vör. Csongor és T. I. Hagyj bolyganom vad bérceken Kietlenb itt e pusztá szív“ Vör. A hontalan.

12. *Kettős, páros, kétágú, kétszeres, kétrétű, kétféle.* *Kettős* kettőből álló, páros, és kétszeres. *Páros* „nem egyes, nem magányos, hanem egy másikkal együtt levő“ NSz. *Kétágú* a. m. páros: „Pedig áldott ember Jóka, mint a fris vaj, A légynek sem ártott, mióta kétágú“ (házas) Ar. Jóka ö. *Kétszeres* „ismételt, még egyszer annyi“ NSz. *Kétrétű* két hajtású, két lapú (szövet, papiros). *Kétféle* kétnemű, kétfajú.

13. *Habozik, ingadoz, tétováz. Habozik:* „ide-oda ingadozó lelki állapotban van, nem tudja, mit tevő legyen“ NSz. *Ingadozik:* „határozatlan lelki állapotban van, habozik.“ Mind a kettő a. m. haesitare s a cselekvés előtti bizonytalanságot jelöli *Tétovázni* inkább a cselekvés közben való bizonytalanságot, ingadozást jelenti: lat. morari, cessare. „Vén penész, ne tétovázz, térj dologra!“ azt mondja Csongor (Vör. Cs. és T. I.) a banyának, mikor ez már egy darabig hímezve-hámozva beszélt. — *Kétkedik, kételkedik* ilyen értelemmel latinos.

14. *Kár, vesztesség. Kár* „romlást okozó esemény, s az innen eredő vesztesség“ NSz. Tehát vesztesség a kárnak, a nem kedvező körülményeknek eredménye. „Kárán tanul a bolond“ km. „A ki kárt tehet, hasznodra is lehet“ km. „Vesztésegem kínja tenger, Rajta szélvész bánatom“ Vör. Csongor és T. I.

A NEVEKRŐL.

III.

Jerney „Magy. nyelvkincsek“ című munkája I. k. 138. lapján sorolja elé a váradi regestrumban előforduló azon neveket, melyeket ő ugyanazon név csupán írásbeli különböző alakjainak tart s Tegező-nek olvas és értelmmez. A név ezen különböző alakjai a következők: Tugza, Tegegu, Texa, Tekze, Tegeegu, Texe. A váradi regestrumban ezen nevek 1216—1223. évek közt fordulnak elé. II. Endre királynak a tihanyi apátság jószágait megerősítő, 1211-ben kelt oklevelében szintén többször találkozunk a Texa, Texe, Thexa, Thexe névvel. Sőt az ország különböző vidékein ma is számos család viseli a Tegze, Székelyföldön Tegző nevet, mely sok mással együtt régi magyar személynévből lett vezeték vagy családnévvé.

Jerney a felsorolta alakokat azonosoknak tartotta; a Tegegu és Tegeegu-nak semmi köze sincs a többihez. Minthogy azonban a meglehetősen magában álló tegez szó mind hangzásánál fogva kapóra jött, mind pedig értelménél fogva a nyilazó ősökre is élénken emlékeztethette a név lapangó jelentésének kutatóját, együvé kellett tartozniok vagy legalább tartatniok, hogy a jóhiszemű értelmezés hihetőbbé váljék. Így a mi az egyikből hiányzik, megvan a másikban s a ki épen akarja, ki is olvashatja belőlük a tegezőt.

Próbáljunk más csapáson indulni. A világosan kivehető *za, ze* képző ma már gyéren fordul elé, s minden arra mutat, hogy nem csak a nyelvujítás mesterei és kontárai felejtettek meg róla, hanem hogy már jóval előbb nála nélkül fejlett a nyelv. Ha ennek okát vizsgálom, itt is azt merem állítani, hogy a személynévképzés az oka. A mily arányban szaporodott a *za ze* képzővel alakult nevek száma, abban fogyott az így képzett mellékneveké. Lehet, hogy a mennyi ilyen nevet ma összeszedhetünk, az egykor mind melléknév volt s a nélkül, hogy eredetileg egyetlen név is készült volna *za ze* képzővel, egytől egyig ilyenné alakult át az *e* fajta melléknév, vagy a mi arra, hogy név legyen, épen alkalmasnak nem látszott, lassanként elzüllött. Nagyon valószínű, hogy annak az egynéhány személynévvé vált melléknévnek a kedvéért vagyis névi mivoltának megkülönböztetéseért két, há-

rom vagy több annyinak is el kellett sorvadni s a szép hangzású és minden tekintetben hasznavehető képzőnek csak azon néhány névben lehetett megöröködni.

Minden esetben, de legkívált ilyenkor különös figyelmet kell fordítanunk az analógiákra, melyek mindennél biztosabb nyomra vezetnek bennünket.

Boz, Bodz, Bodza, Bozza szavunkat a szlávság vitatja magának s Miklosich még Borza alakjáról sem felejtkezett meg, midőn Leschka nyomán (Elenchus vocabulorum stb. Budae 1825) számba vette. Valósággal az övék-e vagy a mienk, majd inkább máskor keressük. Egyébiránt Boz, Boza személyneveket találunk 1211-ben; Boz teh 1135-ben, Bozoteu (1211-ben) szintén személynevek. 1211-ben még Buz, Buze, 1210-ben Buzon személynevek fordulnak elé, melyek a mai Búz és Bozó családnevekre emlékeztetnek.

A tihanyi oklevélben (1211.) Berze cum filis Helia (Árpádkori uj okmt. 1. k. 113 l.) fordul elé. Ezen személynév felől nem lehet kétségünk, hogy úgy kell olvasnunk, a mint írva van; ugyanazért bátran *ber+ze*-re választhatjuk ketté, a mikor Tegzében szemügyre vett *ze* képző ebben is előttünk áll. A *ber*-t a N. Szótár hangutánzó gyökérnek mondja s a *berz* már szerinte is elvont törzsök. Sőt magát a *Berze* szót is megtaláljuk a N. Szótárban ily magyarázattal: „a minék a szőre, hája, szálai, tollai borzasak, bozontosak. Berze farkú tyúk. Berze üstök. Berze a. m. borzas szálú kender.” A régi Berze név jelentése iránt tehát tisztában lehetünk, valamint a Borza családnev értelmével is, mi amazzal egy. Egynek tartom még a Berzével a székely családnevek közül a Bezzé-t (Kriza.) A Berze és Borza (1211-ben Borza terra és Borza aqua. 1218-ben Burza. 1222-ben Bursza. 1225-ben Borze. 1231-ben Bortze. 1232-ben Borcze; lásd Teutsch és Firnhaber. Siebenb. Urkundenbuch) nevek egyező jelentése s képzése arra mutat, hogy a *ber* és *bor* gyökök mint önálló szók is megvoltak nyelvünkben. Legközelebb áll hozzájuk a *borz* állatnév, melyről ezen összefüggés miatt nem tudom elhinni, hogy éppen csak kölcsönvétel után jutott volna a törökből a magyarba. (Nyelvtud. közl. X. köt. 129. l.) Különben ezen *bor*

gyökeret mint önálló szót tekintem a már 1086-ban előforduló Bor névben, melylyel azután is többször találkozunk okleveleinkben. A váradi reg.-ban a Burz és Borz nevek is eléjőnek (66. 230. §§.) valamint hogy a mai Borzavár nevű veszprémmegyei helyiséget még 1193-ban Barz-nak írták. Borz nevű falu ma Biharban Belényes körül van s Érkeserű határában Borszhalma (borzh.) (I. Nyelvőr II. füzet).

Nézzünk már most a Tegze után. Jerney, mint látuk, a tegez szótól származtatja s tegez ő-t olvas ki belőle. Mit jelentene voltaképen a tegez ő nem tudom, de azt gondolom, hogy vagy a tegez készítőjét vagy annak a hordozóját. Mindegyikre jó szavunk van az ismeretes és családnév gyanánt is használatos Tegzes-ben. Tegez ő-t Jerneyn kívül más nem ismer. A tegez szót igaz néha tévedésből íj helyett is mondták, mint példa rá a Pázmánynál előforduló ezen közmondás: „úgy illik hozzá, mint a bot a tegezhöz.“ Öt levél 25. l. A szótárak nem tudnak róla. Ha úgy volna, mint Jerney gondolta, kevés erőltetéssel a Berze nevet is össze lehetne kötni, p. o. a Berecz, Böröcz nevekkel s könnyen el lehetne vetni a gondját, mert ezek a Bereczk és talán a Börösök családnévvel együtt a Britius, Briccus nevek magyarításai lévén, — hangzását tekintve — a Berze név sem igen rína ki közülük. Azonban ezek épen annyira vannak egymáshoz, mint a Tegze a tegez-hez. A tegez szót már Lugossy „Hangrendi párhuzam“-ba foglalta s a tok szóval állította össze, a mint-hogy Sz. Molnár szótárában is így találjuk: Corythus = Tegez, Iytegez, Nyiltoc. Tok és tegez tehát értelemre nézve egy; az alaki különbség mivoltára nézve szintén lehet példákat felhozni. Ott van mindjárt a dag- és degesz: róka, ravasz (sok lika vagy on erdőn az ravasznak! Apáti Fer.), Ruca név (1211) Ruoz (1135) Ruuoz (1211). Dob, doboz, döböz, dobasz. A Tegze név elősorolt alakjai közül a Texa és Tugza eléggé mutatják, hogy a hangrendi párhuzam itt is nyilvánul s ha a meglevő példák közt Tagzá-t épen nem találunk is, a Togzá-nak erőltetés nélkül olvasható Tugza a Texával együtt nagyon valószínűvé teszi amannak egykori megvoltát. A za ze képző értelmét a Berze szó jelentésénél tisztán láthattuk s a mint

Berzéből, Borzából másod képzéssel alkotta a nyelv a berzes és borzost vagy borzast: a mennél teljesebb analogiá kedvéért itt is vegyük fel a tegzest. Ennek a szónak szótárainkban eléforduló jelentése csak: pharetratus. A kúnságban, hol a Tegzes családnév a gyakoriabbak közé tartozik, régebben tegzespénz nevű adó is divatozott. Van azonban a tegzes szónak a heves-nagykúnsági részen egy a szótárakból mindeddig kimaradt jelentése, midőn a termetest, megtermett, erős test alkotású, tagba szakadt*) termetet fejezi ki. Ezen értelemben — úgy tudom — csak a nőkről szólva használják a tegzes szót; ez mellesleg dolog lehet, de mégis azt gyaníttatja, hogy nem a teggez hordozásra való, hanem egyszerűen tagos termetet, kifejezett tagokat jelent. Ezt az értelmet tulajdonítom én a Tegze névnek, s ebből a teggez szótól származott tegzestől különböző tegzes-t éppen olyan tovább képzéssel alakult szónak nézem, mint a berzéből, borzából a borzast.

A tagos szónak nincs valami nagy kelete, bár a régi és új szótárakban egyaránt megtalálhatjuk. Mint névre sem emlékezem, hogy valamikor hallottam volna. 1211-ből maradtak fenn Tocus és Tucus nevek; az elsőt, mely a váradi reg.-ban is eléfordúl, Jerney Tokos-nak olvassa; én azonban a többször idézett oklevél írásmódját vetetegetve, inkább az utóbbit vagyok hajlandó Tokos-nak olvasni, míg amabban Takos-t látok, mely szerintem egy a Tagos-sal. Ennek megfelelő párja a Tekes (kiskun) családnév, mely Tekse alakban megvan a Székelyföldön. (Vadrózsák, i. k. 385 l.) Ha a *g* és *k* rokonságát tekintetbe nem vesszük is, a Texe mellett megtaláljuk a váradi reg.-ban (4. §.) a Tekzét, mi a további szóvesztést fölöslegessé teszi.

Ha a Takos és Tekes nevekben csakugyan a tag szóból képzett neveket sikerült találnunk, — ez egy kis visszatérésre szolgáltat okot. A mint a Tegze nevet a tag, a Berzét a Bor (név) gyökerekre vittük vissza s az elébbiből képzett Takost, Tekes-t és Teksé-t talán nem alaptalanul állítottuk össze, nem kell-e a számtalan Boros

*) Krizánál tagbaszakadt = teljes idomos termetű.

nevet viselő család egyikének másikának nevét épen így a Berze név gyökeréről kimutatott Bor név alá foglalnunk? Egyikét másikat mondom, mert elhiszem, hogy a Boráros, Borbiró, Bornemisza vagy Boromisza stb. családnevek mellett csaplár, bormérő, borívó vagy részeges értelemben vehető Boros családnév is elég lehet. Közbevetőleg jegyzem meg itt, hogy 1086-ban jön elé Rescugis név, mit Részögés-nék olvasok, s hogy a Részeg mint családnév megvan a Székelyföldön (Kriza). Különben a Boroch (Boros) név a váradi reg.-ban már eléfordúl. Ha már ezt a biharmegyei Boruzs családnévvel együtt nem az Ambrus (1000—38 Ambroch, 1211-ben Ombreus) név Brúzi, Bruzsi-féle összevonásaiból származtatjuk, pedig ez sem lehetetlen: akkor a székely (ágasbogas-t jelentő) burus-sal kapcsolhatjuk össze a borzos-t jelenlevő Boros s talán a Baros cs.nevet. Mint Tekes mellett Tekse, úgy állhat a Boros mellett a Borsa hely- és nemzetségnév. Mint nemzetségnév eléjön a váradi reg. 247. §-ban; mint helynév ugyanott a 244. §-ban villa Bursa, mely a biharmegyei Bors nevű falunak felel meg. Ha ez utóbbi példa nyomán Bors vezér nevét is ide vonjuk, megfelelőjeül szembe állíthatjuk vele a Taks, Tass vezérnevet, mely utóbbi maig is helynév Pest és Szabolcs megyékben. Mellőzöm most a Taksony és Borsod neveket, csak azt említem, hogy Const. Porph. is Ταξας-nak írja Tas vezér nevét.

Hadd álljon itt már egymás mellé helyezve is ezen elég hosszú párhuzam.

Bor	tag
Burz, Borz, Barz.	— —
Borza*), Berze.	Togza, Tegze, Tegző, Tekze.
Bors (ma is család- és helynév), Bars.**)	Taks, Tass.
Borsa.***)	Tekse.

*) Pázm. Kalauz 836. lapján Borza-túró-t olvasok. Ugy emlékszem, hallottam már e szót, de nem tudom, melyik vidéken s nem vagyok benne bizonyos, hogy mit jelent.

**) Lásd Béla király névtelen jegyz. XXXIV. fejezetét.

***) A magyar Borsó-ból lett a szláv Borsova, nem pedig megfordítva.

Boros, Boruzs, burus, Baros. Takos, Tekes, tagos.
 Borzas (talán Borsos és Bor- Tegzes.
 sod, erre nézve I. a II.
 czikkbeli példákat).

A Borz névre nézve még megjegyzem, hogy a torzon-borz szóban is megvan; továbbá, hogy Burz, Borz, Bürz, Bürzel német családneveket Steub, die oberdeutschen familiennamen című munkája 42. lapján a Burghart névből származtatja, a mihez nekünk semmi közünk.

Lássunk még néhány ide tartozó példát.

Boxa nevet találunk 1211-ben; Boksa nevű falu van Sáros megyében. (De genere Boxa való volt Miczbán is). A baranyamegyei Baksza falu 1247-ben Baxa-nak írva fordul elő. Ilyenű falvakat találunk még Abauj és Zala megyékben: Baksafalu (Poksdorf) van Vas megyében: Baksaháza Nógrádban és Zalában: Baksza családnév Veszprémben. Bakos néven több családot ismerek; mint helynév tudtommal nem fordul elő; de annál többször a Bagos Biharban és Szatmárban. Bag Pestben, Bak Tolnában. 1024-ben Bok, 1239-ben Bac falu Zalában. Ezen nevek gyökerének — mi a két utóbbiban tisztán áll előttünk, a csekély hangváltozás daczára — sem szükség magyarázatába bocsátkoznunk. A mi a Baksza nevet illeti, mi a székely családnevek közt is előfordul, a fentebbiek után képzésére való tekintetből is egynek vehetjük a Bakos-sal, Bagos-sal; különben a székely szótár szerint ezt is jelenti: egy éves berbécs (Krizsa). A Bak szintén szerepel családnévként mind a Székelyföldön, mind egyébütt. Nem állítom egészen, hogy a zalai s baranyai Bagód nevű falvak is ide sorozandók, de csupán csak a hosszú ó miatt nem, a mivel írják; míg a biharmegyei Bagd-ot, a pestmegyei Bakod pusztá nevét már egész határozottsággal merem a Bagos mellé sorolni, s nem tudom, hogy a II. czikkben említett Bugudi (1086), Bugud (1211) s az ott kifelejtett Bugus (1211) ugyanazon elv alapján s azt támogató példa gyanánt — akkori magamtól is elég fentartással nyilvánított vélekedésem ellenére — nem inkább ide valók-e? Jerney szintén kijegyezte ezen neveket s kérdőjelt tett olvasása után, midőn Bögös-t s Bögöd-öt olvasott ki belőlük. Zalában 1287-ből Bogud falunévre akadt,

mi, azt hiszem, a mai Bagód-nak felel meg. Hogy a Bugud és Bugus két *u* betűjét egész bizonyossággal *a*-nak és *o*-nak olvashassuk, arra még több bizonyítékra van szükségünk. Maradjon el még most Bokod (Komárom m.) falu neve is.

Visszatérve a Baksa alakra, nem mellőzhetjük a csongrádmegyei Baks puszta nevét. Béla kir. névt. jegyzője LVII. fejezetében írja, hogy: „a bolgár földről jövének némely nagy nemes urak, az izmaeliták nagy sokaságával, kiknek nevei valának: Bylla és Bocsu, kiknek a vezér Magyarország különböző helyein adott földeket s azon kívül azon várat, melyet Pestnek neveznek, örökre átengedé.” (Szabó K. ford. szerint.) A fordító a két bolgár főnemes nevét szerintem is helyesen hozza összeköttetésbe Bia és Paks helynevekkel s a Baksa névvel. A pápai tized-lajstromban Paks Pakos-nak van írva, s ennek megfelel az 1224-beli Pacus szn., mely a Bakos (1217-ben Bogus) névvel találkozik. Egyébiránt Anonymusnál a Bors (Bars) név épen azon módon van Borsu-nak írva, a mint Baks (Paks) Bocsu-nak. 1234—1270-ben jön elé Paxa és Bacsa.

Megemlítem itt, hogy a Buksi (Buxi) név már 1211-ben előfordul. A gúnynevek közt Krizánál is fel van jegyezve, valamint Baksi is. Nekem feltűnik a Vadrózsák szótári részének ezen czikke: „Baksi, buksi, vaksi = értetlen, rosszul kezelő”; s azt gondolom, hogy csak az átvitt értelem hozta itt össze e három szót. Annyival inkább hiszem ezt, mert ugyanott a vakjos a. m. rövid látó, vaksi. A Baksi-t*) én is szívesen egynek veszem a vaksi-val s a fentebbiekhez képest a vakos-ra viszem vissza; a buksit azonban a N. szótárral „nagyfejű”-nek tartom a divatos értelemnél fogva épen úgy, mint a N. szótárból kimaradt bukfejes = nagyfejű szó jelentésénél fogva.***) A kérdés csak az lehet: vajjon a buk (-ik, -ás)-tól származik-e, mint a N. szótár gyaníttatja, vagy pedig a bog-tól, a nagy fejeknek csak-

*) Baksi nevű puszta van Rimaszombat mellett.

**) Bükfejes a. m. konok, makacs. (l. Vadrózsák, szótár.) Csikban: Buksi = nagyfejű. Gúnynév. Imecs I. szerint. l. Magy. Nyelvészet 6. 369. l. Töksi = nehéz felfogású, rosz tanuló Nyelvőr 1873. 3. sz. = tök fejű. Pázmány, Kalauz: Tök az agya. 134. 540. l.

nem rendes gömbölyűségétől? Én ez utóbbit tartom valószínűnek s egybefoglalom a bugá-val, mely átvitt értelemmel szintén jelent: együgyűt, bangót, de eredetileg a len-, kender-bugá-ját, magját, a szemgolyó-t (székelyeknél) stb. jelenti. Bukfejes helyett hallani buga fejű-t is; mikor szarvasmarháról mondják vagy apró szarvút jelent, vagy szarva nélkül maradtat. A Buga név eléjön a váradi reg. 280. §-ban: a népköltészet pedig Buga Jakab nevét örököltette meg.

A Baksí, vaksi azonossága felett nincs miért kételkedni.

A székely családnevek között találunk még egy párt, melyekről itt kell említést tennünk. Az egyik a Faksá. Talán nem tévedek, ha a *fog*, *fok* gyökértől származtatom s a fogas, fogacsi = nagy fogú, kapa fogú szók jelentését tulajdonítom neki. Fugod (Fogad) nevet találunk a váradi reg.-ban (3. §.), Focos-t 1211-ben stb. A test részeiről vett nevek s elnevezések nyomozásakor még visszatérhetünk rá.

A másik a Jaksá családnev. A Jakab név magyarosított alakjai közt csak Jakust hallottam, a mi ehhez volna fogható; a Jaksát azonban Párizzpápai sem sorozza azok közé. XVII. századbéli anyakönyvben találom Jaxa-nak írva, s bár kiejtése — a család kiholta miatt — nem ismeretes előttem, mégis azt hiszem, hogy egy a székely Jaksával (v. ö. Texe, s a székely Tekse). Értelmét a *jak*, *gyak* jelentéséből gondolom megfejtethetőnek; s ezen esetben nem csak alakjára nézve egyez meg a Baksával, hanem nagy részt értelmére nézve is. 1211-ben Jaxa és Jacsa nevet már találunk, tehát a Jaksá családnev szintén a régi magyar nevek közül való.

Ugyanazon anyakönyvben találok még Voxa nevet, s ez, ha magyar eredetű, csak a vak, vakos, vaksi atyafisághoz tartozhatik. A ma is élő Rexa család (budapesti ügyvédek közt is) nevét nem tartom magyarnak. 1086-ban fordul elé Quecsa; 1211-ben Luxa; ezekről azonban talán csak később mondhatunk valamit. Megemlíthetek itt még egy előttem ismeretes ragadt vagy gúnynevet is. Bizonyos elszaporodott családnak egyik tagját, mert kurta vastag nyaka volt, Nyaksa névvel különböztették meg a többitől. A

Nyakas székely családnév fel van jegyezve Krizánál; a gúnynevek közt felemlíti Fatér J. Nyelvőr 1873. 3. sz.; Nyakus kicsinyítő alakját a Csallóközben találta meg Körész K. I. Nyelvőr 1872. 378. l.

Ha az 1211-beli Micse, Micsee, Micus neveket sok mással együtt a Miklós név változatainak kívánjuk tekinteni, módunkban volna ezt tenni a szintén akkori Mocsá-ra nézve is, t. i. Maksá-nak olvasva a Maximilián egyik magyarított alakjának tartani, a mint azt Párizzpápai teszi. Azonban ne kerüljék el figyelmünket azon esetek se, melyekben az eredeti magyar nevek vagy történetből hangzanak egyformán a keresztyénséggel kapott nevekkal, vagy pedig a divat s más hasonló hatalmasságok harapófogójának engedve kénytelenek magukat fordításoknak vallani; például: Gyula = Julius, Géza (Győző) = Victor stb. Én a Maksá maxi-ságát is csak ilyennek gondolom, s midőn rajta kívül 1211-ben több ízben találom a Mog, 1135-ben a Mogd, 1086-ban a Mogdi; 1211-ben a Moc, Maca, Mocud, Macud, Mogud, Mogus, 1086-ban a Magudi nevet, nem tehetem, hogy a Maksá családnévül ma is használt névben magos vagy magvas értelmet ne lássak.

A Dobsa családnevet szintén megtaláljuk már az 1211-beli Topsa személynévben. Ugyanakkor fordulnak elő Thopus, Thopos, Tobus, Tubus, Thob, a váradi reg.-ban Dub, Tub, 1234—70-ben Tupoz, 1181-ben Duba nőnév, 1211-ben Doba, Duba, 1210-ben Dubur személynévek a számos Dob, Dobos (ezek között a pestmegyei Dabas), Doboz helynévvel együtt. Ide lehetne még sorolni a somogymegyei Kis- és Nagy-Dobsa helységek nevét, ha azon körülmény nem ejtene gondolkodóba, hogy ezek husszita települések. Viselték-e azon helyek az előtt is ezen nevet nem tudom. Csak azt kell még megemlítenem, hogy tobdózni és dobdózni; doblás, dobzás, tobzás ma is felváltva hallható s a dobd helyett tobd ezen közmondásban: tobd le barát a vakarót. Ezenkívül még megjegyzem, hogy a fent említett anyakönyvben 1679. évben találok Dob-sza családnevet.

Még csak a Turzó családnévről mondok pár szót. Nagy Iván említi (Magyarország családai cz. művében), hogy e nevet régen Turzá-nak is írták. A váradi reg. 97. § ban

Turuzó személynevet olvashatunk; ezt Jerney torozónak írja. 1152-ben Turus jön elé, azonban kétes, hogy nem Törösnek olvasandó-e, mert ilyen nevű család szintén ma is van. (Különbözik ez a Törő családnévtől, mert míg amaz ezzel együtt az erőset, bátor harczost jelentheti (Nagy viadalt velek törletének. Szabács viadala.) addig emezt a Portörő családnév megrövidítésének is tarthatjuk; ez a név a puskapor készítésről ragadt az illetőkre. Ilyen névrövidülés a Kötő családnév a Házkötő (nádazó), Bordakötő családnevekkel szemközt. Én a Turzó nevet az eredetileg sebet jelentő tur szótól származtatom s a mint a tag szótól a Tegze és (székely) Tegző, úgy a tur-tól a Turza és Turzó név származását legtermészetesebbnek tartom. A Turzó tehát a. m. Sebes, de nem a Kézainál eléforduló Sebus, melyre nézve egyet érthetünk Szabó Károlylyal, hogy gyorsat jelent, valamint az 1138-ból Jerneynél található Sebedi és Sebudí is, s talán Sepsehn., hanem: sebzett, sebesült. A székely szótár szerint: turzik v. turosodik a seb. Lugossy Hangr. párhuzamában: tur (seb) = törés.

A felemlített nevek értelme felől így vélekedem: az *s* (*os, ös*) -*sa*, -*se*, -*si*, -*za*, -*ze* képzők összefüggésének pontosabb meghatározása a jelentésbeli árnyalatok kideríthetőségétől függ: a *za-s*, *ze-s* féle kettős képzésre nézve pedig csak megemlítem a *veres-es*, *piros-as* (vereskés? piroskás?) Molnár A. és Kreszn. szótárában vöröses szókat. Több is kerül, ha keressük.

SZILÁDY ÁRON.

A „NEK” NÉVRAG.

II.

Régibb nyelvtaníróink egyetértének abban, hogy a magyar genitivus *é*, a dativus pedig *nak nek*. A tárgy bősége nem engedi, hogy sokat idézzek e művekből. Lássunk egy pár tételt egy pár munkából.

Erdősi János (1536.). „Filius hominis“, dicunt latini; nos: „filius homini“; az embernek fia.

Molnár Albert (1610.). Úr háza, domus Domini. Úrnac asztala, Domini mensa. Szolgák nac urai, servorum

domini. Uraknak szolgálói, dominorum servi. (Tehát nem: uraik, szolgálíik.)

Katona István (1645.). „Dísztelen szollás: Az embereknek nyavalyája stb.“ Szerinte csak így van jól: „A hívek üldöztetése; és: a híveknek üldöztetések. A füveknek és virágoknak neveiket is stb.“

Pereszlényi Pál (1682.). Már nem oly szigorú. „Horum substantivorum alterum contingit esse plur. numeri, alterum singularis, ut: A jó pásztor a juhoknak lelkéért vigyáz.“

Tótfalusi Miklós (1683) 1697. Úgy tanít, mint Katona. Szerinte is, nem: angyaloknak serege, hanem: seregek. Több birtokkal: Isteneknek végzéseik.

Tsétsi János (1708.). Hasonlóképen mondja: „Sic in plurali *k* ad plures refertur, ut: Elhajtotta azoknak ökreiket és lovaikat.“

Még Révainál is (Nyelvtan I. k. 468. l.) olyan példákat találunk, mint: az embereknek életek, vagy életök; a vitézeknek érdemek, vagy érdemök; sőt „possidentibus etiam nominativo expressis: az emberek életök, a vitézek érdemök.“

Márton csak úgy szórja szótára előszavaiban az *ok*, *ek* ragú birtokneveket.

A nyelvnek régiebb, és közelebbi multja e szerint a birtokviszonyt illetőleg két tényt mutat föl. Egyik a tulajdonítóragnak igen gyakori használata; másik a birtoknak számbeli egyezése a birtokossal. E kifejezést: „számbeli egyezés“ a személyragos birtokossal szemben úgy értelmezem, hogy az utóbbinak akár egyes-számában is bennrejlő birtoktöbbség (fiaim) birtokos többséggé válik a különálló birtokszó irányában (fiaimnak házuk). „Az ő kicsinyinek szavokat meghallották“; e h. szavát.

Látjuk továbbá, hogy több régi nyelvész a szóegyeztetésben szigorúabb magánál a régi nyelvemlékek nyelvénél is; mert emebben gyakran találni olyanokat, mint: „a leváltaknak és saduceusoknak sokit“ (e h. sokjokat, vagy éppen sokjaikat); míg, például, Katona, Tótfalusi, Tsétsi, mint láttuk, mindig így írnak: Isteneknek végzéseik stb.

Látjuk végre azt is, — a mi ma már csak tájszólás, — hogy a birtokszó némelykor a *nek* nélkül álló birtokost is követte a többesben; pl. (már a rövidebb Megszólításban is) „Szent ei és Önöttei közökön.“ Vajjon, — visszapillantva arra az időre, melyben e rag, Szarvas Gábor szerint, talán nem is működött birtokos rag minőségében, — azt tegyük-e föl, hogy akkor *nek* nélkül is rendesen így beszéltek, azaz egyeztették számban a birtokot a birtokossal? E föltevés nem lenne valótlanszinű. A nép itt-ott még ma is így beszél (Bodóék ökrüik).

De bármint volt hajdan, annyi bizonyos, hogy a mióta e ragot birtokosragnak is használja a magyar, a birtoknak az ilyen birtokossal való számbeli egyezését a *nek* rag dativusi természete okozta: „Az ő kicsinyinek szavokat.“ (Nekik szavokat.) A hol viszont nem volt meg ez egyezés, ott e rag kivetkőzött dativusi jellegéből: „Sídóknak királya.“ (Nekik, és mégis: királya.)

A kevesbbé szigorú szóegyeztetés ezen a téren ragos és ragtalan birtokossal szemben az újabb időszakban jutott teljes érvényre. E helyett, pl. (Tinódi Sebestyén szövése) „... Erdel orszaggal lött minden hadak veszedelmek“, mondjuk ma: „hadak veszedelme“. E helyett: „Csak az övéinek hasznokra“, mondjuk: „... övéinek hasznára“. E h. „Egybetévé a régi Doktoroknak .. egyértelmű mondasokat“, (Doctorum dicta) mondjuk: „... mondásait“.

Ez jól van így. A magyar nyelv más esetben is beéri az egyik szó többremutató ragjával; pl. „Az ő leányuk, leányaik“; (eorum filia, filiae) nem pedig: „az ők leányuk, leányaik“. Oka egyszerű: „leányuk, leányaik“ már magában véve is kifejezi a birtokos többséget; kifutja tehát az egyszerű ő.

A másik hasznos változás abban áll, hogy a birtokos ma, a hol csak lehet, *nek* nélkül viszi a szerepét. Mindez kellemes könnyűséget ad a nyelvnek. De minthogy a birtokszó bizonyos határig ma is követi személyben és számban a tulajdonítóragos szót, midőn ez kétségtelen részesztárgya a mondatnak, szükségessé vált az ilyen esetek szabatos megálapítása.

A tulajdonítórág működésének két főrésze van. Egyik az, melynél fogva e rag az őt fölvető birtokos és a birtok

közötti birtokviszonyt jelzi. A *nek* ragú szónak ekkor genitívusi értelme van; pl. „Pál *n a k* a háza“ (Pauli domus).

A másik az, melynél fogva *e* rag az ilyen szót a mondat részes tárgyává (dativussá) teszi; pl. „Pál *n a k* rosszul esett a séta. (Paulo stb.) Fiam *n a k* terhére esik.“ (Filio meo stb.)

Utóbbi működése ismét két részre oszlik. Egyik esetben a résztárgy birtokszó nélkül áll a mondatban; pl. „Pál *n a k* zokon esett.“ Másik esetben találkozunk ugyan birtokszóval a résztárgy a nélkül azonban, hogy birtokos volna; pl. „Fiam *n a k* terhére esett.“ Im ez teszi sajtósággá a magyar mondatnak utóbbi nemét.

A birtokos szerepének váza ez: „Ki *fia?*“ vagy: „Ki *nek* a fia? A z ő *fia*“; ennek alapján pedig: „A tanító *fia*“, vagy: „A tanító *n a k* a fia.“ Itt, természetesen, csak olyan birtokosról van szó, a mely tiszta főnév, vagy a mely főnévként áll, és így mindig harmadik személyű. (Egyik *ü n k*, vagy egyikünk *nek* panasza. Mindnyáj *ü n k* ohajtása.)

Az illető név birtokos voltának egyik ismertető jele az, hogy rendszerint nem veszi föl a *nek* ragot. Nem veszi föl a rendes szószerkezetben; a midőn tudnillik megelőzi a birtokszót, és ha egyszersmind más körülmény sem ellenzi *e* rag mellőzését. (Ilyen, például, a fogalom-kiemelés, vagy bizonyos szók, vagy egész mondat közbejövetele. Egyik-másik szó, mint birtokos, bizonyos esetekben mindig fölveszi *e* ragot.)

Példák. Férjhez megy a szomszéd *o m* leánya; *e* helyett: szomszéd *o m n a k*. A mag *a m* pénzéből élek; *e* helyett: Magam *n a k* a pénzéből. (E szó, mint birtokos, soha se veszi föl *e* ragot.) Kettő *n k* titka ez. Valamely *i t e k* pere. Több *ü n k* sürgetésére. Ellenben: a szomszéd *n a k* Jancsi *fiát* úgy megverte (valaki), hogy stb. Öcsém *nek* minden időben hű barátjához fordúlok. Nem értem okoskodását édes atyám *n a k*. En *nek* a vallomása nyom valamit. (Nem mondhatjuk: *E*, vagy *e z* vallomása.) Olyan *n a k* a szavára ne hivatkozzál, a ki stb. (Nem mondjuk: Olyan szavára.)

Az illető név birtokos voltának másik jele az, hogy birtokos-többség esetében is csak egy birtokosra mutató, harmadik személyi raggal vonzza a birtokszót.

Példák. A munkások fizetésére kell a pénz. A rendeletek végrehajtását jó kezekre bízta. Elsoroltam Páléknak aggodalmait. A magunk terméséből élünk. A magatok emberségéből. Mindnyájuk beleegyezésével stb.

Áttérek a tulajdonítórág működésének második fő részére.

A részes tárgy szerepének váza ez: „Kinek adod? Minek van alapja? Neki adom. Neki van alapja. Pálnak adom. Beszédemnek van alapja“.

Ne is szóljunk az esetekről, melyekben a részes tárgy birtokszó nélkül áll. (Öcsémnek szántam ezt. Kassának tartok. Péternek hívják. Jánosnak semmi se fáj, stb.) Ez esetek elég világosak. Nem ily világos a dolog ott, a hol a részes tárgy birtokszóval találkozunk.

Az illető név részes tárgyi voltának egyik ismertető jele az, hogy soha se nélkülözheti a tulajdonítórágot; míg a birtokos-szó, mint láttuk, rendszerint nem veszi föl e ragot.

Példák. Bátyámnak meggyült a baja én velem. Fiamnak nem jutottam eszébe. Nincs pénze szegénynek. Nem mondhatjuk *nak nek* nélkül: „Meggyült a bátyám baja. Fiam eszébe nem jutottam. (A harmadik mondat nem is enged próbát.)

Az illető szó részes tárgyi voltának másik jele az, hogy vele személyben és számban egyező raggal vonzza a birtokszót. Számban mindig; személyben pedig akkor, ha maga nem szorosan vett főnév, vagy főnévül működő szó, a mely tudvalevőleg mindig harmadik személyű.

Példák. Ez embereknek nem megy ki a fejükből. Barátimnak kezükre esik; *kezük* ügyébe esik ez. Molnáréknak beteg a leányuk. Személyben való egyezéssel is: Magamnak sincs pénzem (nem: pénze). Magatoknak sem áll módotokban (nem: módjában). Bajunk volt mindnyájunknak (nem: baja volt). E névmásokban a *nekem nekéd* stb. lappang: (Neked) Magadnak sem volt elég hideg véred. (Nekünk) Magunknak sincs pénzünk. (Nektek) Mindnyájo toknak vezetőre van szükségetek.

E részes tárgyakat könnyű megkülönböztetni a *magam* és *mindnyájunk* birtokosoktól; például: „A magam lábán járok“. Itt a *magam* főnév gyanánt áll; mintha mondanám: „A szobám pallozatán járok“; míg ebben: „Magamnak

sincs elég ekém“, a *magamnak* szó nem áll főnév gyanánt, nem harmadik személyű; és így a birtokszó sem állhat a harmadik személyben. A *mindnyájunk* szó is ugyane szabályt követi. (L. Nyelvőr 1872. IX. f. „Magam“ — Komáromy.)

A birtokos- és nem-birtokosnevet eléggé megkülönböztetik egymástól az itt kiemelt ismertető jelek, és így biztos módját is szolgáltatják a birtokszó ragozásának. Amde itt eltérők a nézetek. Szvorényi szerint (Nyelvtan. 71. l.) a részes tárgynak egy esetben van birtoka; a mikor t. i. a *van*, *nincs*, *sincs* birtokló igékkel áll viszonyban; pl. „Péternek elég jószága van; még sincs soha pénze.“

Ha állna az, hogy az itt idézett két mondatban a „Péternek“ részes tárgy csakugyan birtokosa a „jószága, pénze“ szónak, akkor nem is állapodhatnánk meg a birtokló igénél; mert nemcsak a (nekem) van: habeo, hanem a *van*: sum, es, est, meg más igék is részes tárgyi raggal vonzzák nem egyszer az illető nevet szemben a birtokkal; pl. „Ezeknek gonosz (van) a szándokuk. Páléknak hibás volt a tervük. Leányaimnak is akad majd kérőjük. Pajtásidnak nem fér a fejükbe.“

E szerint, ha a részes tárgy egyáltalában lehetne birtokos, akkor sok más igével való viszonyánál fogva is lehetne az; ámde az én nézetem szerint egyáltalában nincs birtoka. Kérdem, mi különbség van a részes tárgyak közt az itt párhuzamba tett mondatokban? „Neki sok van, több van, tíz van“; és: „Neki többje van, harmadrésze van.“ — „Ennek semmi se fáj már“; és: „Ennek a foga fáj.“ — Jánoséknak zokon esett“; és: „Jánoséknak nehezükre esett.“ — „Testvéreidnek ez nagy élvezet“; és: „Testvéreidnek ez legnagyobb élvezetük“. (Fratribus tuis summae deliciae.)

Én tehát az ilyen kézzelfogható részes tárgy és a birtokszó között ép oly kevésbé látok grammatikai szoros birtokviszonyt, a mily kevésbé van ilyen viszony e latin mondatban: „Joanni pectus dolet“; vagy akár e német mondatban is: „Dem Peter hat man sein einziges kind geraubt.“ (Péternek elrabolták egyetlen gyermekét *).

*) Hogy a dativus a genitivussal nem csak érintkezik, hanem bele is nyúlik emennek határába még oly nyelvekben is, a hol különben a kettejük közti válaszvonal világosnak, áthághatatlanak látszik, bizo-

Azt mondtam: „grammatikai szoros birtokviszony“, a melyben t. i. kétségtelen genitivus a *nek* ragú szó; mert tágabb, távolabbi, közvetett birtokviszony lehet egyáltalában minden nem-birtokos és a birtok-szó között; pl. „János beadta lemondását.“ „Vilmosék at bántja a kudarczuk,“ és így: „Pálnak nagyon tetszik a rendjele.“ A magyar birtokszó mindig el lehet külön kitett birtokos nélkül; közvetetlen birtokosa a személynévmás; (*én te ő*;) pl. (az *én*) házam; (az *ő*) háza, vagy házuk.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A JELZŐ ÉS JELZETT NEVEK ÍRÁSÁRÓL.

Helvetius önzését ráfoghatjuk nem csak az állati és növényi világ lényeire, hanem afféle szervezetekre is, a minő például egy-egy nyelv; s ebből az önzés elméletéből magyarázhatják aztán, hogy mindenik nyelv önmagát szeretvén legjobban, magát hiszi a legtökéletesebbnek is. Ez az oka, hogy Horvát István iskolája nálunk oly népszerű lett, sőt Ádám és Éva magyarságának még mai nap is vannak hívei, bár irodalmilag, hála istennek, már csak Táncsics Mihályok a szószólói.

A mely tökéletességekkel a magyar nyelv szeret dicsekedni, azok között nem legutolsó az, hogy valamely gondolat kifejezéséhez kevesebb szóra van szüksége mint más nyelvnek. Igazavában például már benne van a személy is, úgy, hogy ezt nem kell külön melléje állítania; névszavához hozzacsatolhatja a birtokviszonyt, a fogalom helybeli és egyéb vonatkozásait, melyeknek megjelölésében európai testvérei különálló praepositiókra szorúlnak, stb. A kevés szavúságnak eme, gyakran kétes tökéletessége ösztönözhetette mai helyesírásunk megalapítóit, hogy szavainkat még inkább kevesbítésék, habár csak látszólag, mennél több szónak együvé írása, egyetlen szóvá erőszakolása által. Ez ugyan nem voltakép nyelv, hanem inkább csak helyes írás kérdése; a helyes írás-

nyítja a következő idézet: Per deos atque homines dico, ne tu illum agrum tuum siris umquam fieri neque gnati tui. Ei rei argumenta dicam: megmondom az okát neki. Plaut. Trin. 522.

A szerk.

ban pedig nagy és jogos tere nyílik a conventiónak, s a szokás és opportunitàs sok esetben diadalmaskodik a következetesség fölött; azonban a helyes írás is a nyelv ügyéhez tartozván, s a helyes írás ellen elkövetett hibákat a Nyelvőr is többször megrovogatván, sőt az együvé meg a nem együvé írandó szókat is föl-fölhozogatóván, hadd járuljak én is néhány adalékkal e kérdés tisztázásához. Azt akarom nevezetesen pár példával kimutatni, hogy a mai szokás igen gyakran egy szóba vonja össze, a mit helyesen kettőbe kellene különíteni.

Napilap, hetilap, háziszer, házipénztár, évidíj, havidíj, napibér, utirajz, tisztinévtár, élemiszer, beléptijegy (többnyire kötőjellel: beléptijegy) stb. Csupa névszó, melyet az elibe tett tulajdonságszó közelebbről meghatároz. Napilap például olyan lap, mely naponként, heti lap, mely hetenként jelenik meg. A tulajdonságszót nem szokták a rá következő névszóval együvé írni; vajjon a fentebbieket azért írják-e együvé, mert az *i* képzővel névszóból keletkeztek s így mintegy két névszó kapcsolódik össze? Akkor ezeket is egy szónak kellene írunk: vásárnapi ujság, erdélyi havasok, kalocsai érsek. Egyébiránt nem csak az *i*-s tulajdonságszókat írják együvé a rájuk következő névszókkal, hanem egyebeket is, például: élővirág, vadember, főember, főtiszt, tótágas, végszó stb.

Bevett szokás egy szónak írni két névszót, két tulajdonságszót, két particulát, midőn — úgy mondják — az a két névszó, két tulajdonságszó, két particula csak egy fogalmat fejez ki. Tehát: márványasztal, aranyóra, ezüstpénz, vasabroncs, selyemruha.

Ha elfogadnók is azt a szabályt, hogy egy fogalmat kifejező két névszó egy szóvá olvad, a felhozott példákban mégsem alkalmazhatnók; mert világos, hogy itt az első névszók tulajdonságszókká változtak, s a márvány annyi mint márványból való, az arany: aranyból való, az ezüst: ezüsből való, a vas: vasból való, a selyem: selyemből való. Hasonlóképen tulajdonságszókul szolgálnak s már csak ennél fogva is bátran külön írhatók a következők: királyivadék, gróf kisasszony, rózsaszín, bárány paprikás, katonadolog stb.

De ha el sem ismernők, hogy az idézett névszók ez összetételekben mint tulajdonságszók szerepelnek, még abból nem következne, hogy össze kell írunk az általok meghatározott névszókkal. Helytelen ugyanis a szabály, mely szerint azon fajtájú két szónak, mihelyest egy fogalmat fejez ki, egy szóvá is kell tömörülnie. Hiszen a szabály szerint — ezuttal csak a névszók összetételénél maradva — egy szónak kellene írunk az efféléket: Erzsébetkirályné, Trefortminiszter, Jedliktanár, Zichygróf, Jókaiúr, Jókainéasszony, Palibácsi, Rózanéni, a mint hogy a szintilyen kapcsolatú urambátyám, bátyámuram és nénémasszony mai nap csakugyan többnyire egy szóként fordulnak elé.

Ama helytelen szabály alapján egyes területek és városok nevét is egy szóba vonják össze a terület vagy város általános jelzőjével: Naszódvidék, Jászkerület, Pestmegye, Pestváros, Budavár, holott e szókban a vidék, kerület, megye, város, vár csak úgy járúl a helynévhez, mint a hogy a személynévhez járúl a királyné, miniszter, tanár, gróf, úr, asszony s egyéb általános jelző. Egyszerű községek nevét még rendesen különválasztjuk jelzőjétől: Maglód község, Czinkota község, Fót község; néha még a városokat is, kivált ha birtokragot is vetünk a jelzőhöz, például: Buda városa, Bécs városa; de a megyéket, meg épen az országokét szinte kivétel nélkül együvé írjuk: Magyarország (régbben, két szóban: Magyarországgal), Németország, Francziaország. Pedig a két névszó összeállításának grammatikai természete itt is ugyanaz mint a fentebbiekben. Ha Magyarország egy szó, következetesen Czinkotaközség, Jókainéasszony, Zichygróf szintén egyegy; ha ezek két-két szót képeznek, Magyarország is kétfő, s hasonlóképen minden ugyanily módon alakult név, pl. Fekete tenger, Kárpát hegység, Margitsziget stb.

E neveknek hogyan írására tán azt lehetne szabályúl felállítani, hogy midőn az összeálló két vég szó közül az egyik egymagában is jelöli az illető helyet vagy személyt, akkor a másik általános jelző (p. o. város, megye, úr, asszony stb.) külön szóképen csatlakozik hozzá. Pest például már magá-

ban is jelöli akár a megyét, akár a várost, mert mondhatom: Pestben, s ekkor a megyét értem rajta, és Pesten, s ekkor a várost. Tehát Pest megye, Pest város két-két szó. Hasonlóképen Kárpát hegység, Czinkota község, valamint a fentebbi személynevek is, mert Kárpát, Czinkota magában is megállhat s ugyanazt jelöli, a mit a hozzátetett jelző csak közelebb meghatároz, valamint Erzsébet, Trefort, Jedlik már magokban is jelölik az illető egyéneket, s a királyné, miniszter, tanár szintén csak közelebb határozók. Ellenben egy szónak lenne írandó a két névszó, midőn a kettő csak együtt jelöli az illető helyet vagy egyént, külön-külön nem. A magyar szó például jelent magában magyar embert, különben csak tulajdonságyszó, mely valamely névszó meghatározására szolgál, pl. magyar nyelv, magyar ruha stb.; az ország szó pedig nem csak a mi hazánkra, hanem másokéra is alkalmazható; a mi hazánkat csak ez a két szó együtt fejezi ki: Magyarország, tehát el nem választható s egy szónak írandó. Így a Margit név nőt jelent, nem szigetet; a sziget szó általában szigetet, nem csak egy bizonyos szigetet; a Margitszigetet csak mind a kettő együtt jelenti, tehát ez is egy szó. Hasonlókép egy szók, ez alapon, Temesvár, Krisztinaváros, a személynevek közt pedig a kettős nevek, mint Ferencz-József király, Kovács-Sebestyén Endre, Nagy-Sándor József, még az ilyenek is: Pálfi, Péterfi, Bornemisza, Kerékgyártó stb.

Ha el nem fogadhatjuk azt az elvet, hogy két névszó egy fogalmat fejezve ki, már ezért egy szóvá is olvasztandó, el nem fogadhatjuk azt akkor se, ha nem névszók, hanem más egyfajta szók állanak össze ily szomszédosan. Azért nem látjuk helyesen okolva, ha az efféle két-két tulajdonságyszókat egynek írják: jódrága, jótehetetlen, szentigaz, sárgabarna, hidegvérű, nagylelkű, jószívű, annál kevésbbé, mivel maga az akadémiai szabály, mely ezt kívánja, mint kivételt mindjárt hozzá teszi, hogy midőn az így összeálló szók hosszabbak, már nem egy, hanem két szónak írandók, pl. állhatatlan jellemű, kiváló tehetségű, pedig ez szakasztott olyan összetétel, mint a nagy lelkű vagy jó szívű. Ha már a hosszabb szókat

— és hol kezdődnek azok? — szabad, sőt czélszerű kettőnek írunk, miért kell a rövidebbeket egy szóba összerántanunk?

Épen úgy áll a kérdés a kötőszócskák torlódásánál, csakhogy ezek szintén kivétel nélkül rövidek, s azért itt a hosszabb szók kivételét nem is alkalmazzák, és mihelyt két vagy három kötőszó egymás szomszédságába kerül, irgalmatlanul egygyé olvasztják, még ha világosan két külön fogalmat fejeznek is ki: minthogyha, mintha, mintsem, hátha, úgyis, csak úgy, csakhogy, hacsak, nemcsak stb.

Névhatározóink, mint tudva van, részint összetapadnak, azaz egy szóvá lesznek az illető névszóval, vagy külön maradnak. Ily külön maradók például: szerint, fogva, óta, nézve, után, alatt, fölött, előtt. De ezeket is szeretjük összetapasztani; különösen ha névmutatóhoz járulnak, de máskor is, p. o. rendszerint, ennél fogva, azóta, azalatt, szerfölött, mindenekfölött, mindeneke előtt, egymásután, ránézve.

Igehhatározóink is kétfélek volnának; de a külön állókat itt is csak úgy beolvasztjuk az ige testébe mint a vele összeolvadókat. Ezek például külön állók volnának; oda, együtt, haza, hajba, kije bb, külön; mégis összeírjuk: odaadni, együttmaradni, hazamenni, hajbakapni, kije bbtolni; még a külön tse választjuk külön, hanem egybe kötjük: különválasztani.

Számos egyéb eseteket hozhatnék föl még, melyekben nincs helyes okunk két szóból, néha épen háromból is, egyet csinálni, pl. porlepte út, haragdúlta arcz, érzék-fölötti, földöntúli, mind a kettő, ennivaló, tudvalevő, jó eve stb.; de czélomra már az eddig fölhozottak is elegendők. Czélom volt ugyanis kimutatni, hogy mai írásunk törekvése a szókat lehetőleg együvé tapasztani; holott, nézetem szerint, jobb volna az ellenkező irányú törekvés, t. i. a szókat lehetőleg külön választanunk. S ha vétség nélkül el nem lehetünk, vétsünk inkább az elkülönítésben mint az összekapcsolásban, illetőleg összedömszölésben, mert az írás történetében különben is nem a csomósítás, hanem az aprózás jelöli a haladás útját. Minél hátrább megyünk, annál nagyobb a csomósítás, minél előbbre, annál inkább uralkodik az aprózás. Az írás először durva képírás, valami látha-

tónak másolása, később jelképpé lesz, aztán fogalmakat jelöl, utóbb szótagokat, végre az egyes hangokat. Minél kevesebb az összetett szó, s hozzá teszem, minél rövidebbek a szók, annál egyszerűbb, világosabb, annál könnyebben elemezhető az írás; ne kövessünk tehát a németek, hanem az angolok szokását, s a mennyire csak lehet válasszunk külön a szókat, annál inkább, hogy nyelvünkben különben is sok a hosszú szó, s ragaink és képzőink halmozódása által már valamenynyire megközelítjük az amerikai ősz nyelveket is, melyek egész bonyolódott mondatot tömhetnek egyetlen szóba. Mi is képesek vagyunk így szólani: *eibátortalaníttathatnálak*; *megköpönyegteleníttethetnélek*; az egyik 10, a másik 11 tagú, s mindenikhez csak egy jonicus a minor kell (〇〇 — —) hogy teljes hexameter legyen belőle. De nem igen fogunk vele büszkélkedni, hogy nyelvünktől ilyen hexameterek alkotása is telik; valamint a latintól sem irigyeljük azt a dicsőséget, hogy efféle distichonokat teremthet:

Conturbabantur Constantinopolitani
Innumerabilibus sollicitudinibus.

GREGUSS ÁGOST.

MATKÓ ISTVÁN MAGYARSÁGA.

III.

Figyelemre méltó nyelvtani jelenségek.

Igyekeztem e fejezet alatt összeállítani szerzőnk nyelvének grammatikáját, a mennyiben ez a jelen irodalmi nyelvtől különbözik.

Hangtan.

Vádsz: vágysz 7. l. hadnak: hagynak 9. vadnak: vagynak 74. stb. Hogy a *gy* hang a hangok physiologiai osztályozásánál a foghangok közé tartozik, az világos dolog. Írott nyelvünkben mégis az a tévedés történt, hogy a nyilván való foghangot torokbetűvel jelölték, mintha az a *g*-nek ellágyulásából állott volna elő. A felhozott néhány szó is mutatja, hogy nyelvünkben több *gy* régebben még *d* volt, tehát a *gy* foghang ellágyulása, s mint ilyet, helyesen valamely fogbetűvel kellene jelölnünk.

Vég mássalhangzók kettőzése hangzók között. általlad: általlad 214. embersége ssebben 16. hamíssan 16. 17.

18. világossan 17. papyrossa 17. erőssen 29. nyálássalban 214. csúfondárosan 236. Ellenben: alkalmatosok 24. homályosodának 25. búsit 26. tilalmasok 28. kétségesekké 30. V. ö. Budenz, Nyelvőr I. 36–37. Egyébiránt ha ezen *s*-ek kettőzését az *l* kettőzésével (általad) *s* ez idegen szóbeli kettőzéssel: papyrossa, összevetjük, talán e tünetényekben nem az *s*, *os*, *es* képzőknek eredeti *ss*-es alakját kell keresnünk, mint Budenz tévé, hanem valami általános hangtani szabályt, mely szerint a magyar az eredetileg végmássalhangzókat, midőn ragozás vagy szóképzés alkalmával hangzók közé jutnak; gyakran kettőzni szereti. Mint pl. ezekben is: felőlled, utánna, éppen, esső, kissőbb tanítottó, szógálló.

V-s alakok, melyekből a *v* a szó végéről elenyészett: sürűven 14. óv-ó 111. együgyűveket 131. bőv 143.

tereh: teher, hangcsere nélkül 376.

Szóösszetétel.

böjteleség: böjti eleség 4. hús nem étel: a hús meg nem evése 84. 404.

Szóképzés.

da, *de* képző nem fordul elé, hanem helyettesítik ilyen összetételek: pénzverő hely 216. választóház (hol az aranyat a réztől különválasztják) 218.

i melléknév képző kiteve, hol a mai nyelv szokás nem használná: hagymázis betegség 135. gyermeki ész 4. 5.

kozik csalatköz hatatlan consequentia 308. Ma azt mondanák: csalhatatlan. De ez mást jelent, olyat, mit meg nem lehet csálni; míg a csalatközhatatlan-ban benne van a benn maradás kifejezése is: a ki vagy a mi nem csalatkozhatik. E szerint szabatosan így lenne: a pápa csalatközhatatlansága. Hosszú *de correct* szó... csalatközhatatlanúl 62.

leg, öszveleg: összevéve 95, 377... akár külön akár öszveleg szóllottál 308.

len, egészen: egészben véve 190. 191. 272. míglen 299.

ni: nyi, pl. singni 10. szikráni 205.

ot, mivellető képző, megnyugotó: nyugtató 324. V. ö. Budenz M. Nyelvőr I. 8–9.

ség. bölcsesség, a szófejtés alapján helyesen írva 250; ellenben dicsőség 28.

volta főnévképzőfele gyakran előfordul: 152... tagadná a nap világoskodó voltát, hogy minden világtalan megláthattya annak világoskodását 261., hol egyenértékűjével együtt látható. 299.

Névragozás.

int rag ... szája izint való 21. 114. Másutt mint *ént* tűnik elé, l. Szarvas: Ferencz legenda. Nyelvőr I. 368—369.

k többesrag az *ír* (Salbe) szóhoz felhangú kötöbetűvel járúl, *írek* 261., holott ma azt mondjuk: *írral* megkenni.

t helyrag, egészen olyképen illesztve a tőhöz. mint a tárgyrag ... Radnóton és Szamosujvárat laktam 14.

A *tól*, *től* rag váltakozik *túl*, *tül*-lel, s ez utóbbiak gyakrabban fordulnak elé. Épen így van a *ból*, *ből* raggal. Pl. Pharaotúl 2. hátáru l 252. tüllem 252. azoktól, tülök 250. Szükségtül 251. — nyavalyájokból 1. füvekbül, dögbül, ítéletibül méregbül, keserübül, cselekedetekbül 250.

ül ... mikor voltak a Sidók egész Nemzetül Pápisták? 191. Itt az *ül* mutatórag a tömegesítő *stül* helyett látszik állani.

vá, *vé*, mint helyrag, hová kérdésre .. Segesvárrá gyült Praedikátorok 12. V. ö. Szegeddé, a mint pl. a makói ember mondja: Szegeddé mégyék.

Birtokragok.

Az egybirtokú egyes 3-ik személyű birtokrag a felhangúaknál gyakran *i*, mint: öregiben 6. ítélet i 152.

Az egybirtokú többes 3-ik személyű birtokragok (kivéve a melyekhez *j* is járúl, s azon alhangúak, melyeknek többesök *ak*) még nincsenek megkülönböztetve a többesragoktól. Pl. vallások (-uk) 152. kedvek (ök) 2. ellenségek (ök) 2. veszekedések (ök) 153. közök (ük) 160. De: javok 156. szájok 2.

közötökben (s nem közibetök) 82.

a melyeknek némellye *kei* bizonytalanok, némellye *kei* pedig stb. 104. Nagyon feltűnő birtokragozás, a mennyiben a birtoktöbbséget kifejező *i* mellett pleonastice ki van téve a *k* többesrag is. Aligha nem latinismus, s a „quorum aliqua” utánzása.

Sajátságos a második személyű visszatérő névmás után álló birtokszónak 2-ik szem. birtokraggal ragozása, mely helyett a jelen irodalmi nyelv s (legalább a tiszai) népnyelv 3-ik szem. birtokragot használ. Ilyenek: magad szájad, (e h. maga szája) 128. magad dicsekedésed 123. magad írásodat 214. magad szód szerint 278. stb.

Igealakok birtok- s más névragokkal: mongyák hazuttodat 108. 185. 219. mondtaként 347. hiszemben vagyunk 148.

Birtokragok oly esetekben, melyekben a mai irodalmi nyelv elhanyagolja: in ad szakadva 232. hiti szegéséért 243. eszed nélkül 252. lelked ismeret it 320.

Fokragok.

daraboskább 2. Tehát a fokrag a kicsinyítő képző után.
alacsombrendű 205. hamarébb 79.

Igeragozás.

Az *ik*-es vitát illető észleletek. 1) A sziszegőn végződő nem *ik*-es igék tárgyatlan ragoz. 2-ik személyében nem akadtam *l* ragra, hanem az *s* rag vagy ki van téve kötőbetűvel vagy a nélkül, vagy összeolvad a tö sziszegőjével. E szabály megtartása oly következetes, hogy még a sziszegőn végződő *ik*-es igék 2-ik személyében is fordul elé *s* rag. 2) Magok az *ik*-es igék átalában a Révai-féle szabály szerint vannak ragozva, s attól csak alig egy pár eltérést találtam. Példák: 1) hisz (2. szem.) 87. előhossz 124. léssesz és léssz 159. lésszsz 184. habozsz 263. egyes sz 345. 2) bolondosz 228. álmodozsz 290. rágodhatna (de már a másik sorban rágodgyék) 5. különböz 268. hazud.

Sajátságos, hogy *t*-n végződő igék tárgyi ragozású parancsoló mód egyes 2. személyében legtöbbször elmarad a *d* rag, mint: tács fel a szájadat 134. fordíts a tekenőt 159. tarcs 395. tekincs meg a magad írásodat 214. bizonyíts meg 128. De a *d* olykor ki van téve: bizonyícsd meg 409.

A *tat*, *tet* vagy *at*, *et* képzős szenvedő igéket bőviben használja Matkó; de vannak nála példák a már kiveszőfélben levő *ód*, *őd*-ös, valamint a minden képző nélküli szenvedőkre is. Ilyenek: sok költség pazarlódnék 2. szája bédugódogyék 40. kettő csinálódott volna az egy Christusból 425. megkötdődnék Sámbar = nem tudna menekülni a vádtól, benne maradna 347. nyaka szegik 235. Micsoda kivetőt találtál bennünk 350.

KOMÁROMY LAJOS.

A BARANYAI INSTANTIA PÁRJAI.

A Nyelvőr I. kötetének 428—429. lapjain közlött „Baranya vármegyeiek instantiájának“, melynek érdekes tartalmára baranyai gyűjtőinknek is felhívtuk figyelmét, a napokban igen becses három variánsa jutott kezünkbe, melyeket sietünk olvasó közönségünknek tudomására juttatni. Beküldőjük Géresi Kálmán. Az első és harmadik variánsot Lugossy József, a kinek első rendben mi tartozunk ezért köszönettel, juttatta a közlő birtokába. A harmadiknak eredetijét ugyancsak Lugossy a M. T. Akadémia könyvtárának ajándékozta.

Székely Instánczia.

(Találták Turi József Fiscalis Director levelei közt.)

Csikben Zsögödben lakó Benedek Andóriás Uram! jelentjük Kügymednek irgalmasságos uram: hogy midőn a cziher mellett a szék dógában szántónánk, ama vaczkorfa mellett ellopult varos béka rigulyás kurucz kölykök addig csotlának-botlának, a míg reánk tanálának, az egyik sári ganarád hegedüs formájú, bonhos nyelvű késvel, másik egy puffantó vasval, a harmadik olyan vesszecskevől mint a karácson környékő. Az első a bonhos nyelvű késvel a tenyereombó kicsoszintá a vöröskét, a második a puffantó vasval úgy megrittyente hogy mindjárt leesém, a harmadik a karácson környékével úgy meghunyoríta, hogy a nevemet is elfelejtém. Ezzel meg nem elégedének haza menének, kancsóinkat a szegről mind lehergedék, hogy a pes megett ülő fiaink már nincs miből igyanak.

Azt is jelentjük Kügymödnek irgalmasságos uram! hogy a rétikutyó réczéinket, vizigágóinkat mind elhordá; — hogy a dombon dúdoló szent János agara a juhainkat mind elszagatá; Anganet leányom megörzé, a lófüttyet meghegyezé, a lófütty megcsoszték-botlék, Anganet leányom lehömpölyödék s kitörék a lába.

Kérjük hát Kügymödet irgalmasságos Uram! tekintsen reánk

Székely Instánczia.

(Horvát Istvánnál, Szemere Pál másolata után.)

Midőn szántogatnánk ott a jétón, fenn a ponkon, a tziher mellett, két lapibéli rigulyás kölykök reánk találának. Eggyik olyan sárig tzideles szabású, ganarád dolmányos; a másik pergő természetű. Eggyik a vágorványával úgy meg töpé a kulyakomat, a másik puffantó vasából heves magvával úgy megvanyalintá a vajnyokomat, hogy még most is látzik a pilatja. Mind addig tsöklöttenek, boklottanak rittunk, míg nem minden apró tsikorgás kannunkat össze nem tsöklötték, boklották, úgy, hogy nincs már miből igyanak a Pest alá lapuló apró posadékok. — Azért alázatosan esedezünk magosságod előtt édes uraságos Uram! hogy ezeket a rigulyás Kurucz kölyköket hutyorítsa meg egy két ágú hutyollóval, mint valami parasínával. Anyánk szityol, szotyol, hódos kenyeret süt, magosságodnak is szottyant egyet. Azonkívül egy kanbogár hájjal és egy tavalyi bodatstsal meg

A Baranyai embernek Instáncziája
Földes Urához.

(A M. T. Akadémia kéziratárába beküldött XVIII. századi eredeti jegyzékből.)

Mi Siketben lakozó Kelemen István, és Fenekes Ambrús alázsan supplicálunk Magasságod(na)k édes Uraságos Urunk, a midőn mi szántanánk ott a Gyéton, fenn a Tompon, a Tzier mellett, két lapi béli Magyar Országi regulás Kurutz köjkök, reánk találának, az edjik olyan sarik tzedele szabású, gránát dölmányu, A' másik p(ör)ge természetű, nyalka ábrázatú, az edjik vágor-ványával által töpé a kujukamat, a másik ismét puffantó vasából heves magvával meg vanyalítá a' vajnokomat, u. h. most is meg láttzik a pillattya. Mind addig tsetlénk botlánk, rittunk apró tsikorgos Kanikainkat, mind el tsötlék botlák; u. h. már nintsen miből igynuk a Pest alá lapult apro poshagyékok. H(ane)m alázsan supplicálunk Magasságod(na)k édes Uraságos Urunk, hogy huttyorítsa meg azokat a lapi béli Magyar Országi reguláris kurutz köjköket, egy kertalg forma huttyulólóval, m(in)t v(ala)mi parsinával, Anyánk szityel szotyol, hodos kenyereket p(er)gő magassá-

Baranya vármegyeiek Instánczlája.

A XVIII. századból.

(Nemzeti Muz. kt. Pasqu. 129 fol. hung.)

Mi Süketben lakó Baranya-vármegyeiek, midőn szántogatnánk a Hötzön, reánk ütének némely rigulás kurucz kölkök, a kik öltöztének vala Czedelin szabásu veres dolmánykákba; ezek bennünket annyira megözének bözének, egyik a vágormányával megványolitá a jobb vállamat, másika a puffantójának seres (így olvasom, az irás azonban olyan, hogy heres¹⁾ is lehet) magvával által pöké a' hurjáromat²⁾ úgy, hogy még most is látszik a pillantya.

Annakokáért alázatosan subricálunk Magasságtoknak hogy ezen rigulás kurucz kölköket némely Karácsony körmével hucsorítsa meg.

a magasból a ponkra; hutyo-
ritsa, rittyentse meg kulyakjával
azokat a varasbéka rigulyás ku-
rucz kölyköket.

Egy kevés vaczkort is hoz-
tunk Kügymednek irgalmassá-
gos Uram! kemény biz az mint
az Isten nyila, de tegye Kügy-
med az ágyo szâmajábo, ott
megdühödik s ugy szopogathatja
mint a sz... t.

NB. Ehhez élöszóval adott némi
commentár: cziher (bokor), rigu-
lyás (ránczos), ganarád (nadrág),
bonhos nyelű kés (kard), puffantó
vas (csákány, fokos), vöröske (vér),
pes (sut), Anganet (Agnes), lófütty
(csikó), meghegyezé (ráült), hiu
(ház héja), ponk (tőldpad a ház
előtt) stb.

Fent jelölt régibb kézitról
olvasták a szabadságháború ide-
jén (1849) egy tábori körben;
ugyanakkor ugyanott, diktálásra
róninal tárczájába jegyzette

Csányi Dániel,
egykori honvéd-tüzérőrnagy.

(Szerfelett megrongált s betoldozott szö-
veg. Hogy a „hódos kenyér szity-szotyulásáról
és senkeléséről” stb. szóló pont alkalmasint
esetleges tévedésből maradt csak ki az Egy
keves vaczkort is elől, igen valószínű
és sajnálandó a variánsért.) G. K.

sinkeli magosságodat Ezzel
maradunk stb.

* * *

Pest = kemencze név magya-
rázatául van említve „némely
régimagyar levél, mely-
lyet vagy Székel írt,
vagy a mi hihetőbb, a
székel beszéd szerint
más valaki csintalanság-
ból készített.... Közlöm
ezt úgy (hogy a benne találtató
szovak el ne vesszenek) a
mint nagy reménységű s tudo-
mányú Szemere Pál barátom ezt
egy régi Copiából számomra
leírta:“

Pest szabad királyi vá-
rosnak régi Ofen német
nevéről. Értekezik Horvát
István, a Pesti fő iskolánál
Praesidialis actuarius, és
az Országbírói hivatal Se-
cretariusa. Pesten, Tratt-
ner Mátyás Betüivel 1810
8. r. 48—49-dik lap.

god,na)k is szottyant edjet. E mellett egy kan bogár hájjal es edj tavaji botottsál (me)g sikelli magasságodat édes Uraságos Urunk.

Explicatio.

Clavis. Tzier: folyó víz. Lapibéli: Magyar Országi. Reguláris kurutz köjök: katona. Töpe: által üte. Kujuk: könyök. Puffantó vas: puska. Heves mag: srét. Vanyalittá: Lütte. Vajnok: ágyék. Pillattya: vara. Rittunk: rajtunk. Tsetlék botlák: eltördelék. Kanika: korsó. Pest alá lapult poshagyékok: sutban ülő kis gyermekek. Hunyorítsa: fenyítse. Vagorván: kard. Pársina: suhogó. Hódos kenyér: Fejér kenyér. Kan bogár haj: méz. Szityel: szital. Szotyol: dagaszt. Pergő: süt. Bodots: tavalyi borju. Meg sikelli: ajándékozza. Retye, iskála: Lajtorja. Kövedel: Hordó akna. Kagyilló, Posa: Tsiga. Horháts: út. Bontz: Tzomb. Babitsa, Pertsoka: Kopasz madárfi. Bikla: Pendel. Bazdura: Gatyá. Tsitsó, Tóka: István. Baszárka: Tarisznya. Kanyara: Himlő. Kurugla: Szénvonó. Bekeketske: Snef. Mona: Malom. Eha: Gyomor. Gyaratás: Rostálás. Merköcze: Murok.

(Corrupált szöveg. — Látnivaló, hogy a „Magyar Országi” két ízben is a magyarázó Scholionokból csuszhatott be.) G. K.

Mi is annak fölötte azt ígérjük, hogy, ha Anyánk szityo³⁾ szotyot⁴⁾ hódas könyeret süt, Magasságtoknak egyet szottyant.

Annak fölötte egy kanbogárnak hájával is megsingerli⁵⁾ Magasságtokat.

GÉRESI KÁLMÁN.

(Megjelent a Nyelvőr I. k. 428—429. lapjain.)

¹⁾ heves, mint a váriansok tanusítják.

²⁾ kulyakomat akarna lenni.

³⁾ szityó = szityol, szital.

⁴⁾ szotyol.

⁵⁾ megsenkelli. G. K.

A MAGYAR NYELV

A törvénykönyben.

Minden törvénycikk végén ilyen szentesítő záradék olvasható:

„Mi e törvénycikket, s mind azt, a mi abban foglaltatik, összesen és egyenként helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind magunk megtartjuk, mind más híveink által megtartatjuk.“

1. „Mind azt, a mi *abban* foglaltatik“ helyesebben: „a mi *benne* van foglalva“: mert „*benne*“ tisztán csak a törvénycikkre érthető, holott „*abban*“ még valami említendőre utalhat, például: „mind azt, a mi *abban* foglaltatik, a mi hozzá van mellékelve, helybenhagyjuk.“

2. Tudja ugyan mindenki, hogy a „Mi“ névmás itt csak egyetlen egy személyt jelent, de grammatikailag az még is csak többes szám; és így az *összesen és egyenként* nyelvészetileg kétféle tárgya vonatkozhatik, t. i. összesen és egyenként azt, a mi a törvénycikkben foglaltatik, vagy pedig: összesen és egyenként azok, a kik a törvénycikket szentesítik. Ezen nem is valódi, hanem csak grammatikai kétértelműséget elkerülhetjük, ha így írunk: *összeségében és minden részletében*, s ekkor a közbeszúrt mondat: „s mind azt, a mi *benne* van foglalva“ akár el is maradhat.

3. „A törvénycikket helyesnek vallván, ezennel helybenhagyjuk“ helyesebben: „a törvénycikket helyesnek vallván, a z t ezennel helybenhagyjuk“. Az „a z t“ szócska itt merőben szükséges, mert hangsúlyozott, s mert különben „vallván“ után a „helybenhagyjuk“ nem vonatkozhatik a törvénycikkre, hanem valamire, a minek még következni kellene, például: a törvénycikket helyesnek vallván, ezennel helybenhagyjuk, hogy azt kihírdessék.

Egyébiránt lehet a dolgon „a z t“ szónak mellőzésével is segíteni. A „vallván“ úgy sem látszik nekem itt helyesen alkalmazottnak; helyettesítsük azt „valljuk“-kal, és azonnal valamennyi következő ige a törvénycikkre fog vonatkozni.

4. „*Más* híveink csak akkor állhatna meg, ha már valami-féle hívekről szó lett volna. Azért a „*más*“ szó vagy egyszerűen elhagyandó, vagy „*valamennyi*“ szóval helyettesítendő.

5. Úgy hiszem, hogy a magyar ember inkább valakiv el, mint valaki által tartatja meg a törvényt.

A szentesítő záradékot tehát igénytelen véleményem szerint így lehetne írni :

„Mi e törvényczikket összeségében és minden részletében ezennel helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak valljuk, királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind magunk megtartjuk, mind valamennyi hívünkkel megtartatjuk.“

PETTKO JÁNOS.

EGYVELEG.

(„Elhajítja a sulykot.“) A Reform 102. számában megírta Hübele Balázs szerzőjét, hogy „a sulykot elvetem“-féle példabeszéden nem igazolható változtatást tett, midőn azt mondja: a sulykot *elhajítom*) Tagadhatatlan, hogy az első szokottabb, járatosabb, de azért az utóbbira sem lehet ráfognunk, hogy vizásság; egyes vidékeken használatban van ez is. Pázmánál is ott találjuk Kalauzában a „messze vetik a nyárfa sulykot (294. l.), messze veti a nyárfa sulykot“ (443. l.) mellett ezt is: messze hagyítja a sulykot.“ (416. l.) A *vet* és *hajít*-on kívül nagyban járja még a *dob* is: messze dobta a sulykot.

(„Könyű“-e vagy „könny“?) „Melyik jobb a kettő közül?“ kérdi egy beküldő. A kérdés azonban hibásan van felállítva; helyesen így kellene hangzania: melyik a jó a kettő közül? Mert *köny* (*könyes*, *könyezik*) nem jó. A *könyű*-ből ugyanis először *könyv* (könyves szem, könyvezni) lesz — a régi irodalomban s a népnyelvben ezek a szokottabb alakok — épen úgy mint *hamu*-ból *hamv*-(as), *nedű*-ből *nedv* sat.; ebből pedig assimilatio következtében *könny*, épen úgy mint *tolu* = *tolv* („hijába fürgyik a csaóka, mert nem lesz fejér a tolyva.“ Népk. Gyűjt. I. 331.) = *toll*; s magyar ember ajkáról nem is hallani soha, még literatúséról sem *könyes*, *könyezik*, hanem kivétel nélkül: *könnyes*, *könnyezik*.

(Paradoxonféle.) Valaki szemünkre lobbantotta a Nyelvőr IV. füzetében foglalt kifejezést: „romlatlan, egészséges fül hátborsózás nélkül nem hallhatja beszédüket.“ Hogy egyeztethető ez, úgymond egybe: a *fül* hallja *hátborsózással*? Csak úgy mint az, hogy az embert képen ütik s mégis a *szeme* szikrázik bele; a *szeme* lát s mégis a *gyomra* émelyeg, a *szíve* szorúl, a *haja* áll fel sat. Vagy talán az sem jó, hogy „nem tekinthet rá emberi teremtség, hogy a *szíve* össze ne facsarodjék?“

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székelységek.

I.

Édes másé (kinek szeretője mást szeret).

Olyan édes, mint az anyám teje.

Olyan fekete, mint a *sod* ódala (tűzhely oldala).

Olyan sárga, mint a *lengyen* (oláhvirág).

Olyan veres, mint az anglia posztó.

Úgy áll rajta a *sinyedeg* (rüh), mint a *tepesz* (tapasz).

Még a polozsnokot (polozsna: záptojás) is megissza (nagyon részeges).

Ha te nem volnál, baj sem volna. Még csak te voltál hátra. Ha nem tudsz hallgatni, miért beszélsz? — Azt nem a te számodra főzték volt. Azt nem ketten vettük volt.

Az az ember kifogyott magából (meghalt). — Az az ember két kalánnyal eszik (nagy gazda). — Annak még az ökre is borjudzik (szerencsés).

Kérőért jött (azért hogy kérjen valamit). Nekem egy nagy *kérőm* volna. — A mit mondani akarsz, rágd jól *kérőbe* (talán: rágd meg jól, mint a *kérődző* állat. Szerk.).

Körökre került a dolog (most már tenni kell, körmünkre égett a dolog). — Leszedlek a tiz körmödről (a lábadról, azaz megejtlek). Mondják csak így is: leszedlek (megszégyenítlek, megejtlek, szándékból kivieszlek).

Szép Isten hírével (mintha mondaná: Isten szép hírével; = Isten neki, tégy a mint tetszik).

Nagyra vigyáz (nagyra néz, nagyra vágy, közönségesnél többet óhajt; különösen: fényes, gazdag házasságot akar tenni).

Nem *kinél* jobb, szebb, elébb való (nem múlt fölül másokat; itt a *kinél* = mindenkinél).

Teli ettük a tálát (oly keveset ettünk a tálból, hogy alig ismerszik a hiány).

Gaz v. gacz v. pozdorja esett a szemibe (ha fon este; = alhatnék, álmos).

Beh rossz csinálata ez az eke! de beh czégérül néz ki! (Sic!) Ennél rosszabbat már (már) csinálni nem lehetne. — Hajha igen! Van ennél még rosszabb is elég! — Ezt aki csinálta, minnyátt meghótt.

Az erdőtolvaj mondja: Míg a fát levágtam, hittalak (a tulajdonost vagy erdőpásztort a fejszezsattogással jelt adva); míg meg-

raktam (fával a szekeret vagy szánat) vártalak ; hogy elvittem, nem a tied, hanem enyim.

Abból a két kedden semmi sem lesz (a lakodalom a három hirdetés után a harmadik kedden lesz, s így a két kedd várakozással telik el; innen mondják máskor is; = semmi sem lesz belőle).

Ügyet sem vet (nincs gondja semmire, világ ügyibe sem tud, nem kell neki semmi). Elmentünk guzsajásba, de a leány ügyet sem vetett reánk. Ügyet sem vet az ételre.

Hogy mennyire eltérnek a székely földön, különösen Udvarhelyszék felső felén, az ugynevezett „havas” alatt még a szomszéd faluk is a szóejtésben egymástól, arra például szolgálhat a következő párbeszéd, mely egy *korondi* és *pálfalvi* ember között folyt le :

Pálfalvi: 'Tán ágya ma (Isten áldja meg) kijetőköt, sóg' uram — Korondi: 'Sten (Isten) ágya mék kijetékét és. — P. 'Sten étesse j' egészségbe. — K. 'Sten tarcsa még j' egészségbe kigyendét és P. Hát hogy mint vadnak kigyentök? hoty szógál egészségök? — K. Mégvagyunk, mind Isten éngette. Hát kigyenték és hogy vadnak? — P. Mü ős még mögvagyunk, hál Üstennek, a mind Isten öngette. — K. No üjön le nálunk! Feleség, kénád ő kêmít valamivê...

Diszö (dehiszén, dejszén) an nem ojan *párápács* (beszédes fürge, élénk), mind ő keme. — Ne párápácskoggy annyit, (Énlaka).

Egy kolosvári tanulónak, hogy egy kicsit beteges színben ment haza, azt mondák az énlakiak: *Kodohoztál-e* sokat Kolosváron? (éheztél, koplaltál-e?)

Gondol valamit a titoktartójába. Halgat vélle. Ő tuggya, mi baja. Ki tuggya mi van a szüve szikrájába? Tarcsa magának Temessék el vélle! Négy erőss gödörásó nem tudná kiásni belőlle.

Annyit ne üssön a ménkö; annyit ne roncson a nyavalya; mégint észén-é a farancz? (ismét alkalmatlankodol, újítod követelésedet?)

KRIZA J.

Székelységiek.

2.

Köhöz legyen mérve! (Babonás óvó mondás, hogy a kimondott rossz rá ne szálljon az emberre.)

Kő fülibe! (Szintén babonás kifejezés szellemek ellen, hogy ne hallják az ember beszédjét.)

Nyugalom tökéje: nyereg.

Döfd ki a gyülekezetbe (hajtsd ki a csordába).

Kiszáradt járma (eldöglött a marhája).
 Tövig romlott (tönkre jutott).
 Az én kedves egyetlen egy lelkemtől lelkezett fiam.
 Az Isten adja kedves italára! Csallóközben is: kedves ita-
 lára válják!
 Tekerd fel eszed velejét.
 Kizár: kinyit. V. ö. evvel a mit Gyergyai („Magyarosan“) mond a *kizár* és *fölzár* kifejezésekről. Szerk.
 Három versen (? Szerk.).
 A nyomorúság bokrával jár.

KÖRÉSZ KELEMEN.

Göcsejiek.

3.

Fölütöttö e piszkost (mikor valaki megharagszik).
 Mégétték e tikok a kenyerét (ha valaki szomorkodik).
 Porba esett a pecsenyéje (midőn valakinek reménye meg-
 hiusult). Erd. Közm. 6278.
 Jár a szád mint a kupi malom (ha valaki sokat beszél).
 Most vakarhattya a fülö tövit (mikor valakinek kára esett).
 Ni, hogy méri a lencsét (a sánta emberekről szokták mondani).
 Isten könyebbicse az ágya szómáját (akkor mondják, ha
 oly ember beteg, kit nem szeretnek).
 Eldobta e kalányát (meghalt).
 Eltörött a mécsés cserép; vagy: megittattya az egereket (ha
 valaki sír).
 Nevet mint a földöt gerencsér (a ki hangosan fölkaczag). ^{hang?}
 Él, hal érte, mint a köteles a kóczér (ha valaki nagyon óhajt
 valamit).
 Úgy áll a haja mint a Csáki szómája (ha valakinek fésület-
 len a haja).
 Verebek vannak a kalapja alatt (ha valaki nem köszön).
 Kása van a szájába (midőn valaki értelmetlenül beszél).
 Czipó nőtt a hátán (a pupos vagy kinőtt emberekről
 mondják).
 Akkor lássam mikor a hátom középit (ha valakit nem óhaj-
 tunk látni).
 Mozog mint a sajt kukacz (nem bir sokáig egy helyen ülni,
 sokat izeg mozog). Erd. 6705.
 Annyit ér mint pokóba egy zsidó (ha nem nagy fontosságot
 tulajdonítanak valaminek vagy valakinek).
 Árkon tul hégy mester (mikor más jószágából gazdálkodik
 valaki).

Fáj rá a foga mint a kávési kutyának az árpa gániczára (mikor valaki nagyon szeretne valamit elnyerni).

ZELLES ILMA.

A 7. füzetben a 327. lapon ez a székelly mondás „Maradjon a fejedtől!” így van magyarázva: „Értelme az: a fejed essék le, s a mit megtagadtál, maradjon másra, hogy te ne használhasd.” Ez nekem erőtetettnek látszik. Véleményem szerint „Maradjon a fejedtől” azt jelenti, hogy fejedtől valónak maradjon, fejfára valónak halálod után (a mit nem akarsz megadni, a mit megtagadsz). Szatmár körül is mondják: „Maradjon neki, vagy jó lesz neki szemfedélnek, vagy koporsószegnek” az olyan tartozásról, melyet peres uton vagy nem lehet vagy nem akar az ember keresni.

IRSIK FERENCZ.

Népmesék.

A cséros disznó.

(V. ö. Erdélyinél Szóló szőlő, mosolygó alma és csöngő barack; Merényinél (Dunamelléki népmesék) A princeszsné és a sündisznó, és A sündisznó.)

Hát écczer é kirának vót három lányo; eőknek az aptyik, a kirá emént a vására; hát elübb mékkérdözte az öreggyebbik lányát, hoty hát izej mit hozzon neki? Aszongya: „Neköm, idős apám, hozzon egy ezüstös aranyos ruhát, a méllik a lekszöbbebebb.” Hát kérdi a másikat, hát az és aszongya: „Neköm, idős apám, hozzon egy ezüstös aranyos ruhát.” Na, gyó van; mas még emégy a legfiatábho, aszt és mékkérdözi, hotyhát neköd izej, idős lányom, mit hozzak? Aszongya: „Neköm, idős apám, hozzon ecs csöngü baracztot még mosolgu ómát.”

Gyó van; hát emégy a kirá a vására, ottanik mingyá a kettejinek, a najobbik lányának vöjött egy igön-igön szép ezüstös aranyos ruhát. A fiatábbnak és utánno mént; sok üdün, de mindéhun kerezsgit csöngü baracztot még mosolgu ómát, de bizé csak nem talát suhun.

Mékkfordut a kirá, együtt haza; de amint gyön, hát ék kátyuba méksülledt lovájje, hintajájje, kocsisájje, mindönijje öggyütt. Hát odamégy án écs cséros disztu, aszongya án a kirának: „Add oda, kirá, a legfiatább lányodat, akko kisegillek abbu a csérbu — vaj izej a kátyubu!” Gyó van; aszonta, odaggya a legfiatább lányát. De nem hijött án, ait mégen mongya án a cséros disztu: „Té kirá, add neköm a legfiatább lányodat, én kisegillek abbu a csérbu!” Mégéssék csak odaigérté; de ait hijábo, még és mék csak harmacczer és mékkérdözte Mind a háromszer neki ajállotta a cséres disznunak.

Ki és segitötte szépségössen a csérbu a kirát.

Aután mastan pejg a kirá még a cséros disztu öggyütt méntek haza. Otthun mingyá elüvéte a kirá az ezüstös még az aranyos ruhát a két naobbik lányánok, eök még um mégörütek, hogy örüttikbe ugrátok és De halom a fiatább — az a! az aptya mingyá hamargyábo mégmonta án, hogy hát „Bize té, idős lánymom nēm löszü többöbet az enyim, mét ennek a cséros disznunak attalak áti, mét engöm kisegitött én nagy csérbu.“

Na hát em mast abba mut, emégy a cséros disztu haza. Ez üdü alatt pejg aszt gonduták ki, hogy a szomszid lányát ötösztetik fő a kirá lányo ruhájábo: kicsinyáták, hoty hát mékcsallák a cséros disznut. Főötösztetik fainnyan aszt a szomszid lányát s écczér csak méggyöt án a cséros disztu; hát tót án magájje ét talicskát, hogy avve tolla e a királyánt, fő és üt a czipra ötözetü lán, de bize csak a rét közepijik tóhatta a cséros disztu; ottanik, tuggyok, hát bize mégszólat a lán, aután asztán kigyött a talicskábu; hát mégszólamlik án, aszongya:

„Röhö, röhö, kis lán! szállá lé a talicskáru, méttén té nem vagy a kirá lányo.“ Esztet miháncst kimonta, aután asztán ki és szállott a talicskábu.

De halom mast! — az ésten csédája, a cséros disztu a talicskájáje visszamént a kiráho s aszongya neki: „Te kirá, add oda a legfiatább lányodat, mét kisegitöttelek a csérbu!“ Hát bize, tuggyok, még és csak odatta; főütetté a talicskájábo a cséros disztu; miko immán beleüt, mégszólamodott, aszongya:

„Röhö, röhö, kis lán! csak üll a talicskábo, mét té vagy a kirá lán.“

Hát el és. tóta magájje szép móggyájje — s böcsülette lögyön mondva, mékküetém — a disznu-óba tette bele; mingyá, hamarossan, csak uf firistibe kukoriczát vüjött elejbé; kukoriczájje akarta mégétetnyi, de annyi eszé vót a kirá lánnok, hoty hát nem étté még, halom mörges vót a cséros disznura.

Hát mégésség az utánna valu gyöü nap mégnészte az óba a királyánt, ő kjemé csak ott vót bize. Mastan mégin mégnészte, kicsóata onnaj, szépön magájje vezetté be ész szobábo. Hát csédák csédája, gondulluk — abbu a ronda pazdérgyás cséros disznubu ész szép fain legin löjött; ott az asztalná vót szép ötözettyé, asztot rávétte: bize csak szép embör löjött écczergyibe belüllö. Ottanik hát mingyár a lán és szöbbeben főötösztetetté s urassan — mind egy gaballér — összütt sétátak.

Aután asztán nem sok üdüre eméntek ész szép kertöbe — méttén ezi a leginyi vót án az a kert — odamentek abba a kertöbe, ott sérifkátak kettesijje ék kis üdejig; aután asztán evezetté év világon szép baraczfáho, onnaj mégésség pejg écs csak naon szép

ómafáho; mingyá még és mutatta nekije a csöngü baracztot még a mosolgu ómát, s aszonta neki: „Na, lázsdé mast, én attam még neköd asztat, mit apádná keresti; az én kertömbe van a csöngü baracz még a mosolgu óma; és mingyá még és szerttik egymást. Eután öggyütt étek sokáig, s ha még nem hóatak, mast és ének.

(Dobronak.)

FATÉR JÓZSEF.

T á j s z ó k.

Kapnik-vidékiek.

Kártyál: kártyát kever; „kártyáld meg jól s osszál“.

Képes jelen idejű igenévvél, pl. „betegsége után még nem fennjáróképes.“

Keselyédik: megfakul, színe kopik.

Készkedik: kész indulattal van; „készkegygyél nek éskegygyél!“

Készképés: kész és képes rá.

Kétszélleg: két szélét egybe illesztve, „a vásznat kétszélleg összefogni“.

Kétszérben: két ízben.

Kézszegeő: kézszegeő, t. i. ing ujján.

Kibolondít az eszemből.

Kiokosodik; p. o. nem tudok kiokosodni belőle = nem találom ki okát módját; németesen: tisztába nem jöhetek vele.

Kirpál (?).

Kisullongol: kisullog az ajtón.

Kiteljesít: 1) kipótol — hiányt; 2) végrehajt — tervet (1 a deésaknai szók között is).

Kitisztul: tisztába jön; p. o. sehogy sem tisztulhatok ki bajaimból. Kitisztítani magát vád alól, adósságból.

Koffantyu: kufárné, koffantó; mondják: kuffantyuné is.

Korság: nyavalyatörés; ott érte el a korság; verje meg a korság!

Kotránicz: foszlányos kotrincza.

Kótya: kótyás, félbolond; „te kótya!“ V. ö. kótyagos Tsz.

Ková: sovál, sovárol, kopánczol; diót zöld héjából koválni; kikoválni a gesztenyét gubancsából. V. ö. kovállik Tsz.

Kuczipajtás: egy kuczikban lakó társ.

Kupor, a Nyelvt. közlem. II. köt. III. füz. hibásan van nyomtatva kupoz.

Lacs: gamatétel, kotyfolék. V. ö. lecskáposzta.

Lábafenö: lábát összefenő, kocsiba lábuló.

Lázingol: gyér csoportban lézeng járkal.

Lesorjáz: soronként lever v. lelődöz (más vidéki szó).
 Lefizetel: lefizetés.
 Lehurrol: lefejtve tisztít — disznóbeleket hárttyás burkától.
 Lemon d: legyaláz vkit.
 Leppencsés: hanyagúl öltözött; v. ö. lebbencs Tsz.
 Locsi: gyermekfürdő; v. ö. locsi Tsz.
 Lót a t: ló t; „addig lótatott mellette, míg körme közé kerültette“.

Löcsbötöl: löcsből.
 Lyugdal: lyukgat.
 Mázgál: mázolgat.
 Megdug: 1) feldug — folyóvizet; 2) teletöm, 3) meghízzal — ludat.

Megéléz: éllel megilleszt, — vésüt, ha éle elvászott.
 Megk up or, v. meg k up orít: fősvénykedve megtakarít.
 Innen k up or i: zsugori.

Megszürödik: megapad, megfog — állati test.
 Megvet: megvetemedik, a cseber (dongája) megvetett.
 Meringya: úti eledel. Oláhul is.
 Mérmondó (?): merész szókimondó.
 Mindenhogy: mindenképen.
 Mókázik: tréfát üz. „Nagy móka a koma.“ V. ö. komázik.
 Mulángol: mulongol, muló-szerben van, aludozó mécs.
 Oda ves z: oda késik, oda vesztegel. „Oda vesztette az Isten aszt a bajdura szolgálót; mi óta oda van az örlővel! Oda veszti magát.“

Ocsmángol, nem ocsmányol, mint a Nyelvt. Közlem. II. köt. 3. füzetben hibásan van nyomtatva.

Odatekerte a bűne: a rossz szándék, boldogtalan ész, bal sors odavitte.

Önkénten: önként, önkéntesen.

Összemon d: minden csúfszókkal illet valakit.

LÖRINCZ KÁROLY.

Középb arany a i k.

Baranya nyelvében eddig csak az ormánsági s a mecsekháti tájszólást különböztették meg; de akár földrajzilag, akár nyelvészetileg vesszük e két elnevezést, nem foglalják magukban egész Baranyát, hátra van még közép Baranya, mely földrajzilag a Mecsek hegytől az Ormánság északi határáig terjed s így magában foglalja az egész sz.-lőrinczi kerületet. Ha pedig a nép nyelvét tekintjük, a közép-baranyai kiejtés az ormánságitól egészen elüt, de közeledik a mecsekhátihoz.

Baszárk a: vászontarisznya szíjtartón. Tsz.

Bárádog: jámbor.

Bendés vagy böndő: korsó (vizhordó). Tsz. bendő, bendős.

Csömösz: poloska.

Csunyéj még: átkozódás „csunyéjon még a gegéd!”

Csurák: női felöltő.

Egyelőst: vegyesen, elegyest.

Fityögő: fülék.

Füönvájás (fövényvájás): homokgödör.

Gérnyók: hitvány, sovány; v. ö. gernye Tsz.

Högyösen: kevélyen; de högyösen pipál ez az ifiur!
v. ö. hegyes Tsz.

Iskája: létra. Tsz. iskála.

Laptika: két kerekű kocsi.

Letyepetyi: gyáva; v. ö. letyvett Tsz.

Mazonna: mázas korsó.

Márig: már ismét.

Miháncs: mihelyt.

Mocsila: kenderáztató tó; mocsolya Tsz.

Nyespuha: lasponya.

Örökség: beltelek; ha csak egy kicsit mozdúl a szél, hát
abba a sorba valamennyi örökség leég.

Porhely: takaréktűzhely, sporherd.

Pölél (pléh): ajtózár.

Szapu: szalmakosár. Tsz.

AUGUST GERŐ.

Helynevek.

1. Szentes vidékéről.

Vizek: Kurca, Veker, Kórógy, Ecserirét, Búsér, Reketytyés és Gógán.

Földek: Derekegyháza, Jaksor, Királyság, Donát, Ecser, Kaján, Vekercúg, Bökény, Kis-Tőke, Nagy-Tőke, Dánház, Hekéd, Vadas, Vekerlapos, Nyomás, Sz.-László, Pankota, Picskaváros, Lapistó, Várhát, Sz. Ilona, Rákheus, Disznózúg, Eperjes, Fábián.

Dombo k: Kántorhalom, Piponyahalom, Kettőshalom, Besenyőhalom, Vöröshalom, Feketehalom, Köveshalom; az utóbbi az ott található terméskövektől vette nevét és mind mondják, itt cseh templom volt.

Szólóhegyek: Berek, Nagyhegy.

Utak: Orosházi, Aradi, Pankotai, Kajáni.

Csárdák: Vekeri, Kórógyi, Kenyérvári, Ujvárosi.

Romok: Ecseri templom, Fábiáni templom.

WOLF VILMOS.

2. A tolcsvai határban Zemplénmegyében

Dombok: Csető. Rány. Nyakvágó (a reformáció idejében egy kat. plébánost s káplánt a nép itt kivégzett). Kopaszka. Bikoldal. Nagykö. Boglyos. Előhegy. Gilányihegy. Bábakuta. Bellőhegy. Aranypatkó (kráter). Lingva. Bornyu. Gatyá. Kádas. Szoknya. Rézló. Várhégy. Bajcsi. Köpödék. Pulya. Malomhegy. Közdomb. Gyapáros. Cziróka. Térhégy. Beszkéd. Mandulás. Kutpatka. Daróczi. Bartalus. Dorgó. Serédi. Pénzásó. Dobra oldal. Radoska. Kis Tolcsva (szántóföld). Táblaföldek. Patakközi. Tilalmas erdő. Felpataki kertek.

Források: Hárskút. Csépegő. Szarizü patak (egy régi várból, melynek romjai most is láthatók, csatorna vezetett belé).

ROTH FERENCZ.

3. A gyöngyösi határban.

Belsőség. Grajczúr. Nyúlmáli útra járó. Nyúlmáli közép. Nyúlmáli felső. Alsó lilium. Nyúlmáli magos. Sárhegy oldali felső. Felső eke. Hosszú plága. Felső és alsó pénczési. Sárhegyoldali közép. Sárhegy alji. Nagy plága. Alsó kis plága. Lencse mál (kiejtéskor az l betű nem hallható). Sárhegy tető. Ördög szántás. Orémus. Sinai. Babiuta. Rózsa mál. Kis szurdok. Nagy völgy. Nagy szurdok. Közép szurdok. Alsó szurdok. Szurdokalji. Peres, Kőút hát. Száraz völgyre járó. Két út közti. Adácsi útra járó. Kőút laposa. Alsó újváros melléki. Plágák alji. Felső temető melléki. Alsó kertmegi. Tokai alsó. Arany-sas. Arany-sas meg. Tuláti. Sárga. Felső tokai. Gárdony. Felső újváros melléki. Gothár. Boly pataki.

4. Bene-pusztai határban.

Bába haraszt. Kis tilalmas. Muzsla. Nagy lapát. Hórákó. Somor. Hidas bércz. Körös mocsár. Sombokor. Kékestető. Tölgyes bércz. Vár bércz. Nagy állás. Peres. Benehát szíjj. Pipis hegy. Szálas. Farkas Mál. Vörösmarti. Róka tükör. Kapcsa szárító. Tekerő völgy. Galya (a Kékes legmagasabb csúcsa). Felső lilium. Felső nyúlmáli.

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Közmondások.

Hódmezővásárhelyiek.

83. Faj fajra húz. Erd. 2509.

84. Elmért a farkát: kevély, elbizakodott.

85. De nagy fazékkal van: kényes, rátartí.

86. Felült a felelgetőre. = 61.

87. Felét feléből, felét harmadából; v. ö. Erd. 2743.

88. A hol a félelem, ott a becsület; v. ö. Erd. 2745. 2747.

89. Kinn ülnek Fényeséknél, Szippantiékat várják. Így figyelmeztetik a taknyos gyermeket.

90. Szijja tőle a fogát. Azaz fél valamitől.

91. Különös mint a foghagyma-mártás.

92. Fonásával él. Fonásával tartja. Jelent igen szűk életet, a milyen azon szegény öreg asszonyoké, kik fonásuk által tengetik életüket.

93. Azt se mondja befőllegett, majd eső lesz. Erd. 681.

94. Tartja magát mint a nyeletlen farkó.

95. Fülére fekszik. Erd. 2918.

96. Nyüves a füle. Arra mondják, ki hetykeségében félre csapja a kalapot.

97. Letette a fűzfa széket. Erd. 7263.

98. Lelki gereblye.

99. Fenn akadt mint a mindszei gólya. Mindszei csongrádmegyei falu. Ezen közmondás történetéhez hasonló esetet ad elé Kisfaludy Károly „Mit csinál a gólya?” című humoros elbeszélésében.

100. Fene görcs.

101. Hurczolkodik mint a gözű.

102. Sok, ha igazán gyűlt.

103. Hagyma lesz holnapra (azaz: hagyj ma, lesz holnapra).

104. Sajtalan (sótalan) harag, kitől senki se fél.

105. Elütötték előtte a harmatot.

106. Megsik-e hazugság nélkül? Erd. 3489.

107. Löcsből hámfa. Az egyszeri pap löcsöt akart csinálni s hámfa lett belőle. Használjuk, midőn nem az esik meg, a mit akarunk.

108. Kiment a hátán.

109. Hát alatt völgy is van, kút is van, ihatsz is belőle.

110. Töri a hátad? vedd le. Azaz ha nem tetszik, a mit beszélek, ne hallgass rá.

111. Több ház mint templom.

112. Nő a ház eleje. Terhes nőre mondják.

113. Szó éri a ház elejét.

114. Felhúzta a Héjja Pál nadrágát. Részeg.

115. Még a holt is mozog, hát az eleven hogy ne kapálódznék.

116. Egy hujjában.

117. Kecske hurút.

118. Kitétte hülni. Csúffá tette, megszégyenítette.

TÖRÖK KÁROLY.

Népdalok.

1.

Égy szöm buza égy szöm árpa,
 Én vagyok az igaz árva,
 Én vagyok az igaz árva,
 Mer a ruzsám e van zárva.

Mikor bétyár legén löttem,
 Utam az erdőbe vöttem,
 Magas erdő az ín tanyám,
 Fa levele dunyhám, párnám.

Jaj de szenyynes a kendője,
 Nincsen kendnek szeretője!
 Adja ide had mossam ki,
 Ussém szeret engöm sénki.

2.

Szánt az ökör, ripég rupag a járom,
 Édös anyám csak nekem nincsen párom,
 Van az erdőn minden madárnak párja,
 Jaj Istenem csak magam vagyok árva.

Borozdába vágott szárnyú pacsérta,
 Szögén madár mind két szömit kísírta,
 Hogy né sirna az a szögén madárka,
 Mikó láttya, hogy ném igaz a párgya.

(Sárköz)

BARNA DEZSŐ.

Kimüntem a várkapuba sétáni,
 Utánnam gyütt ék kis madár vigyázni;
 Körme között hozott ék kis levelet,
 Kedves rúzsám sirathacc mán engömet.

Ha möghalok lányok étemessetők,
 Gyász siromra rozmaringot vessetők;
 Körösztfámra csak al lögyön ráírva,
 Hü szerető-tartó vótam valaha.

Jaj de szépen harangoznak estére,
 Gyertök lányok legé' temetésire;
 Gyertök lányok ötötsztessük föl gyászbza,
 Temessük é viloja szín ruhába.

Jaj de szépen harangoznak Térváron,
 Ehérvatt a legé legszöbb virágjuk;
 Három galamb húzza a hírharangot,
 Mos temetik a negyedik galambot.

(Térvá.)

FERENCZI JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. JUNIUS 15.

VI. füzet.

A KETTŐS BETŰK EGYSZERŰSÍTÉSE.

Hunfalvy Pálnak a betűk egyszerűsítésére vonatkozó javaslata (I. Nyelvőr. II. 1.) egész sereg czikkezőt szálaltott ki a gyepre. Vannak itt mindenféle, a legkülönbözőbb elvek-ből kiinduló ajánlatok, indítványok. Az egyik azt mondja, készítsünk egészen új, tisztán magyar jellemű jegyeket; a másik, hogy a közlekedés, a folytonos érintkezés e korszakában új jegyek behozatalával még inkább hozzáférhetlenné tennők nyelvünket az idegeneknek; azért ne combináljunk új betűket, hanem vegyük át vagy az idegen nyelvekből vagy az általános nyelvtudomány jegyeiből azokat, a melyek nyelvünkben nincsenek meg, s a szükséghez képest alkalmazzuk; a harmadik azt akarja, hogy a készítendő betűk csak a római betűk stíljében készülve egyszerűek legyenek, mint a római jellem; a negyedik a magyar írás jellemével összeegyeztetlennék tartja s tiltakozik ellene, hogy idegen nyelvekből nem lehet, nem szabad jegyeket kölcsönöznünk, és így tovább.

Az imént elszámoltak osztályain kívül kaptunk azonban négy, figyelemre méltóbb javaslatot is. Az első Irsik Ferencztől való, a második Kovách Alberttől; kettejének szerzője pedig ismeretlen kíván maradni. E négy javaslat a főbb pontokra nézve teljesen egyezik egymással; egyeznek névszerint a következőkben: 1) az indítványt, hogy ideje volna a kettős mássalhangzókat kiküszöbölnünk s helyettük egyszerű jegyeket tenni alkalmazásba, mindegyikük helyesli s nagy hévvel pártolja; 2) mindegyikük határozottan ellene van a Hunfalvy tette módosításnak; a *lán*, *diőőség*-féle nagyon is felbokrétázott szók, azt mondják, szerfölött élék-

teleníténék s megnehezíténék írásunkat; 3) határozottan követelik, hogy az új, egyszerűsített jegy az alap hangot jelölő régibb betűnek csak kevésben eltérő módosítása legyen; s végre 4), bár más-más szempontból, de ellenzik Hunfalvynak azon javaslatát is, hogy adjuk meg az s-nek nyelvünkben is azt az értéket, mely az európai nyelvekben van neki, hogy legyen az jövőre nálunk is sz.

Ennél fogva szükségtelennek tartjuk e czikkeknél mind-egyikét külön, egész terjedelmükben közleni; s a t. czikkírók megbocsátanak, ha javaslataikat kivonatban adjuk s csupán a teendő módosítások közlésére szorítkozunk.

Lássuk egyenként.

I. Irsik Ferencz a bevezető sorok után a következőket mondja:

„A magyar helyesírást illetőleg az összetett betűk egyszerűsítésére nézve a következő szabályokat bocsátom előre.

1. Az egyszerűsítésnek, átalakításnak olyképen kell történnie, hogy az átalakított betűjegy a szemnek szép, tetszetős legyen, hogy se az írást, se a nyomtatást el ne ékte-lenítse.

2. A mint Hunfalvy Pál is megjegyezte, az egyszerűsített betűalaknak kényelmesnek, könnyen kezelhetőnek is kell lennie, hogy olvasása, főleg pedig hogy írása ne járjon semmi nehézséggel.

3. Az átalakításnak oly természetesnek, egyszerűnek kell lennie, hogy a régi összetettől az egyszerűsítettre könnyen s szembetűnőleg lehessen ráismerni.

E szabályokból, folytatja aztán tovább, következik, hogy a betűknek újabb megékeztése, felpontozása vagy megbok-rétázása, mint a mely se nem szép, se nem kényelmes, egy-általában mellőzendő; következik továbbá, hogy az átalakított betű a kivetett jegynek megfelelő legyen, de amattól mégis szembetűnőleg különbözzék, hogy így egy részről jelentését mindenki könnyen megismerhesse, más részről azonban a párosakat egymással össze ne téveszthesse. E szerint kívánatos, hogy az egyszerűsített betű magában foglalja vagy magán hordja a mellőle kiküszöbölt betű alakjának legalább egy könnyen megismerhető részecskéjét. Végül pedig megkívánja, hogy az átalakításnál ne csak a nyomtatásra legyünk tekintettel, hanem az írásra is, továbbá ne

csak a kis, hanem a nagy betűkre is, és kivált az írásjegyekre nézve ne csak az önállóakra, hanem egybekötésükre is, hogy a szépség, kényelmesség, könnyűség mindenütt meglegyen.

Ez után rendre veszi összetett betűinket s a felállított elvek szerint a következő módosításokat ajánlja.

Nyomatás.

Írás.

Cs, cs helyett:

C c C c C c C c

Gy, gy helyett:

G G G g G g G g

Ly, ly helyett:

L L L l L l L l

Ny, ny helyett:

N N n n N N n n

Sz, sz helyett:

S S s s S s

Ty, ty helyett:

T T t t T t

Zs, zs helyett:

Z Z z z Z z z z

II. Kovách Albert először is az s eddigi értékét minden áron meg akarja tartani, aztán nagyobbára a föntebb elsorolt elvekből indulva ki, ily alakú betűket javasol.

Nyomatás.

Írás.

Cs, cs helyett:

C C C C C C C C

Gy, gy helyett:

G G g

G G g

Ly, ly helyett:

L LY l

L l l

Ny, ny helyett:

N N n

N n n

Sz, sz helyett:

S s

S s s

Ty, ty helyett:

T T t

T T t

Zs, zs helyett:

Z z

Z z z

III. R. I. az írás mellőzésével csak a nyomtatásra nézve teszi meg ajánlatait. Az összetett betűknek két osztályát különbözteti meg: egyik az *s*-es, másik az *y*-os osztály. Az első osztály jegyeit illetőleg az eddigi erősen meghegyezett betűk maradjanak meg, úgymond, eddigi értékükben; mind a két végükön erős ponttal pedig helyettesítsék az összetetteket. A **C c**, **S s**, **Z z** továbbra is azt a hangot jelöljék tehát, a melyet eddig; a **Cs cs**, **Sz sz**, **Zs zs**-nek kevésbé változtatott, de mégis könnyen fölismerhető új alakjai pedig a következők lesznek:

C c, S s, Z z.

A *y*-os osztályra nézve azt tartja a legegyszerűbb, legkövetkezetesebb módosításnak, ha a lágyító *y* fejét a fő betűbe beleolvasztjuk. E szerint a **G g**, **L l**, **N n**, **T t**-nek

eddig értékük megmarad, az összetett **Gy gy, Ly ly, Ny ny, Ty ty** egybeolvasztásából támadt új egyszerűek pedig a következők lesznek :

G Y, L l, N n, T t.

IV. Z. K. módosító ajánlata csupán az írásjegyekre szorítkozik. Javaslatát a következő szavakba foglalja össze.

„Hiszem, úgymond, hogy többen osztakoznak ama nézetemben, hogy ha közönséges írásunk életre-valónak akar maradni, tökélyesülnie kell némi idő, papir és munka megtakarítás tekintetében. Ez pedig főkép a két jegyű mássalhangzók egyszerűsítése által érhető el.

A szláv mássalhangzós írásmódot, mint azt Hunfalvy ajánlja, nyomtatásban talán, de írásban nem találom jónak. Ugyanis az írásnak nagy előnye, ha az író egy folytában, megszakítás nélkül írhat; már pedig, ha valamely betű fölé valami jelt, ha mindjárt csak egy pontot is kell írunk, ez az írást feltartja, megakasztja. A magyar írásban hátrányos már az is, hogy á, é, í, ó, ú, ö, ő, ü, ű, tehát tíz betű fölé kell jeleket írni; az író ilyenkor megállapodik, a tollat a sorból ki és fel emeli, úgy szólva kizökken a kerékvágásból, felteszi a pontozatot vagy ékezetet, és visszatér a sorba; oda megy ki az ís, ha előbb az egész szót leírja, és azután sorba teszi fel a pontokat (p. o. örömmünk), mert ez is félbeszakítása az írásnak, tehát idővesztés. Ha ezen tíz betűn kívül még a č, š, ž, ě, ť, ě mássalhangzókat is meg kellene pontozni, akkor az író úgy szólva egyszerre két sort vezetne, egyik a rendes sor, másik a felső köz; a kéznek a sorból minduntalan kihozása szer fölött hátráltató. A változtatásnak tehát oly módon kell történnie, hogy a kéz egy vonással állíthassa elé a betűt.

Lássuk részletesen.

A két jegyű mássalhangzók két osztályba oszthatók;

1) az *y*-osak: *gy, ly, ty, ny*; 2) a sziszegők: *cž, cs, sž, žs*.

Az első osztályú *y*-os kettősök az alaphangzónak *j* mássalhangzóval egybeolvadásából erednek; ez kitűnik onnan, hogy ha *l, n, t, d*-vel végződő szókhöz *j*-vel kezdődő ragot teszünk, a kimondásban az *l ly*-lyé lesz, az *n*-ből lesz *ny*, a *t*-ből *ty*, a *d*-ből *gy*; pl. mondja, hordja, fonja, vonja,

rontja, bontja, álljon, szálljon, stb. úgy mondjuk, mintha írva volna: mongya, horgya, fonnya, vonnya, rontya, bontya, álylyon, szálylyon. Itt megjegyzendő, hogy a *gy* az általa jelentett hang jelzésére alaptalan, jogosulatlan; mert *gy* nem torok, hanem foghang; ennél fogva a *gy* helyett helyesebben eddig is *dy*-t kellett volna írni.

Már most ezen két jegyű mássalhangzók jelzésére oly egyszerű betűt kell keresni, a mely kifejezze mind az alap, mind a lágyító *j* hangot; ez pedig úgy érhető el, ha ezen betűkhöz a *j* betűnek soron aluli részét aláírjuk.

E szerint az *y*-os kettős betűk egyszerűsített alakjai az írásban ezek lesznek:

Ty ty, Gy gy, Ly ly, Ny ny

Ez új alakú betűknek a tetszetősség s felismerhetőség mellett az a különös előnyük is megvan, hogy a kezdet nem emelteti ki a sorból, a folytonos írást nem szakasztatja meg s csak egy toldással kényelmesen eléállíthatjuk a *t*, *d*, *l*, *n*-ből a *ty*, *gy*, *ly*, *ny* két jegyű mássalhangzókat.

A második osztályú két jegyű mássalhangzók is könnyen egyszerűsíthetők az írásban.

A *c* egyszerűen *c*-vel *ç* nélkül írandó.

Az *s* mássalhangzónak egyszerű *s*-sel való írása már a magyar nyelvnek úgy szólva vérében van; azért nagy zavart idézne elé, ha az *s* *sz*-t jelentene, az *s*-t pedig *š* jellel jeleznők. Maradjon tehát az egy jegyű *s* továbbra is egyszerű, felső pont nélküli *s*.

Helyette tehát a két jegyű *sz*-t kell egyszerűsíteni; s ez így történhetik meg. Az *sz*-ben először *s*-et, azután *z*-t szoktunk írni, tehát először kezdjük írni az *s*-et, de csak félig, a sor közepéig írjuk le, azaz az *s*-nek csak felső felét; ehhez pedig a *z* betűnek alsó felét toldjuk, s eléáll az alább látható, eléggé egyszerű új *Sz*, *sz* jegy.

A *zs* mássalhangzóban megfordítva áll a dolog, előbb tehát *z*-t, azután *s*-t írunk; vagy is először a *z*-t kezdjük írni, de csak félig, a sor közepéig írjuk le, alsó része pedig az *s*-nek

alsó (gömbölyű, s pontban végződő) fele lesz; s eléáll szintén az alább látható új *Zs*, *zs* betű.

Hátra van még a *cs*. Ezt úgy alakítom át, hogy a *c*-t megtartva, hátára egy írott fekvő *s*-et függesztek, a mely az új jegyet mind az egyszerű *c*-től megkülönbözteti, mind a *c*-nek *s*-sel való társulását elétünteti.

Ime az ajánlottam második osztályú új jegyek:

Sz sz, Zs zs, Cs cs

L l F f U u

Ha angol türelmem volna, nagyobb meggyőzés végett kiszámítanám, megolvasnám, hogy pl. egy húsz nyomott ívnyi könyvben mennyi *gy*, *ty*, *ly*, *ny*, azaz hány kihagyható *y* van, hány egyszerűsíthető *cŷ*, *cs*, *sŷ*, *zs* fordul elé; ezeknek nagy száma mutatná meg aztán, hány lapra rúgnak a hasztalanul szedett, tért foglaló, papirt pusztító betűk, s hogy az olvasó hány betűn fárasztja hasztalanul szemeit. Azért a nyomtatásban is a kettősök egyszerűsítése mellett vagyok, történnék bár ez ott a szlávból vagy másunnan kölcsönzött betűkkel.“

Végül még fölemlítjük, hogy Kőrész Kelemen egy a napokban küldött cikkében szintén helyesli azon javaslatot, hogy a kettős mássalhangzók jelölésére az idegen nyelvekből vegyük át a nálunk nem divatos betűket. De nézete szerint még legtöbbet érne, azt mondja, a cyrill betűket behozni, mint a melyek közt a mi lágy hangjainknak megfelelő betűjegyek is vannak, s kényelmesen írhatók is.

Az eddig tett javaslatok mindegyikéről a jövő füzetben fogunk tüzetesen szólni.

ROKON ÉRTELMŰ SZAVAK.

III.

Pótlék. 9. *Érni* sokszor magában is a „treffen“ értelmű találást fejezi ki. Pl. „De midőn egy dárda vállá csontját érte, Iszonyatosképen megharagutt érte“ Ar. Toldi III. — *Ellelni*: „Dárdájának hegyén halálomat lelttem el“ Baróti Sz. D. A magy. virági 205.

10. Ebbe a csoportba való még *csend*, *csöndesség*. A kettő körülbelül egyet tesz, „hallgatást, zajtalanságot, nyugalmat, háborítlan állapot“ NSz. Pl. „Síri *cse*nd.“ „*Cse*nd vált egyszeriben a daliák nyelvén“ Ar. Buda hal. I. „Mely *cse*nd ez? mi *halál* lett urrá néma falak közt Várkony termeiben?“ Vör. Andr. és B. Itt *halál* = síri *cse*nd. „Bús *cse*ndbe merült országok“ Vör. Árpád emelt. „Nagy a *cse*ndesség, mint nagy pénteken a mészárszékben“ km. — A *cse*ndességgel egyik értelmében egyezik a *hallgatás* is (silentium, schweigen): „Hallgatással szép az asszony ember“ km. Ettől különböznek, mert rendesen tulajdonságot jelentenek, a *hallgatagság* és *némaság*; *hallgatás* és *hallgatagság* közt körülbelül annyi a különbség, mint *hazudás* és *hazugság* között.

15. *Vetni*, *dobni* (lökni), *hajítani*, *röpíteni*; — *szórni*, *hányni*, *okádni*. *hinteni*, *hullatni*, *hullogatni*, *dobálni*, (lök-dösn), *hajigálni*, *hintegetni*. *Vetni* a m. „könnyeden dobni, gyors mozdulattal helyezni vhová“ NSz. az után különösen a növény magvait a földbe szórni (ang. to cast seed); ném. werfen, legen, säen. A *vetni* ige sok olyan szólásmódot képez, melyben egyik társa sem helyettesítheti; pl. kockát, sorsot vetni; hálót, tört, lest vetni; gáncsot, gátot vetni (jeter un obstacle à quelque chose, to cast a block in one's way); vkit fogságba vetni; magára vetni (v. dobni) a köpönyeget; szemét, hálás tekintetet vetni vkire; adót, harácsot vetni vkire; betűt, számot vetni (v. ö. fr. qui bien jette ra, son compte trouvera, és ang. to cast an account); csapra vetni; kártyát, keresztet vetni (keresztet hányni); vminek alapját vetni (jeter les fondements); hátát a falnak vetni; téglát, az ajtóra lakatot, a kötélre bogot, csomót vetni; véget vetni; valakire vetni (gyanakodni); hozzá vetni (gyanítani); vetni magát valami után. *Dobni* a m. werfen; „általában vmi erőszakos rontásra szánt, megvető eltávolítás eszméjét foglalja magában“ (NSz.) s ez utóbbi megvető értelemben használják helyette a *lökni* igét is. Mondhatni: csontot vetek v. dobok v. lökök az ebnek. *Hajítani* (hagyítani, hajintani) egyszerűen messzebbre dobást fejez ki (úgy hogy a dobott tárgy „görbe boltot képezve esik alá, s mintegy hajlást csinál a levegőben“ NSz.). Mondhatni pl. „követ hajítok v. dobok, de nem: nyomtatékot hajítok a mérlegre, hanem dobok v.

vetek“ NSz. *Hajítani* rendszeren a. m. a német schleudern, és sokszor használjuk helyette a *röpiteni* szót is, pl. körül, ágyu golyóról, nyílról stb. — A többi fölsorolt szó mind gyakorított, ismételt v. tömeges vetést, dobást, hajítást jelent. *Szórni* és *hányni* tömeges vetést, dobást jelent. Hányja pl. a víz a hullámot, kardélre hányják a népet; szemére hányják (vetik, lobbantják) az embernek hibáit; hányják (vetki) a bukfenczet és cigánykereket; hánynak fittyet; hány azaz nagy erőködéssel pökdös az, a ki kelletén túl megterhelte gyomrát, (v. ö. svéd kasta upp), s ez értelemben hány = *okád*. *Szórni* különösen a. m. szét hányni; pl. a vendég elé virágot szórnak (v. hintenek), a kicsévelt gabonát szórják (v. palolják, pelelik) lapáttal (v. ö. svéd kasta säd); szórja a fegyver a lövetet; szórják a pénzt, a káromkodást; a tüzes vas szórja a szikrát vagy szikrát hány. *Hinteni* a. m. szórni, de különösen apróbb részekben (pl. vizet). *Hintegetni* (s a székely *hinteḡni*) a. m. ismételve v. apródonként hinteni. *Hullat*, *hullogat* a. m. „eszközli, hogy vmi hulljon, potyogjon, egymás után essék; egymás után elejt, elveszt“ NSz.; állandó kifejezés: könnyeket hullatni (jeter des larmes; ritkábban *ontani*). *Dobál* a. m. ismételve, többszörösen dob, az után meg: hány vet, majd ide, majd oda tesz; s ez utóbbi értelemben váltakozik a *lökös*-sel. *Hajigálni* (hagyigálni) a. m. gyakran v. többet egymás után hajítani. — Példák. „Egy öreg karszékbe úr-magát vetette“ Ar. Toldi III. „Akkor vet, mikor aratni kellene“ km. „Hányszor elbeszélte apám vitézségét! Majd éjjél vetette minden este végét!“ Ar. Toldi IV. „Oh ne vessétek szememre“ Vör. A szép virág. „Háromszor veté meg a kártyáit neki“ Ar. Nagyidai czig. II. „A malomkö darabot fogta, Toldi György boszantó népe közé dobta“ Ar. Toldi III. „Fel magosan apja dobta kicsiny terhét“ Ar. Buda h. V. „Ott marad a hová dobják“ km. „Mint kutyák közé ha nyulfiat lökének“ Ar. Toldi III. „Van erős pányvája, Azt medve nyakába hajítja“ Ar. Buda h. VIII. „Nem ér egy hajító fát“ km. „Vitéz ő szolgálí rudat hánynak vala“ Ilosvai (Ar. Toldi III.). „Hosszú árnyékot hány a sötétlő káka“ Ar. Jókai ö. III. „Karikáit a hír hányja, mikép hullám“ Ar. Buda h. IV. „Szeme, mint az acél, a szikrát úgy hányja“ Ar. Toldi II. „Lerontva és

fegyverre hán y v a A nagy város, Potencziána“ Ar. Keveháza 11. „Hán y t a a sarju nemzedék... czigány kerekét“ Ar. Nagyidai czig. I. „Hán y d el, vesd el módra“ km. „Szórja nyilát hős Bendegúz“ Ar. Keveh. 34. „Lapáttal szórják neki“ km. „Minden ágyat felszór, minden lomot felrug, Összehány, tűvé tesz minden helyet“ Ar. Jókai ö. II. „Mint ha füstokádó nagy kémény szaladna“ Ar. Toldi I. „Marokkal hintik a magot, nem vékával“ km. „A kopárra életet, fényt, gazdagságot hintesz“ Vör. Cs. és T. I. „És még porodra hintenek virágot“ Vör. Kis gyermek. hal. „Vót a pinczébe egy zsák liszt, aszt mind réá hintészte“ Kriza. „Nem mind bors, a mit a kalmár ebe hullat“ km. „Kit partod bokra lehullat, Vidd a rózsa levélt“ Vör. A patakhoz. „Hullatja levelét az idő vén fája“ Ar. Buda h. I. „Kolbászszal hajigál a szalonnára“ km.

16. *Akarat, szándék, föltétel.* Az *akarat* elhatározás vminek (önmaga által vagy más által való) megtételére; az után a lelki tehetségek ferde tanában az úgy nev. akaró tehetség. *Szándék* az akaratnál határozatlanabb, szűkebb körű és alanyibb: az az elhatározás, melynél fogva az ember magának tűz ki vmi tenni valót. A szándéknál valamivel, úgy látszik, erősebb, szilárdabb a *föltétel*: eltökélés vmire. *Akarat* wille, voluntas; *szándék* absicht, vorsatz, intention, dessein; *föltétel* vornemen, propositum. — „Nagy benne az akarat, mint a rossz lóban“ km. „Szegény ember szándékát boldog Isten bírja“ km. „Szánt szándékkal.“

17. *Ország, állam, birodalom, (királyság, császárság), tartomány.* *Ország* land, pays. *Állam* stat, État. *Birodalom* reich, empire, realm. *Királyság, császárság, grófság*, stb. a. m. király, császár, gróf uralma alatt levő ország v. birodalom. *Tartomány* provincia provinz. — „Azon egy ország egynek számkivetés, másnak édes hazája“ km. „Ország világ csodálta vitézi tetteit“ Garay, Az obs. „Nem csökken az által húnok birodalma“ Ar. Buda h. I. „Kié a gazdag tartomány Közötte a Tiszának?“ Gar. Árp. a honal. „Minden országot bejártam, Minden messze tartományt“ Vör. Cs. és T. I.

(A közmondások — km. — Erdélyi könyvből valók, a hol máshová nem történik utalás).

STEINER ZSIGMOND.

A „ROKON ÉRTELMŰ SZAVAK“-HOZ.

Steiner Zsigmond a Nyelvőr f. évi IV. füzetében a fön-
tebbi című cikkben a többi közt azt mondja, hogy becs
és érték szavak jelentésében semmi különbség sincsen.

Ezt kerekén tagadjuk! Mi e két szó jelentésében
nagyon is jellemző értelmi különbséget látunk. Sőt
hajlandók vagyunk hinni, hogy maga a cikkíró is érezte
e különbséget, hanem Finály Henrik az ellene folytatott
polémiaért boszút állott és — tudtán kívül is — jégre vitte!
Finály ugyanis valamikor azt írta volt, hogy ha két rokon
értelmű szóra nézve csak egyetlen egy szólamot találunk a
nyelvben, a hol csak az egyik szó foglalhat helyet s a másik
nem helyettesítheti, a két szó közt kell lenni valami árnya-
lati különbségnek. S ez állítás igazolására fölhozta a becs
és érték szavakat; és az árnyalati különbség föltüntetését
is megkísérettette. A kísérlet azonban szerencsétlenül ütött
ki. Steiner Zsigmond aztán ebből azt okoskodta ki, hogy
az árnyalati különbség fölvétele akárhányszor — mint e két
szó esetéből is kitűnik — csak üres szörszálhasogatás, melyet
a nyelvtények nem igazolnak. De a mellett, hogy az ilyen
„eb kutya mindegy“-féle módszer soha sem adja kezünkbe
a rokon értelmű szavak tömkelegéből kivezető fonalat, még
helytelen is az okoskodás! Nem egy pervesztő védte már
roszúl a felvállalt igaz ügyet. Mentő szer ilyenkor a restitutio
in integrum. Azt kérjük mi is!

Fogalmilag — in idea — értékes, azaz: az értékes
dolgok közé tartozik mind az, sőt csak is az, a mi csere tárgya
lehet; in concreto pedig értéke van annak, a mire bizonyos
mértékű fizikai és szellemi erő, vagyis munkát fordítottak
a végett, hogy csere tárgyává lehessen. Fogalmilag értékes,
azaz: az értékes dolgok közé tartozik az arany, a gomb, a
gyöngy, a pisztráng, a vadpáva stb. In concreto pedig érté-
kes az arany, ha a föld mélyéből már kiásták; a gyöngy és
pisztráng, ha kihalászták; a vadpáva, ha a vadász elejtette;
a gomb, ha elkészült és még nem fületlen. Az érték tehát
azt jelenti, hogy a csere tárgyaiul szolgálható dolgokra bizo-
nyos mértékű munkát fordítottak; az által emberi szükségek
kielégítésére alkalmasokká lettek és még használható álla-

potban vannak. Mind ez a becs szó jelentésében is megvan — csak hogy más világítás mellett. A becs viszonyt fejez ki, viszonyt valamely cseretárgy és egy határozott személy közt. A becs föltételez valakit (kinek, kire nézve?) és a valaki részéről bizonyos nemű aktust, mely az illető cseretárgyra irányúl s mely — hogy mindent alája foglaljunk — ítéletben nyilvánúl, már akár subjectiv az az ítélet, azaz: a cseretárgyra fordított munka összegét felülmuló vagy el nem érő vagy merőben tagadó, akár objectiv, azaz a munka mértékét a használhatóság szerint lehetőleg megközelítő. Valaki például 3-emeletes házat építtet Pesten és bele fektet 60 ezer forintot: értéke az elkészülés percében 60 ezer forint. De vajjon mondhatnók-e, hogy annak a háznak 60 vagy éppen 100 vagy csupán 20 ezer forint a becs-e? Ez az eset csak is akkor állana be, ha valaki azt mondaná: „adok e házért 100 ezer forintot“, vagy: „20 ezernél többet nem adok“, vagy ha végrehajtó hatalom jelennék meg és így szólna: „ez a ház 40 ezer forintért eladó“. Ilyen személy azonban maga a tulajdonos is lehet: a már kész házat vagy azért, mert kedvező fekvésénél fogva csinos bevételt remél, vagy mert különösen megtetszik, nem adná 100 ezer forintért sem; vagy pedig ha holmi szeszélyes uraság, rossz percében túlra rajta 10 ezerért is. Még a viseltes kalapban is van érték, ha t. i. használható; de becs-e csak akkor, ha valaki ígér érte valamicskét!

Egy szóval az érték azt jelenti, hogy a csere tárgyaiúl szolgálható dolgok bizonyos mértékű munka által szükségünk kielégítésére alkalmasokká lettek és még mindig használható állapotban vannak; a becs pedig azt, hogy valaki az ilyen cseretárgyak felett ítéletet is mond. Oly szembe szökő ez értelmi különbség, hogy csodálkoznunk kell, hogyan lehetett e két szót egészen egy jelentésűnek kürtölni — annyival inkább, mert a nyelv tényei is igazolják. Ha valakinek felkelhetőt kótyavetyére (= árverés) összeírják, nem azt mondja a köznép: „Péternek mindenét felértékelték“ vagy: „Pálnak a házat megértékelték“; hanem: „felbecsülték vagy megbecsülték.“ A ki a becs ár és érték papír szavakat legelőször használta, bizonyára érezte ezt az értelmi különbséget a két szó jelentésében. És ez nagy szerencse,

mert ha a becs és érték szavakat Steinerként egészen egy-jelentésűeknek találta volna, ma talán a gyönyörűsége „értékár“, „becspapír“ ékesítenék nyelvünket.

Menjünk tovább!

Eddigi fejtegetéseinkből és a dolog természetéből egyaránt kitűnik, hogy értéke csak annak van, a mi adás-vevés tárgya lehet, s ennél fogva e szó nem alkalmazható olyan dolgokra, a mik rendes viszonyok közt csere tárgyai lenni nem szoktak, vagy természetöknél fogva nem is lehetnek. Ellenben becse van a csere tárgyaiúl nem szolgáló, azaz nem értékes dolgok közül is mind annak, a mi akár az egész emberiségre, akár az egyesekre nézve életföltétel; a mi szellemi és anyagi jólétökre emelöleg, jótékonyan, nemesítöleg hat. Vegyük például a vizet. Finály szerint a víznek van értéke, de nincs becse. Juliusi hőség és vasuti drága ivóvíz lebeghetett Finály lelke előtt, midön a vizet az értékes dolgok közé sorolta; mert másutt sem az ivó, sem a folyó vízért nem adunk egy batkát sem. Az égből hulló cseppekért meg kinek is fizethetnénk? A víz tehát rendes viszonyok közt épen nem értékes, de azért becses ám végtelenül! Hova lenne nélküle a természet pompája és az ember dicsősége? — Még csak egy pár példát! Nem értékes, de becses a levegő, mert életföltétel; még becsesebb a jó és egészséges levegő. Becses, de nem értékes a nap fénye melege, két szemünk világa, mint végtelen jóknak forrása! Nem értékes, de becses lehet egy családapának jó hire-neve elannyira, hogy ha valamelyik családtag családjára gyalázatot hoz, szégyenében bele hal. Említsük meg -- bár nem tartozik e példák sorába -- Finály gyöngyét is, a melyről ő azt hirdeti, hogy van becse, de nincs értéke. Akármi fajta legyen is az a gyöngy, ha egyszer az gyöngy és keze közt van, meg ép és használható is, értékes biz az, mert alkalmas más dolgokkal való cserére. De hogy van-e becse is a keze közt levő gyöngynek, ez tökéletesen attól függ, ki előtt, ki re nézve? Ha pedig az a gyöngy nincs markában, hanem valahol a tenger fenekén, és így mint cseretárgy csak idealiter van, ez esetben értékes is, becses is, azaz: az értékes és becses dolgok fogalmi körébe esik.

Mind ezekből világosan kitűnik, hogy Steinernek idézett állítása az érték és becs szavakra nézve kissé elhamarkodott,

mert a két szó közt szembe ötlő az értelmi különbség s oly erős, hogy azt maga a cikkíró is kiérezte; hisz azt mondja: „Soha sem mondjuk: kérem értékes nevét, hanem mindig: kérem becses nevét.”

NAGY LAJOS.

A „NEK” NÉVRAG.

III.

A kérdésben forgó esetek helyes alkalmazása a birtokszónak szabatos ragozásán sarkallik. Lássuk a különböző eseteket.

1. Vannak igék, a melyek a birtokszóval szemben bárminő szó szerkezetben is mindig részes tárgyat vonzanak. Ez igék közt első helyet foglal a *van* (habeo) és *nincs* (non habeo) igepár; és kezünkbe adja társai vonzatának kulcsát: Nekem van, nincs vagyonom. Nekem meg van, nincs meg ez a tulajdonságom; vannak, nincsenek arányaim; ennek nyomán pedig: Neked jut eszedbe. Neki fáj a melle; neki akadnak pártfogói, stb. végre: Nekik borsóddzik a hátuk; nekik nem támadnak ellenségeik.

Itt nem birtokossal, nem így teszszük a kérdést: *ki* feje, vagy: *kinék* a feje zúg? *kinék* eszébe jutottam? — hanem részestárggyal, és a következő szórendben kérjük: *kinék* zúg a feje? *kinék* jutottam eszébe? Felelünk pedig nem így: *Az ő* feje zúg. *Az ő* eszébe jutottam; hanem így: *Nekem* zúg a fejem. *Neki* jutottam eszébe.

További példák. E leveleknek nincs keltük. E papiroknak van értékük. Amazoknak leányuk született. Pártfogójuk akadt Jánoséknak. Kötelességükké tettem tiszteimnek. A felügyelőknek teszem kötelességükké. A munkásoknak nem adta tudtukra. Futottam az üldözötteknek pártjukat fogni. (Vas Gereben. Parlagi képek.) A mint Pyrrhusnak, úgy más sokaknak — — víg napok után vígabbakra viszket eszék. (Faludi. A hadi és udvari hivatal.)

Személyben is egyező birtokszóval. Magadnak is rosszul áll a dolgod (nem: dolga). Mindnyájának

elállott a szeme szája. Mindegyiteknek egy-egy ellensége támadt. Terhetekre esik mindkettőtöknek. Szégyenükre válik mindnyájuknak.

Meglehetősen számmal vannak az ilyen vonzatú igék; pl. Nem fér a fejükbe kedves barátimnak. Majd kimegy a fejükből a jó embereknek. Eszére adtam neki. Amazoknak szemükre hányod. Emezeknek félrement, félrebiczent az eszüik, megvásott az emlékezetük stb.

Alig van szabály kivétel nélkül. Az itt idézett példákban jobbadán olyan birtokszókkal találkozunk, a melyek a tulajdonító ragos szóban kifejezett tárgyaknak külön-külön vett sajátját teszik.

Nem ily engedelmes a birtokszó akkor, ha a tulajdonítórágos szóban együttesen vett tárgyaknak közös tulajdonását, állapotát, stb. jelenti.

Pl. A bajoknak *elejét* kell vennünk. *Végét* vetem, vagy szakasztom szenvedéseimnek. A pereknek *vége* szakadt. Ez ügyeknek mikor jársz már *végére*?

Személyragos névutókkal: Az ilyen dolgoknak is *utána* kell nézni. *Fölötte* állsz te a pártoknak. *Közibe* markolt a borzas fejeknek. (*Vas Gereben.*)

De erős kiemelés esetében a névutó is hozzá simúl a birtokos-számhoz; pl. A könyveknek, hiába tagadnád, *feléjük* se néztél. A hölgyeknek, most az egyszer, — *melléjük* ültem.

A személyragos névutókat azért soroltam ide, mert a velük viszonyló tulajdonítórágos neveket részes tárgyaknak tartom.

2. Részes tárgygyá válhatik a kétségtelen birtokos is — a mely t. i. részes tárgyat föltétlenül nem vonzó igékkel áll viszonyban — a szórend változásánál fogva; jelesül: a midőn az ige vagy az igével együtt még más beszédrész is elválasztja a birtokszótól; némelykor pedig minden szó közbejövetele nélkül is, ha a birtokszót különösen ki akarjuk emelni. Minél messzebbre esik a szórend változtatával többségjelző birtokosától a birtok, annál inkább kíván több-birtokosú ragot.

Az 1. pontban nem tárgyalt igék e szerint csak föltételesen kívánnak részes tárgyat. A *van*, *nincs* igepár, az t. i.

mely névi állítmányt eszközöl és a jelenidő harmadik személyében rendszerint elhallgatva működik, az ilyen mondatokban azonos vonzatú a *van*, *nincs* birtokló igékkel, és a többi ige hasonló vonzatának mintájául szolgál.

Példák.

Birtokossal.

Emezek családi neve Asztalos.

A szomszédok terve az volt, hogy stb.

Lakatot tettek a csevegők szájára.

Fegyvert adsz elleneid kezébe.

Helyeslem társaim észrevételeit.

Páléknak égett le a magtára.

Amazok mestersége a perlekedés.

Az ügyet sürgetni nem áll a szomszédok érdekében.

Ide is eljutott már a legények híre.

Részes tárggyal.

Emezeknek A. a családnevük.

A szomszédoknak az volt a tervük, hogy stb.

A csevegőknek lakatot tettek a szájukra.

Elleneidnek fegyvert adsz a kezükbe.

Társimnak helyeslem észrevételeiket.

Páléknak roppant gyorsasággal égett le a magtáruk.

Amazoknak mesterségük a perlekedés.

A szomszédoknak érdeükben áll sürgetni a dolgot.

A legényeknek már a híriük is itt volt, mikor ide értek.

E szabálynak nem tág a köre. Igen gyakran a birtoktól így elválasztott nagy erősen kiemelt birtokszó is birtoka marad a *nek* ragú névnek, és így változatlanul megtartja birtokos egységre mutató ragját; megtartja az irodalom nyelvében még akkor is, a mikor a közönséges beszédnek hasonló mondataiban simulni szokott a birtokos-számhoz. Még a közönséges beszédben sem élünk mindig a ragozásnak e szigorával; és ez igen természetes. A nyelvérzék kevély, a hol csak lehet, az *uk*, *ük*, *aik*, *eik* ragokat. De hol van itt a határvonal? Miféle tényezők okozzák ez eltérést? Eddigi kutatásaim a következő eredményre vezettek.

3. A birtokviszonyt többféle, még pedig gyakran csak együtt működő tényezők közvetítik s tartják fenn.

a) Az igék közül kiemelem a *van* (est, existit) és *nincs* (non est, non existit) létigéket. Vonzat tekintetében ez ige-pár nagyon különbözik a többi *van*, *nincs* igéktől. A birtokló ige ugyanis mindig részes tárgyat vonz; a második, a névi állítmány segédje, ingadoz a részes tárgy és a birtokos között; a *van* (existit) ellenben határozottan birtokost vonz, és biztos kulcsát szolgáltatja más igék hasonló vonzatának.

Példák.

van (habeo).

Annyi tekintélyük csak
lesz a hatóságoknak, hogy
stb.

E leveleknek *ninc s* keltük.

van (existit).

Van-e a hatóságoknak az
a tekintélye, a melyet ő tisztel-
tetben tartana?!

Nincs olyan kelte az ok-
leveleknek, a melyet ne ismer-
nénk.

van (est).

A vádlottaknak ügyes a vé-
dőjük.

Minthogy a deli úrfiaknak
gyönyörködtető örömük a
messze sétálás stb. (Faludi.)

van (est).

A legterheltebbeknek légy
védője.

És vadállatoknak lesz esz
a királya. (Arany.)

Más igékkel: Az óriásoknak sem *él* (*létezik*) már az
a faj, mely stb. Azt az angyalát *keresem* én a jó egeknek,
a ki megszelídítse ez őrvölgőt.

b) A birtokos-egységre mutató ragozást eszközli mind a
birtokos, mind a birtokszó. Ide alkalmazhatók azok, a miket
az 1. szabálytól való eltérés tekintetében mondtam. (A
birtokosok közös tulajdonságát, állapotát stb. kifejező bir-
tokszó.)

Pl. Kovácséknak nem ismerem *birtokát*. A hatalmasok-
nak megveti *haragját*. A bajoknak nem mi vagyunk az *oka*
(nem: okai.) Fáradozásidnak nem látom *sikerét, eredményét*.
A vitáknak nem lesz ho ssz a vége. Mi derék *haszna* volna
szép tanácsainknak? (Faludi.) — *Szüket* látja az érveknek.
Bővében van most a jó barátoknak. A zavargásoknak *neszét*
sem hallottam. Vettük ám *szelét* azoknak a francziáknak.
A francziáknak szörnyű nagy *híre* van. (Vas Gereben.)

Ilyen a gyűjtőnév is, vagy a hasontermészetű szó; továbbá a számnév, a mennyiségjelentő névmás.

Pl. S e bámész juhoknak el nem nyeli *nyáját*. (Arany.) A bizottság tagjainak most írom le *névsorát*. Pál azoknak volt *egyike*, kik stb. A képviselőknek jelen van *háromnegyed része*. Az ilyen férfiaknak nem találni *százát* egy helyen

A birtokszó akkor is kedveli a birtokos-egységre mutató ragot, ha megelőzi a birtokost; pl. *Leánya* haldoklik a szomszédoknak; és — a fogalmak egyforma hangsúlyozásával: A szomszédoknak haldoklik a *leányuk*. Védője vagy te az üldözötteknek; és: Az üldözötteknek te vagy egyetlen *védőjük*.

4. A több részből álló birtokszó — összetétel, vagy más-nemű szók csoportozata — a mennyiben valamelyik része változást szenved, — a következő szabályt követi:

a) A változó ragozás mindig előtagját éri; tehát ha az összetétel maga is birtokost és birtokot foglal magában, birtokos-tagja változtatja ragját; pl. Pálnak ő a szeme fénye.

b) Birtokostöbbség esetében itt már ritkábban szerepel az egybirtokosú rag; és még ekkor is tanácsosabb tulajdonítórág nélkül hagyni a birtokost; pl. Mint örvendő lelkek szárnya lebbenése. (Arany.) Ez rontja a gyermekek szája ízét. Az ikrek születése napjára való ajándékok. A munkások keze ügyébe eső dolgok. A jelenvoltak szeme láttára történt — vagy: az emberek füle hallatára nyilvánított dolgokról beszélek én. A dolognak az illetők keze ügyébe esése.

c) Egy, két parányi szónak közbejövetele, vagy a birtoknak bármi csekély kiemelése is legott birtokos-többségre mutató ragot von maga után; pl. „hogysem ezeknek arról való elméjek futtatása. (Faludi.) Testvéreidnek életük korát mondd meg legalább. Amazoknak már eszük járása is egészen más. A vendégeknek csaknem a fejük tetejére ugrott örömében.

Változó szórenddel: Jancsinak keserű a szája íze. Petinek rövid lesz élte fonala. Ezeknek benőtt már a fejük lágya. Páléknak nem helyeslem maguk-tartását. Nekem ma megharagítottad életem párját. Magatoknak sem esik kezetek ügyébe. A jelenlevőknek mondta fülük hallatára. A vendégeknek csakugyan szemük láttára tette.

d) Az olyan többtagú birtokszóknak, mint: magatartás, magábatérés, magára hagyás, észretérés, élre állítás stb. előtagja, minthogy a birtokosra mint vele azonos személyű külön birtokosára visszatér, föltétlenül egyezik vele személyben és számban; pl. Nem értem ez emberek maguktartását. Nem szeretem a dolognak élére — vagy: a dolgoknak élükre állítását. Reméled-e Pálnak eszére térését? Magamra vállalom e bolondoknak eszükre térítését.

e) Ha az ilyen többrésű birtokszónak utótagjához járul a tulajdonítórág, akkor az első, vagyis a főbirtokoshoz nem ragad; pl. A dolgok élükre állításának kérdése. Rokonom eszükre térésének váratlan esete.

JOANNOVICS GYÖRGY.

AZ ÁTHATÓ IGÉK VISZONYA A CSELEKVÉS TÁRGYÁT KIFEJEZŐ SZÓHOZ.

Átható ige az, mely az alany cselekvésének más tárgyra való kihatását fejezi ki, s a mely mellett a vonatkozás tárgya tárgyesetben áll, pl. üti a vasat, figyelemzetet: figyelmezteti a barátját. De ebből még nem következik, hogy, ha az ige mellett nincs tárgyeset, az nem átható. A vonatkozási tárgy ugyanis némely esetben el is hagyható az ige mellől, míg más esetekben szükségképen ki kell azt tenni. Mikor hagyható el a tárgy s mikor nem, ennek megfejtését próbálok meg jelen cikkkecskében.

Hogy a feltett kérdésre megfelelhessünk, mindenek előtt a vonatkozási tárgyakat kell osztályoznunk. Ezek között ugyanis meg lehet különböztetni belső és külső tárgyat.

Belső tárgy az oly igének van, a mely által kifejezett cselekvés kiválóan csak egy tárgyra hat, úgy hogy a cselekvés említésénél önként eléáll lelkünkben azon egy vonatkozási tárgy képzete is, a cselekvés közvetlenül utal tárgyára, összeesik vele, s így a tárgyat mintegy magában foglalja a cselekvés; pl. szántom a földet, a földet belső tárgy, mert (képes beszédet kivéve) csakis földet szoktak szántani, tehát a szánt szükségkép utal a földre, a cselekmény magában hordozza tárgyat; ilyen belső tárgyak még: olvassa az olvasmányt, írja az írást, tanítja a tanítványt, vagy a tu-

dományt (e kettő végelemzésben csak egyre megy), itatja a jószágot. Ha most a fentebbi mondatokhoz kérdéseket teszünk fel ilyenformán: mit csinál Péter? a válasz lesz egyenként: szánt, olvas, tanít, itat; e hiányos mondatok kiegészítésére helyesen nem vehetünk fel tehát egyéb tárgyakat, mint a példákul felhozottakat. Igen, mert itt a cselekvés és tárgy közt közvetlen viszony van, ezek a tárgyak belső tárgyak.

Külső tárgyuk oly igéknek van, a melyek által jelzett cselekvés nem kiválóan egy tárgyon, hanem egyenlő mérvben több tárgyakon is végbemehet; ez igék épen ez oknál fogva nem szükségképen föltételezik tárgyukat, nem foglalják azt magukban; pl. Péter üti a vasat, a vasat külső tárgy, mert mást is üthet, pl. lovat, gyermeket sat.; ilyen külső tárgyak még: Péter inti az öcscsét, taníttatja az unokáját, figyelmezteti a barátját, keresteti a férjét. Ha a fentebbi eljárást ismételve, azt kérdezzük, mit csinál Péter? válaszul nem lesz elég: üt, int, taníttat, figyelmeztet, kerestet; mert ezen igék több tárgyra vonatkozhatnak, tehát a sok közül az épen ide vonatkozó külső tárgyat szükségkép ki kell jelenteni, hogy a felelet értelmes, tartalmas legyen. Csakis egy esetben maradhat ki ezen feleletekből a vonatkozási tárgy, ha az t. i. egyes vagy többes számú első vagy második személyes névmás; de ez is csak akkor, ha az előzmények, vagy a beszélő és megszólított közti ösmert viszonyok már utalnak arra, hogy a vonatkozási tárgy első vagy második személy egyesben vagy többesben. (A személyes névmás 3-dik személye itt nem jöhet szóba, mert a mellé tárgyi ragozású ige kell, holott mi itt mindig tárgyatlan ragozásúról beszélünk.) Ezen kérdésre pl. mit csinál Péter? tökéletesen kielégítő felelet lehet ez: figyelmeztet, ha az előzmények világosan utalnak a következő alattomban értendő tárgyakra: engem, téged, minket, titeket. Ellenben figyelmeztet csak általában tekintet nélkül az említett személyekre, tartalmatlan, semmit nem mondó felelet.

Mindezekből már következik:

1) Hogy a belső tárgy, ha csak élesen nem akarunk különböztetni, mindig elmarad az ige mellől, úgy hogy az átható ige látszólag tárgy nélkül áll, mintha bennmaradó volna;

de csakis látszólag, mert voltaképen ott lappang az igében s érezhető a tárgy a közvetlenül való rá utalásban; pl. János szánt.

2) A külső tárgy az ige mellé kiteendő, különben tökéletlen lenne a mondat állítmánya, mert a cselekvést csak átalánosságban, mintegy üresen, tárgya nélkül jelölné, s az ész azt mindazon tárgyakhoz kapcsolhatná, illetőleg próbálná kapcsolgatni, a melyekre csak azon cselekvés vonatkozhatik; pl. János *ver*, tartalmatlan állítmány; kérdés: kit? mit? szolgát? kötelet? falat? engem? téged? minket? titeket? „Paczolay *figyelmeztet* hogy — —“ A miniszter arra *figyelmeztet* hogy — —“ (l. Ellenőr 1872. 271, 272. sz.). Kérdés: kit? engem? téged? stb.

3) Ha a külső tárgyat első vagy második személyes névmás fejezi ki, ez is elmaradhat az ige mellől; de csak akkor, midőn az előzményekből világosan kilátszik a személyi vonatkozás. A kihagyott személyi fogalom ilyen esetekben élénken ott lebeg a beszélők lelke előtt; pl. barátommal beszélgetek s egy harmadik kérdi, miről foly a beszéd. Felelet: Barátom *figyelmeztet* (t. i. engem), hogy stb.

4) Az előbbi szabályt megfordítva, ha a külső tárgyat vonzó ige tárgy nélkül áll, akkor szükségképen mindig első vagy második személyes névmás tárgyesetét kell az ige mellé gondolnunk. Ha tehát azt olvasom valamely lapban, hogy „Paczolay *figyelmeztet*“, azt értem alatta, hogy *engem*, *téged* stb.; de nem azt, a mit az újságíró akar értetni, hogy t. i. Paczolay fölhívja a *figyelmet*.

Mostanában nagyon lábra kezd kapni irodalmunkban azon szabályellenes nyelvhasználat, mely szerint a *figyelmeztet*-hez hasonló átható, még pedig külső tárgyat vonzó igéket minden tárgyi vonatkozás nélkül, absolute használják. Ilyen igék: *emlékeztet*, *tudósít*, *értesít*, *óv*, stb. Gyakran olvasunk pl. lapokban ilyeneket: arra *emlékeztetünk*, fontos eseményről *tudósítunk*. Ez mind germanismus. A német használhatja az *aufmerksamkeit machen*, *erinnern*, *berichten*, *warnen* állítmányokat tárgyi vonatkozás nélkül; de a magyarban a megfelelő igék áthatók, s ha tárgy nélkül használjuk őket, mint a bennmaradó igéket, ez által kivetköztetjük átható igei sajátágukból s erőszakot teszünk a nyelvnek egy tiszta világos törvényén.

Azon ellenvetésre, hogy sokszor elkerülhetetlen az említett igéket tárgyi vonatkozás nélkül használni, könnyű feleletet adni. Fejezzük ki azon fogalmakat vonatkozás nélkül, de használjunk oly kifejezéseket, melyek megtűrik az ilyen szerkezetet. *Figyelméztetünk* helyett mondjuk: föl hívjuk a figyelmet, *emlékeztetünk*, helyett: emlékeztet be hozzuk, fölemlítjük, *tudósítunk*, *értésítünk* helyett: tudomásra juttatjuk.

KOMÁROMY LAJOS.

MATKÓ ISTVÁN MAGYARSÁGA.

III.

Figyelemre méltó nyelvtani jelenségek.

Sz ó v o n z a t.

Birtokviszony. A jelen irodalmi nyelvszokás ellenére, a birtokszót közvetlenül megelőző birtokoshoz legtöbbször *nak*, *nek* ragot illeszt Matkó, s a többesragú birtokos után rendszeren a birtokszónál is kifejezi a birtoktöbbséget. (Annyival feltűnőbb ez Matkónál, mert kortársa Pázmány e tekintetben vele épen ellenkezőleg a mostani csinosabb nyelvszokás szerint ír.) Ilyenek: Olvasók *nak* megszólíttatások 1. bevez. — exemplárok *nak* szűk voltok u. o. azok *nak* dühösségek 1. tehenek *nek* hasok 2. a kik *nek* indulattok 7. gonoszok *nak* cselekedetek 250. hazugság *nak* lelke, bűn *nek* okának 251. Pápisták *nak* szemeket 248. A rövidebb szerkezet ritkábban fordul elő, mint: lelkek látogatására 4. Pápisták kedvekért 4. ezeknek költésére 8. Jésuiták hazugsága 199.

Határozatlan módú ige után a kiegészítő igét tárgyi ragozással használja a közönségesen szokásos tárgyatlan ragozás helyett. Mint: azokat megmardosni igyekezi 1. ne resteld oda menni 97. addig nem szüni csákányozni 154. Nem szégyenli oda menni 396. stb.

Számos ige a főnevet más viszonyraggal vagy névutóval vonzza Matkó nyelvén, mint a hogy a jelen irodalmi s a nekem otthonos tiszai népnyelvben szokásban van. Érdemesnek találtam ez eltérésekből minél többet följegyezni.

..feleltének ugyan a három kérdésnek (-re). 5. Az akasztófa előtt (elől) szaladott F.-Bányára 7. mint hagyá helylén

(helyben) az argumentumokat 26. Ki hitte volna hozzá (róla) 84. Válasz(sz) benne 109. Magyarra fordítani (-ra) 157. Akadályoztatja a házasságtúl (-ban) 242. Megfeddés hitetlenségéről (-ért) 287. házugságról megtorkolhassák (-ért) 288. Csapj hármát a tenyeremen (-re) 295. ha mit akarnál romlott házadban (-on) foldozni 311. Felelj ide (erre) 319. A ki olyan dolgon (-ra) megesküszik 332. mit tudna irigyleni a hívekben (-től) 334. Mentéset magad mellé (-nak) nem találál 335. nem bízhaték a .. segítségéhez (-ben) 350. a Sz. írás az embereket erkölcsökéről, életükéről és végekről akarja leírni (-et) illetőleg, tekintetében) 385. ördögi tudományhoz (-ra) figyelmeznak 400. Miket vét szemed köziben (szemedre) 434. lobbanthatna szemed köziben 435.

Mindezen felhozott példákban nem az következik, mintha az itt felcserélt ragok és viszonzyszók egymással synonymok volnának; hanem az, hogy a magyar észjárás a cselekvés és tárgy közti ugyanazon viszonyt különféle szempontokból is felfoghatja, s különféle módon jelölheti; — e különféleség pedig a tájszólásokban nyilatkozik. E tény mindenesetre a nyelv gazdagságának s productiv erejének egyik jele. Igen érdekes volna a különböző tájszólások szóvonzatait minél kimerítőbben összegyűjteni. Sok hasznukat venné az irodalmi, különösen a költői nyelv, mert kifejezésbeli gazdagságot nyerne általuk s egyes viszonyoknak a most szokásosoknál elevenebben szemléltető kifejezése módját. „Szemed közibe lobbantani, szemed közibe (vagy közé) vetni“ pl. nem elevenebben szemléltetik-e a viszonyt, mint a „szemedre vetni“? „Az embereket erkölcsükről leírni“ nem rövidebb s csinosabb-e, mint az „erkölcsüket illetőleg“? Azután egy kimerítő magyar nyelvtan megírásához is szükségképp megkívántató adatok lennének ezek. Mai napság, mikor annyira üldözzük a magyartalanságokat, megeshetik, hogy egyik-másik írónak az általános irodalmi szokás ellenére használt szóvonzatát elkárhozzatjuk; holott, meglehet, ő azt valamely előttünk ismeretlen tájszólásból merítette, vagy legalább meríthette volna.

Igcidők használata.

Mikor a 31. lapon ezt olvastam: „Bizony megfogott csábulni Páter Mátyás“, egyelőre azt gondoltam, hogy Szarvas Gábor állítása ellenére, mely szerint az *írni fogott* alak „alig hivatkozhatik pár évtizednyi létezési időszakra“*), ezen ige-

*) L. Szarvas Magyar igcidők 284. l. és 279. l.

alaknak jó koros voltára bukkantam. De figyelmesebben összevetvén e mondatot az előzők- s következőkkel, rájöttem, hogy az nem egyebet jelent, mint: meg kezdett csábulni, csábuló félben van. E jelenség, hogy t. i. *fog* = *kezd*, e két igének, melyekhez még az *akar* és *kell* is tartozik, az összetett jövőalak képződése alkalmával való egyenlő jogú szereplésére s egyértékűségére vet világot.

Szarvas Gábor legújabb elméletét az igeidők használatáról (l. idézett munkáját) megpróbáltam alkalmazni Matkó kezünk alatti könyvére, s azon elméletet itt egészben és nagyban érvényben találtam. Különös figyelmemet az *íra* és *írt* alakokra fordítottam, s úgy találtam, hogy ezek alkalmazásában Matkó Sylvestert álláspontján van, a mennyiben a nyilatkozásokban keveri a mássalhangzós múltat magánhangzóssal. Az elbeszélő részekben (voltaképpen kevés elbeszélő elem van ezen vitatásban) a magánhangzós múltat használja, fölváltva olykor történeti jelennel (*praesens historicum*). Lássuk a példákat.

„Kegyes olvasó, kérlek, hogy e következő dolgokra vigyázz: 1) Hogy azért neveztetett ez B. Cs-nak stb. 2) Hogy a Föv. Ép. ház romjásában letett szavaimat ebben is leírtam. 3) Hogy a Föv. Ép. ház romlásán két esztendő alatt rágódék s kinlódék Sámbar.” (Bevezetés). Világos, hogy a rágódék és kinlódék helyett a bibliafordítók szerint *t*-es múlt kellene. „Azt írja Sámbar, hogy 1664. csak egy kis Papyroskát adtanak a Sámbar porban peselő fajzattya kezében, mellyen is a 3 kérdésnek (NB. bezzeg hamar elkopék a vezeték neve) csak egygyik czikkelye piszkáltatik.” 5. l. Elkopék helyett elkopott-at írának a bibl. fordítók. „Haj buta barát haj! Miért nem tanulád ki (értcsítő múlt kellene), hogy Radnóton és Szomosújvárat egész esztendeig laktam.” 14. „Miért mondgya a Sz. írás, hogy Zachariás és Ersébet igazak valának (foly. múlt, állhatna helyette ért. múlt is voltanak) Isten előtt” 236. Chrysostomus erről így írt” 131.

I d e g e n s z e r ű s é g e k .

Bármily közel jár Matkó népies szólamaival, példabeszédeivel a magyar nép nyelvéhez, mégsem szabadúlhatott azon nyomás alól, melylyel az ő korában a latin nyelv nehezedett a tudományokkal foglalkozó magyarok nyelvére. Szembetűnőbb latinismusai a következők: számnévre többesszám, latinos kötőmód a mellékmondatokban, a *si quis*, szenvedős szerkezet, az *acc. cum infinitivo* és participialis szerkezetek utánzása. Ilyenek: *két esztendő alatt*, a többi is .. *pendülnek* 200. Nézz csudát:

mely szaporátlan *motozson* Sámbar 107. *Ha ki* (siquis) azt mondaná 111. mondja, hogy *papokat lenni* mutatott 437. Oda igazítáé Péter az ő levelét olvasókat 111. *láttatik* tagadni 264. *).

KOMÁROMY LAJOS.

A MAGYAR NYELV

A folyóiratokban.

(ys.) Magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező. 1873. Debreczen. Azon reményben vettük kezünkbe e folyóiratot, hogy benne — minthogy a főváros nyelvrontó légkörétől távol, tős-gyökeres magyar vidéken lát napvilágot, s dolgozó-társai a tiszai magyar nép között élnek, mint ennek szellemi vezetői — a magyar nyelvnek idegen befolyásoktól ment, eredeti és szabatos használatát fogjuk feltalálni. De várakozásunkat csak részben láthattuk teljesülve. A szerkesztő, Révész Imre cikkei általában gondos, szabatos és magyaros írásmódot mutatnak föl; a többi cikkeken is találkozunk egy-egy megkapó magyaros szólásmóddal, melyeket oly jól esik, hogy emlékezetünkbe hoz az író; de ezek mellett sokkal több az írói gondatlanság, gyakran idegenszerű nyelvhasználat példája. Különös az, s itt is igazolva találok azon többször tett tapasztalatomat, hogy ha valami csodabogár tűnik föl a fővárosi napi sajtóban, a vidékiek minden meggondolás nélkül felkapják a nyelv e korcsszülötteit, s társalgásban úgy, mint írásban nagy elöszeretettel használják, mert az valami új, szokatlan, különös. Hisz az mind igaz, hogy az újságon való kapkodás az emberi természetben gyökerező gyengeség; de mikor nyelvünk épségéről van a szó, akkor vetközzük le e gyengeséget, s a tős-gyökeres magyar vidékek ne ápolói, hanem, a mi legszebb hivatásuk, ép nyelvérzékükkel pusztítói legyenek a nyelv korcs szülötteinek. S a nyelvérzékhez még valami! A hajdan híres „debreczeni grammatika” házájában ne hanyagolják el a nyelv szabályairól való gondolkozást, s ne írjanak úgy, mintha a magyar nyelv csakis a magyar nép körében élne, s nem volna nyelvtan által szabályozott irodalmi nyelvünk. De lássuk az egyes eseteket.

*) A M. Nyelvőr II. 169. l. *vérhült* szót így értelmeztem: hült vérű. Újabban jöttem rá, hogy a székelyek *vérhüdni* igét megveszni értelemben használják, állatokról, különösen juhról s disznóról. E szerint *vérhült*: veszett.
K. L.

I. füz. 44. l. „mondol“, a diktál magyartása lenne, de a deverbális *l* képző már annyira elhomályosult, hogy vele többé nem alkothatunk helyesen új szókat; azért vagy maradjunk meg a már meghonosult idegennél, vagy ha új szót akarunk, alkossunk világosan érezhető elemekből: név+*l*, pl. mon d-a-t-o-l, a melyet a Hon f. évi 124. számában már helyesen használt is. 45. „ezt végrehajtani illenék s volna dicsőítő valami egyházunkra nézve“, e h. dicsőítő valami volna. Bizonyára nem a szórend nem tudás, hanem gondatlanság következménye. Ép ily hanyagúl összetákolt mondatok: „Channing egyike azon férfiaknak, kik — ismeretünk teréről leestek“ 62. Csak összevetés után jövünk rá, hogy ilyest akar kifejezni: kikre ma már nem is igen emlékezünk. — Ugyanczen lap következő mondataiból: „de az eszmék jelensége, miket ő képviselt, ma már elenyészett“ — semminemű értelmet nem vagyunk képesek kihüvelyezni. Bizony, mellé kellett volna ennek tenni az angol eredetit, a melyből oly rejtelmesen van lefordítva. Épen ily értelmetlen alább: „Taylor londoni hittanár, ki Erdélyt is meglátogatta volt, élete és levelezése is most jelent meg.“ Pedig ha a „hittanár“ szóhoz oda lenne illesztve a birtokost mutató *nek* rag, — melyet mindig szükségképen ki kell tenni, ha a birtokos és birtokszó közbevetett szók vagy mondat által el vannak választva, — elenyészne a zavar, s nem látszanék a „hittanár“ alanynak, a mi nem akar lenni. — Az Arany által (Nyelvőr I. 244.) megrótt és pedig kötőszó e h. még pedig igen gyakran előfordul, mint 52. 55. 156. 157. lapokon. — „Ünnepélyes hála Hodge K. iránt“ 54. l. Erről sem mondaná az ember, ha másutt látná, hogy Debreczenben termett. No de fordítás! s ilyen valamit akar mondani: ünnepélyes hálanyilvánítás stb.

III. IV. füzet. 126. l. „Jól kérem megérteni, mit czélzok“, e h. kérem jól értsék meg, mire czélozok. E rövid sorban van 1) szórendi hiba, 2) latinismus vagy germanismus (kérem megérteni), 3) szóvonzati vétség; mert nem hiszem, hogy valahol így beszélnének: *czélozok valamit*. — Épen ily latinos alább: „kényelemből megszűnik szolgálni“; a latin mondhatja: *desisto aliquid facere*, de a magyar felhagy a munkával. Alább: „azt lehetne mondani, miszerint“. Sokszor el volt már mondva, hogy más a *miszerint*, más a *hogy*, tehát fel nem cserélhetők. Pl. Van egy törvény, *miszerint* (e h. a *mi szerint*) az adót pontosan be kell fizetni; de: Megparancsolták, hogy az adót stb. — 128. l. *sújj*, e h. *súly*, *sújjosabb* 155. Ha el van fogadva az *ly*-es írás, a minthogy e szónál némely vidékek kiejtésében hallatszik is az *l*, miért kezdeni új orthographiát?

Ilyen helyesírási különcködés, mert nem akarom nemtudásnak venni, az is, hogy az igekötőt, midőn saját igéjétől egy másik ige választja el, ezzel a másikkal írjuk egy szóba, mint: „*ellehet* takarni“ 133. „*fellehet* villanyozni“ 138. „*eltudja* választani“ 134. stb. Ellenben 135. „*meg nyer*“. Ide tartozik még „*éjj*“ (160) e h. éj. — 129. „*feddhellen*“ e h. feddhetetlen. „*bizonylat*“ e h. bizonyítvány. De hisz a bizonyítvány már régi szó; valami újat, különöset kell helyette tenni, s így kapják fel a *bizonylat*-ot, pedig ez nem is egyértékű a bizonyítvánnyal; a NagySzótár szerint = bizonyíték. — Rosszúl képzett szó az „*észleges*“ = rationalis = észszel egyező vagy észszzerű. A *leg* képző ugyanis részesülökhöz vagy melléknevekhez járúl, de főnevekhez nem: *futólag*, *kérdőleg*, *külsőleg*. — 130. l. „*jó, avagy rosszasága*“ e h. jósága stb. Ha éppen szabad is az egyenlő hangzójú ragokat ilyen esetben csak egyszerűen tenni ki, e szabály nem áll a képzőkről; nem mondhatom pl. *becsül*, és szeretet, e h. *becsület* stb.; ámbár *becsület* és *szeretet*ben helyes. Azonban ha a ragok különböző hangzójúak, nem helyes a kihagyás; helytelen tehát: „*esély és akadályon*“ 135. l., és „*birdlgatása s böcsmérleéséből*“ u. o. — 135. l. „*sajtó-hirnapok*“, nagyon csodálatos összetétel, e h. *napi sajtó*, vagy e h. *hirnapok*, olyanféle, mint a *levegőnek az áerje*. — 138. l. „*számanélküli hivatalnokai*“. Nem mondjuk: *példája nélküli gondatlanság ez*, hanem: *példa nélküli*, sőt ennél is jobb a példátlan. — 162. l. „a keresztyénség az emberi nem nagy részének szellemi életét *uralja*“. Éppen az ellenkezőt mondja, mint a mit mondani akar. *Ural* = úrnak tart maga fölött, tehát: magát megalázza előtte. Sohasé *urald*, *hagyd ott*. — Ez az *ural* az angol *command* elhamarkodott fordítása lehet. Magyarúl így hangzanék: az emberi nem nagy részének szellemi élete fölött *uralkodik*.

Mint magyaros szólásmódokat a következőket jegyeztem meg: *ötölt-hatolt* 56. — *ízreporrá törni* 60. — *pótolgatja*; *tatarozza* 133. Ritkán használt, de jó szó: *ékesget* = ékesítget, mint *édesget* 36.

A hirnapokban.

Reform 1873. — 99. sz. — „Ha ez történt volna, ki tudja az arabok nem *előzték-e volna* meg Európát, ki tudja nem *fejlődött-e volna* nálok is a historiai tudomány?“ A tősgyökeres magyar földön ezt így mondanák: „nem *előzték volna-e* meg; nem *fejlődött volna-e*?“ — „jól lehet az arabok az arab nyelv grammatikáját *birják* vala már, midőn az europai népek a *nyel-*

veik grammatikáját nem is sejték.“ Úgy látszik a van, meg van nekem kifejezést csak azért akarjuk minden áron és végképen kipusztítani, hogy alkalmunk legyen nyelvünkbe becsempészni a német „haben“-féle szerkezetet, melynek pedig sem ezt a szolgai fordítását: „birok ezt vagy azt“ nem ösmerhetjük el magunkénak, sem ezen átalakítását „birok valamivel“ nem fogadhatjuk el; amaz sült német; emez az erőteljes magyar „bírní valamivel“ (im stande sein jemanden oder etwas zu bewältigen) kifejezésnek ős jogát háborgatja. (Pedig aligha túl nem lépjük a határt, midőn kimondjuk rájuk a kárhoztatást. I. Nyelv. I. 248. I. 21. pont. A szerk.) Az „a nyelveik grammatikáját“ szerkesztés sem fogamzhatott magyar főben. Az egész helynek így kellene hangzania: jól lehet az araboknak megvolt már a maguk grammatikája, midőn az európai népek nyelvük grammatikáját nem is sejtették. — „Csak a classe de philosophieben *alább hagynak a nyelvekkel*“ e h.: *hagynak alább a nyelvekkel*. — „az újabb intézkedés mitsem változtatott a tanítás tárgyain, *legkevésbé pedig szorította meg* a nyelvek tanítását.“ Csodálkozunk a szerkesztőségen, hogy ilyesmit megtűrhet lapjában.

100. sz. — „Azonban csak néhány adatot emelek ki a magyar iskolák *történeteiből*, melyek a jelen időre *tanúságosak* lesznek.“ Minthogy minden iskolának csak egy története lehet, helyesen így lesz: a magyar iskolának *történetéből*, az a néhány adat pedig nem annyira *tanúságos*, mint *tanulságos*.

101. sz. „... a görög nyelvre nézve azt *véleményezé*, hogy noha *az a nyelv* fölötte hasznosnak *elősmertetik*, még is *hagyrassék ki* a gymnasiumi tantárgyakból, *nehogy az ifjúság a nyelvek sokaságától fölötte el legyen halmozva*“ helyesen: a görög nyelvre nézve azon véleményben vala (az volt a véleménye), hogy noha általánosan el van ismerve e nyelvnek nagy haszna, mégis ki kell hagyni a gymn. tárgyak sorából, hogy az ifjúság túl ne legyen a sok nyelvvel halmozva

113. sz. — „Nincs ága a közéletnek, *melyben nem jelentékeny munkásságot és eredményt is mutathat fel*“ magyarra fordítva így volna valahogy: „Nincs ága a közéletnek, a melyben jelentékeny munkásságot s eredményt *ne mutathatna fel*.“

A sok közül csak egy csodabogarat még a 116. számból: „De *miután* pontos engedelmességgel tartozunk a törvényszabta rendeleteknek, már is elrendeltük, hogy anyakönyveink *azonnali* lemásolása fogamatba vétessék, de azok *csak 1836 óta rendszeren vezetettvén, csak ez időtől fogva az illető másolatokkal szolgálhatunk*.“ Az ilyesminek közlése már nem gondatlanság többé,

hanem lelkiismeretlenség. Ha újságíróink egy részének az a cél lebeg szemük előtt, hogy egy új, zagyvaléknyelvet teremtsenek számunkra, akkor ugyan jó úton haladnak előre. Csak aztán meg ne sokalja végre közönségünk, a mint már nem egy elégtelen nyilatkozatot hallottunk is. A boszú némelyikére nézve nagyon érzékeny találna lenni.

TÓTH JÓZSEF.

EGYVELEG.

(„A z o n, e z e n“ mutatók helytelenek.) Ez magva-veleje egy cikkkecskének, melynek beküldője a többi közt ezt mondja: „A z o n és e z e n alakokban a mutató névmás állapító raggal van ragozva; tehát mondhatom: a z o n vagy e z e n a z a s z t a l o n v a n a t o l l; de a mint Goldzieher úr az Athenaeum 3-ik számának 156. lapján használja, hogy „e z e n ember veszélyesnek mondja a z o n tudományt, mely“ sat. arra nézve azt jegyzem meg, hogy az idézett két alak mint ragozatlan névmás nem létezik.“ Többen is helytelennek mondják ezt s köztük Gyergyai is. Minthogy „Magyarosan“ című művének bírálatában úgy is rá kerül a sor e megrótt alakokra, a bizonyító adatok felsorolását akkorra hagyjuk, s most csak annyit jegyzünk meg, hogy biz azok jók, kifogástalanok.

(K ö h ö z l e g y e n m é r v e) E székely szólásmódról azt mondja Körész Kelemen: „óvó mondás, hogy a kimondott rossz ne szálljon az emberre.“ Igaz, csak hogy akárhány olvasó, a ki e szólásmódot talán soha sem hallotta, vagy ha halotta is, de az alkalmazás körülményeivel és módjával nem volt tisztában, úgy lehetett emez után-vetett magyarázattal, mint az egykori ember a harangszóval. Egyáltalában kíváncsi volna, hogy a szólásmódokat közlő urak ne mellőzzék az alkalmazás körülményeinek főlemlítését, sőt lehetőleg épen ezt tartsák első sorban szem előtt; mert ha valamely szólásmód alkalmazásának körülményeit halljuk, jelentésével is könnyen tisztába jövünk, könnyebben, mint ha rá csak elvont magyarázat következik. Ilyen eljárásnak még az a jó oldala is lenne, hogy újjmutatást nyerhetnénk egyik-másik szólásmód keletkezéséről. Ezek után egészítsük ki Körész Kelemen magyarázatát. Székely ember szereti az érzékeltetést, szavait test- és kézmozdulatokkal szokta kísélni. Ennek kifolyása a fennebi szólásmód is. Midőn valakinek egy harmadik atyafi testi nyomorúságát, szenvedéseit és a baj látható jeleit beszéli el és írja le, meg is jelöli saját testén a betegség helyét és terjedelmét. Mielőtt azonban ezt teszi, előre bocsátja: „köhöz legyen mérve itt s itt, ez s ez a baj“, vagy

ha elfeledte volna előre bocsátani, a kijelölés után rögtön helyre hozza mulasztását. Egysítsék már olvasóink e sorokat Kőrész magyarázatával, s azonnal tisztán kitűnik, mit akar a székelly ember mondani akkor, midőn eme szólásmódot használja. És ez magában elég is volna, ha egyik-másik olvasónk azt a kérdést nem vetné föl, hogy hát mit keres ott a kö? Nézetem szerint itt alkalmasint egy darabocská pogány philosophiával van dolgunk abból a korból örököelve, midőn eleink valahol a Volga mentén vagy a Kaspi tó körül tanyáztak. Valószínűleg őseink is hitték (mint Amerika és Afrika civilizálatlan hordái ma is hiszik) hogy a testi betegségeket, megnyomoréculásokat rossz szellemek okozzák, hogy rossz szellem bújik a lábakba vagy föbe vagy belső részekbe. Őseink e szólásmóddal tehát, ha eltaláltam volna a dolog velejét, körülbelül azt akarták kijelenteni, hogy ha a szerencsétlen ember tagjait nyomorgató szellem szálláscserélés végett a beszélőhöz közelednék, annak megjelölt testrésze a rossz szellemre nézve kö legyen, azaz olyan, a hol a rossz szellemnek hatalma tehetetlen. (nl.)

(„Interpellatio“). Kérdésvény, kérdvény, kérd-intésvény — ezekre emlékszem, hogy 1865 óta hol az egyik, hol a másik ütötte meg fülemet mint az interpellatio magyar neve. Mindig szívesen mondok le egy-egy kölcsönzött szó használatáról, különösen ha nem ad hoc készült, hanem valamely vidék szójárásában régtől fogva divatos szóval pótolható helyét. Mint-hogy azonban erre ma már mind ritkábban számolhatni, az újdonság szótól sem húzódozom; csak azt kívánom tőle, hogy teste-lelke magyar legyen s ne olyan mint egyik-másik magyarosított név, s még azután, hogy képeztetése ellen se lehessen kifogást tenni. A kérd-intésvény, hogy egyebet ne említsek, nekem már csak összetett voltaért sem kell, a míg egyszerű szót találok helyette. A kérdvény s kérdésvény képzését nem tartom olyannak, melyhez sok szó ne férhetne. Máskor bővebben szólhatunk róla, most röviden csak megemlítek néhány -vány- -vény-nyel képzett szót: járvány, jövevény, kelevény, szökevény, serevény (sarjadzó nyár- s jegenye-bokrok) televény, csikavény (székely szó) Ezeknél azt hiszem, világosabb példákat nem igen idézhetnék arra, hogy az igetők értelme s természete is tisztán érthetően álljon szemünk előtt. Hasonlítsa ezeket össze az olvasó a kérd s kérdésvény szó értelmével s természetével, s át fogja látni, hogy az utóbbiakból helyesen aligha vány vénnyel képezzük az interpellatio magyar nevét. Sokkal helyesebbnek tartom s annál fogva — ha szükség van rá — ajánlom a kérdemés szót. Van áldomás, továbbá

hallomás, látomás, tudomás, vallozás stb. Van kéremés is pl. a debr. legendás könyv 61. l. „sem kéreméssel sem erővel meg nem hajtathatnéjek.“ Pázm. Kal. 415. l. „akár azt mongyad, hogy megérdemlette sok untató kérésével; akár azt, hogy csak kéremés-szerént nyerte, semmit nem vétkezel szódban“. Pest-Pilis és Solt vmegyei paraszthadnagyoknak stb. 1667-ben adatott rendszabásban: „ki pénzen él éppen, ki pedig kéremés szerént jó szóval és szeretettel kéri az bíraktól gázdálkodását“ stb. (Török magy. k. tört. eml. I. k. 360. l.) Ime a kérés mellett még nem oly régen megvolt kéremés szavunk is — lehet hogy ma is megvan; a kérdés mellett épen úgy lehet — ha szükség van rá — a kérdemés, mely helyesen fejezné ki az interpellatio értelmét. Sokkal helyesebben mint a kérdvény és társai, melyek nyomorúlt hivatalos terminológiánkra emlékeztetnek. Én legalább, ha egy-egy hivatalos ügy-iratot megpillantok, mindig egy-egy vásári koldús talyigát képzelek magam elé, melyben hol több hol kevesebb kerékben tört, kificzamított kezű lábú lopott gyermek sivalkodik. Felébred bennem a szánakozás a gyógyíthatlan nyomorékok iránt, de felám egy másik indulat is, melynek érezhető kifakadását bizony megérdemlenék a talyiga vonszoló.

(szá.)

(„Gyanús vagyok benne“). Ezen kifejezést, melyet a tavali Nyelvőr 89. lapján használtam, az idei Nyelvőr 84. lapján kárhoztatta egy pozsonyi levél. Elhiszem, hogy Pozsony környékén, sőt hogy az ország más vidékein sem használják, s ezért nem hajlandó azt elfogadni maga a Nyelvőr is. Minthogy azonban a Tamás vagyok benne kifejezés közkeletűségére mutatva a Nyelvőr is menthetőnek véli, én pedig a szokásos: gyanús előttem a dolog, gyanúsnak látszik stb. szókismódoknál sokkal tömöttebbnek s a tiszta magyar kis kunsági beszédmódra hivatkozhatva magyarosabbnak is tartom: még arra az esetre is megállok mellette, ha egyes egyedül magam találnék maradni. Ezért használtam a Nyelvőr elébbi számában a bizonyos vagyok benne kifejezést, mely már azt hiszem, Pozsony táján sem ismeretlen, mert a Nagy Szótár is a közmondásszerű kifejezések közé sorozza. Megazután Pázmányra is hivatkozhatom, kinek Kalauzában nem egyszer fordul elé egy közmondás, melyet „Öt levél“ című munkája 210 lapján így jellemez: „A mi Magyarink szokták mondani: hogy az ki miben tudós, abban gyanús.“ Ha már a Pázmány magyarjai így szokták mondani, talán mi is megérhetjük vele? Kresznerics is a közmondások közé sorozza e kifejezést: A ki mindenben tudós, mindenben gyanús. Baróti Sz. D. is idézi „Magyarság virági“

művében a „ki miben tudós, abban gyanús“ közmondást, mint egyértékűjét emennek: a ki füttöben hál, mást is ott keres. (szá.).

(„S z í j a l t r á k .“) Komáromy L. a Nyelvőr 168. lapján említi fel ezen Matkó Istvánnál eléforduló rákétel nevet. Az MDCCXIV. esztend. Nagy-Szombatban (megbővítettén) kis formában kibocsáttatott „S z a k á t s m e s t e r s é g n e k k ö n y v e t s k e j e“ így írja le. „Szijalt Rák. A Rákot főzdmeg sós vízben, tisztítsd-meg a hajától, tedd egy tsuporba, és metélly tarkonyt belé, ne igen aprón: annakutánna a haját törd-meg mennél jobban mosárban; azonban végy vizet, és vess kenyér darabokat belé, és borral fel-kevervén, szítán verd által, egy kevés eczetet-is belé, czitromot szeltenként, hagymát, czitrom vizet, (ha egyik sints, annélkül-is jó lesz) ezt a levét töltsd a tisztított Rákra, borsot, sáfrányt szeretsen-dió virágot belé, ezzel főzd-meg, és, mikor megfő, add fel.“ Miért s z í j a l t az így készített rák? talán más megtudja mondani, én a leírás után sem értem. Komáromy jól tette, hogy kijegyezte, mert a s z í j a l t szó újabb szótárainkból kimaradt s nem tudom éle még valahol a halászok nyelvén. Kresznerics-nél Sándor I. után fel van jegyezve a: S z i j a l, szijalja = húst, halat szijakra vágja, hosszára darabolja. A n.-kőrösi 1639-iki registrumban (l. Török magy. kori tört. emlékek I. k. 84. l.) ezt olvashatjuk: Három szívolni való halakat vöttünk 1 ft 60 d. u. o. Urak számára szívolni való halakat 4 ft 30 d. — A 162-3 lapokon 1650-ből: 3-om hasogatott halat, ára 1. t. Három szivatolt hal 1. t. A 121. l. pedig szívol t hal olvasható. Hogy a s z í j a l s szívol, továbbá szíjalt, szívolt, szivatolt szavak egyet jelentenek, talán felesleges is volna bizonyítani. Nagyon valószínűnek tartom, hogy a s z i j a l t r á k elnevezés — mint a fentebbi leírásból is látjuk — nem szárított vagy hasogatott rákot akar jelenteni, hanem inkább talán szijalt vagy szívolt hal módjára főzött rákot. Csak azt jegyzem még meg, hogy a s z i j a l t, szívolt, szívatolt halat ugyan egyik halászvidéken sem hallottam; de igenis a s z i v o r í t o t t h a l a t a Tisza mentén Szolnok táján, hol a hasogatott s megszáritott halat értik alatta. (szá.).

(„F e l s z á l l .“) Gyergyai Ferencz „Magyarosan“ című munkájának 28. és 29. lapján ezeket írja: „s z á l l n i f e l n e m l e h e t, valamint h á g n i s e l e. Azt csak a német mondhatja: szállj fel, szállj le, hági fel, hági le, a német mindenikbe steigol, de a magyar mindeniket külön szóval mondja: hági fel, szállj le, nem pedig: szállj fel, hági le. A száll már magában lefelé irányulást jelent, a hági pedig felfelé irányulást. Elszáll, megszáll, leszáll mindenik

jó, csak felszáll nem jó, a felhág vagy felmegy helyett.“ Ebben nem érthetek egyet a szerzővel, mert a felszállt igét a nép csaknem szelvében használja, pl. felszállt a tyúk a falra; s ezt a népdal is bizonyítja: F e l s z á l l o t t a p á v a v á r m e g y e h á z á r a. A „száll“ ige egyedül a mozgást fejezi ki, de az irányt nem, mi eléggé kitűnik abból, hogy a „száll“ ige mellett az irányt mindig valamely határozó szócskával fejezi ki a magyar, pl. elszáll kiszáll, beszáll, leszáll, fölszáll sat. Igaz ugyan, hogy némely kifejezésekben száll = sülyed, pl. száll az épület, de ez csak onnan van, mert ezen kifejezésben az irány kétes nem lehet, azaz mindenki tudja, hogy az épület súlyánál fogva csak lefelé szállhat. (zj.).

(„Kizár, felzár.“) Idegenszerű Gyergyai szerint ez is: kizár, felzár, pl. kizárta, felzárta az ajtót, a mit magyarosan így igazít ki: kinyitotta az ajtót. „Kizár, felzár“ épen oly rossz mint a „lehág, felszáll“, mondja Gyergyai. Abban teljesen igaza van, hogy ezen kifejezés: kizárta az ajtót, idegenszerű és hogy ez a nép ajkán nem él; azonban elfeledte megemlíteni, hogy a kizár igét használja a nép, csak hogy egészen más jelentményben, pl. kizárta v. kicsukta a feleségét az udvarból, házból (= szobából.) (zj.).

(„Szintén, szinte.“) „A szintén (auch, ebenfalls) alak helyett használt szinte (fast, beinahe), írja egy beküldő, naponként annyiszor ötlök szemembe, hogy már többé nem hallgathatok, hanem fölkérem a szerkesztőséget, szíveskedjék a két szó fölcserélése ellen erélyesen felszólalni!“ Szívesen megteszszük, de nem az erélyes tiltakozást fölcserélésük ellen, hanem az ajánlatot megkülönböztetésük mellett. Az elsőt nem tehetjük, mert a kettőnek jelentésbeli különválasztását csak némely vidék teszi meg; a nagyobb rész mind a kettőt egyként használja „ebenfalls“ jelentésben. Sőt a mi több, a szinte alaknak „beinahe“ értelmét az irodalmi nyelv nem is ismerte; Kresznerics szótára (1831.) pl. csak annyi jelentésben sorolja fel, mint Molnáré, s ezek közt „fere“ nem kerül elé, hanem: prorsus, penitus, utique, plane, mere. A megkülönböztetésbeli javaslatot azonban annál inkább ajánlhatjuk, minthogy a kettőnek szétválasztását már maga a népnyelv megkezdte s csak a szabatossgot öregbítjük vele, ha mi is nyomában járunk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

- Elcsuszott a szája = illetlenül szólott.
 Irja magát = dicséri.
 Isten világ untig = sokáig.
 Farkas gégén eresztették = makacs, önfejű ember.
 Félcsípejű gazda = kis birtokú.
 Csűrökben van = felkészülve.
 Öt tüvel kötött = hibás elméjű, ügyetlen.
 Isten lát véle = jó reménység fejében.
 Sóban van = súlyos beteg.
 Kihúzták a dugóját = sűrűn következik egymás után.
 Megtette a v i c z k o t = csint tett.
 Csontra bőr! a száját tátó gyerekek mondják
 Eltette a r i z s á t = elszaladt.
 Dávidné éneke = dal.
 A te ríveden ment el = te adtál túl rajta.
 Veri a czölöpöt = erősen köhög.
 Sillomba ment = kárba veszett, nincs foganatja.
 Pattot vett = elhatalmasodott.
 Színeslő színig = egészen tele.
 Nagy szerencse t a p a s z t a l t a = szerencsés.
 Két felé vágták a kenyeret = elváltak egymástól, meg-
 osztályoztak.
 Körmöt csaptak = kezet fogtak.
 Örököt irni = megegyezni.
 Nem nagy vadra való. (Becsmérlő kifejezés.)
 Tudja közölni a vágást = ügyes, tapasztalt ember.
 Elmérte a farkát = elbízta magát.
 Kiesett belőle az ütő = nem szólott többet.
 Belől van a tarkája = ravasz, tettető.
 Jelben van = ki van szemelve a tárgy, melyet megszerezni
 szándékozunk.
 Sutra lélek! = félre a lelki ismerettel.
 Még az odább lesz időbbnél = sok idő múlva.
 Más pennával irtak még akkor = régen volt.
 Cziczukának maczuka fia = hitvány jószágnak fajtája is
 hitvány.
 Nem nézi azt, a ki szalad. (Mentegető kifejezés a nem épen
 sikerült munka után. Ezzel egy értelmű e következő):
 Nem lünek avval varnyut.

(Nagy Kunság.)

SZABÓ IMRE.

Csepregek.

Az okos embért nem a kakuk tojja; ha valaki okosan szólt, gyakran ezt szokta hozzá toldani.

Dög vagyok: beteg.

Hátró köttöm a sorkod; így intik a gyereket, hogy valami rosszat ne kövessen el.

Korrog a numérája: éhezik; Tsz. korog a has.

Mácsikot szédék: a gyerekek mondják, midőn egymás után menve, az előttük menő sarkára lépnek. Tsz.

Markomba neveték: igen örülök.

Nincs hazuccság nélkül? Ez fogás, ha azt mondja, nincs, akkor hazudság.

Repett sarku; erkölcstelen leányokról mondják.

Száfát áll: fején áll.

Tisztölöm égye még a fejét: tréfás izenet.

HORVÁTH JÁNOS.

Népmesék.

Az okos leány.

(V. ö. „Az okos leányt“ Dobó Lászlótól a „Magyarország s a Nagy Vil.“ 1871. 31. számában; továbbá a czinkotai kántort, „Der kaiser und der abt“ Bürgertől, és „Der kluge hirtengunge“ Grimmnél.)

Mátyás király mikor utazott egy városon kérésztül, s meglátott egy szép malom követ, bekütte a kocssát az ott való bíróhoz, hogy a malom követ nyúzza még, különben kitészí a hivatalyábú ötet.

Az után a bíró nagyon szomorú vót, hogy mit tégyén, hogy tégyén; vót neki egy sánta lyánya: Né búsullyon édes apám, maj segítünk mi azon! Hát aszongya: ménnyén vissza ő felségihő, mongya neki, hogy addig nem lehet asztat ménnyúzni, míg ő felsége vétesse vérit; oszt akkor ménnyúzza szivessen. Hát az után aszt monta a Mátyás király: Hát öreg, van nekéd valami tanács adód? — Aszt monta hogy nincs neki égyébb, mint égy szégény sánta lyánya. Aszt monta asztán a király, hogy hát ha olyan okos a lyánya, gyűjjön elejibé: lovon is nem is, gyalog is nem is, kéczélétlen is nem is. Hát asztán kapta a lyány, vót nekik egy szamarok; a sánta lábát fê-tette a számárra, a jobb lábával pedig úgy ugrát a számár mellett; — asztán a számárnak, elöl is, hátul is kéczélét kötött, maga előtt pedig écs csép sé vót és úgy mént a király elejibe.

A királyhogy méllátta az ablakon, örömmél elejibe mént; asztán úgy mékszerette, hogy első minisztérinek feleségül attá. Hát asztán mékfeletkézett — hogy jó dőga vót — hogy a számár ott van.

Hát a szamar mégellétt égy taliga alatt. A taliga gazdája mént és aszt monta, hogy az ő taligájának kis szamara létt. A szamárnak a gazdája még aszt monta, hogy az ő szamara ellétt a kis szamarat, és így össze veszték, egymás hajába kaptak. Hát az asszony kimént elejébe, kérdészte, hogy mi bajok. Monták, hogy a kis szamarat mind a ketten el akarják vinnyi, s kérdészték hogy hol van a méltóságos úr? Aszt monta hogy: émént a búzába csukát lönyi. Hát aszt monták az embérek, hogy hogy lehetne a búzába csukát lönyi? — Hát aszt monta: úgy lehet, mint a taligának szamar fia vóna; hát inkább a szamárnak van szamar fia mint sém a taligának.

Hát asztán a szamárnak a gazdája elvitte a szamarat haza, a taligát még a taligának a gazdája.

(Gyöngyös.)

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

T á j s z ó k.

Kapnik-vidékiek.

Pamatyol: gamatyol, pancsol, pacsangol.

Papotyol: pipek, pajpok, pipityel (a pipe).

Páska v. páskadohány: hitvány dohánynem. V. ö.

Tsz. páskó.

Pelenke: rongyolt ócska ruha, pola. Tsz. pélénka.

Pofonka: gyöngéd pofonzás.

Pohár vágott: pohárral vágott fánk.

Potya pénz: csekély értékű pénz. V. ö. potyadék, potomár.

Pufángol: püföl, bufol, déngöl (szék).

Pufánka v. bufánka: játék, melyben puffokkal fizetnek.

Putina: putton, budonka. Gunyszó: te putina! Kövér gyerek (Dunán túl: dundi).

Ragadály, átvitt értelemben: alkalmatlanul ragaszkodó, pl. ragadály ember. Az erőszakosabban ragaszkodónak bojtortján a neve.

Rámló: räumnadel (bányász szerszám neve).

Rémség: rémitő, csodálatos dolog; „annyian vannak hogy rémség.”

Retyemutya: ratymat, gezemicze, czókmók.

Saját maga: ő maga, saját személye.

Sieszt, v. siesztet: siettet.

Siligós: üszögös (buza). A l. Siliqua e-hez hasonló.

Sorvást: soronként véve.

Sunnyog v. únyog: sunnyálkodik, sunnyog, sullong, sullog.

Szabinál: szabva fölrészel (ruhának valót). Hasonló képzés: lóginál.

Szāj bércz.

Száma nélkül: számtalanszor.

Számlás: számbavétele a bányászati s kohászati szerszámoknak, megszámloltatás.

Számló: (számloló) számtartó altiszt a bányáknál.

Szegőt: szegődtet. Beszegőtni cselédet.

Szenyít, v. szennyít: szennyesít: be- elszennyít: szennyül, szennyültség.

Szérész kédik: gazdálkodva szerezget. Jó szíresz kedő.

Szétszárma: levelenként szétfejt (káposztafőt). V. ö. Tsz. száрма, szármánt.

Szontyolán: megszontyolodva, szomorkás kedélylyel.

Szopicskál: szopogat.

Tapaszt: tapasz. Így: araszt, választ.

Teker: „a bűne tekerte oda; nem tud hova lenni merre tekeredni.”

Tetejézve: tetezve. tetősen rakva.

Tetén üt: fejtetön üt, főbe üt (nem: agyon üt.)

Tikóncsol: tikácsol (fuldokol). Így szokdén csel: szokdéczel.

Tisztán úgy van. Tsz.

Tisztásit: gyérít (erdőt).

Tojongol: tolakodik többek közt, tolong.

„Tőlem mind ülhetsz v. ülhétel; nincs sehogy tőle maradása; attól elférhetel; lábtól hátlatni a gyermeket; az csak jóllakástól való” (sovány étek); az csak orvosságtól való (csak izlelni és alig elégséges, csak inyboszontó).

Trötyög: tötyög, totyi módra lassalog.

Tyukse g v. tyukse g g: orbáncz-féle bőrfolt.

Ütlődik: ötlík (bele).

Vad leány: erdei rémes nőalak, ki kísértő erejével leigéz és elfog bármily erős embert babona országában.

Vajfü, v. vajlop u: gyógyítófü neve.

Vasfü: varázsfü neve, mely vérharmatról ismerhető fel, de csak Szent-György éjfélékor, s vele a rejtett Rákóczi bánya felnyitható.

Valami szerint: valami módon.

Valós: „nem vagyok elég valós benne”: nem vagyok eléggé meggyőződve valóságáról.

Végtül-végig: végtől-végig, végedesvégig.

Visszán: visszásan, visszáján, fonájára; visszán varni: ellenkező felén varrni; visszán írás: jobbról bal felé írás.

Vontos: nem vonatos, mint a Nyelvtudományi Közlemények II. k. hibásan van nyomva. A ném. wandstücker elmagyarítása.

Sajátságos a kapniki nyelvjárásban az angol igeképzés, mint botrángol, mulángol, lézengel, stb. és a főnév igésítése it, ül képzővel, mint: ingerít, mérgít, nyirkít, vizít, feltüzül stb. Hangtanilag az *í ú ű* az *é ó ő* helyett, s egyes mássalhangzó a kettős helyett, s ez a kettőzetlenség az ottani oláhos hangterpesztő hangnyomattól van.

A fő közleményben (Nyelvt. Közl. II. k.) megigazítani való: a) a fog segédige nem talános körülírásra, hanem egyszerűen a beállóság jelölésére használatos; b) a szűkölködik nem nélkül-hanem -ban -bent vonz.

Jellemző az igen felelő szónak németes szerepeltetése, mint más bányavárosokban is. (L. „Háromszéki nyelvjárás“ a M. Nyelvészet IV, évf. XIII. cikk, 35. sz. és Nyelvőr I. 80. lap.)

LÖRINCZ KÁROLY.

Ormánságok.

Aglálódni: akadémiskodni;
v. ö. aglálni Tsz.

Birhatós: vagyonos, tehetős.

Bokláz: álmosodik.

Bozdét: mozdít; v. ö. bozogni Tsz.

Bozgat: mozgat.

Böstörög: kötekedik.

Csengézni: gyermekjáték, mikor összefogódzva tánczolnak; v. ö. csingálni, csingaszkodni Tsz.

Csicsog: hamiskásan beszél.

Csunyét kutya: veszett.
Ne csunyéj: ne hitvánkodj.

Dadvas: kóczos.

Éfáglálta: elfogadta.

Ficskális: fiskális.

Fimontos: drágalátos.

Fágyás: egy csomó valami p. o. széna; v. ö. fágyaték Tsz.

Gümeecs: apró kődarab;
v. ö. göbécs Tsz.

Huddoztat: a hordó kiereszti a vizet.

Igönteleng: igen nagyon.

Intöst: egyenesen; „mék intöst“; v. ö. intes Tsz.

Jába való: hiábavaló.

Kaláta: kivágott fa, melybe a bognár beszorítja a földolgozandó fát.

Kicsinyeg: kevés ideig.

Korbáni: forgácsolni; — „heába korbája e az erőt“ Tsz.

Lefetyöl: habsol, kapkod; Tsz. lefétel.

Megidőzték: elítélték börtönre.

Mijánt: mihelyt.

Mingyöstelen — mingya: ebben a perczen.

Mö g i n t e l e n g : ismételten;
v. ö. mégintlenékeség Tsz.

No ó b b c s á b b : nagyobb-
bacska.

No s z é g a t t a : bízta, bá-
torította; v. ö. noszítom Tsz.

O f r á l : házal, dolgot kerül.
Tsz.

O r c z é t f o g a d : szívesen lát.

O s z t é n g : azután.

P a s z i t : keresztelési tom;
Kopács vidékén na da ll ó. Tsz.
p a s z i t a.

Pápa: szemüveg, pápaszem.

P i c z i p i r i n d i c z k e.

P o c z e r o s : tisztátalan, nem
kedves.

R é t é s t : folyvást.

S é h o n t e l e n g : sehol sem.

S i m é g : csendesen; „Simég
ögyetök.”

S z ö r n y ü t e l e n g : csudá-
latos.

T ö r ö d ö t t e m b ö r : idős
ember.

T ö s z e m a g á t : hetvenkedik.

Iványos SOMA.

Szentgyörgyvölgyiek*).

A r a n y á r u l ó : citromsár-
mány.

B a n g y a l i s t a l. Káfli. V.
ö. Tsz. bangy.

B á k á n y, z ö d — : közönséges
seregély.

B á l, d i s z t u — : disznó tor.

C s e p e, c s e p e l e s ; fiatal
tölgyfa. V. ö. Tsz. csepefa.

C s i l o n g á s : érett.

C s o n t i k a, s z á k a : pipa
gyujtó fácska. Tsz.

C z i p e l l ü s, s ó l a : női
topán.

D é r g á l u : lenmagtisztító.

E g r é z s d : bokros.

E l e k ö t ü : kötény. Tsz. ele-
kötő.

É s t á p : pálcza.

F a g y u k a f a : fagyal fa.

F á g u t u : favágó törzs: fá-
gutú király: ökörszem, ki-
rályka.

F i c z u k a, l á n y i — : barázda
billegető.

F ö d ö z ü (azaz takaró)
dunya.

F ö r f i : férfi.

F u r c s a : friss.

G a b o n c z a : keményre
gyúrt s nyújtott sült tészta.

G á b o r j á n, n a g y f e j ü — :
vizi buka; ketttyégatu
szarka gáborján: vizi
buka. V. ö. gáborka.

G e r e g i n y e : galagonya.

G o r o m b a : jámbor.

H a r k á l y, o d u á s u — : ren-
des csöntör; piros fejű
harkál: fekete harkály.

H é s k o m a : nőtelen, ifju ke-
reszt apa. V. ö. hős.

H ö c c s, s á r — : rendes falkusz.

H u p o t a : búbos banka. Tsz.
huppota.

K á f l i, b a n g y a l i s t a, p a -
c s a : főköttő.

K á g y u : kerti biga. Tsz.

K é c c z é l e : fejre való ruha.
Tsz.

* Zalamegye éjszak nyugati szélén. Érdekesekek itt az állatnevek.

Kendőz ü ruha: törülköző,
kendő; v. ö. mékkendétt.

Kés is: paszita, keresztelő.

Kitliny, pucza: nő ing.

Korozsma: kereszt szülők
ajándéka. Tsz. „korosnia“ bi-
zonyára sajtó hiba „korosma“
helyett.

Köb ü: mérő.

Kurogla: szénvonó. Tsz.
kuruglya.

Kül ü, sár ga—: arany
begy; sár—: szürke harkály.
V. ö. Tsz. küllő és külü.

Lányi l. Ficzuka.

Mékkendétt: megtörül-
között.

Mékszó t: megszólított.

Mohol: betűző szű.

Mönyed asszony: kö-
zöns. menyét.

Nyersés; irtás hely.

Ökör, Isten ökre: szar-
vas bogár.

Pacsa l. Káfi.

Pala: töviszúró gébics.

Pérgyuka: lepke.

Pinty ü ke, mákhasogatu—:
tengelicz.

Pityér, szantu—: pacsirta.
Tsz. szántóka.

Piuka: piócza.

Poszarik: poszúta zenér.

Poszát: szélesebb köz föld.

V. ö. Tsz. poszátlom.

Pucza l. Kitliny.

Puzdorás: hirtelen haragú.

Rig u, magos—: fenyő rigó;
sárgo—: fai pipiske.

Sár l. Höccs, Külü.

Siketü karika: föl vonó
csiga. V. ö. Tsz. sikoty u, si-
koltyu, sikattyu.

Sóla l. Czipellüs. Tsz. sólya.

Sördén: sárga billegény.

Szamal u: szénvonó. Tsz.
szamaló.

Száka (azaz szálka) l. Cson-
tika.

Szileesség: takarmány. Tsz.
szüleség.

Tekerés: nyughatatlan.

Tóka: cisterna.

Tud us: kuruzsló.

Ver eb, tüske: hont sziklár.

GÓZON IMRE.

Helynevek.

1. Losonc z on (Nógrád megyében).

Utcák és terek. Új utca. Temető aly. Iskola u. Rózsa
u. Belpiacz. Gács u. Kis Karsa. Varga u. Zöldfa u. Vásár tér.
Kórházi u. Kendergáti nagy, kis és szélső u. Nagy és kis bég
u. (A bég utca nevét a hagyomány szerint a török uralom korá-
ban itt lakott bégtől nyerte.)

Földek és rétek. Körtvélyes. Vajda rét. Mihályi pataka.
Ortvány. Kis torák. Nagy torák. Gács ut felett. Kecse patak.
Bornyú dellő. Fekete földek. Losonc vizére járók. Bég utca
végén. Temető felett. Ádám kutnál. Kék földek. Kaszta réte.
Málomárokra járók. Karlónál. Karló felett. Barát földek. Szöllő
hegy. Szőlő hegy allya. Gyilkos kútnál. Szénhegy. Ortás földek.

A nagy erdőben. Pap haraszt. Bokorinka tető. Sárkány oldal (itt a monda szerint hajdan tó — a sárkánytó volt). Zsilibes magosa. Kopasz tető. Határ partok. Közép bérczek. Akasztó part. Ördögös tető. Ördögös völgy. Kohári. Csonkás. Kis erdő. Csanáros. Csörgös. Bárczi vár. Czipri tető. Ménes pallag. Dohányos part. Bánya patak. Füzes partok. Ladónál. (Fürdő. Téglaház.) Nyulas partok.

Külön erdő (melyet jelenleg kívágnak) Tamasi haraszt.

JESZENÁK RAFAEL.

2. Nagy-Bánya határán.

Hegyek. Bánya oldal. Kereszt hegy. Virág hegy. Veres viz. Fendely. Décsény. Páprád. Dongás. Három tölgyes. Szamos hegy. Sólyom kő. Nagy kapitány. Kis kapitány. Vár hegy. Torony láb. Jerikó. Szarka rét. Rozsály.

Patakok. Tölgyes patak. Ravasz p. Amadéi p. Sz. János p. Fokhagymás p. Hosszú p. Veresviz. Helena p. Romlás p. Borzas p. Jozsika p. Bartos p. Serfőző p. Asszony p. Tolvaj forrás.

3. Felső-Bánya határán.

Hegyek. Somos aly. Hosszú rét. Nyires. Nyitra. Rózsa hát. Nagy zomp. Czikló. Balla. Hegyes hegy. Gurut aly. Szadokos aly. Fekete hegy. Veres szakadás. Rózsás domb. Sujor tető. Nagy nyereg. Guttin aly. Bodrás. Zubaki orom. Keringő orom. Erős orom. Leptes orom. Medve homlok. Mészke orom. Fenyves. Veres hegy. Buláti orom. Szakadás. Bandra.

Patakok. Szaszar. Rókalyuk p. Köves p. Nagy gödör p. Kis gödör p. Kéneső p. Mészke p. Deszkafórrás. Sujor p. Fehér föld p. Fenyves p. Leptes p. Barna p. Kalvária p. Erős p. Peti p. Nagy körös p. Kis körös p. Nagy szaszar. Borz lyuk p. Mély p. Czigány p. Csősz p. Fekete p. Király kut.

4. Lapos-Bánya határán.

Hegyek. Czigány h. Tisza kő. Nagy tilalmas. Kis tilalmas.

Patakok. Nagy p. Kupás p. Tót p. Mogyorósi p. Sólyomkői p. Ruh p. Lapos p. Sárga p. Eklézsia p. Bonkótoi p. Nagy dobogói p. Nagy Láposnya. Kis Láposnya. Limpegye. Tüzes p. Nagy kó p. Kis kó p. Czigány forrás: Vaskő p. Fémkő p. Fekete p. Sz. György p. Stefani p. Jakobi p. Gajdos p. Német p. Kovács p. Dán patak.

TAPODY G.

5. Földesen (Szabolcs megyében).

Curialis község a nádudvari járásban, a nép nyelvén Födes.

Köz ségrészek. Kistorda. Lippa. Sár állás. Szúnyogvár (a legrosszabb házakkal) Kíphát (a reformatio előtt a keresztnék ezen a részen kellett állani.)

Utcák. Nagy u. Nagy- és kis fás u. Nagy- és kis temető u. Nagy- és kis hajnal u. Nagy- és kis kert u. Úri u. Czigány u. János u. Malom u. Kereszt u. Magos part u. Gát u.

Közök. Szílés k. Beke k. Temető k. Sajtó k. Szíl k. — Zug: Bene z.

Kutak. a) a községben. Templom. k. (a templom mellett). Rózsa k. Liliom k. Tulipán k. Sáhi k. (egy Sáhi nevű ember fült bele). — b) a mezőn: Kocsordos k. Kettős k. Csató k. Kemín k. Szíl k. Méggyes k. Csatlat k.

Puszták. Mező-szem-Miklós (hajdan faluval, melyet a tatárok a XVII-ik században égettek fel). Szík p. Osztás p. Bodó szér p. Kis p.

Dűlők. Méggyes d. Karacs kúttya d. Szíl d. Szégi szűrű d. Boddzás d. Inacs halom d. Halnihagyó d. Fűzfás gát d. Darvas d. Kocsordos d. Vérés halom d. Mogyorósi halom d. Hosszú szér d. Tekerület d. Barannyó kúttya d. Telek környék. Szató zug d. Csífi zug d. Bika zug d. Csizmásfü d. Kidülő. Csató kúttya d. Öt boglyahely d. Szilágyi szállás d. Átal dűlő. Rövid d. Negyven hód d. Kemín kúttya d. Vermés hát d. Söre kút d. Hégyés d. Pérésd.

Kertek. Nagy k. Gúnár k. Gyümölcsös k. Paradicsom k.

Halmok. Kettős h. Inacs h. Gyilkos h. Mogyorósi h. Gyépáros h. Páka h. Nagyáros h. Szíl h. Vérés h. Dinnyás h.

Völgyek. Epérjés v. Búrzikus v. Sétít v. Boros kúttya v. Gyépáros v. Szilágyi szállás v. Bódog kúttya v. Csató kúttya v. Öt boglya hely v. Tiszai v. Csárda v. Csárdagát v. Karacs kúttya v. Szíl v. Nagy Gergé szállás v. Nyáros v. Nyalakodó v.

Folyó: Kék Kálló. Tó. Sóstó (szikós tartalmú).

Erek. Kincses ér. Mankó ér. Csatlat ér. Csonka ér. Inacs ér. Kálló ér.

Híd. Kálló hídgya.

Gátak. Pérés gát. Csárda gát (hajdan csárda állott mellette). Fűzfás gát.

Legelő k. Gúnárhát. Temető környék.

Kaszáló. Laposs k.

BAKOSS LAJOS.

1. Bodrogh-Olaszi határában.

Tavak: Sulymos tó. Szöllöskei tó. Vaskó tava. Piskárius tava. Horgas tó. Ökőri tó. Semmi-szug tó. Szeles tó. Hosszu tó. Felső, alsó, közép Taparicsa tó. Mély fenek. Fenek.

Erek: Biró zátony. Török ér. Rézátony. Sebes ér.

Erdők: Kálnok erdő. Kengyel. Karaknapart. Örvény-
lapos erdő.

2. Vámos-Ujfalu határában.

Tavak. Pacsuta tava. Pálinkás. Rihes. Felső, alsó Kadicsi.
Urak tava. Mitra tó. Görbe tó. Kis, nagy kerekítő. Hagymási tava.
Taskó tava. Felső Mancsalka.

Szőlőhegyek. Kanta szőlő. Bodó tető. Hidegvölgy
Somostető. Borsztető. Halgató hegy. N. Bialka hegy. Palánki. N.
Pozsáros. Rudnok. Bálint irtás. Csonkás rét. Botári kert. Bába-
szeri. Kakasrét. Gazi kert. Lencsés. Czerkó tábla. Tábori földek.
Csóktábla. Grodnó szántóföld. Darnó patak.

ROTH FERENCZ.

Személynevek.

Kihalt családok. Andók, Angyal, Andalik, Aracs, Ari,
Asztai, Ádám, Babó, Balku, Barabás, Barcsai, Barta, Bélyési,
Bikísi, Bere, Boda, Bodnár, Bondár, Bödő, Bölínyi, Bűr, Búzás,
Csabai, Csala, Csatári, Csonka, Csököni, Csösz, Czap, Czopor.
Dani, Débréczeni, Dikó, Dina, Disztós, Döbröndi, Egétboros,
Erdős, Fakk, Fazikas, Földvári, Füzéri, Gebei, Gérnyi, Gerő, Gidai
Gózon, Gönczi, Görbe, Gulácsi, Guszti, Gellért, Gyarmati, Gyéngé,
Gyökerés, Gyulai, Halasi, Harsányi, Hegedűs, Hevesi, Hízó,
Horog, Ibrányi, Ilyés, Ispán, Janka, Károlyi, Kanizsai, Karajos,
Kardos, Kató, Kegyés, Kelemen, Kerekés, Kérésztési, Kicz, Kocsis,
Kolos, Komócsin, Kondor, Kondorosi, Koncz, Kordás,
Kozák, Kozma, Kristóf, Karasznai, (Krasznai), Kún, László,
Labancz, Lajtra, Lesi, Lénárt, Lisztés, Máté, Madarász, Magyar,
Mezei, Mike, Milát, Micskei, Mohácsi, Mózes, Nábi, Némés, Niméti,
Nyéki, Nyíkos, Ondódi, Pálházi, Pátrus, Palotai, Panati, Pandazi,
Pérge, Petri, Pógári, Puruczuj, Pusztai, Rák, Rázsó, Rézmíves,
Rövid, Sári, Sallai, Sarkadi, Séje, Séprényi, Simon, Sípos, Sóltság,
Sós, Szász, Szalai, Szalkai, Szarka, Szégedi, Szenkirályi, Szító,
Tát, Tabajdi, Tar, Tasnádi, Tatos, Teleki, Tikos, Tokaji, Tolvaj,
Tólnai, Tór, Túri, Túrkuj, Udvarhelyi, Uller, Újhelyi, Vágó,
Váradi, Vásári, Vadász, Vajda, Vanó, Varró, Vas, Villás, Viszki.
Vizesi, Zalog, Zárok, Zagyva, Zsidai.

Élők. Adorján, Antós, Aranyi, Asztalos, Bán, Batori,
Bakonszegi, Bakos, Balázsi, Balog, Baranyi, Barcsa, Bene, Benke,
Béreczki, Berki, Bíró, Bódog, Bona, Boné, Bogdán, Bojtor, Boros,
Budaházi, Bújdósó, Bütös, Csahóczi, Csapó, Csató, Cseke, Csíki,
Csípő, Csordás, Csóka, Dajka, Déméter, Domokos, Dombrádi,
Dudás, Elek, Erdélyi, Erős, Farkas, Fejér, Fejes, Fodor, Forgó,
Földesi, Fúrkó, Füleki, Gál, Gara, Gersényi, Geszti, Gonda

Gulyás, Gyarmati, Gyöngyösi, Győri, Győrfi, Habókai, Hajdú, Hajós, Harmati, Hérpai, Héti, Hódosi, Horvát, Hunyadi, Jámbor, Jenei, Jó, Kádár, Kállai, Karácson, Karmazsin, Karacz, Karasz, Katona, Kemecei, Kertész, Király, Kis, Koroknai, Kovács, Kónya, Kócsi, Kóti, Körtélyesi, Körösi, Kránczli, Kukli, Kúcsár, Kútasi, Lázár, Lengyel, Lovas, Lós, Lukács, Makai, Marton, Mata, Mégygyesi, Miklovicz, Mocsári, Mónár, Mogyorósi, Mosolygó, Mozsonyi, Mónus, Nagy, Nagyidai, Nyíró, Olá, Okányi, Orbán, Ozsvát, Onodi, Pál, Pálfi, Pásztor, Pap, Parti, Patai, Pataki, Pégő, Pécsi, Pírcsi, Pikó, Rácz, Rab, Ritók, Rózsa, Sámi, Sári, Sárközi, Sémsei, Seregi, Somogyi, Sólyom, Szántó, Szabó, Szatai, Szilágyi, Szilasi, Szilés, Szomódi, Szörnyi, Szöllősi, Szútor, Szücs, Tizedés, Tiszai, Topa, Török, Töcsir, Ványi, Varga, Vérés, Víg, Víkony, Vincze, Zákány, Zótai, Zöd.

(Földes.)

BAKOSS LAJOS.

Gúnynevek.

F u t r i (sebes járású ember).
 M a k h é r (sok ízben csalás- s lopáson kapták).
 F ü s t ö s (a nép így könnyebbítette meg a „Fürst“ névnek kimondását).

N a g y l á b ú.

T o l l f o g ú (írnok vagy jegyzőféle ember).

T ö b i g y ö (egy kis törpe, nyomorék).

T ü d ö s (tűdőt lopott).

Z s i r o s (zsirral kente be magát, hogy jobban nőjjön).

J u s z é m ű (nagy kiálló szemű).

(Földes.)

BAKOSS LAJOS.

Kutya nevek.

Hozzá. Ugass. Vagyazz. Ugyám. Ébvagy. Czoczi. — Kormos (fekete k.) Tejes (fehér k.) — Barna. Fehér. Czipra. Sáros. Savó. Kávé. Szurkos. — Virgoncz. Bundás, Lompos (mind a kettő hosszú szőrű). Piczi. Kolibri (mert kicsiny és czipra volt). Szörös. Csahos. Borzas. Csöndes. Czigány. Okos. Ravasz. Bárány. Kígyó. Medve. Vargyu (= varju). Üрге. (kis k.) Rigó. — Czili. Czirják, Fidi. Zsuzsi. — Narancs. Czitrom. Gyöngyös. Czukor. Czuki. Pindsi. Basa (mészáros k.) Bába (csunya k.). Betyár. Foglár (juhász k.). Buza. Gyémánt. Szíva (= szilva). Gallér. Dáma. Száva. Délla. Divák. — Hektor. Mob. Milór (Milord?) Diána. Czézár.

(Veszprém.)

STEINER ZSIGMOND.

Leányjátékok.

1. Kenyér sütés.

(Egymás ölébe, egymást átkarolva többen leülnek mindannyian egy-egy kenyér gyanánt és rengetik magukat egyik oldalról a másikra, mialatt folytonosan ezt mondják:)

„Sül a czipó, sül, sül,

Majd bele is vérésedik “

(Egy leány pedig, a kenyérsütőnő, vigyáz reájuk s időnként nézegeti, hogy melyik alkalmas már a kivételre s hátukat meg megkopogtatja, hogy megtudja, megsültek-e, vagy nem. Ily módon a sülteket kiszedi, a sületleneket visszarakja, míg csak meg nem sülnek. Ha mind ki van szedve a kenyér, a játékot újra kezdik.)

2. Leány kérés.

(Egy anya lányaival várják a jó szerencsét. Kettő pedig kérőbe jön.)

Kérők. „Kokas aggyon jó napot!“

Any a. „Jércze, rucza fogaggyon!“

Kérők. „Kenték lányát kirettyük,
Szébbiket, jobbikat,
Karcsú magossabbikat.“

Any a. „A mi lyányunk nem eladó,
Csak azomban bé illendő.
Kapu félre sém eresztjük
Arany hintó nélkül;
A kis újját sé mutattyuk
Arany gyűrű nélkül;
A ball lábát sé mutattyuk
Piros csidma nélkül.“

Kérők. „Méket aggya?“

Any a. „Eszt ni!“

Kérők. „Szerettyük mink eszt,
Kedvejjük mink eszt;
Szíp ő maga, szíp ruhájja,
Lobog a gyócs ingvállá.“

(Földes.)

BAKOSS LAJOS.

Közmondások.

Hódmezővásárhely.

119. Ráadták a vizes inget. Elvádolták, szemére térítgeték, hogy milyen.

120. Kifordította az ingét! Köpenyeg forgató. Erd. 3534.

121. Kirágta az i s z á k o t.
 122. Beadott neki, mint J á n o s diák az isteni tiszteletnek.
 123. Ott ü l j e g y b e gyűrűbe.
 124. Siet mint K a n Sári; v. ö. I. 262.
 125. Elment K a r a b u k á r a eczetet darálni, homokot kötözni.
 126. Minél hegyesebb a k a r ó, annál nagyobb törik el belőle.
 127. Nincs o l y k á r, mely valakinek ne használna.
 128. Azt gondolja a gyerek, hogy azért nincs kenyér, mert nem sütnék.
 129. K e r t r ő l kert.
 130. K i c s i nem árt, sok nem használ. Erd. 4364.
 131. Padlásan k o r p a van benne. Kikerülő felelet, pl. kérdi a gyermek: hol van édes apám? — az anya felel: padláson korpá van benne.
 132. Helyébe várja mint K ó t i a barmot.
 133. K ö h ö g é s vámlesit illet.
 134. Jégre irták a k ö t e l e z v é n y t.
 135. K ö t é l is ott szakad, a hol legvékonyabb. De v. ö. Erd. 4680.
 136. É g a béle mint K u m p a n d ó é.
 137. Kaparj k u r t a neked is lesz. Erd. 4750.
 138. Addig tart mint a k u r v a asszony jámborsága.
 139. K u t y á b ó l nem válik szalonna. Erd. 4774.
 140. Jó kutyát is házallóvá lehet tenni, ha mindig h u r í t j á k .
 141. Megnő a l á n y, ha kuczkóban tartod is.
 142. Megnő a lány, ha az ágy alá dugják is.
 143. Zöld l o v a t, okos oláhot... Értsd utána: sohse láttál.
 144. Nem illik vén lónak csigás kantár. Mondják, ha vén ember fiatal nőt vesz.
 145. A m e l y l y u k a t bedughatsz a kis újjaddal, ne dugd azt az öklöddel.

TÖRÖK KÁROLY.

Népdalok.

F e h é r L á s z l ó .

(Változata Erdélyinél. *)

Fehér László lovat lopott

A fekete halom alatt;

*) Adjuk ezt a változatot, a mint kaptuk; de sajnáljuk, hogy a beküldő nem volt tekintettel a kiejtésre: épen a Tisza-mellék kiejtéséről nem kapunk semmi megbízható adatokat.

Fehér Lászlót ott megfogták,
 Vig Egerbe behajtották.
 Vig Egerből vig Egerbe,
 Vig Egerből a tömlöczbe.
 Fehér Lászlót ott vallatják :
 „Van-e apád, van-e anyád ?“
 „Nincsen apám, nincsen anyám,
 Csak egy nevelő testvérem,
 Fehérvárban Fehér Anna,
 Kellemetes két orczája.“
 Fehér Anna meghallotta,
 Hogy a bátyja be van zárva.
 Fehér Anna nem állhatja,
 Szalad a tömlöcz rostélyra.
 „Fehér László édes bátyám !
 Él-e még, vagy meghaltál ?“
 „Se nem élek, se nem halok,
 Most is rólad gondolkozok.“
 „Fehér László édes bátyám !
 Hogy híják a bíró gazdát ?“
 Egy katona felkiáltja :
 „Török Miklós bíró gazda.“
 „Hallod-e te Török Miklós,
 Ereszd ki a Fehér Lászlót ;
 Tállal mérem aranyomat,
 Vékával a huszasomat.“
 „Nem kell nékem tál aranyod,
 Sem vékával a huszasod ;
 Hájjál vélem egy éjszaka,
 Kieresztem esthajnalra.“
 Fehér Anna nem állhatja.
 Szalad a tömlöcz rostélyra.
 „Fehér László édes bátyám
 Él-e még, vagy meghaltál ?“
 „Se nem élek, se nem halok,
 Csak te rólad gondolkozok.“
 „Fehér László édes bátyám,
 Mit mondott a Török Miklós :
 Nem kell neki tál aranyom
 Sem vékával a huszasom.
 Hájjak véle egy éjszaka,
 Kieresztet esthajnalra.“
 „Fehér Anna édes húgom,
 Ne hájj véle egy éjszaka ;
 Szűz koszorud letöreted,
 Édes bátyád megöleted.“
 Fehér Anna nem állhatja,
 Véle hála egy éjszaka.

Mihelyt hajnalodni kezdett,
 Mindjárt nagy csördülés esett.
 „Hallod-e te Török Miklós,
 Mi csörög az udvarodon?”
 „Alugy, alugy Fehér Anna,
 Lovam viszik itatásra,
 Zabla csörög a szájába.”
 Fehér Anna nem állhatja
 Szalad a tömlőcz rostélyra.
 „Fehér László édes bátyám,
 Él-e még, vagy meghaltál?”
 Egy katona felkiáltja:
 „Ne itt keresd Fehér Lászlót,
 Zöld erdőbe, sík mezőbe,
 Akasztófa tetejébe.”
 „Hallod-e te Török Miklós!
 Én tégedet nem átkozlak,
 Csak a jó Istenre bizlak.
 Buzád, árpád ne teremjen,
 Lovad lába megbotoljon,
 Tötött puskád elcsattanjon,
 Az is a szivednek ártson.
 Mosdó vized vérré váljon,
 Törülködöd lángot hányjon.
 Isten nyila meg a ménkü
 Össön beléd mindakettő.”
 (Békés-Csabáról.)

NÉMETH LAJOS.

ÜZENETEINK.

Dolgozó társainknak s gyűjtőinknek. Névtelenül beküldött dolgozatokat nem közölhetünk.

Könnye Nándornak. A küldemény beválik; de sort kell tartanunk. A népnyelvbeli adatok mind becsesek s közölve is lesznek; mégis leginkább a szólásmódok, tájnyelvi sajátosságok, mesék s tájszók gyűjtését ajánljuk figyelmébe.

Bakoss Lajosnak. A népdalok nagy része még ez év folytán egy külön kötetben fog megjelenni; a többi küldeményt apránként közölni fogjuk.

Babics Kálmánnak. Átadtuk M. F.-nek. Ha ohajtásunk teljesül, lesz alkalmunk kifejezni okainkat s be fogja látni, hogy másképp nem tehettünk.

Kiss Ignácznak. Az „Öt levél” s a „Felelet” még nincs lefoglalva. Kegyed nevére följegyeztük. A napokban megy az „utasítás.” A régi szokat szivesen látjuk, a záradékot tudomásul vettük.

Krajnik Gyulának. Előre csak annyit, hogy nem tartjuk kivihetőnek; a „miért”-et levélben mondjuk el.

Király Pálnak. Kivánságát teljesítettük. Hiszszük, hogy ezen az úton teljesen tisztába jövünk a kérdéssel. De csak nem első és utolsó!

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. JULIUS 15.

VII. füzet.

A KETTŐS BETŰK MÓDOSÍTÁSA.

A magyar nyelv írásjegyei közt a heréknek száma, a melyekre haszontalanul pazaroljuk a tért, körülbelül annyira rúg fel, hogy egy ívből egy lap esik rájuk.

E szerint, a mennyire a rendelkezésünkre álló adatok alapján megközelítőleg kiszámíthattuk, a magyar nyelven évenként megjelenő hírlapok, folyóiratok s önálló művek azon íveinek száma, melyeket a here betűk töltenek ki, többre rúg 1200-nál; a költség, a melybe kerülnek, megüti körülbelül az ötven ezer forintot; két száz embernek 24 napig kell rajta dolgoznia, a míg leírják és kiszedik; a papíros pedig, a melyet évenként fölemésztének, 1.200.000 ívre megy. Hogy e számok nagyon is lent vannak tartva, onnan is kitetszik, hogy a Hon egymaga, ha áll, hogy öt—hat ezer példányban jelenik meg, a kettős mássalhangzóknak kiküszöbölhető jegyeire 150,000 ívnyi papírost fogyaszt el évenként. A kettős mássalhangzók egyszerűsítésének czélszerűségét, hasznát tehát fölösleges bizonyítgatnunk, fölösleges annál inkább, mert magát az elvet, a mint mi tudjuk, mindenki helyesli s kifogást még nem is hallottunk ellene. A kérdésnek sikeres megoldása tehát csak is a „quomodo“ helyes eltalálásán fordul meg; s a ki czélszerű javaslattal áll elé, az kezünkbe szolgáltatja az eszközt, hogy e csupán számszaporító s mindenképen veszteséggel járó jegyeiktől megszabaduljunk.

Ezt tudva keresnünk kell először is, melyik a helyes „hogyan“, minő kellékekkel vagy kellékekkel kell a megteendő javaslatnak birnia, hogy a célba vett s a köz ohajtásnak szolgálni kívánó terv újra dugába ne düljön s ismételt bu-

kása újfent hosszabb időre ki ne szorítsa őt a reformkérdések sorából.

Minő legyen tehát a javaslat?

Legyen praktikus, életrevaló; más szóval számításából ki ne feledje az életet, mindenk fölött legyen tekintettel a közönségre. Tudvalevő ugyanis, hogy az emberek többé kevésbé szokásuknak rabjai; a mit évek hosszú során át gyakoroltak, a mibe mintegy teljesen bele élték magukat, ha még annyira belátják is utóbb e szokásuknak czélszerűtlenségét, arról lemondani, megválni tőle kivált előrehaladottabb korban bizony nehéz s nem kis fáradságba kerül; s azért kényszerűtség nélkül szívesen nem is igen vállalkoznak rá; készebbek inkább néha nem ugyan ferde szokásuk védelmére kelni, minthogy ezt józan észszel nem tehetik, hanem a viszásság javítását czélba vevő indítvány gyöngéi ellen intézni támadásukat, hogy rá sütve a fonákság bélyegét megszokott kényelmükben háborgatva ne legyenek. Minél több tekintet fordít tehát, minél inkább kiméli a javaslat e mindnyájunkkal közös gyöngeséget, annál életrevalóbb lesz, annál biztosabban remélheti, hogy idővel a siker nem marad el.

Ennek természetes kifolyása, hogy ovakodjunk egészen új, szokatlan s az olvasó közönség nagy része előtt ismeretlen jegyek ajánlásától, hanem az egyszerűsítést, a mennyire lehetséges, az eddigi alapra fektetve, a kettős mássalhangzók alaphangját jelölő betűket iparkodjunk megtartani, természetesen némi, de nem csak észrevehető, hanem szembetűnő módosítással, s ha csak kivihető, a két egyszerű hangból támadt összetett jegyeinek egyesítésével.

Ezzel azonban a gyakorlatiság föltételeinek csak egyike van teljesítve, a mely egymaga a többinek figyelembe nem vételével aligha megteremné a kívánt eredményt. Ha ugyanis a javasolt módosítás, leszámítva azon visszatetszést, melyet a megszokott divat ellenében minden újnak első szemlélete bennünk kelteni szokott, nem leend elég szemrevaló, tetszetős; ha az egyszerűsítés csak az írásra vagy csupán a nyomtatásra, s ebben ismét csak a kis betűkre szorítkoznék; ha az írás és nyomtatás jegyei egymástól elütők, más-más elv szerint készültek volnának; végre ha az ajánlott írásjegyek különösen a kapcsolásban meg-megszakasztással járnának, vagy

bármilyen tekintetben nehézkesek volnának, a terv kivitelének minden ohajtásunk mellett sem jósolhatnánk valami nagy sikert. A javaslat további kellékei tehát, a mint ez már az eddig tett indítványokban is hangsúlyozva volt, a tetszetőség, általánosság, conformitás és könnyen kezelhetőség.

Vizsgáljuk immár e kellékek szempontjából a Nyelvörben tett eddigi javaslatokat.

Hunfalvy indítványának ez a veleje. Az inyangú. sziszegők (zs dz sch cs) jelölésére fogadjuk el a szláv írás betűit (ž ž š č), az úgynevezett lágy mássalhangzókra pedig (gy ly ny ty) az általános alphabetum jegyeit (ǵ l' n t'); továbbá hogy a zárt *é*-t, melyet nem tájbeszédi sajáttság, hanem a nyelv alkotása szült, jelöljük meg írásunkban, s az *s*-nek adjuk meg nyelvünkben is az európai értéket.

E javaslatnak négy oly oldala van, mely a mi nézetünk szerint szükséges föltételekkel ki nem egyeztethető. Először is részben csak cserét ajánl: az *y* helyére csonkult *i*-t; ezt pedig alig nevezhetni egyszerűsítésnek; mert hogy ez az *i* az *l*-nek felső részén áll-e vagy pedig a sorban, oldalán, az nem tesz semmi különbséget. Másodszor térben csak részint mozdítja elé a takarékoságot, időben pedig éppen vesztességgel jár; mert a „szörnyűség, dicsőség”-féle szókat sokkal hamarabb leírjuk a mostani kettős mássalhangzókkal, mint ha ekként kellene írunk: *sörnűség, dicőség*. Harmadszor a tetszetőséggel tagadhatatlanul éles összeütközésben áll; s végre negyedszer a kezdő betűkre nem terjesztette ki figyelmét. A mi a nyelvtudományra s a szláv nyelvre való hivatkozást illeti, az első igaz ugyan hogy elfogadta s használja is az említett jegyeket, de megjegyzendő, csak egyes szók idézetében, különben a rendes írással él; a szláv gyakorlat pedig csak a mellett bizonyít, hogy néha a czélszerűtlennek is van kelete, különösen ha a viselkedés megszokás vagy az önző nemzetieskedés támogatásában részesül.

Van azonban Hunfalvy javaslatában két pont, a mely teljesen megérdemli figyelmünket; az egyik a zárt *é* jelölésére, a másik az *s*-nek europaiszerű értékesítésére vonatkozó indítvány. Az első ellenében nincs semmi, csak némileg is tekintetbe vehető ellenvetés, s hathatósan mellette

vagyunk elfogadásának. A másodikkal szembe állítható, egyedül valamit nyomó kifogás, hogy elfogadásával ellenkezésbe jönnénk egész múltunkkal, a mellette felhozott érvekkel szemben bajosan lesz képes helyét megállni. Egyébiránt készek vagyunk a másnézetűeknek netán tehető kifogásait meghallgatni.

Minthogy Krajinik czikke inkább a helyesírás kérdése körül forog, a melyre annak idejében úgy is még vissza kell térnünk, s az egyszerűsítésre nézve csak általános nézetet mond, áttérhetünk a többi négy, a VI. füzetben foglalt javaslatra.

Mielőtt bonczolgatásukat megkezdjük, kötelességünknek tartjuk kijelenteni, hogy noha a tiszta, szabatos rajzokon kívül világos utasítással is szolgáltunk a metszőnek, az ajánlott betűalakok nem mindegyike áll összhangzásban a javaslattevők inteniójával s legtöbbször szemmel-láthatólag észrevehető a *symmetricus* hiány.

Irsik javaslata kiterjeszkedik nem csak a kis és nagy betűkre, hanem a nyomtatás mellett az írásra is; felállított szabályai ellen nem lehet kifogásunk; de ajánlata nem minden részletben egyezik meg elveivel. Nevezetesen az írott nagy *c*-nek minden, a *g*, *l*, *s*, *n*-nek két-két alakjában az ajánlott módosítás nem oly éles, nem annyira feltetsző, hogy erős szemre-vétel nélkül össze ne téveszthetnők a megfelelő egyszerűekkel. E kifogás alá esnek a *gy*, *ly* *ny*-re ajánlott nagy nyomtatott betűk is, a melyeket *petit* vagy *nonpareil* alakjukban csak nehezen lehetne felismerni s megkülönböztetni. Harmadik kifogásunk végül, hogy némely írott s nyomtatott betű között nincs meg a *conformitás*. Az ajánlottak közt van azonban egy pár sikerült, elfogadható betű is, a melyekre még egyszer vissza fogunk térni.

Hasonló kifogást tehetni a második s harmadik, Kovács R. J. javaslatának egyes pontjai ellen is.

A negyedik, csupán az írott betűk egyszerűsítésére vonatkozó indítvány mind a kiindulás alapját, mind a kivitelt tekintve czélszerű, életrevaló; megvan benne ugyanis mind azon kellék, a melyeket az egyszerűsítés gyakorlatiságához kötöttünk; jelesül: minden egyes betű az összetett jegyeinek tetszetős egybeforrasztása; az új betűalaknak fő részét az alap, mellék részét pedig a módosító hang jegye képezik;

e mellett könnyen felismerhetők s az egyszerűktől mégis élesen különböznek; s a mi különösen ajánlja, hogy a folytonos írást nem akasztja meg. Helyes különösen ama pontja az indítványnak, mely a *gy* jegy egyszerűsítésében módosítandó alapúl nem a *g*, hanem a *d* betűt veszi. A *gy* hang ugyanis, ha mindjárt gutturalisból támadt volna is, a mi ritkább eset nyelvünkben, lágyult alakjában nem torok, hanem foghang; helytelenség volt tehát eddig is torokhangot (*g*) alkalmaznunk jelölésére; de bizonyára még nagyobb helytelenség volna, ha a *g* jegyet továbbra is megtartanók. Csak is egy hiánya van e javaslatnak, az, hogy a nyomtatásra nem volt semmi figyelemmel; pedig egyikkel a másik nélkül, ez előre látható, alig leszünk képesek kézzel fogható eredményt felmutatni.

Megkísérlettük tehát mi, a mit az indítvány-tevő elmulasztott, s azon elvek alapján, a melyek szerint ő járt el, egyszerűsítettük a nyomtatott betűket is. E szerint elég van téve ama föltételnek is, hogy az írás és nyomtatás közt legyen meg az egyezés, a conformitás.

A *j*-vel lágyult (eddig *γ*-os) *T t*, *D d* (eddig *g*), *L l*, *N n* tehát alapjegynek továbbra is megmaradnak; a módosító *j* jegyet pedig beléjük olvasztjuk akként, hogy az a nagy betűknek függőleges vonalát képezze, a kis betűknél pedig az alapjegy aljához forrasztjuk. Az egyszerű s új összetett betűk tehát a nyomtatásban ezek lesznek:

T T, *t t*; *D D*, *d d*; *L L*, *l l*; *N N*, *n n*.

Példák.

Túkmon. A mel, túkmon edzser eltörík, ninc az a kovác, a kí helrehozza... Hiába fürdik a zóka, nem lesz hattjú belőle.

Dertá. Azzont, vázont nem jó dertávilágnál venni... Edzdüvé röhögnek mint a disnók.

Luk. A kis lukú rostán vak eb se lát kerestül... A millen a jó nap, ollan a fogadj isten.

Nelv. A gonosz nelv bika alá is borjút tehet... Nem szénazekér a szó, könyű megfordítani.

Az egyszerűsítendő *cs*-ben szintén megmarad alapjegynek a *c*, a módosító jegyet pedig az írásnak megfelelőleg felső részére függesztjük így: *Č č*.

Az *sz* és *zs* egyszerű összetételek; az elsőnek felső része ugyanis *s*, alsó fele *z*: Σ *ε*, a másodiknak megfordítva felső része *z*, alsó része pedig *s*: Ξ *ζ*.

Az egyszerű s összetett párok tehát im ezek:

C *τ*, c *τ*; S *ε*, s *ε*; Z *ζ*, z *ζ*.

Példák:

Τατι. A ki itten tulok, talán Bécben sem lesz *τατι* ...
Lőttel nem lőnek ηulat.

Σομεéd. Nem kell a rosszért a szomsédba menni ...
A ki kisebb frissebb, a ki hosszabb rosszabb.

Ξák. Barát *ξák*ja, kotis torka nehezen telnek ... Te-
kert gúzzsal nehéz tormát ásni.

Lécszeg, lécszeg: *λέεεεε*g. Érczső, érczső: *έρεεεε*ő.
Kóczzsineg, kóczzsineg: *κόεεεε*ineg. Nyolczszor, nyolczsor.
ηολεεορ. Ácszubbony: *άεεεεε*bbony. Tűzszikra: *τűεεεε*ikra.
Készséges: *κέεεεε*ges. Rozsagyvalék: *ροεεεε*zadvalék.
Rizsszem: *ριεεεε*em.

Csak kettőt jegyzünk még meg. Az első, hogy Irsik-
nek írott jegyeiből az új *Ny*-re czélszerűen lesz alkalmaz-
ható a negyedik, a *Zs*-re pedig az első; Kováchéiból pedig
az *sz* s a *Zs* és *zs*. A második, a mi különben magától ért-
hető, hogy a mi darabos, nyezetlen vagy nehézkes van ez
első kísérletben mind a nyomtatásban, mind az írásban, azt
a gyakorlat, az élet bizonyára hamar ki fogja simítani, köny-
nyűvé fogja tenni.

Mi tehát azt hisszük, hogy Z. K. javaslata, átvive a
nyomtatásra is, minthogy magában foglalja a czélszerűség kel-
lékeit, és gyakorlatinak, életrevalónak ajánlkozik, elfogad-
ható, bátran életbe léptethető lesz.

Záradékul álljon itt mutatványnak ez új betűkkel Arany
Zács Klárája.

Királaεεεony kertje Kivirult hajnalra:

Fehér róza, piros róza ... Σőke leáj, barna.

„Királaεεεον néném, Az egekre kérném:

Azt a rózát, piros rózát Haj beh szeretném én!

Beteg vadok érte, Σivdobogást érzek;

Ha meghalok, eđ virágnak a halottja lészek,“

„Jaj öcém, Kázmér, Azt nem adom százér’;
Menj! haragsom... nem sédelled? Félek bizony dás ér!

Sietős az útam, Reggeli templomra;
Ha beteg vad, hát feküdj le Bársony pamlagomra.“

Meden a királyné, meden a templomba;
Sép virágok, deli süzek Mind követik nyomba.

Köngörögne, nem tud, Nem tud imádkozni;
Olvasóját honn feledé: Ki meden elhozni?

„Eredj fiam, Klára, Hamar édes lágom!
Megtalálod a térdeplőn, Ha nem a divágon.“

Keresi a Klára, Teljes ed órája;
Királyasszon a templomban De hiába várja.

Vissza se medj többé Deli süzek közzé,
Inkább menne temetőbe A halottak közzé.

Inkább temetőbe, A fekete földbe,
Mint ama nađ palotába Ős atja elébe.

„Hej lágom, lágom! Mi bajodat látom?
Jöste, borúlj az ölemre, Mondd meg édes lágom.“

„Jaj, atám! nem, nem; Jaj, hova kell lennem!
Hadd ölelem lábad porát, Taposs adon engem!“

Harangoznak délre, Udvari ebédre;
Akkor mene Felicián A király elébe.

A király elébe, De nem az ebédre:
Rettenetes bosszúálló Kardja volt kezébe’.

„Életed a lágért Erzébet királyné!“
Jó szerente, hođ megváltja Döngé néđ ujjáért.

„Dermekemért dermek, Lajos, Endre halj meg!“
Jó szerente, hođ Dulafi Rohan a fedjvernek.

„Hamar a gazembert... Fiaim — Telényi!“
Ott levágák Feliciánt A király telédi.

„Véres az ujjad, Nem vérzik hiába;
Mit kívánsz most, királyi nőm, Fájdalom díjába?“

Mutató ujjamért Sép hajadon láját;
Nađ ujjamért legéj fia Borzasztó halálát;

A más kettőért Veje lája végét;
Piros vérem hullásáért Minden nemzetségét!“

Roz időket érünk, Roz zillagok járnak,
Isten ója nad tapástól Mi magyar hazánkat!

A SZERKESZTŐSÉG.

A „NEK“ NÉVRAG.

IV.

5. A személyragos számnevek, szám- vagy mennyiség-jelentő, visszatérő, visszamutató, kérdő névmások külön tárgyalást igényelnek.

A midőn főnevet pótol az ilyen név, természetesen birtokos minőségében szerepel; pl. *Hányunk* titka ez? *kettők* feladata. Mind *hármatok* baja. Akármelyitek kívánságára. Mindnyájuk tulajdona. A *magunk* erejéből. A *melyitek* szava csak ennyit nyom, az stb.

Az eligazodás nehézsége csak akkor áll be, ha tulajdonító rag járúl e személyragos nevekhez; mert ekkor már különböző a szerepük.

Két osztályba sorolom e szókat.

Az első osztályba azok tartoznak, a melyek egytől egyig csak harmadik személyt és birtokos egységet fejeznek ki a birtoknév irányában, és így akár mint birtokos, akár mint résztárgyi kiegészítők mindig csak birtokos egységre mutató raggal vonzzák a birtoknevet. E szók: egy, és az *ik* végűek mind, u. m. egyik, másik, melyik, némelyik, valamelyik, hányadik, második, harmadik stb.

Pl. Együnknek, v. egyikünknek, v. mindegyiteknek a bajáról volt szó. Valamelyikünknek a székét foglaltam el (azaz: egynek többek közül.) — Melyiteknek zúg most a feje? Csak minden tizedikünknek akad párja a tánczban.

A második osztály a többit foglalja magában. Ezek: a visszatérő maga m, úgy szintén mindnyája, valamennyi, mindannyi, mindkettő stb.; továbbá a főszámnevek kettőtől végig, és még néhány határozatlan számnév, u. m. hány, sok, több, kevés stb.

Itt az a kérdés merül föl, vajjon helyes-e pl. ez: Magadnak, v. háromunknak, v. mindnyajotoknak 1000

ftja forog kérdésben. Tizünknek sem lesz több dolga, mint volt négyeteknek stb.? Az eddig szemügyre vett számtalan példából — egynek kivételével, a melyet alább idézek — csak azt látom, hogy e szók ott, a hol birtokosok, *nek* nélkül állnak a mondatban; pl. A magad 100 ftja. Tizünk dolga; ellenben: Magadnak 1000 forintod van letéve, nemde? Tizünknek sem lesz több *dolgunk*, mint stb.

A magam névmást illetőleg újabb irodalmunk termékeiben még nem találtam ettől eltérő példára. Vas Gereben-nél találtam ugyan ezeket: ösmeretlen magának védelmére, kínja önmagának, támasza marad önmagának; de harm. szem. és egyes-számbeli példák nem derítik fel a kérdést. A régieknél van ugyan: Nem keresik az illyeknek a lelki épületet, de inkább magoknak mutatását (sui ipsorum ostentationem.) Magunk magunknak veszedelmét ne keressük (Ipsi nos nostri ipsorum perniciem.. Révay nyelvt. 363. l.); de a régiek tudvalevőleg pazarúl bántak a raggal. Ma így mondanók: . . önmaguk mutatását. Magunk ne keressük minmagunk veszedelmét. Dativussal pedig: Magadnak is nehezedre esik; Magunknak is *utunkban* állasz stb.

A magam társai abban különböznek tőle, hogy az alanyeset többesében kétféle alakot öltenek; pl. ketten, tizen, mindnyájan dolgozunk -tok -nak; és: kettőnk, százotok, mindnyájunk stb. dolgozik. Alanyesetüknek utóbbi (3-ik szem.) alakja ösztönzi az embert arra, hogy *nek*-kel is főneveknek tekintse őket. De ha számba veszem más felől, hogy e személyragos szókban akkor, a mikor *nek* ragot vesznek föl, a *nekem*, *neked* stb. névmás fogalma rejlik, sőt hogy a névmás gyakran oda is áll melléjük, (pl. Nekünk kettőnknek *sorsunk* függ tőle;) azt kell következtetnem, hogy e szók harm. szem. alakjukban sem lehetnek főnevek.

E szókban: mind kettőnk, mind a százatok stb. benn rejlik e fogalom: mi ketten, ti százan; de mind nélkül is: kettőnk, hármunk stb. annyi mint: mi ketten, mi hárman; négyetek, százuk a. m. ti négyen, ők százan; mindnyájunk, valamennyitek a. m. mi mindnyájan, ti valamennyien, és így tovább. Ebből az kö-

vetkezik, hogy: kettőnknek a. m. nekünk kettőnknek; mindhármotoknak a. m. nektek mindhármotoknak, mindnyájuknak a. m. nekik mindnyájuknak; és így tovább sokunknak, többünknek, néhányunknak a. m. nekünk sokunknak stb. Ha ez így van, és csakis így van, akkor a birtoknév követi őket személyben és birtokos-számban.

Pl. A panaszosok kettejének állítására sokat adok. Mindnyájának határozott kívánsága ez. *Bajunk* volt mindhármunknak. *Többünknek* volt tudomásunk róla. *Mindnyájotoknak* eszetekbe juttatom most. Akkor másutt járt az eszünk kettőnknek.

Utóbbi mondattal szemben Vas Gereben-nél végrevalahára a következőre bukkantam: „Ecce! hol jár mindkettőnknek esze.” Ez a példa ellene bizonyítna az én nézetemnek. Nem bánám, csak több ilyen mondatra találhatnék! De minthogy jó magyarságú író él a viszonyításnak e módjával, ez egy példa is elegendő arra, hogy a kérdésnek további gondos kutatására indítsa a nyelvészt.

Ha „kettőnknek esze” hibátlan talál lenni, akkor az ilyen neveknek ugyanazon jelentésük mellett kétféle természetük van; t. i. főnévi (3-ik szem.) és névmási, ad normam: Nagyságtok, kigyelmetek, kelmetek, kétek tudja, és tudják. A népies beszédben megvan ez; pl. Hát kéteknek is van vétke? Ha több esze nem volt kelmeteknek, akkor stb.; és viszont: Hol volt az eszük kelmeteknek? Hát kigyelmeteknek csak ennyi pénzük van?

Hogy a 2-ik osztályba tartozó tulajdonító ragos nevek az esetre, ha csakugyan kétféle természetűek, a velük viszonyló birtokszónak is kétféle ragozását szenvedik meg, az még eddig csak föltevés; de olyan legalább, a melyet megfoghat az ember. Csak azt nem érteném, ha azt állítaná valaki hogy e nevek, ha birtokosok, *nek*-kel is csak birtokos egységre mutató raggal vonzzák a birtoknevet; ha pedig részes tárgyi kiegészítők, akkor, és csak akkor, követi őket személyben és számban a birtokszó; pl. Hármunknak komoly sürgetésére tette — ellenben: Mindnyájunknak elment az eszünk.

Ezt, mondom, nem érteném; mert ha már egyszer *nek*-kel is főnévi (harm. szem.) szerepet tulajdonítunk egy ilyen

szónak, akkor bajos azt mondanunk, hogy mint genitivus főnév, de mint dativus már nem az, már nem harmadik személyű. Ámde mind ez csak okoskodás, a melyet nagyon is megczáfolhat a tényeken alapuló gyakorlat, az élet. A kérdés eléggé érdekes; és bárki is jó szolgálatot tenne nyelvésztünknek, ha akár a népnyelvből, akár a jó magyarságú művekből gyűjtendő adatok közlésével elésegítné a kérdésnek tisztába hozatalát. Én a magam részéről amúgy-is folytatom e részben a kutatás munkáját.

Ezzel befejeztem a birtokszó ragozásának kérdését. Nem egyszerű a tárgy; mert éppen az újabb időkben történt meg fokenként a változás; sőt még jelenleg sincs e részben minden ingadozástól ment gyakorlatunk. Nem csoda; hiszen nem egyszer lámpával kell a birtokos és a részes tárgy közötti határvonalat a mind kettőnek egyenlő készséggel szolgáló *nek*-ben keresnünk; hogy pedig e határvonalra nagy szükség van, az kétséget sem szenved.

Még egypár szót arról, hogy mikor kell ez a tulajdonító rag a birtokosnak, és mikor nem; kell neki? A birtokosnak, mondom, mert a részes tárgy esetei nem is képzelhetők *nek* nélkül. Itt nem az olyan esetekről van szó, a melyekben a *nek* elhagyása érthetatlenné vagy egészen magyartalanná tenné a mondatot. Ki is beszélne így például: Péter(nek) is magtára ég; e. h. Péternek stb. vagy Pál ismértem leányát; e. h. Pálnak ismerem stb.

Tudvalevő dolog továbbá az is, hogy bizonyos szók, több szó, vagy egész mondat közbe-jövele szükségessé teszi, hogy a birtokos *nek*-et vegyen föl. Ki is beszélne így például: Ez vallomása nyom valamit; e. h. Ennek a vallomása; vagy így: A szomszéd — valót mondok — fiára gyanakodnak; e. h. A szomszédnak stb. Ez ismert szabályokat nem feszegetem ez úttal. Itt az a kérdés forog fenn, ha vajjon a fogalmak nyomosítását jelzi-e a *nek* a birtokoshoz járulásával, vagy nem járulásával?

Áll-e Brassai nyelvész társam szabálya: „Accentuált birtokos *nek* nélkül, accentuálatlan *nek*-kel;“ pl. A szomszéd háza elégett; és: A szomszédnak a háza égett el? (Nyelvőr 1872. III. f.) A NagySzótár is ugyanez elvet állítja fel; pl. A ház tetejét látom; (nem a templomét stb.) és: A háznak a tetejét látom, (nem elejét, oldalát stb.)

E szabálynak kétség kívül van alapja; de úgy, a mint fel van állítva, nem fogadhatnám el. Először is azt látom, hogy az accentusnak mértékére nézve nem állok egy téren a szabály felállítójával. E példában: A szomszéd háza elégett, a birtokoson, szerintem, nincs nyomaték, vagy ha van is, csak másodrendű, és mint ilyen nem áll arányban azzal a nyomatékkal, a mely a szembe állított *nek*-es mondatban a birtokot éri: A szomszédnak a háza égett el. Egyenlő nyomaték akkor forogna fenn a két példában, ha az első így hangzanék: A szomszéd háza égett el. (A N. Szótárnak mindkét példájában egyenlő súly van az illető szókon.) A nyomósítás mértékének szabatos meghatározása nélkül nem oldhatjuk meg a kérdést.

Második észrevételem az, hogy a birtokosnak nyomósítatlan volta magában véve még nem teszi szükségessé a tulajdonító ragnak oda ragasztását. Ez csak akkor szükséges, vagy legalább czélszerű, ha a birtokos után következő fogalmat különösen ki akarjuk emelni; pl. Az oklevélnek minden betűjét vizsgálom. A tudásnak gyakorlati részébe avatott. (Vas G.) Ne kívánjad a te felebarátodnak házát stb. (Károli.) És itt meg kell jegyeznem, hogy éppen ez a fordítás felel meg a szabálynak, nem pedig a Káldié: Ne kívánjad felebarátod házát. Hiszen a ház, feleség, szolga soha se voltak „res nullius”. Csak birja őket valaki; az pedig csak nem lehet más, mint felebarátunk; következképen nem ezt, hanem a birtokot kell nyomósítanunk annak a feltüntetésére, hogy „mijét ne kívánjuk a felebarátunknak”.

A nyomósítatlan birtokos e szerint csak föltételesen és kivételesen vesz fel *nek* ragot; rend szerint *nek* nélkül áll; pl. A költségvetés tárgyalása ma csendesén folyt le. Az utasítások kidolgozása sok munkába került stb.

Vannak viszont nyomósított birtokosnevek, a melyek gyakran, vagy éppen mindig megkívánják a *nek*-et; pl. kinek a háza ez? (így is: ki háza? ki fia?) Minek a jele az? Melyiknek a szövege szabatosabb ennél? Annak a szavára hallgatott. Egynek a bátorsága is csodákat mívelhet. Többnek az elengedésével sem segítünk rajta. Nem mondjuk: „Melyik szövege szabatosabb?” mert ez mást is jelentene; nem mondjuk: „Az szavára hallgatott” stb. Csak a

jó hangzás kedvéért mondjuk: Egy halálának mindig húsz az ára.

A főnév helyett álló melléknév is *nek* ragot kíván nem egyszer, bármennyire nyomosítsuk is; pl. A „szépnek taglalása után a „rút“-nak fejtegetésére térek át. A hosszúnak végét későn érhetni. „Nem historia hát ez; sőt nem satira, noha ez utolsónak tulajdonból egy kis lelket kölcsönöz magának.“ (Csokonai.)

„Napoleon(nak) egy levelét olvasták fel“ hibás mondat; de nem hibás a következő: „Napoleon egy levelének igen érdekes volt a tartalma.“ Nem mondjuk: Napoleonnak egy levelének stb. Egyébiránt mi lesz a szabályból (accentuált birtokos *nek* nélkül) ha pl. azt akarjuk mondani, hogy: Napoleonnak (és nem másnak) egy levele ébresztett figyelmet? Ha *nak*-kal nem jó, *nak* nélkül kell hagynunk Napoleont; ámde ez is hiba lenne a t. cikkíró kijelentése szerint! Én *nak*-ot adok a birtokosnak ez esetben.

A birtokost követő részes tárgy is gyakran megfosztja amazt a különben helyén való *nek*-től; pl. Öcsém legjobb barátjának szántam az ajándokot; ellenben: Öcsémnek legjobb barátját bántottad meg.

Egyet értek a t. cikkíróval abban, hogy a hol kettőnél több név áll birtokviszonyban egymással, ott a *nek* rag nem csak, mint a M. Ny. Rendszere tartja, az utolsó birtokoshoz ragad, hanem ragadhat máshoz is; pl. Csillag Jánoséknak kertje közepébe, (Vas G.) sőt gyakran el is maradhat valamennyi mellől; pl. A szomszéd fia szeme láttára tetted. Ki diadala ünnepét ültétek?

De azt veszem észre más részről, hogy a *nek* némelykor a beszéd rythmusának, hogy úgy mondjam, zenéjének kénytelen engedni, és más helyre vándorolni, mint a melyet különben választana; pl. „úgy ennek is (a comica poesisnak) fő célja az emberi szív jó vagy rossz, nemes vagy erőtlen, okos bohó voltának előadása.“ (Csokonai.) Itt a birtokra, illetőleg jelzőire, esik a súly, és mégis ez utóbbi, nem pedig a birtokos után ragad a *nek*. Oka nézetem szerint az, hogy: az emberi szívnek — — bohó volta előadása — — érzéksértőleg hangzanék.

Mind ezt annak a kimutatására hoztam fel, hogy a szóban forgó szabálynak következetes alkalmazása lehetetlen

Úgy, a mint fel van állítva, a legmagyarosabb írók sem követik. Hogy a nép nyelve is eltér tőle, nem szükség bizonyítgatnom. (L. Nyelvőr 1872. VIII. füz. Szarvas G.)

De van e szabályban egy elv, a melyet a gondosabb írók, ki több, ki kevesebb szigorral csakugyan követnek. Ennél többet maga Brassai sem teszen. Az ő dolgozataiban is nem egy nyomosítatlan birtokos áll tulajdonítórág nélkül, és helyesen áll nélküle.

Vizsgálódásim eredményét egy pár pontba foglalom össze. Nem ridegen parancsoló szabály ez, hanem a nyomosítás kérdésének egy olyan mozzanata, a melyet a nyelvész figyelmen kívül nem hagyhat. A *nek* használatának a nyomosítás kérdése körébe nem tartozó eseteiről hallgatok; más részről pedig az itt következő pontokkal szemben is fenntartom a nyomosítás kérdését illetőleg föntebb már eleve felsorolt eltéréseket.

1. A birtokos rend szerint akkor nyer tulajdonító ragot, mikor a reá következő fogalmat erősen ki akarjuk emelni. Az ilyen nyomosítandó fogalom: a birtok, jelző, határozó, kötőszó. A nyomosításnak nem kell épen a legerősebbnek lenni, — a mely t. i. fordított rendű állítmányt kíván; mind a mellett is az erősebbek közé tartozzék. Azért élek a „fogalom“ szóval, mert a birtokot gyakran jelző, határozó stb. kíséri, még pedig a birtokénál nagyobb hangsúlylyal; a nyomatéknak összessége mégis kiterjed az egész szócsoporra.

Pl. A dámáknak annyi praetensiójáról tenni emberi erőn felül vagyon. (Csokonai.) — — és a becsületnek rendetlen megkivánása stb. (Faludi.) Mintha azok ismeretlen magasságú lénynek rendkívül való munkálódásai lennének. (Kölcsey.) Legnagyobb részüket (a hibáknak) az állító mondatnak tagadó szerkezettel s a tagadónak állító sznrkezettel való hibás használatára vihetjük vissza. (Arany.) E neveknek hogyan írására tán azt lehetne szabályúl felállítani stb. (Greguss.) — — az alaphangot jelölő régibb betűnek csak kevésben eltérő módosítása legyen. (Szarvas.) A mi cikkemnek tárgyát illeti, stb. (Brassai.) — — a névmellék-alakító *i* jelentésének korlátlan alkalmazása. (Brassai.)

Ez egy ponttal be is fejezhetném a tárgyat, arra a megjegyzésre szorítkozva, hogy más esetekben nyomosítás czéljából nem vesz föl tulajdonítóragot a birtokos. De folytatom nagyobb világosság kedvéért.

2. A birtokos nem vesz föl tulajdonítóragot:

a) Mikor vagy maga, vagy jelzője többé kevesbbé ki van emelve; pl. A magad lábán járj. Ne bánts a más tulajdonát. Az ily nemzet — — — veszély és dicsőség, pusztítás és önáldozat viszontagságai közt tűnteti fel magának a hősi kort. (Kölcsey.) — — magyartalan fordítók s rossz stylisták kedvéért. (Brassai.) Az állító mondatok rendszerét követi minden olyan mondat, mely pozitív, a tagadó két, mely negatív jelleműnek mondható stb. (Arany.)

b) Mikor se maga vagy jelzője, se a birtok különösen kiemelve nincsen, vagy, a mi egyre megy, mind a kettő meglehetősen egyformán van nyomosítva. Nézetem szerint az e pontban említett eset fordul elé leggyakrabban; pl. N. képviselő beszéde nagy vitát idézett elő. De ezzel az ily szerkezet használatos volta csak ki volna mutatva, megfejtve nem. (Arany.) Ha a különböző nyelvek háztartását egymással összehasonlítjuk stb. (Szarvas.) Hogy kellett volna tehát? kérdi netalán az illető program írója. (Brassai.) Helvetius önzését ráfoghatjuk nem csak stb. (Greguss.)

3. Az 1. és 2. pontban mondottak a kettőnél több szó közötti birtokviszonyra nézve is állanak; pl. Az ország törvényeinek korlátai közt mozogjatok. A szomszéd fia szeme láttára tetted. A szomszédnak a fia szeme láttára — A szomszéd fiának szeme láttára. — Nem magyarázom. A nyomosított fogalmak eléggé kitérítik a mondatok változó értelmét.

Az összetételnek birtokos tagja (előtagja) nem szokta fölvenni a tulajdonító ragot. Nem mondjuk: Szememnek láttára, eszemnek járása, magadnak tartása. A címekeket, elnevezéseket is *nek* nélkül mondjuk így: „Szegények háza“ „Vakok intézete“ „Urak háza“ „Árvák atyja“; jelzővel is: Pesti „Szegények háza“; pesti „Vakok intézete“; berlini vagy német „Urak háza“; temesi „ó, vagy új megyeháza“; szegedi „Árvák atyja“ (waisenvater). Az illető jelzőket a ma-

gyar ember nem a birtokosokra, nem az előtagokra, hanem az egész összetételre érti.

„A pesti Vakok intézete“ a. m. „Pester Blinden-Institut“. Ez helyes. De: A vakok pesti intézete, a mint ez az új törvényben ki van fejezve, nézetem szerint hibás szórend; mert nem azt fejezi ki, a mit kifejeznie kellene; nem azt, hogy: „Vakok intézete, mely Pesten van“, hanem azt, hogy: „Intézet, a melyet a vakok, talán mint egyesület, többek közt Pesten is birnak.“ „A szegények pesti háza, az urak berlini háza“ csak nem jelenti azt, hogy: „Pester Armenhaus“, „Berliner Herrenhaus“. Ez magyarázatra sem szorúl.

Az ilyen egységes fogalomnak elő- és utótagja még az egyszerű *nek* ragot sem tűrik maguk között; mert ha közéjük áll, legott módosítja az összetétel jelentését. Annál kevésbbé lehet a két tag szoros kapcsolatának teljes szétbontása nélkül egész szót ékelni közéjük.

Ezzel befejeztem a *nek* névragra vonatkozó cikkek sorozatát.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NÉHÁNY RÁOLVASÁS.

Mindíg vártam, hogy egyszer a ráolvasásokra is csak rákeríti a sort a Nyelvőr valamelyik munkatársa. Végre az idei 4-dik füzetben csakugyan szert fogott a mindenre gondoló Kriza s közölt „fogfájás ellen urusság“-ot. Bár mások is követnék példáját, hogy az ország különböző vidékein még ma is sűrűn található e fajta mondókákból legalább akkora gyűjteményt lehetne összeállítanunk, mekkorával, hogy mást ne említsek, szász honfitársaink már évek óta dicsekedhetnek. Azt gondolom, hogy a székely földön a gyönyörű vadrózsáknak e válfaja is szépen megfogant s kinyílt virágai még nem hullatták el egészen szirmaikat. Hiszen hozzám is jutott belőlük egy pár levél a szél szárnyán; hogy ne nyílnék hát még ma is azon vidékeken, hol a népdal is azt mondja:

Mönyök ide, mönyök tova,
Még vagyok én kuruzsóva stb.

Kriza, Vadr. 34. l.

Van mindenütt, csak hogy nehéz hozzá jutni. A javasok azt hiszik, hogy ha tudományukat mással közlik, azután ők maguk semmi bajon sem tudnak segíteni. De meg az üldözéstől is tartanak, mit méltán és méltatlanul boldog-boldogtalan elkövet rajtuk. Okkal-móddal azonban mégis ki lehet belőlük venni, csak az utána-járást, fáradságot ne sajnáljuk.

Nem akarok itt most múlt évi akadémiai felolvasásom részleteibe bocsátkozni, mert az egy kissé bővebb fejtegetésbe sodorna. A Peer Codex nem sokára kikerül sajtó alól s az abban foglalt imádságok köz kézre jutása mindenkit meggyőzhet arról, hogy ráolvasásainkban igen kevés vagy éppen semmi sincs, a mi a pogány magyar korból származik; valamint arról is, hogy ha az efféle nyelvhasználatunkban rejlő kincseinket értékesíteni akarjuk, legelőször is mennél nagyobb mennyiségben csak lehet, össze kell azokat szednünk és gyűjtenünk. Már az eddig összegyűlt anyag is megérdemli a tanulmányozást s a nyelv éppen úgy mint a tárgy bőségesen megjutalmazza a rá fordított időt.

A Peer Codex imádságaihoz — melyeken az egyházas színezet még úgy szólván érintetlenül maradt — a „Századok“ múlt évi folyamában, valamint a Tud. Gyűjtemény 1835-dik évi kötetében s itt-ott elszórva megjelent egyes ráolvasásokon kívül a Tardoskeddi Szerencse Benedekné „bayoló imádságai“ csatlakoznak, melyeket Bornemisza Péter 1578-ban tett közzé. Ha tekintetbe vesszük, hogy ezeket a nevezett asszony — saját vallomása szerint — nagy anyjától tanulta, akkor alig lehet kétségünk az iránt, hogy ezeket is legalább XV-dik századi nyelvmaradványoknak kell tekintenünk.

Adjunk ezekhez mi is ez alkalommal néhányat, különösen gyűjtőink figyelmének felébresztése végett addig is, míg bővebben szólhatnánk róluk.

Az általam közlendők nem azon tréfás fajhoz tartoznak, melyből valók a „fogfájás ellen urusság“, továbbá a Vadrózsák 370., 371. és 388-dik lapjain közlöttek. Ilyen csak egy pár van gyűjteményemben. Sajnálom, hogy mindegyiket az illető vidék tájnyelvén nem közölhetem; ez azonban azt hiszem, pótolható hiány s kérem is azokat, kiknek módjokban van, legyenek szivesek ezt a Nyelvőr útján eszközölni.

1.

Szömverésrű.

Ha halárta van a beteg mögverve sémmissé használ, ha életre (t. i. ha gyógyítható) van csak mögverve, akkő möggyógyű ha a temetűbű 9 sirrű 9 marék földet hoznak, abbű meleg földűt főznek, abba háromszű, — este, rögge, dēbe — mögfördetik. (Halas.)

2.

Vizvetés

ha a gyermeket megigēzik.

„Jēzus elindula hosszú útra, találkoza az igēzűkkel, kērdzte tűlek: hovā mentek te? — megyűnk, hogy rontsuk meg N. N. egēszségēt, vegyűk el szűvit, mājāt. — Elmenjetek onnan a fekete földnek gyomrába, ēn oda meg vagyok hīva az atyának, fiűnak, szent lēlek istennek nevēben. Amen.“

(Ezt hāromszor mondjāk el.)

(Erdély.)

3.

Igēzet ellen szemvīz kēsītēs.

(Egy pohár vizet kell kēzbe venni, a tűz mellē állani s ezt mondani:)

„Elindul a Jezus Krisztus az igaz útra, elűtalálja az igēzetet, kērdi tűle a Jezus Krisztus: hā mégy igēzet? — elmegyek N. N. faluba a (pēldáűl) Kata lāynak szűnēt hervasztani, szűrēt borzasztani. Ne menj annak szűnēt hervasztani szűrēt borzasztani, hanem maradj meg az igaz úton. (Ez után a pohárba csűpű vassal 9 darab parazsat kell vetni, olvasván:) e sem 1, e sem 2, e sem 3, e sem 4, e sem 5, e sem 6, e sem 7, e sem 8, e sem 9. — Ha kalap alol jűtt ki az alatt maradjon, ha konty alol jűtt ki az alatt maradjon, ha pārtā alol jűtt ki az alatt maradjon. (Ekkor a megigēzett — állat vagy ember — kēpēt a szenes vizzel meg kell mosni s ezt mondani:) Szeme látta, szāja megszűlűtotta, Krisztus urunk meggyűgyűtotta! (Belsű Somogy.)

4.

Szemverēs ellen.

(Nyers fonalat ki kell gyűrni, annak a vizēben a tisztēs fűvet felforralni, letűlteni, abban ha kihűl megfűrűszteni s napnyugotnak kiűnteni. Azután keresztet kell rá vetni:) szem

megnézte, szív megverte, szent háromság egy isten fordítsd meg rajta.

(Háromszor kell megtenni.)

(Kis Kun Majsza.)

5.

Az igezetről.

Nemes aszonyom Maria, ôlebe takara az ô aldót szent Fiat. be mene vele szent Timpoliomba, le üleplec az ô aldót zent aranyas zent szekibe, eleibe teue aranyas bölczieiet, bele fekteti Jesust, azt meg latic zent aszonyoc, zent leanyoc, zent Apostoloc. Martelyoc. Jesust megigezec. Azt meg lata az ô zent anya, monda ez szot az ô szerető szentinec zent Nestorid aszonnac. menny el en szerető szentem, hozdad Iardouannac vizet. had fiesszem meg benne az en aldót zent Fiamat. El mene zent Nestirid aszony. el hoza Iardouannac zent vizet, benne Iesust meg fireztec. Monda ez szot zent Nestirid aszonnac, vid el ugy mond Iesusnak az ô igezetit piros Maruan kôre, hogy azt halla az ô szerete szenti, zent Nestirid aszony el ônte piros Maruan kôwôn, ot el oszla meg nem maradhatta Iesusnak az ô igezeti. Ez mai diczôseges napon ez s ez emberen vgyan ne maradhasson meg firfi igezeti, leany igezeti, aszonyi allat igezeti. Istennec hatalmabol, Bodog aszony paranczolatlyabol.

(Tardosk. Szerencse B.-né, Bornemiszánál.)

6.

Támadásra.

(Keresztet kell rá vetni s ezt mondani:) Én tégedet keresztellek a Jézus Mária nevében semminek. (Ekkor lehuzza a lábfejeig, ott a földre keresztet vet:) Atyának, fiúnak, sz. léleknek nevében. — Föld, édes anyám! (ekkor a hüvelyk és neveletlen (így) ujjával egy-egy csipet földet vesz fel háromszor, azután keresztet vet:) szem megnézte, szív megverte, sz. háromság egy isten fordítsd meg rajta.

(Kis Kun Majsza.)

7.

Vizvetés.

(Elsőben tölteni kell egy pohárba egy fél fertály vizet, alája alol feljül keresztet kell vetni s a pohárba kell vetni 9 szemet s azt kell mondani:) Kő-pad, gyékény-ágy, csepegés

alatt való ser, sótalan kása, — ez a három a Jézus szava, a használjon az egész világnak. (Erdély.)

8.

Beteg jószágra.

„Elindula urunk Jézus Jerikóbol Jeruzsalembe, által mene kőhídon ő lován, ő szamarán, haragos gazdasszonya jámbor gazdája, gyékény-ágya kő-párnája, kő-kenyere, fakése, ez az isten mondása: ezen jószág semmi ízébe tagjába ficzemlet vagy nyilamlás meg ne maradhasson, hús húshoz, csont csonthoz, tag taghoz, in inhoz, vér vérhez, ér érhez, Krisztus Jézusnak maga szájából származott szent ígék által gyógyuljon meg. — Fuss, fuss meredek, istennek hírével, boldog asszony parancsolatjával innen tisztulj, innen pusztulj, itt neked semmi helyed sincs.“ (Kun Félégyháza.)

9.

Az menyelesről.

Wrunk wr isten felüle az ő szent szamaranac nyergetlen hatara, el indula paradiczomba, be nem mehetec Paradiczom kapuian, laba meg botlec, laba meg czocec. tsont mene ki helyeről, velő mene ki helyeről, vër mene ki helyeről ér mene ki helyeről, wrunk isten le függezte az ő áldot szent feiet, szine szomorodec, kedve könyörödec. Azt meg lata az ő szent anya monda az ő sz. anya, oh en szent Fiam mire á te szent feied függeted, szent kedved könyörödec? Hogy azt hallá áldot wrunc isten Monda: oh en sz. anyam Maria, hogy ne függesszem sz. fejemet, hogy ne szomorodgyec szent szívem, hogy ne könyörögyec sz. kedvem. Im en fel ültem szent szamaromnac hatara, be akarnec menni Paradiczomba, be nem mehetec Paradiczomnac kapuian, szent szamaromnac laba meg botlec, laba ki czocec, czont mene ki helyeről, velő mene ki helyeről, ér mene ki helyeről, vír mene ki helyerő. Hogy ezt halla az ő szent anya Maria. Ne ijedgy en áldot szent Fiam. En az en szent kezemmel meg fogom szent szamarodnac labat szent szaiambol szent iget rea mondom, szent lehelletemet rea lehellem; czont megyen czonthoz, velő megyen velőhez, ér megyen érhez. In megyen inhoz, vér megyen vérhez. En is é mai napon meg foktam az en bünös kezemmel, ez oktalánnac, auagy embernecc labat,

auagy kezet, En is szent iget rea mondom; bűnös szaiambol lehelletemet reá fuom, hogy helyekre mennyenec.

(Tardosk. Szerencse B-né, Bornemiszánál.)

10.

„Istennek mondom parancsolatjába a te sz. hatalmaddal sz. háromság úr Isten! — Elindula urunk Jezus Kristus egy 'sidó városban, vete ő néki egy 'sidó leány kő vánkost, gyékény lepedőt. Mint urunk Jezus Xs nem maradhatott kő vánkoston, gyékény lepedőn, úgy ne maradhasson keserves fajdalmad a csontaid vagy más tagjaidban. Azután pedig a mi atyánkot is el kell mondani.“

(Ao. 752 die 3 Juny coram figura Juris praeductam orationem recitavit et quod contra morbos ea usa fuerit fatebatur, ter' debuit dicere super infirmum jam susurando sed cupienti etiam clara voce recitavit. A genitrice didicit hanc oraonem qua puella.)

(Bosérné Csapó Katalin boszorkány-peréből a kunhatalasi levéltárból.)

Azt gondolom, hogy ezen ráolvasások így egymás mellé sorozva is kitüntetik a régi és új közti hasonlóságot, néha azonosságot. A különböző vidékek hagyományainak összetalálkozása s azon több részletre nézve tapasztalható megegyezés, mely nem csak egymással — hanem a régiséggel szemben is észrevehető, — magában is elég ösztön lehet arra, hogy ráolvasásaink, mondókáink s általában mindenféle babonáink gyűjtésére tőlünk telhető gondot fordítsunk, a míg nem késő.

SZILÁDY ÁRON.

A CSONKA ELŐFELŰ ÖSSZETETT SZÓK.

Az oly összetett szók, melyeknek előfelük önállótlan szótő, vagy épen kiképezetlen szócsira, a magyarban nagyon ritkák; de hogy az ily csonka szótökkal való összekapcsolás, nem megférhetetlen a magyar nyelv természetével, igazolják a nép nyelvében is meglevő s megvolt több példái az ily kapcsolványoknak. Minthogy pedig ezek a nyelvmívelés terén alapul s részben mintául szolgálnak az e nemű újabb szóal-

kotásnak, de egyszersmind szokatlanságukkal szertelen elbá-
nástól óvnak, úgy hiszszük, nem lesz érdektelen a köznyelv-
ben fennlevő s eléltalálhatókat számba venni, s belőlük
tanulmányúl általános mintakiállítás rendezni. Ime közlöm
a csonka előfelü összetett szókat a feltalálhattam példa-
számban.

Abárvilla. Ágabogál = ágál-bogál. Árviz.
Bömbika. Bukfencz. Borbócsnyelvű? (M. Állam.)
Birokfogás. Császcsiga. Csibogár. Csipszég.
Csiszakő. Csorlé. Csurviz. Czirköles. Czophát.
Döngszámra (a döng mint önálló névszó is jár a há-
romszéki nyelvben ducz, buff, hátdöndítés jelentéssel).
Dugadült. Enyhely. Erlejtés. Esthajnal. Élesz-
mag. Fakszég. Fanfarus. Fájvirág. Fecstej. Fe-
küfa. Fenkő. Fészter. Fityfene (fityegő fene). Fog-
ház. Fúmony. Górtjuk. Hág szín. Harapégés.
Hónalj. Hophirével. Hopkénytelen. Hórihorgas.
Hupikék. Hülaító (Csíkszék). Ifilegény és Ifileány
(székelyes). Igjol. Irányszál (Aranyosszék), Irom-
járó. Kacs karingó. Kákvirág (kák-ni). Katángkóró.
Kelebólál = kel v. kerengél-bolyongál. Kelehajti.
Kerembábó. Kiszte-kedvére (Cserei K.). Kóczipor.
Kopczihér. Kopleves. Kopsemmi. Koszpitol
= koszol-bitol. Kotnyeles. Kotylé. Köntörfalaz.
Kukrejt. Kunhátas. Kurhéja. Leckáposzta.
Marin. Menhely. Mencsvár. Mérmondó. (Szat-
már v.) Métháló. Mezitláb. Mokszó. Nyisziribál
= nyiszál-ribál. Nyüszü pogácsa. Orozmaró v. oroz-
vamaró (székelyes). Ótvar. Pattibuzá. Pereputy.
Permesztüz. (Székelyes). Perzsbüz. Pirimókos.
Pipivérés. Pizskafa. Pironszó. Pitykő. Piti-
hangos. Ponkszég (Deésakna). Porcsfű. Posz-
méh. Pupdenevér. Ragalja. Rákakosz (B. Szabó D.).
Rakszölő. Rantabócz. Regmise (régí szó). Répi-
romba (Vadrózsák). Reszfog (reszelő fog. L. resz. Szó-
tár.) Riaszmódra. Ribirongyos. Rikhám. Rö-
könylevegő = rökönyödött lég (Kapnik). Rüherongy.
Sajmégy. Sárarany. Sár viz. Segédvas. Sikár-
kefe. Surbankó. Süldisznyó v. sündisznyó (sün-
dörgő disznó). Szágyfa. Szapal. Szörigő. Szulfü.

Tanórkapu. Taritarka. és Tarituppos. Téblábol. Tébolyog = teve-tova bolyog. Tegnap. Temonda = tende-monda. Ténfereg = téveng-fereg, teng-forog. Tétézvéka. Toprongy. Tulipiros. Tündelevény, Üdnap. Vádvonás (halász-szó). Versfutás. Vetháló. Visszut(on). ZándoreMBER. Zsibvásár.

Ezen száz körül járó szók számába nincsenek bevéve, nem is tartoznak oda, sem az egy v. két hangrendű iker szók, sem a bizonyos nyelvtani formában összeforrottak. vagyis szótár kívül esők, meg azok sem, melyek önhangzójukkal összeérkezve olvadnak egybe, p. o. czulabula zenebona; Péturam, sóguram; néMBER, stb. Nem odavalók, a melyekben beltagcsonkulás vagyon, p. o. kardalészára (kardéra-lészára v. kardra-lészára), va egy (vagy egy) stb.

Székely tájéjtés szerint az uram szó előtt az *er or* és bármely önhangzó kimarad; pl. Mesturam, Péturam, és biruram, Imruram. De már az *ár ér* épen marad, mint: kádár uram, nem káduram. Így a *né é*-je, az ifiu *u*-ja az asszony, legény, leány, ember kapcsolatában kienyészik, mint: Péternasszony, ifilegény, ifileány, ifiember.

Mi ezekből nyelvünk művelése érdekében a tanulság? Szolgálhatnak-e ezek mintakül félezes szókkal való összeforrasztásokra? Látjuk ugyan, hogy pár százig való ily fajta összetétel helyt talál nyelvünkben, hol itt hol amott, még pedig néhányában tiszta igető v. önállótlan névszó, másokban meg csonkúlt szóalak v. szócsira jelenkezik; de mind ez csak szűkösen. Következőleg az elvont szógyökök s tökkel való összetételek alkotása nem lehet természetévei egyező. Nyelvünk nem szóforrasztó nyelv. Jó hogy néhány példáját a szóforrasztásnak nyelvünk is felmutathatja, de e műtétben rendszert fejleszteni nem birt, s a népnyelvből felmutatható példányokon is nagy részt inkább összerántás vagy kihagyás (a mi egyes szók belsejében néha képző kiszorításával is meg-esik) hozza létre az egygyé kapcsolást, mintsem a nyelv ingatlan öntudatossága. Következőleg az e fajta szóférczelés idegen a magyar nyelv szellemétől.

Mind azon által a magyarban is vannak oly önállótlanak látszó név- és ige-gyökök, melyek valaha értelmes szók

lehettek, a melyek ma már önállóan, függetlenségben többé nem élnek, hanem még tisztán kiérezhető képzőkkel ellátva világosan tanuskodnak egykori önállóságukról. Ilyenek pl. *fesz-es*, *nyit-ja*, *terj-es* (a szélesmagasra rakott szénás-szeker Háromszéken), *telj-ebb* és *telj-es*, *un-os* (régí iskolai versben), *dim-os* (de ez aligha nem az oláh *dimnu* átmagyarulása), *pir-os* stb. Azért nézetem szerint jó a *fesz-erő*, *terjméret*, *teljhatalom*, *pirfolt*, *félegmű* (*féleges-ből*) stb. Szintoly eléggé kiérezhető igebeli tőalakok az *aszt* *eszt* végzetűek, pl. *vigaszt*, *éleszt*; azért a székely népnyelvben meglevő *permesztüz* és *éleszt-mag* analogiájára helyesen képezték íróink a *vigaszszo-t*.

Minthogy megvan a népnyelvben a *fecstej*, *csurviz* (csupa csurviz lettem), tehát ezeket követve, azt tartom, megállhat a *berzerő*, *durrgyapot*, *tapkerék* vagy *tapstapskerék* stb. Vannak még névszók a népnyelvben utótagúl használatosak, milyen, teszem, az *ágylep* (Gyergyófuszékbén, megvan B. Szabó Dávidnál is); már miért ne lehetne, kérdem, ha alkalmazása kellett volna, e szót abrosznemű szövekre is értetni, s *lepszöveget* v. *székelyesen lepszötemény* összetett szót alkotni?

A mint láttuk tehát, vannak nyelvünkben ma már önállóan szókkal való összetételek; de a felhajlítható példák száma nem valami nagyra rúg, s ezek közül is egy rész végelemzésében összerántást tüntet föl. Épen ez okból tehát, minthogy oly csekély mennyiségben vannak, minthogy némelyikének alkotó részei s keletkezéssüknek processusa még földerítésre várnak, nagyon csínján s ovatosan kell bánni velük; mert különben könnyen megesik, mint az irodalomba becsempészett, félszegül alkotott szók nagy száma bizonyítja, hogy homályos, részeiben megfejtetlen analogiára építve, egészséges, életre való szók helyett csenevész nyomorékokat alkotunk. Azért kétes esetekben tartsuk függőben ítéletünket, s ajánlatunk megtételét halaszszuk akkorára, mikor a kutató nyelvtudomány megállapításai eloszlatják kétségünket s javaslatunk megtételére biztos útmutatással szolgálhatnak.

Záradékul s egyszersmind pótlékul a Nyelvőr I. kötetének 362. lapján közöltem két-tagú kapcsoló *sem—sem* szerepléséhez nye.vünkben, álljanak itt e színe-javából való magyaros mondatok.

Se eleje se veleje.	Se vége se hossza.
Se oka se foka.	Se kelete se kellete.
Se füle se farka.	Se sova se borsá.
Se üze se büze.	Se hire se pora.
Se hime se háma.	Se ideje se helye.
Se neve se neme.	Se szere se száma.
Se színe se fonája.	Se hete se hava.

LŐRINCZ KÁROLY.

BIRTOKOS ÖSSZETÉTELEK BIRTOKRAGOKKAL.

Birtokos összetételek (possessiv-composita) az oly összetett szók, melyeknek alkotó részei birtokos viszonyban állanak egymáshoz, pl. fejtető, lábszár, szívfájdalom. Mindig az alapszó birtoka a határozó szónak: a tető a fejé, a fájdalom a szívé. Világos, hogy ilyen összetételek egy-egy birtokos szerkezetnek helyettesül, rövidítésül tekintendők: fejtető = fej teteje, szívfájdalom = szív fájdalma. És századunk elején találunk még ilyen teljes szerkezeteket: a g o n d o l k o z á s m ó g g y a sokféle.

Ilyen összetételeknek birtokos ragozásában nagy ingadozás mutatkozik legjobb íróinknál is, hát még folyóiratainkban. A NagySzótárban (NSz) is ilyen határozatlan szabályt (?) találunk: „Fejtető: személyes ragozásban fejemteteje, fejedteteje, fejeteteje; ritkábban: fejtetöm, fejtetőd, fejteteje.” Ideje volna már e pontban is megállapodásra jutnunk, mert az ebbeli helytelen szólás igazán nagyon sérti a nyelvérzékes ember fülét.

A magyarban lehetetlen ilyen szerkezet: Schillers *verschwörung des Fiesco*, *meine agentur des Anker* stb. És ez nem észjárásbeli különbségnek az okozata, ezt nyelvünk természetete hozza magával. Németben a birtokos viszonya birtokoson van jelölve (*licht des tages*), azért lehetséges oly szerkezet, melyben azon birtok több birtokosnak van tulajdonítva. De lehetetlen a magyarban, mert itt a birtokot jelentő szó kapja a birtokos ragot, s ha két külön birtokosa volna, két külön ragott kellene kapni; ha pl. e két kifejezést Vörösmarty és Zalán futása birtokos viszonyba akarjuk helyezni, azt kellene mondanunk: Vör. Zalán futásája, ez pedig képtelenség. (De „Vör. Zalán futása” nem

tünteti föl a birtokos viszonyt, tehát más szerkezettel kell kifejeznünk: Z. futása Vörösmartytól.)

Épen ilyen képtelenség azt mondanunk: fejtetõm; mert ámbár itt kétszeres ragozás nincs, a nép nyelve (a legfőbb tekintély) ilyen alakot nem ismer. A nép azt mondja: benõtt a fejelágya; ha a fejed terejére is állsz; száradjon el a kezéd szára; eltörte a lába szárát stb.

Nagyon természetes. Az észjárás-ban a járás mindig az észé, sohse másé; nem helyes hát az ilyen, a melyet minden nap olvasunk: furcsa észjárásuk van (e h. furcsa az eszük járása), de helyes: „Esze járásának prókátori kanyarodásait...” (Borsszemjankó). Helytelen: „Lulu születésnapja” helyes: „Vilmos cs. születése napját nem lehetett ovációk tárgyává tenni. E születés-nap...” (Hon). — Helytelen példa a N. Szban: „Ez saját elmeszüleményem” (e. h. elmém szüleménye); helyes (u. o.): „Vkit neve napján megköszönteni”. — Helytelenek: Megüti a falusi atyafinak földobját (e h. füle dobját; Vas Gereben, Garasos Ariszt.); — „De, oh vidék! Viránymezõid mint ragyognak” (e h. virányod mezõi; Bajza); — „Szívfájdalmában földre roskad Az anya eszméletlenül” (e. h. szíve fájdalmában; Vida J. Az anya, románcz); — „Hogy szívverésem tétovázni érzem” (e h. hogy szûm verését...; Dóczy L. A csók) stb.

Azt mondjuk: szemügyre venni vmit; a napokban olvastam valahol: „arra fordította szeme ügyét” és így van jól! Baróti Szabó Dávid is mondja „szeme ügyében van.” Azt mondják Erdélyben „kézügyön tartani vkit” (Krizsa); és jól mondjuk valamennyien: nincsen kezem ügyében; így: „nincsen fülünk ügyében” (Budeniz, Nyelvör I.). Mindenki így mondja: hazámfia, hazádfia, hazánkfia stb. — Naptárakban is jobban volna „Ker. János fejvétele” h. fejvétele.

Tehát munkánk bére, és nem munkabérünk; elveszett a pipám szára, és nem pipaszáram; — de mondhatjuk szükség esetén, hogy: pipaszáram már van, de pipát még nem vettem (mert akkor nem beszélhetek „pipám” száráról).

STEINER ZSIGMOND.

PESTI GÁBOR SZÓTÁRA.

(Nomenclatura sex linguarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae, et Germanicae. Lingua autem Hungarica nouiter accessit. Per Gabrielem Pannonium Pesthinum. Viennae MDLXVIII.)

Szókivonat.

1. Idegen szavak.

- Abrosz: ószl. *obrusi* tö-
rülköző.
Ambrus: lat. *Ambrosius*.
ángvilla: lat. *anguilla* (ma
ángolna).
bába: szl. *baba*.
Bernald (Bernát): lat. *Ber-
nardus*.
csésze: ószl. szerb *čaša*.
csatorna: szerb *čatrna*.
csuka: tót *ščuka*, szerb
štuka.
dajka: szl. *dojka*.
deszka: szl. *deska*.
dédes: szl. *děd*.
fige: szl. *fikš*.
gallér: ném. *goller*.
hostya (ostya): lat. *hostia*.
kapálni, kapa: szl. *kopati*.
kapta: szl. *kopito*.
kása: szl. *kaša*.
kelyeh: (kehely; v. ö. kely-
het): ném. *kelch*, *kelich*.
kohnya (konyha): szl. *kuhnja*.
Korlat(?): *Konrad*.
kovács: szl. *kovač*.
kovász: szl. *kvas*.
mészáros: szl. *mesar*.
morkoláb: tót *markráb*
(ném. markgraf).
orgona: oláh *organŭ*.
palást: ószl. *plašt*.
petrizsolyom: (petrezse-
lyem, Dunán túl petrezsi-
rom): lat. *petrosilinum*.
pilis: ószl. *plěši*.
pincze: szl. *pivnica*.
posztó: szl. *postav*.
récze: szl. *rěca*, *raca*.
sáf: lat. *scapha* (ném.
schaufel).
suba: szl. *šuba*.
szakács: szl. *sokač*.
szakál: török *szakal*.
szalma: szl. *slama*.
szappan: szl. *sopun*.
szarka: szl. *sraka*, *svraka*.
széna: szl. *sěno*.
szoknya: szl. *suknja*.
szövétnék (zeuitnek): szl.
světnjak.
takács: szl. *tkač*, szerb
takač.
tégla: lat. *tegula*.
torom (Dunán túl ma is
így): ném. *thurm*, *thurn* (szl.
turen).
udvar: szl. *dvor*.
veder: ószl. *vědro*.
zestra (die nonne): szerb
sestra (schwester).
zsinor: ném. *schnur*.

2. Avult szók és kifejezések.

- ayekok (ágyékok?) die nie-
ren. állat „tárgy, dolog, ény“
értelemben, pl. minden állat
alle dinge; lelkes állat thier.

áll a z ó kinnreif, mentale (lovaknál).

Bécsország Österreich.

borsoló füvek fűszerek.
egyaránt és nem egyaránt való szám numerus simplex et compositus.

égyebétt egyebütt, más-hol.

eladni vermählen (eladó lány).

érzékenység; az öt érzékenység fünf sinne; kikben érzékenység nincsen narren.

félfele félre, seorsum, besonders.

folyó (= futó) der laufer, cursor; folyó követ u. a. gömböld fritelli, küchlein.

házsártos (hasartos) spieler, lusor, giocatore.

hurutani, hurutás tussire, tussis; — ma csak hurut tussis.

illet tapintás, tactus, das greifen.

imádni (intransit. mint a HB-ben) imádkozni: imádj (imagy) érettünk.

Isten kecskéje regenbogen, szivárvány.

kámaszék (kamazek) árnyékszék.

kegyetlen fejedelem tyrannus, wüterich.

kegyig (kegyg) pedig.

kell: nekem kell es gefällt mir, mihi placet; nem kell non placet, displicet; sironom kell nekem es schickt sich mir wol zu weinen, convey-

nit mihi ut plangam: tehát kell itt a. m. tetszik, illik (v. ö. kellemes, kellettlen); ellenben szükség felkelned necessarium est. ut...

kerengő kreuzgang, ambitus (a kolostorokban).

köláb seule, columna.

körakó mauer, köműves.

lábnyom die solen, talp; itt van az összefüggés nyom „premit“, és nyom „vestigium“ között.

lábhossza die zehen, lábujjak.

lengyel heggedü die geige. miesek (mýesek) artifices.

négely (ma légely rövid dongákból álló kulacs): ném. legel?

okstábla bretspiel, ostábla.

pép gemüse, főzelék.

puptenevére denevér.

sonkoly fex, hefe, seprő.

számszerigy (zamazer) gyggy armbrust, balista.

megszegődni convenire, eins werden.

szerzeni tenni: meg kell szerzeni oportet facere.

szügyelő antenna, fürbieg (a lovon).

tanuság studium.

tetem csont; ma csak ezen kifejezésben; a halottnak tetemei = csontjai.

togya (?) regen, pluvia.

tova: fordulj tova kehr dich um, amarra, el.

vigaszik sanatur, gyógyul; vigaszt sanat, gyógyít.

3. Avult szóalakok.

álcs (alch) ács.
 harmic harminc.
 gyortya (idegen?) gyertya.
 gyeheš (dühös, Göcs. döhös)
 rabisus, wütig.

hevi warm, hő; nevi na-
 men, név; — heviség (heü-
 seg); — szivi herz.

hosszattába nach der
 länge, hosszába.

huszonkettődik.

innya, alunnya, sirnya
 (Dunán túl most is gyakran így)
 inni stb.

lepező dunna (dunna,
 dunya: szl. duhna, dunja).

mevetni nevetni.
 mik mink, mi: ne wigi mi-
 ket kesertetbe.

szellet: gonoz zellet
 spiritus malignus.

szemöldetek szemöldö-
 kök.

szöviny (zewÿn) der zaun
 sövény.

valahul valahol — valahun.

varrani (mert eredetileg
 vargani; v. ö. varga, és
 Budenz, Szóegyezések és NyK.
 III. 471. l.).

vétet (vetet) debitum, schuld.

4. Egyéb figyelemreméltó szavak, ragok stb.

eledel.

emelcső (emelchew)
 schlagbruck, felvonó hid.

éktelen (eegtelen) unge-
 stalt, deformis.

érdem verdienst, meritum.

fogoly captivus.

fogoly perdix, rephun.

jövedelem „die rendt“.

lepel suppellicium, poinson.

lovagok equites, die ritter;
 lovaglás.

magtartó hely, buza-
 tartó ház.

nehezék uncia.

oklevél.

-onk: vagy onk, voltonk.

személy persona.

-szer: háromszer, hat-
 szer.

szerszám eszköz.

szerződés.

tanítvány.

támasz pfeiler.

tisztartó officialis; ma
 „hivatalnok.“

vigaság.

Pesti Gábor meglehetősen ön-
 állósággal fordítja a más nyelv-
 vekbeli kifejezéseket. Csak pár
 példát rá.

In praesentia nostrum om-
 nium: szemtől szembe mi
 előttünk.

Lass mich sorgen: én gon-
 dom az.

Die zeit ist noch nicht hin:
 még el nem multa idejét.

Quae est inconvenientia
 vestra? Mit különböztök
 (különböztök) ti?

Gott helf' euch: Isten se-
 gítsen meg.

Ich acht's nicht: nem gon-
 dolok vele.

Otiatus est per totum diem: volna megruháztad volna ma-
mind nap estig hivolk o- gadat vele.
dott. Sequere consilium meum:

— Tíz forintot vesztettem hallgass hozzám, stb.
játszva. — Te károd. Jobb volt

STEINER ZSIGMOND.

A MAGYAR NYELV

A hírlapokban.

A Nyelvőr hatodik füzetének e rovatában a Reform magyarsága kerülén bírálat alá, az ottan tett megjegyzések s észrevételek ellenében a Reform t. szerkesztője a következő levelet intézte hozzánk.

„Tisztelt szerkesztő úr! A „Nyelvőr“ VI. füzetében „A magyar nyelv a folyóiratokban“ című cikkben a „Reform“ némely hibája került megrovás alá. Tóth József, a rovás kezelője, hogy kifogásait egy kiválóképen csattanóssal fejezze be, így ír: „A sok közül csak egy csodabogarat még a 116. számból: „De *miután* pontos engedelmességgel tartozunk a törvénszabta rendele-
leteknek, már is elrendeltük, hogy anyakönyveink *azonnali* le-
másolása foganatba vétessék, de azok *csak 1836 óta rendszeren*
vezettetvén, csak ez időtől fogva az illető másolatokkal szol-
gálhatunk.“

És ez idézethez a következő megjegyzés van csatolva. „Az ilyesminek közlése már nem gondatlanság többé, hanem lelkiismeretlenség. Ha ujságíróink egy részének az a cél lebeg szemük előtt, hogy egy új, zagyvalék nyelvet teremtsenek számunkra, akkor ugyan jó úton haladnak előre. Csak azután meg ne sokalja végre közönségünk a mint már nem egy elégtelen nyilatkozatot hallottunk is. A boszu némelyikére nézve nagyon érzékeny találna lenni.“

T. szerkesztő úr! Önnek meg kell engednie, hogy e súlyos vád ellen megvédhessem magamat ott, a hol ellenünk emelték.

Hogy egy napi lap nem lehet Vörösmarty vagy Arany nyelvén írva, az bizonyos; hogy a legjobb magyarságtól napi lapjaink nyelve igen távol van, az is bizonyos; hogy teljesen hibátlan nem lesz e nyelv soha sem, azt hiszem, nem lesz hibátlan még akkor sem, mikor esetleg minden magyar akademikus is jól fog magyarul tudni, mely esettől ma még nagyon távol vagyunk.

A magyar újság íróinak egy igen nagy akadályja van abban, hogy jól tudjon magyarul írni, s Ön is, t. szerkesztő úr, találhat módot meggyőződni arról, hogy az is, a ki egészen ép magyar-

ságot vitt magával valamely szerkesztőségbe, hova hamarabb fölcserélte a maga tisztaságát a mi bábeli zavarunkkal.

Okai e szomorú tüneménynek: 1) Nyelvünk kűszködő állapota. A „Nyelvőr” maga sincs még sokkal tisztában, pedig föladata, hogy kisűsse azt, a mi helyes. 2) A munka gyorsasága. 3) A források idegen volta. A lapnak jó részét németből, egy kicsit francziából, egy kicsit angolból: ez a mi mindennapi munkánk. Vegye hozzá, hogy kiválóbb munkásaink mind töltöttek többkevesebb időt külső országban, keresztül mentek a német államtudományi, nemzetgazdasági stb. irodalmon, állandóan kénytelenek a külföldi politikai, pénzügyi stb. munkákat olvasni. Hova lesz e mellett a nyelv tisztasága? Hogy ne tompulna el a gyöngédebb érzék különösen a szórend iránt? Megemlítem-e, hogy vannak köztünk munkások, a kik a Bachkkorszakban idegen nevelésben részesültek s most újra tanulták elfelejtett anyanyelvüket. Említsem-e, hogy minden újabb jelenség, új fölfedezés a hírlapokból terjed el, a hírlapírók veszik idegen forrásból s fordítják s gyártják jól-rosszul az új elnevezést az eredeti befolyása alatt? S mind ezen munkára rövid huszonnégyszáz órának néhány órája áll rendelkezésükre.

S ha még csak ez lenne, ha csak az volna a rossz, a mi idegen forrásokból a sajtó napi munkásai által készül. De méltóztassék az eredetit olvasnia. Vegye apróra honatyáink beszédeit, akadémikusaink felolvasásait, a kiknek módjában áll jól meghányolni, napokig csiszolni s javítani, a mit közre akarnak bocsájtani. Nem ugyan az a bábeli zagyvalék-e az is? Avagy a mi hibát a Nyelvőr idézett füzet a Reformból kiszedeget, nem nagyobb részt egy kitűnő akadémikusunk munkájából van-e szedve, mely a Reform tárczájában látott napvilágot?

Mind ebből azonban nem az következik, hogy a Nyelvőr hagyja abba a hibák üldözését, hanem az, hogy helyesebb rendszert kövessen működésében. Ne esetlegességeket bántalmazzon hanem iparkodjék generalizálni a hibákat s forrásukat fölismervén, hagyjon föl a meddő gáncsoskodással és vegye apróra a hírlapokban általánosan található s a gyakori használat által szinte szentesített idegenszerűségeket. Vannak szók, vannak egész frázisok, melyeket szívesen oda adunk jókért, magyarabbakért, csak kapjunk; de a gáncs, mely azért ér bennünket, hogy egy akadémikus nyelvét nem ellenőriztük eléggé, vagy hogy valamely gyöngébb magyar munkatársunk cikkében, mely este 10 órakor készült s éjfél után már nyomtatásban volt, itt-ott korrigálatlan maradt: az ily gáncs bosszant, de nem javít.

A mi pedig végül a soraim elején idézett kifogást s a hozzá csatolt megjegyzést illeti, az valóban igazságtalan. Mert az vol-

taképen nem egyéb, mint a pesti izraelita hitközség által 1861-ben adott nyilatkozatból vett idézet. A Reformban szóról szóra ez áll: „A lelkipásztorok és az izraelita hitközség a hiány pótlására felszólíttatván, az utóbbi 1861. márczius 10-én így nyilatkozott”: s itt következik idéző jelek között a fentebb leírt s a Nyelvőr által gáncsolt mondat.

Ezért vagyunk mi már „nem is gondatlanok, hanem lelkiismeretlenek” s ezért figyelmeztetnek bennünket, hogy a közönség megboszúlhatja magát.

Hogy az ily eljárás méltatlanság, azt a szerkesztő úr át fogja látni, s annál inkább imputálható, mert az illető cikkíró úr nem 24 óra alatt ír egy-egy egész újságot tele mint mi, sőt ezen rövid 16 soros cikkekcskéjére is az anyag ez idei április 28-kától fogva a kezében volt, akkor jelenvén meg a Reform illető száma.

Kitünő tisztelettel.

Rákosi Jenő, a Reform szerkesztője.

E sorokra nézve három észrevételünk van.

Az első azon tételre vonatkozik, mely rövidre szabva így hangzik: Az újságírók kevésbbé korrekt magyarságát mentik nyelvünk küzködő állapota, a munka gyorsasága s a források idegen volta. E mentségül felhozott okok közül az első (nyelvünk rendezetlen állapota) teljesen tudjuk méltányolni, s e miatt, ha csak ki nem kerülte figyelmünket, a Nyelvőrben senkit sem ért megrovás. Egész seregét idézhetnők a korcs szóknak és kifejezéseknek, a melyekkel naponként találkozunk majd az egyik, majd a másik hirlapban, de minthogy hibás voltuk a Nyelvőrben még eddig kimutatva nem volt, a helyreigazításra nem éreztük magunkat feljogosítva, s hallgatással mellőztük. A másik két pontra nézve pedig nem felelhetünk mást, mint azt a mit már egy ízben (Nyelvőr. I. 143.) mondtunk, s a mit most újra ismételünk. „A napi sajtó munkásai azt hozzák föl mentségükre, hogy gyorsan kell dolgozniok s minden aprósáért nem érdemelnek megrovást. Erre három megjegyzésünk van. 1-ör. Nézzék meg az angol, francia s német lapokat; úgy hiszszük, azok is csak gyorsan dolgoznak, s mégis nagyobb részt hibátlanok. 2-ör. Ha mi a magyar hirlapirodalomnak minden apró botlását fel akarnók sorolni, akkor a Nyelvőrnek naponként legalább tíz ívnyi tartalommal kellene megjelenie. 3-ör. Az orvos, a mint mi tudjuk, a lábtörés vagy más efféle baj gyógyításánál nincs semmi tekintettel arra, hogy a beteg véletlenül, meglökés következtében vagy szándékosan törte-e ki a lábát; hanem első dolga az, hogy megorvosolja; mert hát hiába, mind a három esetben is csak törés annak a vége.” Ezt csak azon esetben fogadhatnók el mentségnek, ha nekünk valaki kimutatná, hogy a szándéktalanul elkövetett hiba

nem terjed el, vagy hogy nem oly gyorsan terjed el mint a szándékos helytelenség.

Második megjegyzésünk azon passusra vonatkozik, mely azt mondja, hogy a megrovott helyek nagy része egy kitűnő akademikusunk munkájából van szedve. Megengedjük; de másutt, a külföldet értjük, vagy nem közlik az ilyen hibával telt cikket, vagy ha közlik, megjavítják.

Harmadszor, az erősebb megrovásnak azért engedtünk helyet, mert a nem egyszer ismétlődő jelenségek azon meggyőződést keltették bennünk, hogy újságíróink egy része — mert nem csak a Reformnak szóltunk, a melyről különben be kell vallanunk s örömmel is teszszük, hogy egyes cikkei tiszta, néha zamatos magyarsággal vannak írva — mondom, hogy újságíróink egy része nyelvünk épségével egyáltalában nem törődik, s mint ha csak szándékosan dolgoznék megrontásán. Többször megrótt világosan kimutatott hibák, olyanok, melyeket évek óta, jóval régebben, mintsem a Nyelvőr megjelent, egyre ostoroznak, s melyeket mi is ismételten kárhoztattunk, ép oly divatosak, ép oly mindennapiak némely cikkekből, mint ha minden leírt betű, mely kiírtásukat vette célba, egy-egy apostollá nőtte volna ki magát, s kitartásra, állhatatosságra buzdítaná az illetőket.

A ki netán kétkednék ez állításunkban, annak bármikor egész rakás bizonyítékkal szolgálunk.

Záradékként még azt akarjuk mondani, hogy valamint eddig, úgy jövőre is elengedhetetlen kötelességünknek tartjuk a napi sajtót kiváló figyelemben részesíteni, mert benne látjuk a bajnak fő forrását. A hirlapok napi szükséggé váltak, olvassa minden ember, a ki csak ért az olvasáshoz; a naponként, újra meg újra ismételt használat pedig, ha kezdetben még oly fonáknak tetszik is, idővel megszokottá, járatossá válik. Nekünk pedig épen egyik kiváló tisztünk azt megakadályozni, hogy ez meg ne történjék.

SZARVAS GÁBOR.

EGYVELEG.

(Még egyszer a *ficz* s a *zárt é.*) Höke Lajos, a kit helytelen szógyártásáért megróttunk, mint mondja „ez okadatlan hatalomszó ellenében a közönség előtt (a Fővárosi Lapok 104. számában)” ellenővását nyilvánítja. Azt gondolta, úgymond, hogy a szokás, mely a „hátrányt, nokokat, nőköt” elfogadta, elfogadhatja az angol „sport” helyébe az egyszerű „*ficz*”-et is, melynek eredetijét és származékaiban virágzó magyarságát (a) nyelvőrmester úr (már t. i. mi) sem tagadhatja. Végül pedig hozzácsatolja, hogy hát ajánlata nem is volt komoly, „tréfásan ajánlotta”.

Kezdjük mindjárt az utolsóval, hogy t. i. tréfából ajánlotta. Elfogadva, de meg nem engedve, mert az idéztük föntebbi sorok is ez állítása ellen szólnak, hogy valóban úgy áll a dolog, még akkor sem menthetjük őt egészen. Intő például szolgálhattott volna neki Nagy Ignác esete, a ki, hogy szemük elé tárja a szófaragóknak idétlen gyártmányaikat, elriasztásul maga is koholt néhány ily szörnyeteget. S mit ért el vele? Azt hogy felkapták, divatosakká lettek, s hogy ime Hőke Lajos hivatkozik rájuk mint helyes analogiákra. Vagy az *újdondás* nem széltiben használt szó-e már? Pedig ismeretes, hogy egyik humoristánk gúnyból alkalmazta először bizonyos emberekre, a kiknek működésével nem lehetett megelégedve. A „hátrány s nokok“-ra való hivatkozása pedig szikrányival sem ér többet a tolvaj abbeli mentségénél, hogy hát mások rabolnak. „Mi azt gondoltuk, mondja tovább *fic*-cze védelmére, hogy valamint a hasonló származékaiktól elvont *tan*, *csend*, *kecs*, stb., a *fic* is becsülettel megállhat a többi egytagú szók sorában.“ Épen ez a pont az, a mely ellen megrovásunkat intéztük. Ma Hőke Lajos a *fic*-et vonja le; holnap jön Péter Pál s a *dics* (*dics*ő) analogiára levonja a *tet* (*tet*ő), *mez* (*mez*ő), *feny* (*feny*ő) „becsülettel megállható“ egy tagú szókat; erre holnapután talán eléáll, — ugyan ki is tilthatná meg neki, talán a nyelvörmeister? — Sima Soma, s a *gyök* (*gyökér*) hasonlóságára elvonja a *keny* (*kenyér*), *teny* (*tenyér*), *szek* (*szekér*), *bab* (*babér*), *eg* (*egér*) „becsülettel megállható“ egy tagú szókat. S így tovább. Helyeselné-e ezt Hőke úr? S ha, a mint meg vagyunk győződve, csakugyan nem helyeselné, emelhetne-e e szót e féktelen visszaélés ellen? Nem. Ha csak ki nem akarná tenni magát annak, hogy az illetők saját puskáját fordítsák ellene. — A mi a zárt *é*-re való megjegyzését illeti, hogy némely vidéken helyette *ö*-t mondanak, az nem volt titok előttünk sem; második állításával azonban, hogy ez szabatosabb az *é*-nél, nagyon is túl lőtt a célon. Egyik olyan jó mint a másik; mind a kettő a zárt *o*-nak magas hangú párja s némelyik szóban az irodalom is fölváltva használja: jelél jelöl, p é r p ö r, f é l f ö l, stb. Azt, hogy az *é*-nek vagy *ö*-nek adjunk-e elsőséget, dekretálni nem lehet; erre nézve az életet kell elismernünk útmutatónknak, a mely idővel a szétágazót egyesíti, a részbelit általánosítja, mint ezt némely ide tartozó szónál már majdnem végre is hajtotta: dé á k, f é r t á l y, g e s z t é n y e, b é r é t v a, d é s z k a, h é r v a d stb. még az *ö*-s vidékeken is; ellenben: v ö r ö s, p ö r n y e, c s ü t ö r t ö k, h ö m p ö l y ö g stb. az *é*-vel beszélő tájakon is.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hetési.

A Kis Gyurku Miklusiknak a gyerökik a Gyancsi id vót, mas gyött még Tallyánországo bu, — de kinyóata magát: ugyant és leginy án. Uttyába mégnézött bennünket. Miáncst békoppant, mingyá láttom, hogy a Kis Gyurku Miklusiknak a Gyancsiik.

Hát bennetöket ném látogatot még a rossz szöröncse? — a mi disznainkak vótak, mind edöglöttek; valami rossz nyavala gyött ráik. De hal-lögyön, maj lösznek malacczainkak, maj ha főnyönek, maj gyobbaban mégésterázsálluk.

Ucczu fenyre a dérága! — de csak kikent kje; ugy áll án a bajcza, mind a véllásunk szorva. Há készüt kje? — talán csak a hégyre, mékkostánya a szöllu leit? — gondolok égyet, aután osztán öggyüt möjögessünk: kettünek könnyebbebb lesz a gyárás. Gyó lesz ékkis gulásos, még hozzá a piros — a zöt akus, ami éf fábo van kjenná.

Émént a szógám máshá, ecsóaták tülem, pejg immá mas három esztendün vót nálunk — mét hát embörre talát án! Sokke csekillebb füzetisre mént e: csak husz sány forintya van, még éb bocskorgya gyár.

Szégín embörnek szégín a sorsa, mét asztat még a zág és huzza.

Id van a vetet üdü, a tinaidak gyó husba vannak, ait add áti ép pár napra; a tinaimak — mellésleg légyén mondva — naon görbik, ném birgyák e a mukát maguk; segitesszi valamit a zökreidekke.

Né, hosz szómme né vécscek — majném ekámpicsorodott a szám (= szavaimban hibáztam); ij-járok né: szöll igazat, bétörík a fejed; mas bizé naon naot hibáztom.

Mégégyesütek és kjeték, ait né állun-kje még (= ha megégyeztek is kendtek, azért ne állja meg, t. i. az egyességet), métten hóttáig és sirattya kje.

Gyobbabb a böcsölletés uton marannya, hosz szó né érgye a zembört!

Kászulugygyá immá fő, a marháidak éhön vannak; nézz a dógodho — né pehégy! — mét dobok égyet.

Csataráznak a baromfélík, gyele a rossz üdünek (= lármáznak a baromfiak, rossz időt jelent).

(Dobronak.)

FATÉR JÓZSEF.

Örségi párbeszéd.

— Jó regget aggyon Isten Börzse néne, hát mit dógoznak?

— Hát lént akarunk nyőnyi, ides gyerékém, ha az idü még nem veti magát (meg nem változik); más nap is (tegnapelőtt) évótunk, de akkor is fébe kellött hannyi, métt hogy lám az a kis harmat akkor esétt, ollan p ö r ö n t y ö s (harmatos) vót, egisz térdig l o h o n c z o s létt az embér.

— Mégnýött jó a lénnyék Börzse néne?

— Dehogy nyött, ollan kurta, hogy a tiluba se ér kérésztü, de azétt még sé hatyhattyá ben az embér; ék kis kóccza csak lész, legalább sáturnak (ponyvának) vaj mi csak jó lész. Az idin nekém ollan keves fonyu-szérém van, én nem tom mi csinálók ezekke a főrfi gyerékékke, — ezek annyi ruhát észaggatnak, az ördög sé győzi még fejár ruhájje métt éccerre is négy-öt vetet egy öltözet t. i. ing, gatyá és kötény) ké nekik, peig a tavaszi lenyém sé sokat ért, a szálát a rogya elütöttö, a bugájo még mind ényi-lott; métt hogy ollan késüssén vót vetfé, hát éppen mag-csöpletbe kellét nyőnyi, peig ollankor legtöbb dóga van az embérnek.

— Hát métt nem hitak engém segitenyi? akkor rá értem vóna.

— Nem hitunk sénkit, neki állottunk égy este, hódvilággé kinyöttök, — a főrfiek is segítettek annyit, hogy górdin (kordén) haza horták, még el is dérgáták (a len gubáját letisztítani) mire hajná létt, csak az elásztotás kerüt magamra, de nagy köserven (nagy nehezen) tuttam lénymnyi a lényásztotú tóba, egiszen lé-apatt a viz, csak a sárgyo vót; ha több létt vóna, bele se tuttam vóna tónyi (étónyi = eláztatni).

— Hát hány szász marok (marok = kévécske) vót?

— Csak valami hetetfél, hanem amugy jó nagy markok vótak, valami öt mérist talán szöheték belüllö.

— Millen ásupra (motolla; ugyis mondják m a t u l a. Tsz. áspa áspó) szok maga áspunyi, Börzse néne?

— Réffésre a vékonyát, a tellesebbet még nagy ásupra.

— Hát hányig olvas maga Börzse néne?

— Négyven igit (egy ige három szál fonál) számittok egy kötetbe; de ollan pusztá a rokkám is, aszt is kiéne venynyi, métt hijábo, hitfán rokkán ném léhet böcsöletes fonalat fonnyi; a fajzam is ollan avétt, peig ugy akartam, hogy magam szőjöm még, a mi kis fonalam lész; ez a zembér a mutt télén mindig bisztattott, hogy csinyátat égy uj fajzat, de csak émaratt, — talán a fájján még a madarak fütünek, „az igiret szép szó, ha még aggyák igen jó.“

— Hát a fonalat ő hogyan szoktya fejárítnyi?

— Hát én csak ésszüvárom mind, akkor hammassan (mert meghamuzza = lugozza) férakom, ugy párom egy nap, akkor kűrázom, asztán addig párom (párolom, szapulom), még fejrém nēm lész; akkor ugy gombolítom még; a vonyujjē (vonyu: gombolyító cséve, cső kilyukasztott bodzafából) jó még huzom, hogy a ki el akar szakannyi, hát jobb ha gombolítun szakad ē, mind a fajzon.

— Ejnyē de itt felettem magam én is, maj székēt hoznak utánnam; ēhagyom én magokat, hát Isten velék!

SIPOS ESZTL.

T á j s z ó k.

N a g y k u n s á g i a k.

Benfüles: bejáratos valamely házhoz s ennek apróbb viszonyait is tudja.

Bereccsent: erősen befűti a kemenczét, recsegésig.

Bezsenál: zsebengve beszél.

Csajbók os: eszelős. V. ö. Tsz. csajbos, csajbutag.

Dinogál: borozva mulatozik. V. ö. dinom dánom.

Elsibiklé ro z: apróságot ellop.

Elszellent: 1) éles késsel elvág; 2) szelet bocsát.

Farda: ferde. Leginkább a dinnyéről mondják, ha az valamely oldalán laposan maradt, nem gömbölyödött meg. Mondják még: „f. csupor, f. korsó.”

Fellakik: jól lakik. V. ö. Tsz. méglakott.

Felreccsen: a sár keményen megfagy.

Felvaczáhol: a fekvésből nagy unszolással felkölt.

Féltürkű: félbolond, eszelős. V. ö. NSz. türök, türköl.

Foglyos: jó felfogású; „f. eszű.”

Főzgörél: főzéssel sok időt eltölt.

Galizs: börtön.

Garambódál: nem a dologhoz szól; a komoly kérdésre is tréfásan felel.

Gönyi: göndör hajú.

Gözü: apródonkint összehord, mint a gözü, leginkább lopva.

Habók: szeszély, hóbort. Innen: habókás.

Habókol a ló, midőn meleg időben fejét fel és alá lógatja.

Ha óta, ha ótátul fogva: mi óta?

Hilintóka: hinta.

Kalógya: ki összevissza, rendetlenül beszél, kalógyál.

Kardalésza: kósza, kóbori. — Kardalészára van. Tsz.

Kenőlík: kenőcs, kenedék.

K ö s z k ö p ü k ö d i k : hivatlanul beleavatkozik, bele ártja magát. V. ö. Tsz. küszküptü.

Kukora: 1. görbe, kajla, pl. k. bajusz, k. szarvu tehén ; 2. az állatoknak apraja, hitványa ; p. o. eladtam a disznót mind egy kukora fiáig. Nincs egy kukora fia se. V. ö. Tsz. kukori, kukorodni.

Kur is gál : megjavít (korrigál).

Lecsepp : nagyon kicsin valami ; p. egy lecsepp liszt.

L egy ü r k ö l : 1) birkozva földre nyom. Tsz. legyúrom.

2) „Az utolsó falatot már alig birta legyürkölni“ : lenyelni.

Les ó z : ütéssel földre terít.

Libi go ga : játszó készület neve ; közepén megtámasztott gerenda, melynek mind két végére egy-egy gyermek ül s azon fel és le libegtetik magukat. Tsz. lipinkázni, liponka, libikóka.

Meg fel h ö z ni : aggódásba esni, megijedni.

Meg h ü t ő z i k : kedve, bizalma csökken valaki vagy valami iránt.

Meg k ö t ő s z k ö d i k : nagyon jól lakik.

Meg sz u s s z a n : megneheztel.

Meg ta ra b ő b ál : föbe ver, vagy megczibál.

Nyoma dí k : a szikkadni kezdő sárban hagyott ember nyom.

Össze h ö r b ö l : összeharagszik barátjával vagy közel ösmerőseivel.

Povedál : fecseg.

Pustol : a hó, midőn a szél hordja (v. ö. ném. pusten, pustror.)

Réázik : danol, de nem a verset, csak a dallamot mondja reá.

Rédikál : beszélget.

Rö h e n c s : ki gyakran nevet, röhög, vagy kell vagy sem.

Sallang ó : a szekérnél az a vas pálcza, mely az oldalt és felhérczet összetartja.

Sappog : nesz nélkül, leskelődve megy.

Senye, vagy sunya : bal kezét használó.

Sitli : rövid látású.

Som : út. Mindig ezen határozók kíséretében : ide, oda ; pl. Majd oda somok ; jól ide somott ; somj oda neki !

Szamu klál : a munka idejét ácsorgással tölti.

Szemes : az állatoknak, gyümölcsnek szépe, nagyja. Szemes dinnyék.

Tere ficsél : haszontalanságokat beszél, Tsz. tereferéz, terécsel.

Tüzni - fokozni: nagyon tudakozódni, kérdezősködni.
Tüсли: gyakran látogat valakit, barátkozik vele. „Nagyon tüслиk egymást.”

Vekeng: lármázva beszél.

Virtelig az épület végén az a falrakás, melyen a szelemen két vége nyugszik.

Zsaviczál: kérdésekkel zaklat, vallat valamely bűntény után. SZABÓ IMRE.

Hétfalusi csángó szók.

Alit: alajt, sejt, képzel (így, s nem alajt, pedig valamelyikében a hétfalunak a jésítés divik). Tsz.

Általkölt l. Költ.

Ázaszt: áztat.

Bakonta: erdőlő szánka (?).

Behuzul: l. Huzul.

Bekölt: beszállit, behord t. i. fát az erdőről.

Csillaszt: csillapit.

Csoszó: Csusztató szántalp, t. i. hegymeredeken.

Csügget: ölelget szerelmeskedve, gyűgyölögve, gyöngyölődve.

Csüggyölödni: szerelmesen ölekezni — ketten. Maros-széken: gyöngyölödni.

Czép: csipkéded pittye v. biggye a papucsnek sarka fölött.

Czépénke: csipkés fodrozat ruhán.

Czürmöl: szépelegve simogat, hizelegve czirógat. Innen: Czürmölődik.

Elhuzul l. Huzul.

Elmutál: elhalaszt — máskorra.

Érül: ér, érülködik; hozzá, bele érül.

Féléngül: felenged, olvad.

Félfövül l. Fövül.

Félfonul l. Fonul.

Formázik hozzá: formájában hozzá hasonlít.

Fonul: fonódik; fel, összefonul.

Fövül: fövődik, föl; fél, megfövül.

Huzul: huzódik; be, el, ki, összehuzul (Désen is).

Kajcsint: kacsint, kancsian tekint, kancsalogva néz.

Kihuzul l. Huzul.

Kikölt l. Költ.

Kiközöl: kieszközöl — büntetés elengedését.

Kitakarul: kibonyolul, kitakaródik.

Költ: szállit, hord — egyik helyről a másikra; be, ki, általkölt.

L o h a m i k: lohad, lohul. A lohul szót udvarhelyszéki embertől hallottam ily szóllással: azóta sok idő lohult el.

Mégfövvül l. Fövvül.

Mutaszt: mutat — kézzel tartva valamit. Tsz.

Összehuzul l. Huzul.

Összefonul l. Fonul.

Szégélye: szegelet, zugoly.

Szüksős: szükséges.

Zselyp: hant, homp — a sirdombon.

Zselypel: hantol.

Ezen csángó szókat egy hétfalusi írástudatlan favágótól hallogattam 1849-ben. Bár találkoznék ott valaki, ki ezt a hétfalusi (valóban 7 külön faluban lakó) u. n. csángók tájbeszédét tanulmányozná és ismertetné.

Hétfalusi szókat még Hunfalvy Pál ur közölt egy hétfalusi ifjútól a Magyar Nyelvészetnek 1860-ik évi folyamában.

LÖRINCZ KÁROLY.

Régi pohárköszöntések.

1.

Egy ordas farkas marta tarka barka sárga tehén borjának bőrében kötött könyvből tanuló deák gyermekből lett pap köszönti kigyelmedre ezt a pohár bort azért, hogy a Jakab komám pap kapujában, egy szép kék tarka-barka kappan kakuk azt kódácsolja, hogy egy ludnyak jobb nyak tiz tyuk nyaknál.

2.

Szem szem illik; egy agyban két szem; egy süveg mellé három szál toll; egy szekérbe négy kerék; öt-tek a barátok ha volt mit; hat-tak is ha maradt; illik annak busulni, kinek hét eladó leánya vagyon; nem adnék egy tele palaczkot nyolcz üres palaczkért; illik annak kilencz pohár bort meginni, ki ezeket elő nem tudja számlálni.

3.

Egészséggel barátom, ihatnál mint látom, hátomon zsákom, zsákomban mákom, mákomban rákom, rákom kirágta zsákom, kihullott a mákom, ki szánja károm, szedje fel mákom, varrja be zsákom, ki nem hull mákom.

4.

Könnyítsünk szegény ászokon (csántér fa, gadnár fa, sőt kantár fának is nevezik azon fákat, melyeken a boros hordó szokott feküdni a pinczékben), úgy lehet hogy még azokon, sirba vihet a robon.

Eb az anyja rossz emberének, egy szó úgy mint száz, a ki minket hátunk mögött, nem szemben gyaláz. Olybá tartom rossz embernek reám szóllását, mint gubás ebnek az ugatását. Hadd durrogjon haszontalanul, engem sem hágy én istenem gyámoltalanul. Ökör iszik kelve, ember fogadásért.

RUEHIETL MIKLÓS.

Gyermek-versikék.

1. Éméntem én a vásárra, fé pinzzê,
Ottan vettem én egy tikot, fé pinzén,
Tikom mongya kotty.
Éméntem én a vásárra fé pinzzê,
Ottan vettem én egy ludat, fé pinzén,
Ludam mongya gá gá,
Tikom mongya kotty.
Éméntem én a vásárra, fé pínzzê,
Ottan vettem én egy ruczát, fé pínzén,
Rucza mongya sáp sáp sáp,
Ludam mongya gá gá gá,
Tikom mongya kotty. (V. ö. Vadr. 133. l.)
2. Mikor a tyukot kodácsolni hallják, azt mondják:
Kot-kot-kot-kot-kot-kodács,
Egyet tojtam, vüdd odább.
3. Tavasszal, mikor először látnak fecskét (l. I. 184. l.):
Föcskét látok,
Szeplőt hányok.
4. A czinégének azt mondják:
Csincsere Jézus (nincs erre).
A hagyomány szerint Jézus hollétét a czinége árulta el csicsérgésével Judásnak.
5. A kányát így csúfolják:
Kár, kár, kurvanyád,
Mér ném étté szalonnát?
Nám, a magyar megétte,
Az árát is lététté. (Néhol a zsidót csúfolják így;
v. ö. Népk. Gyűjt. II. 263. l.)
6. Lepkecsalogató (v. ö. I. 186. l.):
Száj lé pille (vagy pillók),
Kényér belet adok.

(Többnyire így mondják: pillók, leginkább a nagy pillére; úgy szintén hernyó helyett hernyók, egyes számban, és cserebogár helyett cserebók).

(Veszprém m.)

TÖTTÖSY BÉLA.

7. Mikor tavasszal először látnak gólyát, gyermekeink el nem mulasztanak ezzel köszönteni (v. ö. Népk. Gyűjt. II. 252. l.)

Gólyát látok,
Pénst talállok.

8. A fecskét így köszöntik: Vagy így: Fecskét látok,
Fecskét látok, Szeplőt mosok,
Szeplőt hányok. Hátam mögé hányom

(Orosháza.)

GYÖRY VILMOS.

9. Székely gyermekek gyakran éneklik:

Kara héja, héja! (= kurhéja Tsz. v. kerra; v. ö. gara
(Népk. Gyűjt. I. 355. l.).

Kilencz libám héja.

KRIZA J.

10. Csigacsalogatás:

Csiga boga gyere ki,
Szép idő van ide ki.
Kapsz tejet vajat,
Holnapra is marad.

Vagy:

Tejet vajat adok,
Fiadnak is hagyok.

11. Fehér vármegyében így mondják:

Csiga riga gyere ki,
Mert szarvadná huzlak ki,
Kerék vágásba tészlek,
Onnét is kivészlek,
Nagyobb kínba tészlek.

Nógrádban meg így (v. ö. Népk. Gyűjt. I. 357. l.):

Csiga boga nyujcsd ki szarvacskádat,
Ha ném nyujtod, eljönnek a törökök,
Sós kutba tésznek,
Onnét is kivésznek,
Kerék alá tésznek.

STEINER ZSIGMOND.

12. Három négy éves leánykák dala (v. ö. Népk. Gyűjt. I. 356. l.):

Hol voltál, báránykám?
Kertek alatt, asszonykám.
Mit éttél, báránykám?
Zöld füvecskét, asszonykám.

Mit ittál, báránykám?
 Forrás vizet, asszonykám.
 Ríttál-é báránykám?
 Ríttam bizony, asszonykám.
 Hogy ríttál, báránykám?
 Me-ke-ke-ke, asszonykám.

Ez egyszersmind altató dal is.

FERENCZI JÁNOS.

Mester műszók.

V a r g a m e s t e r s é g.

Pándli (asztal). Verczajg (a rajta lévő szerszám). Sáfli (veder vagy dézsza). Falczang. Aczél vagy stágli. Harapófogó. Czusnajder = szabó kés. Knajp. Alczni. Pórer. Sarok ár. Folnerum (vas és fa). Kantni szeczer. Gletstikli. Unker ár. Steppoló ár. Virsni snajder. Kalapács. Klemma. Reszelő. Klopholcz. Klopstajn. Ráspoly. Stifni ráspoly. Knajb ráspoly. Lábszój. Sörte. Stajfeczni. Abczíger. Abczigholcz. Czvek. Stifni. Ringli. Ringli masina. Spongja. Pap serbli. Olló. Holspont. Papendekli. Risztalczni. Sámfa eleje, s. hátullya. Sámfa kúcs, vagy közép sámfa. Fiszni = sámfa fej. Valkolós deszka vagy valkpret. Szabó deszka. Obszecz rádli. Glosz papir. Bimzi stajn. Kremzer vajs. Gumi;drágán. Bren viasz. Fa szeg. Szürke, sárga fonál. Angol czérna. Czúk. Mustra. Borju, kesztyű, téli, lak, zerge, vikszleder bőr. Strufli. Szurok. Csiriz vagy pap. Fédervajs. Puczfeszni. Tuf feszni. Klop fcszni. Viksz és hozzá való kefe. Pucsing. Mérték, tü és gyűszű. Suszter szék. Rajpandli. Sober. Üveg cserép. Svircz. Tégl. Pemzli. Serbstajn.

C s i z m a d i a m e s t e r s é g.

Műhely. Tőke. Musta. Sodró vagy fonál sodró. Bedörgölő. Sikáló. Bicske. Kerekítő. Czifrázó. Ar. Hosszú tő. Lapos tő. Kapta fa. Ráma. Bőrhúzó fa. Reszelő. Kalapács. Harapó fogó. Foglaló szög. Kefe. Gyűszű. Dratva vagy fonál. Kármentő. Lábszój. Kerek szék. Fogas.

(Csépa.)

KOVÁCH ALBERT.

Helynevek.

1. C s í k f a l v a.

S z á n t ó k. Mocsár. Orotvány. Bungur. Ipacs. Dellő. Bögöz oldala. Gyertyán. Bothorgossa.

K a s z á l l ó. Bögöz réte.

E r d ő. Bögöz erdeje.

R é g i k i h a l t c s a l á d o k. Bakó. Koczkán. Demeter. Horvát. Jakabházi (szentábrahádi eredetű). Márkos.

Élő családok. Hajdu. Szabó. Csok (e kettő legősebb a községben). Sipos. Fazakas. Mihály. Imre. Nagy. Kis. Kovács. Májai. Bán. Marton.

Jegyzés. Mája, Búzaháza, Szentmárton és Csíkfalva közt a Búzaházára menő Traján-út keleti oldalán feküdt hajdan egy Böggőzháza nevű falu, mely ismeretlen időben elpusztult; határa feloszlott az említett négy szomszéd falu közt. Hol a falu feküdt, jutott Búzaházának. Több határrészből jutott Csíkfalvának rétség, szántó és erdő.

2. Szentmárton.

Szántók. Berek (régén bokros, a Nyárád kiöntése miatt használhatatlan hely volt). Zseberke (egy régi főbb birtokosról mondták „Koczkán“ berkének is). Szilamár lüget (rég erdős legelő, most bokor és legelő, tövises szántó). Orotvány. Hoportyok. Muzsdaj. Bogos. Csere fara. Dióság tartománya (állítólag Dióság nevű falu volt ott, s ez elpusztulván, birtoka a két szomszéd Káál és Szentmárton közt feloszlott). Harasztos. Taliget (= tarliget).

Erdő. Avas.

Szőlők. Istánd és Körtvélyes.

Kihalt családok. Hamzsa. Mikola. Szombati. Czegő.

Régén kiköltözött családok. Pungur (ma Vásárhelyen lakik az utódja). Sós (Vadadban). Salati (Jobbágyfalván).

Most élő családok. Szabó. Sipos. Rozsnyai. Horváth (felső-bükki). Ács. Jánosi. Vitális. Marton. Ambrus. Adorján. Kercső. Dénesi. Kis. Májai. Imre. Fazakas. Kovács. Balázs. Hideg. Nagy. Józsa. Száltekei. Kocsis. Szilágyi. Varga. László. Bódizsár. Dobos.

Jegyzés. A szántók közt említett „Taliget“ régebb időben erős legelő hegy volt. Miután a fákat levágták, még jobban megkopaszodott, s művelés alá jövén megsoványult, kopár helylyé lett, mert távol esik a határon, igen éjszacos és oldalos, s a trágyázást szegény tehenes gazdák nem bírják ki. Ily letarolt, sovány tenyészetnél fogva e hely eredeti neve Tarliget lehetett. Még más helységben is van ily nevű határrész.

KRIZA JÁNOS.

3. Seps-Szentkirály határában Háromszékben.

Erdők és kopasz oldalak. Alsó, felső Fogott. Cziher. Nyír. Csere. Pap avasa. Sáros. (Monda e név eredetéről: Ez az erdő-rész valamikor a szomszédos Ilyéfalvái volt; de a szentkirályiak

megkedvelték és formális birtoklásba vették. A dologból per^{rsze} per lett és bíróság szállott ki a két község eljáróságának és véneinek kíséretében a peres erdőbe; s ott esküt ajánlottak a szentkirályiaknak. Ezek elfogadták s meg is esküdtek valamennyien, hogy szentkirályi földön állanak. Ezt annyiival nyugodtabban tehették, mert csakugyan szentkirályi földön állottak, csizmájukat t. i. előre ellátták jó ragadós szentkirályi agyaggal. V. ö. Arany J. A hamis tanu.) Déllő (=delelő). Hegy oldal. Szala mája.

Kas z á l ó k: Egér. Egér eleje. Er. György eleje. Két viz köze. Lókert. Csunyas gödör (medenczeszerű mélyedés omladássos oldalakkal). Parragok. Sáros patak.

Sz á n t ó k. Morgó. Site hát. Domb. Domb allya. Ormó. Orom allya. Er mellett. Hegy farka. Hegy háta. Hegy még e (a még vagy mög névszó tehát nem jelenthetett egyszerűen csak hátat, mint Brassai véli). Árokszállás. Egér széle. Parrag széle. Kövecses. Nagy szék. Akasztófa dombja. Akasztófa allya. Nagy templom allya. Kis templom allya. Közép és kurta láb. Hosszu. Kurta völgy. Völgy elve. Kasár kut. Büdös kut. Kálmán hegye. Szép pataka. Olt köze. Hideg kut. Köblös kut. Nagy ut allya. Két ut köze. Alámenő. Csere allya. Csunyas gödör martya. Orotvás (irtott). Lenszég. Fosztó. Sós. Lad. Estók völgye. Fejér kő. Likas kő. Lak teteje.

Cs a l á d n e v e k. Ágoston. Bagoly. Barabás. Bécő. Bende Farkas. Gidófalvi. Huszti. Imre. Jancsó. Kádár. Kerekes. Kis. Kovács. Molnár. Nagy. Sükösd. Száraz. Szikszai. Szilágyi. Törös. Vadas. Vaska. Vida.

K i h a l t c s a l á d o k. Erdő. Sikó. Tulu (toll).

NAGY LAJOS.

K ö z m o n d á s o k.

H ó d m e z ő v á s á r h e l y i e k.

146. Helyén van mint Makó.
147. Makó felé tekintett. Mondják, midőn sós az étel.
148. Makóra ha rosz vagy,
Túrra ha kopasz vagy.
149. Fiatalnak is meg kell halni, de az öregnek már muszáj.
150. A mester ember pénzre fekszik, pénzre kél.
151. Jóllakott méhnek nem kell a virág.
152. Sok a mézből is megárt.
153. Nem mind molnár, ki szekerczét fog a hóna alá.
154. Nem múlt, a miben halad.
155. Minden nap egy nap múlik, az öregén pedig kettő.
156. Megnő a nővő, ha az ágy alá tesz is.

157. Első nyereség cigány vesztés.
 158. Nem azé a nyúl, a ki elszalajtja, hanem a ki megfoghatja. — V. ö. Aranyánál (A hamis tanu): „Nem azé a madár, a ki elszalasztja.“
 159. Az oláh csak sülvé jó.
 160. Orczátlan sehol sem vall szégyent.
 161. Az ördög, mikor hortyog, se alszik.
 162. Nem is paszúr (paszúly), ha nem szúr.
 163. Első pendelyben kell az asszonyt kézhez tanítani.
 164. Egy a pitar a szobával.
 165. Pénzért adják a reszelőt s úgy reszelnek vele.
 166. Szamár döglés, pap halál ritkán esik.
 167. Üsd a rosszat, annál rosszabb.
 168. Megkezdték az új szalonnát, majd rá járnak a famacskák. Erd. 6947.
 169. Minden szamár a maga terhét érzi.
 170. Félre szentség, sok a szükség.
 171. A ki szeret, az mindig fél.
 172. A szerelem nagy bajt okoz.
 173. Bánja a kis szék, ha a lába kitörik.
 174. Fekete széna, fehér kenyér.
 175. Jobb távolról szeretni, mint közelről gyűlölni.
 176. A hol a tű, ott a cső.
 177. Hogy ne törne, mikor görbe.
 178. Takaros mint a túri lakatos.
 179. Jobb két tyúk nyak egy lúd nyaknál.
 180. Mindennek ott a vége, a hol elhagyják.
 181. Viselve telik.
 182. Ki vizen jár, szélnek is vigyen kenyeret; v. Vizen járó szélnek is visz kenyeret.
 183. Megtalálta zsák a foltját, eczetes kanta dugóját. Erd. 8521.
 184. Voltért a zsidó sem ad semmit. Erd. 8541.

TÖRÖK KÁROLY.

Népdalok.

Heje huja szeged szűröm alla,
 Ném adnám én hat ökörér oda,
 Mert az ökör szántogatni való.
 De a szűröm ményecske takaró.

Innend onnand tapintom szűrömet,
 Elkötöttem az ezüst pénzémet,
 Elkötöttem a szép szüzekkékre,
 A maráczi híres ményecskékre.

Zirég-zörög a csákányi malom,
Mégis téged vészlek el angyalom,
Egész Marác irigykézik réám,
Mégis téged vészlek el violám.

(Marác.)

DONNER LAJOS.

Arra alá decsi határ szélén,
Rózsa terém a borozda szélén,
Három szál,
Kutya vagy té rózsám, mégcsaltál.

Édes anyám azzal búsít engém,
Ha meghalok, nem sira még engém.
Nem bánom,
Majd mégsirat az én pajtásom!

Eszt a kis lányt nem az anyja szülte,
Rózsafának teteje termette.
Három szál,
Kutya vagy té rózsám, mégcsaltál.

Ez a kis lány úgy éli világát,
Éjfél tájban süti a pogácsát,
Éjfélig,
Várja a babáját hajnalig.

(Kalocsa.)

SZALÓKI.

Hervagy rózsá, ha leszakajtottalak,
Ne haragúgy rózsám ha el hagytalak,
Ne haragúgy, mert úgy hoszta az idő,
Ugy sem vótál igaz szívű szerető.

Vót nekem egy igaz szívű szeretőm;
De elhagyott, verje meg a teremtőm.
Ha elhagyott, fusson ki a két szőme,
Mé csalogatott má engem ennyire.

Három áma van a szűrőm újába,
Ez a legén mit válogat a lánybá?
Mer a legény sem a világ eleje,
Verje meg a komiszáros vesszeje.

(Vadász. Bihar m.)

WOLF VILMOS.

ÜGYTÁRSAINKHOZ.

A magyar nyelvtudomány halasztást nem szenvedő teendői közt egyike a legsürgetősebbeknek a nyelv történeti szótár egybeállítása; sürgetős főleg azért, mert nem csak a nyelv-

korcsosulás ellen megindult küzdelemben, hanem a tudományos magyar nyelvtan tételeinek megállapításában is lépten-nyomon szükségünk van támogató bizonyítékaira, felvilágosító adataira. Hozzá járúl még ama nem kevésbé tekintetbe veendő körülmény, hogy ha mindjárt a létrehozására megkivántató tényezőknek mindegyike is rögtön megkezdí működését, mind a mellett csak több év lefolytával számíthatunk a tervbe vett mű megjelenésére.

Ha valahol, itt van igazán szükségünk a munka megosztására. Egy ember vállainak ez fölötté súlyos teher; alig bírná el. Egyesülnünk kell tehát, egyesülnünk mind azoknak, kik egy ügynek szolgálunk, a kik a magyar nyelv előbbvitelén fáradozunk.

Felkérjük ennél fogva minden dolgozó társunkat, gyűjtönket, különösen pedig a magyar nyelv tanárait a velünk való szíves együttműködésre; kérjük, nyujtsanak segédkezet, hogy a czélt, melyet nyelvünk iránt való kötelességünk szabott élénk, annál biztosabban s gyorsabban elérhessük. A történeti szótár feldolgozásában részt venni szándékozók szíveskedjenek bennünket ebbeli szándékukról a Magyar Nyelvőr szerkesztőséghez címzett levélben mennél hamarább értesíteni.

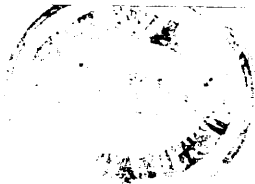
A kidolgozásnál követendő eljárásra vonatkozó részletes útbaigazítást mindenkinek közreműködéséről tett ígéretének vétele után azonnal megküldjük.

A művek, a melyeknek szótári feldolgozására eddigelé vállalkoztak, a következők: Bécsi codex Bodnár, Müncheni codex Steiner, Jordánszky codex (Bátori bibliája) Szarvas, Veszprémi s Peer codexek Volf, Náador codex Kürcz, Nagyszombati codex Komáromy, Pázmány „Öt levél s Felelet“ Kiss Ignác, Dugonics Ferenczi János.

A további közreműködők neve s a feldolgozásra elvállalt munkák címe tájékoztatás s nyilvántartás végett időről időre a M. Nyelvörben lesznek közzé téve.

Barát Ferencz.
Bodnár Zsigmond.
Budenz József.
Greguss Ágost.
Gyulai Pál.
Hunfalvy Pál.
Joannovics György.
Komáromy Lajos.

Kürcz Antal.
Steiner Zsigmond.
Szarvas Gábor.
Szilády Áron.
P. Thewrewk Emil.
Torkos László.
Volf György.
Zsilinszky Endre.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
(PEST)
„Hungaria” vendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

AZ ÚJ SZÓK KÉRDÉSE. HELYNEVEK.

A műveltség és gyarapodás ok és okozat viszonyában állnak egymással; a hol egyszer gyökeret vert a műveltség, nyomában fakad, lombos ágat hajt az öregedés is. Megérzik ez az élet minden rétegén; a merre a műveltség jár, ott tenyészésnek, szaporaságnak indul minden; hatása alól a nyelv sem vonhatja ki magát. Új fogalmakkal új nézetek támadnak s megtestesülve csak hamar utat törnek maguknak az életbe, s jól észre sem vesszük, s már ajkon forog, szájról szájra jár egy-egy új szó, kifejezés, szólásmód.

Azon töprenkedni, tépelődni tehát, vajjon szabad-e, meg van-e engedve új szókat bocsátani a forgalomba, merőben okadatlan aggodás, rossz helyen gyakorolt lelkismeretesség. Új szóknak alkalmazása, forgalomba tétele ugyanis nem csak hogy meg van engedve, hanem alkalom adtán elkerülhetetlen, követelő szükség. A kérdés tehát nem is ezen fordul meg, hanem inkább azon, vajjon a fölfedező nyelv alkotását fogadjuk-e el sajátunknak, vagy pedig a magunk nyelvének szavaival jelöljük az új fogalmakat.

Ebbeli, okokra támaszkodó nézetünk, a melynek többszörös kifejezést adtunk a Nyelvőrben, az, hogy az egységes, minden néppel közös tudományban, a hol a szabatos, félremagyarázhatatlan kifejezésektől oly sok függ, fogadjuk el az általánosan ismert idegen műszókat; a tudományon kívül azonban lehetőleg tartózkodjunk tőlük; s ha valamely fogalomra nem volna járatos, meghatározott szavunk, iparkodjunk, hogy a hiány mennél előbb pótolva legyen.

Az új fogalmak jelölésére szükséges szók megelevenítésében a következő elveket kell szem előtt tartanunk.

1. Az idegen helyébe ajánlandó szó legyen magyar minden ízében, s ne korcs vagy újra idegen; mert az ilyen cserében vajmi kevés a nyereség. Kimeríthetnék minden bölcseségüket az illetők, de megértetni alig értethetnék meg velünk, hogy mi hasznot nyújtott abbeli buzgólkodásuk, hogy pl. a nyelvünkben is rég használatos s eléggé érthető kardinális, preszbiter helyébe behozták a csenevész bibornok, áldozár szokat; vagy hogy mit nyertünk az idegen státua, kanapé helyett a szintén idegen szobor, kereret szókkal. Az ilyenre talál a magyar közmondás, hogy eben gubát cserél.

2. Az új szó, a mennyire lehetséges, teljesen fődözzön az idegent. De ha valamely ajánlandó szó egyéb tekintetben életre való, jelentős, ha mindjárt csak részét fődözné is a helyettesítendő idegennek, nincs semmi ok, hogy tartózkodjunk elfogadásától. A nyomatékos jelentés támadása nem egy pillanat műve, gyakorta hosszabb idő kell rá, míg kifejlődik; de ha különben keletes a szó, a nyomatékosítást majd megadja neki az élet. Mily jelentős, sokat mondó szók pl. napjainkban ezek: banda, frivol, triniális, groteszk, stb.; pedig hajdani jelentésükben nyoma sem volt a többfelé ágazásnak. A *banda* édes testvére a *pánllika* szónak, egy tőből hajtottak ki mind a ketten; s benne ma alig ismerne rá valaki az egykori kötélt jelentésre. A *frivol*-nak (frigibulus) hajdani „fagyos, hideg” s a *triniális*-nak (hármass út) „kereszt-úti” jelentését is alig sejtene a mai használat után a láikus ember; de meg arra a gondolatra is bajosan jönne, hogy a *groteszk* a *kriptá* szónak sarjadéka.

3. A forrás, a melyből merítünk, tiszta, eredeti, az anyag a melyből alkotunk, ép, erős legyen. Keressük fel tehát először is a népet tűzhelyénél, hallgassuk meg övéi körében, akkor, mikor a bizalom napja szívét ajkára fakasztja s nem egy oly találó szót vagy kifejezést leshetünk el tőle, a melyen magunk ugyan csak törhettük volna a fejünket. A nép nyelvén kívül gazdag bányát tár fel előttünk a régi irodalom. Hány elfelejtett szó, mennyi homályba borult jelentésárnyalat s velős kifejezés lappang a porette munkák lapjain! Ha e két helyen tett kutatásunk sikertelen marad, ha sem a szerte ágazó népnyelv, sem a régi irodalom választ nem

ad kérdezőskedésünkre, akkor vegyük magunk kezünkbe a különböző anyagot, s alkossunk belőlük új szokat, de ne kontárkodva, se ne tudatlan kézzel, hanem kellő előkészítéssel, lelkismeretesen fogjunk a munkához, azon az ösvényen haladjunk, a melyet az alkotó nyelvszellem keze jelölt ki számunkra.

A mint fentebb említettük, új szókra koronként minden népnek van szüksége, a melynek köze van a műveltséggel; nekünk magyaroknak pedig, a kik akár saját hibánk, akár rajtunk kívül eső okok következtében nem tartottunk lépést a többi civilizált nemzetekkel, azonkívül mind azt hirtelebben kellett, s most is kell még egyre pótolnunk, a mit elődeink tenni elmulasztottak. E sietség, nyakra főre való buzgólkodás a mulasztás helyrehozásában, a nyelvtudomány fejletlen állapota s a belőle folyó tájékoztatlanság azonban, a mint ez másképp nem is történhetett, mert a tudást a legjobb akarát s a legkiválóbb tehetség sem pótolhatja, nyelvünk ügyének többet ártott, mintsem használt; úgy hogy a mai nyelvtudománynak nem csak hogy azon a ponton kell folytatnia tovább a munkát, a melyen félbeszakasztva találta, hanem még azon kívül vissza kell mennie azon időszakig, a melyben a határozott elvek s biztos kalauz nélkül járó nyelvújítás kezdetét vette s a tudomány rostájába kell vetnie mind azt, a mi az óta megszülemlett, s a mi keresztül hull rajta, elvetni, s csak azt tartani meg, a mi benne marad.

E kötelességünknek akarunk eleget tenni, midőn egy részről a régi irodalom, a nép és tájnyelvek szavaiból a használhatókat részint föleveníteni, részint forgalomba vinni megkísértjük, más részről pedig a nyelvújítás alkotásainak tüzetes bírálatába bocsátkozunk.

Kezdjük meg ez utóbbival, még pedig a helynevekkel.

A helynek a nyelvben való fontos szereplése ismeretes. Nem csak hogy a határozók egész serege, a kötő szók egy jó része belőle fejlődött ki, hanem azon kívül még a speciális helynevek is tetemes számát teszik ki a nyelv szavainak. A különféle intézetek megalapításával, s a műveltség egyéb tényezőinek szaporodtával mi természetesebb, mint hogy különösen ez utóbbi osztály mennyiségének is hathatósan gyarapodnia kellett. E helyiségek nagy része azonban mind a régieknél, mind pedig a nép előtt ismeretlen volt; náluk keresni,

tőlük venni tehát elnevezésüket a legjobb akarat mellett sem lehetett. Itt tehát a szóalkotás, ha csak az idegennel beérni nem akartuk, elkerülhetetlen szükséggé vált, s újítoinknak ebbeli törekvése ellen igaz lélekkel a legcsekélyebb kifogás sem tehető. A kérdés csak az, helyesen jártak-e el a helynevek alkotásában.

Lássuk.

Színház, kávéház, képviselőház, honvéd-menház; vágóhid, hajógyár, rakpart, étterem; vendéglő, nyaraló; nyomda, tanoda, uszoda, járda, lovarda, vigarda, bölcsőde, öntőde, képezde, növelde, stb. Ha az utolsó osztályt az előbbiekkal összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy a helyneveknek *da de*-féle képzése majdnem általános, s a többiek mintegy csak elvétve kerülnek elé. Itt tehát először is az a kérdés, vajjon megvan-e nyelvünkben ez a nagyon is szapora képző.

Ha az ide vágó s számba vehető régi szók során végig tekintünk, csak kettőre akadunk, a mely a *da de* meghonosítóinak mintául szolgálhatott s ezek *várda és csárda*; mert hogy a *duda, ferde*-félékre ép, józan észszel hivatkozni nem lehet, azt mindenki átlátja; még a *kaloda* sem jöhet számba, noha, úgy látszik, ez lebegett a *da de* kimesterkedőinek szeme előtt; de ha számba jöhetne is, még sem nyomna semmit, mert idegen szó.

A *várda* elékerül mint tulajdon név Veszprém vármegyében és Somogyban (Kis Várda), s régiségén és magyarságán nincs okunk kétkedni. E névnek *vár* tagja érthető, tehát megvolna benne a keresett *da* képző. Csak az a bökkenő benne, hogy, mint az utóbb idézendő példákban látni fogjuk, a *da* két különböző elemet tüntet föl, a melyből az *a*-nak semmi köze sincs a *d*-vel, s a Várda nem egyéb mint Várada (Pétervárada) vagy Váradja (Alsó Fehér megyében), s a Várad mellett épen olyan változtatásnak példája, mint: Kislak (Somogy) és Kislaka (Bihar), Antalház (Esztergom) Antalháza (Arad), Farkaspatak (Bihar) Farkaspataka (Hunyad) stb. A *csárda* szó pedig, a mely a *várda*-n kívül még mintául szolgálhatott volna, a *da de* megteremtőinek s pártfogóinak szerencsétlenségére idegen, perzsa szó, s a török-szerb révén került hozzánk; s az ilyen analogiától, meg vagyunk győződve,

még Helmecczyék buzgósága is felfordult s tetemesen megcsappant volna. Ebből világos, hogy a helynévképző *da de* a nyelvújítók koholmánya s a segítségével alkotott helynevek kivétel nélkül mind, egytől egyig helytelenek.

E nem sok vigasztalást nyújtó ténynyel megismerkedvén, akaratumk ellenére is ama kérdés áll elénk, mi tehát a teendők: meghagyjuk-e ezek közül a járatosakat, s óvó rendszabályaink inkább csak a jövőnek szóljanak, vagy pedig mindegyikére süssük rá a litera tristis-t s menten kezdjük meg pusztításukat?

Lehet-e ebben haboznunk? A rossz jóvá soha sem válik, s a fonákságnak mint ilyennek szentesítésére az emberi társaság soha sem vállalkozhatik, s törökvésének egyik leg szebb jelmondatát: irtó háborút a rosznak! hiszszük, nem is fogja megtagadni soha. A mi jelszavunk sem lehet tehát más, mint: vasat a rosznak!

A pusztítással azonban még nem sokat segítettünk az ügyön; gondoskodnunk kell tehát arról is, hogy az irtóványba a gyom helyett jó magot vessünk.

S ezzel elértünk a fő tétel fejtegetéséhez: vannak-e a magyarban helynévképzők s melyek azok?

Minden nyelvbeli kérdésre magának a nyelvnek kell megadnia a feleletet, s a mi tisztünk csak is abban áll, hogy a feleletet magukban rejtő tényeket összegyűjtsük; a belőlük folyó válaszbán aztán megtaláljuk a világos útmutatást.

Mit beszélnek tehát a nyelvbeli tények, minő eszközt vagy eszközöket használt nyelvünk a helyiségek kifejezésére?

Ha e fajú neveinket átvizsgáljuk, a következő eredményt látjuk magunk előtt. (Meg kell jegyeznünk, hogy a helynevek közül először csak a közneveket vesszük vizsgálat alá s csak ezeknek osztályozása s meghatározása után csatoljuk hozzájuk egybehasonlítás végett a tulajdon neveket.)

Első osztály. A helynév egyszerű appellativum, mely a valamely helyiségnek kiváló sajátosságát, alakját, termékét, egykori állapotát stb. jelöli. Példák. (Nyelvör.) Dülök neve: homok, keresztfa I. 188. elletések, bér cz 231. cserje 384. oldala II. 46. irtóvány, ponka 93. csúcs 140. nyomás 237. belsőség 238. gyertyán, berek (régén bokros hely volt) 332. orotvás 333. Rétek

neve: hajlás I. 188. pázsit 230. mocsolyák 231. Erdők és szőlők: irtván I. 385. gödör, szak II. 94. süveg 95. cser 168. kengyel 283. nyír, csere 332. Hegyek, dombok: töltés II. 94. köpődék 238. szakadás 281.

Második osztály. A helynév jelzős főnév, melyből az utóbbi köz-helynevet, az előbbi pedig ennek tulajdonságát vagy birtokát jelöli. Példák (Nyelvőr): telek alja I. 188. csepegő-, szunyogárok 94. hosszú bércz 84. küdomb 186. vértés fő 384. úr főggyi 134. szőke halom 384. setét horog 94. hideglelős hegy 277. kurva hát 230. hant ház 428. bánom kert 230. külík 188. hegymég 277. bükk mége 45. pokololdal 231. dombsziget 230. vargyusz urdok 426. karasz tető 134. som telek 427. diós völgy 277. kutzug 230.

Harmadik osztály. A helynév egyszerű jelző, mely legtöbb esetben a helyiség tulajdonságára utal, a helynév maga (hely, tér, hegy, domb stb.) oeconomicus szempontból el van hallgatva. Példák (Nyelvőr.) Melléknevek: vadalmás I. 133. csójános, varjas 230. békás, csipkés, tekenyős 384. buczkás, zsombékos 385. seregélyes, dinnyés, csókás 428. kecskés II. 47. pályvás 93. egres, magyaros, gyertyános gesztényés, mégygyes, tormás 94. hattyas, halottas, bogaras, örömös, makkos 95. gyékénes, nádas, lápos, ménes 96. kocsos, 139. nyárjas, körtvéles, varnyas 141. rekettyés, vadas 237. csonkás, csanálós, fűzes, nyulas, csörgős, somos, fenyves, bodzás 281. rihes, lencsés 283. harasztos 332. Igenevek: dobogó, morgó, sugaró I. 230. ropó 384. csemő, cserő 385. sirató II. 48. koplaló 91. 140. csusztató, aszaló, delelő (délő 331.) 94. jajgató, bogárzó 95. lebő, virasztó 96. üvöltő, bugyogó 140. nyargali 95. lebuki 142. Tárgyas igenevek: kutyaszorító I. 188. kővágó 230. nímetugrató 375. kutyakaparó 386. csordahajtó, sikonfutó II. 94. lószaggató, törökviagyázó, emberölő 95. nyakvágó, kapczaszorító 238. halnihagyó 282.

Negyedik osztály. Ide oly nevek tartoznak, a melyekben a helyiséget *d* képzővel látjuk kifejezve. Példák.

(Nyelvőr): *s o m o d* (a falusiak gyümölcsös helye) I. 188. *sz é k e d* (erdő), *sz é k e d a l j a* (szántó) 427. *a g y a g á s d*: *a n y a g o s f ö l d* (szántó) II. 40. *l o c s o d* (pusztarész) 141.

Ez utolsó osztályba sorozandó helynevek közt van még több is a Nyelvőrben (*l á z d*, *k i n c s é d*, *m a c z o d*, *l ü g ö s d* stb.), a melyeket azért nem csatoltunk a fönnebbiekhez, mert magyarázat nélkül állván, a névszó s így a helynév jelentése sem tűnik ki egész világosságában; habár különben némelyike, pl. *l á z*, *k i n c s* v. *k i n c s e* (v. ö. oldala I. oszt.) eléggé érthetők volnának. E néhány példa is azonban elég érthetőleg arról tanúskodik, hogy van nyelvünkben egy *d* képző, mely helyneveket alkot. De hogy a leglelkismeretesb kétségeskedés is meg legyen nyugtatva, szolgálunk még egy oly adattal, a mely minden habozást megszüntet. E szó a *mihişd* (= méhesd), melyet az Őrségben, Kercza vidékén hallottunk Budenz társammal mint járatost. E példa a fön-
tebbiekkel egybevetve világosan bizonyítja, hogy az ily nemű helynevekben a *d* értéke egyenlő a *hely* szóval: *m é h e s d* = méhes hely (v. ö. gyümölcsös kert). *s o m o d* = somhely (v. ö. borház) stb.

E helynévképző *d*-re nézve még hárommal kell tisztába jönnünk; 1) vannak-e még az idézettekén kívül egyéb ide tartozó példák is? 2) milyen szókhöz járulhat *e d*? 3) mit tudhatni eredetére nézve?

Az első kérdésre igenlő feleletet adnak nagy számmal előforduló tulajdon helyneveink, melyekből ime a következő szemelvényeket adjuk, különösen azokat, a melyeknek több egyértékű párjuk van.

A r a n y (Hunyad): Aranyhegy (Torontál), Aranymező (Kövár), Aranyos (Borsod, Heves, Abauj, Baranya, Hunyad). — **A r a n y o d** (Zala).

B a g (Pest): Bagos (Szab. Szat. Bih. Krasz.) — **B a g d** (Bih.), **B a g o d** (Zala).

B á n (Bar. Krasz.): Bánfalu (Mos.), Bános (Bor.) — **B á n d** (Veszp. Marossz.).

D i ó s (14) — **D i ó d**: Nussschloss (A. Feh.)

D i s z n ó s (Hont) — **D i s z m o d** (Szeb. sz.) **D i s z n ó s d** (Bors.).

Erdőfalva (Huny. Kol.) **Erdőlak** (Som. Sop.) **Erdőhát** (Zal. Huny.) — **Erdőd** (Szat. Ver.)

G a l a m b a (Nogr.): Galambfalva (Udv. sz.), Galambos (Som. Toln.) — G a l a m b o d (Mar. sz.)

K a k a s (Bar.): Kakasfalva (Nyit. Sár.), Kakasszék (Csong.) — K a k a s d (Mar. sz.)

K é k (Szab.): Kékkő (Nógr.), Kékkút (Zal.), Kékes (Dob. Tem.) — K é k e d (Ab.), K é k e s d (Bor.)

K o m l ó (Bar.): Komlós (Ber. Sár. Ab.) — K o m l ó d (Bar.)

K ő (Bar.): Kőfarka (Szoln. Kőhalom (Sopr.) Kőszeg (Vas.) Kőtelek (Hev.) — K ő d = Kőd, Kevd (?): Cheudu (Szoln.) K ő v e s d.

M a g y a r ó: Haseldorf (Tord.): Magyarókereke (Kol.) Magyaróvölgy (Som.), Magyarós (Nussbach) — M a g y a r ó d (Zal.), M a g y a r ó s d (Huny.).

Nádfalu (Vas), Nádszeg (Pozs.) Nádudvar (Pest, Szab.), Nádas (Arad, Hont stb.) — N á d a s d: Rohrbach (Sopr.): Trstina (Liptó).

Nyárszeg (Bék. Bih.), Nyáros (Som.) — N y á r á d (Ung stb.) N y á r a s d (Pozs.).

N y í r (Bors): Nyirlak (Zal.), Nyirmező (Huny.), Nyiregyháza (Pest, Szab.), Nyires (Zal. stb.), Nyirjes (Nógr.) — N y í r á d (Zal.)

O r o m (Bács): Ormos (Bors.) — O r o n d (Fej.).

Ökörmező (Márm.), Ökörtelek (Pest); Ökrös (Bih.) — Ö k ö r d i (Pest).

Ö r v é n y (Hev.): Örvényzug (Bih.), Örvényes (Zal.) — Ö r v é n d (Bih.).

Ö s (Dob.): Öskü (Veszp.), Östelek (Veszp.) — Ö s ö d (Hont.)

Rákos (Ab. stb.) Rákospatak (Ug.) — R á k o s d (Vas, Huny.).

Rézhegy (Győr), Réztelek (Szatm.) — R e z e t (Pest).

S á g (Zal. stb.): S á g h a l o m (Győr) — S á g o d (Zal.).

S á r (Hev. stb.): Sárfalva (Hár. sz.). Sárköz (Szatm.).

Sáros (Veszp. stb.) — S á r d (Feh. stb.) S á r o s d (Zal. stb.).

S i k l ó (Ar.): Siklós (Bor. Sopr.) — S i k l ó d (Udv. sz.).

S o m (Som. Sár. Ber.): Somfalva (Szoln.), Somhegy (Som. Veszp.), Somos (Sár.) — S o m o d i (Ab.). S o m o g y (Bih. Bor.). S o m o s d (Mar. sz.).

Sz a k á l (Bar. stb.) Szakálháza (Tem). Szakálás (Hont, stb.) — Sz a k á l d (Bors.).

Sz a r v a (Pozs. Kom.): Szarvaszó (Márm.), Szarvas (Bék. stb.) — Sz a r v a d (Szoln.). Szarvasd (Toln.).

Szegfalu (Zal.), Szeghát (Bors.), Szeghalom (Tord.) — Sz e g e d.

Sz i l (Bih. stb.): Szilfa (Fej.), Sz i l a s (Som. stb.) — Sz i l á d (Nyit.). Szilágy v. ö. Somod Somogy (Pest, Szol.).

Tejfalu: Milchdorf (Pozs.) — T e j e d (Pozs.).

T e l e k (Bih. stb.): Telekfalva (Udv. sz.), Telekes (Bors. stb.) — T e l e g d (Bih.). T e l k e s d (Bih.).

T ö v i s (Feh.): Tövísfalu (Nyitr.), Tövisegyháza (Arad), Tövises (Bors.) — T ö v i s e d (Szoln.).

U d v a r (Bar.): Udvarhely (Som. stb.), Udvarszállás (Kras.) — U d v a r d (Bar. stb.).

Vadkert (Nógr. stb.). Vadverem (Feh.), Vadas (Som. stb.) — V a d a d (Mar. sz.).

V á g á s (Sár stb.) — V á g o d: Holzschlag (Vas. Bar.)

V á r (Ször.): Várhely (Zal. stb.), Várfalva (Ar. sz.). Várfölde (Kom.), Város (Csík sz.) — V á r a d.

V a s (Kom.): Vashegy (Göm.), Vaskut (Bács, Vas), Vaskapu (Bor.), Vasas (Bor. Göm.) — V a s a d (Bih. Pest, Som.).

Vásárhely (Zala stb.), Vásártelke Kol.) — V á s á r d (Nyit.).

E felhozott idézetekből, a melyekből sok találó s világos, de magukban, pár nélkül álló *d*-s helynevek kimaradtak mint: Falud, Fiad, Havad, Hertelend, Homoród, Meszesd (Kalkgruben), Öcsöd, Ravazd (Rókaoldal), Sarkad, Sásd, Kisasszond, Tinód, Sárbogárd, Ürögd stb., a *d* helynévképző gyakori szereplése kétségtelenné válik; kitűnik e példákból 2) az is, hogy csupán nevekhez, egyként fő, mellék s igenevekhez járúl (bors: Borsod; szekeres: Szekeresd; magló, sikló, aszó (Nyelvőr I. 383.): Maglód, Siklód, Aszód.

Eredetére nézve a felvilágosítást egy külön cikk számára tartjuk fel; úgy szintén a kiküszöbölendő *da de*-féle korcs helynevek felsorolását s helyesekkel való pótlását a legközelebbi füzetek egyikére hagyjuk.

SZARVAS GÁBOR.

TIL (TILALOM, TILOS, TILT).

„Nem mind arany, a mi fénylik“ — tartja a közmondás, melyet a nyelvészetre, s különösen az összehasonlító nyelvészetre alkalmazva, ez egyszer ily értelmet akarunk belőle kiolvasni: „nem minden alaki és jelentésbeli szótalálkozás egyszersmind igazi szóegyeztetés, habár nagyon hasonlóknak látszanak is az így egyes rokon nyelvekből mint egyazon szónak változatai összekerülő szók“. Tudvalevő s amúgy is igen érthető dolog, hogy rég óta külön vált és külön fejlődött rokon nyelvekben a valóban egyező, azaz a közös alapnyelvnek valamely szavából itt is ott is fennmaradt de az egyes nyelvek történeti külön-életében benne-állott szók rendszeren már csak több-kevesebb hangalakbeli különbséggel jelennek meg, s e mellett gyakran még az egyiknek szűkebb-tágabb értelme van mint a másiknak, vagy éppen csak rokon értelme ahhoz a mit a másik jelent. Erre nézve csakugyan azt lehet mondani, hogy az igazi szóegyeztetések aránya nem is fényes, azaz nem színre fényes, hanem csak ráragadt burkolat alatt, melyet előbb le kell vakarni, hogy valóban arany voltuk, azaz az illető összehasonlított szóknak eredetileg azonos voltak meglássék. E vakaró munkát (*sit venia dicto*) végzi a nyelvhasznító kritika, mely a fölismeret rokon nyelvek rendszeres és egészre terjeszkedő átkutatásából emelkedik ki, de a mely egyszersmind az egyes nyelvek sajátosságaira és fejlődésük menetére irányzott tanulmányokkal párosul. — Lássuk most a m. *til-* (*tílt-*) ige példáján, miképpen eshetik meg az ily nyelvhasznító aranyvakarás, melynek folytán egészen más fog megtetszeni fényesnek, mint a mi eddig annak látszott.

A magyar és finn nyelvek első, valamennyire összes és tüzetes egybevetésében, a mint még 1853-ban Hunfalvy P. hajtotta végre („Finn és magyar szók egybehasonlítása“: Akadémiai Értesítő), egyező szóknak vannak összeállítva: finn *kieltä-* (igetö) és m. *tílt-*. S valóban elég tetszetes hasonlat, s akárki kezdi meg a magyar-finn nyelvhasznítást, bizony nem fogta azt félre dobni. Hiszen a f. *kieltä-* teljességgel ugyanazt teszi mit a m. *tílt*: „vetare, verbieten“; lényeges alakkülönbség meg csak a kezdőhangra nézve van (*k: t*), de ez különben is előforduló hangcseréből magyarázható (p. o.

f. *kurkku* = m. *torok*, illetőleg *tork*, *torko* ; v. ö. *köpnü* : *töpnü*). Magam is ragaszkodtam ez összeállításhoz az 1868-ban kiadtam „Magyar és finn-ugor szóegyeztetések“-ben ; sőt még újabb ajánló bizonyítékát véltem abban találni, hogy a finn *kieltä*- mellett van az észtb. *kēl*-, *kēla*- a vég *t* nélkül, s e szerint az egyszerű m. *til*-nak (ebben *tilos*, *tilalom*) megfelelő alak. Elfogadta ezt Fogarasi is, ki a M. Ny. Szótárában *til* alatt idézi. Csakis most, hogy az 1868-ki „Szóegyeztetések“ átdolgozása közben a *tilt* cikkekre került a sor, s a szigorú bírálónak akart kétkedésével az esetet újra megvizsgáltam, egyszerre azt veszem észre, hogy az a szép tetszetes *kieltä* : *tilt*- féle egyezés bizony nagyon gyenge lábon áll, úgy hogy akkor is elvetném, ha nem találtam volna helyette mást, a mint hiszem, megállót. Kifogásaim ellene a következők:

1) A f. *kieltä*- olyan *t*-vel van, mely a szótag zárásával a megelőző *l*-hez áthasonúl (praes. 1. sing. *kiellä-n*), a mi azt teszi, hogy *kieltä*- voltaképen *kieldä*-, s csak a mostani finn ejtés, mely az egy fokkal keményebb explosiv hangokat szereti, adta meg neki a m. *tilt*-hoz jobban hasonló *kieltä*- alakot; a magyar kemény *t*-nek, ily helyzetben, a milyenben a *tilt*-nak vég *-t*-je van, a finnben *tt* felel meg, p. o. a causativ m. *-t* = f. *-tt* (*-tta*, *-ttä*) képző; ehhez képest a finnben p. o. a *pala*- „égni“ igének causativuma *poltta*- (praes. 1. *poltan*) s nem *polta*-, azaz *polda*- (praes. 1. *pollan*); v. ö. finn *käyttä* = m. *kelt*-, *költ*- (a *käy* = *kel*-, *köl*- igétől). A f. *kieltä*-, azaz *kieldä*- és m. *tilt*- közt tehát a *d* : *t* véghangokbeli különbség lényeges eltérés.

2) A magyar egyszerű *til*-nak megfelelő ész. *kēl*- csak színre létezik, mint a mely csak megelőző *kēld*- után állott be. Kitűnik ez a *kēld*-, teljes tövel *kēldu* (= f. *kiello*) „verbot“ cselekvésnévből, mely csak a zártvégű casusokban *kēlu* (p. o. genitivus *kēlu* = f. *kiellon*), meg abból hogy a dorp. ész. *kēld*-nek hangzik az ige. Az itt az ész. *kēl*-, *kēla*- (c h. *kēlda*-, f. *kieldä*-) szóalakban föltűnő jelenség abban áll, hogy a revali ész. *l*, *r*, *u*-re következő *d*-t, megelőző hosszú vocalis mellett, már el kezdett hagyni (v. ö. *kēr*-, *kēra*- drehen = f. *kiertä*-, dorp. *kērd* : v. ö. *kērd*, gen. *kēru* drehung = f. *kierto* ; ész. *kāna* wend. *den*, *kehren* = dorp. *kānd*, f. *käändä*-); kapcsolatban ezzel

a dorpati észtnék comparitivusa *-mba* helyett már csak *-ma-n* végződik: *parema* jobb = f. *parempa*, azaz: *paremba* (gen. *paremman*).

3) Bizonyos, hogy a m. *til-*, *tilt-* igének mai „verbierten“ jelentést nem valami „sprechen, schelten“-féléből, hanem ebből állott elé: „arcere, prohibere“. Ez kitűnik a *tilód-* (*tilódik*) „sich enthalten, sich zurückhalten“ reflexivumából, melyet régibb magyar emlékekből Mátyás Fl. mutatott ki (Magyar Nyelvtudomány, II. füz. Pécs, 1863., a 48. lapon: „hogy az *földektől el tilogyam*“); e szerint a m. *tilt-*-nak nem csak föléro, hanem valódi értelmét is találó német fordítása nem *verbierten*, hanem *verwehren*. Ellenben a finn-észti *kielä-*, *käla-*-nak nyilván a *kiele-*, *käle* „zunge, sprache“ szóval van köze, s ha azt tekintjük, hogy a német „verbierten“ értelemben ezt is mondja „*einsprache tun*“, s hogy az orosz *запрѣтит* „verbierten“ az ó-szlávban még: „*increate*“, vagy „*jubere, praecipere*“, a finn *kielä-* igének, mely amúgy is *kiele-*-től való szabályos *-da*, *-dä* képzésű denominativumnak mutatkozik, bátran eredeti „nyelvelni“-féle jelentést tulajdoníthatunk; hogy ez, a német „*einsprache tun*“ értelmében véve, a mostani „verbierten“-félévé vált, abban egy cseppel sincs nagyobb átvitel, mint abban hogy a f. *käsittä-*, tkp. „kezelni, kezelni“, most ezt teszi: „*begreifen* (comprehendere, intelligere)“. — Ha tehát a f. *kielä-* származott ige, melynek alapja a *kiele-* „lingua“, míg a m. *til-* egyszerű alapige, s tkp. „arcere, prohibere“, nem kell mondanom, hogy a kettő közt már többé át nem hidalható hézag tátong.

4) Nem döntő ugyan, de a többi mellett szintén latba eső kifogások meg ezek is, hogy először a szókezdő *k : t* hangok váltakozása mégis csak kivételes ritkább jelenség; meg másodszor hogy, újabb tapasztalásunk szerint, a teljes szóegyezéshez, általán véve, megkívántató az önhangzójellembeli (mély- vagy magashangúságbeli) egyezés is, főleg azon ugor nyelvekre nézve, melyek a kétféle önhangzójellem megkülönböztetését oly híven megőrizték mint a finn és magyar nyelvek. Már pedig a f. *kieltä-* határozottan magas hangú, a m. *tiltani*, (*tilos*, *tilalom*) meg mély hangú, s ez is az állított egyezésnek egyik, noha csakugyan a legkisebb baja.

El kell tehát dobnunk az eddig tetszett f. *kieltä-*: m. *tilt*-féle szóegyezést. Helyébe most olyat fogok ajánlani,

melyet az utóbb említett csekélyebbszerű kifogások sem érhetnek.

Mátyás Florián kimutatása szerint (M. Nyelvtud. II, 47.) még előfordul régibb magyar emlékekben az egyszerű *til-*, mint transitív ige: „attul *magát* nem *tilhatja*“, s nem kell Révaival még egy intransitív *ik-es til-*: *tilik* igét fölvenni, a Halotti Beszédbeli *tiluot*, azaz *tilott* „vetitus“ magyarázatára. Transitív *til-* ige következik a szintén kimutatott *tilód-ik* (vmitől *eltilódn*) igéből is, de e mellett megint a bár lehető, de elé nem forduló *tiloszik* fölvételére nincs szükség. Ezen *til-*-nak *l-es* frequentativumából (*tilal-*) származik: *tilalom* (*tilalm*, *tilalma-s*); végre *tilos* nyilván e h. való: *tilós*, tkp. a mi *tilóval* van, = *tilalmas*. Az egyszerű *til-* igét most egészen kiszorította a származéka *tilt-*, régi: *tilut-* (*tilot-*)-ból úgy összevonva mint *olt-* ebből: *olut-*; ennek *-t* képzője azonban nem a causatív *-t*, hanem olyan *-t*, melynek értéke most már nem igen érezhető, de a mely eredetileg a cselekvésnek rögtön és bizonyos erélylyel való végbementét jelezte (momentán: perfectív, intensív képző; v. ö. *hagy*: *hagyít*, *köszön*: *köszönt*; ily *t* képzős alak, mely mellől az egyszerű alapige a magyarban már el is veszett p. o. *vezet*, melyben *veze-* = finn-észt *vedä-* „trahere, ducere“; v. ö. *szeret*: *szerelem*; *sért-* mellett van szintígy *sérelem*, de az alapige *sér-* is = finn *särge-* „frangere“ és „dolere“, = votj. *ser-* és *sert-* „frangere“). — E szerint magyar alapige, melyből ki kell indulnunk, *til-*, s ennek igazi jelentése (v. ö. *tilódn* vmitől): „arcere, prohibere, retinere“.

Ezen *til-*-val egyezőnek találom ezen szintén, mélyhangú finn alapigét: *sulke-*, azaz: *sulge* (praes. i. *suljen*), „claudere, occludere, obstruere“ || az észten: *sulge-*, *sulgu-* „schließen, sperren, verstopfen, dämmen“, és „verbieten, dämpfen, beruhigen“ (Wiedemann észt szótára) || a mordvinban: *solgi-*, erza-mord. *solgo-* „schließen, verschließen“. — Könnyen megtetszik hogy a „claudere“ és „arcere“ jelentések lényegesen egyetmondók, v. ö. mint *arc-e-o* (gör. ἀρκ-, ἀρκ-) hoz tartozót: *arca* „láda“, azaz „verschluss“, *arx* (*arc-s*, *arcis*), tkp. „die wehr, ἔρκος“ (v. ö. *schloß* „castellum“). Szintúgy p. o. az észt *sulge-*t is ebben: *vere* s. „das blut stillen“ a legalkalmasabban „arcere (inhibere)“-vel fordíthatjuk; vagy végre a m. *til*, *tilt-*-ot is „claudere“-vel: *tiltani*

vkít vmitől a. m. „einen von etwas abschließen“, *t. vkitől vmit* „einem (vor einem) etwas verschließen“, csak annyi átvittel t. i., hogy „záró“-nak nem valami fa-
retesz, ajtó, kerítés, hanem a közlekedést, hozzáférést akadályozó bizonyos parancsolat értetik, s ha tetszik azt mondhatjuk hogy *tilos hely* voltaképen „ein moralisch verschlossener ort“.

Ámde a m. *til-* (*tila-*) mégis eltér még valamennyire hangalakra nézve a f. *sulge*-től. Nem is kívánjuk másképen. De csak meg kell ezt a f. *sulge*-t egy kicsit vakarni, s egyszerűben elébuvik belőle az eredetibb *tulge-*, minthogy a finnben szókezdő *s* igen közönségesen eredetibb *t*-ből fejlődöttnek mutatkozik. Sok eset közül csak egyet igen hasonlót hozok föl: finn *sulka*, azaz: *sulga* (gen. *sulan*) „penna“ = m. *toll* (*tolla-*), mord. *tolga*, osztják *togol* (*togli-*). Itt tehát a szókezdő *t*: *s* hangok különbsége rendes hangfejlődésen alapszik, nem kivételes hangcserén, mint a *kieltä-*: *tilt*-féle vélt egyezésnél. Más részről a m. *til-* alak annyiban csonka, hogy az *l* mellől ellappant a lágy gutturalis; szintígy van ez p. o. a *halad-* igében, mely egészben = lapp *golgade-*, alaprésze *hal-* (*hala-*) = lp. *golga-*, f. *kulke-* azaz: *kulge-*, mord. *kolgi-*. De a mint itt az eltűnt gutturalisnak még némi nyoma maradt a *hallad* alaknak kettős *ll*-jében, úgy a *til*-nak is ilyen *till*- mellékalakját (*tillott*, Mátyás Fl.-nál) ugyanilyképen lehet fölfognunk. Magában a magyarban is meglátszik még ezen gutturalis-tűnés: *helyhezni*: *helyezni*, *porhadni*: *áradni*. — Végre még az *i*: *u*-féle lényegtelen vocaliskülönbségre nézve megjegyezzük, hogy ennek megfelel az *i*:*ü* váltakozás magashangú szókban, mely a magyarban nem ritka (*idő*: *üdő*, *fizet*: *fűzet* stb.); a mélyhangú *til*-nak *i*-je akár *o* (*a*) helyébe is léphetett: v. ö. *sžalu* és *sžiró kés* (*sžiló*). — Mind ezeket az alaki eltéréseket tekintetbe véve, a m. *til-*, vagy még elérhető teljesb alakkal: *till-* (*tilla-*) és a finn *sulge-*, mord. *šolgi-* annyiban és úgy tüntetnek föl valódi szóegyezést, hogy lényegesen azonos jelentéssel mint egy hajdani sem magyar, sem finn, sem mordvin, hanem ugor *t₁lg₁* igének*) külön-külön fönmaradt

*) Az *u* jegy jelent egyelőre meg nem határozható mély önhangzót: ejthetjük *o*-nak.

változatai. Meg van az ige még, úgy mint a magyarban kezdő *t*-vel, még pedig a finn *sulge*- szorosb értelmével, a zürjénben: *tul* „clavus, nagel“ (votj. *tul* „keil“), *tuljal*- „zustopfen, zuspünden“; v. ö. lat. *clamus* mellett *claris*, mind kettő a *claudo* igebeli *clau*-tól (lásd: Curtius, Gr. Etym. 143.). S végre valószínű, hogy a f. *talo* „haus und hof“ is még ide való, úgy szólván „arx, schloß (ἔργον)“ értelmében.

Fájdalom, ezen ujonnan ajánlott magyar-finn szóegyeztetésnek is kell megint áldozat: már meg nem állhat többé a szintén tetszetes m. *csuk*-: finn *sulke*-féle egyezés (Szóegy. 378. sz.). De az így elárvult m. *csuk*-hoz majd hozzá adjuk a finnből ezt: *tukki*- „obturare, obstruere, occludere“.

BUDENZ JÓZSEF.

ROKON ÉRTELMŰ SZAVAK.

IV.

18. *Jár, jár-kel, járkál, járál* („gyakran jár“ Tsz.), *járogat, mendegél, menél* (Tsz. Pz.), *menel* („jár“ Baróti Szabó D. Magyság Vir. 365.), *méget mööget* (Nyelvör I. 374. 417.); *bacsag, baczag* (Nyelvör), *bagdácsol* (Tsz.), *baktat, ballag, bandukol, barangol, billeg-ballag, bogdácsol* (Tsz. = bagdácsol), *bolrog, bolrong, botorkál, bódolog* (Tsz.), *bódorog, bólong* (Tsz. bódolog szónál), *bujdokol, bujdos, csabukkol* (Tsz.), *csatangol, csatólál* (= csatangol Tsz.), *csatrangol* (Tsz.), *csavarog, csoszog, csoszogat, csosszant* (Tsz.), *csótolog, csösög, csötöz* („láb alatt akadékoskodik“ Tsz.), *csütöl-botol* v. *csötlik-, csetlik-botlik, czzammog, házagol* („czél nélkül jár, házal“ Tsz.), *hévizál* („dologtalan ácsorog, hivalkodik“ Tsz.), *hopistál* („ide s töva jár“ Tsz.), *kalérol, kelebőlál, kelekőlál, kodoz* (éhezve hézagol, szerteszét jár, = herumlungern Tsz.), *koslat* (Tsz.), *kóborog, kóborol, kódorog, kószál, kószlál* (Tsz.), *kósternyál* (Tsz.), *kujtorog, kullog, kummog, kurdász, kuttog, lépeget, lézég, lézeng, lohog, lohol* (eltakarodik), *palázol* („kóborol“ Tsz.), *sétál, sőtíjikal, szédeleg* (Tsz.), *tekereg, tébolrog, lép-láb* („láb alatt alkalmatlankodik“ Tsz. v. ö. *tib-láb* Nyelvör I. 426. *tipitapi* Tsz.), *tévelyeg, vándorol, zalámbol* (Tsz.), *zarándokol*; — *ábolyog, ácsorog, áncsorog, ámolrog, ámmog* (Krizsa), *kustorog* („ácsorog“ Tsz.),

lebzsel, ödöng, ögyelég (Dunán túl a. m. lebzsel), sompolyog, somfordál (somportál), sunyog, sunyorog. — Példák. „Járatlan utakon ki jár sz” Vör. A hontalan. „Mentem, men-de-géltem” Garay, Obs. „A keresztények gyülekezetébe me-nelni, járni, men-de-gélni.” B. Sz. D. A magyarság vi-rági 305. „És ballagott Jóká mardosó bújával. Ballagott a kertbe, onnan a mezőre, onnan a pusztára, ott a kender-földre.” Ar. Jóká ö. III. „Itt az egyszeri szegény ember nagy szomorúan bandukolt haza felé, mint a kinek az orra vére folyik,” Merényi, Sajóvölgyi Népmesék II. 175. 178. l. „Mi sorsnak üldöz fegyvere, Hogy bolyg sz vad bérczeken? Hagyj bolyg a nom vad bérczeken,... Én bujdosó va-gyok;” Vör. A hontalan. „Azzal félre kullog és a boglya mellett Föz vala furfangos bosszuálló tervet:” Ar. Jóká ö. II. „Csö sz ög, de nem jár” Dug. Példab. II. 325. l. „Leb-zsel kész-akarva, noha birna dolgot,” Ar. Toldy II. „Sze-retné látni, hallani, És mint ha vonná valami, A csárda felé sompolyog.” Ar. A hegedű. — Ez körülbelül kilenczven szó a járkálás kifejezésére, és bizonyára még sokkal többet lehet majd összeállítani. Csoportosítottuk ezeket a nélkül, hogy írókból hamarjában csak tized részüknél többre tudtunk volna példát fölhozni: igaz, hogy jó nagy részük csak egyes vidékeken járja; de nem volna érdektelen, ha épen e vidé-kekről kapnánk jellemző példákat, melyben e kifejezések értelmi árnyalatai föl volnának tüntetve.

+ 19. *Parancsol*, *meghággy*, *hággy*, *elrendel*, *rendel*, *köte-lez*. — *Parancsol* a NSz. szerint „erélyesen meghággy, köte-lezőleg kijelent valamit”; a. m. ném. *befehlen*, de erősebb, mint a latin *jubere*. *Meghággy* a. m. „teendőül hággy, meg-parancsol valamit” NSz; néha, igaz, egyszerűen annyit jelent mint a lat. *jubeo*, ném. *heissen*, ang. *bid*; de a mai irodalmi nyelv szokás rend szerint erősebb jelentést tulajdo-nít neki (= ném. *gebieten*), úgy hogy „meghagyja neki” majdnem olyan erős, mint „rá *parancsol*”. *Meghagyni* helyett néha az egyszerű *hagyni* ígét is használják ilyen érte-lemben. *Rendel* a NSz. szerint a. m. „szabályúl előad, meg-haggy, megparancsol”; ez véleményem szerint nem elégséges értelmezés. *Rendelni* a. m. ném. *verordnen*, fr. *ordonner*, ang. *order*, lat. *edicere*, holott *megparancsolni*, *meg-hagyni* a. m. ném. *befehlen*, *gebieten*, fr. *commander*,

charger, ang. command, charge, enjoín. Tehát egy részről *parancsolni*, *meghagyni*, más részről *rendelni* úgy állanak egymáshoz mint a francziában *commander* és *ordonner* („*commander implique seulement la domination, la supériorité; ordonner marque quelque chose de plus absolu, de plus impérieux.*“ Dr. C. Sachs, Encyklopädisches Wörterbuch. Berlin 1869.): a *parancsolás*, *meghagyás* a (magától érthető) hatalomnak, felsőbbségnek érzetével történik, ellenben a *rendelet*, *rendelkezés* a hatalomnak vagy felsőbbségnek érzetével vagy határozott kijelentésével történik. *Elrendelni* szintén olyan értelemben használatos, mint *rendelni*, csak hogy az *el* a fogalmat mintegy perfectióssá teszi (v. ö. Budenz, A magy. *el* ígekötőről 3. Nytud. Közl. III. 81. l.); *elrendelni* ilyen értelemmel nincs meg a NSzban. *Kötelezni* tágabb jelentésű és egészen úgy használatos, mint a ném. *verpflichten*, fr. *obliger* stb. — Példák. „A szomszéd előbb kér, de az után sürget, Az után parancsol, az után fenyeget“, Ar. Jóka ö. VI. „Annak parancsolj, a kinek enni adsz“ km. „Most az ágyu hadd dörögjön, ha gyom!“ Ar. Nagydai czig. I. 82. vszak.

STEINER ZSIGMOND.

A ROKON ÉRTELMŰ SZAVAKHOZ.

1. *Rá ütött*; pl. „apjára ütött a gyerek“ = olyan mint az apja; *hasonszórú*, *egyszórú*: személyekre és tárgyakra egyaránt alkalmazzák.

4. *Marok*, *nyaláb*, ezekből lesz a *kére*; továbbá *vontató*, *rudas*: kis boglyák; a nádfélénél és kukoricaszárnál: *nyilas*, *kúp*.

5. *Csürhe* (disznó cs.); ide vonható *tömeg* is.

6. *Tartomány* = birtok; *telek*: „Gazda leszek, telkes gazda, ha mondom.“ Továbbá: *fekrőség*, *ingó*, *ingatlan*.

7. *Hímez*, *kendőz*, *feslett*, *képmutató*.

9. *Kitalál*; *rajta nyom* = rajta ér; *ott nyom* = ott talál; *megnyom* = megtalál; pl. *ott nyomták* a lopáson. Ide tartozik talán még: *kiles*, *kivár*; pl. „kilesi, kivárja, hogy mire veretnek dolgukkal.“

11. *Sivár*, *sivány*, *buczka* (homokos helyekre).

12. *Iker, egyhasi* = kettős (gyermek); *kétszeres* a. is m. fele búza, fele rozs; *kétszél*: szövet, melynek széle hossza egy szél, körülbelül egy egy rőf.

FERENCZI JÁNOS.

MUTATVÁNY PÁZMÁNY NYELVEZETÉBŐL.

Jelen alkalommal azon szók sorozatát akarom ezen tősgyökeres magyar író műveiből közölni, melyek szótáraink- és irodalmunkból részint kivesztek, részint egyéb, a szótárok-tól eltérő értelemben fordulnak elő. Nem ígérhetem ugyan, hogy az alább következő sorozat teljes, minthogy nem sikerült Pázmánynak minden munkáját felfödöznöm és átkutatnom; de mindazonáltal remélem, hogy a Nyelvőr olvasói szívesen veszik ezen gyöngyszemeket, melyek előttük részint ismeretlenek, vagy, ha ismeretesek volnának is, legalább új színben tűnnek szemük elé.

abárlás: zagyalék, moslék. Molnárnál: das sprudeln; a Nagyszótárban: habmerés.

alom: disznóól. M. és NSz. csak stramen porcorum.

alutni: altatni, zsibbasztani; a torpedo nevű hal (zitteraal) megaluttya az ember karját.

avik: avul, rögzik. A rossz szokás belé avik emberbe. M. densor, minuor.

bámitás: ámitás.

bécs: fillér. Urunk az özvegy két bécsét inkább böcsüllötte. Sem M. sem NSz. nincsen. (Mátyás, M. Nytud. II. 25 l.).

berbitélni, és birbitélni: dörmögni, babonás szavakat mondani; innen

berbitélő: kuruzsló, M. és NSz. nincs.

berhe: kötény. Ádám és Éva fügefalevelből berhét csinálnak.

bikczis: csufnév a prétikátorokra. NSz. fecsegő.

csigat és csiget: csitit. NSz. csak csigat van.

csoltár: terítő a lovon. Kr. számárra ült, melynek mind czapraga, mind csoltára és kápája csak az apostoli köntösök rongya volt. NSz. csótár.

csólnak: valószínűleg fojtás a löfegyverben; csólnakkal löni: vak töltéssel löni, alaptalanul állítani vmit. Sem M. sem NSz. nincs.

- czaprag: diszítmény a lovon. M. és Nsz. czafrang.
 czenke: czimbora, Nsz. czenk: állatkölyök.
 czula: bugyor teher. •
 dagály: büszkeség, daganat.
 derczés: durczás.
 egyelítés: elegyítés.
 együtt: egy helyen; együtt — másutt.
 eme (disznó): emse.
 enyegét: titkol, rejt.
 fakad: szakad. Az ut Debreczenbe fakad.
 fántom fánttal (fizetni): kölcsönt kölcsönnel. M.
 fánton fánt: közm. hasztalan fáradni.
 félemes: talán a. m. féle. Elvetett félemes ember.
 felesedni: párosulni (az állatokról). Szótárainkban
 nincs meg.
 felkendett: felékesített.
 fenekedik: dühösködik. A zsidók fogok csikorgatá-
 sával fenekedének Kr. ellen.
 finczározás: fitogtatás.
 fityöltetni: hederíteni, figyelembe venni. Ha Luter
 előtt nem hitte volna a keresztyénség hogy sz. Pál irta a
 rómaiakhoz szóló levelet, senki azt Luter szavára képest nem
 is fityöltötte volna. Kalauz 774. Szótárainkban nincs.
 füremedni: feléledni, frissülni.
 göröggni: gurulni, peregni. Kr. arczáról vércseppek
 görgöttek.
 gyalom: háló.
 habarcz: kátyó. Sopronmegyében hibarcz.
 hévér: emeltyű, hebel, és hóbér.
 homlítás: szőlőbujtas.
 hunyor: M. helleborus niger, niesswurz. Hunyor és
 zásza nélkül szükölködő tegez.
 huzalkodik: nyulik. A fa nevéssel lassan huzalkodik.
 Szótárainkban ezen értelme nincs meg.
 ijeget: ijesztget.
 illatozni: szagolni. Az ujitók finnyás orra illatozza.
 kabola: ló, kancza, cavalla.
 kaborlás: rablás.
 kalafinta: csel. Addig üti véti a dolgot, addig hánnya
 a kalafintát: incselkedik.

karal (a tyuk). *M.* kárál.

kármány. A kármány körtvélyt nem nevel. *M.* kármányországi (Kis Ázsiában). *NSz.* kármány-körtvélyt ismer csak.

keczele: casula, misemondó ruha. A kálvinisták Váradon a kelyhekből serlegeket, a keczelékből rokolyákat, a papi öltözetekből szoknyákat és fardagályokat csinálának (Kalauz 222.) Ezen értelemben szótárainkban nincs.

kendő: arczfesték, fucus. *M.* és *NSz.* csak a mai értelemben.

kendőzni: az arcot festeni; titkolni, szépíteni valamely dolgot, hibát.

keresztelkedik: szabódik, vonakodik. Szótárainkban nincs.

kócsagitani: bolondítani. *M.* kócsagosodni: potitare, zechen.

kófitál: gondol, törődik valamivel. *M.* gyónik.

kompolár: kufár, *M.* caupo.

kopácsolni: *M.* excorticare, abschälen.

kosta (prédikátor): csufszó.

kotoró: komondor. A farkasok elhitették a juhokkal, hogy a kotorókat avagy komondorokat elüznéjek tőlök (Felelet Magyarinak, 116. lap.). Szótárainkban nincs.

kottyantani: hebegni; a balbutire szót fordítja így. *M.* sonitum edere.

kutyorló: alacsony ház.

lasnak: fedező, pakrócz.

leveg: lebeg.

maly. Bezzeg nem csekély vízben tapogat ám a jámbor, hanem ugyan a part mallyát turbokollya. (Kalauz, első kiadás. Appendix, XIV. lap). Szótárainkban nincs meg.

malosa. *M.* vinum malvaticum. *NSz.* csemegebor.

mangurnyi: csekély. *M.* mángurni, geringes ding.

marczapán: czukros kenyér. A ki pisztrángot és marczapánt akar enni. (Kalauz, 712. lap.). Szótárainkban nincs.

marha: res, sache; a pecus: láb as marha

meggemberedik: megfásul. *NSz.* meggémberedik.

meghökkölni: hátrálni (a baromról), nézetét megváltoztatni, módosítani. *M.* meghökkötenni: reverberare.

- megpiricskélni: megverni.
 menélni, mendegélni.
 molna: malom (mona 227. l. és Tsz.).
 negédesség: büszkeség, kevélység.
 örölni: gyötrödni, bánkódni. NSz. szorult helyzetben lenni.
 pakocsálni: tréfálni, csufolni.
 pesely: persely.
 poroszka: paripa. Agg lóból nehéz poroszkát csinálni.
 pozsdul: buján nő, zsendül. NSz. pezsdül.
 pozsog: nyüzsög, scatet.
 pupenevér: denevér.
 püszöget: cifráz, ékesít.
 rusnya (ház): rut, ronda.
 safarina: ringyó, satrafa.
 sása: fűszer; ízt adó sása. M. sásafü, pfeffer-kraut.
 NSz. mártás.
 sóczé: csufszó. Szótárainkban nincs.
 stömpöly: támaszték. M. walze, stämpel.
 susnya: rut; innen susnyaság.
 szalánkázni: szálinkózní.
 szekernye: csizma.
 szellet: nedv (a növényekben). NSz. szellem.
 személy: Az ur vacsoráját két személy alatt osztogatják.
 szerencsétlenni: kockáztatni.
 szerzem (katona): Nsz. ficzkó, virgoncz.
 szepelkedni: gonddal, fáradsággal keresni. Azt alitom (vélem), hogy jól szepelkedve is alig találánk az eretnekek között. (Kal. 174. lap.). M. wende fleiss an.
 szivárvány: höbér.
 szököllő: percz. Életünk utolsó szököllője. Szótárainkban nincs meg ezen értelme.
 szösz: kócz; fontányi szösz: fonni való kócz. Mosonymegyében ma nap is használt szó.
 szuperlát: függöny. Szótárainkban nincs meg.
 szuszek: gabona- és szénatartó. Noha üresíti szuszékát takarmánytól.
 szürü: hullám. Ha egy kövecskét vetünk az álló

vizbe, elsőben kisedd kerekded szűrüt indit, (Prédikációk. 770. lap.) Szótárainkban nincs meg.

tarc s: tartalék, tartó, der halt. Minden tarc s nélkül rohan. NSz. tarts.

tepeczkél (a sánta): baktat.

térenget. De mivel ezen fogást jól megtérengetők és ugyan a földhöz verők (Kalauz, Appendix. XIV.). NSz. terelget.

terjék: mérges csipés ellen való szer; theriaca. M.

tetem. Krisztusnak minden teteme kinoztaték.

turbokol: zavar; lásd föntebb a „mally“ szót.

ujtat: ujit.

ünő: nő, femina. M. csak juvenca, vitula.

varsa: M. sarena. NSz. kákaszatyor.

vász: álarcz, larva. M. schreckbild.

vég: cél. Jó végre igazítottatott tanács. M. nincs.

velőzik: gyarapodik.

vélte és vélve: ritkán.

verő: kalapács.

verekedik: vergődik.

vész: háló.

veteredik (a bor): megromlik. M. nincs.

veternye: matutinum (a zsolozsma-imából). A sz. atyák emlékeznek a matutinumról avagy veternyéről. (Felelet Magyarinak.) Szótárainkban nem találom.

villámodik: csillámlik.

vinnye: kovácműhely; l. NyKözl. VI. 315. l.

vonakodik: vonaglik, a halállal küzd. M. nincs.

vonó: suly az órán.

zászpa: M. veratrum, niesswurz; lásd a „hunyor“ szót.

zuzzoskodni: duzzogni. M. nincs.

KISS IGNÁCZ.

A MAGYAR NYELV

A regényirodalomban.

I. Jókai Mór újabb regényei. Hogy Jókai kitünő magyar stilisztá, ki a magyar nyelvet elragadó bűbájjal tudja használni, ki merné tagadni? Mind a mellett az ő tős gyökeres magyaros stílusába is kezd beszivárogni egy-egy csöpp abból az

áramlatból, mely magyartalanságával irodalmunkat előnteni fenyegeti. Például szolgáljon erre azon néhány hely, melyet különben oly szépen írt legutóbbi regényeiből magamnak kijegyezgettem. A r a n y e m b e r II 21. l. „Tartózkodott tőle, fogadott családját valahogy *megbántani* azzal, hogy szomorú arcot *mutasson*“. Sajátságos mondatcsoportozat, mely sehogy sem tartalmazhat számot arra, hogy magyarosnak mondjuk. 1. A jelen szerkezetben a *tőle* épen nem oda való, nem mondjuk pl.: tartózkodom *tőle*, bárkit megsérteni. 2. A „*megbántani*“ ezen szerkezetben teljesen idegenszerű, latinos vagy németes, s helyette a magyar *hogy*-os mellékmondatot tesz. 3. A „*mutasson*“ helyett jelentő mód teendő, mint pl. ebben: azzal, hogy igaztalanságot *mondjak*, nem akarok senkit megsérteni. — Egy mondatná öntve magyarosabban hangzanék ilyen formán: Tartózkodott megbántani családját szomorú arczkifejezésével. — Alább a következő latin mondat: „*fata nolentem trahunt*“, nem a legszebb magyarsággal van így lefordítva: „*A nem akarót húzza a végzet*“. — 58. l. „Most *csatányos* alkalom kínálkozott *felderíteni* a titkos borzalmakat“. 1. a *csatányos* szó ellen van kifogásom, mely az *éclatant*-ot akarja kifejezni. Összevetve *csata*, és *csattan* szavainkat, meglehet, hogy a még most is élő *csatt* gyöksszóval (csitt-csatt) valamikor egyértékű élő szó lehetett a *csat* is; de nyelvünk jelen álláspontján a *csat* tö mint ilyen kihalt, tehát élő, az az értelmét magában hordozó új szót nem képezhetünk belőle, annival kevésbé mert a *csatra* (schnalle) mint jelenben is használt szóra emlékeztet, s a *csatányos* alatt valami *csat*-tól származót, de nem *csattanós*-t értünk. Használjuk tehát vagy az *eclatans*-t, vagy körülírással mondhatjuk: *feltűnő jó alkalom*. 2. a „*felderíteni*“ határozatlan módú használata ismét idegenszerű. *Tartózkodik* után állhat ugyan ugyanazon mondatban határozatlan mód, de *kínálkozott* után nem. — 113. l. „De ha egyszer *eljön egy olyan óra*.“ 1. Szórendi hiba; hangsúlyos tag az *olyan óra*, tehát ezt követi az *igekötőjét* hátra vetett *ige*: ha egyszer *oly óra jő el*, vagy: *olyan órája lesz*. 2. Az *egy* határozottan németes. Ép ily németes használatai az *egy*-nek a következők: „*Ez is egy tréfa*“ 115. l. (Ez is hiba!). „*Mi van a rózsák között? Egy pók? Igen. Egy pók*“ III. köt. 83. — „*A hajóbiztos csak egy cseléd*“ 108. l. — A III. köt. 3. lapján ismét a következő germanismusra bukkanunk: „*A szelíd kedély, melyet később ismerni tanult*“. A 47. lapon: „*oroszláni nagy állkapczájával*“ — gondatlanságra mutat; mert ha népünk *állkapczá*-t mond is, az írói nyelvben az eredeti és aestheticusabb hangzású *állkapcsa* használandó. — IV. köt. 48. „*Hát Dódi? Ő alszik*“,

tökéletesen elég: *alszik*, s így magyaros lesz a felelet. — *Eppur si muove* I. k. 9. A „siligo“ *a* a gabnafizetés, e „siklus“ *a* a készpénz fizetés“ és még igen sok *a* a; mint ha csak az ember valamely pesti elemi iskolában hallaná a németes kap-tára húzott kétszerkettő diktálását: kétszer hat a z tizenkettő sat., melyekben *a* a *das ist* fordítása.

II. Abdallah, Laboulaye után ford. Berczik Árpád
Kiadja a Kisfaludy-társaság. — Pest. 1873.

Ha egy oly könyvet veszünk kezünkbe, melyet a Kisfaludy-társaság jelvénye diszesít, méltán megvárjuk, hogy benne példányszerű magyaros stilussal találkozzunk. Ily társulattól, melynek célja a magyar nyelv és szépirodalom művelése, illet követelni igen csekély fokú követelés. Olvasva a Kisf.-társaság több jeles regény-fordítását, melyek közt első helyre teendő a Salamon Ferencz által oly kitűnően fordított *Bede Ádám*, megszoktam már jót és kitűnőt várni e nemből. Ily várakozással vettem kezembe a jelen munkát is, de nagy sajnálkozásomra, épen nem felelt meg várakozásomnak. Dicsérendő oldala ugyan e munkának, hogy a fordító *igyekezett* túltenni magát a fordítót folytonosan nyűgöző idegen nyelv sajátosságain; *igyekezett* eredeti magyar szólamokat vinni be fordításába; *igyekezett* az ige-idők változatos használata által elűzni a nyelv egyhangúságát: de *igyekezete*t kellő siker nem koronázta, úgy hogy fordítása egészben véve épen nem mondható magyarosnak. Mikor először vettem kezembe ezt a könyvet, s alig tudtam belőle 10—20 lapnál többet elolvasni, mert schogy sem tetszett: azt gondoltam egyelőre, hogy talán sajátosságos tárgyában kell keresnem a nem tet-szes okát. De a mint az eredetiben kezdtem lapozgatni, azon meggyőződésre jutottam, hogy itt a fordításban kell a hibának lenni. S úgy is van. Nem található fel benne az a *numerus*, melyhez a magyar műprózában hozzá szoktunk; több helyt a *szór cendsem* magyaros; másutt az eredeti *hibásan* vagy *nagyon* is híven van fordítva; az *igeidők* nagyon átabotában vannak használva; a *magyaros szólamok* igen sok helyt rosszul alkalmazva. Ez utóbbi hibába talán épen jó *igyekezete* ejtette a fordítót. Újabban, midőn a magyaros írást annyira sürgetik, többen követik el ezt a hibát. Feledik ezek, hogy bizonyos szólamokat csak is bizonyos meghatározott esetekben lehet használni, s a ki a használatot túlhajtja, annak irálya émelygössé lesz. Pl. ha mondhatjuk: „*a jó eső felszűli a vetést*“, nem mondhatjuk ezt is: N. N. *bíró felszűlte* a faluját jóra való intézkedései által. — Mind ezen s több aprólékos hibák következtében e fordítás a

magyar közönségnek élvezetes olvasmánya nem lehet. De lássuk az egyes helyeket:

Jó magyaros szólásmódok, helyesen alkalmazott régies szavak: „megszedte magát“ = avoir gagné de grandes richesses. „két versen“ = deux fois, 10. l. — „őszbe csavarodó szakál“ = barbe blanchissante. — „kora hajlani kezd“ = l'âge approchait. 11. l. — „hogya szultánnőnek is beválik“ = qu'ou l'eût prise pour une sultane, 14. l., csakhogy a *beválik* helyett jobb lett volna: *bevált volna*. — „az ember gyarlik“ — l'homme est faible, — „dömöczi“, régi szó = damaskusi 40. l. — „füle olyan likas, akár egy szita“, 106. — „haragosa Omár“ = Omar qui avait de la rancune 107. „tetem“ a 102. lapon helyesen van alkalmazva a *hulla* helyett, de jobb volna: *holt tetem*.

Rosszúl alkalmazott szólásmódok, kifejezések, magyartalanságok, rossz szók. „Szívének fenekén borzadva gondolt rá“ = dans le secret de son cocur stb., e h. szívében titkon borzadva stb. „testéből, véréből nem marad senki sem“ = il ne laisserait personne de sa chair et de son sang, e h. nem marad test szerinti utódja, 11. l. — „Kétszerte mohóbban s fukarabban, mióta gyermeke számára kuporgat, elzárkózék“ (= zárkózék el) 12. l., az eredetihez való ragaszkodás miatt a mondatfűzés magyartalan, az értelem zavaros, e h. Mióta gy. sz. kuporgat, kétszerte fukarabb s pénzvágóbb lőn, elzárkózék stb. „lelketlen tárgyak“ e h. élettelen tárgyak; a magyar beszél lelketlen emberről, de lelketlen tárgyról nem. „hogya boldogsága csordultig legyen“ e h.: hogy boldogságából semmi ne hiányozzék. Így az eredeti is: pour que rien ne manquât à son bonheur; de a fordító valami jó szólamot akart használni, s így botlott el. A boldogság kelyhe lehet csordultig, de az, hogy valakinek boldogsága csordultig van, nonsens. — „ki anyjától ugyan kevéssé *ritt el* fekete voltában“ = un enfant presque aussi noir que sa mère, 13. l.; e h. fekete színével meglehetősen anyjára ütött. Így is lesz benne szólam, de nem olyan, a melynek ki van törve a nyaka. A mi erősen különbözik könyezetétől, az *kiri* abból; de: „a gyermek *elri* anyjától“, nem jelent mást, mint hogy anyjától, sírva máshoz kívánczik. — *E látásra* (a cette vue) a kalmár *szavát veszté*“ 13. l.; e h.: ennek láttára elállt a szava; elveszti *hangját, esztét*, de a szó-ról nem mondják. „Az isten hatalmas, és én bizonyítom (j' atteste), hogy nincsen kivüle más isten, és bizonyítom, hogy Mahomed istennek prófétája“ 13. l. Itt a magyartalanság a j' atteste betűszerinti fordításából ered; ha *bizony* által fordítjuk, megvan a jó hang-

zás. „Szeretettel *el-elnéze* az *ő fián*“ 13. l. Elnézek *valamit*, pl. Úgy elnézem ezt a gyermeket, hogyan játszik, de állapító raggal nem használja a magyar; „az *ő fián*“ az *ő* főléssleges, mert nincs rajta mondathangsúly. Épen ilyen 15. l. „mert *ő* felvilágosodott elme lévén“. A numerus és helyes szórend hiánya erősen érzik a következő mondatokban: „Istennek ajándoka! te ugyan nyolcz napos gyermek vagy *csupán*, de erőt *nézve* és kellemedet, esztendősnék tekintenék.“ — Még mindig a 13. lapról idézem a következőket is: „Hanem hogy a dicsőség ért, fiúgyermeket *hozhatni* világra“. Szó ró l sz ó r a fordítja ebben a francia infinitivust: de mettre au monde un homme, holott a magyar itt mellékmondatot használna: De mivel azon dicsőségben részesültem, hogy stb. Hasonló magyartalan használata az infinitivusnak a 19. lapon: „Nekem *meg* volt *rendelve* elvinni lelkét Indiából“, mely mondat a mellett, hogy az eredeti értelmét (j' avais reçu l' ordre de prendre son âme dans l' Inde) nem jól adja vissza, szórendi tekintetben is hibás, mert itt az Indiából szón lenne a mondathangsúly. E mondatnak tehát így kellene hangzani: Nekem az volt meghagyva, hogy Indiában vegyem magamhoz lelkét. — „a *sarkamban* levő szerencsének bizonyítéka“ = preuve du bonheur qui me poursuit. 14. l. Ismét. sok a jóból; a szólásmód túl van hajtva. Sarkában lenni = sarkalni = egyre ösztönözni; de ez nem illik a szerencsére, mely egyszerűen kíséri Manzurt. — „odaadásodat“ = dévouement 15. l. szótár szerint van fordítva, holott ide az összefüggés szerint *szolgálat*, *szívesesség* illenék. A 19. lapon van egy 2 szakos verseske, mely példányképe a szintelen, semmit nem mondó, az eredetinek hiányos felfogásából származó leggyarlóbb fordításnak. Ide írom eredetijével együtt:

„Mindenható a halál,
Nem vár az soha,
Mindegyikre rátalál,
Mind tulajdona“.

„Az a bölcs, ki *oly* merész,
Ellen nem *szegül*,
És bátran szemébe néz
Csüggedetlenül.“

On ne peut fuir la mort. Tôt ou tard, quoi qu'on fasse,
Tombe sur nous ce bras toujours prêt à frapper.
Le plus sage est celui qui le regarde en face,
Sans le craindre et sans le braver.

35. l.: „az igazság országának *várakozásában*“ e h. várásában. Megfoghatatlan, hogy követhet el magyarul tudó ember ily hibát. — 41. lapon „*tépel*“ = scrupule, rosszul képzett szó *tép*-től, mert scrupulusának lenni = *tépelőd*-ni, tehát ezt kellene itt tőől használni. Nem mondom, hogy *tépelődély*-t csináljunk,

csak azt, hogy ez lenne a scrupulussal egy értékű szó. — A 94. lapon ezen keleties áldást: *Béni soit le serviteur de Dieu et les enfants de ses enfants!* így eltorzítva fordítja: „Áldott legyen az úrnak szolgálója, és áldás kísérje *gyermekeinek szülöttéit*“ e h. unokáinak unokáit. — Hogy a 95. lapon *hasonlíthatlant*, a 126-on *megfízethetlent* stb. ír, ez még itt a csekélyebb hibák közé tartozik. 103-ik lapon: „tört élesíteni *vala* inye szerinti munka“, hibás szórend, a *vala* a mondat végére teendő. — „A *karaván* eregelt daloló *vezetőikkel*“; hogy *egy* karavánnak hogyan lehetnek vezetőik, csak az értheti meg, a ki látja, hogy az eredetiben karaván helyett a többes számú *chameaux* áll. Netovábbja a gondatlanság és elhamarkodásnak! Ilyen forma alább: „Tizenkét lovag kitűnő paripákon ezüst kápás nyergőket, dörmöczki szablyáikat, aranyra hímzett fekete lebernyegeiket megmegragyogtaták a hajnali nap pirjában“. Bajos ezt még meg is érteni az eredeti nélkül, melyet érthetőbben s kissé csinosabban így lehet fordítani: Ez után kitűnő paripákon tizenkét lovas következett. Ezüst kápájú nyergükön, dörmöczki kardjukon, aranszegélyű lebernyegükön megmegcsillámlottak a nap első sugárai. — Hasonlókép nehéz megérteni néhány sorral alább a következőt: „(ez a kancza) a törzsnek dicsősége, a többi beduinok *irigysége és mérge* volt“; itt is segítségül kell venni az eredetit: *c'était la gloire de la tribu, le déspoir et l'envie de tous les Bédouins*; ennek magyar fordítása így van: a törzsnek dicsősége, az összes beduinok előtt rettegés és irigység *tárgya* *vala* ez. — Nagyon szó szerinti fordítás a 104. lapon: „az út unalmait *elbűvölik*“ = *charment les ennuis* stb. — Szép példány-mondatok ezek is a 105. lapról: „a tutaj két *fekete tafotából való köpenybe* burkolt nőt hozott“ és „Szemök *kivételével* (!) arczuk hosszú fátyolba volt takarva *fehér patyolatból*.“ Nem tudnók itt, a tafota volt-e kettő vagy a nő, arczuk volt-e fehér patyolatból vagy a fátyol; nem tudnók a „*tafotából való köpeny*“, a „*fátyol fehér patyolatból*“ ékes kifejezések eredetét; nem tudnók megfejtetni ezt a karakán szórendet, ha előttünk nem volna az eredeti, mely így hangzik: *un bateau conduit à terre deux femmes enveloppées dans de larges mantos en taffetas noir*; és: *A l'exception de yeux, leur visage était couvert par un long voile de mousseline blanche*. — A 110. l. e kérdésénél: „Fiam, *ujság* van ugy-e?“ — azt kell gondolni szükségképen a magyar olvasónak, hogy itt az apa az új hold után kérdezősködik. Pedig dehogy! az összefüggés szerint a kérdésnek így kell hangzania: Valami történt fiam, nemde? = *mon fils, il y a du nouveau n'est-ce pas?* Ezen óriás baklövés felemlítésével bevégezhetjük ezt a fejezetet, melyet, — ha egy pár lapról ennyi megrovandót

tudtunk felhozni, — majdnem oly hosszúra nyújthatnánk, mint maga a kezünk alatt levő könyv. Térjünk át másra.

Igekötők helytelen használata. A fordító úgy látszik hogy némi régies nyelvszinezeten kapkodott akkor, midőn némely igekötőt, különösen a meg-et, a nyelv jelen álláspontjáról tekintve nagy szabadsággal, sokszor hibásan használja. Pl. „József, midőn a *kilencz* csillag *megimádá*“ 38. l. = Joseph adoré par les onze étoiles. A *megimád*-nál még különösebb az, hogy *kilencz* csillagról beszél, pedig a leghanyagabb kis iskolás gyermek is tudja, hogy József előtt álmában, tizenegy csillag hajolt meg. Ez kicsinység ugyan, de nagy gondatlanság jele. „Miért legelnek *le* a juhok amott majdnem zöld füvet“ 89. l. „Mikor a nap tikkasztólag *tűzött le*“ 104. — „(A gyermeket) *megagगतák* ékszerekkel“ 106., *beagगतák*, *tele agगतák*. „kiáltá meg J. fiát“ 108. e h. kiáltá rá fiára. „Abdallah *megremegett*“ 110. e h. *fölrezzent* stb.

Az igeidők használatánál igen feltűnő, hogy a hangzós elbeszélő multat (íra) sokkal nagyobb számmal alkalmazza, mint a jelen irodalmi nyelv. Ez még nem volna baj, ha öntudatosan, olyan módon használná, mint a régi nyelvemlékek; de hogy ugyanazon elbeszélésben egyszer hangzós, más-kor *t-s* multat ír, s ezeket minden rend, sőt széphangzati követelmény nélkül váltogatja, cserélgeti: ez már nagy hátrányára van az írásmód szabályosságának és kellemének. — Az is kellemetlen hatást szül az olvasóban, hogy ugyanazon elbeszélésben egy darabig multat használván, egyszer csak tetszik történeti jelenre átugrania, míg végre ismét múlttal végzi. Lássunk egy-egy példát: „E dicsőítések hallattára a barom is *megfeledezik* fáradságáról s szilárdan *lépdelt*; a hajcsárok *fölemelék* fejöket s mindenki *megüdült*. Így *telék* el az első nap. Más nap — — rendszabályokat *követtek*. Hafiz előre *ment*, holdtöltekor azonnal útnak *indulának*“ stb. lásd a 104—5. ll. — „Feje bubján tollat *hordott* — — haja csimbókokba *volt* fonva; füle olyan *likas* — — és függőkkel *van* terhelve; mellén nyakék *ragyog*. Ez *vala* Kafur.“ 106—107.

Az igemódoknál is magyartalanság hibájába esik, midőn mellékmondatokban kötő módot használ jelentő mód helyett, pedig erre a franczia eredeti nem csábíthatta. Ilyenek: „mikor az Áldás kútjánál *tanyáznánk*“ 9. „midőn D-ba *visszavonulna*“ 10. „miután a csecsemőt — — visszahelyezte *volna*“ 14. „Ha uram nem vezérelt volna, *eltévedék*“ 34., itt a főmondatba kötőmód kell, a mellékmondatban a két *volna* elkerülésére tehetünk jelentő modú jelent: ha nem *vezérel*: eltévedtem *volna*.

Ha még egyszer visszatekintünk a hibák e sorozatára, nagyon sajnáljuk, hogy Berczik úr, a Kisfaludy-társaság tagja, ki különben elég magyarosan ír, mikor eredeti magyar dolgot ír, — e könyvben Laboulaye kitűnő munkájának oly hibás, gyarló, roszt fordítását adta a magyar közönség elé; még sokkal jobban sajnáljuk azt s csodálkozunk a felett, hogy azon gondatlanság, könnyelműség, sőt lelkiismeretlenség, mely újabb időben mind nagyobb nagyobb mérvet ölt társadalmunkban, — egy oly komoly törekvésű, erkölcsi társulatba is kezd beférközni, minő a Kisfaludy-társaság. Mert nem könnyelműség okozata-e az, hogy ily munka a Kisfaludy-társaság jelvényét hordozza?!

KOMÁROMY LAJOS.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Kötbér, válpont, gyógyhatány, raglap. Közös sajátja e négynek, hogy mind olyan üres kongó bongó valami, a mit senki se ért. Am tessék megfajteni! Fővárosi Lapok IX. 286. sz.: „a lipcsei szerződés kötbérét is a nemzeti színház pénztárából kívánná fizettetni.“ U. o. X. 16. sz.: „Az ember nem szokott arra figyelni, mit beszélnek vagy cselekesznek mások, ha életének valamely válpontján áll.“ U. o. X. 109. sz.: „pompás vize gyógyhatánya által ritkítja párját.“ U. o. X. 172. sz.: „Bővebben a raglapok“. Az első, ha jól sejtem, bánatpénz; a másodikat csak az angol eredetiben talált „crisis“ értette meg velem, ez tehát fordulópont vagy egyszerűen forduló; a harmadik talán gyógyító hatást, gyógyító erőt jelent; a negyediket fali hirdetésnek veszem, megesküdni azonban nem mernék rá. A gyógyhatányt kivéve, mely az orvosi kotyvalék nyelvből került, a többi mind ujdonatúj férczelmény. Hogy mi szükség volt rájuk, azt hiába találgatom. Talán szegény a nyelvünk? Mert hát a szófaragók rendesen ezt rántják elé mentseggül. Ez úttal nem tehetik, ha csak saját szegénységüket nem akarják rá kenni nyelvünkre. De ne firtassuk a dolgot, nézzük inkább mért rosszak a mondott szavak? A kötbér és válpont úgy van szerkesztve, hogy mellékszóul puszta igető áll. Ez nyelvünk természete ellen van. Találni ugyan egy-két ilyen szerkesztményt (l. Lörincz Károly: A csonka előfelü összetett szók. Nyelvőr II k. 309 stb. l.), de egy részük régi, oly időből való maradvány, mikor a mellékszóul álló igető még mint névtő is élt, más részük meg csakis a furcsálkodásnak, csufondárságnak, gúnynak köszöni létét s komoly beszédben egyáltalán nem használható. Azért tisztességes új szavak képzésére alapúl sem az előbbieket,

sem az utóbbiak nem szolgálhatnak. Különben nem is szolgáltak soha s minden oly fajta szókotyvasztás csak annak tulajdonítandó, hogy rettenesen majmoljuk a németet. — A magyar nyelv névszó előtt az igét szinte csak névszó alakban tűri, s a *kötbér* és *válpont* helyesen csak kikötött *bér* és *váló* pont lehetne, ha akkor meg az nem volna, hogy egészen mást jelent, mint a mit akar s még azon fölül szükségtelen is. A *gyógyhatány* és *raglap* is olyan nobile par fratrum, mint az előbbi, azzal a különbséggel, hogy még nyomorékabb. Az elsőben már a fő szó is korcs, mely *hatány* helyett lehetne ám még *hatany*, *hatony*, *hatály*, *hatacs*, *hatam*, *hatma* is, és akkor csak olyan jó volna. De az nem elég, hogy annál szebb legyen, megnyomorítanak egy igét s azt teszik eléje mellék-szónak. Lehet-e nagyobb barbárságot csak képzelni is? Ha mellékszónak még az ép igetöt se szereti a magyar, hát hogy esnék jól neki az olyan, taligás koldushoz hasonló forma mint *gyógj* meg *ragj*?

Előítélet, előérzet, németül vorurtheil, vorgefühl, magyarul amaz balvélemény vagy balítélet, emez sejtelem. Látni való, hogy van jó szavunk e két gyönyörűséges mákvirág helyett, melyek p. o. ott díszlenek a Föv. Lap. e mondataiban: „Önnön nemének hidegségével és *előítéletével* volt kénytelen küzdeni”, meg „*Előérzetem* tehát nem csalt és ön valóban beteg“ (IX. 289. sz.)

Magatartásom, helyesen maga m t a r t á s a. Amaz valóban értelmetlen s csak írói gondatlanságból származhatik. Csodálom, hogy a hazafit, atyafit még mindig így ragozzuk: hazámfia, atyámfia s nem úgy hogy hazafim, atyafim stb. A példa különben a Föv. Lap IX. 293. sz. való.

VOLF GYÖRGY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

H ó d m e z ö v á s á r h e l y i e k.

Add ki az eszedet! azaz: mondd ki, mi szándékban vagy, mit gondolsz.

Dögönböggőnek gúnyolják a halottakhoz járó diákokat.

Eszed fazeka! azaz: nem igaz a mit mondasz, ostobán beszélsz. (Máshol: eszed tokja, az ám az eszed veleje.)

Bejött a fene a határba: azaz rosszul áll a dolog, rossz felől kezd fujni a szél.

Furót nyelt el : kényes, kevély.

Befütyült neki : befütött neki. Erd. Közm. 683.

Nincs tiszta gatyá : nincs bátorsága hozzá.

Hamvasban van : részeg.

Elpillézi az időt.

Inát üti; pl. Most drága az élet, mert nagy dolog idő van; de egy-két hét inát üti; azaz akkorra lejjebb száll az ára.

Ha az Isten úgy ismeri mint én, sohse ereszti be menyországba.

Mit nekem, fitty nekem, ha kapálok, lesz nekem.

K a p c z a - l o p ó azoknak a gúnyneve, a kik kevés értékű tárgyat, pl. tyúkot, ludat szoktak lopni. — Kálvinista kereszt: így nevezik a rossz asszonyt. — A részegekre mondják: Beteg, megverte a két keze; bekötötték a fejét csillagos keszkenővel. — Bőr kolomp: szószátyár, pletyka.

Különös, mint karácsonkor a tök káposzta.

Maga karjára dolgozik.

Kárt kárral tetéz.

A mit adott jó kedvéből, vegye vissza haragjából.

— Ketté vágta a kenyeret: elhagyták egymást, pl. férj és feleség.

Megindult, mint a rozsz kerék agyba.

Keresztül ment a kerék a nyelvén (dadri, hebegő).

Keze kocsonyája. Pl. megver vki egy embert, s az bele hal a verésbe.

Nem köti be kevéssel.

Kiállaná már az anyja kínnyát.

Kívül tágasb.

Bele süppedt, mint koldús az üres zsákba.

Maga koldúsa lett.

Koldus ucczára ment (mondják, mikor az eledel rossz helyre megy az ember torkán.)

Elkötölt (mondják, ha a részeg elalszik, ha a ló nem bírja a terhet, ha vki fényűzőleg élt és hitelezői feltámadnak ellene).

Kerül kovácsa.

Nem sok kő sőt esznek meg együtt (uj) házásokra mondják, ha rosszul élnek egymással).

Majd köszön neki! (Rossz emberek fenyegetése, ha vkire megharagusznak, mintegy tudtul adják, hogy boszút akarnak állani).

Kirántja fejéből a kötő féket.

Karikába fekszik, mint a kutya.

Kinyult kilencz kutya hosszára.

Kutya üt ő. A gyermekek, midőn név- és ünnepnapkor elmennek köszönteni, visznek magukkal egy társat, a ki a kutyát üti, míg ők a köszöntő verset éneklék: ezért a kapott pénznek egy részét neki adják. A szót olyan emberre alkalmazzák, a ki valamely vállalatban jó formán semmit se tesz, mégis a haszonnak nagy részét ő huzza.

Piszkos, mint a kürtödugó.

Annyira hajít apád, mint a süttö lapát.

Laskát ehetnék. (Mondják, ha vkinek ruhakötő galandja elül kifityeg.)

Ő van a latban.

Löcs lábu, csuka talpu, parittyá fenekű.

Lámpást mutat neki.

Bele kap, mint kis lány a szöszbe.

Keresztül akadt benne a lélek.

Lelkét a testéből nem adhatja. Lelkét a testéről ki nem veheti.

Bolyong mint a kárvallott lélek.

Se liszt, se só, se szalonna. (Igen nyomós okok arra nézve, hogy vmi ne jöjjön létre, mint pl. liszt, só, szalonna nélkül nem lehet főzni.)

Siket mint a ló tavasszal.

Ki lova fia?

TÖRÖK KÁROLY.

Szeged-vidékiek.

Kész pénz gyalánt vőszöm a mondását. Elhiszem a mit mond.

Hallgass, a szavad nem jár. Nem hiszek neked.

Kelebibe tölt négy forintot. Mondják, ha a paraszt asszony az ingén belül teszi a pénzt, a mint ez szokás is az alföldön.

Né pepe. Ne beszélj, ne lármázz.

Elsinkófászta a vagyomot. Rosz gazdálkodással elverte.

Tányér ülepű, lapát farú. Sovány farú.

Bodag mejjú. Lapos mellű.

Tűrűd mög az órod. Este mondják, és azt jelenti, hogy : vedd el a gyertya hamváját.

Konyit hozzá é kicsit. Ért hozzá egy keveset.

Hosszú lére eresztötte a zételt. Sok levelet csinált neki.

Hasára süt a nap. Későn kel föl.

Tuggya a majmot vezetni. Mást el tud bolondítani.

Ki kutya fia kend hé? Kérdezi a pór a másikat, ha az elbizakodva beszél.

Össze törte a kanalast. A családban czivakodást idézett elé.

Mindönt rá mond. Mindenbe bele egyezik.

Nyomossan ejti a beszédöt. Alaposan, okosan beszél.

Létörött az ángyó szekere. Megszülte a gyermeket.
 Orozva kött gyerök. Törvénytelen, zab gyermek.
 Falnak vezették. Megcsalták.
 Kihasatt ám az agyara. Beszédes lett, jó kedvre kapott.
 A fülin ül. Nehezen hall.
 Hosszú a füle. Messzire hall.
 Macska jár a szalonnára. Házi tolvaj lopogat valamit.
 Elég abbú és sütet. Oly dologra mondják, melylyel egy
 próbára is megelégszenek, különösen, ha nem jól sikerül.
 Áj neki a munkának. Fogj hozzá derekasan.
 Rá gyűtt a bóna óra. Megjött a bolond órája. Tsz.
 Nő bugyogj. Ne lármázz. Tsz. bugyogni.
 Nem beszél nyomon. Kerülgeti az igazmondás. „Égy nyomon
 beszéj!”
 Főrászta a halász abroszt. Csint tett.

FERENCZI JÁNOS.

Röj t ö k ö n, S o p r o n m b e n.

Osztég ha émíssz a lakodalomba, hozz nekünk ám ek kis
 körömfaladikot (maradékot)!

Má megin a katonák után csatangúttál é, té kurvannya rosz
 lánya! Mállásd' előbb kötik be a fejed, mincsem pap fogja mé
 kezed; még méírem, hogy szoligya (katona szajha) lész belüled.

Menny fő a hiuba, osztég hoz le onnét egy silinga murvát
 (silinga: kötött kosár; murva: széna polyva).

— Nem sajnájja kéd asztatot a lovat, mikor minden isten
 atta nap annyit hajkurássza?

— Hát mér nem lett pispek az ebugatta, osztég meg lábáru
 fejik a lovat.

— Há méssz máma este? — Széribé rendelt a kis biró
 (éjjel, ha őrt állanak vagy járnak, azt mondják, széribé
 v a n n a k).

— Méttették (megtették) Pistát czirkálónak?

— Mé ám, peig nész szívesen vadulta e (vállalta el. Czirkálók azok a titkos örök, kiknek kötelességök, multságok alkalmával a rendre felvigyázni, de úgy, hogy őket a mulatók ne vegyék észre).

— De févítte a lsten dógod! bion szaros piszkafáva sé lehetnye az órodat főérnyi, miúta pipabiróvá letté. (P i p a b i r ó k, kik azzal a tiszttel vannak megbizva, hogy vigyázzák meg, ki pipázik vagy szivarozik a faluban tilalom ellenére; megesik, hogy tisztöket oly komolyan veszik, hogy a pipát a pipázónak gégecsapjáig ütik a szájába.)

— Há vótál? E kállétem mennyi az erdőre!

TÓTH JÓZSEF.

Népmesék.

Mese a Lófi Jankuru.

Öccö vót egy naon erüs embör, Lófi Janku vót a nevé; öccö kaptya mogát, emönt vándunya. Hát a mint mögy möndögil, talál uttyábo egy olan embört, ha ki akkorán nyöttö a nyirfát, éppeg mint az asszonyok a kendört; mökszólittya: „Aggyon Isten nyirfa-nyöü pajtás“. „Fogaggy Isten, Lófi Janku pajtás, nem gyössz-é é pár puffra?“ „E bizé, mét ném?“ Nó jó van, ekezednek verekénnyi, hát uv vágto földho a nyirfa-nyöü Lófi Jankut csak u nyekkent.

Kérdi töle: „Egyössz-é még éccér?“ „Ném méék bizé, haném pajtásod lészék.“

No jó van pajtások léttek; hát a mint mönnek, öccör csak talátok ögy olan embört, ha ki akkorán gyurta a vasat, mind az asszonyok a téstát a tekenyübe. „Jó napot aggyon isten, vasgyuru pajtás.“ „Fogaggy isten, Lófi Janku pajtás.“ „Ésség kérdi: „Egyössz-é pár puffra?“ „E bizé! miét ném?“ Hát mökfogta Lófi Janku, uv vágto a földho, hogy öccöre lömönt hét ölnyre. Akkor kükereste keze a földbü, osztá még kérdi: „Egyös még éccér?“ „Ném bizé, ném, nöm mönök e, hanem ikább pajtásod löszök.“

No jó van, ez is közibik állott pajtásnok, hát mégén csak méégetnek, éccér csak talánok mégén ögy embört, ha ki akkorán zsurmóta a küet, mind az asszonyok a téstát, mikor tejes zuzorka levest csinyánok. Ezt is ehíták verekénnyi, e is mént, hanem éppeg ugy gyárt mint a vasgyuru; ez is közibik állott pajtásnok.

Hát a mint méégetnek naon naon messzi, ném talátok sé falut, sé várost, hanem éccér csak talánok egy naon rémséges nagy erdöt, ebbe bé möögettek nyulásznya, buzogánnye hajtottak agyon három nyulat. Akkor nat tüzet raktak, a nyirfa nyöüt ott hatták a három nyulle, a töbiek mög emöntek mégén nyulásznya. Hát a mint raktya a tüzet csak u rastagott, egy embör mögszomlalik a fa tetün; e vót a höcsön (hosszú) szakállu. Ekezdi: „Juj de naon fádom!“ — „No ha fázú gye lé, meleggy, ölég nat tüzem van.“ — „De hát aggy é kis nyu hust.“ „Nem adok bizé, magunk is mögésszék.“ — „No ha ném accz, akkor evészém töled, osztá a melledén éégetém még!“ Ugy is tett, evétté töle a nyuhust, mögöttö a mellén, akkorán ögyü süttögetté a mellit, hoh hom még.

Azomba oda ménék a másikak is, kérdik hon van a nyu. A nyirfa-nyöü emonta nekik, ho hogyan gyárto meg, de nem

akarták neki ehinyi, haném mökporobáták valamennyen, de mind é száláve ut tett. Utullára ott maratt a Lófi Janku. Eho is lément a höcsön szakállu, e akarta vinnyi tülö a nyulat; haném e ném hatta magát: mékfokta a hét ölles szakállát, bé verté a naf fejszije egy élü fábo. E még ekeszte magát idánok odánok rángotnya akkorán ám, hogy azok a nagy élü fák mind ekesztek küdőnyi a helikbü. A többi pajtásai naon mégiettek, ho mi löhet; efuttak a tűzikho, kátosztak: „Galambom Lófi Janku pajtásunk, miféle cséda löhet ez, ho minden élü fa küdön a helibü?“ Aszongya nekik Lófi Janku: Né törügyetek velé, haném csak ögyetek ölöget, efárottatok; majd aután megmondom“. Hát alig hogy észnek, ekezdett a höcsön szakállu akkorán óbitoznya, hocs csak u harsogott bele az erdü; naon könyörgött, hocs csak eresszék e, inkább pajtássik lesz. Akko Lófi Janku küeresztétté a szakállát, osztá e még közibik állott pajtásnok.

Hát mönnek, mégén heted hét határt bejártok, több ola erüs embört nöm talátok, mind ök votak öten. Écczér asszongya Lófi Janku a höcsön szakállunak: „Tudod mit, pajtás, mán ezen a világon naon sokat gyártunk, mönnyünk e, nézzék még az asu ivindiát is (az alsó világot). Hát lömöntek, ha hun a nap főkét. Mán mikor hét esztendíg lént vótak, fő akartak gyönnyi, de ném tuttak. Akkor aszt mongya Lófi Janku a höcsön szakállunak: „Talál valami módot, hogy föméhessünk, másképp fábo verém a szakállodat!“ — „No hát,“ aszt mongya, „széggy ögyü mindenféle csuszu mászu allotbu hetfen darabot.“ No jó van, ögyü szétte, és ögyü rakta, akkor azon fő tuttak ménnyi, miko főértek mékkesték a másik három pajtássikat, azokat még megfogták és lehajgáták őket ott, hun ezek fő gyüttek, méet azok tették még nekik, hogy olan naon nehezen gyühettek fő.

(Göcsej.)

PFEIFFER JULIA.

T á j s z ó k.

C s e p r e g i e k.

Alamuczi: alattomos hunczfut.

Bértáfunyi: virasztani (de gúnyos értelemben).

Bincsókos: sánta.

Bóbicskul: bólintgat, szundikál. Tsz.

Csigér: csigere, löre, vinkó, a német wassermichl.

Csimbaszkodni: függő tárgyba kapaszkodni.

Czéda: ronda, lusta. Tsz.

Dulló: csavargó.

Figurázni: tréfálni.

Fintorgatni: az arczot különfélekép elváltoztatni.

- Gérnya: hosszú sovány gyerek. Tsz. gerye.
 Ginczáz: a ló, ha jókedvűen ficzánkol v. ficzkádoz.
 Gránicz: határ, gränze.
 Háskaugró: a kutyának tiszteletbeli neve; hásk: ke-
 rítés, palánk. Tsz. háskó.
 Hengerbóczot hány: bukfenczet.
 Hupolag: hólyagforma daganat. Tsz.
 Innejtó: innen onnan, nem sokára.
 Jézsovéta: jezsuita.
 Kalajczul, keleklál: csavarog, csatangol.
 Kancsónyi v. kancsot (Tsz. kancsut) vetni: lábát más-
 nak a lába közé tenni s ezt így elejteni.
 Kelevin: kellés (kelevény).
 Kóficz: olyan véka, mely gömbalakulag van fonyva és
 kicsiny szája van. Kendermagot tartanak benne. Tsz.
 Kónicz: hosszú hegyes; p. kónicz répa.
 Kűmés: kőmives.
 Lómbitál: hintál.
 Merevin: valamennyi. Tsz. merevén.
 Mestérkédik: midőn valaki olyat akar tenni, a mihez
 nem ért.
 Mesztélláb: mezitláb.
 Nyeffi: siró.
 Nyuzli: sovány, gyenge.
 Retyerutya: pletyka, csacsogás.

HORVÁTH JÁNOS.

Hetés-vidékiek.

Alamuczi: 1) aluszékony,	Csóznyik: pózna.
2) gyáva.	Danaj: dal. Tsz. dana.
Alig: gyengélkedő.	Dicsös: dicséretre méltó.
Bilicz: halász fecske.	Dufung: kövér; „eh-hát
Bimbalgó: sallangó.	bizé csak gyógyje éhet, méttén
Bozut: burjános (bozót).	csak ollan naon dufung.
Bódi: elbódúl, eltéved; „a	Ehül: 1) elhül, megijed; 2)
mut ketödko bódítam e.“	éhezik.
Buczku: tuskó.	Ekecsünyi: vmit tenni
Csajbos: ágas-bogas. Tsz.	venni. Tsz.
Csajgos: girbe-görbe.	Elühasi: olyan tehén, mely
Csórint: 1) lopást, 2) kéz-	először hasas
zel való hadonázást jelent; ha	Espiákonnya: kémle-
akármely állat farkával verődik,	lődni.
mondják pl. „a kutya és csór-	Férnaggy: altiszt.
gya a farkát.“	

Fogláva: elfogva; „aok a lólopuk má fogláva vannak.”

Föllebbűzük: fölebbvalók.

Fölösnek: fölöslegesen.

Gangot: 1) tempót; 2) bravúrt.

Gérhenya v. gérnyan-csos: gyöngé testalkatú, sovány. Tsz. gernye.

Gobánczul: a vízben v. sárban czammog.

Godola: élő fán található forradás.

Gőzü: gőzölög.

Génge: gyenge, erőtelen.

Göbörcs: göröngy.

Hanyagba kö a dógot ténnyi: nem kell erőszakoskodni, a dolgot ne erőszakoljuk.

Igényös: egyenes.

Iszkudik: visszavonul, hunyázkodik. Tsz.

Kódas: koldus.

Kukorczu: guggol. Tsz. kukorodni.

Kutty: „nem meriszköttem ék kuttyot és szónya”: egy árva szót sem merészkedtem szólani.

Lefög: lógg. Tsz. lefeg.

Lafancz: gúnyszó, melylyel azokat illetik, kik öltözetükben piszkosak, rongyosak (=német schlampet) Tsz.

Latyanyu: lanyha, se hideg, se meleg.

Leül: mehel, liheg, erősen lélekzik. V. ö. 41. l. 3. sor.

Lottyanyik: összeroskad, elájul; pl. „hát écczé csak lottyanyik, vége — nádon a fütty”: utjában elájult, összerogyott,

többet egy hangot se tudott adni.

Nest v. nyest: szalonka.

Nyomaru: 1) nyomorult; 2) ügyetlen; 3) gyáva.

Omló: köles korpa.

Párokli: esernyő, napernyő.

Pártuzok: elpártolok, elállok.

Páskáczu: legelő.

Pehég: pöszörög, szuszog (piheg).

Pérgyu: a szabad; „há ménün-kje? — kü a pérgyura, mét id ben naon meleg van.” Tsz. pergyó.

Petrizs: petrezselyem.

Porta: 1) sereg, 2) rögtön megjelenő vihar, mely azonban hamar megszűnik: „csak bizé e porta vót.”

Pörgetétt: kóczból rög-tönzött madzag.

Pörnye: sziporka. Tsz.

Purhás: korhad.

Rétoha: létra.

Szomil: szomjuzik.

Szülesség: elcség, takarmány. 280. l. és Tsz.

Teszetusza: rendetlen, bozontos.

Téllik: tevődik; „a zajtu nem téllik be.”

Tészölög: szédeleg.

Tikác: tikász (tyukász).

Tikáczu: fuldokol. Tsz. tikácsolni.

Vát (azaz vált): vesz. „Emék Lénvára ék kömvét váttok ennek a gyeröknek.

Zalámbul: csavarog. Tsz.

FATÉR JÓZSEF.

Örségiek.

Átall: restel, szégyenli magát. „Átallok illen rosz puroszt-likba (mellény) urak elejébe mennyi.“ Tsz.

Alajjá: alája. „Tégy alajjá tüzet annak a láboshnak, had melegüllön az a pép; nem látod (nem hallod) hogy máj nap (egész nap) bén (sir) ez a gyerek.“

Alás: alvás. „Nagy alásba van.“

Bén: sir, rí, bög. Tsz. béok; Nyelvör II. 45. l. béjnya.

Bollik: bomlik. „Ul lácczik mégbollik az üdü“

Böccze: így szólítják a borjut. „Ne böccze, ne, ne!“

Csikuti: az ékeinek egyik része (de melyik? V. ö. Tsz. csikóté, csikótó fa. Szerk.)

Dérzsányi: a len bugáját leszaggatni a gerebenen. „Ném érék rá bugát kéderzsányi.“

Ehitizük: éheznek. „Had egyik csak, legalább nem chitüzik még olla hama.“

Égyétü: egytől. „Né mennyén ké, né, annak a nagy erdünek illen öreg este, hátha rossz embérre akad ké!“ „Dejisz égyétü ném ijedek án még.“

Étkes: jó étvágya van. „Ollan étkesék a malaczaimak alig gyözők nekik énni hordanyi.“

Fókodik: szárad. „Hogy ez a fölszé fuj, jót fókodott a föld.“

Fujátik: fuvatag (Tsz. fuatag, hófuat). „Akkora nagy fujátikokat összühordott a szé, mind égy é kö fal.“

Fürgetü, fürgetyü: zár, melyet az ajtóra való ráhaj-tással, ráfordítással használnak. Tsz.

Galiba: balga. „De nagy galiba vótá, hogy annyi pénzt kidobta aajt a háluit“ (rosz portékára mondják). Tsz. és Nyelvör II. 44. l.

Gentet: ballag. „Minap láttam égy farkast az erdü szé lén; ném szalatt, csak ug gentetett.“

Gérendü: gérendő. „De szu étté ez a gérendü.“ Tsz.

Gyerek embér: serdülő ifju. „Az illen gyerek embér szájába még ném valu az a macska farka“ (szivar).

Gyérgyagyujtatkor: estve felé, sötétedéskor. „Fölös-tököm tájba mént e, gyérgyagyujtatkor gyött még.“

Hideg fokta: hideglelést kapott. „Ném eszém több szibát (szilvát), minap is hideg fogott tölő.“ Tsz.

Hiszém; „abb a hiszémbe van (azt hiszi), hogy mégnyeri a pörít, peig a fölöpörösső is naon fenyi a kést a szalánára.“

Hódbogju: holdkóros. Tsz. hóbolygó.

Hóapistól: arra mondják, ki mást sokáig tanít, hosszas

erkölcsi ténitásokat osztogat (Tsz. hopistál, valószínűleg ebből: hospítálni).

Huzi b s t kü: gyorsan huzd ki. „Huzincst küllebb aszt az aszta fiát.“ Huzi n t megvan Krizánál is.

Iz é ly: izé.

I z t e l e n: kedvtelen. „Tugy Isten, mua (ma) igen isztelen vagyok.“

K a f f o g a t: haragosan beszél. „Mua nem lehet velé szé-pén beszényi, csak uk kaffogat az emberre.“ Tsz.

K é t e l e n: kénytelen. „Né csodád ha kódinya (koldulni) mégy mikor kételen velé szégin.“

K i z s a d u l: kicsikar. „Addig, addig gyárt a nyakamra, két pängü forintot mégis csak kizsadut tölem.“

K ö p e d é z: méláz. „Gyános né köpedézz, né; ném látod, hogy ajok (azok) a marhák mingyá a vetisen lésznek“?

M é g e h i t ü z i k l. Ehitüzik.

P u r o s z l i k: mellény.

S z i b a: szilva.

Z s a d u l l. Kizsadul.

KÖNNYE NÁNDOR.

S o m o g y i a k.

A á n: (az ám!) nem.

Á p f o g: zápfog.

Á g l á l n i: állítani (? v. ő Tsz.)

B a b i z á z n i: markokba szedni.

B e j: bő.

B i k l a: pendely. Tsz.

B i r k e: tetű. Tsz.

B o r o c z: baraczk.

B ó j t a n i: homlítani.

B o z d a: bodza.

B ö c z ö l l é z: tántorog. Tsz.
böczöllész, böczörög.

B ö l l é r: hentes.

B ö s k e, B ö z s e: Örzsébet.

B u c s i: bucska, csobolyó, kis hordó.

C s a b d a, c s a b d i: csapo-dár. Tsz. csapdi.

C s a n i: János.

C s e p ö t e: bokros hely. Tsz.

C s i c s a: István Tsz

C s i l l á n k o z n i: kapaszkodni.

C s i n g a, v. c s ö n g e: felhajgáló játék, pl. laptá, tojás. Tsz.

C s i n g a l l ó z n i: magát lógatni, csüggni. V. ö. 278. l.

C s i r a t e h é n: risa v. riska tehén.

C s o m a k: ék-fejsze.

C s ó r a g: polozna, pózna. Tsz.

C s ö k: csék, bikacsék. Tsz.

C s ö m ö z: csimaz, büdös féreg.

C s ö r m ö l y: üszög a gabonában.

C z i c z a m a c z a: rekettye v. fűzfa barkája. Tsz.

C z i r g a t n i: sürgetni

C z ö n d ö l l e n i: illetődni.

C z ö k: kötés az alkuban.

C z ü j e k: czövek.

- Csuhit: káka.
 Döng: 1) 20 font len, egy kötés; 2) fatörzsök, mely nincs elhasogatva.
 Duda fa: eperjfa.
 Dévánkodni: tűnődni. Tsz.
 Edomostalan: életre nem való.
 Egerni: ide s tova járni, lótni futni. Tsz. egercselni.
 Églelni: pirongatással epeszteni. Tsz.
 Éhszoméhszámra: korán, éhomra.
 Ergyeles: bohó. Tsz. ergelés.
 Felöntő: $\frac{1}{4}$ pozsonyi mérő.
 Ficzkó, finak: nagyobb s kisebb mérték őrlésnél.
 Fitak: bojt. Tsz. sallang a.
 Förmeted: fergeteg.
 Gánicza, szuszoga: kalánal faggatott száraz tészta. Tsz.
 Gajgonya: rántotta, zsirban sült kemény tojás. Tsz.
 Gubita, gubó: tölgyfán termő guba.
 Gümő: darab valami.
 Gyékőnyi: gyilkolni; kínozni.
 Gyomboru: fagyöngy.
 Gyóta: liget. Tsz.
 Gyura: György.
 Há, v. hán: igenis.
 Hadarics csalán: apró csalán.
 Hebetel: mokogva beszél.
 Hönt: ugy.
 Iszény v. üszéng: ízék.
 Izernyék, izrendi u. a.
 Kalakótya: féleszű.
 Kankalék: kutostor, v. azon levő görbe vas. Tsz.
 Káczká: kád alatt való bacskás.
 Kebeel: féling, ingváll. Tsz. kebel.
 Kégyó: kigyó. Tsz.
 Kotyos tik: kotlós tyuk.
 Kö, nem kö; kell, nem kell.
 Könyér: kenyér.
 Kudari, katrabocza: csóré. Tsz.
 Kukoris: fonott kalács. Tsz.
 Kül: kívül.
 Kümihes: kömíves.
 Lapis, lapos: rétes (sütemény).
 Lemes vas: szántó vas.
 Lende: rokon.
 Loak, lohak: lovak.
 Lüküttes: vastag véres hurka.
 Mágla: buzakéve csoportos lerakása. Tsz.
 Megczerkadni: megfűladni. Tsz. czerkadni.
 Mérő: $\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő.
 Mikó: Miklós.
 Móna: malom.
 Motolla: matolla, motóla.
 Mög: meg.
 Mögye: megye.
 Mörges: mérges.
 Némik: nem tudom melyik.
 Okor: olykor.
 Ollyik, ollik: némelyik.
 Ojtani: oltani.
 Öszöm: eszem.
 Pánczél: vászon rékli (à la spencer). Tsz.
 Péntő: pendely.
 Pénzes v. kupicza: pálinkás pohár.
 Petemzsirom: petrezselyem.
 Pilácsa: szaggatott tészta.
 Pilka: sás.

- Pilke: hordó akonája.
 Pohár: csupor, kis fazék.
 Póka: pulyka.
 Pompos v. bodak: vakarcs.
 Tsz.
 Porósz a: görhőny. Tsz.
 porócza, prósza.
 Pos: árnyékszék.
 Posovics: vendég hívó.
 Pörgő: kerekcsok, gu-
 zsaly.
 Pörkc: töpörtyű, pörccz.
 Pöccz, csöszc: sclyp.
 Pietak: vánkcs.
 Piharcz: piaccz.
 Pila: llona. Tsz.
 Pihóka: nadály. Tsz. pióka.
 Rőtyők: hazudság.
 Ripók: himlőhelyes Tsz. ripó.
 Sasóka: kapcsoljuk. Tsz.
 Sarabolni: füvesföldet föl-
 nyezni. Tsz.
 Silcány: nyoszoló lány.
 Silapos: nagy eszterhéju.
 Simicza: falpalaczk, csobolyó.
 Sipró: rözse.
 Sörtvélyes: disznó. V. ö.
 Tsz. sörtély.
 Szoméhos: szomjas.
 Terjedék: íz, tag.
 Tikmony: szárnyas tojása.
 Tsz.
 Tom: vendégség. V. ö. 137. l.
 Tom, nem tom: tudom, nem
 tudom.
- Top: zsódér.
 Tömhüdt: tömött. Tsz.
 Tüdők: köldök.
 Üeg, üjeg: üveg.
 Zsurma: morzsa. Tsz. zsur-
 mol.
 Vasas: egy pozsonyi mérő.
 Venyicse: venyige.
 Veret: kéve.
 Vérmes: véres hurka, vér-
 rel készült leves étel. Tsz.
 Vertyogni: kurrogni, kel-
 lemetlen hangot adni.
 Vetni: okádni.
- Még helyett azt mondják So-
 mogyban, hogy: ég; pl. ég-
 tette, égláttam, églétt.
- A vastag hangú igék hajto-
 gata a jelentő viszony jelen ide-
 jében ez:
- Marom, marod, mari,
 marjuk, maritok, marik
 megfelelően a vékony hangnak.
 Innen a közmondásban: A ki
 biri, mari. Innen ez a mon-
 dás is: Valami bajlalta a
 kajlát (tehenet), hozika bü-
 rit. Ilyen ez ez ejtegetés is:
- Magam, magad, magi,
 magunk, magitok, magik.
 A kiejtésben úgy hangzik, mint
 aó, ő mint eő, é mint ej. p. o.
 jaó, szeőlleő, véjres
 kéjssel.

KÖRÉSZ KÉLEMEN.

Szegediek.

- Ácsánkodni: irigykedni; l. 43. l.
 Csácsározni: sokat fecsegni.
 Csevejde: helytelenkedő gyűlevész.
 Csök: keresztelő lakoma. Tsz. más ért.
 Csömbc: gyermekjáték (németül blinde kuh v. blind
 maishl).

Czajber: erényekkel meghasonlott leány.

Daczázni: daczolni.

Devernýálni: korhelykedni.

Elsinkelni: elsikkasztani; v. ö. Tsz. sinkófálni.

Föltápaszkodni: nehezen fölkelni a földről.

Gusztony: bot, melynek végébe szög van verve: ez a csont korcsolyák kiegészítője s a gyermek a gusztont a jégbe vágva, tolja magát tovább a jégen.

Hoppagyusztér: borzasztó magyar szó ebből hof-adjustirung.

Iszánkodnak (másutt csuszkálnak, irongálnak és iramgálnak) a gyerekek a jégen. Tsz.

Kalány: másutt kanál.

Képutálásképen: tettetett érzelemből. „Csak képutálásképen is adott neki, a mit kért.”

Kinyér: másutt kenyér.

Korcsija: másutt korcsolya.

Kurafi: nők után lóto futó, kéjelgő.

Piczézni: halat fogni horoggal. Tsz. pícze.

Suhanczár: a ki már nem gyerek, de még nem leány. Tsz.

Személy: kék leány.

Zabgyerek: törvénytelen gyerek. Tsz.

VARGA JÁNOS.

Köszöntő Versek.

I.

Örülök örvendök, hogy jutok im mára
Isten kegyelméből szent István napjára;
Éltesse az isten az Istványt sokára,
Né lögyön éltében soha semmi kára;
Né lögyön elrejtve az elrejtött kincs,
Nyíljon mög előtte a mennyei kilincs. — Diksz.

2.

En rúzsám szállásába
Mikor jutok ágyába;
Jut eszömbe azomba,
Hogy Mária van a házba.
Mári légy békességben,
Köszöntlek egésségben;
Bú szivedet né járja,
Hanem inkább bezárja
Az egeknek királya. — Diksz.

3.

Én kis üszög legény,
 Lapos mint a lepény,
 Bépötyögnék hozzátok,
 Ha égy garast adnátok.
 Ha nem adtok, kiszaladok,
 Kapom, így rigmust se mondok. — Diksz.

4.

Zörgetik a ládát, pézt akarnak adni,
 Hozzák a piszkafát, mög akarnak verni,
 Gazda zsebébe nyúl, két garasost vesz ki.

5. Névnapra.

Mosolygó hajnala szent Ferencz napjának,
 Magam is örülök ő boldogságának;
 Kivánom, az isten sokáig éltesse,
 Egyes kezeiből soha ki ne vesse.
 Hanem kormányozva élete folyását
 A mennyi erő hajtsa vitorláját.
 Minden dolgaiban az úr véle legyen,
 Hogy ne essék rajta soht semmi szégyen.
 Ha pedig elvégzi élete folyását,
 Adja meg Jézusunk örök boldogságát.

6. Locsoláskor (husvét másod napján).

A mint hallottam, itt egy szál rozmaring van;
 Ennek locsolását igen ohajtottam,
 Engedelmet kérek hogy meglocsolhassam,
 Hogy e meleg napokban el ne hervadozzon,
 (s azzal locsolja a fiatal lányt).

BARÁTH FERENCZ.

Gazdasági műszók.

E s z k ö z ö k. Eke részei: ekeszarv, gerendely, csoroszllya, ekevas, eketalp, talyiga, kormány, ösztöke (a mivel az ekevasat tisztítják). Borona, fogas borona. Kasza részei: k. nyél, k. pánt, ék, csapó; hozzá valók: kaszakü, tülök (ebben tartják a k. küt), üllő (min a kaszát kalapálják, élesítik a kalapáccsal). Sarló. Villa: vas v., fa v. — Gereblye, vas g. Petrenczés rúd, vagy rudas fa; vontató rúd, masina v. vontató m. v. bolond kocsi Kocsi, szekér. A szérün: Seprű, fölöző, szóró lapát, toló, derekázó villa (hosszú nyelű, melyet boglyarakásnál használnak); az ökrök rúdja, melynél fogva az ekét, szekért v. bolond kocsit vonják: tézsla,

ennek végén van a járom v. iga; részei: járom fa, alfa, bélfa, járom szeg.

Egyéb műszók: Szántó föld, ugar (szántatlan f.), tarló (lekaszált f.); düllő (a szántó föld hossza, illetőleg a szántóföldek szélessége, ha azokat sorba egymás mellett képzeljük); forgó (hol a szántók megfordúlnak); barázda, v. borozda, vak borozda (görbe, v. rosszúl szántott b.); vetés (lábán álló gabona); rend (egy lekaszált sor); marok (a rendnek egy bizonyos része), ebből lesz a kéve, több kévéből kereszt, sok keresztből asztag (alakja parallelogramm, melynek négy sarkát néha kirakják, teteje pedig hengeres); csirke a rendnek egy villára való része, melyből petrencze (ha t. i. a buzát nem kötik kévékbe), ebből ismét vontató lesz (alakja kup idomú keskeny alappal; a petrencze alakja szint olyan, de széles alappal, csak hogy ebben a kalász egy felé, míg amabban — ilyenekből rakva — lehetőleg be felé van). A kinyomtatott szalmából boglyát vagy kazalt raknak (amaz vontató — nagyban, ez alakjára nézve asztag). A nyomtatás helye: szérű, a nyomtatás alatt levő gabna ágyás; a kinyomtatott gabna garmada.

ZSILINSZKY ENDRE.

2. Eke részei:

Eke taliga. Taliga szög. Eke kulcs; kerék szög. Eke. Kormány deszka vagy kormány pléh. Eke szarv. Cságyatú. Gerendely. Vánkos. Lovas ekéhez: első és hátulsó kiséfa, eke rúd, egyes vagy kettes hámfá. Csoroszlya Üsztöke. Patying, gúzsból vagy vasból. Vezér. Vezér szög. Kakas szög. Császárszög. Járom. Járom szög. Bélfa. Alfa. Csikojtó. Csikojtó szög. Tézsla. Szántó tézsla. Járom tézsla. Ragasztó szög. Nyak szög. Vezér szög.

(Ökrös) szekér részei:

Első és hátulsó két kerék, ezeknek részei: kerék-agy, küllő, alp, csap szög, ráf, ráf szögek, pánt, tekerő pánt, persely, agykarika. Tengely, tengely-végyszög, pengő. Löcs, löcs-káva, löcs-gúzs. Oldal, oldal-záp, oldal-középfá, vas pácza. Pánt. Rúd. Rúd szárnya. Nyújtó, nyújtó szárnya. Vendég oldal, Vendég gúzs. Szekér-deszka. Csatló láncz. Szekér-kötő kötél. Rakoncza. Marokvas. Fogláló.

(Lovas) kocsi részei:

4 kerék, 2 első és 2 hátulsó, részeik úgy mint a szekéرنél. Kerék-szög, kerék-pánt. Tengely, marok-vas. Rúd, rúd szárnya. Nyújtó, nyújtó szárnya. Ju (rud orrán). Nyakló-tartó. Oldal, záp, középfá, vas páczaak. Saraglya, első és hátulsó. Saraglya láncz, saraglya-tartó. Has-gúzs. Kocsi deszka. Oldal kass. Csatló láncz. Kocsi-kötő kötél 2 vendég oldal, 4 vendég gúzs. Rakoncza.

Hámtő karika. Fűrécz, fűrécz-szög. Csatlás. Hátulsó fűrécz, és hátulsó csatlás. Foglaló. Vas rakoncza. Lőcs, lőcs-gúzs, lőcs-káva. Lógó, lógós hámfá, lógó láncz, lógó köpü.

(Csépa, Heves m.)

KOVÁCH ALBERT.

Helynevek.

1. Betlenfalván Udvarhely székben.

Falurészek. Alszeg, közép szeg, felszeg.

Utcázák. Balásiak, Osváthok, Fábiánok, Susujék, Ambarusok. Szalaiék utcája.

Kertek. Mikes kert. Kornis kert. Paal kapitány kertye. Szentes kert. Kápolnás kert. Kádár kert. Árpás kert. Tarlós kert. Kapcza kert.

Rétek. Felső rét. Kis rét. Hosszú rét. Hadréj. Simén réttye. Földek lába. Egeres. Berek.

Szántók. Felső lok. Pallagut. Tökerek. Lokhágó. Kis követ. Csorgó oldala. Magyar allya. Nyak. Falbükk. Simon dombja. Közép lok. Oláhházoldala. Pad. Cserelaposa. Kapusfa. Vigaszó. Kőfarka. Árpás. Szakadát. Alsó lok. Kutmocsár. Torok. Keresztvápa. Mocsoja. Nagymező. Cseplesz. Kőkép (az ott levő kőkeresztről.) Simén lokja.

Kaszálók. Gálkuttya. Szakadozás. Inczes. Széna kert. Nyir. Szentesszéna füve. Karéalja. Tekenyös. Hintósarka. Pajtatető. Szénamező. Hatatorja. Kondoros. Faggyas. Jakai. Tanorok. Falufüve. Paalokhóaja. Siménhóaja.

Legelők. Láz. Látető. Tanorok. Halastó. Tizenhétfalu havasa.

Erdők. Magasbükk. Nemesek erdeje. Kőfeje. Kondoros oldala. Magyarós. Csere. Fagyas. Jakai. Csimbalás (régentén a falu ifjusága ide járt ki játszani, ilyenkor két egymáshoz közel álló sudarra hintát kötöttek: történt, hogy egy alkalommal a lehajtott sudar visszapattant s bizonyos Balás nevű ifjut a kezében levő kötélnél fogva felcsaptatott; tehát csüngött Balás, innen: Csimbalás.)

Cserjések. Kiskövet. Fehéres. Nyir. Pajtaoldala. Karpince.

Források. Szentes, Csorgó, Torok, Jakai, Faggyas, Ordocza kuttya. Válluk.

Patakok. Határpatak. Torokpatak. Gálkuttyapataka. Ordoczapataka. Oláhházpataka. Cserepataka.

Folyó. Nagy-Küküllő.

Utak. Csikuttya, Hadakuttya. Pallagut. Gödrösut. Fehéresuttya.

PAAL GYULA.

2. Marosszék. Búza háza.

Szántók. Bögöz háza. Szilamár. Bakacz oldala (állítólag ily nevű régi birtokról). Szál-lakos. Bekeháza.

Erdők: Tamásza. Tátorján.

Családnevek. Pálfi (a tarcsafalvi ágból). Nagy. Májai. Kacsó. Jánosi. Marton. Tavaszi. Adorján. Jegyz. A mi itt Bakacz, egy lehet a csokfalvi Bakacscsal.

3. Vadad.

Szántók. Üver. Szőlős mál. Kerekhegy észka. Bérczhát. Mikópataka. Orotás. Gyűrűs. Hoportyok. Iszló far (Iszló helység határába rug bütüvel). Hidegség. Bala fölgye. Butyka. Domó. Bota.

Szőlők. Czelná. Hanga. Bátos.

Kihalt családok. Fábián. Zsigmond. Balogh.

Kiköltözött régiebb családok. Gálna. Ékei, Filep. Marosi.

Élő családok. Nagy. Török. Kisgyörgy. Simi. Sós. Tót. Kovács. Fodor. Kacsó. Incze. Jenei. Iszlai. Ercsei. Varga. Györfi. Fazakas. Lengyel. Kilyén. Józsa. Siklódi. Dobos. Veres.

4. Iszló.

Szántók. Üver. Sümölcs oldal. Iszló far (a falunak ütközik bütüvel). Bükk fő. Poklosvölgy (régén nagy erdő és sötét hely).

Kaszálók és szántók egyesén. Szentpéter kútyánál. (Szentpéter nevű elpusztult falu volt itt; kútja tartja bő és jó vizével Iszlót száraz időjárás alatt.)

Erdők. Nyíras. Nyáras.

Hegyek. Üvertető. Sümölcstető.

Szőlőhegy. Hamarcsa.

Családnevek. Iszlai. Mátyási. Kodok. Györfi. Jenei. Nagy — Kihalt család. Hegedüs.

5. Kál.

Szántók. Ilyés aj. Bota. Csenperd. Rapó. Rakotyás aj. Bicsek. Tamás aj. Bögő vápája.

Rétek. Elő aj. Büjtös.

Szőlők. Tokaj. Kecskés. Derék. India. Dajnám. Hanga. Almás üver.

Hegyek. Temerős. Hangyahegyes.

Forrás. Kojom kút.

Családnevek. Nagy. Fábián. Dániel. Simó. Kutasi. Vas. Mihály. Boér. Kis. Szücs. Hegedüs. Dobos.

Jegyzés. A szántók és erdők közt is eléforduló aj kifejezés a csokfali szántók közt is eléfordul. Mi jelentése van, nem képzelem: de nyomozódom utána.

6. I k l a n d.

Szántók. Barátok erdeje. Árokhát. Koppán. Ebes (ez szántót is, erdőt is, szőlőt is foglal magában). Szől (erdő és szántó). Boroncsi. Rágás. Botos ágy. Zségely (erdő és szántó). Telekvápa. Kerengő.

Erdő. Baksa.

Hegyek. Szérvonó (alakjáról nevezve). Magyarós (régén sok fái magyarót termett).

Élő családok. Filep. György. Nagy. Balog. Szász. Kijén. Fodor. Albert.

Jegyzés. Iklandi György László versben leírta és kinyomatta Ikland eredetét, s határrészeinek elnevezéseit okadatolja. De tán csak költőileg.

KRIZA J.

Közmondások.

Székelységek.

1. Jó az öreg a háznál: ha baj nincs is, bajt csinál; v. ö. Erd. 6090.

2. Ha meghalunk, nem kell takaródzó.

3. A mig otthon ülhetsz, ne menj Bécsbe; v. ö. Erd. 6000.

4. A hova semmit se tettél, ott ne kereskedj; v. ö. Erd. 4323.

5. A kócs likán is kirepül a szó; v. ö. Erd. 2519. 7448.

6. Hagymával élj: azaz hagyj máról holnapra is; v. ö. 239. l.

7. Ne tanítsd a réczét úszni; v. ö. Erd. 6723. 2577. 7726.

8. A földet a gazda lába nyoma hizlalja; v. ö. Erd. 2972.

3010.

9. A zab akkor fejkik, mikor a hetevényt meglássa.

10. Lett dolgot létetlenné nem csinálisz.

11. Köcsönkérésnek megadás a vége.

„Buzakenyér csormojás,

Köcsönkérés megadás.“

KRIZA JÁNOS.

Népdalok.

1.

Kérik a szűrömet budájér,

Szülke szeretümet jaz barnájér;

(Hej) Ném adom a szűrömet budájér,

Szülke szeretümet jaz barnájér.

2.

Aká innej, aká onnaj nyulok a zsebembe,

Tizes huszas ném akad az kezembe;

Eköttem azokra a szüzekre,

Dobronaki csárdás menyecskikre.

3.

Ördög bujk a té szomorú szüvedbe,
Mit vállogacz té ja szép leginbe?
Té se vagy án jaz világ elejé,
Egyén még a vállogatu fenye!

(Dobronak.)

FATÉR JÓZSEF.

4.

Még aszt mongyák a faluban a lányok,
Hogy én mindig a menyecskékhez járok;
Szakaggyon el az én csizmám új korán,
Hogyha járok többet a menyecskék után

(Kecskemét.)

5.

Házam előtt áll két jegenye fa,
Rá szállott a sárga rigó fia;
Hallod pajtás, mit tütyül a rigó:
Katonának irt a szolgabíró.

(Félegyháza.)

LEDERER GYULA.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYE.

Eddig a következő művek szótári földolgozására vállalkoztak: Bécsi codex (B.) Zsilinszky Endre; Müncheni codex (M.) Steiner; Jordánszky codex (Bátori bibliája: J.) Szarvas; Veszprémi (V.) Peer (P.) codexek Volf; Náador codex (Nd) Kürcz; Nagyszombati codex (N.) Komáromy; Guary codex (G.) Wibirál Gyula; Pázmány „Öt levél“ és „Felelet“ (Pz. l. — Pz. f.) Kiss Ignác; Érsekújvári codex (Év.) Ihász Gábor; Heltai „Krónika“ (Hl. k.) Hoitsy Pál; Sylvester (Erdősi) „Új testamentom“ (S.) Abday Asztrik; Debreczeni codex (a legendás könyv kivételével: D.) Bodnár; Debreczeni legendás könyv (Dl.) Ernyey Kálmán; Bornemisza „Énekek“ (Br. é.) Ferenczi János; Félegyházi „Biblia“ (Fi. b.) Zsoldos Benő; Káldi bibliája (Mózes öt könyve, Birák könyve: Kl. b.) Agáczi Endre. — A vállalkozók s az illető művek jegyzékét a szükséges pótlásokkal és javításokkal a Nyelvőrnek minden számban tájékoztatás végett újra fogjuk közölni.

Dolgozó társainknak s gyűjtőinknek.

Lapunknak szerkesztője jelenleg távol van a csángók között. Kérjük tehát azon dolgozó társainkat, a kik egy vagy más ügyben kérdést intéztek a szerkesztőséghez, legyenek türelemmel a szeptemberi szám elkészültéig.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

NYELVÉSZETI KUTATÁSOK EREDMÉNYEI.

A Nyelvör azt ígérte programjának egyik pontjában hogy „figyelemmel kíséri a haladó nyelvtudomány-
nak nyelvünkre vonatkozó kutatásait s a megál-
lapított eredményt időnként köz tudomásra hozza.“ (I. k.
3. l.) Iparkodott is már ebbeli ígéretét beváltani több olyan
cikkekben, mely a magyar nyelv elemeit a rokon nyelvek
segítségével s az onnan merített tanulság fölhasználásával
fejtegette; ilyen cikkek voltak: „Egyház“ (I. 69.), „Jó“
(I. 249.), „Néhány -ság, -ség-féle képző“ (I. 345.),
„Til (tilalom, tilos, tilt)“ (II. 346.). Most a fönt írt
cím alatt akarunk időről időre a magyar és az ugor hason-
lító nyelvészet terén megjelent dolgozatok eredményéről
számot adni, a mennyiben a magyar nyelv egyes kérdéseire
fényt derítenek vagy megoldásukra utat mutatnak. Ezen első
közleményünk kivonat B u d e n z Józsefnek a Nyelvtud. Közl.
X. kötetének első füzetében (Pest 1871.) megjelent „D e n o-
minativ igék az ugor nyelvekben“ című érteke-
zésből; mert tudjuk (v. ö. I. 4. l. „A magyar szóképzés tár-
gyalásához“), hogy a mit eddig nyelvtanaink a szóképzés
terén nyújtottak, abban kevés a köszönet; állítanak ugyan föl
képzőt, kelleténél is többet, de a képzőknek funkciójáról,
eredeti és mostani értékéről kevés helyeset és igazat talá-
lunk bennük.

I.

A magyar -l (-al, -ol, -el, -öl) és -z (-a_z, -o_z, -e_z, -ö_z)
denominativ igeképzők.

Denominativ igék a névszóból származott igék, pl.
vas-al, szé_p-ül, úgy mint denominativ főnevek vagy mellék-

nevek is azok, melyek névszóból vannak képezve, pl. *vas-as*, *szip-ség*; ellenben deverbál igék és névszók azok, melyekben igető szolgált a képzés alapjául, pl. *kap-kod*, *él-tet*, *kap-ó*, *él-et*.

Az *-l* és *-z* képzők által névszókból alakult igék általában az alap névszó által jelentett valamivel való működést, bánást fejeznek ki, holott pl. az *-ül*, *-úl* s a *-d* képzős denominatív igék (*szipad-ül*, *kemény-ül*, *fehér-edik*) valamivé válást, az *-ít* képzősek (*szipad-ít*, *fehér-ít*) valamivé tevést jelentenek.

Tagadhatatlan, hogy az *-l* és *-z* denom. képzők egy nemű igéket alkotnak, úgy hogy sokszor akár az *-l*, akár a *-z* minden észre vehető különbség nélkül járulhat egyazon névszóhoz: *botol* — *botoz*, *babonál* — *babonáz*, *padol* — *padoz*, *vacsorál* — *vacsoráz*; v. ö. még *ebédel* — *falatoz*, *mivel* — *dolgoz*, *pecsétel* — *bélyegez*. A magyar leíró (descriptiv) grammatika a két képzőnek egymás ellenében való alkalmazásáról eddigelé épen nem nyújt semmi szabatos meghatározást (a NSz. pl. habozás nélkül azonosnak veszi őket a gyakorító deverbál *-l* és *-z* képzőkkel, melyek pl. ezekben vannak: *hatol*, *örvendez*); pedig az efféle denom. igéknek túlnyomó része kizárólag vagy az egyik vagy a másik képzővel alakul az illető alap névszókból.

Az *-l* és *-z* képzők használatára nézve a következő tételek állíthatók föl (csak a Molnár A.-nál található példákat véve alapúl).

A) Csak *-l* képzővel készülnek denom. igék cselekvő személyt jelentő névszókból; az ily igék e cselekvőségnek végrehajtását, alkalmazását fejezik ki: *ácsol*, *kémel*, *orvosol*, *szolgál*, *rándorol*, *vezérel*, *merészel*. Folytató *-kod* képzővel: *uralkod-*, *társalkod-*, *hivalkod-*. — Sehol sem alálunk ilyeneket: *ácsoz*, *szolgáz*, *tolmácsol*. Csak az egy *oro*z (*or*, *orv* fur) képez kivételt a régebbi nyelvben.

B) Csak *-l* képzővel készülnek az alap névszóban kifejezett külső eszköz alkalmazását, kezelését, használatát jelentő igék: *bárdol*, *fésül*, *hegedül*, *ecsetel*, *csatol*, *csépel*, *dobol*, *kapál*, *kaszál*, *pecsétel*, *rostál*, *sípol*, *sztítál*, *trombitál*. Szélesebb értelemben véve az eszköz fogalmát, olyan igéket is ide számíthatunk, melyek általában az illető tárgygyal való működést, cselekvésben való használatát jelentik: *keresztel*,

bélel, lánczol, mázol, ölel, palástol, szemel, színel, terhel. Nincsenek ilyenek: *csépez, fésűz, szítáz.* Kivétel itt is csak kevés van.

C) Csak *-z* képző mutatkozik oly igéknél, melyek valamely külső tárggyal való ellátást, annak valamire ráalkalmazását jelentik: *aranyoz, bélyegez, árnyékoz, boltoz, cifráz, enyvez, foltoz, jegyez, ruház, sározz, sóz, szappanoz, szennyez, koronáz, színez, zománcsoz.* Nem alakult pl. *sól*, noha csak oly jól hangzanék, mint *szól*, nem *aranyol, ruhál* stb. Van *színez* mellett *színel* (colorare), *mázol, palástol*; de egy két kivétel nem ronthatja e meghatározást, minthogy az más analogiához csatlakozik s avval magyarázható; v. ö. az E) s a B) pontot.

D) Csak *-z*-vel készülnek oly igék is, melyek többnyire ikesen használva mint önhatók lépnek föl s az illető tárgynak megtermését, előhozását, vagy is — ha az ikés jellemet is tekintetbe vesszünk, — a tárggyal való ellátódást fejezik ki s így szorosan véve a C) ponthoz csatlakoznak: *bimbózz, csiráz-, fogz-, gyökerez-, magz-, virágz-, fajz-, levelez-, haboz-, tajtékoz-, verítékez-.* Mellékalakok: *fiadz-, bimbódz-, csomódz-, borjadz-.*

E) Hol *-l*, hol *-z* képzővel készülnek oly igék, melyek az alap szóban kifejezett cselekvény (actio, actus) véghezvitelét, vagy tárgy (jelenség) elé állítását jelentik (vmit tevő, vmit csináló igék): *árul (áruba bocsát), dalol, énekel, gondol, gyászol, hálál, ostromol, panaszol, szól, tréfál, vacsorál, ebédel, füstöl, ünnepel, próbál, tanácsol, csúfol, bájol, búvöl, varázsol, baboná!* stb. — *babonáz, igéz, átkoz-, könnyez, dolgoz-, végez, határoz, ajándékoz, figyelmez, irgalmaz, védelmez* stb. Az *-l* itt mégis valamivel kedveltebb, mint a *-z*.

F) Vannak még *-l*-es vagy tulajdonkép kettős *-ll*-es képzésű igék, melyek annak vélelét (tartást) jelentenek, a mit az alap névszó mond: *drágáll, javall, kevesell, elége, szégyenel (szégyenl-) csudál, urall.* Hogy ezek alakilag az előbbiekhöz tartoznak, bizonyítja az, hogy azok közül is nem egy a régi nyelvben *ll*-es alakban lép föl: *békélleni, kedvellem, lángallok, restellek, vízelek*; más részt meg *eléglem, szégyenlem* már itt is egyszerű *-l*-et mutatnak.

Ezen tételekben a régibb nyelvhasználat van megállapítva s így kriteriumokat szolgáltatnak újabb ilyen képzéseknek bírálatához. Azonban a némileg megkülönböztetett alkalmazás mellett az *-l* és *-z* denom. képzőknek mégis csak egy közös, általános értékük, functiojuk van: a vmit tevő denom. igék származtatása; ebből foly valamennyi különösebb jelentés, melyet ez igék, az alap névszóhoz viszonyítva, fölmutatnak. Így az *A*) alatt jellemzett igékben, pl. *orvosol*, a denom. képző a latin *agere* (pl. *medicum agere*, azaz: medici munere fungi) értelmében lép föl; v. ö. pl. a latin *-are*-féle denom. igék közül *medicari*. A *B*) alattiak, pl. *szi-tál*, az *e s z k ö z-t e v é s e n* annak forgatását, kezelését, használását értetik; v. ö. lat. *cribrare*. A *C*) alattiak, pl. *jegyez*, *holmi-t e v é s s e l* szintén holmi-alkalmazást, holmival ellátást fejeznek ki; v. ö. lat. *signare*. A *D*) alattiakban, pl. *csi-ráz*, egyenesen *holmi-t e v é s*, azaz éléhozás, termés ismerhető föl; v. ö. lat. *germinare*. Az *E*) alattiakban is szembe tűnő a *vmit tevé s* jelentése; v. ö. lat. *terminare határo z*, *osculari csókol*. Az *F*) pontra nézve v. ö. a lat. *probare javallani*, *mirari csodállani*, s a görög *xxxίλω rosszallani*, *ῥαυμάζω csodálni* denom. igéket.

A M. Nyelv Szótárának szerzői ezen denom. képzőket azonosoknak vették azon *-l*, *-z*-vel, mely tudvalevőleg igéből alkot gyakorító (gyakorlatos, frequentativ) igét, pl. *maradoz*, *kötöz*, *sujtol*, *metél*; mert elfeledték, hogy frequentativ ige-képzésnek csak úgy van értelme, ha már kész igéből kell származtatni: nem lehet, hogy egyazon képző-elem névszóból igét képezzen s azt az igét egyszer s minden gyakorítóvá is tegye. Hogy tehát a denom. *-l*, *-z* azonos a frequ. *-l*, *-z*-vel, egyelőre nem épen lehetetlen, csak hogy akkor e képzőkben lappangani kell még egy első ige-képzőnek, mely a denominatiót eszközölte. A magyarban, s általában az ugor nyelvekben, az ige-gyakorítás nagy terjedelemben fejlődött ki, úgy hogy sok egyszerű ige, mely fogalmánál fogva — ha t. i. némi tartóssággal végbe menő cselekvést jelöl — a gyakorító módosulást elfogadja, el is veszett egészen, s csak a gyakorított alakban maradt meg, ebben pedig, az ellentét megszüntével, a gyakorítás sokszor már kevésbé érezhető; így avult el pl. a *met* ige, de megvan kétféle frequ. alakja, *metél* és *metsz*; ilyen frequ. igék ezek is: *játsz* (v. ö. *játék*),

mász, úsz, néz, tesz (az egyszerű alap igék megvannak több rokon nyelvben; v. ö. a Magy. és finn-ugor Szóegyeztetések illető cikkeit). Ilyen deminutiv névszók pl. ezek: *kemény, sorány*; eredeti egyszerű alakjukat mutatja a mordvin *kemä* és *šuva*.

Az ugor nyelvek terén a vmit-tevést jelentő denom. igeképzések körül tett beható, részletes nyomozás (NyKözl. X. 10–46.) azt derítette ki, hogy

1) az ugor nyelvek ilyen igéknek névszóból való származtatására egyszerű és valódi (eredetileg csak erre a functiona szorítkozó) képzőt csak kettőt használnak;

2) az egyszerű és valódi denom. igeképzőkhez igen gyakran, sőt többnyire még más, az igejelentést mellékesen módosító (frequentativ, momentan v. intensív, és causatív) képzők csatlakoznak, s ezek amazokat alakra nézve nem ritkán kiszorítván (lappangásba juttatván) maguk veszik át a későbbi nyelvértés szempontjából a denominatív functio kifejezését (vagy is szerepelnek mint másodrendű, pseudo-denominatív képzők).

Az említett két denom. képzőnek jellemző mássalhangzó eleme és ugor alapalakja *-d* és *-g*. A *-d* képző magában előfordul a finnben *-ta, tä* (illetőleg *-da, -dä*), a lappban *-te* és *-de*, a mordvinban *-di, -de*, a cseremiszen *-d, -t*, a zürjénben *votjákban -di, az osztjákban vogulban -d és -l* alakban. De előfordul azon kívül a finnben a mássalhangzó elem lappangásával mint *-a, -ä*, mely a törzs vég hangzójával összeolvad; a lappban néha eltűnik, s az alap-szó vég hangzója szerepel mint igevég; a mordvinban gyakran az igevégből lappang és egészen elenyészik; a cseremiszen, zürjénben, *votjákban* is sokszor lappang a vég hangzóban.

A *-g* képző magában előfordul a finnben mint *-i*, a lappban mint *-i*, melynek némely ige alakokban még *-ije* lép a helyébe, az után mint *-e* és *-je*, a mordvinban mint *-ja*, a zürjénben mint *-ji*, az osztják és vogulban mint *-j, -ji, -i*; azon kívül lappangva a finnben, lappban, osztjákban, vogulban.

De még gyakrabban jelenik meg az eredeti *-d* és *-g* képző módosító járulék képzőkkel, úgy hogy vagy új összetett (összeforrt) denominatív képzők, vagy az egyszerű alap képzőknek lappangásával pseudo-denominatív képzők keletkeznek. Jó lesz itt is egy két ilyen jó formán kategorikussá vált képző-halmazt szemügyre venni.

A finnben van egy *-ista*, *-istä* és egy *-sta*, *-stä* képző. Pl. ebből *mulka*, hajlás, lesz az egyszerű *-i* képzővel *mulki-*, hajlásokat tenni, de van *mukista-* is; másoknál azonban az *-ista* alak mellett már nincs meg az egyszerű *-i* végű denominatív képzés, úgy hogy az *-ista* látszik mindenestül denom. képzőnek; pedig a *-sta* csak járulék képző (értéke valószínűleg intensív vagy momentán, azaz egyszerűséget jelentő, mert ilyen értéke van néhány más példákban is). A hol pedig ez a *-sta*, *-stä* maga látszik denom. képzőnek, ott a *-ta*, *tä* (azaz *-da*, *-dä*) illetőleg *-a*, *-ä* denom. képző lappang; pl. ebből *kala*, hal, denom. igék *kalaa-* és *kalasta-*, ez pedig nem egyéb, mint az egyszerű denom. *kalaa* + *sta* (mint pl. ebből *avaa-*, nyitni, a míveltető igé *avatta-*, azaz *avaa* + *tta*), azaz a *-sta* itt ép úgy járult a *-ta* (eredeti *-da*) képzőhöz, mint amott az *-i* (eredeti *-ga*, *-ja*) képzőhöz. Ezen pseudo-denominatív *-sta-nak* a lappban is épen ilyen *-ste* felel meg. — Az *-i* előfordul még a finnben folytató *-tse* frequentatív képzővel, mely a frequ. *-kse* változata, pl. *iloitse*, örülni, ebből: *ilo*, öröm. Ezen *-itse*-nek a lappban az egyébiránt frequ. értékű *-še* felel meg mint pseudo-denominatív képző, pl. *iloíše-*, örülni. — Van a finnben még egy denom. *-itta*, *-ittä* képző; ez nem egyéb, mint az egyszerű *-i*-nek causativ (míveltető, tétető) *-tta*, *-ttä* képzővel való folytatása. Így pl. *vihoitta-*, haragítani, föltételez egy régebben megvolt egyszerűbb **vihoi-* („harag-tenni“ azaz „haragudni“) igét, melynek *vihoitta-* („haragot tétetni“ azaz „haragítani“) a causativuma. Causativ járulékkal folytatva előfordul ez a denom. képző (eredeti *-g-*) a cseremiszt kivéve valamennyi ugor nyelvben.

Valamennyi előforduló combinatiót összefoglalva azt látjuk, hogy a *-d* képző össze van kapcsolva ötféle frequentatív (*-ks*, *-l* és *-al*, *-nd*, *-xt* és inchoativ *-gad*) és egy intensív (*-st*) képzővel; a *-g* képző előfordul négyféle frequentatív (*-ks*,

-al, -nd, -xt), egy intensív (*-st*), és egy causatív (*-tt*) járulékkal. A képzők itt kimutatható legeredetibb alakjukban vannak elsorolva. Még csak azt jegyezzük meg, hogy a második (*-i, -ji, -je, -ja*) denom. képzőnek eredeti *-ga* alakját az erza-mordvinból lehetett következtetni. Itt ugyanis az *al*, tojás szóból az ige *alja-* és *algando-*, tojni; ha az utóbbiból elhagyjuk a mordvinban közönséges *-nd-* frequ. képzőt, marad *alga-*, itt pedig a *-ga* nem lehet egyéb, mind *alja-*-ban a *-ja*. Hogy *g*-ből *j* lesz, ez nagyon természetes hangfejlődés (v. ö. a német *g* poroszos ejtését, az új görögök *j*-nek ejtik a *g*-t *e* és *i* előtt; v. ö. magyar *fej* = vogul *päng*, m. *vej*-[vö] = cseremis *venge*).

Ha most a magyar denominatív igeképzést tekintjük, alig lehet azt hinnünk, hogy a mindegyik ugor nyelvben található egyszerű denominatív *-d* és *-g* képzők abban valahogy ne szerepelnének; az a kérdés tehát, hogy melyik ugor denom. képzőt melyik magyar denom. képzésben és miképpen ismerhetjük föl?

A magyar nyelvnek hangalakulását tekintve, viszonyban a többi ugor nyelvekéhez, az ugor *-d* képzőnek megfelelhetne mind a két képzőnk: az *-l* és a *-z*. Szó közepén és végén egyszerű ugor *d*-t a magyar nyelv számos esetben *l*-lé változtatott; (s e pontban a vogul, zürjén-votják és ész. osztják nyelvek hangalakító hajlamaihoz csatlakozott) kétségtelenül *d*-ből lett pl. a 2. személyt jelölő *l* a *verlek*, *eszél*, *mondál*-féle igealakokban; ép így sok szóban, pl. *al*-[*alud*-], *álom* = lpS *ode-,odem*, oszt. *ād, ōdam*, md. *uđi, udoma*, és *vog olom* v. *ulm álom*; *velő* = f. *ytime*, lp. *addam*, md. *udeme* oszt. *redem*, és vog. *valem*, osztS. *vēlem*; *nyel*, *nye*le = lp. *nadda*, md. *neđ*, vog. *näl*. Más részt van *d*-ből lett *z* egyes magyar szókban, pl. *kéz*, *keze* = f. *käte-*, lp. *käta*, cser. *ket*, md. *käd*, oszt. *kēt*, vog. *kät*; *víz* = f. *vete-*, md. *ved*, cser. *vid*; *száz* = f. *sata*, lp. *čuste*, oszt. *sōt*, vog. *sāt*, md. *śada*, cser. *šūdō*. Hogy tehát az eredeti *-d* mind a két alakban (mint *-l* és mint *-z*) megvolna a magyarban, az éppen nem volna lehetetlen; így van pl. a magyarban *-d* és *-l* mint második személy ragja. Csak hogy az ilyen elágazó hangfejlődés azon egy nyelvben némileg a kivételek közé tartozik, s különösen itt azt a körülményt is figyelembe kell venni,

hogy eredeti *d*-ből a magyar nyelv képzőkben *s* ragokban inkább *l*-et fejlesztett, mintsem *z*-t, mert ez csak eredeti alap szókban fordul elő. Tehát itt is az *-l* az eredeti denom. *-d* képzőnek képe viselője, annyiival inkább, mert a *z*-re nézve van három biztos példánk arra, hogy eredetileg nem közvetlen járult ez a *-z* a névszóhoz: *őríz*, (*őrz*- mellett), *helyhez* (*helyez* mellett) és *szomjuhoz* (*szomjaz* mellett). Ez a három példa kettőre tanít: 1) hogy a második denominativ *-g* képző már az *őrz*-, *helyez* alakokban, tehát valamennyi többi *-z* képzős denominativ igében lappang (mert hogy a *-g*-t egészen elvetette volna a magyar nyelv, azt eleve is bajos volna föltennünk, mikor látjuk, hogy minden ugor nyelvben megvan); hogy tehát 2) a *-z* épen olyan pseudo-denominativ képző, mint pl. a lappban a *-še*, vagy az oszt. *-s*. Ezek tulajdonképen frequentativ képzők, melyeknek a votjából és a finnől kimutatható ugor alakja *-sk* volt. Ugyanez a képző a magyarban *-z*-vé fejlődött ilyenekben: *áldoz*, *lepez* (*lepező* 317. l.), *tartoz*-, *görnyedez*, *örvendez*. (Ilyen eredetibb *-sk* mássalhangzó csoportból a magyarban nagy részt *z*, de részben *s* és *s**z* lett. Példák a *z*-re: *kőz* = f. *keske*-, *húz* = f. *kisko*-, zürj. *kisk*-, *íz* (szilva íz) = f. *isku*; — az *s*-re: *mos* = észt *mösk*-, md. *mušk*-, votj. *misk*-, zürj. *misk*; — az *s**z*-re: *ősz* = f. *syksy*, *kosz* = cser. *kokša*.) A frequ. *-sk* a magyarban *-s* és *-sz* alakban is szerepel: v. ö. *futos*, *folyos*, *keres*, *alusz*-, *feksz*.

Ezen frequ. képzőt találjuk tehát föl a látszólag denominativ magyar *-z* képzőben is, mely voltaképen a valódi denom. *-g* képzőnek frequentativ folytatása. Hogy a *-z* mögött valóban ez a *-g* lappang, ezt már az a körülmény is sejtette, hogy a többi hat ugor fő nyelv közül még négyben található a *-g* ezen frequ. eredeti *-sk* (magy. *-z*) járulékkal, mert ez nagyon valószínűvé teszi, hogy ez a combinatio megvolt már a magyar nyelvnek külön életét megelőzőtt korban. De bizonyítja az említett három példa is a *-g*-nek megvoltát. Az *őríz* igében (ebből: *őr* specula, vigiliae: l. I. 86. l.) még megmaradt a *-g* [-j] képzőnek világos nyoma az *í*-ben, mely megelőző **őregez*, **őrejez*, **őrjez* alakokból igen alkalmasan megmagyarázódik. De ez kivételes processusnak mutatkozik azon általánosan beállott hangfejlődéshez képest, melyet a másik két példa bizonyít: *helyhez* =

helyez és *szomjuhoz* = *szomjaz*. Mert *helyez* e szerint nyilván így fejlődött: **helyeghez*, **helyehez*, *helyhez*, *helyez*. Olyan többől pedig, melyeknek nehezebb s azért maradandóbb vég hangzójuk volt (pl. *czífra*, *ruha*), a denom. ige így fejlődhetett: **ruhagoz*, **ruhahoz*, **ruha'oz*, *ruház*. A *g: h* hangváltozás épen olyan természetes, mind a fönt említett *g: j* változás (így pl. szókezdő magyar *h* sehol sem eredeti, hanem legnagyobb részt eredetibb *k*, *g*, *χ* [v. ö. HB. *chomu* = *hamu*] helyett valónak bizonyúl). Hogy az eredeti *g* különben is nagyon könnyen elenyészik a magyarban, ezt számos példa bizonyítja (v. ö. *toll*: md. *tolga*, f. *sulka*; *tör*: f. *särke*-, lp. *sarge*-; *has*: lpF. *gasko*; v. ö. *til*- stb. a 350. lapon.)

De egyéb kapcsolatokban is előfordúl mind a két denom. képző a magyarban. Nevezetesen az *-l* (ugor *-d*) képzőt megtaláljuk 1) azon *-l* kíséretében, mely igen elterjedt ugor frequ. képző s a magyarban különben is előfordul (*súftol*, *hatol*, *gyötrel* 183. l.) az ilyenekben: *javallani*, *zöldelleni*; itt az *-ll* eredetileg a denom. *d*-ből s a frequ. *l*-ből összetett *-dl*-képző volt, s ennek megfelel a finn *-tele* pl. ebben *varastele*-(ebből: *varas*). Hogy a magyarban nem ritkán a most egyszerűnek látszó *l*-vel való denom. igék eredetileg kettős *ll*-vel vagy is gyakorított igék voltak, azt egyes még fönn tartott példák rámutatása szerint (*hidall*-, *nizell*-) abból is sejthetjük, hogy néha különben eléggé kedvelt hangzó-elisio az *l* előtt nem mehet végbe, nem mondjuk pl. *raslok*, e h. *vasa'ok*. — 2) A denom. *-l* (= ugor *-d*) előfordúl még a frequ. *-dl*, *-él* (néha rövidülve *-al*, *-el*) képző kíséretében (a milyen ezekben van: *dobál*, *járál*, *metél*); pl. *számlál*, *szelel*, *kémlél*, *ízlel*.

A második (eredeti *-g*) denom. képzőt még a következő járulékokkal találjuk nyelvünkben: 1) A frequentatív *-d*, eredetibb ugor *-nd* képzővel (v. ö. *kend* 280. l. *dülled*, *hajlad* Krizánál; az ugor *-sk* frequ. képzővel kombinálva: *kendüz* 280. l. *düledéz*, *kapdos*, *mardos*), még pedig háromféle változatban: a) *-had*, *-hed* alakban, pl. *porhad* (alakilag egy értékű evvel: *poroz* azaz **porhoz*, csak hogy más frequ. képzővel), *hirhed*, *sebhed*; b) a *h* hasonlúl a megelőző mássalhangzóhoz: *higgad*, *lappad*; c) a *h* egészen elvész (úgy mind többnyire a *-z* előtt; l. fönt): *lyukad*, *árad*, *fehéred*-, *igazod*-. De az olyan átható *-haszt*, *heszt*,

-aszt, eszt végű denom. igék magyarázatánál, a milyen pl. *porhaszt, áraszt*, nincs szükség arra a fölvetelre, hogy itt az át nem ható igének *d*-je a míveltető *-t* előtt *-sz* lett (mint pl. a görögben történik; a magyar nyelv különben sem ismer ilyen hangtörvényt), hanem ezek egyszerűen az ugor *-sk* (magyar *-z, -sz, -s*) frequ. képzővel bővült denom. igék (**porhaz, *áraz*, vagy akár **porhasz, *árhasz*) míveltető alakjai. — Az eredeti *-g* denom. képzőt 2) a míveltető *-t* kíséretében találjuk az *-ajt, -ejt* (most *-ít*) végű denom. igékben, pl. *igazított (igazojt), szépít (szépejt)*. Az *igazít* alak fejlődésének éppen olyannak kellett lenni, a milyen a fönt fejtegetett *őriz* igéé, t. i. **igazo-go-t, *igazojot, igazojt, igazít*; úgy hogy a *g*-ből itt, mint a legtöbb ugor nyelvben, *-j* lett, ez pedig a névszónak vég hangzójával *i*-vé lett. De néhány *-ít*-féle igének rövidített *-gat, -get*-féle frequentativuma, pl. *igazgat* (e h. *igazojtgit, igazítgit*), *szároga*t (e h. *szárojt-gat, szárítgat*) határozottan az *ít*-nek (melynek megelőző megvoltában ezen igének míveltető jelentése mellett nem lehet kételkedni) régibb alakjára mutat vissza, melyben a denom. *-g* még nem fejlődött *j*-vé, vagy a szomszéd hangzóba olvadva *i*-vé. Ha ugyanis *szárit, szárojt* helyett régibb alak *szároga*t volt, ez a *-gat* frequ. képzővel *szároga*t-*gat* lett, ebből aztán a denom. *-g* ép úgy eltűnhetett, mint az *árad, szárad* igékben; a fejlődés tehát ilyen volt: **szárohotgat, *szárhohtgat, *szárohtgat, *szároga*t. Ép így kell pl. a míveltető *lyukaszt* mellett álló *lyuggat* igét a közvetítő *s* nélkül képzett egyszerűbb míveltető alakra (a milyen pl. *sebhaszt* helyett *sebhet* volnerare) visszavezetni; tehát **lyukhot-gat, *lyukot-gat* (nem pedig *lyukaszt-gat*), **lyukogat, lyukgat*.

A *D*) pontban említett mellék alakok (*fiadz-, borjadz-* stb.) legegyszerűbben úgy magyarázhatók, hogy kettős (*-d + -z*) frequentatív képzést veszünk föl, úgy hogy pl. a *leveledz-* alak egyszerűbb *leveled-* igén alapúl és *leveledez* h. van; v. ö. a *sarjadék* mellett még meglevő *sarjad* igét és *övedz-* mellett a Nádor codexben; „aranyos övvel *övedöznek* vala“

Budenz fejtegetései különösen tanulságosak annyiban, hogy mindig és mindenütt föltüntetik és tudatossá teszik azt a csodálatos szabályosságot és okszerűséget, mely a nyelvbeli alakulatokat áthatja, s mely iránt a nyomozó és fejtegető

nyelvésznek a legnagyobb tisztelettel kell lennie: „a nyelvnek változása, romlása nem csupa véletlen eredménye; határozott törvények uralkodnak rajta. De ezeket a törvényeket nem emberek szabják; sőt ellenkezőleg, az embernek engedelmessékednie kell nekik, ha nem is tud felőlük semmit.“ (Müller Miksa.)

STEINER ZSIGMOND.

M I E L Ő T T.

A közmondásokban gyakran mély bölcsesség rejlik és mély értelem! olvassuk és halljuk mindennap; s ha néha-néha futólag itélve kétségbe is vonjuk egyik-másik közmondás csalhatatlanságát, utóbb végre mégis csak belátjuk, hogy bizony igazat, valót mondanak. Első tekintetre például soha közmondás annyira nem hazudott, mint az ismeretes „Beszélni ezüst, hallgatni arany“, ha magyar nyelvtanainkra alkalmazzuk! Forduljon csak valaki hozzájuk jó tanácsért nem egy, de akárhány kérdésben, s minden egyebet fog találni bennük, csak aranyat nem; pedig nagyon is mélyen hallgatnak, különösen a második részben, a mondattanban. Már pedig a közmondásnak itt is igaza van. Grammatikáink sok esetben okosabban, bölcsebben tennének, ha mentül több aranyat adnának, ha mentül mélyebben hallgatnának. Beszélnek arról, a miről jobb volna hallgatniok, s hallgatnak, a miről beszélniök kellene.

Az utóbbi osztályból csak a kötőszók jelentését s a mi velük karöltve jár, a módok alkalmazását emeljük ki. A syntaxisnak e legfogtontosabb része vagy egyáltalában nincs tárgyalva nyelvtanainkban, vagy ha van is, egy-két lapon néhány általános, semmit nem mondó frázissal nagy könnyedén keresztül siklanak rajta. Pedig ideje volna már, hogy itt is hozzálássunk a dologhoz. Ha különösen magyar nyelvtanáraink panaszt emelnek és sürgetik egy kimerítő magyar mondattan elkészítését, akkor segéd kezét is kell nyújtaniok; mert néhány év alatt ebben is csak együttes, vállvetett munkálkodással hozhatjuk létre a megkívánt eredményt.

A kötőszók között ha nem is a legfontosabbak, de nagy számuknál fogva minden esetre sok fáradságot, kutatást igényelnek az időjelentő conjunctiók.

Az alárendelő időconjunctiók tudva levőleg három osztályt képeznek: 1) egyidejűség, 2) előidejűség, s 3) utóidejűség-jelölők; más szóval oly mellék cselekvésekre mutatnak, a melyek vagy egy időben történnek a fő mondatéval, vagy annak előtte, vagy utána.

Az időjelelő kötőszók értékének meghatározásán kívül kiváló tekintettel kell lennünk azon időre és módra, a melylyel állanak és állhatnak.

A címbebeli *mielőtt* utóidejűség jelölő conjunctio; a mondat, a melyben áll, utóidejűség viszonyában van a fő mondattal, vagy is amabban a cselekvés csak azon esetben állhat be, ha az utóbbiban már véghez ment.

Lássuk, minő móddal jár.

Grammatikai szabályt csak is nyelvbeli tények útmutatása szerint alkothatunk. Nézzük tehát, mire tanít benünket a nyelv.

Itt azonban, mint a módok használatában igen sokszor, nyelvünk megtagadja tőlünk szolgálatát, legalább hasznos szolgálatát.

Ez kissé különösnek hangzik, pedig mégis úgy van. Elismert s a kutatóktól kétségbe nem vonható tény ugyanis, hogy a nép, nem csak nálunk, de másutt is, az alárendelt mondatokkal egyáltalában, de különösen némelyikével nem igen szeret barátkozni. Ezek közé tartozik a *mielőtt* is; úgy hogy a nép nyelvében helyette csak is mellérendelt fő mondatokkal találkozunk, pl. Előbb végezd el a dolgot, aztán menj mulatni. Csak később jutottak koldúsbotra, azelőtt jó módban éltek, stb. S ha itt-ott nagy ritkán akadunk is nála *mielőtt*-ös szerkezetre, abból a pár példából sehogy sem okosodunk el; mert még egyéb nemű mondataikban bizonyos szabályosság tűnik fel a módok használatában, addig ennél minden szembetűnő különbség nélkül majd jelentő, majd pedig foglalo módot találunk alkalmazva. S az irodalmi nyelv? Csak egy tekintetet kell bele vetnünk, különösen régibb latin fordításainkba, s legott meggyőződünk, hogy e tekintetben szavuk mit sem ér; mert a *mielőtt* használatában tisztán a vulgatabeli *antequam* s *priusquam* nyomán haladtak. Az újabb irodalom pedig vestigiis ingressus patriis szintén egy nótát fú az ösökkal; sőt az a pár ingadozó példa a nép nyelvében, mint ez több más hasz-

nálatról is kimutatható, az is, úgy látszik, a szószékről került a tudákoskodó nép-emberének ajkára.

Ilyesmit mondanak a Nagy szótár szerzői is. „A latinban megfelel neki (a *mielőtt*-nek) a *priusquam*, mely föltételes (?) módú ígét vonz (??); innen van, hogy a latin szókötésnek e szabályát a magyar írók is elfogadták, midőn pl. így irnak: Mielőtt *láttalak volna*, hangodról megismértelek.“ S hozzá tetszik: „Ez utánzásra a tiszta magyarságban nincs szükség, s mi értelmesen és szép rövidséggel szólunk, ha bár a jelentő móddal élünk: mielőtt *l á t t a l a k*, hangodról megismerélek.“ Ezzel aztán vége szakad a cikknek s vele a mi tudományunknak is. Annnyit tudunk mint előbb, mert a bizonyító „miért?“ a tollban maradt.

Mit tegyünk tehát, ha sem az irodalmi, sem a népnyelv biztos útbaigazítást nem nyújt?

Keressünk analog eseteket!

Ilyeneket pedig találunk nagy számmal. Itt vannak először a többi, nagy számú időconjunctiók, s itt van másodszor, a mi különösen irányadónk lesz: a tény, a lehetőség, bizonytalanság, lehetetlenség kiemelése a módok segélyével.

Az idő conjunctiókkal nyelvünkben a cselekvést mindenkor tényként emeljük ki mint történőt, történetet s történetendőt, s azért jelentő móddal élünk; pl. (Népk. Gyűjt. I.) „Mik or fés üli a fejünk, sarkunkon foly piros vérünk. 185. Alig hogy megmerítette, a rózsája megölelte. 213. Mennek, mennek addig, míg egyszer eljutnak a jegenyefáig. 177. stb. Kivételt, mint utóbb látni fogjuk, csak is ez utóidejűségjelölő kötőszók képezhetnek, midőn egy megtörtént cselekvés egy még nem történettel áll szemközt.

Nem ugyan oly határozottan mint a latin, de nyelvünk is kiemeli s megkülönbözteti egy részről a) a tényt (indicat.), b) lehetőséget (conjunct.), c) lehetetlenséget (optat.) a tagadó mondatok vonzatjaiban s a megengedő mondatokban, pl. „Rózsám is rég megy már, hej, n e m t u d o m, h o l p i h e n m e g? 266. N e m l e s z a f a l u b a l á n y, a k i e n g e m m e g s z e r e s s e n 328. N i n c s i s a z a p i r o s h a j n a l, k i t m e g n e s i r a t n é k j a j j a l“. 247; más részről a) a tényt, megtörténőt (indicat.), s b) a lehetőséget, bizonytalanságot, lehetetlensé-

get, a meg nem történőt (optat.); pl. (tényül kijelentett cselekvés): „Ha el nem mehetek tavasz kezdetére, talán csak elmenyek fecske jövetére, s ha akkor se menyek, rózsza nyílására, vagy istenem talán koporsó-zártára.“ 193. — (lehetőleg kijelentett cselekvés): „Halod-e te jámborgazda, egyet kérdek, felelj reá: feleséged ha még élne, s élve hozzád haza jönne, megszidnád-e, megvernéd-e, még éltibe fölvetnéd-e?“ 141. — (lehetetlennek kijelentett cselekvés): „A tenger mélysége kalamáris volna, tengereknek habja ha mind tanta volna, földön mennyi fűszál, ha mind penna volna, égen mennyi csillag, íródeák volna, nem tudná leírni a mi szerelmünket.“ 186.

Ez analog használat, a melynek ez alkalommal csak egy-egy példáját idéztük, de a mely mind az irodalmi, mind a népnyelvből kétségtelenül kimutatható, eléggé érthető útmutatással szolgál a *mielőtt* alkalmazására nézve.

A szabály tehát így állítandó fel.

Ha a mellék mondat cselekvése tény vagy tényként van kijelentve, azaz ha megtörtént vagy mint történő vagy történendő van életüntetve, a *mielőtt* jelentő móddal kapcsolandó össze. Példák. Őseink, *mielőtt* Európába jöttenek, pogányok voltak (tény). — *Mielőtt* eszem, előbb iszom egyet. *Mielőtt* a vasúti híd elkészül, a margitszigetinek már készen kell állnia (tényként kijelentett cselekvések).

Ha pedig a mellék mondat cselekvése lehetőnek, bizonytalannak (megtörténhetőnek), vagy lehetetlennek (meg nem történő vagy meg nem történtnek) van kimondva, a *mielőtt*-tel optativus áll. Példák. Ha ügyeim engedik, meglátogatlak; *mielőtt* azonban ezt megtenném (megtörténhető), megvárom, hogy szavadnak ura légy. — Nagy Sándor hirtelen kimúlt, *mielőtt* messze vágó terveit végrehajthatta volna (meg nem történt, lehetetlenség).

SZARVAS GÁBOR.

NÉHÁNY KIFEJEZÉSÜNK MAGYARÁZATA.

Évad, ivad.

Eléfordul a Debreceni és Winkler codexekben s mai nap is él mint tájszó. Szótáraink nem ismerik; mert a Ballaginak legújabb magyar-német szótárában közlött *ivad* egészen más t. i. *ivadék* csonkításából eredt új szó akar lenni. (V. ö. A helyes magyarság elvei 61. és 62. lap.)

„Felkelek es megkeresöm en fiamath; ennek e v a d a vagon, nem illik nekem azzon'i allath valvan budosnom.“ Debr. C. 611.

„Felkelenek es elmenenek enek ö e v a d a n a keppen nag' sirással keresic vala idvezitenk iesost.“ Debr. C. 623.

„Önek ö v a d a b a n.“ Winkler C. 62.

Igy hangzik a régi szöveg, melynek értelmi titkát Mátyás Flóriánnak sikerült megsejtenie. Ő az *evad*, *övad*-ot időnek érti. (Mátyás Fl. Magyar Nyelvtudomány. II. füz. 57 és 58. lap.) Helyes! Csak egyet nem talált el, t. i. a szó hangzását. Nem „evad“ volt az, hanem „évad“, a mint azt a mai tájnyelv bizonyítja.

V. ö. Nyelvőr II. 40. l. „Écczakának é v a g g y á n = a legkésőbb éjjel.“

U. o. 43. l. „Éjszakának é v a g g y á n: legsötétebb része. Ne indúj el éjszakának é v a g g y á n.“ (Szegedi tájszó).

Hogy ezekben az *evad* nem az éjszakának késő vagy sötét voltát fejezi ki, hanem csak is idejét jelöli, arról meggyőződött minket a komárom megyei kürthi szójárás, melyet az 1861. évre szóló István bácsi naptára ismertetett: *i v a d á n* = idején, korában, p. o. erdőirtás *i v a d á n*, gyapjunyírás *i v a d á n*, éjszakának *i v a d á n*. (Budenz, Nyelvt. Közl. II. 466. lap.)

Cserben hagyta, cserben maradt.

Mit akar ez a mondás, tudjuk; de mit jelent tulajdonkép, mi az a cserben, eddigelé ismeretlen dolog. A NSzótár így fejtegeti *csér* szó alatt: „*csér* göcseji és somogyi tájnyelven am. sár, honnan *cséros* (vastaghangú ragozással) am. sáros, sárvizes, csajbos, czafratos, csetres. E tájszóból értelmezhető a közmondás: *cserben maradni*, *cserben hagyni* valakit. Molnár A. szerint „in luto haerentem fraudulenter deserit.“ Egyébiránt, mennyiben a *cser* jelent csá-

vát is, a fentebbi mondatok erre is vonatkozhatnak.“ Ballagi is így érti. Példab. 1227. számához ezt a magyarázatot adja: „A cserfának bogyóiból és héjából kavarekot csinálnak a vargák s a timárok, melybe a bőrt egyideig áztatják, s ezt cserzésnek mondják. A nagy bőrok közé apró talpakat, az asszonyok pedig fonalat is szoktak hányni; midőn a cserzésnek vége és a bőroket kivették, megesik néha, hogy némely apró darabok benn felejtetnek, melyek aztán idővel elromlanak. Ezekről szokás mondani, hogy cserben hagyták, azaz: javítás végett tették a cserbe és elhagyták romlani. Innen kölcsönzött értelemben cserben hagyni annyi mint valakit reményekkel kecsegtető veszedelmes vállalatba sodorni, s mikor felsült, s benne van a bajban, magára hagyni.“

Minap arról értesültem, hogy a nép így is ejti azt a közmondást: „vigyázzon, hogy csalba ne maradjak.“ (Kresznericsnél: „csalt vet: insidias ponit.“ V. ö. Nyelvőr II. 422. „csaltojás“. A szerk.) Ebből világosan kitűnik, hogy *cserben* a *csalban*-nak felhangú ikertestvére, s tulajdonkép *cselben*. V. ö. *csele-csala*. *l*-ből vált *r* nem ritkaság a magyarban. V. ö. *elkölcs* (régiségb.) *erkölcs*, *Elzsébet* (Elisabet) *Erzsébet*, *velő verő* (Veszpr.), *délczeg* *dérczeg*, *fölhércz* *förhércz*, *felsing* *fersing*, *mélyföld* (Mikes 4. lap). *mérföld* stb. A Nyelvőrben előforduló példákat lásd II. 20. lap. „*r* helyett találkozik *l* és viszont: *dálidó* 232. *gölöngy* 278, *szalufa*: *szarufa*? 332, *esellő*: *esernyő* 422, *erőruha*: *előruha* 379, *petrezsirom*: *petrezselyem* 424.“

Nyílt a szívem örömében.

„Das herz hüpfte mir vor freude.“ Hogy mondja ezt a magyar? Kisfaludy Károly kifejezése 22-ik népdalában:

Szeretem is én a Rózsát,
S ha úgy rám néz és csókot ad,
Tudja isten mit nem érzek,
Szívem ugrál s alig élek

nem tudom, magyaros-e. Halljunk csak igazi népdalt!

Szép a szép ló, ha szépen felnyergelik;
Szép a rózsám, ha szépen felöltözik.
Mikor megyen a templomba előttem,
Majd kirepül az én szívem belőlem.

Erdélyi, Népd. II. 334. l.

V. ö. „a lelkem is majd kirepül belőlem“ u. o.
III. 9. lap.

Magyarországon „repes“, a Székélyföldön „repösöl“
az ember szíve. Vadrózsák, Szót. 514. lap. — V. ö. Petőfi
össz. költ. 3. kiad. II. 64. lap:

S aztán itt minden olyan érdekes,
A szív örömében csak úgy repes.

Arany össz. költ. II. 36. lap:

Akkor anyám lelke repes a beszéden,
Csak meg ne szakadjon szíve örömében.

Berzsenyi 1860. évi kiad. 209. lap:

Repdezett szívem kies édenében:
Mind ama boldog ligetek lakója,
Már midőn a porkötelet lerázta

Lethe virányin.

Van még egy gyönyörű kifejezésünk: nyílt a szívem
örömében. S a péczelyi paraszt lány, kitől ezt hallottam,
kérdésemre úgy magyarázta, hogy kinyílt mint a rózsa. V.
ö. Arany össz. költ. II. 33. lap:

S a bor az öreget jó kedvre tüzelve,
Hogy' kinyílt a szíve! hogy' megoldott nyelve!

Füstpénz.

Erről szó volt már a Nyelvőr I. 41. lapján, a hol az
egy füst alatt-féle közmondást fejtegettem. Akkori cik-
kemhez ezennel még a következő adatokat csatolom. A
füstpénz-féle adó neme sokkal régibb, mintsem eddig
gondoltuk. Eléfordúl már 1240-ben: „Item statuimus, quod
iudem populi — nec bovem nec Fystpénz solvant.“ Jerney,
Nyelvkincsek. 165. lap.

A mi a községnek háztűzhelyekre való fölосzlását illeti
érdekes tudnunk, hogy e szervezet megvolt a byzantiniaknál,
és olaszoknál is. Lásd Du Cange szótárát: „Fuman s, do-
mus, familia. . . . In Italia familiae censentur per focos, ma-
xime in pagis et vicis.“ — „Fumagium καπνιχόν. Census
pro singulis focis exactus.“ — V. ö. még ugyanott: fumale,
fumanteria és fumus.

PONORI THEWREWK EMIL.

KÖZÉP IGÉK TÁRGYI RAGOZÁSSAL.

Az alább következő példákat nem azért közöljük, mintha meg volnánk győződve mindegyikének helyességéről — noha vannak köztük, a melyeknek magyaros voltához semmi kétség nem fér — sem azért, hogy minden megvitatás nélkül követendő mintakul ajánljuk, hanem közöljük azért, hogy fölébresszük a gyűjtők és nyelvtudósok figyelmét; az előbbieket azért, hogy hasonló példák megvigyázására buzduljanak, az utóbbiakat, hogy a magyar mondattan ez ágának rendezéséről is gondoskodjanak.

Szándékozik. Németország nem szándékozza Svájc megsértését.

A Wurm-utczát tözsde-utczának szándékozzák elkeresztelni (Magyar Politika).

Bécsben az egyetem számára új épület emelését szándékozzák (Magy. Polit.).

Azon folyamodók, kik ügyök megsürgetése végett netalán a költséges utazást Pestre szándékozzák megtenni, figyelmeztetnek, hogy...

x Hir szerint 20-dikára szándékozzák kitűzni a választás napját.

Didereg. A lóverseny vendégei kékre dideregtek magokat (Fővárosi Lapok).

Szenveleg. Soha sem szenvelgé az idegen szabású műveltséget.

Bolyong. Ki a cypressi berket
Bolyongtam eddig, Tempe ligetét,
Csatákat éneklek.

(A Déli bábok hőse.)

Én bolyongtam a földet

Mint égi kísértet. (Petőfi.)

Eped. Nem elégedett meg a száraz elmélettel; lelke a gyakorlati tapasztalást epedte. (Magy. Állam.)

Zörög. A szelek is fujják, a levél is zörgi.

Retteg. A polgári alkotmány eldöntését rettegik. (Kölcsei.)

A jövőt egy vérfürdön keresztül már előre rettegik. (Magy. Állam.)

× Rettegi végrehajtani a világos törvényt.

Én a tengert rettegem. (Családi Lapok.)

Sétál. Ránduljon le a Székelyföldre, sétálja meg magát Udvarhely . . . utczáin. (Korunk.)

E hegy (Avas, Miskolczon) a tavaszi és nyári idő alatt hasonlít a zöldelő Heliconhoz, melynek tekervényes útjait nem csak az itt lakók, de jövevények is élvezettel sétálják.

Enyeleg. enyelgi a sors csapdozásait. (Kisf. K.)

Vágyik. Kik vágyva vágyták mennyek országát. (Sujánszky.)

Hogyha látni vágyod e csodás hegyet. (Garay Sz. László.)

× Igyekezik. Ha valamely visszaélést tapasztalunk, nem azzal igyekezzük annak előidézőit sújtani, hogy . . . (Magy. Polit.)

× Béli Pál csak azért igyekezte Bánffy Dénest elveszteni. (Cserei Mih.)

× Beválnak Arianusokká is, kik egykor tüzzel-vassal ügykeztek terjeszteni meggyőződésöket. (Magy. Állam.)

Felügyel. Más helyeken a kormány engedményezi és ügyeli föl ezeket is. (Pesti Napló.)

A zugliget, sőt maga a Svábhegy is oly közel jön hozzánk, hogy pesti foglalkozásainak vitelét a legpontosabban felügyelheti az, ki . . . (Pesti Napló.)

Az iskolákat ők ügyelik föl. (Pesti Napló.)

Azt sem pap, sem más nem ügyeli. (U. az.)

Azért van szeme és esze, hogy a körülményeket és véletlenségeket mindenkor megügyelje. —

Jegyzeteimben ilyenek is fordulnak elé:

Kicsodálkozod magadat.

Megágaskodta a túske-kerítést. (Vas Gereb.)

Elsivalkodta magát.

Mielőtt a két indulat lebirkozna egymást. (Vas Gereb.)

Álmaikat szorgalmasan vigyáztatják.

Fejében a gondolatok egymást könyökölték. (Vas Gereb.)

E hely azon fatalis helyzetben van, hogy egy valószí-

nüleg igen elterjedt tolvaj bandát fészkel magában.
(Magy. Polit.)

NN. vallja és esküszí, hogy . . .

Öröm és boldogság dobogja át szíveinket.

Forró ölelésben dobogák egymásnak üdvözlőket.

Nem vagyunk felhatalmazva felséged kérdéseit meg-
felelni.

Vért piroslik hősi arczulatja. (Vörösmarti.)

IHÁSZ GÁBOR.

A JÓKA ÖRDÖGE NYELVI SAJÁTSÁGAI.

Mielőtt tulajdonképi dolgomhoz hozzá kezdek, érdekesnek tartom a következőket előre bocsáni.

Talán magát a szerzőt is érdekelni fogja, ha megemlítem, hogy én a múlt évben Bajorország Straubing nevű városában a Jóka ördögének testvér öccsével vagy bátyjával találkoztam. Amint a vendéglőben ülök, kezembe akad a helybeli lapok egyike (a ro ezer lélek lakta Straubingban t. i. két lap jelenik meg.) Tárczájában egy elbeszélés van, melyet Caballero után spanyolból fordított valaki németre. A mint olvasni kezdem, nem sokára eszembe hozza a Jóka ördögét. Az eleje persze különbözik. Jóka sem szerepel benne; de onnan hogy Jóka az ördögöt kihúzza a kútból, tovább majdnem teljesen egyez a két mese. Itt Jóka helyett egy baka szerepel, ki az ördögöt palaczkba szorítja, s onnan ugyanazon föltétel alatt bocsátja ki, mely alatt Jóka a magáét a kútból. S ugyanúgy űzi is ki kétszer egy-egy királyleányból *).

*) Ezzel kapcsolatban fölemlítjük mi is, hogy a „Jóka ördögének“ párja megvan Karadžić „Szerb nemzeti mesék“ című gyűjteményében „Zla žena: A rossz asszony“ cím alatt. A mese azon kezdődik, hogy a férj és feleség egy réten mennek keresztül, melyet csak nem rég kaszáltak volt le. — Nézd csak asszony, mondja a férj, milyen szépen van ez a rét lekasálva. — Tán vak vagy, mondja rá az asszony, hogy nem látod, hogy az nem kaszált, hanem nyesve van. A férj nem enged, mert igaza van, de az asszony se tágít. Végre a férj dühbe jön s oldalbordáját jól elveri, aztán tovább megy. Az asszony az út mellett utána fut s egyre kiabálja: Nyesve van, nyesve

De lássunk már most a nyelvi sajátságokból. Természetesen, nem akarok mindent kiírni, mert akkor majdnem az egészet át kellene vennem; csak a szembetűnőbbeket válogatom össze.

Sajátságos és népies szók, szóalakok, szójelentések. — „Azt se tudja, mék lábára álljon. Bajuszához sem kell ragacsolni kendert. Az onságosképen a találós (leleményes) Judit. Jókát is kikezdé az asszonyi kormány. No mi az ebszemét keres kend? Már biz én azt hittem, hogy sohse lelem meg a nyelvedet, testem. A pülyka vérszín pötyögője. S most tisztuljon (hordja el magát). Tetszős munka volt a kendernyövés néki. Az ember horpasza (hasa, gyomra) majd hogy ki nem lyukad. Délibáb elfekszik. Nem tom, öröme volt-e nagyobb vagy búja. Tán nem is ment még le, vagy sohsem is megy a veszekedhetnékje. Egyik szeme hajsza, másik szeme csára. Úgy e históriát folytatnom se kéne. Valahol dugaszban mély ókut vala ott. Miféle szerzet vagy? De uttarcsón, már is megöszültem vele. És hogy az alkuban ne essék galiba, áldomásra mentek egy rossz gügyoriba. Követem alássan. Jobban is lett szemlátomást. Átereszté (neki adá) nagy meseországot. A hugomból kivált a nyavalya. A kórság is olyan, mintha ereszkedvést jött vón' ide onnan. Nem is gyógyítja meg senki, elláttam azt. Futott és nagy-lélekszakadva érkezett a fejedelmi lakba, kérdi acsarkodva. Saló, mintha ostor pattogna a hátán. Ottan zöldült-e ki, valamint a csírás (= kicsirázott gabona). Telt, fogyott a hold is, görbe új sarlója, majd hegyesen állt fel majd pedig csurgóra. Kergetősdit játszva.“

A folytonosság, gyakoriság, nagy fokúság kifejezésére szolgáló szókétfőtetések. — „Más-más lében adja fel a szedtevedtét. Duzzog időbbtöbb. Ilyenkor van osztán csett-csatt elé s hátra, borogat és hány-vet, tör-rombol rakásra; minden ingó-bingó tövel-hegygyel össze: szegény Jóká csak

van, nyesve van! egyszerre csak egy gödör elé kerül, és szupp! belepottyan. A mese további folyamában aztán pontról pontra úgy halad mint Jóká ördöge.

A szerk.

úgy csetlik-botlik közte. Dérrrel-dúrral. Végre mint a vak tyúk addig-addig kapar. Egyet-kettőt köhent. Ilyen amollyan, erre is, arra is! A vesékbe mártja éles-hegyes körmét. Szöröstül-bőröstül. Szalad az udvarra, az udvaron fel s alá, erre meg amarra. Nosza lótni-futni. Rebegé Jóka szörnyű léhhel-péhhel. Mi haszna toldanám, foldanám.“

Szóvonzati sajátosságok. — „A zon veszi észre, hogy oldalba rugta. Hajába ragad=hajába kap, markol. Nincs oly rosz, a minek neki nem törődik. Látta ezt az anyjok, de nem szóla érte. A tüzes nap az utólját futja. Becsületes népség, hallja kigyelmetek. Harmadik-e vagy sem, nem állok a felől. Kétségbeestem felőle. Férjünk össze szépen, térjünk el egymástól édes feleségem.“

A népies szólásmódok, hasonlatok, kifejezések közül, a melyeknek oly bővében van e költemény, hogy alig van sor, a melyikben egy vagy más magyaros kitételre ne akadnánk, csak a következőket jegyezzük ki. — „Nincs inyére (= kedvére) semmi. Azt se tudja, mék lábára álljon (= mit tegyen). A légynek sem ártott, mióta kétágú (= házasság?). Érti a hat-vágást nyelvvél (fölötte nyelves, mester, jeleskedik a nyelvelésben). Leragadt a nyelve (= meg nem szólalt): Tüvé tesz minden helyet (= felkutat, kifürkész). Csúnya görbe szemmel (= oldalt néző, haragos) majd hogy át nem szúrta. A világ egyet fordúl vele (= elszédül). Ne nézze hiába a napot (= ne lustálkodjék). Híre sincs Juditnak (= sehol nem látni Juditot). Lesz mit nyelni mingyárt (= szidalmat, pörpatvart fog hallani). Most szemed szád koppan (= nem eszel). Hazudni nem illik, sohse volt kenyerem (= nem szokásom). Ródd a füled mellé (= jegyezd meg jól). Ura lett (= megtartotta) szavának az ördög. Száz cseléd a várost veszi a nyakába (= befutják az egész várost). A nép ne járjon nyakára (= ne háborgassa). Az egész dolgot hallatlanná tette (= nem akarta meghallani, nem akart hallgatni rá). A fejét utána nem igen törébe, nem verte falba (= nem törődött vele, nem búsult utána). — Szidja, mint a bokrot. Áldott ember, mint a friss vaj. Mióta az anyja a nyelvét felvágta (= mióta beszélni tud).

Ha mellé ült Jóka, kétfejű sast csinált az asszony az urral (= hátat fordított neki). Kész volna verebet is fogni (= egész gyermek lett örömében). Szemével kísérte, mint orsót a macska. Oldalát a kérdés majd hogy ki nem fúrta. Csiklándós portéka a te barátságod. Végre a sok löre az inába szállott. Tudd meg, hogy fejeddel játszol, nem gyerekség ám ez. Nagy nyűg az már nekem (= nehéz, terhes).“

Megjegyzendők még a valamely újabb cselekvény-csoport bevezetésére vagy a hirtelenség, véletlenség kifejezésére szolgáló „ezután, ekkor, egyszerre, egyszerre csak“ határozók helyett a népnél szokott igés kitételek, mint: „Azzal kapta magát, bement a szobába. Kapta, rekettyéből egy nagy hosszú gúzt font. Avval fogta magát és bement a házba. Fogja hát a szomszéd, ír egy szép levelet. Fogta magát, ráveté a fejét.“

Kétségesnek tartom a következő, mint aligha népies, szófüzéseket. „Vakmerő a próba, *mely* ha rosszul üt ki. A mit jó előre *szűrűjába* nyomott. Az ő *életpárja*.“

SZULIK JÓZSEF.

EGY SZOKATLAN HASZNÁLATÚ SZÓ.

Mikor a Magyar Nyelvőr ez idei II. füzetében a Budapesti Szemle I. számának magyarságát bírálva —h —z-et egy jó magyar szavunk erőszakos idegen módon való használatáért megróttam, csupán csak arra szorítkoztam, hogy az író nyelvérzékére appelláljak és megmondjam, ime ezzel vagy azzal a szóval kellett volna élnie. Elégnek gondoltam ennyit is, de csalódtam, mert —h —z a következő füzetben nagy bátran védelmére kelt ama rosztaltam kifejezésnek; pedig ha más próbálja nyelvünkbe csempészni, bizonyára maga se hagyta volna helyben vagy legfeljebb is csak amúgy isten igazában. Így azonban persze hogy gyöngy, no de meg milyen! Hanem ezt hagyjuk azutánra, most csak siessünk át mentül hamarabb a személyes ügyeken. A néhány sornyi pro domoban, a mennyi csak bele fért, annyi a helytelen, és a mi ennél is nagyobb baj, az egész fölszólalásnak semmi célja, semmi alapja, ha csak azt nem vesszük annak, hogy —h —z kifejezést akart adni az ő neheztelésének. Pedig ezzel a neheztelésével is milyen furcsán vagyunk. Lefordítja a „the fleshly school of poetryt“ hú s o s iskolának, jól érzi, hogy azzal nagy merészséget

követ el, ki is jelenti „két kitünő írónk előtt,“ hogy akármennyire megbotránkozzék is rajta a Nyelvőr, ő a fleshlyt „az erősebb kifejezés kedvéért“ mégis húsosnak fordítja, és hogy hogy nem, a Budapesti Szemlében tisztára megfélemedezik arról, hogy nem minden ember tudja ám az ő szándokát és így több mint valószínű, hogy félreértik. Pedig néma gyereknek az anyja se érti a szavát. Mi természeteseb tehát, mint hogy azt kérdezzük, az angolban siklott-e meg vagy a magyarban? Ha e lehető magyarázat ellen nem tett, viselje el ítéletünket, akár milyen kemény. Hogy csak is haragját akarta tudatni a világgal, legjobban kitűnik abból, hogy óvatosan kerülve minden czáfolatot, minden bizonyítást, elvi kérdést támaszt. Mikor azt mondom, hogy a fleshlynek hússal való fordítása alkalmával megbotlott, mert fleshly (ném. fleischlich) meg fleshy (ném. fleischig) nem egy, tehát érzéki meg húsos se egy, egyszerűen csak tagadja, hogy nem botlott, vagy ha mégis, hát „szándékosan“ botlott, és egyszerűen csak állítja, hogy ama két szó de bizony „meglehetősen egy.“ Nem sértő szándékból mondom, de az olyan feleletet, mely pusztán tagad, pusztán állít és utoljára is elvi kérdéssel takarózik, nem tartom illendőnek, mert visszaél az olvasó türelmével. Czáfoljon, bizonyítson s azzal vége. A „szándékos“ botlásra meg az a megjegyzésem, hogy az a dolgot csak súlyosbítja és így megrovásom ez esetben is igazságos volt, de természetesen csak akkor, ha húsos fleshly értelmében csakugyan rosz.

Ezzel lássunk dolgunkhoz, határozzuk meg a gyöngy értékét. Szerintem húsos csak akkor fejezheti ki a fleshlyt, ha először képzése, másodsor érzékivel, testi vel való viszonya megengedi, azaz: ha hú s = flesh, s (os) = ly és hú sos az érzékieknek, testinek synonymuma. Itt mindjárt az a baj, hogy az angol flesh sokkal többet jelent, mint a magyar hús és hogy ezt a többet a legnagyobb erőfeszítéssel se bírjuk bele szorítani, mert edényünk fala oly kemény anyagból van, hogy egy hajszálnyit se tágul. Flesh először is csak egyik alkotó része a testnek, szorosabban meghatározva azon lágy állomány, mely a csontok körül tapad, tehát hú s, másodsor pedig mint pars pro toto elnevezés jelenti az egész testet is. Ez az utóbbi az, a mi a mi húsunkba nem fér s a mire már külön szó (test) kell. Már pedig ez fontos, mert fleshly nem a húst, hanem a testet jelentő fleshen alapszik. Meglássuk, úgy van-e. Tudjuk, hogy a fleshly mint keresztyén fogalom kiválóan bibliai szó, legilletékesebb magyarázatát tehát a szentírásban kell keresnünk. Sz. Pál (Gal. V, 17) azt mondja: „The flesh lusteth against the

spirit, and the spirit against the flesh," azaz: „a test a lélek ellen törekedik, a lélek pedig a test ellen“, azután kéri híveit, hogy csak ne a testtől, hanem a lélektől vezéreltessék magukat, mert (Gal. V. 19 és 22): „the works of the flesh are adultery, fornication, uncleanness, lasciviousness: but the fruit of the spirit is love, joy, peace, longsuffering, gentleness, goodness, faith“ stb. vagyis: „a testnek cselekedetei házasságtörés, paráznaság, tisztátalanság, bujálkodás; de a léleknek gyümölcse szeretet, öröm, békesség, türelmesség, kegyelmesség, jóság, hit“ stb. Minthogy itt a flesh szembe van állítva a spirittel: a lélekkel, ennek ellentéte meg nem a hús, mely mint magában holt valami úgy se törekedhetnék semmi ellen se, tehát világos, hogy az egész testet jelenti; és minthogy továbbá fleshly lusts, testi kívánságok alatt a szentírás mindig „the works of the flesh“-t érti, se „fleshy lusts“ 86. Péter (I. lev. II. 11.) szerint a fleshhez hasonlóan „war against the soul“, harcolnak a lélek ellen, tehát világos az is, hogy fleshly nem a húst, hanem az egész testet jelentő fleshen alapszik. No de ezt akár ne is bizonyítottam volna, mert a fentebbi idézetek magyar fordítása, melyet Károliból vettem, a nélkül is eléggé kitünteti.

Az elébb azt mondtam, hogy a hús nem képes az egész test jelölésére. Pedig azt hinné az ember, ha az olyan szójárásokban, mint: ott hagyta a fogát, beadta a kezét, elhordta az irháját, a kevesebbet nyomó fog, kéz, irha jelentheti magát az egész embert, akkor csekélység a húst is így szerepeltetni. De biz az olyan megátalkodott vastag materialis értelmű, hogy egy cseppet se tud fölemelkedni, mindig csak azt a magában holt tömeget jelenti, s azért ha valaki test szín (ném. fleischfarben helyett azt mondaná, hogy hús szín, vagy pláne testestül lelkestül helyett azt hogy húsostul lelkestül, nem tudom tán megállna az eszünk. Azt a Gyöngyösi csinálta Vénus vén hús-féle szójátékot kivéve nem is tudok egyetlen egy példát se, a hol a hús pars pro toto képen állna vagy legalább állhatna. A világért se vádolom fordítóinkat, mintha nyelvünket valami nagyon kimélték volna, de ezt az egy szót valamennyien rendkívül nagy tiszteletben tartották. Így valahány magyar bibliafordítás a kezemen csak megfordult, a latin vagy görög eredetinek világos caro-ját, σάρξ-át, hacsak igazán nem húst jelent, egytől egyik mind testnek mondja. Vitézül ellenálltak annak a roppant ingernek, a melynek gyakran a legállhatatosabb fordító is enged. Az állításomat igazoló tömérdek példa közöl csak egy rövidke mondatot idézek. Mikor a latin, angol, német biblia a görög eme szavait: καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο (Ján. I. 14) mind így fordítja: et verbum caro fa-

ctum est, and the word was made flesh, und das wort ist fleisch geworden, a magyar fordítók nagy bátran azt mondják: és az íge testté vált. A *szó* egyetlen egyet se tántorított el, egy *-h* *-z* se találkozott köztük, a ki az ígét hússá válatta volna. Bezzeg ha hús többet is jelentene vagy legalább jelenthetne, mint éppen csak húst, kötve hiszem, hogy a *szó*-ot nem hússal fordítják. Már most lehet-e az átvitt értelmű szóból képzett s így alapjában szinte átvitt értelmű fleshlyt oly névvel kifejezni, melynek alapszava az átvitelre teljességgel képtelen hús?

De vizsgáljuk a képzőjét. Az *s* (*as*, *os*, *es*, *ös*) oly tárgyat jelez, melyben az alapszóval megnevezett dolog mint tartalom vagy mint birtok rejlik, pl. csont *os*, a miben csont van vagy a kinek, a minnek csontja van. E szerint húsos iskola — no de ne következtessünk, mert még mészárszéket sütnénk ki belőle. Még össze se hasonlítottam a *ly*-vel és máris megtetszik, hogy az *s* képző itt nincsen helyén, de még jobban meglátszik majd a következőkből. Megjegyzem, hogy Buchanan a fleshlyt csak az általán ismert bibliai és nem mint *-h* *-z* akarná velünk elhíttetni, nagy merészen „a közönségestől eltérő értelemben“ használta. Fleshly kiválóan buját jelent, azért az olyan költők társasága, „iskolája“, kik az érzéki gyönyöröket dicsőítik, kiméletlenül ugyan, de joggal mondható fleshly schoolnak. De buja még se az eredeti értelme, fleshly csak annyiban buja, a mennyiben a biblia szavai szerint „the works of the flesh, éppen „adultery, fornication, uncleanness, lasciviousness“, mert fleshly tulajdonképen mind az, a mi a testben, fleshben fogamzik, a testből, fleshből származik. A *ly* tehát valahol fészkelést, valahonnan származást jelent. Igen ám, de azt a magyarban nem az *s*, hanem az *i* képző jelöli s e tekintetben csak a tömérdek *i*-végű magyar családnévre meg egyéb jelzőre kell hivatkoznom. *Pesti* nem azt jelenti-e, hogy Pestről származó vagy Pesten lakozó. E szerint, ha az alapszó (hús) jó volna, azon magyar név, mely a fleshlyt akarná kifejezni, csakis húsi lehetne. Csakhogy ilyen alak nincs. Se baj, úgy is szükségtelen.

Mind ezt azonban halomra dönténé, ha húsos mégis synonymuma volna az érzékinek, testinek, mert hiszen párt se = pro. fogás se = tectio, és pártfogás mégis = protectio. No de ettől is nyugodtan alhatunk, nem lehet ám azt bebizonyítani, a mit *-h* *-z* állít, t. i. hogy „fleshy és fleshly igaz hogy két külön szó, de meglehetősen synonym (sic) két fogalom“, s így azt se, a mit ezzel sejtetni akar, hogy t. i. fleshly tagadhatatlanul = húsos, fleshly meg tagadhatatlanul = érzéki, testi lévén, tehát húsos is „meglehetősen“ = érzéki, testi. A sy-

nonymumokról majd később szólok, egyelőre elég lesz, ha megemlítem, hogy kisebb nagyobb szerencsével mindig fölcserélhetők. Így pl. Buchanan, a mint —h —z is észreveszi, a fleshlyt sensual helyett használja, de viszont fleshly lusts helyett is azt mondhatná valaki, hogy sensual lusts. Mind a kettő ugyanazt a fogalmat adja, csak hogy az egyik több, a másik kevesebb nyomatékkal. Ha Buchanan vagy az a más valaki azzal helytelenséget követett volna el, az nem abban állna, hogy sensual helyett fleshlyt és fleshly helyett sensualt, hanem abban, hogy amaz túlságosan erős, emez pedig túlságosan gyöngéd kifejezést használt. A nagyítások és szépítgetések rendesen synonymumokkal történnek. De már a fleshy és fleshlyvel másképp vagyunk. Ezeket legfeljebb a külső hang hasonlatosságán tapadó fölületesség vagy gondatlanság zavarhatná össze, nem sokkal különben, mint ha valaki a magyar v á r á s és v á r o s közt nem tenne különbséget; de szándékosan nonsens elkövetése nélkül egymással föl nem cserélhetők. Nem is tudna —h —z olyan esetet, hogy angol ezt a két „meglehetősen synonym“ szót valaha összetévesztette volna. Csak kérdezze meg magától Buchanantól, hogy the fleshly school of poetry helyett merne-e ő fleshy schoolt írni avagy csak mondani is. Lám pedig milyen szép „az angol nyelv azon szabadsága, hogy a gondolat kifejezésére mérészen használ és alkalmaz szavakat a közönségestől eltérő értelemben és összeköttetésben.“ Szép, szép, de képtelenséget egy nyelv se követ el és az írók is, kivéve a mieink közül nagy sokat, csak addig nyújtózkodnak, a meddig a nyelv takarója ér.

No már ha fleshyt és fleshlyt egymással föl nem cserélhetni, akkor nem is synonym és akkor fordításban se lehet mind a kettőt egy ugyanazon szóval kifejezni, mert a mi jelöli a fleshyt, az nem jelölheti egyszersmind a fleshlyt is, és megfordítva a fleshly kifejezése se illik a fleshyre. Van példa rá, hogy valamely nyelv két synonym szavának egy másik nyelvben csak egy szó felel meg, pl. bátya, öcse a németben csak bruder; knabe, sohn a magyarban csak fiú, de arra nincs, hogy két nem synonym szót is egygyel jelölne. Az megesik, hogy az egyik fogalomra nincsen szava, de olyankor a fordítónak vagy képeznie kell a szükséges kifejezést, vagy ha az nem lehetséges, úgy pótolnia, hogy átveszi az illető idegen szót. Ha —h —z föltéve, hogy ilyen helyzetben volt, a mint hogy nem volt, a the fleshly school of poetryt a fles hly iskola költőinek fordítja, senki se botránkozik meg rajta, még ha fleshlynek megfelelő magyar kifejezést könnyű lett volna képeznie se; mert a szócsinálást (nem korcs szó faragást értek) fordítótól legfeljebb kívánhatjuk, de soha se követelhetjük. Hanem hogy húsos-

sal fordította, azt már rosztul cselekedte. Eddig azonban csak az angolból következtettem, nézzük a magyart is. Tán nem kell mondanom, hogy valamint az angolban *fleshy* nem synonymuma *fleshlynek*, úgy a magyarban *húsos* se synonymuma *érzékinék*, *testinek*. Ám próbáljuk fölcserélgetni, pl. *testi* kívánságok, *testi* vétkek, *érzéki* gyönyörök, *érzéki* nő helyett mondjuk azt hogy *húsos* kívánságok, *húsos* vétkek, *húsos* gyönyörök, *húsos* nő. Érti-e ezt valaki? Magyar ember ismeri ugyan a *húsos* fazekat, *húsos* dinnyét, a testén *húsos* részeket és más efféléket, de amazokon vagy éppen semmit vagy nem azt érti, a mit kellene. Nem úgy állna a dolog, ha *húsos* csakugyan synonymuma volna *érzékinék*, *testinek*. Azért a *húsos* iskola költői-féle kifejezés nem hogy „erősebb színezetű képet“ adna a dologról, hanem épenséggel semilyet se ad. No de ha *érzéki*, *testi* nem elég erős, más kifejezés meg nincs, mit tegyen a fordító? Mit-e, hát azt, hogy beéri a gyöngébb bár, de a dolog velejét mégis kifejező szóval. *Vaskos* erősebb a *vastagnál*, ezt is azt is a német *dicknek* mondja. Mit tenne tehát a német fordító, ha azt kellene neki lefordítania, hogy *vaskos* fejű? Tán *dickköpfig* helyett „az erősebb kifejezés kedvéért“ azt mondaná hogy *fettköpfig*? Megmaradna biz az a *dick* mellett, habár bizonyára ő is szeretné, ha valamivel erősebben tudná kifejezni. Azon sopánkodni, hogy a különféle nyelvek megfelelő szavai nem congruensek, valóban naiv dolog. Hanem persze a mi fordítóink másképp gondolkoznak. Ő nekik minden kell, a mit másnál meglátnak. Csak legalább helyesen látnának és meglátnák azt is, a mi nem csak más, hanem a mi nyelvünkben is megtalálható. Lám —h —z is a miatt a valóban jelentéktelen csekélyesség miatt, hogy Buchanan a gyöngédebb *sensual* helyett *széljához* képest az erősebb *fleshlyt* választotta, mindjárt dicsőítő éneket zeng az angol nyelvnek s a mellett egészen megfelelkezik arról, hogy neki is hasonlót vagyis az igen szelid *érzéki* s az itt talán mégse igen használható *testi* helyébe szintén erősebb synonymumot kellene tennie. Hanem hát elragadtatásban nem vette észre, hogy a magyarban is van akárhány olyan kifejezés, a mely nyomatékosság tekintetében a *fleshly*vel ugyancsak megmérkőzik. Ilyen a *trágár*, *buja*, *parázna*, *szátyár*, *fajtalán* stb. Mért nem választott ő is ezek közül; úgy tartom elég vastagon fejezik ki azt az „állati érzékiséget“?

Végre valahára rátérhetünk az elvi kérdésre. Buchanan igen természetes eljárásában —h —z valami dicsően merész dolgot lát. Követni kívánta és, a mint láttuk, becsülettel meg is botlott. De ő csak nem engedi meg, hanem a helyett azt a kérdést

veti föl, „hogya a magyar nyelv értelmével megegyezik-e a kivételes szóhasználat?” Kényes dolog; ha azt mondjuk, hogy meg, akkor dehogy botlott, ha meg azt hogy nem, akkor mártír, mert hiszen nyelvünknek jóval volt, meg akarta ajándékozni egy gyönyörű szép tulajdonsággal. Nekünk azonban már nem kényes, akár mi legyen a felelet. Ha nyelvünk természete nem veszi be a „kivételes szóhasználatot”, akkor tiltakoznunk kell minden olyas kísérlet ellen, mely rá erőszakolná és azzal alapjából kiforgatná. Ha meg beveszi, már pedig nagyon is megfér vele, akkor úgy se búhat ki, mert az ő húso sa nem „kivételes szóhasználat”, hanem valóságos barbarismus. Azt látta, hogy fleshly fleshből van képezve és minthogy ez közönségesen húst jelent, annyira megzavarodott tőle, hogy önkénytelenül is a húsos után nyúlt. Hozzájárult aztán, hogy az érzékit fleshlyvei összehasonlítva sokkal gyöngébbnek találta, erősebb kifejezést meg vagy nem tudott vagy nem keresett, és ez is mind jobban a húsosra utalta. Végre egészen lenyomta a serpenyőt, hogy fleshly, a mi már csak világosan húsos, szintén fleshből van képezve, már pedig az ő hite szerint fleshly meg fleshly „meglehetősen synonym két fogalom.” Persze hogy ez nagy tévedés, mert synonym-e testi és testes, lelki és lelkes, vízi és vizes, földi és földes, házi és házas, emberség és emberiség, szabó és szabás azért, hogy kettesével közös származásúak? Paronymum nem synonym. E kettő egymásnak éppen megfordítottja, fonákja és a mennyire amaz a parodiára, annyira hasonlít ez a travestiára. A paronymumok közös származás, alaki hasonlatosság mellett heterogén, a synonymumok más-más származás, alaki különbözés mellett homogén fogalmakat jelölnek. Ebből világos, hogy míg amazokat csak a legnagyobb vigyázatlanság képes összezavarni, ezeket még a legélesebb ész se tudja mindig szorosan megkülömböztetni, mert egy pontban szükségkép érintkeznek és így legalább egy esetben összetéveszthetők. Ezen alapszik aztán az, a mit —h—z „szokatlan” vagy kivételes szóhasználatnak mond. Ugyanis minél inkább közelítenek e synonymumok amaz érintkező pontjukhoz, annál hasonlóbbá válik jelentésük is és így könnyen minden vétség nélkül szándékosan is fölcserélhetők, mikor a beszélő vagy író valamit fokozni, nyomosítani vagy megfordítva kevesbíteni, kicsinyíteni akar. Így Buchanan, ismétlem, egészen helyesen cselekedett, mikor a gyöngédebb sensual helyett „az erősebb kifejezés kedvéért az igen erős fleshly szót” használta. „Élt írói szabadságával, s egy szónak egy alkalomra szokatlan használatot adott”, annyiban szokatlant, hogy a sensualisticus költőket senki se illette addiglan oly megvető jelzővel. De rettenetesen csalódik —h—z,

ha azt gondolja, hogy csak az „angol“ nyelvnek van meg az a „szabadsága“ és hogy a magyar e részben az ő segítségére szorúl. Megvolt, megvan és meglesz az minden nyelvben, a melyeken synonymumok vannak; és melyikben ne volnának? Azért sohse erőlködjék, sohse hordjon a Dunába vizet. Az volna a világ legnagyobb csodája, ha a magyar nyelv nem dicsekedhetnék ugyanazzal a „szép szabadsággal“, a mivel az angol. Nem is kérdés az, hogy „a magyar nyelv értelmével megegyezik-e a kivételes szóhasználat“, mert arra az egész nemzettel együtt valamennyi magyar író a gyakorlatban már régen igennel felelt. Fölös volna itt idézgetni, csak egy igen közönséges példát mondok. Valaki egészen illedelmesen, mértékletesen eszik, de nekem történetesen nem tetszik, hát azt mondom rá hogy fal vagy pofáz; ellenben más valaki valósággal fal, de én csupa udvariasságból, csupa emberség tudásból azt mondom hogy eszik, és megvan a „szép szabadság“. Hasonló mikor egy csupán csak tudatlan (kevés tudományú) embert túlzásból ostobának, hülyének, mulyának vagy ellenkezően kiméletből csak tanulatlannak vagy egyszerűnek mondanak.

De a nem synonym kifejezések körül is nagy szabadsága van a nyelvnek, még pedig nem csak az angolnak, hanem a magyarnak is. Így pl. *targoncza* és *ló* nem synonym és a *halott* *vívő targonczát* mégis sz. *Mihály lovának* mondjuk. Így *villa* és *kéz* se synonym, mégis azt szoktuk mondani arra, a ki nem villával, hanem a kezével eszik, hogy *ötágú villával* vagy a maga villájával eszik. Azt meg, ki a szegény emberek verítékén hízik, roppant utálatos izlésűnek kellene gondolnunk, ha nem tudnók, hogy csak nehéz munkával szerzett pénzüket fordítja teste táplálására. De veríték meg pénz, mi közük ezeknek egymáshoz? S ilyet találni még számtalant akár melyik irodalmi műben. —h —z kérdése tehát csak úgy igazolható, hogy a sok fától nem látta az erdőt. Hiszen épen ez a folytonos, magától is föltolakodó „kivételes szóhasználat“ az, a mi a nyelveket egytől egyig mind valóságos Proteusokká teszi, a beszélőt ezer ellenmondásba bonyolítja, az író lába alól minden pillanatban kirántja a praecisio gyékényét, a nyelvészt meg épen kétségbe ejti, mert nem csak hogy megállapított szabályait mind halomra dönti, mint a kártyavárat, hanem újak föllállításának is ellenszegül és a szavak értelmét annyira elváltoztatja, hogy még az eredetileg kincset jelentő *marhaból* is valóságos *barmot* csinál. Hányszor és mi mindenre kellett ennek „kivételesen használtatnia“, míg ennyire lealacsonyodott. Némely szavak mindenféle jelentéseken mentek keresztül, míg az eredetihez

megint visszatértek, s akkor is többnyire csak azért, hogy ismét útnak induljanak. Tehát nagyon is megegyezik nyelvünkkel az a „kivételes szóhasználat“, mi több ki se írható, mert nyelvünk is utána menne, annyira szorosan összefügg természetével. Minden harmadik szavunk ilyes „kivételes használatú“; pedig mennyire iparkodunk, hogy minden szót a maga értelmében használjunk, s a mikor azt hiszszük, no már most szabatosan beszélünk, uralkodunk a nyelven, akkor teljesül ám rajtunk csak igazán Goethe mondása: man glaubt zu schieben und wird geschoben. De ha a nyelvnek ilyen roppant nagy a szabadsága, akkor tán azért, hogy húsos nem synonymuma az érzékinek, mégis csak föl lehetne vele cserélni, mert hiszen nem synonym kifejezések is fölváltják egymást. Lehetne is, csak az a piczike parányi kis csekélység ne szólna ellene, hogy senki sem érti. Legalább a ki nem tud angolul vagy németül, s magyarul olvasva nem gondolkozik is egyszersmind angolul vagy németül, az bizony nem érti; de kérdés, hogy érti-e még az olyan is.

Hogy pedig az érthetőség rovására szabad-e ily „szép szabadságot“ venni magunknak, annak eldöntését — h — z-re bízom.

VOLF GYÖRGY.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Átvenni. Újabban, kivált tanférfiak, elvégezni, keresztül menni valamin (pl. tankönyvön) értelemben kezdik használni, a német durchmachen után. Pl. a Tanügy 1873. 96. lapján: „*vegye át* (e h. végezze el) a nyelvtant“. Középtan. tanáregylet Közlönye 1873. VII. 357. l. „Tanulmányait a következő sorrendben *vegye át*.“ De minek nekünk átvenni a német kifejezést, mikor van rá jó magyar szavunk?

Félvilág. Így fordítja a Pesti Napló 1873. jun. 7. reggeli száma a demi-monde-ot. Mi azonban a fél világ alatt egészen mást értünk; nevezetesen: emberek határozatlan számú nagy sokaságát. Költői vagy szónoki beszédben mondhatjuk különösen: Nagy hős volt, félvilág bámulta vitézségét. Átvitt értelmű jelentése azonban nálunk e kifejezésnek nincs, mint a francziában a demi-monde-nak. A francziában a felsőbb köröket le grand-monde-nak, az alsóbb köröket le petit monde-nak, s így ott nagyon természetes volt, hogy demi-monde-nak nevezték el azon kalandos osztályt, mely míg a külszínben utánózni igyekszik a grand monde-ot, addig a petit mondeból is kinő, s így voltaképen egyikhez sem, de mégis félig emehhez is, félig amahhoz is tartozik. Különben Fran-

cziaországban is csak az ifj. Dumas hasonló című szindarabia hozta divatba a demi-monde kifejezést. Nálunk a *félvilág* ilyen jelentésére sem analogia sem történeti előzmény nem útál; de meg maga a sajátlag francia fogalom sem honosodott meg nagyon nálunk. A *félvilág* kifejezés azért míg egy részről érthetetlen, más részről szükségtelen is. Megértjük mi a *demi-monde*-ot is.

Foglalkozva vagyok. Nem annyira az irodalmi, mint a társalgási nyelvben nagyon elterjedt képtelen kifejezés. Táncmulatságokban, fővárosban úgy mint vidéken, széltere használják a francia-németes *engagirozva* helyett. Foglalkozom rokon értelmű a dolgozommal s benmaradó jelentésű ige. Foglalkozva vagyok = foglalkoztattam (szenvedő végzett jelen), mint híva vagyok = hivattam. De a benmaradó igék nem képezhetvén szenvedő alakot, a rosztal szó 1) alaki képtelenség; azután ha a foglalkozom-mal rokon jelentésű dolgozomból hasonlólag képzett dolgozva vagyok semmit sem jelent, akkor a foglalkozva vagyok-nak sincs semmi nemű jelentése, s nem is képzelhető; tehát ez a szó 2) gondolati képtelenség is. A „je suis engagé“ magyarul annyit tesz, hogy: fel vagyok fogadva, lekötöttem magamat, eligérkeztem. Ez utóbbi elég csinos kifejezés, s tökéletesen azt mondja, a mit az *engagirozva vagyok*. Tánczoló szépeink, ha meggondolják, hogy minő képtelenséget mondanak a *foglalkozva vagyok*-kal, bizton hihetjük, hogy a jövő farsangon már nem ezzel, hanem az „*eligérkeztem*“-mel fogják elvenni a velük mulatni ohajtó tánczosok kedvét.

Jégár. E szót mintegy egy év óta a Term. tud. Közlöny használja a Gletscher magyar neve gyanánt. Azóta láttuk a Budapesti Szemlében: I. 345., s legújabbán a Petrovics fordította Cotta Geológiájában. Készítésében alig lehetett más az okoskodás melete, mint ez: a Gletscher *er*-ben végződik, a *jégár* is olyanformán, *ár*-ban, valami olyanformát is mond, mint a Gletscher; tehát vegyük fel, s használjuk. A Gletscherben igaz, hogy jég van, de hogy ár is volna, épen nem áll. Ár akkor áll elé, ha a folyó test szokott medrén túlcsap, pl. vizár, földár. Úgyde a ki a Gletschert ismeri (természettudósnak pedig ismernie kell), az jól tudja, hogy benne a meder alakját felvevő jég mindig csak medrében mozog lassan-lassan lefelé, és abból soha ki nem árad. Így van ez megírva Tyndall: „The forms of water“ című művében is. Ehez tartsuk hát magunkat, s új szó készítésével ne lépjük túl a fogalom határait, hanem igyekezzünk a fogalmat minél inkább fedező kifejezést alkotni. Minthogy a Gletscherben

jég van, s az, mint a folyó vize (bár lasabban), lefelé mozog, azt hiszem, a *jégfolyó* kifejezés legjobban megfelel a Gletscher fogalmának, s a ki legelőször hallja is ezt, szükségkép valami olyanra kell gondolnia, a minőt a Gletscher jelent.

Jégne. Ez is a Gletscher lenne (Természet. 1872. 345. lap); de sokkal szerencsétlenebb alkotás az előbbinél is. *Ne* képzőt nem ismerek a magyarban. Azok közé tartozik ez a szó is, melyeket így csinálnak: Végy egy régi szót, tégy hozzá egy tetszés szerinti betűt vagy szótagot, s megvan az új szó.

Létezik. Az *existirt* ezen magyar fordításával igen gyakran találkozunk mostanában a sajtóban úgy, mint a társalgási (különösen kereskedői) nyelvben. Használata a legtöbb esetben megbotrántkoztatja az ép magyar nyelvérzékét. Pl. Hol van a könyv? Az asztalon *létezik*. „Ezen kert *létezett* már előtte is“, Hon, 1873. 124. sz. Az előbbi mondatban a *van*, az utóbbiban a *megvolt* lenne helyette a magyaros kifejezés. Általában a *létezik* helyett mindenkor elegendő a *van* vagy a *megvan* ige, s használata, szerintem, csakis tagadó mondatokban erősen hangsúlyozott *nincs* helyett engedhető meg. Pl. Olyan *nem létezik* az egész világon.

Marhajárlat. E szót a kereskedelmi minisztérium egyik rendeletében láttam először tavaly. Jó lesz törvénytelen származását kimutatni, hogy valamikép fel ne kapják. *Lat*, *let* képzővel az igaz, több új, s már meglehetősen elfogadott szavunk van, mint; *készlet*, *tárlat*, *keveslet*, *többllet*, *üzlet*, *képlet*, *értekeztet*. Minthogy azonban *lat*, *let* képző a régi nyelvben nincs, nagyon valószínű, hogy a felhozott szavak oly képzemények hamis analógiája szerint vannak alkotva, melyekben az *at* főnévi képzőt a *tő l*-je előzi meg, mint: *gyakorl-at*, *áll-at*, *feszül-et* stb. Mind a mellett a felhozott *lat* képzős szavakban valami közös jelleg, melyre támaszkodva azt mondhatná a szavak védelmezője, hogy alkotásukban a nyelvszellem ösztönszerű működése bár alakilag hibás, azonban még sem szűkölködik bizonyos belső észszerűség nélkül. Ez észszerűségre mutató közös jelleg az, hogy mindnyájukban megvan az *összetevés*, *összefoglalás* fogalma, úgy hogy a gyűjtőnevek közé sorozhatók. *Készlet* = a kész tárgyak összege, *kereslet* = a megkeresések összege, *többllet* = a plus összege, *képlet* = a képek összege stb. Úgyde a *marhajárlat*-ot még ezen védelem sem illetheti meg, mert benne hiába keressük a gyűjtő fogalmat. A mint kivehettem, a szokásos *marhalevél*, vagy *marhaszállítólevél* helyett van gyártva, de se nem helyes, sem szükséges nincs rá. Épen ilyen fölösleges a Kerkapoly januári beszédében

előforduló *hiánylat* is; mert épen úgy megértette volna mindenki, ha „67 millió hiány“-ról beszélt volna is. Azért hogy a deficit *t*-vel végződik, nem szükséges, hogy magyar egyenértékűje is azzal végződjék.

Mezőny = idyll. Köz. tan. tanáregyl. Közlönye, ez évi VIII. füzet. Épen olyan nevetséges szófaragvány, mint a *jégne*. Ha az *ny* főnévi képzőnek vannak is nyomai nyelvünkben (mint *vágány*, újabban *közlöny* stb.); de az idyll fogalmában nem a *mező* a fő ismertető jel, hogy ezt ragadjuk meg a szó alkotásában. *Előny*, *hátrány*, *közlöny* stb., legalább, noha különben alkotóiknak nem válnak dicsőségükre, mind a fogalom fő ismertető jeléből indulnak ki s ezen kívül menthetők, hogy nélkülözhetlen szükségét pótolnak. De a *mezőny*-ben épen nem található fel a lényeges ismertető jel, a dal kifejezése, s más részről nincs is semmi nemű szükség az új szóra, mikor ott van a mezei dal, vagy *pásztor dal*, mint csinos, érthető, a fogalmat jelző szó.

Ötlem (= epigramma), ugyanott. A képzés ellen nem lehet kifogás; mert ha foly-am folyó valami, akkor *ötl*-em is lehet észbe *ötlő* valami. De ez a szó nem fődözi az illető fogalmat. Az epigramma nem csak ötlet, hanem szép alakba öltöztetett ötlet is; azután nem minden epigramma ötlet. Pl. a sírvers is epigramma, s vajjon az is ötlet? Csak maradjunk az *epigramma* mellett!

Találja magát. Oly sokszor megrótt germanismus, (befindet sich), hogy itt fel sem sorolnók, ha oly nagy magyar lapban, minő az *Ellenőr*, nem olvastuk volna (1872, 271. sz.): „Ármin gróf sehogy sem találja magát Párisban.“ Mire azt a megjegyzést tehette valamelyik Polgári olvasó-kör tagja, hogy: bizony szánandó állapotban lehet ez a gróf úr, hogy maga magát kell keresnie.

Szolgálni valamit (= etwas dienen), a legkirívóbb germanismus, e h. szolgálni valamivel. Ha még csak a pesti pinczérek mondanák: „*azt* már nem szolgálhatok“, nem volna érdemes felszólalni érte; de mikor a Fővárosi Lapokban is (1872. 176. sz.) ilyet olvasunk: „jó *piláfot* s édes *léket* (?) fognak ott bizonyára idegeneknek is szolgálni“, nem állhatjuk meg szó nélkül. A magyar is összeköti a *szolgál* igét tárgyesettel, de ekkor egészen mást jelent, t. i. etwas verdienen. Népmesékben pl. gyakran előfordul: szép és sok kincset szolgált azaz szolgálat által szerzett magának.

Torna-vivodá-egylet. Erdélyi rosz kifejezés. Előfordul többek közt a *Ker. Magvető* 1872. 343. lapján. A *vivoda da* képző-

vel már magában is gyanús, s annyit jelentene, mint vívó hely. Ha már most ezt a vívóda helyet tesszük, kapunk egy ilyen szót: *torna-vívóhelyegylet*. Nem sületlenség-e ez?

Tűzör. Nem a feuerwehr fordítása, mert az tűzör vagy tűzvéd; a melyet már igen helyesen kezdenek a tűzoltóval kiszorítani. Ez a *tűzör* más nemű rébusz, megfejtve = tűzhányó hegy. Föladta Bolgár Mihály „Egyetemes földrajz. Szeged. 1871.” kézi könyvében. Méltó vetélytársa ennek, az ugyan csak tőle származott

Világosságévút — jahreslichtweg. Többi rébuszaival nem fogyasztom itt a tért, hanem utasítom az ilyenekben gyönyörködő olvasót fent említett című könyvére.

Vissza vagyok. Ez is beillik talánynak. Németül így mondják hogy „ich bin zurück”. Olvasható a „Reform” jelen évi 31. számának tárczájában: „Ha december 21-én nem vagyok vissza a Reform-club e termében.”

KOMÁROMY LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Galuskát éhetnék a csidmád: lyukas.

Mégütötte magát: a ló, ha makacsúl megáll s akár mint ütik, nem mozdul.

Létette a cséndest: le ült.

Felült Laczi: arra mondják, ki hamar elfárad.

Aszt sé monta bá, beféllegzett: nem köszönt.

Mindén moslíkba kanál: sok dologban kapkod, pedig nem ért hozzá.

Zödre feketít: ha valaki rosszúl szánt, ha nagyobb fogat, mint a mennyit beér az eke vasa, s közbe-közbe zöld füvel benőtt hézag marad.

Kíri a hájat: ha nyikorog a szekér.

Jaj de könnyű a fonás, nehéz a várakozás.

Annyi benne: az a lényege a dolognak.

Az hozzá: csak annyit mondok még.

Avval tartják: azt tartják.

Igyekszik benne, mint a sápi ember a bundába. (A vásárbán bundát nézegetett s midőn egyet jónak talált, magára vette s elindult haza felé. Az eladó felszólítására, hogy fizesse ki az árát, így felelt: „Igyekszek benne”, azaz a bundában, de nem az árkifizetésben.)

Mit ümgeccz, mint a Gálék pulijok.

Forgattya, mint Ványi Benedék a házát. (Hol előrészébe tette a kamarát és hátul a szobát, hol megfordítva használta.)

Tészi magát, mint két csü tengiri égyszákba.

Használ mint a dancsházi rektornak a pályinka. (Betegsége alatt mindennel, puncscsal, élet essentiával stb. megkísérlette magát gyógyítani, de csak a pálinka használt.)

Marad odébb, mint a Bene Mihály konkretussa. (Kitette a szerződésben, hogy ekkor meg ekkor fizessen az adós: ha pedig nem fizeti, marad odébb.)

(Földes. Szabolcsmegye.)

BAKOS LAJOS.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYIEK.

Úgy van, mint kilencz macska a zsákban, maga a csúcában. Erd. Közm. 5254.

Járja, mint tarka macska a ház híjját.

Nem mindig mézes madzag. Nem mindig papsajt.

Olvassa a medve zsoltárt. (Durúzsol, dörmög.)

Meggyógyúl, mire pap leszsz. (Úgy mondják azt, hogy „leszsz”? Nem hihetjük. A szerk.)

Jó megyéje akadt.

Csak a miatyánk tartja. Erd. 3836.

Elmosdott tőle.

Nap alatt van. — Más is van abban a napban.

Okos, mind a nádi veréb. — Nincs neve.

A níző asszony se tudja.

Nincs nagyobb baj a nincsenségnél.

Várja, mint Nóé a hollót.

Hunczut a numerusod. — Örvös a nyaka.

Haza hajtja a nyaka.

Nyalát se tudja lenyelni. (Élhetetlen, gyámoltalan.) — Csak a nyálát nyeli.

Nem bánom én, ha ölnyre kihányja is a nyelvét.

Kifakadna az oldalán.

Kiadta az ordelt.

Ostorhegyet futtat.

Olyan igaz, mint az öklöm, bizonyítja a könyököm.

Szép nyolcz ökör, de a másé. — Dolgozik, mint az isten ökre.

Padkáról is bele ugorhat, olyan nagy a csizmája.

Nehezen köszönt ma neki a pap. (Haragos.) — Csomót kötött az orrán. (Megharagudott.)

Passus nélkül járja. (Hit nélkül laknak együtt.)

Elszunnyadt, mint Paszúrkaró. (Három nap s három éjjel aludt egy végtében.)

Gyönyörű paszúr (a. m. gyönyörűséges mákvirág). — Nem pápista ember (mint ha mondaná: Nem hiszem el minden szavát). — Fél pászma, v. fél sallangos (esztelen, fél eszű). — Vékony a posztója.

Pattot vett rajta.

Ott is más pennával írnak már.

Jól van Péter, kínáld meg Ilonát.

Megennéd, mikor pokolban pulyka pásztor leszesz (?).

Dudás lesz pokolban. (Mondják, ha kis ember nagy nőt vesz feleségül.)

Se pokol, se mennyország be nem veszi.

Olyan, mint az ördög kötötte rokka. — Nem sok szalonát ér.

Násznagy uram! szelel a puli.

Csihadj rozsdás!

Nem hazudok én neked rovásra. Erd. 6621.

Oly setét van, hogy a vasas kereket is hozzá lehetne támasztani.

Sillomba maradt (ha pl. vki vmi gaztettet vitt véghez, de pénzzel v. más módon oda vitte a dolgot, hogy nem jött világgosságra; v. ö. Erd. 6792.).

Várj sorjára.

Jól oda szóta.

Van bőven, mint szabó szeméten a posztó szél.

Szabad száju (a ki kereken megmond akárkinek is mindent).

Szalonnát evett, megcsuszott a szája. (Hazudott.)

Nehezen nyeli a vékonyas szalonnát.

TÖRÖK KÁROLY.

Népmesék.

Vót öccör ögy asszonnak három lányo, ketűnek vót szeretűjő, ögynek még ném. Éccer mongya az égyyk: „Bár csak hozna nekém is Isten vagy ördög öggyet!“ Hát csak hozott néki öggyet az ördög, de a lány szerettő vóna mögtunnya, hoh hát millen lábo van néki; asz monták neki a többi lányok, hogy ejcse lé a gyüsziűjét, és lödopta. Miko fővöögette, akkor látto, hogy ló lábo van néki, és mongya néki a lány, hogy ő nem szereti, és kérté tőle a legény, hoh hát miét ném? De a lány ném monta még. „No ha ném mondod mög, akkor mékhâ anyád!“ és mög is hát; de a lány ném sirogatta mög. Máskor mégént kérdi a legény, hoh ha szereti-é? A lány mégént csak monta, ho ném. „No ha mög ném mondod“, mongya a legény, „mőkhâ apád!“

Harmaccor is kérdi tőle a legény, hogy mét nem mongya mög; de a lány csak ném monta mög. „No jó van, ha még ném mon-dod, mékhász magad.“ Akkor aszt monta a lány, hoh ha ő mékhá, akkor né az ajtun vügyék kü, haném a toap allát ájják kü és otonék vügyék e; még az uton sé, hanem a tellekéknék vügyék; még a temetübe sé temessék, haném melléje a gyüpi közü.

Hát a mint étemették, annak a sirgyán nyillott égy naon szép virág. Aroa mént égy kiráfi, löszakasztotta, haza vüögette és pohárbo tetté és létetté az asztára. Este mindég hagyott a a kiráfi vacsorát, de réggere mindég efogyott. Éccér a kiráfi mög-leségetté és látogatta, hogy a rózsa lészát a pohárbu és az észü még a vacsorát. Akkor mékkiátta a kirá: „No virág, jó vót a va-csora?“ De ebbü égy naon szép lány lét, és a kirá mingyá mongya neki, hogy ő évészi, és asz mongya neki a lány, hogy ő hozzá mögy, haném ő neki nem szabad a földön járnýi. Akkor a kirá mindénhoá posztut huzatott, a merre játt. Igén szeretté a kirá és éméégették a templomba és mégeskütek; naon boldo-gok vótak, ha mög nöm hátak, most is ének.

PFEIFFER JULIA.

T á j s z ó k.

Beretic (Abaújban).

A k á r ó d z i k: akar, van kedve; n é m á k á r ó d z i k: nem akar, nincs kedve (t. i. vmit tenni). — Ném ákáródzik néki dógozni. Há ném ákáródzik, ménnyén*) házá, hogyis mennýen. — Ném ákáródzik néki felkél. De ákáródzék, mér mingyân kirántom alólá a váczkot. (Nyelvör. II. 181. A k a r ó z i k.)

A k o v i t á: égettbor.

Á m m o n d ó vagyok = azt mondom. Á v v á l l ó vagyok: azt vallo. (L. Nyelvör. I. 231. A v v á l ó.)

B á l á m u t á l: ácsorog, lopja a napot.

B é n é v é r: denevér.

B o g o l y: bagoly.

C s a l t o j á s: a fészek fenekén hagyott tojás, hogy a tyúk onnan el ne kapjon. (V. ö. Tsz. Polosnak.)

C s á p o n g ó: szökött katona vagy gonosztevő, a ki az emberlakta helyeket kerüli, hogy a törvény keze el ne érje.

C s á t á = sütet (kenyér vagy kalács.) Lássuk az alkalma-zást: Micsinálnák komámasszon? Hát sütkérözünk; egy csátá kényérét már kiszéttünk; most rakjuk bé a másodikat. — Bizon csak sok kényérét észnek még ézék az áratók, — sopánkodik a

*) Az ű tompa orrhang. Zs. B.

gazdasszony az aratás ideje alatt a hét végén, é héten már a harmadik csátá kényérét fogyasztják.

Csátára (egy, két tiz stb. csátára, vagy: ézczér, kézczér tiszszér csátára). Hát hogy vannak a fiatalok? (= az új házaspár) — kérdezik az öröm-apától más vidékre való ismerősei. — Bizon nem a legjobban; egy csátára már el is váltak, de addig beszéltünk nekik, hogy csak mégint összémentek. — Milyen erre a vetés? — kérdezi egy utazó. — Nagyon hitvánbiz a. Ez idén már háromszor csátára vérté még a jég.

(Mikor a jég pusztítása szóba jön, a szerint, a mint kisebb vagy nagyobb jégcsapás látogatta meg a vidéket, a következő kifejezéseket használják: Még csáptá a vétésünket egy kicsit a jég. — Még verté, vagy: még vágtá a jég a vétésünket. — Elverte a jég a vétést. — Elvágta a jég a hátart.)

Erkölcös: csökönyös lóról mondják, átvitt értelemben izgága emberről is.

Eszterháj: az épület zsúpfedele.

Esztováta: szövöszék. (V. ö. Tsz. Eszteváta. Eszvát a.)

Féléri észszel: képes felfogni, megérteni. — „Ném éri fél ököllé“ = nem képes felfogni, megérteni, mert korlátozott tehetségű, buta. (Gúnyos, becsmérlő kifejezés.)

Fénékfészék: egy költésbeli leghitványabb baromfi, átvitt értelemben: legutoljára született gyermek. (V. ö. Tsz. Fenekfentő.)

Gádor: folyósó. Tsz.

Gálád: piszkos nyelvű, rút magaviseletű ember. Tsz.

Gállágás: fiatal fákkal benőtt hely az erdőben, pl. „Sélyébi gállágás.“

Gállás az, a kinek a testén a ruha rendetlenül összeviszsa áll.

Géngé: gyenge. — „Géngé légénke“ = vékony dongájú fiatal ember.

Giriny: görény.

Hidó: ostoros gyermek, a ki a szántásnál a lovat hajtja. (V. ö. Tsz. hidlós.)

Hirés: büszke, rátartós. — „Né légy olyan hirés, mér te is meghálsz még!“ —

Hivél: hül; innen: elhivél, meghivél. — „Gyére mân enni, mér elhivél a lévés.“

Hivés: hűs.

Holyán: milyen. Tsz. Hollyan.

Hombâr: gabonatarató nagy láda, szuszék. Tsz.

Horkol: hortyog. Tréfásan: „Húzzá a bőrt a fagyon.“ (V. ö. Nyelvőr. I. 180.)

Hök. Hököl. Hököttet. — Hök: ezen kifejezést használják akkor, midőn a lovat elülről hátrafelé akarják mozdítani. Használják azonban mellette a czurukk szót is. Az oldalra távolítást farto szóval fejezik ki (Nyelvőr. II. 29. Vajjon van-e erre „czurukk“ magyar szó?). — Hököl: hátrál. Tsz. — Hököltet: „hök“-öt v. „czurukk“-ot mondva hátrafelé mozdítja a lovat. Meghököl: ezen szónak átvitt értelemben való alkalmazását is hallottam: A hégybíró rám támatt azért, hogy a szőlőgyépűn rést csináltam; elérte ugyancsak hársogott, de amint láttá, hogy émbérére akált, csúfosán meghökölt.“ Meghököltet. — Hököltesd még csak ást a lovat hé!

ZSOLDOS BENŐ.

Alföldiek.

✓Asszonyom; így szólítják egymást a fitestvérek feleségei.

✓Baléta: czédula, melyet a fogyasztási hivatalban adnak a juh- és sertésvágóknak.

Batramoskodik: fél sötétben ide oda kovályog.

Bele hajlik; akkor mondják, ha az adós egy harmadikra átruházza adósságát; pl. belehajlítom én is a négy forintot.

✓Bezserget, bizserget: simogat, csiklandoz.

Cseperget: apródonkint szerez, pénzt v. egyebet.

Csiba: a talicska vastengelye; csiba: a kutya elkergetésére használt szó.

Csicskara: növény-tücsök, mely a ruhába ragad.

Dere: darabosra tört vagy örlött kukoricza.

✓Dédel, dédelget: rendkívül kedvez neki.

Dumál: hajigál; né dumáj: ne hajigálj; a székeleyknél hátba ütést jelent.

Dúczol: a kis gyermeknek pólyában való hintázása: „dúczoltasd már ek kicsit, hallod hogy rín“. NSz.

Ficzertős: sánta lábu. NSzt.

Gancsolni = kancsónyi 372. l.

Gányó: a parasztnak gúnyneve.

Gyalánt: gyanánt.

Habajdos: hóbortos, féleszü.

Hancsa: csámpás, tenyeres talpas szolgáló.

Herczehurczál: erősen pirongat.

Hóbort: hóbortos.

Humi: mindenféle butor = holmi.

Hujánt: kiált. V. ö. Tsz. hujjongat.

Hujántás: kiáltás. „Égy hujántásnyira van a szőlőnk.”

Ittend, ottand: itt, ott.

✓ Kallodik: árucikkre mondják, ha lassan kel.

Kamellyuk: mélyedés a boglyakemencze patkájában.

Kápanyoz, elk.: csekélyebb értékű tárgyat ellop.

Kárpál: ha vkit ok nélkül pirongatnak.

Kikukariczáz: kigúnyol.

Kotyvalék: híg, sovány étel.

Kutyúka: békaporonty; kis fiúra v. leányra is mondják: kutyúka gyerek, lány.

Lapútyi: alattomos.

Mögütődött: olyan leányra mondják, ki már a 20—25 évet túlhaladta.

Mögvetközödött: betegségben lesoványodott.

Mögesik: mondja az árus, ha portékájaért igen keveset ígérnek.

Muja: báméskodó.

Ögyvez: özvegy.

Pákja: gyékényvirág. NSz.

Pátrapocsok: piszkos, rút.

• Palásztás: részenként való; palásztásan esik az eső: itt-ott, de nem mindenütt. V. ö. pásztás eső.

Pipiszőrös kendő: yörös kendő szőr szövetből fehér pettyekkel.

Pöntyög: nyelveskedik.

Puniszuszig jólakott: annyit evett, hogy alig bir megszogni.

Sajlom: sajnálom. „Sajlom az esettyit”: sajnálom a mi vele történt.

Sertefertél: kerüli a munkát; a szomszédban s. NSz. sertepértél.

Sunyi: kancsal. Tsz.

Szufla: rossz természet, szokás. „Kutya szufla van benne. Kutya szufla szorúlt beléd.”

Tahó: buta gányó.

Tom: taszít, nyom.

Tópol: pótol.

Tutul: ajnároz, pl. kis gyereket.

Vaczok: az a hely, mely a boglyakemencze és a legközelebb levő ágy közt van csinálva néhány darab deszkából, gyermek fekhely.

Vakkant; kutyára mondják, midőn egyet-kettőt ugat, azt is ritkán. Emberre pedig:

Bakkkant, midőn a titkos dolgot véletlenül „kibak-
kantja“.

Vö v ö d ö t t: meg van véve,

Zubog: a víz forrás közben.

Zuborog: korog a has éhség vagy betegség miatt.

Zutyul: ha a legény a lányt táncz közben nagyon rázza.

FERENCZI JÁNOS.

Székelységeik.

Alázkodni: magát meg-
alázni.

Binda: buta, paraszt em-
ber, ökör.

Bodacs: csigbig marha.V. ö.
Kriza: bodócs és Tsz.

Bodonka: hordócska. Tsz.

Büdü-lyuk; бүдүbe estél,
– lyukba, бөртөнbe, bajba es-
tél. Kr.

Bütü: vége valaminek: ház-
bütü. Kr.

Csángotás: rossz csemetetés.

Csángó: rosszúl hangzó ma-
gyar. Kr. csángat.

Csati: számócsa, csattogó.

Csegely (p. o. rét): szán-
tóföldek közé nyúló rétecske.
Tsz. csegélyes.

Csender: cserebokros erdő.
Kr. cséngér.

Csilámpol: fénylik. Kr.
csillámpol.

Csóré: pöre, meztelen (csó-
rén jár.) Tsz.

Czangó: rossz ital, bor.
Tsz. czankó.

Czepők: czipő; (oldalt fűző
czepőket visel.) Kr.

Czellengeni: tekeregni.

Czinkus: vásári czikk. Czin-
kus biró. Czinkost (sorsot) hu-
zatni; v. ö. Tsz. czinkos.

Czodora: darócz. Tsz.

Czondra: gatyá. Tsz.

Daránicza: hosszú deszka
zsendely.

Dolgosok: munkások.

Dollani: korhadni. Tsz.
dolhodni. Kr.

Dulló: főtiszt. Tsz. dúló.

Duzmálós zék: duzzo-
gásra való.

Duzni: haragban égni, fujni.

Egercsél: kivonva kap-
kod. Tsz.

Elendelelni: elgyen-
gülni.

Elfélegelem: elnagyo-
lom, félbe elbeszélem. Kr.

Előrevágó: vágató.

Elténni: temetni. Tsz.

Ergelő: eszelős. Tsz. er-
gellős.

Érzékeny ember: becsü-
letes.

Famacska: bak.

Félügyü: félkegyelmű, esz-
telen.

Fiulány: székelylány, hol
nincs fiú a háznál; kire az örök-
ség száll.

Fuszulyka: nagyszemű
bab. Tsz.

Gábor: farkas.

Gazfa: leégett v. magától
kidült korhadta fa.

Gámor: vetemény körül
való könnyű kerítés. Kr.

Gondoz: gondot visel rá.

Gu vad ni: dülledni, kifordulni

Gsu vaszt: lehámlít, pl. fűzfát.

Gyak ran: sűrűn. Kr. gyakorszita.

Gyöntölödni: gyötrödni. Kr.

Gy üsz ü: tüsző. Tsz.

Habz sá ba: társaságba. Kr. hapsa.

Hág ó: kapaszkodó.

Hamvász: hamuégető.

Harukár: harkály, Kr. horokáj.

Has matol: eszik habzsolva.

Ház: szoba. Vajda-Hunyadon van: országház, azaz: gyülésterem a várban.

Hódéra csára: hajszra csáléra.

Hóhár: hóhér.

Horpacz: horpadt. Tsz.

Huruba: putri. Tsz.

KÖRÉS Z KELEMEN.

Zalamegyeiek.

Átidött: ildomtalan.

Abálgalódik: veszekedik.

Bé: sir, siránkozik.

Bágyog: bádög.

Bencze: nyul.

Buha: balha.

♣ Czáfrás: borzas.

Czühölődik: készülődik,

Csajtorás: görbe.

Csúfléta: rút egyénre mondják.

Csahás: ki sokat beszél.

Débédonda: nagy testű.

Dozmadott: haragos.

Durbancsos: erős, kövér.

Dorázs: darázs.

Éklendéz: akadoz, botorkál.

Éhál: elájul.

Égyé-bugja: rendetlen.

Éjegetnyi: enni.

Fórús: fuvaros.

Főfortyan: felbőszül.

Foglalódik: találgat.

Gurgula: fa sőtartó.

Gajdászni: kiabálni; más hol kajdászni.

Gyoha: gyomor.

Gyúkli: felöltő.

Gyukhéc: félig tanult ember.

Hétéződik: kérdezősködik.

Hê: padlás.

Ihász: juhász.

Isztringálni: megverni.

Jordán: a zsidókat csúfolják így.

Jánkli: dolmány.

Jászó: jászol.

Jácék: játékszer.

Kélémpájsz madár: evet, mókus.

Kámpunyi: gúnyolódni.

Kászú: fakéregből készült edény. Tsz.

Katakunyi: zörgölődni, lármázni.

Lódönti: magas termetű ember.

Lóti-futi: gyorsan járó.

ZELLES ILMA.

Helynevek.

Marosszékbén, Szabéd falvában.

Első düllő (vagy határrész).

Pánczi Tanórokok. Pánczi kaszálók. Éhmező (terméketlenségéről; a régebbi időkben igen forrásos volt, jelenleg termékeny). Keresztüljáró. Hegyallya. Agyagos oldal. Szöllőmál. Nagy ropó. Kis ropó (ezen két Ropó között van egy Várnak nevezett hely, melyről, várformájú északnyugoti meredek oldalánál, hol kovakőt is találnak, egyéb nevezetes nincs). Faluréttye (ez a falusiaké volt; a Székely, Kobok és Veres családnak — a két utóbbi kihalt — külön tagjaik voltak). Keskeny réttye; ezzel átellenben Malomhely (itt malom volt). Tyukos domb. Tekenyös. Borsós tótere. Csokonyél. Hoportyok (dombos oldal). Kis CsákJán hát. Két útköze. Kertek mége. Nagy CsákJán hát. Ivókutnál. Lejáró. Eperjes. Korhány. Padmaj. Nagy erdő allya.

Második düllő (erdőkörnyék).

Nagy erdő. Nyáros erdő. Szántónyáros. Nagy árok melléke. Nyáros kaszáló. Fűzes erdő. Fűzes allya. Kistótere. Kerülő allya. Kerülő szőlő. Erős erdő. Falu erdeje. — Szármány. Felső hegy mége. Fehér hágó.

Harmadik düllő.

Földvár. Földvárszőlő. Kis Mihály tója. Alsóhegy mege. Hegyoldal a falu felett. Hegy fark. Tónyilak. Észak oldal. Észak (a népnyelvin: Íszek). Csere mége. Kobok ropó (Kobok család része). Székelyek ropója (Székely család birtoka). Feljáró (felfelé járnak a földek). Verőfény. Ettől északra nagy hegy, melynek keleti vége Veressék ropója. Nyugoti irányban következnek: Záldopos gödre. Óriás láb. Szakadás és Irimiás dombja (ide temettek egy Irimiás nevű oláht, a ki magát felakasztotta). — A szakadáson fölül van az Akasztófa verme, hol akasztófa volt. Ezen hegynek délkeleti felin van a Burszáné tava, kit a monda szerint boszorkánságáért borsó szalmával égettek meg, s akkori időben azon helyen tó volt, és abba vetették. — Jukas CsákJán (régebbi iratokban Jukas CsákJának van írva).

Negyedik düllő.

Alsó harmad láb. Far. Felső harmad láb. Bagjak kútyta. Nagy ropó. Szöllőmál. Nagy borozda tető. Nagy borozda alja. Középláb. Leján. Ótóhely. Gát allya. Halom. Hosszúláb. Nagy és kis rét. Kurta telek Szőlő allya. Alsó szőlő. Felső uj szőlő. Alsó új szőlő.

Utczák.

Templom uccza. Rendi köz (a Rendi családról). Csorgó köz. Varga köz (a Varga nevű családról). Dobos köz (a Dobos nevű családról). Nagy uccza. — Székely uccza (Székely családról). Kapitány ház ucczája (a régiebb időben itten lakott kapitányokról).

KRIZA J.

Gyermek-versikék.

I.

A gyermekek összefogódzva, körben forognak, egy a közép-
pen áll:

Zsuzsa, zsuzsa, té lé baba,
Né búj, né buj, géréndába;
Acczi kacsód, édesém,

(itt a középső egyiket magához vonja középre:)

Másikat is, kégyésém,	...Haja rózsza, tiszta buza,
Kincsem, feleségem.	Maj kinyílik a vilója.
A nyulacska kicsike,	A vilóját akkor szedik,
Hégyet, vögyet befuttya,	Mikor réggel harmat esik;
Ágárâmat*) fárasztja,	Az én szívem akkor nyukszik
Páripámat csiggasztja. (V. ö.	Mikor véled mulatozik.
Népk. Gy. II. 293. 1)	Haja haja ménnyei kecske,
Csillag Boris, tudom a neved,	Gyenge ménnyecske...
Érted vagyok halálos beteg;	Az elejin, az elejin
Vezsd rám, rózsám, fekete	Csak lassan ménnyünk,
széméd,	A hátuján, a hátuján
Hogy tuggyák még, hogy	Maj dobót üssünk.
szívbül szeret.	Furt ide mocskos,
Ha engemet szívbül nem	Furt ide dombos,
szeréccz,	Czoki bocskoros!
Szégedi Venczli (v. szégedi	Ekkor a középsőket kieresztik,
hóhér) végye el fejed.	s más áll középre.

(Kis-Kun-Majsa.)

2.

(V. ö. Népk. Gy. II. 285. s kövv.)

Ugyanazon játék kíséretében.

Kis kácsa földik	Lengyelországba.
Fekete tóba,	Hajlott ága hajlott,
Annyáhó készül	Termett ága termett,

*) Csak a dallam természeténél fogva hosszú a három á, ép úgy a köv. sorban az á és í.

Levelében kis ményecske,
 Öleld a kit szereccz.
 Eszt ôlélém, mégcsókódom*),
 A kit én szereték;
 Vagy magam kertyibe
 Szétszedétt rózsza,
 Majd aszt is mékköttyük
 Városi módra,
 Zibodrom, zábodrom,
 A pünkösdi rózsza.
 Egy katonának

Két paripája**) (Népk. Gy. II. 260 294. l.).
 Haja-igén Ilonája,
 Félig-patak Pétér lánya.
 Kocsis Ilonája.
 Író diák kertye mellett,
 Sárga fája vize mellett,
 Sűrű madár lipity loty,
 Kása leves kapaszkoggy,
 Ki tavali, ki!

(Kis-Kun-Majsa.)

Ezt a játékot a Dunán túl Ispilángi rózsának híják; megfelel neki a német ringelreihe vagy ringareia játék; v. ö. „Spiele und Reime der Kinder in Oesterreich. Gesammelt und herausgegeben von Th. Vernaleken und F. Branky. Wien, 1873. Sallmayer und Comp.“ Ezt a gyűjteményt ajánljuk dolgozó társainknak figyelmébe.

STEINER ZSIGMOND.

3.

Ugyanazon játék kíséretében.

Ispiláng, ispiláng,
 Ispilángi rózsza,
 Rózsza volnék, piros volnék;
 Pénz volnék, csöndülnék;
 Karika volnék, gurgulnék.
 Zöld selém rosta.
 Két garas zsírja.
 Szédi, szédi, szent Katicza,
 Fordulj angyal módra.

Bujj, bujj bukros tót,
 Bukron innen által;
 Vagyok bátor, jó, vitéz,
 Megyek hídon által.
 Happ liliomszál.
 Happ, happhajnal.
 Tizenkettőt termétt
 Az magyaró;

Termétt a mégyfa,
 Hajlik az ága,
 Kincsem, rózsám,
 Fordulj angyal módra!

Sűrű ezöcske (talán erdőcske?),
 Ritka mezöcske,
 Kendör morzsa,
 Szép kis mönyecske.
 A leányok szépen fúják,
 Kukorikos tánczal járlák;
 A végucczán megroppantják,
 A piaczon mind el hagyják.
 Happ liliomszál,
 Happ, happ hajnal;
 Kendör morzsa kis mönyecske
 Fordulj angyal módra!

(Pakson.)

GYULAI BÉLA.

*) ô, ê, ô csak a dallam következtében.

**) Föltűnő itt a hangsúly elhanyagolása a dallam kedvéért; mert ezt a két sort egészen adonikus ütemre éneklik.

St. Zs.

Közmondások.

1. Veszprémiek.

1. Harapós kutyának goromba gazdája.
2. A mijen a szógáló, ojan az asszony. Erd. 54. 175.
3. Zsiványná nem lehet lopnyi.
4. Zsiválynak hosszú a keze, enyves az uja.
5. A görény is csaptába kerül előb utób.
6. Szamár csacsit fiadzik. Erd. 209. 4809. 5164.
7. Lész még Pakson vásár. (Megboszúlom még ezt.) Erd. 2.
8. Szép az adás, de szébb a titokba maradás. Erd. 33.
9. Isten álgya nem mindig oj jó, mind az isten hoszta
(= nyugtán dicsérd a napot).
10. Pénz igazgattya a világ dógát. Erd. 6313. 6320.
11. Kódis kényér keserves. Erd. 119.
12. Kódis kényeret könyvek keserittenek. (Alliteratio !)
13. Arany koporsóba is férég táplákozik.
14. Harapós kutya nem ugat. Erd. 426.

STEINER JENŐ.

2. Más más vidékről.

1. Jobb egy adok, mint száz kérék. (N.-Kőrös.)
2. Kis csupor hamar fut. (Könnyen haragra lobbanó kis emberről mondják a Hegyalján. V. ö. Erd. 1549.)
3. Nincs oly rühes disznó, hogy né akanna dörgölő-fája.
(= Nincs oly rút nő, kinek udvarlója ne akadna. Fehér m.)
4. Ecettel nem fogunk legyet. (Bars.)
5. Kutyánál az egres ! (Követelő vagy lenéző fellépés visszautasítása Abaujban.)
6. Nagy erdőben' sok a forgács. (= Nagy városban sok a keresetforrás, vagy mellék kereset. N.-Kőrös.)
7. Isten akarattyáról az ördög sé téhet. (N.-Kőrös.)
8. Kutya kutyával, guba gubával. (Similis' simili gaudet. Abaúj.)
9. A kit meg akarunk nyerni, ne verjük meg. (Erdély.)
10. Lány pásztor előtt farkas. (= Gyöngye emberen kifognak. Abaúj.)
11. Hunczut a világ, kimarkolja a dohányt. (A szilágysági paraszt mondja, ha észreveszi, hogy feleségét elhódította valaki).
12. Jó tető tart jó falat. (= Jó gazda mellett gyarapodik a vagyon; v. jó férj mellett van jó feleség. N.-Kőrös.)
13. Arany kereken forog a törvény. (= Adj a birónak aranyat, s tied az igazság. Abaúj.)

KIRÁLY PÁL.

Népdalok.

I.

Ágosbogas a kutágos,
Ez a kis ján mezitlábos;
Illenék rá a czipellő,
Maj vész neki a kinek kő.

Darutollas a kalapom,
Szeretlek én kis angyalom,
Néfelejcs szém, bibor ajak,
Azon lészék, hob birjalak.

Éhullott má a gyöngyvirág,
Minek nekém ez a világ?
Hiszén té vótá világom,
Kis angyalom, gyöngyvirágom.

(Duna-Almás.)

HAMARY DÁNIEL.

2.

Nem aludtam az éjszaka egy órát,
Mindég hallgattam a babám panaszát;
Éjfél tájban elzsibbadt a jobb karom,
Ballal ölelem a kedves angyalom.

Ha meghalok, tudom hogy eltemetnek,
Azt is tudom, hogy a sírba letesznek;
Ott leszek én igen igen sokáig,
Egészen a feltámadás napjáig.

BARÁTH FERENCZ.

3.

Vígig mêttem az röjtöki gyöngyucczán,
Elejbém gyütt szeretöm a lesszébb lán;
Ha lesszébb is éköll tülle marannyi,
Mer ném lehet höttig véle méllénnyi.

Kis angyalom vélágos kík a széméd,
Mööl engöm az té keserüsígéd;
Most is nálom él levele léírva,
Té bánatod visz el engöm az sírba.

Fölrákkutták az röjtöki gyöngyucczát,
Hogy né méhessek é rúzsám té hozzád;
Csinyáztatok gyalogbürüt ezüstbő,
Méssém maradok é a szeretömtő.

(Röjtök. Sopronmegye.)

TÓTH JÓZSEF.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185–186. sz.

II. kötet.

1873. OKTOBER 15.

X. füzet.

NYELVÉSZETI KUTATÁSOK EREDMÉNYEI *).

II.

A meg igekötő.

A Nyelvtud. Közleményeknek II. kötetében (Pest, 1863.) a 161. s köv. lapokon Budenz „A magyar meg igekötőről“ értekezik és „Bevezetésül: az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a magyar nyelvre.“ Ezen bevezetés kivonatát is külön cikkben fogjuk majd közölni, most áttérünk magára a czímben jelölt tárgyra.

Az igekötők vagy úgy nevezett ige-praeifixumok az árja nyelvekben (melyek legjobban szeretnek ilyenekkel élni, a legrégibb emlékekben fönmaradt szanszkrittól a mai nap élő nyelvekig) nagyobb részt helyet és irányt jelölő alakszók. A magyar igekötőknek nagy része szintén olyan, hogy mindig megtartja egyenes eredeti irányjelentését; a bizonyító példákat csak említenünk kell: *átkelni*, *eléhozni* vagy *előhozni*, *visszafordulni*, *egybegyűlni*, *összeszedni*, *szétverni*, *ellentállani*. Az altaji, és különösen az ugor nyelvek közül itt leginkább a magyar nyelv (és a vogul) jöhet kérdésbe. A magyar nyelv nem ment annyira az igekötők értéke elvál-

*) Az I. cikkben becsúsztott hibák: A *szomjuhoz* ige nem való a 392. l. 7. sorában említett példák közé, s az eredeti értekezésben csak a hangbeli fejlődésre szolgált analógiául, mert ennek különben *szomjuh* a régi irodalomból kimutatható töje; e szerint módosítandók az illető helyek. — A 391. l. 12. sorában *vej-* stb. törlendő, mert a *j* nem bizonyítható töbelinek. — A 388. lapon 12. s. al. *tehát* törlendő. — Sajtóhibák: 390. l. 13. s. al. olv. *iloše*; 391. l. 7. s. al. olv. *čnote*; 392. l. 4. s. al. * *örjez* h. olv. * *övejs*; 393. l. 2. s. * *helyeghez* h. olv. * *helyegez*; 394. l. 7. s. al. *svjadék* h. olv. *svjadzik*.

St. Zs.

toztatásában, mint az árja nyelvek; mert itt találunk az igével annyira összeforrott igekötőket, hogy első tekintetre alig ismerjük őket meg. Például a latin *re, red* (= szkr. *prati*) eredeti jelentése „vissza, hátra”: *red-ire* „visszamenni”, *re-spicere* „hátra tekinteni”; de olyan igékben, minők *requiescere* „megpihenni”, *requirere* „megszerezni”, már nagyon elhomályosult a „hátra” jelentés. A német *ver* igekötőnek etymologikus értéke (gót *fra*, szkr. *pra*) „elé, előre”, pedig ez épenséggel nem érzik ki a mai német *ver*-es igékből. Melyik római ember érezte, hogy *pono, cogito* (*po-sino, co-agito*) összetett igék? vagy melyik német érzi — a leggyöngédebb nyelvérzéssel — hogy *glauben, gleichen, bleiben* a *ge, be* igekötőkkel összetett igék? — Azon magyar igekötők, melyek nem láttatják mindig eredeti irányhatározó értéküket, főleg: *be, ki, föl* (ez a három csak aránylag kevés igénél: *bemeszélni, kibékülni, fölpofozni*), de különösen *meg* és *el*.

A mai magyar nyelvérzék a *meg* jelentéséről már nem tud eléggé számot adni, még kevésbé eredeti értékét érezni. Bizonyítják ezt azok a különféle magyarázatok s értelmezések, melyeket újabb nyelvkönyvek adtak róla (v. ö. F á b i á n I. Nyelvt. pályam. III. 216; F o g a r a s i, Művelt m. nyelvtan 193; R i e d l, Magy. grammatik 147; N á d a s k a y, Budap. hirlap 1860. 130. szám; m a g a B u d e n z, M. Nyelvészet V. 212; H u n f a l v y u. o. 241. és 245. l; S c h o t t V. Altaische studien II. — Abhandl. d. Berl. ak. d. wiss.). Azt mondják, hogy a cselekvésnek bevégeztségét jelenti, *meg* az értelem megerősítését, *meg* a megelőzőtt cselekvéshez való ellentétet, *meg* a beállóságot, *meg* egyebet, a mi igaz is nem is.

Jól jegyzi meg Hunfalvy (M. Nyelvészet V. 241.), hogy „a legszokottabb és legtökéletesebb magyar igehatározók *be, ki, föl, le, el, meg*. Hogy az öt első valóságos viszonyítótól ered, az iránt nem lehet senkinek is kétsége. Vajjon hát a hatodik, *meg* nem volna-e viszonyítónak ivadéka?” Azaz a magyar igekötők általában irányhatározók, legegyszerűbb tehát azon föltevésből indulni ki, hogy a *meg* is az. És valóban találunk olyan igéket, melyekben a *meg* határozottan irányt jelöl: *megtérek* revertor (Molnár A.), *megtérés* reditio; *megjutok* redeo; *megjövök* revenio; és még *meg*-

vetni rejicere (M. A.*) Ezekben a *meg* irányt jelöl és egyenesen annyi mint *vissza*. S így a *még* származtatásában igazolva van Hunfalvy és Schott nézete, mely szerint ez az igekötő azon *még*, *mög* tőhöz tartozik, mely még önálló főnév alakjában is megvan (l. Nyelvőr I. k. 197. s köv. l.), de különösen a *mögött*, *mögé*, *mögől* névutókban. Nem nehéz azt is megismerni, hogy a *még*-nek régibb, épebb alakja, mely a HBeszédben fordul elé, *mige*, a hova-irányt is kifejezi, melyet a „vissza“ jelentés megkíván; minthogy a *mige* szót bizonyosan *mégé*-nek kell olvasni, tehát alakja teljességére nézve egészen a *belé* fokán áll, míg *meg* azon *bel* fokára rövidült, mely *belé* és a még jobban rövidült mai *bé* és *be* helyett régi irodalmunkban előfordul (*belment* = bement). Hogy *megé* régebben csakugyan használatos volt a mai *vissza* értelmével is, erre van egy adat közölve Erdősi Jánosból M. Nyelvészet VI. 48; v. ö. a RMNyelvml. III. 326. „menének *megé*“ = abierunt retro; e helyett később a bővebb *hát megé*, végre *hátra* lép föl.

Vannak még ilyen *meg*-es igék, különösen a régi irodalomban, melyekben kitűnik egyenesen a *vissza* (re, zurück) jelentés. Ilyenek: *megmarad* (übrig bleiben, azaz zurückbleiben; v. ö. RMNy. III. 327. megmaradéki reliquiae); *megronni* magát (sich zurückziehen); Marg. leg. 25. ő magát *megronsza* vala a dologtól; Gaal, Mesék III. 127. azt tüled *meg* nem *fogom* (= meg nem tagadom, meg nem vonom); Jászay szerint régi záloglevelekben „*megeereszteni* a jószágot“ a. m. visszaereszteni**); v. ö. Molnár A. *megeereszteni* retendo, remitto, relaxo; *meghívni* revocare, *meghíhatatlan* irrevocabilis RMNy. I.; szintén M. A. *meghívom* beszédemet = recanto; Toldy, a Debr. legendás könyv szótárában: „*meg* = *vissza*, számos igeösszetételekben“ pl. *megad* visszaad, *megvisz* visszavisz; Régi m. passio, kiadta Toldy, 112. l. mondjad meg nekem és semmiképen *meg* ne *tartsad* (vissza

*) A Müncheneri codexben a B. említette *megmenni*-n (redire) kívüli van még *megfordulni* (reverti) RMNy. III. 19. St. Zs.

**) V. ö. Magy. Leveles Tár I. (400 magy. levél) 25. l. „kit Bor nemizsa el vett vala twlewnk, de es meg *meg engette*“ (= visszaengedte); u. o. 26. l. „keniregjen az kiralnak felewle, hogy az zewlewtt *adatna meg vele*“ (adatná vissza vele). St. Zs.

ne tartsad, ne titkold T.); M. A. *megéledék* revivisco; *meghagrom* relinquo, reservo; *meghanyatlani* reclinari, reflecti; *megváltom* redimo, *megváltó* redemptor; stb. — Ezekben a latin *re* is egyenesen „vissza“ értékű, és figyelmet érdemel, hogy a régi magyar írók csak ilyen latin *re*-nek megfelelőnek érezték a magyar *meg*-et, mert már az ismétlést jelentő *re* M. A.-nél *ismét*-tel van visszaadva, pl. *relego* megolvasom *ismét*, *recognosco* megismerem *ismét*.

Most az értekező azon *meg*-es igékhez fordul, melyekben nem ismerzik meg az eredeti „vissza“ jelentés; mert *megtanulok* nem lehet = visszatanulok, és *megmondom* nem lehet = visszamondom. Nem is eshetik kérdés alá, hogy itt ugyanazon *meg*-gel van dolgunk, mely a *megténni* igében „vissza“ jelentésű, és nem valami új *meg*-gel; mert a *be* is ebben beföd csak az a *be* lehet, mely ebben van: *bemegy*. A kérdés tehát csak az, miképpen magyarázódnak meg a *meg*-nek eredeti „*megé*“ értékéből ezen másféle *meg*-es igék. Ezeket B. három csoportra osztva tárgyalja; elnevezni — azt hiszem — így lehetne őket: A) perfectiva, B) pseudo-inchoativa, C) pseudo-futura.

A) Legkiválóbb jelentése a *meg*-nek, melyet valamennyi értelmező elismer, a „bevégeztség, perfectio“, pl. *megtanulni*, *megmondani*. Mondjuk: *megjárni a világot*, *egy utat*, stb. Az eddigiek szerint ezt ebből kell magyaráznunk: *megé-járni* pl. az utat. Ha azt mondjuk: *megtérek*, van már a térés előtt is megvolt (ha lehetne így mondani) „mögöség“, melybe a térés irányulhat, ép úgy mint a *bemenni* mellett lehet, sőt kell képzelni egy belsőséget, melybe a menés irányul. De a ki megjárja az utat, nem hátra jár, hanem előre, tehát nem is képzelhető már meglevő „mögöség“, melynek a járás irányuljon. E nehézséget nem nehéz elhárítani, ha azt nézzük, hol van a *befödni*, *betakar*-féle igék mellett képzelhető belsőség, melybe a fődés, takarás irányuljon? Ez nincs meg előre, hanem csak a fődés, takarás által támad utólag, úgy hogy pl. „betakarom a testet“ tulajdonképpen a. m. „takarással eszközölöm, hogy *bent* legyen (a még csak most keletkezett belsőségben, a takaró belsejében).“ Hasonlóképp ennél: *megjárni* (az utat) nincs ugyan „mögöség“ előre, hanem a járás által utólag keletkezik, s itt nem egyéb, mint az a tér, mely az uton járónak háta

mögött marad. Tehát „az utat *megjárni*“ (*megéjárni*) volta-képen nem más, mint „az utat *hát megé járni*“ vagy is „járással eszközölni, hogy az ut *hát mögött* legyen.“ Hogy aztán ez mit jelent, mindenki fogja érteni, a ki az igen jellemző német „*einen weg zurück legen*“ szólásra emlékszik; ez sem más, mint „az utat haladás, járás által *hát mögé* tenni“, ez pedig a bevégeztségnek, a perfectionnak igen szép és találó kifejezése. (V. ö. még ezt a német kifejezést; er hat das zwanzigste jahr zurückgelegt.) Innen világosak már ezek is: *megtenni* (a munkát), azaz tevéssel „megézni“, *hát megé tenni* v. helyezni (eszközölni, hogy *hát mögött* legyen; v. ö. *betakarni* = takarással „belézni“, eszközölni, hogy bent legyen). Ezen „perfectiós“ igék sorába tartozik határozottan majdnem a legtöbb *meg*-es ige: *megvárni*, *megírni*, *megenni*, *meginni*, *meggondolni*, *megtölteni*, *megégni*, *megmagyarázni*, *megtanulni*, *megismerni* stb. stb. — Az ilyen perfectiós igéket, ha áthatók, a magyar nyelv főleg kitett tárgyszó mellett szereti használni; mert a perfectio fogalma megkívánja a cselekvés határának és vég pontjának kitűzését, ezt pedig az által teszszük, hogy a tárgyat, mint a cselekvés által elvégzendő, mintegy megjárando, kiszabott mértékű föladatot kiteszszük. Ez az oka, hogy nem mondjuk: „megírok neki“, ha csak ki nem teszünk valami tárgyat is (pl. egy szép históriát), hanem csak ezt: „írok neki“, és hogy „ich schreibe es ihm“ magyarul „megírom neki“. Ezt az észrevételt igazolja az is, hogy némely át nem ható ige a *meg*-gel összekötve áthatóvá lesz, pl. *megkacázgni*, *megpökni*, *megugatni*, *megszokni*. — Az ilyen perfectiós igékben a *meg* néha inkább a cselekvésnek határozottságát, nyomatékosságát vagy inkább eredményességét látszik kifejezni, pl. *megmondani*, *megverni*, *megölni*. Ezek azonban csak mellék értelmek, melyek az igében kifejezett egyszerű perfectio alapértelméhez csatlakoznak.

B) *Pseudo-inchoativa*. Vannak a *meg*-es igék közt olyanok is, melyekben az igekötő, úgy látszik, a cselekvésnek beállását vagy megelőző más állapotból ellenkezőre változását fejezi ki; ilyenek volnának: *megszeretni*, *megállani*, *megszabadulni*, *megbetegedni*, *megharagudni*, *meggyógyulni*, *megszaladni*, *megindulni*, stb. — *Haragudni* valamely állapotban bent levést, úgy szólván nyugvást jelentő

ige; *megharagudni* állapotba jutást, mintegy mozgást fejez ki. Tehát itt a *meg* adja az igének a mozgás fogalmát. Ha a *megharagudni*-t mint perfectiós igét így magyarázzuk: *megé-haragudni* = haragvását megézni, zurücklegen, — akkor a nyugvásból természetesen mozgás lesz, hiszen a *meg* = *megé* mozgás fogalmát kívánó irányhatározó. S csakugyan, *megharagudni* nem is egyéb perfectiós igénél, melynek szorosabb jelentéséhez az állapotba bele jutás csak másod rendben csatlakozott. A cselekvés beállításának mellék momentuma leginkább kitűnik a *meg*-es -*dúl*, -*dűl*-féle igék-nél: *megkondúl*, *megindúl*, stb. — de csak azért, mert az egyszerű igében is, saját képző által (*dúl*, *dűl*) a kezdés, beállítás fogalma nagyon ki van emelve.

C) Pseudo-futura. A MNyRendszere 120. szerint „néhány igekötők sokszor a jelen idejű igékbe a jövő idő értelmét oltják: *mondom* (dico), *megmondom* (dicam)“ (v. ö. még Riedl, Magy. gr. 147.). Hogy ez nem az igekötők való-ságos functiója, már abból is kitűnik, hogy ily jelen idők akár hányszor nem is jövő értelműek, pl. „derék ember: *megmondja*, úgy a hogy érzi“; 2) az, a mit az igekötő valóban kifejez ebben: *megmondom*, csak nem lehet más, mint ebben: *megmondtam*; 3) az egyszerű igék jelene is jár a magyarban jövő értelmével*).

Ezek a fejtegetések a *meg* igekötőnek „sokféle“ jelen-tését nagyon egyszerű alapra vezették vissza: A *meg* (= *megé*) vagy eredeti irányjelentését tartja *meg* (= vissza), vagy perfectio kifejezésére szolgál (= *hát megé*, értve a cselekvés hát mögé tételét, elvégzését). A mi ezen kívül *meg*-es igék-ben még mutatkozik, az a bevégeztségből vagy egyenesen folyó vagy hozzácsatlakozó mellék momentum.

A *mög*, *meg* ugor rokonságából említhető cser. *möngö* a mit vki hátra hagyott, előbbeni haza; mint hat. vissza; *miüngö*, -*meg*, -*meke* után; — mordv *meki*, *mekej* vissza, megint; *me-kele* hátul, után. A többit l. Budenz, Szóegyezések 633. szám.

STEINER ZSIGMOND.

*) Sőt a magyarban tulajdonképen nincs is más jövő, mint *irok* vagy *majd irok*; mert *fogok írni* szorosán véve nem annyira jövőt jelent (legalább eredetileg), mint inkább beállító cselekvést: hozzá *fogok* az íráshoz.

A TESTRÉSZEK SZEREPE NYELVÜNKBEN.

A találó hasonlatok közt nem sokat enged a többinek az, mely a nyelvet bölcs, takarékos gazdának személyében lépteti föl. A nyelvet is, miként a józan oeconomust, háztartásának berendezésében legfőképen a czélszerűség s takarékoság elve vezérelte. A már egyszer beszerezett eszközöket ugyanis nem csak hogy nem heverteti tétlenül, nem csak hogy a kiszabott, szükséges működést mindenkor a legpontosabban végzeteti velük, hanem ezen felül még sajátlagos rendeltetésükön kívül gyakorta más különféle célokra is alkalmazza. Elégge ismeretes pl. a térbeli kifejezések átvitele s alkalmazása az idő, következmény, ok s egyéb viszonyok kifejezésére. Ilyen, hogy egyéb példát mellőzzünk, a névmások közül különösen a mutatónak nagy körben működő, változatos szereplése.

E sok felé ágazó, gyakori használatú erők közé tartozik az emberi test és részei is. Tekintsünk be bármely nyelv gazdaságába s vegyük akármelyik testrészt, s tapasztalni fogjuk, hogy részint átvitelkép használva, részint tovább képezve és fejlesztve mindegyikük egész szócsaládot képez, egy halmozászlásmódot alkot. Csak néhány példát egy pár ismeretebb idegen nyelvből. Görög: *κρά:* fej, *κράνος:* fej, fejedelem, *κάρηνον:* fej, *κάρηνα* *Ολύμπιοι:* Ol. orma, *κρήνη:* forrás, kút, *κάρυον:* dió, *καρνώω:* befejezek, sat. Latin: *manus:* kéz, írás, mű, oldal, betétel (a koczkajátékban), csákllya, csapat, hatalom, *manubrium:* fogantyú, *manubiae:* zsákmány, *manipulus:* zászlóalj, *manifestus:* nyilvános, *mancipium:* rabszolga sat. Német: *auge:* szem, személy, bimbó, buborék, koczkaszem, *ochsenaugen:* dachfenster, *unteraugen:* coram, *augen machen:* bámulni, *die augen gehen ihm auf:* átlát, megért valamit, *äugen, äugeln:* ostendere sat. Délszláv: *ruka:* kéz, írás, nem, faj, szerencse, *za rukom iti:* sikerül, *pod rukom:* titokban, *rukovati:* igazgat, eljegyez, *poruk:* jótálló, *poručiti:* megízen, *obruč:* karika, abroncs, sat. Franczia: *cul:* far, személy (ember), alap, alsó vagy hátsó része valaminek, *culer:* visszahuzódik, *culot:* fenék, *culotte:* nadrág, *reculé:* messzefekvő, késő, sat.

Ez alkalommal azon szólásmódok és átviteles kifejezések összeállítását veszik tőlünk olvasóink, melyeket a magyarban az emberi test egyes részei alkotnak. Ez összeállítás, ha majd utóbb az idegen nyelvekbeli hasonló kitételekkel egybevetjük, újabb s elég hathatós bizonyítékul fogja szolgáztatni amaz állítás helyességének, hogy gyakran a legkülönbözőbb, egymással nem érintkező nyelvek is találkoznak, egy úton járnak eszközeik megalkotásában, s a mi ebből foly, hogy nem minden, különösen nem minden syntacticalai egyezés föltételez egyszersmind egyik nyelv részéről szükségképen kölcsönvételt.

Fő, fej.

1. A fej megtartva eredeti értelmét rend szerint igével olyszerű szólásmódokat képez, melyek az eredeti kitételnek eredményét tüntetik föl, vagy pedig valamely lelki állapotnak külső kifejezései. Példák. *) Agyba-főbe = összevissza, nagyon, erősen, mértéken túl; pl. agyba-főbe dicsér, magasztal, szid, gyaláz valakit. E szólásmód eredetije: agyba-főbe ütni, verni valakit. — Nyakra-főre = rohanva, sebtén, hamarkodva; pl. nyakra-főre iparkodik, dolgozik, kapkod valamihez sat. A kifejezésnek eredetije: nyakra-főre (a régiéknél: főmeredek: praecept: „főmeredek hulla le lováról.“ Sz. 100.) esni, levetni valakit. — A test nagyságával, fejlettségével együtt jár az erő nagysága is; innen, ha pl. a gyermek túl nőtte az apját, túl nőtt az apja fején, ez a szólásmód támadt: ez a fiú egészen rá-nőtt az apja fejére = erősebb lett, uralkodik rajta. „A ki szolgáját gyengélteti, fejére neveli.“ Sz. 415. — A fej a legnemesebb szerveknek a székhelye. Az oly ember, a ki csecsemő vagy zsenge gyermek korában fejletlen gyenge fejére hullva, agyrázkodást szenved, rend szerint gyenge elméjű marad. Innen a lassú eszűekre szóló kitétel: fejére esett, s ellenkező esetben: legény ő a talpán, nem esett a fe-

*) Idézeteinkben a következő rövidítések fordulnak elő: A. (Arany János Összes Költeményei. Új olcsó kiadás). F. (Faludi Minden munkái. Kiadta Toldy. Nemzeti könyvtár). Sz. (Baróti Szabó Dávid. A magyarság virági. 1803.). Ny. (Nyelvör). M. (Molnár Albert Dictionariuma), Kr. (Kresznerics Szótára), E. (Erdélyi. Közmondások).

jére. — A fej tisztázása a köz népnél csak ritka, nagyünnepi eset, ennél fogva rend szerint erős, maró szerekre, közönségesen lúgra van szükség, mely csipő, égető hatást hagy maga után. Innen a szólásmód: megmosni valakinek a fejét annyi mint: éles, erős, szidalmas szavakat használni, korholni, dorgálni, szidni vlkit. „Fejedre telik a párlúg. F. 924. Engem esz a lúg, ha fejed mosom.“ A. 3. 162. A hatalom érzete, a büszkeség, kevélység, elbizakodás, macacsság a fej fölemelésében, magasra tartásában, mereven hordásában nyilatkozik; a szégyen, bánat, csüggedés, bátortalanság a fő leeresztésében, csüggesztésében, lóggatásában; az engedelmesség, hódolás a fej meghajtásában; a csodálkozás, nem tetszés és hitetlenség pedig a fej csóválásában s rázásában. Innen vannak a következő szólásmódok: „Fejet emelt (elhatalmasodott) a feslettség. Sz. 38. Liberálisaink nem tesznek semmit a honnak boldogulásáért, csak eresztnek hosszú szakállat, fenn hordják fejüket (uraskodnak, büszkélkednek), cifrán szónoklanak. A 3. 95. Úgy felteszi fejét (megbicsakolja magát), hogy hozzá okossággal senki sem fér. Sz. 288. Lesütött fővel (halkan, bátortalanul) beszél. Sz. 60. Erre tudom csóválni fogja fejét (bámulni fog). Sz. 143. Erre Theomachus felránczolván orrát elfordula, végre fejét rázván (nem tetszés közt, elégedetlenül) elballagott. F. 250. Isten végezéseinek fejet hajtunk (engedelmeskedünk).“ Sz. 36. — Népünknel a nőszemélyek férjhez menetelükig hajadon fővel szoktak járnak, csak ez után kapják meg a fejkötőt, innen: bekötötték a fejét, annyi mint: férjhez ment, asszonyává (anyává) lett, „Mellásd, előbb kötik be a fejed, mincs csém pap fogja még kezéd.“ Ny. II. 369. Megjegyzendő még: „bekötötte a fejét“ (Ny. II. 40.) = részeg; „Bekötötték a fejét csilagos keszkenővel“ Ny. II. 367. A kitétel eredete ismeretlen előttem. — Összedugják fejüket = sutognak titkon, alattomban koholnak, terveznek vlmit. — Végül, bár nincs még elterjedve, de mint egy vidéken (Szeged) járatost, föl kell említenünk a következőt is: „Fazékba szorult a feje“ (Ny. II. 83) = tetten, rajta kapták.

2. A fej mint az emberi test legnemesebb része a pars pro toto elve szerint az egész test, az egyed, személy helyett áll. Példák. „Jó szívvvel vegyék a korpázást és a

merre hajlik a nyirpózna, az az ősz fejek (emberek) tet-
szése. F. 301. Száz ezer átkokat bocsát öreg fejére (az
öreg emberre). F. 275. Gond telik fejünkre (reánk). F.
279. Árjával telik fejekre az átok. F. 51. Istennek fe-
jünkre telő (rajtunk teljesedő) áldásit átokká fordítjuk.
F. 43. Válaszsz; elvárni fejedre (reád magadra) boszú-
mat. A. 3. 81. Actio! harsogta fejére 'Pipynknak (Pi-
pyre). A. 3. 150. Fejed en (rajtad) száradgyon ezen gazság.
Sz. 142. Arra nem adom fejemet (magamat). Sz. 11. A
jövendő üdők mit szülnek fejünkre (reánk), eleve el nem
láthatjuk. Sz. 142. Egy fejére (egy magán, egyedül) útra
szándékozik. Sz. 143. Örömet elő vinné fejét (magát =
előre menne, kapna az elsőségen). Sz. 144. Fejünkre
telt (rajtunk teljesedett) károk oktassanak. Sz. 426. E pont
alá tartoznak a következő kitételek is. „Fejenként (egyen-
ként) mind ki igazítanám a városból. F. 256. Kis pénzecske
helyett bankjegy fog jutni fejenként. (egyre-egyre) A. 3.
97. A papság birtokit főszámr a (mindegyik személy részére)
felosztjuk. A. 3. 97. Ha többet nem nyom a latban a férjfiak
érdeme, legalább egy arányúl oszlik az asszonyok érdemé-
vel fejről fejre“ (egyenkére, külön-külön véve). Sz. 112.

3. A fejben székelő agyvelő az értelemnek és akaratnak,
a gondolkodásnak s az ebből folyó elhatározásnak az or-
ganuma. E szerint a fej s származékai = ész, értelem,
ítélőtehetség, gond, gondolkodás, akarat, aka-
ratosság. Példák. „Ennyit ő belálott a maga fejétől
(eszétől). A. 3. 156. A mértékletesség egy nem bor-nemisza
anglusnak nem fért fejébe (eszébe). F. 303. Törte fejét,
forgatta eszét F. 304. Ha nincs egyéb gond fejében
(elméjében). F. 273. A forgó szél ezeket hordotta fejébe
(gondolatába). F. 291. Üres erszénynyel, üres fejje (tudat-
lanúl, ismeretek nélkül) tértek vissza. F. 319. Nem a te fe-
jedből (eszedből) sült ez ki, meddő ahhoz a te fejed.
Sz. 140. Ezek a gyümölcsök (gondolatok) az asszonyok fejé-
ben (elméjében) termettek. Sz. 335. Sehogy sem mehet ez
a dolog fejembe (elmémbe, nem foghatom fel, nem hitet-
hetem el magammal). Sz. 28. Nem az ő fejéből (eszéből)
főtt az ki. Bé-nőtt már nekem is a fejem lágya (meg-
érett az eszem) Sz. 132. Fejetlen (esztelen, oktalan) felesé-
lésedben is továbbá megfoglak. Sz. 147. A bátor ember ve-

szedelemben sem vesztí el a fejét (lelkejelénlétét). E. 135. Roszban törí a fejét (elméjét). E. 136. Szöget ütött a fejébe (szúrja, bántja az eszt = gondot okoz neki). E. 137. Szór kopogós záport a vasfejü (erős akaratú: makacs, érteni nem akaró) népnek elébe. A. 3. 33. Ne mennyen a fejébe (ne gondolja), hogy ezt végbe viszi. Sz. 305. A feje sem fáj (nincs gondja, nem gondol) az együgyűek veszedelmén. Sz. 149. „Hallgass nyelvem, nem fáj fejem“ (nem bánt a gond, nem bánom meg). Er. 135. Oktalan vétek az akaratosság, maga eszén járó fejesség. F. 451. Az eszteleekben mennél nagyobb a tudatlanság, annál nagyobb a fejeskedés (makacskodás). F. 459. „Az akaratos emberek fejek után (akaratuk szerint) kormányoznak mindent, azon közben délszinre kelvén türheterlen fejeskédesek (csökönkönyösségük), rajta vesztenek“. F. 477. — Ide tartoznak még: fejefurt: resanus, M. feje-héjult: phanaticus, Kr. Tökfejü: ostoba, tökkelütött, tökkel ütötték a fejét. Kukoricza-földön nyött a feje“ (tök a feje). Ny. II. 85.

4. Az emberi életnek egyik fő feltétele a fej; innen fej annyi mint élet. Példák. „Fején maraszták Jeremiást, fejére járanak: megölek. Sz. 142. Fején keresni valakit: capitis accersere. PárizP. Fejemet teszem rá (életemet). E. 187. Fejéről van a szó: halálra keresik. E. 187.

5. Testünk a fejnél veszi kezdetét, a fej legelső és legfelső része a testnek, de egyszersmind egyike a végeknek is; innen a fej = kezdet, forrás, ok, eleje; (szine, java: ἄριστος = vezér, úr), hegye, teteje, felső része vlminek; aztán vég, czél. Példák. „Ily nemes okfökből buzgott több rendü okokkal tön nem adózóból Hamarfy adózót. A. 3. 97. Avval kérkedik mintha ő volna feje-oka, néked pedig semmi részed azokban. F. 441. Főtől (kezdetétől, forrásától) árad a víz. Sz. 144. Az isten minden szaporodásnak első kútfeje. Sz. 250. Szemem érted árad míg buzgó kútfeje fogytig ki nem szárad. Sz. Szalafej: fons fluvii Szala. Kr. Pinka-fej: fons fluvii Pinka. Kr. 362. Örökös fejünk ké (urunkká, vezérünk ké) teszszük Csóri vajdát. A. 3. 176. A férfi a háznak a feje (ura). Mellé adta Labodát, hogy lenne főfő íródeák. A. 3. 229. Mind a két nemen lévő főfő személyek. F. 269. Ha eszed van, interesből élj, ne nyúlj a főpénzhez. F. 24. Gégék szűkültek, botfővel teltek a

szájak. A. 3. 151. Armída pitykés fejü szőke topánkát vitetett be. A. 3. 32. Asztalfőre való, válogatott szavakkal él. Sz. 57. Körülfogja a búza fejét a kalászos kopijája. Sz. 158. „Minden botnak végén a feje.” E. 53. Ide tartoznak: ágyfej, hagyma, káposztafej, kéz-lábfej, oszlopfej, szegfej stb. „Annak fejében (végett) fordultam be hozzád. Sz. 144. Kitanúlta, mi dolog fejében (végében, végett) jötenek. Sz. 333. Vacsora után ital jó álom fejében. Sz. 32. Nem jó falu fejében (falu végett = csekélységért) fegyvert húzni. Sz. 143. Új fejében v. név alatt adni valamit. Sz. 144. Szégyen fejében (miatt) bujdosóba indul.” F. 255.

6. Az eddig elsorolt jelentésekhez részben csatlakoznak, részben belőlük fejlesztik ki értelmüket a fej további származékai. Így fej-ed: fejjé lesz (v. ő. szárad [szár: kopasz, a régi nyelvben]: szárrá, kopasszá lesz), ebből: fejedelem: princeps, fejedzik a búza: triticum protrudit spicas; fejel, fej-ez: fejet ad, fejet (véget) készít; „megfejezni a csizmát: caput cothurni renovare (Több haladást nem szenvedhet már tisztfejelésünk. A. 3. 49), bé-fejezni a beszédet: finem facere orationi, fejezés: finitio, consummatio, fejezet: capitulum, epilógus. Kr.; Napjaidat koldussággal fejezed bé. Sz. 135. A mi ugyan csak béfejezi (tetézi) nyomorúságát. Sz. 145. Másra fejezi a maga gazságát: téríti, fordítja.” Sz. 145. fejz-ik: fejet kap; „A zab akkor fejzik, mikor a hetevényt meglássa” Ny. 383.

SZARVAS GÁBOR

BENNÜNKET, BENNETEKET.

Gyergyai nyelvészkedésének egyoldalúságát eléggé megmutatták „Magyarosan” cz. művének eddig megjelent ismeretesei. A többi közt „megfoghatatlan” ő előtte, „miért akarja némely író a köz beszédben nem is hallható bennünket és benneteket valóban helytelen ragokkal kiszorítani az életben minden nap hallható névmásokat: minket és titeket”. Gyergyai ilyen formán okoskodott, mikor ezt írta: bennünk és bennetek (in uns, in'euch) ép úgy nem veheti föl a tárgyragot, mint nálunk és nálatok, hozzánk és hozzátok, azaz bennünket és bennete-

ket épen olyan képtelenség, mint nálunkat és nálatokat, hozzánkat és hozzátokat volna. Elkerülte figyelmét, hogy, ha csakugyan olyan képtelen alakok ezek, hogyan élhettek vele a legjobb nyelvérzékű írók egytől egyig.

Különben Gyergyainak ezt a dogmáját eléggé megczáfolta a Nyelvőr szerkesztője; de czáfolatában (160. l.) a többi közt azt mondta: „s a ki figyel rá, némi külömbséget is vehet észre egy részről a bennünket benneteket, más részről a minket titeket közt“. Azt kérdezhetette némely olvasó: Miben áll az a külömbség? Erre nézve volt már a MNyelvészet II. köt. 233. lapján egy jegyzet, mely közel járt az igazsághoz. Ott azt írta Hunfalvy Pál: „ . . egyszer figyelmessé tett valaki, hogy az ő vidékin külömbséget látszanak tenni a minket és bennünket s a titeket és benneteket közt, olyfélé, miszerint minket titeket inkább mindnyájunkat, mindnyájatokat: bennünket benneteket pedig csak mindnyájunk, mindnyájatok egy részit jelentené; vagyis, azt mondta, mint ha bennünket benneteket valamivel kevesebbet jelentene, mit a minket titeket“. Az igaz, hogy bennünket benneteket kevesebbet jelent, mint a másik, de az nem áll, hogy részelő, osztó jelentése volna, s erre talán ilyen okoskodás vezette az illetőt: bennünket a. m. bennünk (azaz belőlünk) némelyeket. A Dunán túl, legalább Veszprémben, egyszerűen az a külömbség a kettő között, hogy a minket titeket szavakon mindig van (fő vagy mellék) hangsúly, ellenben bennünket benneteket mindig hangsúlytalan. Azt mondják például: minket várnak, nem titéket; minket várnak, titéket nem; minket el né felejtseték; titéket szólitottalak; — ellenben hangsúlytalanul: várnak bennünket; el né felejtseték bennünket; soha sém felejtlek el benneteket; láttak bennünket, még sém szólitottak. A ki figyelmesen olvassa a 161. lapon (a Népk. Gyűjteményből) felsorolt példákat, látja, hogy a bennünket benneteket azokban is mindenhol hangsúlytalan. Nevezetes, hogy a bennünket benneteket kivétel nélkül mindég az ige után áll, tehát valóságos hangsúlytalan enklitikon, olyan, mint pl. a μὴ névmás Homerosnál e. h. αὐτόν. Mindig sérti a fülemet, ha ezt a két névmást hangsúlyozva vagy épen az ige elé téve hallom; pedig elég

gyakran olvasok ilyest: bennünket számba sem vesznek (e. h. minket); benneteket emlegettek (e. h. titeket) stb.

Az idézett helyen Hunfalvy megkíséرتi a bennünket, benneteket szavaknak etymológiáját is adni. A törökségből vett *belle*, *bäjä* reflexiv névmástökökkel állítja egybe, s a kettős *n*-et úgy magyarázza meg, hogy „a szokás, elfelejtván az önálló (*bej*, *beh*) szót, s gyakrabban élván a *ben* viszonyítóval, ennek hason tekintete után kettős *n*-nel fejezte ki azt“. Ez az egyeztetés ma természetesen meg nem állhat, minthogy bebizonyult, hogy a magyar nyelv régebben az ugor (finn-ugor) nyelvekkel képezett egy nyelvegységet és hogy ez a nyelvegység már sokkal régebben külön vált a régi török, mongol stb. nyelvegységektől (l. Budenz, Jelenítés Vámbéry magyar-török szóegyezéseiről). Ha egyoldalú hasonlítást teszünk magyar és török szavak között, ez körülbelül annyit ér, mint ha francia és hendi, vagy angol és bengáli szavakat hasonlítunk össze. Ha tehát föltűnő egyezést találunk magyar és török szavak között, a nélkül, hogy más ugor és más török-tatár nyelvekben találnánk megfelelő szavakat, az egyezést vagy kölcsönvételből kell magyaráznunk vagy gyanúsna tartanunk és egyelőre félre tennünk. El kell tehát vetnünk a fönt irt egyezést is, annál is inkább, mert alakilag sem kifogástalan. — Valószínű, hogy bennünket a *belle* (*bél*) gyökkel függ össze.

STEINER ZSIGMOND.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Videre.

Eléfordul mint komárommegyei halas tó neve 1268. évről szóló oklevélben. L. Jerney, Nyelvkincsek 156. lap.

Hogy összetett szó, azt Jerney is sejtette; de hogy mit jelent, azt szó nélkül hagyta.

Szerintem *videre* annyi mint *videre* azaz *vízere*. V. ö. egy zemplénmegyei határvíznek 1255. évből való *Vízér* nevével: „Ad quandam venam *Vizer* nuncupatam, quae exit de *Fequetdow*“. Jerney, Nyelvkincsek 157. lap.

Hogy *víz*-nek eredetibb alakja *d*-re végződött, mutatja az összehasonlító nyelvészet (Budenz, Szóegy. 578. sz.), sőt

a *d*-t még mainap is hallani Örség vidékén, a hol vizes helyett azt mondják hogy vides. V. ö. Nyelvőr I. 422. lap: „Hogyan esik? Videsen“.

Bosporos.

Nincs meg semmiféle szótárban, pedig előfordul még a népdalban is:

Másod része címeremnek,
Ama jó bosporos,
Mely ha nem lészen is borsos,
Legalább csak boros.
Mert bor nélkül méreg;
Egye meg a féreg:
Annyit ér mint ebnek a kéreg.

Erdélyi, Népd. I. 242. lap.

bosporos = bors-poros. Bácskában tegnapról maradt pecsenyére savanyú levet csinálnak s azt hívják bosporosnak.

PONORI THEWREWK EMIL.

IKER SZÖK.

A czímbeli szók mezején barangolva, összeböngésztem a Nagy szótárból (Nsz.) s Ballagi teljes szótárából (B.) az ide tartozó szókat és kifejezéseket. Célom velük kettős vala; először hogy egybeszedve, egy csoportba állítva az áttekintést, egybeasonlítást a kutatóknak megkönnyítsem; másodsor hogy a netán még hiányzó adatok megfigyelésére s alkalmyszerű kiegészítésére indítsam a népies kifejezéseknek örvendetesen gyarapodó buzgó gyűjtőit. A Nyelvőrnek tágas a kerete, ez is bele tartozik.

ácsori-vicsori, ikerített fn szájtató, fogait mutogató henye, haszontalan vagy bolondos hüle ember. Alsó írás módban használható népies kifejezés. (Nsz.) Napon sütkérező, fogát piszkáló, henye. (B.)

ág bog, sűrű növesű s bogot képező ágak. Átv. ért. szövevény, bonyodalom, nehéz megfejtésű vmi, pl. ezen dolognak sok ága-boga van. (Nsz.) Növények bogos ágazata; á. é. szövevény, tekervény. (B.)

ág a b o g á l, székel szójárás szerint am. hímelhámol, imígy amúgy, akadozva mentegetődzik. (Nsz.) Hatol-hetel, zavartan mentegetőzik. (B.)

á g y a b u g y á l: agyaböbe ver, jól megdönget vkit. (Nsz.) Agyba-fejbe ver. (B.)

ajbaj, sok aprólékos akadály, kellemetlenség, vesződség. Nagy ajjal-bajjal végre megérkeztünk. Ajbaj! kilencz tehén még sincs vaj! Km. (Nsz.) Kis aprólékos baj. (B.)

á k o m b á k o m, nyelvjátéki iker szó: idomtalan irkafirka, melyet az írni kezdő gyermekek s más írástudatlan emberek tesznek; macskavakarás. (Nsz.) Irka-firka, idomtalan írás. (B.)

á n g ó - b á n g ó, jelent ámuló, bámuló, szájtátó, haszontalan ügyetlen embert. Máskép: angalit. (Nsz.) szája tátott hülye. (B.)

a p r ó c s é p r ő, holmi kicsi, csekély terjedelmű, diribdara-bokból álló, pl. vesszők, bokrok, marha, házi eszközök. Máskép: aprócsiperű v. csöpű. (Nsz.) — Apró dirib-darab-ból álló (pl. vessző); apró gyerekekről is mondják; ölbe sír az apró-cseprő. (B.)

c s a c s k a f é c s k e, csacsogó fecsegő (Nsz.) sokat beszélő, fecsegő, beszédes. c s a c s k a k i s l e á n y. fn. szószátyár. (B.)

c s a c s k a l o c s k a, csacsogó, locsogó. (Nsz.)

c s a t a p a t a, csatajos, lármás, zajos veszekedés, perlekedés, perpatvar; csattogás, pattogás. Máskép: csatépaté, csatipati, csetepata (Nsz.)

c s e g e b i g a, sok apró részekből álló elegybelegy, holmi. Ezen dolognak sok csegebigájavan, = sok ága-boga, (Nsz.) Sokféle apróságból álló holmi. Ennek a dolognak sok a csegebigája (nippsachen) (B.)

c s e c s e b e c s e, holmi aprólékos, leginkább gyermekeket kecsegtető cifróság, cziczoma, ékszer, játékszer. szereti a csecsebecsét. (Nsz.) aprólékos gyermek-jatékszer. (B.)

c s e l l é g - b e l l é g, könnyedén lépve, mélázva megyen, ideoda járkal. (Nsz.) Lassan bandukolva megy, ballag. Noha csak csellelgeve és halkán menének. (Gyöngyösi) (B.)

c s e n g b o n g, oly hangozás, melyben mind a két szó hallatszik. Csengbong a török zene, v. hadizene. (Nsz.) Csengő, zúgó hangot ad; hegy-völgy cseng-bong visszhangiban. Sz. K. (B.)

c s e r e b e r e, aprólékos kereskedés, mely leginkább cseréből, v. holmi ócska szerek adásvevéséből áll, különösen olyan, mely családokkal van összekötve, pl. a házaló kupeczké, (Nsz.) — Csere útján történő aprólékos kereskedés; némely vad népek csere-beréből élnek. 2) Csalással járó csere; minnek már az a csere-bere? (B.)

c s e r e c s a l a, szójáték, am. csere csalóval v. csalással jár. (Nsz. B.)

c s e r e f i c s é l, trécsel, tereferél, deredarál, licseglocsog, cseregfecseg. (Nsz.) — trécsel, tereferécsel. (B.)

csetepata, háború folytában történő kisebb csatározások, összeütközések az ellenséges seregek egyes csapatai között, á. é. perlekedés, veszekedés, csitipati, perpatvar (Nsz.) - Kisebb ellenséges csapatok között történő lármás összeütközés; á. é. lármás perlekedés, veszekedés. (B.)

csetebota, mn. ügyetlen, együgyű, a ki csetlik-botlik. Csetebota ember. Balaton melléki tájszó. (Nsz.) Csetlő-botló, egye-bugya, ügyetlen, bamba ember. (B.)

csetlikbotlik, botorkálva megy; á. é. lassan dolgoztatva, akadályokkal küzdve halad előre: csak elcsetlik-botlik az ember a ház körül is. (B.)

csig-big, 1) kornyadt, eléhezett (apró jószág), 2) törpe, púpos, horgas lábú (ember). (B.)

csigabiga, 1) közönséges földi csiga; (gyermekjáték: vers) csigabiga nyújtsd ki szarvacskádat, itt jönnek a törökök füstös fazekakkal, sós kútba vetnek, onnan is kivesznek, kerek alá tesznek, ott is összetörnek. 2) á. é. szót nem érdemlő csekély dolog, haszontalan, hiába való vmi; ez csak csigabiga. 3) sok összefont szövevényes, ágas-bogas baj; ezen dolognak sok csigabigája van. (Nsz. B.)

csigariga, némely tájakon am. csigabiga. (Nsz. B.)

csipcsop, csipcsup, aprólékos holmi; csip-csup adósság; csippel-csuppal az az aprólékosan, aprónként. (Nsz. B.)

csiribiri, am. aprócseprő (Nsz.); hitvány, rossz, apróféle; csiribiri marha; csiribiri rossz emberek.

csiszeg-csoszog, lábait maga után húzva, talpait a földön csusztatva jár. (Nsz.)

csonka-bonka, a mi több részről meg van csonkítva, kurtítva. Csonka-bonka nyomorék, koldus. Képzésre olyan, mint a népmesében előforduló: róka-bóka, kakasbakas, nyúlom-búlom, farkas-barkas, tyúk-om-búkom. (Nsz.)*— Több részről megcsonkított, a minek több tagja hiányzik; a csonkabonkákat, sántákat és vakokat hozd be ide (bibl.). (B.)

csórál-mórál, vmely dolgot csür-csavar, nagy feneket kerít neki. Ne csóráld-móráld, hanem mondd ki, a mi lelkeden van.

csajta-bajta, mn. lödöri. (B.) lödör, fn. csavargó, csatangoló, kószáló személy. (B.)

csöng-böng, imitt-amott hallik, lézeng; csöng-böng egy-két dió a kosárban. (B.)

csötebota, mondják oly emberről, ki mentében gyakran csötlik-botlik. Csötebota csámpás ember. (Nsz.) csötölö-botló ember. B.)

csötlikbotlik, menés közben meg-megbotlik (B.) mondatik a lóról, mely mentében v. futtában megbotlik, térdre bukik, meg fölkapaszkodik. (Nsz.)

csög-bög, am. ág-bog, (Nsz. B.)

csürcsavar, vmit ide-oda teker, himezve-hámozva elferdít. Csüricsavarja a beszédet. (Nsz.) Elferdít, himezve-hámozva beszél. (B.) Máskép: csúr-csavar.

csüng-büng, am. fityég, lógg. (B.)

csuri-muri, hitvány, haszontalan. (B.)

csör-pör, veszekedés, pörlekedés. (B.)

csúszmás, mondatik olyan állatokról, melyek rövid lábuak lévén, inkább csúznak, mint lépni látszanak, p. a férgek és bogarak, valamint a kétlakiak (hüllők) sok nemei. Mondatik más állatokról is, midőn lábaikat szétterjesztve hason mennek, haladnak odább, pl. csúszmászavadászeben, midőn ura korbács csal fenyegeti. Átv. ért. hizelgő v. félénk eb módjára megalázza, elveti magát, alacsonyan eseng, könyörög vmiért. (Nsz.) — 1) Lábatlan, v. rövid lábu hüllőféle állat csúszva halad előre; 2) á. é. meghunyászkodva, magát megalázva eseng vmiért; csúszmászazeb, midőn gazdája meg akarja verni csúszmászazember, midőn meghunyászkodva, hizelegve kér vmit. (B.)

czeleczula, podgyász, retyemotya, gúnya, holmi ringy-rongy. Elhordta irháját minden czeleczulájával együtt. Alsó írásnembe való kifejezés. (Nsz.) — Mindenféle ringy-rongy, lim-lom, po'gyász, bútor. (B.)

czikczak, máskép: szikszak; ide-oda rángatott, keresztül-kulcsul vonalozott vmit, nevezetesen írást, cifreságot jelent. (Nsz.) Tört vonalú cifraság. (B.)

czinczifinczi, 1) gúnyneve oly ifjunak, és kivált leánynak, asszonynak, ki túlságosan gyöngédnek tettetvén magát, igen kényes, érzékeny, mindenben megbántódó; 2) igen vékony, széllelbéllet, nápicz (ifjú v. leány). Máskép: inczifinczi. (Nsz.). Vékony dongájú, nyápicz, széllelbéllet; á. é. magát túlságosan gyöngédnek tettető, azért kényes, hamar megsértődő. (B.)

czipegczopog, cipőféle lábbeliben járva csoszog. (B.) Könnyű, száratlan, vékony talpu lábbeliben járva, czip hangot csinál. Keményebb talppal kipegkopo g. (Nsz.)

czókmók, holmi diribdarab, melyet a mészárszéekben nyomtatékül szoktak a kimért húshoz adni. Különösen végtagok,

p. fül, köröm, fark, pofa. Átv. ért. ringyrongyfélé, genyegúnya, v. díbdáb eszközök, szerek. (Nsz.). — Mészárszékben nyomatékul adott diribdarab hús, köröm, fül stb.; á. é. lim-lom, ringy-rongy, czele-czula; c z ó k o s t u l-m ó k o s t u l, mindenestül, minden hozzátartozóival. (B.)

d é r d u r, fn. duzzogó harag, czivódás, folytonos morgolódás, pattogás, durrogás. A v é n a s s z o n y d é r d ú r (Km.). D é r r e l-d ú r r a l, k e m é n y s é g g e l f e l e l e. (Pázm.). M a j d l e s z n a g y d é r d ú r. (Nsz.). — Nehéz kedv, durczáskodás, veszekedés, nyelveskedés. (B.)

d é r r e l d ú r r a l, ih. haragosan, nagy perlekedve. D é r r e l d ú r r a l v i s s z a f e l e l g e t n i. E l t á v o z o t t n a g y d é r r e l d ú r r a l. (Nsz.). — Morgással, durczáskodással. (B.)

d e r e d a r a, fn. licsilocsi, haszontalan pletykabeszéd. Máskép teretura. (Nsz.). — Mendemonda, haszontalan pletykabeszéd. (B.)

d e r e d a r á l l i c s e g l o c s o g, haszontalan pletykákat összebeszél, tereturál, deredurál. (Nsz.). — Locsog-fecseg, tereferél, trécsel. (B.)

d i b d á b, 1) részekre szakadozott, elrongyollott, a maga nemében haszontalan holmi. D i b d á b ö l t ö z é k e k, rongyok. D i b d á b h á i b á i i r o m á n y o k. 2) Átv. ért. hitvány, nyomorék, béna, angalit. D i b d á b e m b e r. (Nsz.). — 1) Haszontalan, léhűtő, nyomorult; d i b - d á b e m b e r. 2) rongyos, lomos; d i b d á b ö l t ö n y. (B.)

d i c z e g d ö c z ö g, a göröngyös v. gödrös, kátyolos uton járó szekér ide-oda ütődik, zökken. Mondják nehézkes járású, sántikáló, biczegő emberről is. (Nsz.). — A szekér roszt uton ide-oda ütődik, zökög. (B.)

d i d e g d a d o g, mondjuk beszélni kezdő gyermekről, v. hebegő nyelvű emberről, midőn hibás, érthetetlen kiejtéssel akadozva beszél. (Nsz.). — Dadogva, hebegve, értelmetlenül beszél. (B.)

d i l l e g - d ü l l ö g, ide-oda dőlöngő testtel mozog, megyen. (Nsz.). Dőlöngve jár, megy. (B.)

d i n n y é g - d ü n n y ö g, tompa orrhangon értelmetlenül, mint egy magával beszél. (Nsz.)

d i n o m d á n o m, tréfás kifejezés, jelent széles kedvű vídamságot, eszemiszomot, könnyelmű mulatozást, tivornyát. E g y k é t n a p i d i n o m d á n o m h o l t i g é r ő s z á n o m b á n o m (Km.). D i n o m d á n o m s ó g o r, e l ő t t e d a j ó b o r. (Népd.). L e s z d i n o m d á n o m ! (Nsz.). — Eszemiszom multság, tivornya; l e s z d i n o m d á n o m ; h e j d i n o m d á n o m , t e v a g y a z é n p á r o m (Népd.). (B.)

diribdarab, holmi töredékek, ringyrongy, haszontalan részecskék. Diribdarab fa, d. d. kő, d. d. kenyér. (Nsz.) — Aprólékos hulladék, holmi; d. d. fa, d. d. rongy. (B.)

dirmeg-dörmög, haragjában, boszongkodva gyakran v. folytonosan dörmög. (Nsz.) — Morogva, dörmögve zsémbeskedik. (B.)

dirég-durrog, lármás erős hangon perel, pitteg-pattog. (Nsz.) — Pattogva veszekedik, zsémbelődik. (B.)

dug-bug, dohog, morog. (B.)

dúlfül, nagy haragjában dühöng. (Nsz.) — Dühösködik, haragjában fűj. Dúlfül magában, mint a vadkan. (B.)

IHÁSZ GÁBOR.

AZ IKES IGÉK PÁZMÁNYNÁL.

Egy éve mult, hogy Riedl Szende, akadémiai tag, az ikes igék mostani használatát megtámadva, azt indítványozta, hogy az ikes ragozást mint alaptalant, vessük el, küszöböljük ki. Az akadémiában ugyan határozott ellentmondásra talált indítványa; de mind a mellett találkoztak néhányan, kik kardot rántottak mellette. Riedl Szende s elvtársainak a többi közt egyik érvük az volt, hogy régiebb irodalmunkban egész Révay koráig nem találkozunk az ikes ragozás rendszeres használatával. Megemlítették Pázmány nevét is, mint szintén olyanét, ki nem úgy használta az ikes igéket, mint a Révayféle elmélet követelné.

E sorok írója épen akkor tájt fogott Pázmány nyelvének tanulmányozásához s a fölmerült kérdés folytán különös figyelmet fordított az ikes igék miként használatára. Bátorkodik tehát a fölvetett kérdés körül tett tapasztalatait közzé tenni.

A tapasztalt eredmény a mostani ikes ragozás lehető legfényesebb bizonyítéka. Pázmány az ikes igéket bámulatos következetességgel egészen a Révay kifejtette szabály szerint használja, úgy annyira, hogy terjedelmes műveiben egyszer sem kerül összeütközésbe vele.

Némi kis eltérés a mai használattól tapasztalható ugyan Pázmány műveiben, de ezen eltérés, az ikes ragozást teljes jogában hagyva egészen más kérdés körül forog.

Ez a kérdés a következő: mely igék tartoznak az ikések osztályába?

Erre is azt felelhetjük, hogy a mely igéket ma nap ikesen ragozunk, ugyanazokat kevés kivétellel Pázmány is ikesen ragozza.

Az eltérés a következőkben állapítható meg.

1. Pázmány néhány igét következetesen ikesen használ, melyek a mai használat szerint iktelen ragozásúak. Ezen igék a következők: *lehel*lik: *lehel*, *lép*ik: *lép*; *zabáll*ik: *zabál*, *pök*ik: *pök*. Megjegyzendő, hogy *lép*ni és *pök*ni igék Molnár Albert szótárában is ikéseknek vannak jelezve.

Eléfordúlnak még ezen sajátságos képzésű ikes alakok: *av*ik: *avul*, *megbékél*ik: *megbékül*; *páráll*ik: *párolog*, *sérsz*ik: *sérül*, *szívárk*ozik: *szívárog*.

2. A ma nap csak ikesen használt igék közül kettőt iktelenül használ: *asz*: *aszik*; *usz*: *uszik*. Mind a két ige Molnárnál is iktelen.

3. A mai irodalomban vegyesen azaz majd ikesen, majd iktelenül ragozott igék közül a következőket csak iktelenül használja: *bo*mol: *bomlik*, *o*mol: *omlik*, *bu*j: *bujik*, *o*szol: *oszlik*, *ha*zud: *hazudik*, *ro*mol: *romlik*, *külömbö*z: *külömbözik*, *vész*: *veszik*. Az itt jelzett igék Molnárnál is iktelen ragozásúak.

4. Vegyesen csak ezen ige fordul elé: *foly*, *foly*ik, *fo*lyam*ik*. Ide számítható talán még az „álmodik“ ige. A Kalauz (1766. kiadás) 47-dik lapján „álmodhasson“ áll. Minthogy csak az eltéréseket vettem jegyzetbe, meglehet, hogy a prédikációkban, melyeket előbb kutattam a Kalauznál, „álmodik“ is eléfordúl. Azonban Pázmánynak szigorú következetessége valószínűvé teszi, hogy az „álmodni“ ige is iktelen ragozású nála.

Mind ez eltérések oly csekélyek, hogy azokból, még ha bebizonyíthatólag helytelenségeknek mutatkoznának is, a különben rendes használattal szemben csak valamennyire is nyomós érveket nem vonhatunk ki az ikes ragozás jogosultságának megdöntésére. Ez eltérések, ha bizonyítanak valamit, főleg azt bizonyítják, hogy a mi él, az folytonos változásnak van alávetve. Hisz a *lép*ik még e század kezdetén is használatos volt az irodalomban, s ma már íróink közül egy sem használja ikesen; a *folj*- és *folj*-ik pedig majd ikesen, majd iktelenül egyként divatos a népnél különböző vidékeken.

A mennyire jogosultak tehát Pázmány eltérései, ép annyira alaptalan azon állítás, hogy Révay teremtette a most használt ikes ragozást; mert ez egész terjedelmében a legszigorúbb következetességgel megvan Pázmány műveiben. De nem csak Pázmány használta így az ikes igéket, hanem kortársai is. Legyen elég Matkó Istvánra hivatkoznom, kiről Komáromy (Nyelvőr V. füz.) a lelkiismeretes kutató tekintélyével mondja, hogy az ikes igéket kevés kivétellel a Révay-féle szabály szerint használja. Révay tehát az ikes ragozást nem alkotta, hanem nyelvemlé-

keink, különösen a Bécsi codex adataiból vontam le, s a tizenhatszadik századon túl eső magyar irodalomnak minden sora egy-egy apologia Révay mellett az újabb támadók ellenében, a kik valami betegséget látnak ugyan, de a baj forrását fölötte rossz helyen keresik.

KISS IGNÁCZ

EGY KIS HELYREIGAZÍTÁS.

Tek. Szerkesztő úr! A „Nyelvőr“ múlt havi számában felszólaltam a „foglalkozva vagyok“ kifejezés ellen, melyet a *s'engager* vagy „sich engagiren“ helytelen fordításának tartottam. Én akkor a „foglalkozom“ igében csakis a *dolgozom* jelentést éreztem és tudtam; s így következtetésem, hogy a *foglalkozva vagyok* 1) alaki, 2) gondolati képtelenség. egészen helyes lehetett. — De erre vonatkozó nézetem újabban megváltozott.

Nem sokkal ugyanis a Nyelvőr említett számának megjelenése után egy levelet kaptam Budenz tudós barátomtól, melyben többek közt megteszi megjegyzéseit az én „foglalkozva vagyok“ csemetémre. A levél ide vonatkozó része így szól: „Számba nem véve a *foglalkozom*-nak már erősen megállapodott *dolgozom*-féle értelmét (= *ich beschäftige mich*), a *foglalni* igének *koz-os* alakját (*reciprocum*) még így is lehet (vagy lehetne) érteni: se *in*vicem *foglalni*, se *cum aliquo* *foglalni*; s a *foglalást* azon értelemben véve, mely a *foglaló* pénz-ben megvan, ez (t. i. *foglalkozni*) meglehetősen jól fejezné ki a „sich engagiren“-t. V. ö. *szólalkozni*, *összeszólalkozni*. Persze csak az a baj, hogy nem szokásos ilyen *foglalkoztam vele*-féle kitétel; de azt nem lehet tagadni, hogy az, *ex analogia* csakugyan támadhatott volna. Ezt elfogadva pedig, nem lenne hibás ez sem: *foglalkozva vagyok*, v. ö. *barátkozva vagyok* (meg vagyok barátkozva).“

E sorok olvasása után míg egy részről meglepett a levélíró finom nyelvész érzéke, más részről azzal nyugtattam meg magamat, hogy a *foglalkozom* igét olyanféle egymásra ható (*reciprocum*) jelentéssel népünk tudtommal nem használja, s így a *foglalkozva vagyok* kifejezés mellett ha felszólalhat is az elmélet, de a gyakorlat ellene van. Minden esetre e dolog szegyet ütött fejemben, s a bennem feltámadt kételkedés a bár csekélynek látszó kérdés további figyelésére s majdan tisztázására késztetett.

Idő közben lerándultam az Alföldre Makóra, azon városba, hol gyermekségemet töltöttem, s hova gondolatban mindig visz-

szatérek, valahányszor nyelvérzésemre hivatkozom. S egy szerencsés véletlen úgy akarta, hogy épen ez a hely, melynek nyelvére gondoltam a foglalkozom értelmének megállapításánál is, — egészítse ki e szó jelentéséről való nem kimerítő tudásomat. Már épen a Pestre való visszaútazásról gondolkoztam s kocsist fogadtam Szegedig. Kocsisom néhány órával a felfogadás után visszajön, s arra kér, hogy egy órával korább induljunk, mint az előbb megállapítottuk. „De hát minek oly nagyon sietni? 'sz van még elég idő nyolcz órákor is“ — mondtam neki. „Igen uram! de korábban szeretnék visszajönni, mert délutánra már mással vagyok lefoglalkozva“ — volt a válasz. Gépiesen fejeztem ki erre beleegyezésemet, mert gondolkozásomat azonnal a foglalkozom ige ezen előttem új használatának *szpzz*-ja foglalta el, s azon való meglepetésem, hogy Budenz asteroidja, melyet ő csak jó látócsövén át vett észre, most színről színre előttem áll.

Igy a tánczoló szépeink által használt „foglalkozva vagyok“ törvényes származása világos lett előttem; bár arról, hogy a helyette ajánlott „eligerkeztem“ könnyebben érthető s talán csinosabb kifejezés is, most sem mondok le.

Bocsásson meg szerkesztő úr, hogy talán kelletinél nagyobb fenekét kerítettem e kis dolognak. De ezt meg kellett tennem már csak azért is, hogy kimutassam, hogy az élet sokszor mily szépen helyre igazítja hiányos elméletünket. Bár többször lenne alkalmam hasonló tanulságot merítenem a nép nyelvéből!

KOMÁRONY LAJOS.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Hat nap előtt, hat nap után. Ezeket a kifejezéseket ma már derűre borúra használják. Pedig ezt magyarosan így szoktuk mondani: *hat napja, hat nap múlva*.

Kivülről tudni. Tudomásom szerint a magyar, ha vmit begyibe szed (v. ö. *apprendre par coeur*, to learn by heart), valamit megtanúl: *könyv nélkül* szokta tudni s elmondani. Mégis mostanában ilyen forma beszédben gyönyörködnek magyar hölgyeink. „Ezt még nem tudom *kivülről*“ (das kann ich noch nicht auswendig). Ha már Debreczenben is így kezdenek beszélni, Pesten talán már ki sem rí az efféle a magyar beszédből s azért nem szólotta meg még senki e kifejezést.

MÁRTON IMRE.

Jön. Már a Koszorúban meg volt róva a hatvanas évek elején a *jön* igének sokféle németes használata, mely annyi ma-

gyaros kifejezésünk rovására azóta is napról napra jobban lábra kapott. A hol a német azt mondja „k o m m t“, ott derűre borúra a *jön* igét alkalmazták, különösen ujságíróink, azoktól aztán minden ilyen idegenszerű kifejezés lassankint rá ragad a nagy közönségre, holott a *jön* és *megy* igéknek a magyarban számos synonymuma van, melyeknek mindegyikével alakulnak magyaros kifejezések, s melyeknek jelentése körét a magyar synonymikának kell majd tüzetesen körülírni. — A német azt mondja: er ist drauf *gekommen*, és mi is mondjuk: rá jö t t vmire (v. ö. 197. l.); de a „rá jö t t“ kifejezés után rendesen hogy-o s mellék mondat áll, pl. „rá jöttem már, hogy mi az oka bajomnak“. Más kifejezésekben csak csinjával lehet használni és gyanúsnak tetszik nekem ez a sokat használt kifejezés: „nyomára jött, nyomára fognak jönni“ (Ell. 1873. 2.) e. h. nyomára a k a d t. — A német azt mondja: hernach *kommt* Berlin; a Vas. Ujs. (1873. 2.) hűségesen lefordítja: „ez után jö n Berlin“ e. h. követ-kezik. — Azt még a német sem mondja: das k o m m t auf eins hinaus, hanem: das läuft auf ein hinaus; úgy látszik, az angol „it comes to the same thing“ kaptájára készült ez az új magyar kifejezés: „egyre jön ki“ e. h. egyre megy, mindegy. — A német azt mondja: das ganze käme auf 50,000 fl. zu stehen, s a Ref. (1872. 200.) híven utána mondja: „az egész 50,000 frtba jőne“ e. h. kerülne. — A német mondja: es *kam* in die mode; ezt lefordítja Huntalvy János (Ég és Föld 24. l.): „divatba jött“ e. h. divatos lett, lábra kapott. — A német azt mondja: wie er dazu *kam*; Böhm Károly (Ell. 1873. 37.) lefordítja: „hogyan jött Zs. a széptani levelekhez“ e. h. jutott. — Es *kommt* die reihe auf ihn: ez némelyek szerint így van magyarúl: „rá jön a sor“ e. h. rá kerül a sor, ő következik. Das *kommt* daher: „ez onnan jön“ e. h. onnan van, azért van, ennek az az oka. — Dazu *kommt* noch: „ehhez jön még“ e. h. hozzá jár ul még. — Es ist *herausgekommen*, dass: „kijött, hogy“ e. h. kiszült, kiderült. — Er ist *durchgekommen*: „átjött“ e. h. átesett, átcusuzzott. Gyanús ez is: „szóba jött“ (es *kam* zur sprache) e. h. szóba került, szönyegre került. — Régi kifejezés már ez: „kijöttek a pályamunkák“ (Vas. Ujs. 1873. 2.), de talán csak mégis jobb a mai megjelentek. — Becsuszott a *jön* ige már sok olyan kifejezésbe is, a hol a németben sincs nyoma a *kommen* igének; pl. a fönt említett „egyre jön ki“; gyönyörű egy mondat ez is: „Miközben eszembe jön (jut) az az idő, melyben Krokavára jöttem“ (itt is magyarabb volna: került em), pedig ezt néptanító írta (Ell. 1873. 2.) — Ellenben hogy a „kijön vele“ kifejezést, melyért Volf megrótt a Nyelvört (I. 477. l.), ha bár német kaptára készült, már nem igen lehet gán-

csolni, bizonyítja a 86. lapon található példakon kívül ez is: „Röviden jöni ki, nem érni be vmivel. Székely szólásmód“. Tsz. — A *megy* ige is helytelen néhány kifejezésben; pl. „ez nem *megy*“ e h. ez nem járja; „jól *megy* neki“ e h. jól van sora, jól foly dolga. — A *jön* pedig ennyi magyaros kifejezésnek tör az élete ellen: rá akad; következik; egyre megy; kerül vmibe; oda kerül; rá kerül a sor; szóba kerül; lábra kap; hozzá jut; hozzá járúl; *kisül, kiderül; átesik, atcsuszik; megjelenik; eszébe jut; beéri vele.

STEINER ZSIGMOND.

Misem országszerte csak azt jelenti, hogy alig valami, kevéske, de az irodalom nagy affectálva semmi helyett használja. Így olvasom a Föv. Lap. IX. 297. sz.: „A férj nem tudott erről *mitsem*, ő folyvást dicsekedett: mily takarékos neje van.“ E szerint a férj mégis csak sejtette, hogy nejenek az ő keresményén kívül más pénzforrásai is vannak, s épen azért kötve hiszem, hogy takarékoságával oly nagyra volt volna. Irjunk természetesen, a hogy beszélünk, a nemzet nyelvén s ne csináljunk magunknak extra nyelvet, különben fölfüstölhetjük irodalmunkat, mert majd senki se érti.

Nyargam. Nem hittem szememnek, mikor olvastam, hogy „király ő Felsege pénteken huszadmagával rókavadászatban vett részt s érdekes *nyargam* után egy róka áldozatul is esett (Föv. Lap. IX. 298. sz.). Talán sajtóhiba az a nyargam? De csakhamar eszembe jutott, hogy szófaragóink mostanában teljes lélekkel neki vetették magukat a sportnak vagy legeslegújabb magyarsággal a *ficnek*. Hát ha az a *nyargam* nem más mint az angol „run“ vagy a magyar futtatás, vágatás? Akár mit jelentsen, a szó oly remek szép, hogy külömbet még Barczafalvy meg Bugát se tudtak volna kanyarítani. Alkotóját nagyon kérném, fejtse meg, mi az a *nyarg* meg hogy mi jelentést ad ennek az az *am*, mert a nemzet oly tudatlan, hogy a *nyarg*ról semmit, de semmit se tud s nyelvében csak a nyargal szó él, az *am*-ről meg szinte azt tartja, hogy nem él, sőt vannak a kebelében oly istentől elrugaszkodott emberek is, a kik azt merik állítani, hogy az az *am* soha nem is élt. Azt mondják, hogy az az *am em*, melyet a régi iratokban találunk, nem más mint *am em* s ez ismét nem egyéb mint az *alm elm* (ma a l o m e l e m) képzőnek *l*-telen alakja. Állításuk szerint az utóbbi és előbbi közt nincs nagyobb külömbség mint a „boldog“ és „bódog“ közt s ennek támogatásául arra hivatkoznak, hogy a régi iratokban fölváltva hol „siram“ (sirâm), „nyugodam“ nyugodâm, hol meg

„siralom“, „nyugodalm“ áll. No de azok olyan emberek, a kik azzal az esztelen követeléssel lépnek fel, hogy a szócsináló gondolkozék egy kicsit s vizsgálja meg miből és mivel alkot, mert az ő fixa ideájuk szerint nem világos jelentésű alapszóból és ismeretlen funkciójú képzőből nem lehet értelmes szót képezni.

Elveszt azt jelenti ugyan, a mit a német „verlieren“, de az utóbbinak van olyan sajátágos alkalmazása is, a miben a magyar nem követheti s ha mégis teszi, egészen mást fejez ki mint a mit akar. Például ebből: „Halloh! — mit *vesztett* ön *el* az életárban“ (Föv. Lap. X. 7. sz.) senki se olvassa ki, hogy itt azt mondják valakinek: hordd el magad! Jó vastag germanismus ez a „mit vesztett ön el“ s a mi legszebb benne, angolból van fordítva. Magam sem tudom, hogy történetelt az, de annyi bizonyos, hogy csak a német kérdi: „was hast du dort verloren“ abban az értelemben hogy: takarodjál onnét, mert az angol azt mondja: „what are you doing there“ s ezt senkinek se jutna eszébe másképp fordítani mint: mi *dolgo*d *ott*, ha történetesen nem csak elhíti az olvasóval, hogy angolból fordít, hanem valóban meg is teszi. Különben ez csak erkölcsi oldalát érinti a dolognak, nyelvünkre nézve természetesen mind egy, akár közvetítő nyelvből akár csakugyan az eredetiből fordít valaki ilyen szörnyűséget s a tanulság az egészből az, hogy ne szó szerint, hanem értelem szerint fordítsunk.

Testvér, nővér. Mostanában az egy szülő gyermekei nagyon kezdik egymást testvérezni meg nővérezni, de hála istennek csak novellákban, regényekben. Ezzel az írók olyan ostobának akarják föltüntetni a magyar embert, mintha még azt se tudná, hogy saját édes testvére idősebb-e, fiatalabb-e nálánál, azaz bátyja-e vagy öccse, néneje-e vagy huga? Mint minden roszban, itt is fordításaink az úttörők, a németben örökké csak azt találják, hogy „bruder“ meg „schwester“, tehát minnek tennének különbséget. De még itt sem állapodnak meg, mert az ily megszólítások mint kedves fivérem, kedves nővérem elég együgyűek ugyan, de még mindig nem elég németesek, mert hiszen a német nem így szólítja testvérét hogy: *mein lieber bruder, meine liebe schwester*, hanem csak *lieber bruder, liebe schwester*, tehát így kell magyarul beszélni: „Az nem határoz, kedves *testvér!* — De igenis, kedves *nővér!*“ (Föv. Lap. X. 8. sz.). Megjegyzem a „de igenis“ az én hozzátevése, a többi híven úgy van.

„Föl tehát, Párisba jövő fiatal hazámfia! Itt a jó alkalom, most vagy soha!“ (Föv. Lap. X. 9. sz.). Ez a *föl* egyike azon haszontalan betolakodóknak, melyektől többet meg se bírnunk

szabadúlni. Magyarul úgy mondjuk hogy: rajta. Legelőször Kazinczy fordította a német „auf“-ot föl-lel.

Víz és tej kisasszony. Nem hiszem, hogy ezt a kifejezést valaki értse vagy csak valaha hallotta volna. A Föv. Lap. X. 10. sz. találtam, a hol teljes mondatban így hangzik: „Te csak egy víz és tej kisasszony vagy“. Minthogy fordítás, tehát megnéztem az eredetit s ott „you are a bread-and-butter miss“ áll. Ebből aztán megtudtam, hogy a víz és tej kisasszony olyan emberi teremtetést akar jelenteni, melyet a németek „backfisch“-nak neveznek, tehát serdülő lánykát. A megfelelő magyar kifejezések: csitri, fricska, czevere a fürgeség, pajkosság mellék fogalmával járnak, ellenben az angol „bread-and-butter miss“ valamint a német „backfisch“ a serdülő lány együgyűségét vagy legalább is nagy fokú naivságát emeli ki. Hogy erre van-e egészen ráillő magyar szó, nem tudom s nagyon megörvendeztetne, a ki ilyet közölné velem. Csak arra vagyok kíváncsi, honnan merítette a fordító a vizet meg tejet, mikor az angolban kenyér és vaj áll, vagy talán magyarosításnak vegyük?

Kocsmaverekedés, magyarul k o c s m a i v e r e k e d é s. A Föv. Lap. „ujdondásának“ borzasztó mód éles magyar nyelvérzéke lehet, hogy a „wirthshausschlägereit“ a X. 90. sz. oly ékesen tudta lefordítani.

Lelkiismeretet csinál. Biz az különös mesterember lehet, a ki lelkiismeretet csinál; ugyan hol, merre található fel? A Föv. Lap. X. 100. sz. látom, hogy nőcsalásból szokás készíteni, mert azt olvasom, hogy „a férfiak már nem nagy lelkiismeretet csinálnak abból, hogy egy ily nőt megcsaljanak“. Ebből az is kitűnik, hogy az anyag már fogytán van, mert már csak kis lelkiismeret telik belőle. Mire való az a sületlen értelmű idegen rongy? Hagyjuk a németnek a „sich aus etwas ein gewissen machen“-féle kifejezést, s maradjunk meg régi jó magyar szavunkjárása mellett, mely így szól: sem mibe se veszi, vagy a mi az idéztem példába jobban illik: mibe se veszik.

Karok alatt. A Föv. Lap. X. 101. sz. a következő igaz gyöngyöt találtam: „Ekkor összefogták, mint egy ív papirt s a karok alatt hordták“, már t. i. az emberek a kalapot. Érti ezt magyar ember? Nem, hacsak olyan nem, a ki németül gondolkodik s németből ír eredeti magyar tárczákat. Azt akarja mondani a tisztelt cikkező, hogy h ó n u k a l a t t v e l t é k a k a l a p o t.

VOLF GYÖRGY.

Háti bőrönd. Így híják hivatalos nyelven azt, a mit a becsületes magyar baka b o r j u n a k mond. Kettőt vétenek vele. Először olyan szót avanzsiroztatnak katonai műszóvá, melynek con-

duiteje a nyelvész hatóság bizonyítványa szerint nem valami jóféle (v. ö. *A helyes magyarság elvei*. Budapest. 1873. 57. lap. *Nyelvőr*, I. 48. lap.; másodszor oly elnevezést nyomnak el miatta, mely ugyancsak magyar népünk eszejárása szerint támadt s országszerte él. Halljuk csak, mit dancol a székely katona!

Verje meg az isten,
Szeben mészárosát,
Hogy mér vágta vót le
Kiesi bornyu lábát.

Szegén kicsi bornyu
Nem tud lábán járni,
Gyalog katonának
Hátán kell hordozni.

Vadrózsák I. 212. l. 425. sz.

De most mi történik ezzel a nótával? Így nem maradhat. Vagy nyelv dolgában nincs szigorú subordináció? Hátha épen ez a dalos panasz okozta, hogy megszabadították a szegény közlegényt a terhes „borju”-tól. De bezzeg meg nem köszöni. A borju csak a hátát nyomta; a mit helyébe kapott, a *háti bőrrönd*, az nem csak a hátát, hanem még a nyelvét is bántja.

Vany. „Magyar” philosophiánknak egyik szószörnyetege: *van* igéből s *r* „képzőből” alakult *s* *essentiá*-t akar jelenteni; pedig már Geleji Katona megmutatta, hogy kell azt magyarúl mondanunk. Corp. gramm. 318. „essentia, magán-létel; vagy vagyonság.” Az előbbi nem műszónak való; de az utóbbi egészen helyes, és a mint jelenleg itt-ott használják, t. i. a rövidebb *van* s *ág*-féle alakban tökéletesen sikerült. Etymologiai alakját a nép nyelvében élő *nincse* *ség*-gel igazolom. „Nincs nagyobb baj a nincse ségnél” mondja a hódmezővásárhelyi példabeszéd, *Nyelvőr* II. 420. lap.

PONORI THEWREWK EMIL.

EGYVELEG.

(A betűk egyszerűsítése.) A kettős mássalhangzók ügyében a lefolyt két hónap alatt újra egy sereg cikket s észrevételt kaptunk. Ezeknek nagy része az egyszerűsítés mellett van s a juliusi füzetbeli javaslatot általában helyesli; csak némelyikére nézve tesznek, mint mondják, praktikusabb módosításokat. Mind ezeket a deczemberi füzet számára tartottuk fel. E tárgyra vonatkozólag a „Debreczen” ez évi 173. számában egy cikk jelent meg, mely előre bocsátva, hogy „Baranyi Adolf-

n a k Betűreform című műve könyomatban közzé tétetett, s bár a magy. tud. akademiának be is mutattatott, ez jónak látta a sok tanulmánynyal írott művet kellő figyelemre nem méltatva a gyakorlati életbe bevihetőnek nem ítélni" további folyamában így hangzik: „Valóban csodáltuk, hogy a magy. tud. akadémia tagjai, a kik a finn, lapp, vogul, cserkesz, dák, szláv, csángó stb. nyelvekkel annyit bibelődnek, az anyanyelvünk tökéletesítésére szolgáló ama reformjavaslatot figyelemre se méltatták, s „maneat“ régi elvökhöz ragaszkodván, az újítástól mintegy megirtóztak. Annál feltünőbb volt előttünk, midőn később többen közölők épen magy. tudóstársasági tagok is, mint Szarvas, Hunfalvi, Rákosi, a Nyelvőr körül csoportosulva, a kettős mássalhangzók egyszerűsítésének behozását célul tűzvéni ki, Baranyi Adolfot, a ki az újabb időben e tárgyban uttörőnek tekinthető, figyelembe sem veszik. Minden esetre feltűnő dolog, hogy (Baranyi) szerves munkáját a magy. tud. társaság elveti, s kevés idő múlva, ugyanazon tudós testület tagjai azt — más téren és más alakban felszínre hozzák, és az abban foglalt reformok szükségességét elismervén ezeknek kifejtéséhez is hozzá fogtak“. — E világosan beszélő, félre nem érthető vádra felel-nünk kell. A cikk írója, legyen az bárki, nem kutatjuk, nagyon el lehetett fogulva, midőn főntebbi sorait fogalmazta, midőn ki-mondta ránk a vádat, hogy mi learattuk azt, a mit nem vetettünk. A közlemény többi pontjára nem reflectálunk, bár azok közül is nem egyhez férne némi észrevétel, csak azt az egyet, az elsa-játítást vesszük figyelembe. A Debreczen említett cikkének ez a kezdete: „E lap folyó évi (tehát 1873.) martius 15-én megjelent számában ismertette volt Baranyi Betűreform című műve, mely az után csakhamar könyomatban közzé is tétetett, sőt az után a magy. tud. akademiának be is mutattatott.“ A „márcz. 15-ike“ s a rá következő két „azután“ világosan bizonyít-ják, hogy Baranyi műve az akadémia elé a prilis előtt nem kerülhetett. Már pedig a Nyelvőr múlt évi (1872) de-cze mber i borítékán az előfizetésre való felhívásban ritkított betűkkel olvasható, hogy „a beálló év teendői közé tartozik a c z é l s z e r ü t l e n í r á s j e g y e k m e g j a v í t á s a : az úgy ne-vezett összetett mássalhangzóknak egyszerűekkel pótlása“; s a januári füzetben közvetlenül rá meg is jelent Hunfalvy módosító javaslata, azt nem is említve, hogy Irsik Ferencz még a múlt év derekán tette meg erre vonatkozó ajánlatát. Ha tehát „f e l -t ü n ő d o l o g“ valami, úgy bizonyára az a feltűnő, hogy a cikk írója tájékozatlansága tudatában sem vetett számat magával, s kezébe merte venni a tollat egy teljesen alaptalan vád megírására

annál inkább, mert azt maga is bevallja, hogy a Nyelvőr módosító javaslatai egészen más alakúak mint Baranyié.

(A z s i r o s a t y a f i s á g.) Az előbbi rovatban említett tárgyra nézve egy támadás is jutott a kezünk közé, mely a betűk egyszerűsítését feltűnési vizsketegnek nevezi, s különösen Hunfalvy ellen kel ki mérgesen. „Ha Hunfalvy Pálnak — azt mondja a támadó — okvetetlenül van szüksége vesszőparipára, nagyon szépen kérem, maradjon csak a vogul nyelv mellett, melyből neki magának ugyan édes kevés, a nemzetnek pedig éppen semmi haszna nincs, nem is volt, nem is lesz.” A Debreczen cikke is szemrehányásképp emlegeti az akadémiának a lappokat, vogulokat stb. Azon kívül kapunk mi úgy koronként amolyan erős lébe eresztett vogulfaló invectivákat, melyek neki-neki rontanak egyik-másik nyelvőrbeli cikknek, s tartanak olyan mérges kapuczinádokat a zsiros atyafiság, ez ellen a szentségtörő, „a magyar nemzet felségét sértő és mélyen lealázó törekvés” ellen, hogy gyönyörűség olvasni. Azt a gyengéjüket nem bántjuk, hisz úgy sem orvosolható meg, hogy elégnék tartják büszkélkedni abban, hogy „a magyar nemzet dicső volt”, de azon vajmi keveset lendítenek, hogy jövőre is dicső legyen, hogy tényleg is, ne csak szóval, sorába álljon a művelt népeknek, hadd élvezzék békén ezt a gyönyörűséget; hanem az ellen már föl kell emelnünk szavunkat, hogy olyan dologba ne szóljanak bele, a mihez teljességgel nem értenek; az ítélet mondáshoz józan észen kívül mindenk fölött értés szükséges; ez pedig náluk csak pium desiderium, a legtöbb esetben még az sem. Ezt pedig azért tartottuk kötelességünknek elmondani, mert még csak a közel múlt években is egyik akadémiai tudósító nagyon neki adta magát annak a kedvtöltésnek, hogy szeretett tudós képpel olyan kérdésben ítéleteket, s rend szerint fitymáló ítéleteket hangoztatni, a melynek még az alpháját sem ismerte.

(Ké p e s v a g y o k.) A Nyelvőr I. kötetének 162. lapján Brassai helytelennek nyilvánította a „képes vagyok: ich bin im stande” kifejezést. Ennek ellenében mi ugyanazon kötet 404. lapján ügyekezünk bebizonyítani, hogy a megtámadott kitétel nem helytelen. Akkor leginkább okokkal küzdöttünk, mert a hiteles forrásokból bár kerestünk bennük, nem meríthettünk, nem találhattunk adatokat. Most már ilyenekkel is szolgálhatunk. Háromszéken a következőket hallottuk. Egy kocsis lováról beszélvén, dicséretkép hozzá tette: „képese k ezek egész nap így járni.” Egy asszony a szomszéd legény fiáról, a kit az övével szemben erősebbnek tartottak, ezt mondta: „a vállára es vette (a zsákot), de nem volt képes elvinni”. Későbbi tapasztalá-

sunk arról győzött meg, hogy az a kitétel Háromszéken járatos, mert elég sokszor hallottuk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Szeged-vidékiek.

Jó darab tartománnya van = szép darab birtoka.

Főjj náluk valami = nehéz dolgon törik a fejüket.

Mosogat a macska = nyalja az edényt a konyhában.

Neki durájja magát = jó erővel és kedvvel fog a munkához.

Kigyüttünk bodor korpára, kigyüttünk dülőre = belevesztettünk a vállalatba.

Vetöttek mán valamit a szájába = valamivel kielégítették, de nem szívesen.

Koppan tüle a szömöd = nem kapsz abból.

Mindön kitudódik = megtudunk mindent.

Oda vertek neki, a hun mög nem sántul = a farára.

Lóvá nem löhet imátkozni — mondja a gazda a béresnek, ha az igen ügyetlen.

Belű raktam az üngömön, kibékütem a gyomrommà = jól laktam.

Felit néköd osztogattyà = sánta asszony vagy lányról mondják, midőn menés közben biccent.

Szöme kívánnya, nem a hasa = több eledelt vesz ki a tányérra, mint a mennyit megbir enni.

Nagyobb a szöme, mint a hasa: u. a.

Sé füle sé farka dógának = se eleje, se vége.

Kis vártatva émék hozzátok = kevés idő múlva.

Szömetelődzik az eső = szemenkint, ritkásan esik.

Szömetelődznek a disznók = potorázva szemet keresnek.

Ögyem mög a kis szádat, a mík Jeruzsálémba gancza-szagató vót; gúnyból a legnagyobb szájú lánynak vagy legénynek mondják.

Kerüjjon kend belű = a szoba belsejébe az asztal mellé.

Fordujjék kend be a komáhon, valamit szólni akar.

Ténnap befordútam Istványékphon is, osztáng elvégesztük a sort = a köztünk levő dolgot.

FERENCZI JÁNOS.

Örségiek.

Sé adhattya, sé hajhattya (hagyhattya), mikor az ember vmi dolgával se-így-se-amugy formán van.

Van vmi a bögyibe (durczáskodik, haragszik vmiért).

Gyógyullanak be a szémeid! (vakulj meg!)

Ném kopog a széméd tüle, v. vakulsz tüle (nem kapsz belőle).

Már most mégénné a szép asszony fösztit (éhes).

Kéröt rág (a tehén). — Kanász elejbé gyár (csordába adisznó).

Jó marhalátó embér (jó gondviselője a marháknak).

Légrábláták róla (pl. a bíróságot v. a becsületet). — Ugy ál rajt a ruha, mint ha villájê hányták vóna rá.

A de okos vagy, többet tucsz (ismersz) tisz papná, ném hijába az anyád elöött létte! (mikor született, anyja — szemei — elöött jött a világra).

Egy nap alatt kü-házat tud csinányi (t. i. tokmányt vagy is kaszakő-tokot fából).

Ném agg rá; — ném tud érte. — Jó déákos embér (tud írni olvasni).

Szakot tett rajta (nagy gorombaságot vitt végbe rajta).

Hány tojást tucsz mégénni magattul? (egyet sem, hanem a tyuktól).

Hány kényeret sütnék égy esztendeig? (egyet sem sütnék egy álló esztendő lefolyásáig).

GAÁL FERENCZ.

Debreczeniek.

Ű se fenékig téjfel. (Ű se jobb a Deákné vásznánál; ő se jobb mint más).

Hónap után kis kedden, bornyúnyúzó pénteken (soha napkor).

Teszi magát, mint ecs csű tengeri a zsákba. (Arra mondják, ki erejével vagy eszével a sok egyenlő erejük közt kérkedik, henczeg.)

Örül neki, mint vak Laczi a fél szeminek. (Vak, a ki csak egyik szemével, világtalan, a ki egy cseppet sem lát.)

Töri a csürhejárást. (Töri az esztét, erősen gondolkodik.)

Elrejtözött, mint Vászón Pál. (Ez úgy rejtözött el, hogy bűvő helyén elnyomta a buzgóság, elaludt.)

Úgy ül ott, mint Homoró végén a guta. (Olyan emberre mondják, ki mogorván meghúzza magát vmely helyen s meg se szólal.)

Álgyom meg az Isten, mint a suhai malmot. (Ezt bizony ugyancsak látogatta az Isten ítéleti. V. ö. Jókai Adomái.)

- A vendéget néha tréfásan így fogadják:
Isten hoszta, nem is vártuk,
Ha visszamegy, as se bánnyuk.

MÁRTON IMRE.

Vöfény mondókák a mennyegzőben.

Mennyegzőre való meghívás.

Általam tisztéli N. N. uram, N. N. uramat, ílete kedves párjával szerédára, a hitnek még hallgatására, egy kevés lakodalmi mulacsságra, egy kevés vacsorára, érdémés és bécsületés házoknál megjelenni szíveskégyenek.

Ha ez alkalommal kalácsot és bort is hozott aján-dékúl, ezen szavakkal adja által:

Ezén bor és kalács ajándíkkal kívántak kedveskédni, kíván-nyák pedig ú kigyelmék én átalam, hogy a kik ezén kevés aján-díkból részesülhetnek: aggya Isten kinek kinek jó egíssígire. Magam is hasonlókípen kívánom, és bécsülettel kigyelmeték asz-talára létészám.

Az ágykikérés.

Idés jó uram, idés jó asszonyom! jól emlékézhetnek ki-gyelméték rá, hogy ezén ifjú N. N. öcsém uram istenés és tör-vínyés házasságra félindúlván, keresett önmagának éggy olyan bécsületés nőt, a kibe szíve, lelke megnyúgoggyík; ugyanis Isten igazgatásábúl megtanálta ezén kigyelméték házánál érdémés és bécsületés leányokat, kik mostan egymással jegyadással és kéz-beadással le vannak pécsétélve; de mi avval még nem elíkszünk még, hanem kívánnyuk az hónapi napon az Isten anya szent égyházba az hitnek arany lánczával összeköttetni. De minek előtte (mindenek előtt) az én jó uram kírí szívesén, mint jövendő ílet-társának házbéli bútorát gondviselése alá venni, ha kigyel-méték, vagy is leányzó benne nem ellenkéznek.

Mikor a menyasszonyért mennek, a vöfényt előre küldik szállás csinálásra s a menyasszony szü-leihez így szól:

Idés jó uram, idés jó asszonyom! jól emlékézhetnek ki-gyelméték rá, hogy a múlt napokban ezén ifjú, ezén kigyelméték házokat mékkeresvén, ugyanis kigyelméték szerelmés leány mag-zattyokat magának jövendőbéli házas társúl el is jegyzétte. Erre nízve téhát, hogy ezén köveccsígémet mindénéknek deklarájjam, nekém nem czíloom, nem is engém illet, hanem csak az: hogy a mi kompániánknak kevés idejig való szállást kigyelmétektől ki-instájjak, hogy ezén eltökílt szándíkunkat tökíletésségre vihettyük

Ha a menyasszonyos háztól elmegyen:

Itt ha alkalmatlan vendígék mi valánk,
Még engeggy jó gazdánk szándíkod méghallánk,
Örömet elvisszük jó híred, nevedet,
Álgya még az Isten kedves személyedet.
Terjessze az Isten számos századokra,
Melyek köszt tanálhaccz sok bódog napokra.

Menyasszony felkontyolásakor, a midőn megáldás
végett a násznagy elébe viszik:

Béhosztam közzéték eszt az égy pár szívet,
Melynél ném szült a föld szébb igazabb hívet.
Tígy fejökre arany áldást ídés jó násznagyom!
Áld még, bocsásd őket, hadd virágozzanak,
Némzetrül némmetre hogy elágozzanak.

Erre a násznagy áldásképen mond valamit, a vő-
fény pedig befejezi azt ekképen:

Én is aszt kívánom az egekbül rátok,
Soha né szájjon fejetékre átok;
Szeressítek egymást mint igaz barátok,
Eszt kiáttya nyelvem tiszta szívbül rátok.
Mint a csigabiga félkuporoggyatok,
Mint a hal a vízbe, úgy szaporoggyatok.

Lakomához hívás czéljából így szól a násznagy-
hoz:

Násznagy uram! igen jó a leves, kivált üres hasba ha mász,
igen hevés tudóbül és májbül összeállították a mi szakácsnéink
és eszt küdötték.

„Vőfény uram mán a leves készén vagyon,
Lípincsik (lépjen) be vele várják igen nagyon!”

(Földes, Szabolcs megye.)

BAKOSS LAJOS.

Népmesék.

A daracskos béka.

Égy embör ippeig magánok kaszát, hát uf-fölöstökönko
vüjött a zasszonya a zembörinek éj-jó fölöstökönt — hát izej
gyó turus mácsikot. Öjött-öjögött án a zembör, écczé csak én-
naon nad-daracskos (v. taratykos) béka mászott elü; a zasszon
naon széren megíédétt, aongya a zuránok, hoh-hát zadargya (v.
zabargya: zavarja, üzze, kergesse) e innejd! Écs-csunya csédájo
a zistennek, goromba állot, nappe és csász-mász, még ének éva-
dán mindétig.

A zembör ném ütöttö agyon, sé e ném zadarta, halom ikkáb mégkináto turus mácsikke, — öjött és án gyó üzzün. A zasszon még csak abajgatott!

A taratykos béka méggegyütü (gegyünyi: jegyet tenni rá; pl. a ludaimakat méggegyütem) magánok; méttén eb-bizé eb-baszorka vót, ippejg a szomszid asszonyik.

Ném sok üdüre, a gyöü napra még hijta ezt a zembört a szomszidasszon kaszánya, el és mént ökjeme; hát bizé szokász-szerin vüjött utánno énni, — tejet vüjött neki. Gyó üzzön öjött, még és dicste, hom-millen gyó; hát amin dicsi, aongya án, hogy illen gyó tejet — méttén fölijje öggyütt vót — a feleséggye és ennejik.

Látottnya vót (látottnya: látszata; pl. nincs bizé dógodnak látottnya), hogy á-d-án; halom ész-szijjat adott, nem tejet fölijje. Hazafeli tészölgött, uttyábo talát két kaszást év-vékon déréku fóa alatt nyugonnya; eök eszbevették, hogy a tarisznájában ész-szij lógg elü, mégkérdösztik, hom-minek a? — emongya, hogy akiná kaszát, az atta a feleséggyinek, hok-kössé a dérikára: emlikézet okájér ajándikba atta. A zembörök aszonták, hogy ab-bizé ném ér körösztü, mét naon szükös (az egész csekélység), még és porubáták a fóa dérikán; hát ugyant és amin körültrekerik a fóa dérikán, ot csak én-naot rostant (v. rostagott), két-feli törött a fóa. Foggya a szijjat a zembör, visszavüttö, mégkérdöszte a zasszonu, hom-miféle szijjat adott, hát uramsisténöm! — emongya án, hogy ait atta, hogy a feleségöm maj a dérikáro kössö, hogy attu maj kétfeli törgyön, mét mutkoriba a réten agyon akarta üttetnyi.

Auta ének évadán és ha föeszmulök (v. föüdülok: fölébredek) istenömet kéröm, hom-mencsön még a baszorkátü.

(Dobronak.)

FATÉR JÓZSEF.

Találós mesék.

1. Gyöngyösiek.

Mit jársz té ère te csivirég csavarog? Mit kérdezéd tülem teteji lyukas, mikor az én farkam tövig aranyos. — *Kémény, füst és a láng.*

Tömpe tolyla, kis vas villa, fejír agár fut utánna. — *Kéz, tü és czer-na.*

Négy dobon dobondaré, két kocson kocsondaré, csak égy maga suhanczáré. — *Ló lába, füle és farka.*

Ném azé véttelek, hogy a szög-re tégyelek; haném azé véttelek, hogy az én mezitelenémet at té szörösödbe belé tégyem. — *Ködmön és a kéz.*

Még fiatal léáll, ha mégörekszik feláll. — *Mák.*

Erdőbe berdőbe fejten len kutya jár. — *Fejsze.*

Parton ülő remétének kicsüng a lödörkéje. — *Harang* és az *üteje.* (Máshol: Dombon ülő Demeternek kinn a lödörgője.)

Ollyan lyánkám vót, hogy so sé füsűködött, még is sima vót. — *Hagyma.*

Fekete bőr vérés hús, izog mozog belé csúsz. — *Csizma*
és a *láb.* Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

2. Veszprém megyeiek.

Fínyés, förtelmes, gyere haza, most köllessz. — *Vas fazék.*

Ha a házon átadom is, még is a kezembe marad a vége.

— *Gombolag.*

Mikor királ a bóha? — *Mikor mászkirál.*

Uton mégy a tipetopa,

Hátán viszi genyegonya. — *Birka* (gyapjas).

Uton mégy a kipekopa,

Hátán vüszí tityetotya,

Széme négy, fülő négy,

Körme pedig huszannégy. — *Lovas katona.*

Kívű szörös, bellű édes. — *Kulacs.*

Két szörös köszt égy mesztelen meredéz. — *Kocsirud.*

(Somlya vidékéről.)

TÖTTÖSSY BÉLA.

Debreczeniek.

Van nékem ety kis lovam, am mék maga alól kihánnya ag ganét. — *Fúró.*

Útonn útfélen úrfiak ugrálnak. — *Békák.* (Alliteratio)
v. ö. útonn útfélenn üstöt borogatnak: *vakondok túrás.*

Fent jár, nem madár.

Lyugba búvik, nem bogár. — *Golyó.*

Öreg apó négy lábonn áll,

Ijjel nappal mindig pipál. — *Kémény.*

Ety fa felnött ága nélkül,

Madár rá száll szárnya nélkül,

Meg is eszi szája nélkül. — *Gyertya.*

Aran tökénn aran tál,

Aran tálba aran máj. — *Hold.*

Felültem az ürgöm bürgöm szekerire, vittem fehérdit (ezüst pénzt), vettem rajta veresdit, oda tettem aj jukazsdiba, rá tettem ap púpozsdit (fedőt), oda szalatt asz szörözsdí, úgy rá váktam ak kalafityével, mingy ap pitypalattyba szalatt. (V. ö. 90. l. 2. tal. mese.)

MÁRTON IMRE.

4. Nagybányai.

Vót nekém éty kerekdikóm, véttem rajta vérérsdikát, bététtem a lyukasdiba, rá téttem a puporját, oda jött a szörösdika, lévütte a puporját, mégette a vérérsdikát. — *Pénz, hús, edény, fedő, macska.* (V. ö. az előbbi.) LÖRINCZ KÁROLY.

Kurjantások.

(Körnend.)

Három fertá tizenégyre
Mos ménünk az esküvőre!
Áld még isten azt a papot,
A ki minket összeadott!

Sém a mester sé a pap
Minket el ném választhat!

Ásóka válasszon,
Fekete föld boricsón!

Sárga virág pipitér,
Ménnyasszonyunk a mit ér!

Ez az uccza kanyarikos,
A ménnyasszony takarikos!

Ez az uccza három felé,
Mos mégyék a babám felé!

Sárga madár kaliczkába,
Uj ménnyecske gyün a házba!

Ménnyasszonyunk szomoru,
Fejin van a koszu!

Három iccze vörös bab,
Látom igéd bolon vagy!

Égi harmat, zuzmaráz,
Ölelem a csutorát!

Öreg pohár kezembe,
Most iszom jó kedvemre!

Alig ménnek három házig,
A ménnyasszony mégbabázik!

A ki minket meggyaláz,
Pokuba legyen kanász;
Ott sé légyén égyebe
Csak é kuli tehene!

A ki minket onnan níz,
Leptye meg a zöd penész!

Nyoszoló lán kóczot típ,
Annyit fingik, hányat lip.

Fehér szoknya mosatlan,
Vőfény uram gondatlan!

Vas a patkóm, ném rezes,
Kicsint vagyok szerelmes!

Az én csizmám sárga réz,
A csunyára rá se néz!

A ki mégunta világát,
Csaptya mi közünkbe magát!

A ki kü néz az ucczára,
Birka harang a nyakára v. Piros
rózsa a markába!

Ez az uccza szégletet,
Haza mégyünk, ha lehet!

Kedves hajam, hova létté?
Kontyom alá tekerétté!

Jó még nézziéka ménnyasszont,
Mos csinyátunk léánbul asszont!

TURCSÁNYI ANDOR.

Mesekezdés.

Hun vót, hun ném vót, még az opéréncziás tengérén is
túl vót, — vót écczér é nagy fa, annak a fának vót hetvenhécczér

hetvenhét ágo, azon a hetvenhécczér hetvenhét ágon mindénikén vót hetven hécczér hetvenhét vargyu físzék, abba a hetvenhécczér hetvenhét vargyu fészékbe mindénikbe vót hetvenhécczér hetvenhét vargyu fi; — a ki az mesémet figyelmetéssen ném hágattya, mind azon vargyuk vájják ki a szémeit; a ki pedig az én mesémet figyelmetéssen hágattya, soha sé láttya a ménnyeknek országát.

Vót écczér egy stb. (itt következik a mese).

(Bakony.)

TURCSÁNYI ANDOR.

T á j s z ó k.

Székelységiek.

Illogat: iszogat, ivogat. Kr.	Kupa: két itcze (fél kupa: egy itcze). V. ö. Tsz.
Iratos: kifestett.	Kutköpü: kutkáva.
Itkányos: iszákos.	Kürtös kalács: dorongfánk; Gyergyóban: teőke beéles.
Itlanság: szomjuság.	Lábravaló: gatya.
Kaczor: horgas kés. Tsz. kaczar.	Lankás (oldal): gyenge meredek.
Kadócz: kenyérmorzsa, kádóczba rántott csirke.	Lefalángatni: lepiszkolni.
Kaffant: szakadozva üget.	Lobogó: borvizes forrás. Tsz.
Katyokás: totya, pl. körte szilva. Kr. katyó.	Lok: lapályos hely. Tsz. lók. Tsz.
Kecskekórázni: bukfenyezni.	Máté: medve, maczkó.
Kepe: kéve (kalangyákban). Tsz.	Meghitványkozik: megfogy, lesenyved. Kr.
Kert: kerítés.	Megzurran: megzördül.
Képeszkedni: ráereszkedni. Kr.	Megyebiró: egyház atyja, gondnoka. Kr.
Keznyekek: karok.	Ménes: egy ló is az. Kr.
Kiháló: éjjeli szállás marha legeltetéskor.	Messzecke, jobbacska.
Kintornálni: csuful énekelni. Tsz.	Móka: tréfa. Mókából beszél: mókázik. Nyelvör 236.
Kóboros: ernyős, pl. szekér. V. ö. Tsz. kóbor.	Mungorol: mángorol. Tsz.
Kolontos: bolond. Tsz.	Murga: rossz, pl. tehén.
Kóriczál: kóborol.	Muszuly: szoknya kalotaszegen tenyérynü széles veres vagy egyébszínű abaposztó szégylyel alúl. Kr. muszuj.
Kökörcsin: kökény.	
Közél: közel.	
Kujak: ököl.	

Nagyobb: vénebb.
 Nagy út: országút.
 Nagyszélű kalap: széles karimájú.

Négyelni: megverni.
 Nyüszkölődni: mozogni, helyt nem találni. Kr. nyüszkötől.

Öste: este. Tsz.
 Összehirangoznak: beharangoznak.

Piczula: ezüst 10 kr.
 Piszolódni: zundítani.
 Piszler: csirke, pizsille.
 Poczegér: patkány.
 Pulya: törpe (pulyán maradt.) Tsz. Kr. puja.

Radina: keresztelő lakoma. Tsz.

Reteszfő: függő lakat.
 Ráveretes: szégyentelen. Kr. révézetős.

Rezes: rézeleje. Tsz. Kr.
 Ribancz: rossz (pl. hely) Tsz. Kr.

Sasfa: kerítést tartó czövek.
 Sirül: fordúl, tér. Kr. sirülködik.

Sokacska, rozsacska.
 Sózott: savanyított (buborka).

Sutina: kopott söprű. „Sutina vigye el”: manó vigye el.
 Suvad t mogyoró: tokjából kijött mogyoró. V. ö. suvál, suvad. Kr.

Szakadkozik {(erőm): elhagy. Kr.

Szállingó: gyéren itt-ott felnőtt fűszál.

Szelykés: viz: borvizes szelyke. Kr. szejke.

Szilony: olvadásnak indúlt hó. Tsz.

Szilony: kétfelé hasított vesszőből készített kötelők. Kr.

Szimilkál: turkál, válogat ételben. Kr. szimirkál.

Szint tart velem magasság-ra: egyenlő.

Szördisznó: tövises disznó.

Szuszanni.

Talabor (alabor): talpaló. A kerék alá talabort vet. Tsz. Kr.

Tálbafőtt: főzelék. Tsz.

Tegedelem: küzdés nyomorral.

Terü: teher. Tsz.

Tetésebb: magasabb.

Tokány: vörös hajmával készített húsétel. Tsz.

Tolvaj: kópé.

Toportyán féreg: medve.

Tovébb: tovább.

Töklapu.

Törpe: kicsiny; törpébb nálam.

Ujjas: fel s lesimuló gal-lér. Tsz. ujas.

Ügybevenni, úgy mind számba venni.

Ügyes: szép, derék, okos.

Üvegcsür: üveg huta.

Vaczkor: hitvány, pl. vaczkor ló. Tsz.

Várroncsalék: omladék.

Vatali: csobolgó. Tsz. vatalé.

Vetrecze: édes orda.

Vész: soványokká vált, halomra gyült rothadt fák a szé-kely rengetegeiben. Kr.

Vetéska pu: a falu végén, hogy a marha a vetésre ne menjen.

Villancs: éji pásztor tűz Zakatol: hajhász. Tsz.
 Kr. villancs. Zsélye: koporsó láda. V. ö.
 Vödör: 16 kupa. zséje Kr.
 Zádorfa: hársfa. Tsz. zá- KÖRÉSZ KELEMEN.
 dok.

Örségiek.

Alégos a gyomrom, hérvad a besü részém (alélt, bágyadt vagyok).

Begyáros asszony: nyalakodó, hirhordó.

Beötneni a teheneket: igába fogni.

Bitfa: l. Bófás.

Bófás bitfa ember: esetlen, faragatlan.

Csilongás mogyoru: érett piros; csilongás szemü: fényes, ragyogó.

Écsunyasza magát, csupa pörönty meglohoncz a ruhája.

Éfujta magát, mégüzödött, mégüzekédett, megfutott a tehén.

Ékottyanik: „a fiatáságnak tűz van a bokájába, az öreg cseléd még má csak ékottyanik“.

Égyedűtt ember, rédeg legény.

Fakadék van a kezén: seb.

Finczálni, finczot rugni: ficzkándozi.

Fökény szökött a kezire: fekély.

Helénség: „helyén élő ember, helén van a dúga; mégöli a helénség“ (nagy kényelemben van; jó dolgában nem tudja, mit csináljon).

Hérvad l. Alégos, és v. ö. Budenz, Magy.-ugor szóegye-
 zések (2. kiad.) 123.

Hintétt neki: intett.

Huzományos ember: zsaroló.

Kártélyozó: a ki a mezőn egyet mást ellop vagy mar-
 háját tilosba eresztí.

Kételen vót vele: kénytelen. V. ö. NyKözl. III. k. 5. l.

Kéváncsi: „nagy kíváncsija van rá“ (nagyon megkívánta).

Kigyárt ember: jártas, keltes, tapasztalt.

Kottyanik: l. Ékottyanik.

Lempes: „éhorta a lempes“ (elvitte az irháját).

Lohoncz: l. Écsunyasza.

Meszledétt: pongyola, hanyag, rongyos öltözetű: „Ojan
 meszledétt vót, csak úgy lóggott mindéne“.

Mégdöjt az idő: meglágyult.

Mégüzekedik, Mégüzödik: l. Éfujta.

Mégveti magát az idő: megváltozik, elromlik.

Pö r ö n t y: l. Écsunyásztá.

R é d e g: l. Egyedütt.

R ö s z ö g, mint a ló (az abrakért).

GAÁL FERENCZ.

Or má ns á g i a k.

Bokála: kis vizes korsó. Tsz. bokáj.

D i a: dió.

D ö n n y e: dinnye.

Elkudât: elkotródott.

I g y ö m (kisegítő szócska): izé.

I z r o m; két izromban: két izben.

P á n k: fánk.

S z i n t e g: szinte.

T ö g ö d: tegnap, multkor; általában a multat fejezi ki.

U t ó r a: utóbb.

Z i h e t e r: zivatar. — Nem messzire egy faluban volt ez előtt 30—40 évvel egy zsörtölődő, pörölő, kemény szívű bíró; a nép elnevezte ziheternek, s ma már a családnak mindegyik tagját Ziheter vezetéknévvel nevezik, sokan nem is tudják már törvényes vezetéknévüket.

M ö g y ö t: meggyet; m ö l y e t: melyet; össze: eszi. — H u t y o n, utyan: hogyan. — B o r h ú s: borús. — J á b a: hiába. — B é l i: bele (vminek a belső része). — M i e n k e k: mienk. — L o a k: lovak; g y ü ö k: jövők; általában nem ejtik a v-t szó közepén két magánhangzó között.

(Dráva-Fok.)

HETESY PÉTER.

G ö c s e j i e k.

B o r o s á n: fenyő-tüske.

M o h ó s a n alszik: mélyen.

B ö r h é s: törekes.

M ó: ma.

B r á n a: borona.

R i t t a n i: irtani.

C s ö r m ö l: gabna-szemet.

S é k ó d i k (pl. csibe): sírí.

É c c z é r i é c c z é r i: egyik másik.

Tsz. sékodni.

F o n d o r: gesztenyének tuskés hüvelye.

S ü s ü: sapka. Tsz. más ért.

U j s á g: holdujulás.

V á r i n c s! — Felelet: vá-

H a s o v á n y: kerítés. Tsz.

r i n t o k.

K a n y a r ó: csécs, himlő

V e n i c s e: venyige.

K ó d é s: koldus.

V i h e d e r: vihar, szél. Tsz.

L e n d e k: bükköny.

V í n a k: lármáznak.

T e h e n t e h é n h.; — é é s i á s közönségesen evés ivás h.

N é m m é n s z k ü! azt mondják a kutyanak.

Fehére feketéje = valamennyi, mind.

Akkorán kenék ünöm (annyira kellenék ülnöm) = fáradt vagyok.

Hutám utána! azt mondja a sertéskergető lány e h. hücs utána.

A határozatlan mód ragja nem *-ni*, hanem *-nya*, legalább az alhangú igéknél; p. mondanya.

Mondanáik, kérnéik: ez az alak a legnagyobb kiterjedésben dívik bármely igénél.

Az apa így kelti lányát:

Zajnal zajnalzik,
Csira tehen bogárzik;
Kê fő, té lány, kê fő,
Öcséd (fésüld) még a fejedet,
Csörüd (fejd) még a tehenet,
Hajt a kurréncs (csordás)!

Meséje a göcseji népnek kevés van, azok is felsőbb vidékek átvett meséi. Voltam tengerifosztásokon is, de a meséket illetőleg sikertelen. Ez a népnek komorságából, ravasz bizalmatlanságából és elszigeteltségéből magyarázható.

BALOGH DÉNES.

Kun-Szentmártoni szók és szólás módok.

Ácsong: ácsorg, áncsorog.

Ásingol: ámuldoz. V. ö. ácsong.

Átkpálózik: átvergelődik, t. i. a tátos-ló a hegytornalozon.

Csapkolódik: sebes csapdosva verődik (az üldöző bozorkány szaga, büze a tátosló orrába).

Ellen: neki, irányába, pl. „az erdő ellen ment”. Ez németes.

Elszáll: elröpül, elszárnyal.

Elszállit: elszárnyaltat, elröpültet, t. i. tündér-galambot.
— Mesemondó emberem mind a száll szót használta a röpül helyett.

Emitten.

Fekés: fekvés.

Felérez: feleszmél, feleszénkedik.

Fakókerék: vasalatlan kerék. V. ö. Tsz. f. szekér.

Hercze-hurczálni: vészödtetni.

Herte-perte: tátosló neve.

Himbenembe: szabott módja s illő neme szerint.

Igenyést: egyenesen.

Kieszél: kigondol.

Kigurul: gurulva kihull.

Le begő: levegő.

Mező szárnya: tátos ló neve.

Minden hogy: mindenképen, mindenfélekép.

Nagy hentesen: nagyra látó hetykességgel, magahántor-gatólag.

Nagy természetű: nehéz természetű, mérges indulatu.

Neveztetődik: neveztetik.

Semmihenyesen.

Soká: későre, p. o. de soká gyüttél.

Szél: szél, szélesség.

Szemni: szedni.

Szérzést: szereztet.

Szirtos: szurtos, czirmos, piszkos szürke (t. i. mesebeli macska).

Terhelő: nyeregszerszám neve.

Tor-tor: a holló hangja.

Uzová: alkalmatlanul rimánkodik?

Vison: folyton visit, vijjog, viong.

Légyl, jüttél, szakajj, alszanak, essen, lakok, meék, veszeje el. Vette, ütte, kinyitta, itt (ivott).

Kiejtés. A másod szótagon *a é* az *a e* helyett gyakori, pl. asztál, meszély (messzely), gyerekség, veszedelmes, tengér, vesztég stb. Viszont *kanal*, *muszaj*, *majszter*, — Nyílt *e* van ebben: *eregy*, (a székeknél *erégy*, néhol *erigy*; a kun-szentmártoni ejtés legigazibb). 3. személybeli birtokrag viszonyrag előtt *é* helyett *i*-vel ejtődik, mint: *eszin*, *hegyibe*, *széjin*, még pedig inkább röviden mintsem hosszan; „de már az ígéképzőben *tulon* *tul* is *nyulik* s *huzódik* az *i* hangzó.

A *ni* helyett *nyi* a határozatlan módban; *-kodik* h. k. o. gyik; aggyig. LÖRINCZ KÁROLY.

Beret vidékiek.

Aligség-alig: alig-alig.

Az utég-osztég: azután pedig. V. ö. Nyelvör II. 279. l. osztég.

Bial v. biláj: bival.

Csátáráz: veszekedik. Tsz. más jelentésben. V. ö. Nyelvör. II. 184. csatarozás.

Elégséges: elég.

Elhiszi magát: elbizza magát.

Étkés: egészséges, jó gyomrú, jól emésztő, pl. tehén, sertés.

Ett: evett: itt: ivott. Tsz.

- Gyoh on: gyónik; gyoh ontat: gyóntat.
 Ig yók: izibe, tüstént. Tsz.
 Ithol: idehaza; othol: odahaza.
 Kézer ág á d ó s: pákosz, zshivány természetű. Tsz. kez es.
 Kézés: szelid, pl. csikó, borjú. Tsz. más jelentésben.
 Léksült (= legsült): főkép.
 Mégintelen: megint. Nyelvör. II. 279. m ö g i n t e l e n g.
 Tsz. megintelenékeseg, megmegesseg.
 Megvétémedik: a nap hevétől meghajlik, elgörbül.
 Mihent, mihen cségesen: mihelyt.
 Pédiglen: pedig.
 Rittig: richtig.
 Rózán: józan. Tsz.
 Sparhét: takaré-k-tűzhely. V. ö. Nyelvör. II. 237. l. p o r -
 hely.
 Várázsol, várázskodik: babonáskodik. Tsz. var á -
 zsol más jelentésben. ZSOLDOS BENŐ.

Csángó szavak (Tatragon, Erdélyben).

Abrosz: így nevezik a le-	Csobán: juhász.
pedőt is.	Csokány: csákány. Tsz.
Ajszu: aszú; székely föl-	cso kmány.
dön: asú.	Czól: pokrócz.
Árdél: paprika.	Czökör: szatyor. Tsz.
Árnics: fejtő.	Debonda: vagyon.
Bakonta: így nevezik a	Doszka: deszka. Tsz.
kurta szánnak a nyujtványát, a	Dócz: púp. Tsz. ? jellel.
hová a terhet fölrajkák.	Dömlök: hüvelyk ujj.
Bakócz: sütni való fa.	Entyinál: bólint.
Bábazile, bábák fergete-	Farhércz: székely földön
ge: tavaszi hófergeteges idő.	felhöcz.
Beczko: báránybél megké-	Felóprilni: feltiltani.
sztítve levesételnek.	Féjszi: fejsze. Tsz. fész.
Berenka: mohfaj (a gyógy-	Fokán: vízholdó kártya.
szertárban izlandi mohnak ne-	Tsz.
vezik).	Fortály: fertály.
Besterő: borstörő.	Furdáj: hulladék dohány.
Bétya: szurok.	Tsz. furdály.
Bong: gomb.	Furkoly: vilbázat, me-
Borbát: szorgalmas.	rekje, apró bugja. V. ö. Tsz.
Bugyogós: korsó. Tsz.	furkó.
butykós.	Furtina: szélvihar.
Csál: csinál.	Golonc: csomóka.
Csetenye: zöld ág.	Guja: répa. Tsz. más ért.

Gúzsba: üsthorog. Tsz.	Kerticza: kelés, kis seb.
guzsba és gusba.	Ketrán: gyufa.
Gyortya: gyertya. Tsz.	Kéfa: szarufa.
Há: hát.	Kocsánozni: tarlózni.
Hátkorozsnyában: nyeregghátban (vinni valamit).	Kompina: mérleg.
Herály: gyapjuzsák. V. ö.	Konicza: szánka.
hara.	Korzsa: koldus mankó.
Hojszú: hosszú. Tsz.	Kozsó kár: szöcs. V. ö. Tsz.
Horgaska: csipke.	kozsoók.
Hubesz: lepény.	Kóbor: ernyő. V. ö. Tsz.
Ingem: engem.	Kószított tej: összement tej.
Kajszos: kajsza.	Kucsúl: alszik.
Kámota: kamat.	Kusruha: kis ruha.
Keréczár: krajczár.	Kuszkura: apatárs vagy anyatárs. BARTHA KÁROLY.

Helynevek.

Szöreg (Torontálmegye).

A falu részei: Nagyfalú. Gatyaszár.

Földek: Dorozsma. Budzsák. Külső ugar. Belső ugar. Rábé. Térvár. Czigánygírcz. Tataribara. Százegyház (e helyen régi időben száz ház volt, most jó szántóföldek). Babujka. Kis rét. Tálagy.

Halmok: Babujka h. Százegyház h. Templom h. (a falunak többi részénél 300 lábbal magasabban). Temető h. (A temető helyén hajdan nagy apátság állott; sírásás alkalmával a lakosok a föld mélyéből mai napság is emelnek ki jókora nagyságú faragott köveket, sőt nem régiben terjedelmes folyosóra is akadtak, azonban babonás félelemből ismét betemették. — Midőn Szegedet a városok sorába iktatták, Szilassy a szöregi apát volt főlsőbb helyről kinevezve, hogy a főlavató szertartást elvégezze.)

Erek: Tápai ér. Széles ér. Szlatina. Száraz ér. Kopoja. Békás.

Erdők: Cserőke. Füzes. Lanka.

Töltések: Kereszt töltés. Maros töltés.

Utak: Országút. Bébi, Kanizsai, Térvári, Szentiváni út.

Régi családnevek: Bálint. Kis. Hegyközi. Beleszlin.

Bódi. Lakatos.

FERENCZI JÁNOS.

Gyermek-versikék.

4.

Ugyanazon játék kíséretében *).

Éva, szívem Éva,

Teridd fel az ajra,

Most érik a szíva,

Félszéggyük hajnalra.

*) L. 429. l.

Bár csak ez a hajnal
Sokáig tartana,
Hogy a szerelémnek
Vége né szakanna.
Szerelém, szerelém,
Átkozott gyötrelém,
Mért nem virágzottál
Minden fa tetején.

Hadd szakajtott volna
Mindén szegén legén.
Lám én szakajtottam,
De elszalajtottam;
Utánna futottam,
De el nem foghattam!
Szélid galamb helétt
Vad galambot foktam.

(Duna-Vecsén.)

5.

Ugyanaz a játék.

Kis kácsa fürdik
Fekete tóba,
Annyához készül
Lengyelországba.

Hajlott ága, hajlott,
Levelibe kis mönyecske,
Öleld, a kit szereccz.

(A körben álló erre egyet a többi közül kiragad, azt átöleli s tánczol vele, ezalatt valamennyien tovább éneklék.)

Eszt ölelém,
Eszt csókolom,
Komámasszony lányát,
Tót a bukrétát,
Kezibe adom
Gyöngyös koszorúját.
Ne híjatok engém
Tuba Ilonának,
Csak híjatok engém
Virág zabonyának.

Hej, díj, dájdom,
Tulipántom,
Gyönyörű virágom.
Én vagyok az a jó kis lány,
Tudomára bízom,
Elmégyék az iskolába,
Nem ülök ottand hijába,
Tanulom a leczkém, anyám.
Ugy-é bizon, lesz szép szok-
nyám!

(Duna-Vecsén.)

6.

Ugyanaz a játék.

Hajlik, hajlik a méggy fa,
Nagy az árnyíka,
Alatta ül égy szíp barna ményecske,
A kit szereccz, kabb (kapd) be.

(Itt a középen álló lányka — mert rendesen csak lányok játszsza — választ magának még egyet s ezen túl tánczol vele a kör közepén).

Esz szeretém, eszt kedvelém,
Ez az én idés kedvesém.
Járjad, járjad, jó katona,
Hadd dobogíjk ez az uccza.
Ej! haj! székfü szál
De szípén ki nyitottál,
Soha el né hérvaggyál,

Bokrétának maraggyál.
Íg a gyértya, ha még-gyútták.
El is alszik, ha előtтыák.
Ha píz vónék, pëndülnék,
Rózsa vónék, terülnék,
Olyan dicső vónék.
Az én ingém lengyel gyócs,

Csak hogy főttya nincsen ;	Amott észik a szilvát,
A csizmám is karmazsin,	Récségtetik a magvát ;
Csak hogy talpa nincsen ;	A kis asszon dérékát
Vagyon varga,	Paplan alá takarják.
Ki bé varja,	Hazudik a szajkó,
Ha nem varja,	Mert nincs ihon Lajkó.
Lílek az annya.	Kerti majoránna,
Három szál vesszőre tanálék.	Béborúlt viola,
Mírégre, mírégre tapodék.	Ez az ílet huszároké,
Vagy íletém, vagy halálom,	Elvigézett bétýároké.
Vagy té tülled`mék kell válnom,	Ájj ki mán !
Idésém, kedvesém.	Zsuzsi mán !

Erre a választott bent marad a körben, párja pedig sorakozik a kört képezők közé. Így folyik lánczolatosan tovább a játék. — Itt Zsuzsi név áll; de mindig a magában maradó leány kereszt nevét hangoztatják.

(Földes. Szabolcs megye.)

BAKOS LÁJOS.

7.

A lányok körben járva énekelnek.

Ispiláng, ispiláng,
Ispilángi rózsa,
Rózsa vóník, piros vóník,
Tá vóník, csattaník,
Fazík vóník, durraník,
Szémén szédétt szép kis N. N.
Fordú jobb karodra.

Ekkor a megnevezett az arczával ki felé fordul s ez így tart; míg mindnyájan meg nem fordultak.

SASS JÁNOS.

Népdalok.

Három bárán még ék kos,	Hej té legén ki vat té,
Ez a kis lán ingét mos,	Ki szereteje vat té ?
Ki-ki, ki-ki keminyíti keménre,	A csaplárné szereteje vagyok én,
Szereteje kedvére.	Köll-e jó bor ? adok én !
Hej té kis lány ki vat té.	Éméntem a pinczébe,
Ki szereteje vat té ?	Jó bort véttem iccébe,
Kertisz legin szereteje vagyok én,	Oda attam a babámnak kezibe,
Köll-e rózsa ? adok én !	Had igya még izibe !

(Örség.)

GAÁL FERENCZ.

Dúr a disztó, ha a gyépre méhet,
Tartottam én szeretőt eleget.
Tartottam én szeretőt eleget.
Kinek gatyája ránczra szédétt.

Még aszt mongyák, hogy né tartsak szeretőt,
Mert még ássák nekém a temetőt;
Csak azír is tartok én szeretőt,
Had ássák még nekém a temetőt.

Elmentem én a kis erdő mellett,
Barát feküdt a szíp asszony mellett;
Mennél jobban mondom neki: barát!
Annál jobban hánnya veti magát.

(Földes. Szabolcs m.)

BAKOS LAJOS.

Ez a kis lány meríti a vizet,	Fehér hatytyú mögmossa a lábát,
Rázza asztat a szerelöm hideg;	Barna kis lány mögveti az ágyát;
Égyet-kettőt kacsintottam rája,	Barna kis lány mögveti az ágyát,
Míngyá csókra termőtt pici szája.	Sűrű csókra várja a galambját.

Kizödelte mán az alvégi erdő,	Édös anyám csak az a kérésöm,
Abba főnyött három rúzs veszsző;	Szeretömet né tilcsa el tülem;
Eszt e rúzsát hároman ültették,	Vagy a Tisza vagy a szélös Duna,
Eszt a kis lányt de sokan szerették.	Az emészt mög engöm nem sokára.

(Szeged vidéke.)

FERENCZI JÁNOS.

ÜZENETEINK.

P. D A R Ó C Z R A. A „köhöz legyen mérve“ magyarázata nem oly tiszta, átlátszó, mint azt az ilyszerű magyarázatoktól megkívánjuk. Példában eléadva minden homály megszűnnék. Repetita placebunt.

E R D É L Y I B É L Á N A K. A küldeményt megkaptuk. Ajánljuk különösen figyelmébe a szólásmódokat és tájszókát; a híven leírt mesék is nagy becsűek.

K I S S R E Z S Ö N E K. A nyelvtörténeti egyveleg, ha zsákravaló is, kelendő. A „közepett“ meg a másik is helyet talál.

S Z U L I K J Ó Z S E F N E K. A görög ez egyszer nem érdemli meg a haragot, az akadály szinte várva jött. Amint a borítéklap mutatja, az utasítást teljesítettük. Már úton is van.

B A K O S S L A J O S N A K. Minden rendben van, kézhez jutottak. Az Erdélyi Bélának mondottak ide is illenek.

K I S C S Á N Y B A. A „hosszú“ nagyon felköltötte kíváncsiságunkat. Alkalmasint a ki vár, várat nyer.

Ó B E C S É R E. Mi is azt tartjuk, a mit a szegedi asszony, hogy „jobb a van a vanatlannál“, azért legyen.

T A T R A N G R A. Az elejét használat végett máshova adtuk, nem vész kárba. Onnan általról a keleti oldalon még semmi életjel. Talán elveszett?

A G Á C Z I E N D R É N E K. Kérelme szerint intézkedtünk. A napokban megérkezik.

M A R G A L I C S E D É N E K. A körülmények más nemű intézkedést tettek szükségessé; az új annival könnyebb, mert tetemesen rövidebb.

B A L L A G I A L A D Á R N A K. „A kalapos szeg“ valahová eltévedt; ha talán újra megkaphatnók? És a kuruzslások?

V I S K R E. A küldemény megérkezett; rendeltetése helyére áadtuk.

Z S O L D O S B E N Ö N E K. Szeretnénk önnel szóbelileg értekezni; kérjük, látogasson meg.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ rendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

S Z O M.

Hogy mind a régi, mind a népnyelvbeli adatok, különösen karöltve, mennyire támogathatják, mennyire elésegítik az összehasonlító nyelvtudomány buvárlatait, mennyire átlátszóvá, érthetőbbé teszik következtetéseit, meghatározásait, az eddig sem volt valami mély titok, a következő fejtegetés azonban a lehető legélénkebb színben tünteti föl.

Mátyás Flórián a régi magyar nyelvemlékekből kimutatta, hogy a napjainkban egyedül keletes *szomjú*-nak hajdanában *szoméh* és *szomjoh* alakja is divatozott. (Magy. Nyelvtud. II. 76.) A *szomjú*, *szoméh*, *szomjoh* alakokat Mátyás szerkesztett szóknak állítja, a melyeknek előrészt *szom*: durstig, utótagját pedig *jú*, *joh*, *jonh*, (v. ö. Nyelvör I. 223.) = *ih*, *éh*: viscera, cor, stomachus képezik; úgy hogy *szomjú*, *szomjoh*, *szoméh* tulajdonkép annyi mint: *sitiens stomachus*.

Helyes fölfogás! E fölfogás helyessége mellett tanúskodik a *szomjú*-nak egy negyedik alakja is: *szomnyú*, a melyet Kresznerics Thelegdinél talált (Préd. 709.), s mely adverbiumként maig is használatos a székelyeknél ebben: *szomnyan*, (= szomjan). E *szomnyú*, *szomnyan* ugyanis a *joh*-nak *n*-es azaz *jonh* (*jonho*) alakjára utal; úgy hogy *szomnyú* nem más mint egy régibb *szom-jonho*, *szomonjoho*-ból rövidült alak. Megjegyzendőnek tartjuk e helyütt, hogy a MNY. szótárának tanúskodása szerint Pécsen és Tolnában „szomjas“ (azaz *szom-johos*, *szom-ihas*) értékével eléfordúl a csupa *ihas*. Ebben az *ih* (*joh*, *jonh*) úgy látszik szorosabban a „magát éreztető (italt, ételt kívánó) belső rész“-nek van véve (v. ö. finn párját *jano*: *durst*).

A *sʒom* szó hozzá csatolt *joh* (*jú*) nélkül már csak egy balaton-melléki szólásban fordul elé. A Tájszótárban t. i. az *éhom* szó mellett ezt a jegyzetet olvassuk: „Midőn valaki délelőtti időben valamit erősít, mikor még sem nem evett, sem nem ivott, így fejezi ki magát: „és z o m i s z á r a m o n d o m!” mely megroncsolt szónak ez az értelme: éh s szomjomra, vagyis igazi józansággal állíthatom.“

P. Thewrewk Emil, a ki a Tájszótár most idézett szó-lására figyelmeztetett, az ott eléforduló *észomban* compositióra ismert, mely *éh* (*eh*, *êh*): *hunger* és *sʒom*: *durst* tagokból áll; úgy hogy „észomra (éh-szom-ra) mondom“ tulajdonkép annyi mint: *esuriens et sitiens dico*, vagy szó szerint: *auf hunger-durst*. Thewrewk e nézetével kétségtelenül eltalálta a valót; s e példából, nem különben a főtebbiből világos, hogy a *sʒom* alak a magyarban magán állva is megvolt, s hogy értéke nominalis: *durstig*, *durst*.

Az „észom iszára mondom“ kifejezésnek azonban van még egy szava, a mely felvilágosításra vár. Mi az az *iszára*? Megmagyarázzuk. Minthogy az összetett *észom* (*éh-sʒom*) csak jelzője az *iszá*-nak, melyhez a *ra* járult, a szólas symmetriája megkívánja, hogy ez az utóbbi is kettős, összetett legyen, még pedig úgy, hogy egyik része az *é* (*éh*)-nek, a másika pedig a *sʒom*-nak feleljen meg. E szerint az *iszá*-nak is compositiónak kell lennie; s első tagja nem egyéb, mint a czik-künk kezdetén említett *ih* (= *joh*) és *sʒá*, *sʒáj*. Az egész „észom iszára“ tehát sajátképen azt teszi hogy: „*auf hunger-durstigen magen-mund*.“

Ha a *sʒom* szónak rokon nyelvekbeli alakilag s jelenté-sileg egyező párjait keressük, megtaláljuk azokat a követke-zőkben.

A votjakban van *šumal*-, *šumašk*:- *hungern*, *dursten*; a zürjénben *šumal*:- *esslust haben*, *šumalöm*: *esslust*, *appetit*; a mordvinban *simma*: *durst*; a finnben *himo*: *appetitus* (*cibi*), *cupido*, *affectus*, *desiderium vehemens*; az észtbén *himu*, *himo*: *lust*, *begierde*, *verlangen*, *appetit* (*jōma-himu*: *durst*, *sōma-himu*: *hunger*). Az alaki egyezéseket szemügyre véve, a magyar *sʒom* szót képzőtelen nomen verbalénak tartjuk, olyan-nak, a milyen a felhozott finn *himo*, *himu*, amely vele együtt

egy eredeti ugor *s_m*-igének származéka; e *s_m*- ige meg is van a votják s zürjénben a frequentativ képzős *šum-al-*, *sim-al-* igékben, a mordvin *sime-me* nomen actionisban, hol az egyszerű *sime-* ige is szerepel, de a „sitis“ céljának különös anticipációjával „bibere“ jelentésben. A mi e következtetett igének értelmét illeti, minden esetre a finn-észtben uralkodó jelentést: *cupere*, *appetere* kell eredetinek tartanunk; melyet aztán a mordvin s vele a magyar kiválólág a *p o t u s*-ra, a zürjén a *c i b u s*-ra, a votják pedig mind a kettőre vonatkoztatott.

BUDENZ JÓZSEF.

NYELVÉSZETI KUTATÁSOK EREDMÉNYEI.

III.

A *el* igekötő.

A *meg* igekötő után a tárgynak rokonságától s a mutatózó érintkezésektől indítva most Budenznek „A magyar *el* igekötőről“ írt értekezésének közöljük kivonatát. Ez az értekezés a Nyelvtud. Közleményeknek III. kötetében van, a 73.—96. lapokon.

Az *el* igekötő is fejlesztett ki, úgy mint a *meg*, többféle átvitt jelentést, melyek az *el* etymonjának szó szerinti értékéből egyszerűben meg nem érthetők.

Ez az *el* egyesül egyszerű haladást, menést jelentő igékkel, pl. *elhalad*, *elmegy*, *elfut*, *elmúlik*; más igéknél nyilván a folytatólag haladó cselekvést jelöli, pl. *eltart*, (*elaggódik*, *elnéz* (v. ö. Nyelvőr I. 195. l. 1. és 2.)); még másoknál bizonyos távolságban képzelt célhoz jutást jelöl, pl. *elhat*, *ellát*, *elhallik*. Világos tehát, hogy *el* nem egyéb, csak az *elé* vagy*) *elő* viszonzónak olyan rövidült alakja, mint *meg* a *mögé*-nek s a régi *bel* (*belment*) a *belének*. Az *elé* régiebb alakja, tudjuk, *eleve* vagy *előve* és *elve*; s a Münch. codexben (RMNy. III. 278. 279.) találunk még ilyen kifejezéseket: *eleve menni* = *transire*, *eleve mulni* = *praeterire* (valamint *elve* mint névutó = *trans*, Jordán *elve*: *trans Jordanem*), tehát az *el*-nek teljesen ép alakját, mert u. o. *elmenni* is = *transire*,

*) L. Nyelvőr I. 153—159. l.

elváltoztaték = *transfiguratus est*. — Látjuk tehát, hogy az *el* igekötő azon *pars antica*-t jelentő *el* töből való, mely az *elő* (vminek eleje), *előtt*, *elől*, *előül*, *első* szavakat eresztette, s így eredeti értelme nyilván egyenes ellentéte a *meg* értelmének (*mög*: *pars postica*). Ez az ellentét legjobban látható ilyen két ellentétes igénél: *el-menni* és *meg-jönni*.

Az *el* (= *elé*) igekötő tehát eredetileg szintén hová-irányt jelölő határozó, még pedig előre-féle irányt, s ebből az *el* jelentései meg is magyarázhatók.

A) Sok igénél *el* = ném. *weg*, *fort*; ez a jelentése leg-többször valóságos mozgást, mozdítást jelentő igéknél mutatkozik, pl. *elmenni*, *elhajtani*. Itt az *el* eredetileg minden esetre irányt jelöl, úgy hogy *elmenni*, *elhajtani* a. m. *előre*-való irányban menni, hajtani, vagy az *el-ség*be menni vagy hajtani, ha így lehetne nevezni azt a tért, melyben ez az irány foly. Igaz, az *elmenés*, *elhajtás* értelme azt is magában foglalja, hogy, ha a cselekvés célját érte, az *elmenő* vagy *elhajtott* már többé nem látható, de ez nem egyéb, mint az eredeti jelentéshez hozzá értett mellék képzelet, a *meg* nem látszó messzeség képzelete. Hisz a messzeség fogalmát is úgy kapjuk, ha valamely téren *el* igyekszünk látni, tehát *előre*, az „*el-ség*“ irányában. Legvilágosabban mutatja ezt a görög *πρόσω, πρόσσω* (att. *πρόρω*), mely eredetileg, pl. még Homerosnál mindig, a. m. *előre*, de később egyszersmind a „*messze*, *távol*“ kifejezésére szolgált. V. ö. még a latin *procul*, a német *fern* és *fort* szavakat; ezek is abból az eredeti *pra* töből eredtek, melyből az *előtt*, *első* jelentésű árja szavak származtak. — Tehát az említett *el-es* igékben ezen igekötőhöz az „*előre*“ irány fogalmához csatlakozó „*messziség*, *távolság*“ képzelete köti a „nem-láthatóság körébe“ féle mellék értelmet, mely nagyon határozottan életűnik pl. az *eltesz*, *eldug*, *elbuvik*, *elmarad*, *elajándékoz*, *elbocsát*, *ellop*, *elkel*, *elszakad*, *eltávozik*, *elvesz* stb. igékben.

B) Mozgás fogalma rejlik az olyan igékben is, melyek valamivé levést válást, vagy az időben haladó cselekvést jelentenek, pl. *gyöngül*, *vörösödik*, *terjed*, *romlik*. Ilyenek mellett az *el* azt fejezi ki, hogy a cselekvés előbbre halad, s ez egyszersmind annak belső intenzió szerint való növekvését vagy vég céljához való közeledését érteti meg velünk, pl. *elgyöngül* (= *mind gyöngébb lesz*), *elterjed* (= *mind*

nagyobb tért foglal el.) Ezt a fogalommodosítást így fejezi ki a csuvas nyelv: *šūrže kajas* rothadva menni = *elrothadni*, *šanža kajas* hervadva menni = *elhervadni*, azaz a rothadásban, hervadásban *mind előbbre* haladni *).

C) A NSzótár szerint az *el* jelent „teljességet, teljes elvégzést, vmi egészet, befejezést; sőt a tárgyhöz képest mértéken túl levőt, túlságot is.“ Könnyen érthető hogy a teljes elvégzés, vagy is a cselekvésnek képzelhető teljességéig való növekvése vagy céljáig való eljutása hozzá érthető az ilyen igékhez, úgy hogy pl. az *elromlik* igét úgy is érthetem, hogy „romlik, romlik — egészen a romlásnak vég céljáig, a használhatatlanságig“; mert az *el*-es igékben kifejezett *előre* irányulást képzeletünkben tetszés szerint folytathatjuk. Ebből magyarázható az is, hogy néhány *el*-es igénél — pl. *elérlik*, *elsőz* — az előre irányulásnak a cselekvés célján (pl. az érettségen) túl való folytatását értjük hozzá az igéhez. Itt *el* ép úgy fejezi ki a *túlságot*, mint a régi magyarságban *elve* e. h. *túl*.

D) Számos igében folytonosságot, huzamosságot, a cselekvésnek szakadatlan haladását (térben és időben) jelenti az *el*; ilyen igék pl. *elhalad*, *elsír*, *elmarad*, *elvár*, *elhever*, *elteng*, *elél*, *elnyavalyog*, *elvan*. Hogy e jelentés egyenesen az *el* alapjelentéséből foly, az előbbieket után nem is szükség bővebben fejtegetni.

A C) pont alatt tárgyalt *el* sokszor érintkezik a perfectió *meg* jelentésével. Így mondják: *megbírja* és *elbírja*, *megfog* és *elfog*, Erdélyben *meghiszem*, Magyarországon *elhiszem*. Régi iratainkban még sokkal gyakrabban váltakozik a kettő pl. *megvégez* (ma *elvégez*), *meghagyja* (*elhagyja*), *elfeledkeztek* (*megfeledkeztek*). V. ö. Jászai RMNyelveml. III. 278. l. De az ilyen *el*-es és *meg*-es igék képzeletünkre különböző benyomást tesznek: az *el*-esek a cselekvésnek céljához való *elérést*, a *meg*-esek a cselekvésnek hát mögétételét jelentik; *meghagy* = *relinquit*, *zurücklassen*; *elhagy* = *meszszire hagy*, *verlassen*.

*) V. ö. a latin *pergere* igének hasonló használatát; ezt a német kifejezést is: „das trösten war vergebens: sie fuhr fort zu schluchzen“ jó magyar fordító bizonyára így fordítaná: „hiába vigasztalták: ő csak *el-elzokogott*“. St. Zs.

Az elül való tért, *pars antica*-t jelentő töből származott igeekötők az árja nyelvekben is fejlesztettek a magyar *el-éi*hez hasonló jelentéseket, s ezt az értekező igen tanulságosan fejtegeti a 88. ltól a 96. lapig, de innen kénytelenek vagyunk oda utasítani az olyan olvasót, a ki többet kíván tudni.

STEINER ZSIGMOND.

A MAGYAR NYELVBELI IDEGEN SZÓK.

Hogy idegen szók minden nyelvben, tehát a magyarban is vannak, az nem szorúl bizonyításra. A kinek különben e tekintetben kétségei volnának s meggyőző adatok után kérdezősködik, ha utána néz, ez adatokat megtalálhatja a Nyelvőr I. kötetének 393–401. lapjain. Ugyan ott s kevés-
 sel föntebb a 301. lapon főbb vonásokban fel volt említve az idegen szók fontossága is. Felvilágosítják nevezetesen a kölcsönnevő, tehát a mi esetünkben a magyar nyelv hangtörvényeit. A gerencsár: gölöncsér, *registrum: lajstrom*, mélyföld: mérföld, *temnecz: tömlőcz*, sat. például szemmel látható bizonyítékát szolgáltatják nyelvünk dissimiláló hajlamának. Kiderítik másodszer igen gyakran a kölcsönadó nyelv szavainak régibb, a későbbi nyelvből ki nem fejtethető alakjait. Így például Miklosich a magyar *külláncs* (*kol-lancs*) szóból azt következteti, hogy az új szláv *kloš* (*klošć*) szónak régibb alakja *klaštī* (olv. klonst) volt. A bécsi codex *conplar*-ja: negotiator (Molnárnál *komplár*: propola, Páriz Pápainál *komplár*: caupo) szintén azt látszik bizonyítani, hogy a szláv *kupiti* (emere), *kuplja* (mercatura) sat. szók első tagja egykoron orrhangos volt: *kapiti*. Megismertetik harmadszor, mely égalj alól, mely néptől került hozzánk valamely tárgy vagy fogalom, melyik föld az illető tárgynak szülőföldr. Például: *baraczk*, szl. *breskva*, ném. *pfirsich*, ol. *persico* — lat. *persicum* (malum), perzsa alma; *cukor*, szl. *cukor*, ném. *zucker*, ol. *zúchero*, arab *sokkar*, gör. *σάκχαρον*, perzsa *šakar*, — ó ind *çarkarā*. (Mkl. Dz.). Kétségtelenné teszik negyedszer, hogy olyan rokon nyelvbéli szók, melyek alakilag egyeznek, de jelentésileg első tekintetre távol állnak egymástól, mind a mellett együvé tartozhatnak, kétségtelenné teszik pedig azáltal, hogy gyakorta a legmerészebb noha ál-

talánosan ismert alakjuknál fogva elvitázhatatlan fejlődését tüntetik föl a szók jelentésének. Ismeretesek például e tekintetben a *marsal*, *miniszter* szavak, melyeknek elseje tulajdonképen lószolgát (lovászt), másodika kisebb-et (szolgát) jelent. Ilyenek: *dedk* (latin, tanuló) a moldvai csángók-nál: kántor, ó szerb: írnok, egyházi latin: alsóbb rangú pap, dékán: felügyelő — gör. δίακονος, új gör. διάκος: szolga; fr. 'housarder: rabolni, magy. *huszár*: könnyű lovas, déli szláv: *husar*, *gusar*, *hursar*, *gursar*: rabló, ol. *corsare*: kalóz — lat. *cursor*: futó. (Mkl. Dz.) Ötödször világot vet a történetnek néha határozottan meg nem állapítható, homályosabb kérdéseire, nevezetesen mikor s minő befolyások folytán keletkeztek s honnan származtak bizonyos politikai, vallási s társadalmi intézkedések, mikor és kitől kölcsönözte valamely nép az ipar, kereskedelem s művészet egyes tárgyait. Minő mély, mennyire sokat mondó jelentése van némely idegen szónak! Néha többet beszél, többet foglal magában, mint egy egész lapja a történelemnek. Mennyi sanyarúságnak, mily hosszú tőrésnek kiáltó tanúsága például a némettől kölcsönzött *muszáj* szó! Nem ok nélkül utasította vissza a magyar paraszt a figyelmeztetést, hogy minek mondja *kell* helyett *muszáj*, ekképen: „De uram, más a kö, és más az a muszáj!“

Ennyi fontos momentum határozottan megköveteli, hogy valamint más művelt népek megtették, úgy mi is lássunk hozzá a nyelvünkbeli idegen szók kiválasztásához s egybeállításához. A föladat teljesítése előzetes munkálatok nélkül beható ismeretet, sok irányú buvárkodást, kitartó buzgalmat s lelkiismeretes részrehajlatlanságot föltételez; de szerencsénkre ez előzetes munkálatok nagy része már teljesítve van s így nekünk a fáradságból, a kutatásból csak a csekélyebb rész jutott. Az ide vágó fontosabb dolgozatok a következők. 1) Budenz (Bd.) „Ugor nyelvbeli szóegyeztések“ (Nyelvt. Közl. VI. VII.) s ugyanannak második kiadása. 2) Vámbéry „Magyar-török szóegyeztések“ (Nyelvt. Közl. VIII.), és Budenz (VB.) „Vámbéry Magyar-török szóegyeztései“ (Nyelvt. Közl. X.). 3) Miklosich (Mkl.) „Die slavischen elemente im magyarischen. — Die fremdwörter in den slav. sprachen. — Die slav. elemente im rumunischen — Lexicon palaeoslovenicum. Grammatik der slavischen sprachen — Ra-

dices linguae slovenicae.“ 4) Leschka (Ls.) „Elenchus vocabulorum europaeorum cum primis slavicae magyari-
 us.“ 5) Diez (Dz.) „Etymologisches Wörterbuch der romanischen sprachen.“ 6) Tihac (Th.) „Dictionnaire d'etymologie daco-romane.“ 7) Wackernagel (W.) „Umdeutschung fremder Wörter.“ 8) Schleicher (Schl.) „Compendium der vergl. grammatik der indogermanischen sprache.“ 9) Curtius (Cr.) „Griechische etymologie.“ 10) Czuczor-Fogarasi (CzF.) „A magyar nyelv szótára.“ 11) Molnár (Ml.) „Dictionarium hungarico latinum.“ Páriz Pápai (Pp.) „Dictionarium hung. latinum.“ 12) Kresznerics (Krsz.) „Magyar szótár.“ 13) „Tájszó-tár“ (Tsz.) 14) Kriza (Kr.) „Vadrózsák.“ 15) Mátyás (Ms.) „Magy. nyelvtörténeti szótár.“ 17) „Magyar Nyelvőr“ (Mny.) 18) Du Cange (Dc.) „Glossarium mediae et infimae latinitatis.“ 19) Du Cange „Glossarium mediae et infimae graecitatis.“ 20) Grimm (Gr.) „Wörterbuch der deutschen sprache.“ 21) Karadžić (Krd.) „Lexicon serbico-germanico-latinum.“ 22) Fröhlich (Fr.) „Wörterbuch der illyrischen sprache.“ 23) Veneroni (Vr.) „Dittionario imperiale.“ 24) „Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum.“ (Lv.) 25) Polysu (Pl.) „Römänisches wörterbuch.“ 26) Zenker (Zn.) „Dictionaire turc-arabe-persan.“ A még helylyel-közzel idézendő munkákat külön meg fogjuk nevezni.

Az idegen szók meghatározásában követendő elvek ím ezek lesznek.

Történetíróink tanúskodása szerint őseink Európába jövetelük előtt főleg vadászból és halászból éltek. Már e tény egymaga, nem véve figyelembe más hathatósabb bizonyítékokat, kizár minden következtetést náluk a műveltségre. A műveltség tényezőivel való ismeretlenség s azok egy részének hirtelen elsajátítása ellenben csak egy módon lelheti magyarázatát, hogy t. i. kölcsönvételt kell föltételeznünk. Minthogy pedig a természet egyszerű embere, minők be-költözött őseink is valának, az újonnan látott tárgyakat leg-többször az először hallott néven nevezik, magától követke-zik, hogy eleink az itt először látott tárgyakkal mindjárt a tárgy nevét is átvették.

A mondottakból következik, hogy

α) Az idegen szók legjava részét tárgyi szók, még pedig a földművelés, ipar, kereskedelem, művészet, tudomány, politikai és vallási intézmények, s hazánk termékeinek körébe tartozók fogják képezni. Alig tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy e következtetés ellenében a nyelvújítás szavai a legkevesebbet sem nyomnak.

A további elvek a következők.

β) Ha valamely a magyarban használt szó egy idegen nyelvtörzshöz tartozó (germán, román, szláv) nyelvben is is hasonló alakban — leszámítva az egyik-egyik nyelvben uralkodó hangmódosulásokat — s hasonló jelentéssel járatos, a legtöbb esetben joggal következtethető, hogy a két nyelv közül az egyik az illető szót a másiktól vette.

Világos bizonyítékai, hogy a magyar kölcsönzött.

γ) Ha a szó a magyar nyelv hangtörvényeivel (két más-salhangzós kezdet, magánhangzós harmoniátlanság) éles el-
lentétben áll, vagy ha kimutatható, hogy valamikor állt.

δ) Ha valamely szónak az etymológiája idegen elemeket tüntet ki, míg a magyarban vagy semmi vagy használt jelentésével ellenkező értelmet mutat fel. Ide tartozik nem csak azon eset, midőn mind a gyökér, mind a képző idegen, hanem az is, melyben a képző ugyan magyar, de a szótó vagy gyökér idegen.

ε) Ha az eredeti birtokjog mellett az egész árjaság vagy legalább több tagja tanúskodik.

ζ) Ha a kérdéses szó a magyarral az eredeti birtokjogért küzdő népnek már egy oly nyelvemlékében eléfordúl, melynek megvonta már a magyarság ide költöztekor kimutatható.

Egyéb adatok hiányában valószínű, hogy a magyar kölcsönzött.

η) Ha a vitás szó oly tárgyat vagy cselekvést jelöl, melyről kimutatható, hogy akkorban népünknek szükségképen élnie kellett vele, s mind a mellett az azon időbeli nyelvemlékekben nem fordul elé, vagy egy kétségtelen magyarszó a vitás mellett hasonló jelentéssel még túlnyomó használatban volt.

θ) Ha a kétséges szó a magyarral rokon nyelvekben szintén kölcsönzésnek bizonyul be.

1) Ha a szó idegen képzőt tüntet föl, s a tö a magyarból ki nem magyarázható, s a mi ezzel gyakorta együtt jár, ha hozzá még idegen hangzású.

Végre még meg kell jegyeznünk, hogy ha az idegennek bebizonyított szó bármelyik másnak képezné is sajátját, a kölcsön vevő magyarra nézve csak azon nyelvet kell tulajdonosának elismernünk, a melytől a közvetlen kölcsönzés történt, a mint ez a Nyelvőr I. 299. lapján kétségtelenül be is volt bizonyítva. •

(Rövidítések. *lt.* = latin, *kl.* = közép latin, *gr.* = görög, *kgr.* = közép görög, *nm.* = német, *ófm.* = ó fel-német, *kfm.* = közép fel-német, *dnm.* = déli német, *szl.* = szláv, *ószl.* = ó szláv, *úszl.* = új szláv, *dészl.* = déli szláv, *szr.* = szerb, *hr.* = horvát, *tt.* = tót, *cs.* = cseh, *or.* = orosz, *ol.* = olasz, *rm.* = román, *fr.* = franczia, *tr.* = török, *pr.* = perzsa, *ar.* = arab.)

I d e g e n s z ó k.

aba. „festetlen (fehér), durva, szőrféle szövet, honnan: abaposztó, abaköntös, abanadrág.“ (CzF.) „**a b a:** festetlen, fehér bőr, posztó. Az aba subath es meg vezem. (1557.)“ Ms. „**a b a:** honni, idevaló, hazai; mert ezen fehér durva posztón kívül a más posztók külföldiek voltak. Székely szó.“ Tsz. „**a b a:** flanel; ababéllés.“ Mny. I. 231. „**a b a:** alább való fehér posztónak neme.“ Krsz. . . Ml. Pp. nem ismerik. — ar. *abâ:* mantel. tr. „**a b a:** sorte de vêtement d'une étoffe grossière.“ Zn. „**a b a:** nsl. pannus thessalonicensis.“ Mkl. szr. „**a b a:** das aba-tuch, panni crassissimi genus . . . * metana je kod riječi, za koje se misli, da su turske (acsillag azon szavakhoz van téve, melyekről az a nézet, hogy törökből valók.)“ Krd. „**a b a:** eine art groben tuches. Türkisches wort.“ Fr. tt. *haba:* öltöny, rongy ember. or. *ḡabū:* ende eines stück zeuges. rm. *habū:* pannus albus. Lv.

Idegenségét valószínűnek tüntetik föl, 1) hogy a szó műveltségi czikket jelöl; az összeállítás szerint ugyanis *aba* tárgynév (v. ő. „**a b á b u l** csináltat dolmánt.“ Ms. 2) hogy sem Ml. sem Pp.-nál nem fordul elé, s először csak is a török uralom idejében (1557.) találkozunk vele; az pedig majdnem lehetetlenség, hogy egy különben alig ismert szó néhány évtized alatt bejárja Europa s Ázsia egy részét s az alatt meg is honosuljon; 3) hogy a törökökkel századokon át érintkező szerb s horvát a szót töröknek állítják; s 4) hogy a szlávban „*pannus thessalonicus*“ a magyarázata; s hogy CzF. szerint „Hindoglu ekkép magyarázza: drap

turc très gros.* Hogy azonban kétségtelenül idegen, bizonyít-ják a fentebb idézett tt. *haba*, or. *ḡabū* rm. *habū* alakok, melyek egy a magyarban ki nem mutatható *haba* alakot föltételeznek, s mely arab eredetre utal („abba arabischer mantelzeug“, Hamm. Porgst.) Nem fogadható el tehát sem a Nszótár magyarázata: „haba, hab, hav-szinü“, sem a Tájszótáré, mely *Aba*-tól származtatja: „Aba királyt, honni királyt tettek a magyarok az idegen Péter helyett.“

abafinál. „vesszővel a gyermeket, s nagy embert is egyébbel innen is túl is jól megverni. Székely szó.“ Tsz. — nm. *abfinnen*: mit der finne das eisen dünn schlagen. Gr.

Bár az alaki egyezés semmi kifogás alá sem eshetik (a képzésre nézve v. ö. *schimpfen*: *simfö*l), bár a *finne* „pflock: czövek“ értelemben is szerepel s Adelung szerint „ein niedersächsisches wort“, bár a német *abfinnen* jelentése is, melyben a „jól megverés, meglapítás“ a fő momentum, eléggé egyező (v. ö. *eldorongo*l, *elvasvilláz* sat.), mind a mellett részint a két szónak mind a két nyelvben való ritka használata, részint a támogató példák teljes hiánya miatt az egybeállítás számára a hihetőségénél többet nem követelhetünk.

abajdocz, abajnacz, abanajcz. „kétszeres, felemás gabona, pl. búza rozszsál vegyítve.“ Tsz. CzF. „abajdos: kuszált.“ Mny. 2. 180. — slovak. *obadvojec* (szr. hr. *obadvojica*: mind a kettő) = *abajdocz*, Ls. Mkl.; tt. *obojnost*, cs. *obojnost* (tulajdonkép: két fél e sé g) = *abajnacz*, s ebből *abanajcz*.

Mind a három szó szláv-sága δ₁ szerint kétségtelen. A szó ugyanis összetétel, melynek első tagja *oba* ugyanegy a gr. *ὄψω*, lt. *ambo*, gót *bai*, *bajōths*, ófnm. *beidē* alakokkal. Cr.; másodika pedig *dvojec*, *dvoica* (δ₂ás: kettőség) tovább képzése az ismeretes *dva*, *dvoj* (gr. *δύω*, lt. *duo*, gt. *tvaī*, Cr.): kettő számnévnek; hogy az értelem is teljesen egyezik, bizonyítja magyar megfelelője: kétszeres (búza).

abárol. „a fővő húst keveri.“ CzF. — szr. hr. *obariti*, absieden, tt. *obarit*: abbrühen. Ls. Mkl.

A szó praefixumos ige, az ó szlávban *obvariti* s a csekben manap is így *obvariti*; egyszerűje *variti*: főzni. Az *abáról* képzőjére nézve v. ö. *běrmati* *bérmál*.

abdál; aglál, aklál. „abdálom: toldom, foldom, helytelenül varrom; *aglálni*: imígy amúgy bekertelni, megvarrni; *áglálni*: megbomladozott kertelést imígy amúgy megigaz-

gatni, tatározni; *aklálom*: imígy amígy összeigazgatom, hálolom.“ Tsz. — *abdál* = obodál: ószl. *oboda*, *obodū*: annulus, szr. *obod*: margo, hr. *obod*: umfang, stülpe eines hutes, tt. *obvod*: herumführung, bezirk, Mkl. szerint az orosz dialectusban *obodū*: septum, rm. *obadū*, *obēdū*: keréktalp. — *aglál*, *aklál* = okolál, ószl. *okolū*: circulus, *okoliti*: cingere, sepire, tt. *okolit'*: umpfählen, cs. *okoliti*: umpfählen.

Obvoditi: körülvezetni összetett ige. praefixuma *obū*: ἀμφι. It. *amb*(ire), és *voditi*: vezetni; *okoliti*: körülkeríteni, sövényezni denominativ ige ebből *okolū*: circulus. Az *aklál*, *aglál* és *okoliti* jelentése teljesen egyezik, mind a kettő t. i. kerít, kerítést csinál; az *abdál*: told, fold, varr jelentés átmenete a bekertel-ből (obodū: kerítés) világossá válik az *aglál* mellett álló idézetből. CzF. magyarázatának, hogy „*abdál* is hangváltozattal eredetileg *akdál* volt s hogy azon *ak* gyöktől származik, melyből *akad*, *akaszt*“, ellene mondanak a hangtörvények s a jelentés átmenete sem mutatható ki.

ablak. — hr. *oblok*: rundes fenster, tt. *oblok*: fenster, rm. *oblokū*: fenster. Ls. Mkl.

A Nszótár így magyarázza. „Egyezik vele a szlovák-cseh *oblok* és a fényes eget jelentő *obloha*, melyek összetett szók az *o* és *blok bloha* elemekből, s ezekkel ismét rokon a *blk*, mely fényt, villámot jelent; hasonlók hozzá φλέγω φλογέω, lt. *fulgeo*, melyek mind világosságot jelentenek; ezekkel tökéletesen összeüt a magyar *világ*, tájdivatosan *velág*, nem hibázunk tehát, ha gyökül *vil* vagy *vel*, vagy az önhangzó elötételével *ivl* vagy *evl* = *avl* = *abl* hangokat vesszük.“ Ha látjuk, hogy az *ablak* és *oblok* egyezését s így a magyar kölcsönzést a Nsz. maga is elismeri, méltán kérdezhetjük, mirevaló ilyen mindenképen tarthatatlan magyarázattal véget nem érő csűrés-csavarással tárt kaput nyitni az a nélkül is vakon iramló etymologizálásnak? Hisz ha a *vil*-ből lehet *abl*, akkor a circulus quadratus sem mese többé.

abrak. „de mensum, papulum.“ Ml. „Meghagyák aesopusnak, hogy mindenik szolgának megadná a *brak* át az kenyérből. Pesti. Fab. A németekbe Attila idejében hetet adtak egy *abrak* zabon. Szék. Ist. Chron. Ezek ugyan a *brak* o t szabtak önmagoknak, mit és mennyit egyenek. Born. Préd. Mikoron a *brak* un k (alimentum) megvagyon, megelégedünk. Sylv. Frater zamar, ez az te a *brak* o d. Virg. cod.“ Ms. — szr. *obrok*: eine festgesetzte zeit, portio; hr.

u. a.; cs. tt. *obrok*: jahrgeld, nahrung, pferdefutter; or. *obrokū*: sold. Ls. Mkl.

Szlávsága kétségtelen: ószl. *rešti*: dicere, *ob-reka* polliceor, *obrokū*: promissio, stipendium. Mkl. A kölcsönvételt igazolja még az *abrak*-nak a régi magyar irodalomban divatos, valószínűleg a kölcsönzés korába eső s az új szlávval összevágó jelentése: *rész*, *adag*: *portio*. Érdekes e ténnyel szemben a Nsz. mindent magyarosító fejtegetését hallanunk. „(Az *abrak*) eredetét nyelvünkben elemezni nehéz. Hasonló hozzá a hellen *βρώμα*: eszem, *βρώμα*: eledel. Valószínűleg ebből elemezhető a szláv *obrok* is. Egyébiránt azon alapnál fogva, hogy az „*abrak*“ régebben általán s mai divat szerint a lőnemű állatoknak kitűnően hasznos eledelt, étket jelent, vélemény gyanánt ide tehetjük, hogy talán az *ebéd* (*evéd*) szóval egy eredetű s vékony hangon = *ebrek* v. *ebrék*.” E magyarázatban egyéb szembe tűnő bajon kívül az a bökkenő, hogy az *ebéd* sem magyar szó.

abroncs. „1) circulus doliaris, 2) női ruhába való karika: *abroncsra* kerítvén felső ruhájokat. Csúz. Tromb. 3) circulus annuli: a mint kis *abroncsa* hajlik a gyűrűnek dombocskája körül. Gyöngy.” Ms. — ószl. *obračī* (olv. *obroncs*): armilla (karperecz); szr. hr. tt. *obruč*: reif; cs. *obruč*: reif, ring; or. *obručū*: ring, geschmeide. Ls. Mkl.

Etymológiája: *rača*: manus, ebből *ob-rača*: apto (illesztek) s ebből *obrači*: armilla. A régi magyarban előforduló *circulus*: karika jelentése az *abroncs*-nak a kölcsönvétel idejéből való. Mátyás az *abrocs* alakot is fölemlíti, de példákat nem idéz rá, s azt mondja róla, hogy a 15. század utánról való. Ez egy új kölcsönvétel volna azon korból, midőn az orrhang (ŋ) a szláv-ból már kiveszett. Származását a Nsz. így adja: „*abr* elvont gyök; átvetve *bar* azonos a földést, takarást jelentő *bor* (bor-ít) gyökkel. Származékai *borincs* v. *boroncs*, áttétellel: *obrincs*.” Elfogadva, hogy ez állhat, először is azt kérdezzük, hogy mi isten csodája, s miként kerül oda az az *incs*; másodszor minek akkor az *abrak* szóra azt mondani, hogy nehezen elemezhető, mikor így az is ide tartozik: *bar* áttétellel *abr*, *abrak* tehát az, a mivel az éhséget beföldjük. Ide tartozhatnának aztán: *bar*-át (csuhával földött), *bar*-kó (pofa-fedő), *bor*-bély (szappanozáskor betakarja a vendéget), *bor*-bála (erre is csak ki lehetne valahogy kerekíteni a beföldést), sat. sat.

SZARVAS GÁBOR.

„A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.”

I.

Akadémiai pályakérdést még eddig bajosan kellett annyiszor ismételni, mint azt, a mely annyiszor eredménytelen maradt, s a melyre végre valahára aztán negyedszeri kihirdetésre Ponori Thewrewk Emil címbeli munkája épen csak hogy másodmagával pályázott. E kettő igaz, hogy értékben „elegendő kárpótlást nyújtott a megelőző évek makacs terméketlenségéért“, de az az előbbi hosszas szárazság mégis oly feltűnő valami, a minek jó egy kicsit fürkészni az okát.

A titok nézetem szerint a kérdés helytelen fogalmazásában, vagy mondjuk inkább sok szép szóba burkolt tartalmatlanságában rejlik. Már az is elég nagy baj ugyan, hogy csak nagy nehezen lehet kiokoskodni a kívánságát; sőt még nagyobb, hogy aztán föltételeitől menten el is múlik az embernek a pályázó kedve; de a legnagyobb mégis csak az, hogy a mi kítűz, oly véghetetlen csekély, hogy abból ugyan, ha csak a világ teremtésén nem kezd, senki se kanyarít pályamunkát. Hadd igazolja mind ezt maga a kérdés. „A mindennapi tapasztalás bizonyítván, hogy mióta a nyelvújítás jogosultsága többé kérdésbe nem vétetik, és irodalmunk főleg pedig az időszakai és napi sajtó is folytonos gyarapodást vesz, nyelvünk szükség nélkül más nyelvek phrasisai után képzett számtalan, a törzsökös magyar szólásmódoknál sem szebb, sem hatályosb, sem világosb, sem szabatosb új szólásokkal árasztatik el, mi által a nyelv saját eredeti színezetéből kivéttetik, a nélkül hogy egyéb tekintetben nyerne: Fejtesse ki tehát azon elvek, melyek új szólásmódok alkotásánál szem előtt tartandók; s mutattassék ki számos példákban, mily káros hatással volt és van ez elvek mellőzése miatt nyelvbeli előadásunkra az idegen nyelvek hanyag vagy szolgai utánzása a nyelvújítás diadala óta.“

Hamarjában nem tudni, grammatikával feleljen-e e pályakérdésre az ember vagy pedig retorikával. Mert a ki nyelvünket gyakorlatilag oly kevésbé bírja, hogy más nyelv szólásmódjaira szorúl, s elméletileg is oly kevésbé ismeri, hogy alkotni akar, mikor nyelvünk a szólásmódoknak oly nagy bőviben van, annak szent hogy amaz kell; a ki meg

oly fejletlen izlésű, hogy a hatályos, világos, szabatos kifejezést nem tudja megválogatni az erőtelen, homályos, ingatagtól, annak bizony az utóbbira van szüksége. No de a jutalom-hirdetés egészen más feleletet kíván; mindjárt meglátrjuk, hogy mit.

Hogy e kérdés a pályázót erős békóba szorítja, azt már érintettem. Olyan szépen a szájába kení, hogy mit kelljen vallania a jutalom kedvéért, szinte gyönyörűség. Minde- nek fölött tisztelje a nyelvújítást, ismerje el jogosultságát, hagyja, helyben még tévedéseit is, higye, hogy idegen szójá- rásaira szükség volt, higye, hogy ezek a „törzsökös magyar szólásmódoknál“ különbek voltak, higye hogy nyelvünk en- nélfogva nyereségben részesült, higye, hogy a mostani nyelv- rontás nem nyelvújítás természetes következménye, hanem csak „az időszaki és napi sajtó“ vétke, szóval higye, hogy a mi az epigonokban kárhozatos, az a nyelvújítóknak mind igen dicső volt. De csak higye, meggyőződést a világért se szerezzen magának róla; elégedjék meg vele, ha a kérdés vagy is inkább a kérdés fogalmazója mondja, hogy úgy van a dolog; a nyelvújítást azért semmi szín alatt se merészked- jék vizsgálgatni.

Lehet-e még jobban féltetni valamit? És e nagy féltés nem azt sejteti-e, hogy a pályázó egy kis vizsgálat mellett nagyon könnyen épen az ellenkezőjéről győződhetnék meg annak, a mit vele el akarnak bitetni? De ha csakugyan úgy van, pedig arról is előbb meg kellene győződnünk, akkor mire való az a nagy dédelgetés ott, a hol szigorú nyomozás kellene? Mikor minden dolog alá van vetve a tudomá- nyos kritikának, mért legyen épen a nyelvújítás ne nyúljon hozzám virág? Talán azért, mert egy pár emberünk dicső- sége csorbát szenvedhetne? Fölér-e az a nemzeti haszon- nal? Aztán meg lehet-e a tudománytól követelni, hogy csak egy kicsit is gondoljon azzal, hogy eredményei tetszenek-e bizonyos halandóknak vagy sem? Azt tartom, hogy az iga- zat mindenkor ki kell mondania, részrehajlatlanul és kérlel- hetetlenül. Merő félelemből hallgatnia vagy épenséggel az igazság megmásítására sülyednie semmi körülmény közt sem szabad.

De ha a nyelvújítás vizsgálataiba egyáltalán nem szabad bocsátkozni, akkor természetes, hogy másról nem is szólva,

még legbuzgóbb hívei se mertek pályázni; mert hiszen annyit mégis csak ki kellett volna mutatniok, hogy a mostani nyelvrontás nem a nyelvújítás következménye, különben mi okon támadhatnák meg? Egy kis fejtegetés tehát elkerülhetetlen lett volna. A kérdés azonban még ezt se engedi, kétszer is figyelmezteti a pályázót, hogy „a nyelvújítás jogosultsága többé már kérdésbe se vétetik“ és hogy minden csak „a nyelvújítás diadala óta“ tárgyalandó. Mennyivel másképp gondolkoztak a pályamunkák bírálói. Ezek éppen arról dicsérik a dolgozatokat, hogy mindkettő „komoly igyekezettel kutatja nyelvünk hanyatlásának okait, s kutatásaiban nem marad csupán a fölszínen, hanem leszáll mélyebbre, le egész a fenékgig, nem elégszik meg az idegenszerű szólásmódok kimutatása s a tösgyökeres magyar kifejezések visszahelyezése által csak felében orvosolni a bajt, hanem a gyökeres gyógyítást tartja szeme előtt, s azért a nyelvújítás tévedéseire is kiterjeszti figyelmét s a helyes eljárás kimutatása által e részben is iparkodik a baj további elharapódzásának útját szegni“; sőt Thewrewk dolgozataiban meg különösen azt nem helyeslik, „hogy akár szándékosan, akár akaratlanul a nyelvújításról vonakodik határozott ítéletet mondani; s ha itt-ott mond is, akként formulázza, hogy az olvasó nem tudja egész biztossággal tájékozni magát“. Hogy ennek persze nem Thewrewk, hanem maga a kérdés az oka, mondanom se kell. De mily különbség a kérdés és bírálat közt! Az akadémia szentesítette azt is ezt is és így ellenkezésbe jutott ugyan magával, de azért melyik gondolkozó ember kárhozzátná; ki ne örvendene azon teljes szívéből, mikor a magy. tud. akadémia a tudományos vizsgálódás szabadsága mellett nyilatkozik!

De hogy megint a kérdésre térjünk, azt mondtam, hogy a pályamunkának nem nyújt elegendő tárgyat, mit fejtegetsen. Jó sokat kíván ugyan, de egy nagyon jelentéktelen pontig csupa lehetetlent. Hogy állítson fel valaki oly elveket, „melyek új szólásmódok alkotásánál szem előtt tartandók“, mikor szólásmódokat egyáltalán nem lehet alkotni; s aztán, hogy mutassa ki az olyan „elvek mellőzésének káros hatását“, a melyeket, mint mondom, meg sem állapíthat? Hogy jutott eszébe a fogalmazónak, hogy szólásmódokat szándékosan is alkothatni? Hiszen a szólásmód nem más, mint

igen nagy körben, többnyire országszerte ismeretes stereotyp mondás. A mikor készül, még igen messze van attól, hogy szólásmód legyen s kérdés, csakugyan eléri-e valaha célját, mert hiszen előbb mindenüvé el kell még terjednie; arra pedig elég érdekesnek is kell lennie, különben se nagy hódítást nem tesz, se eszében nem tartja senki, legkevésbé híven. De hogy mi teszi érdekessé, ki mondaná meg! Néha tartalma, néha meg éppen a tartalom hiánya, néha csinos alakja, néha meg éppen idomtalan volta, de hányszor aztán se tartalma se formája, hanem csak valami külső ok. Mit tudja az alkotó, hogy melyik mondása válik majd szólásmóddá; mert hát nem ő rajta, hanem a közönségen áll megválogatni a szája íze szerint valót. A közönség ízlése meg sokszor igen különös és mindig változandó. Ma ezt kapja fel, holnap amaszt s a mértről senkinek se ad számot. Az író némelykor rettenetesen törí magát, feneketlen bölcseséget rejt valamely mondásába és aztán úgy csiszolja még a formáját, szinte ragyog, és mégse akarják észrevenni; más-kor meg szörnyű köznapi dolgot mond, és az aztán bejárja az egész országot, sokszor még a világot is. Már csak kü-lömb mondás is van Shakespeare műveiben a „these is the question“-nél; Goethe meg szinte csak mondott talán, ha nem írt volna is, valami figyelemre méltóbbat mint azt, hogy „mehr licht“; hát Schiller nem írt bölcsőbbet annál hogy „der mohr kann gehen“, vagy talán Aranynak legszebb sora a „több is veszett Mohácsnál“? Ezeknek tartalmában ugyan kevés rejlik, formájukon sincs valami különös és mégis ha történetesen nem Shakespeare, Goethe, Schiller, Arany a szer-zők, felkapják-e? Itt egészen külső ok működött közre. Ha tehát a pályamunkának azt kell kifejtienie, hogyan le-hessen szólásmódokat alkotni, akkor meg kell mondania azt is, hogyan lehet valakiből például Shakespeare, Goethe, Schiller, Arany és ezer meg ezer nevezetes ember egy sze-mélyben. Szóval a szólásmód lesz, terem, válik, de alkotni nem lehet. A mit tehetünk, mindössze is annyi, hogy vagy a nyelvben meglevőkkel élünk vagy pedig idegeneket köl-csönzünk. De kölcsönzésről a kérdés maga se akar tudni és méltán. Hanem akkor mi tárgya marad a pályamunkának? Variálhatja azt az egy elvet: érd be a magyar szólásmó-dokkal, meg azt az egy ítéletet, hogy: az idegen szólásmó-

dok nyelvünknek ártottak és ártanak. Ha ezt únja, de mégis könyv akar lenni, akkor írhat jó hosszú bevezetést sok mindenféle olyannal, a mi nem tartozik a dologra.

A mondottakat egytől egyig mind fényesen igazolja Thewrewknek 112 lapnyi dolgozata, a melyben a helyes magyarság elveiről csak 7 lap szól s az se nagyon a szólás-módokról; a „káros hatást“ meg éppen nem is tárgyalja, hanem csak úgy alkalmilag. A többi mind előzmény, függelék és tartalomjegyzék. Szól a nyelv mivoltáról, nyelvünk viszontagságairól, idegen szavainkról, nyelvérzékről és népetymológiáról, purismusról, neologismusról, mondattanról, a fordításról, függelékül ad egy kis antibarbarust, de a fő dolognak, mint mondom, csak 7 lapot szentel. Ez minden esetre nagy hiba és éppen azért tartottam szükségesnek föltüntetni a kérdés furcsaságait, hogy ne egy külömben minden íziben derék munkának rójuk föl, a miről csak a kérdés tehet. Ez uttal azonban elég lesz ennyi is, könyvünk tüzetesebb ismertetését a következő füzetre hagyom.

VOLF GYÖRGY.

KETTŐS BIRTOKVISZONY.

Ismeretes, hogy nyelvünknek a birtokviszony kifejezésére a birtokost jelentő szóval együtt járó külön raga nincs, s hogy a birtokviszonyt (genitivust) sajátképen csak is a harmadik személyű birtokragnak a birtokot jelentő szóhoz adásával s a ragatlan birtokos előre bocsátásával fejezi ki, pl. isten akarhatja; ritkább ama használat, mely a genitivus kifejezésére a tulajdonító ragot *nek* alkalmazza oly esetekben, midőn vagy igen távol esnek egymáshoz, vagy pedig a birtokos a birtoknak utána áll. A személyragnak tehát nyelvünkben két közel rokon tisztet kell teljesíteni, az egyik a birtokos névmás: *sein*, *suus* (*ejus*), a másik a német, latin sat. genitivus kifejezése. Iparkodnunk kell tehát, hogy a kettőt lehetőségig megkülömböztessük, egymásról elválasszunk mind beszéd mind írás közben.

Ennek szükségessége leginkább olyankor tűnik ki, mikor a birtokos ugyan az lévén, két külön önálló birtokviszony (genitivus) támad, melyeknek egyikét a birtokos meg-

nevezésével, másikat pedig névmással kell kitennünk. Példa mindezt világosbba fogja tenni.

A pesti egyetem újjá-alakításának emlékünepe alkalmával egy meghívót szoktak minden évben közre bocsátani, mely a pesti egyetemnek táblabírók ízü stílusához képest talán türhetőnek mondható, de hogy a beszéd egyik fő kellékének a világosságnak, érthetőségnek vastag hiával van, azt még a fogalmazója maga sem fogja kétségbe vonni. Az egész így hangzik.

„Meghívó a magyar királyi *tudomány-egyetem újjá alakíttatása* XCIII. évfordulóján 1873. Junius 25. d. e. 11 órakor a magyar tudományos Akadémia dísztermében tartandó *Emlékünnepe*“ sat.

Ime itt két, egymástól független, birtokviszonynyal (genitivussal) van dolgunk, t. i. egy és ugyan azon birtokossal: „egyetem“, és két különálló s egymástól egészen független birtokkal: (az egyetem) „újjá alakíttatása évfordulója“ és (az egyetem) „emlékünepe“. Itt tehát a világosság okvetlenül megkívánta volna a birtokost pótló *nek* rag kitételét, még pedig úgy, hogy azt vagy a közös birtokos, az „egyetem“, vagy pedig a kettős szerepben (birtok és birtokos) működő „újjá alakítása“ kapja meg. Az első esetben tehát így kellene hangzania: „Meghívó az egyetemnek újjá alakítása évfordulóján tartandó emlékünnepére.“ Ebben tisztán, világosan érezhető a kettős birtokviszony: „az egyetem újjá alakítása és (az egyetem) emlékünepe.“ Előre bocsátva azon megjegyzést, hogy ha a *nek*-et a kettős szerepű „újjá alakításá“-hoz csatoljuk, a birtokviszony az eredeti fogalmazás szórendjének megtartásával az „egyetem“ s „ünnepe“ közt ki nem fejezhető, a második esetben így lesz: „Meghívó az egyetem újjá alakításának évfordulóján tartandó emlékünnepre.“

Ha kissé körültekintünk az irodalomban, s élénk emlékezetünkben van az a nyelv, melyet anyánk ajkáról tanulunk, a szóban forgó kérdésre nézve akadni fogunk talán a felhozottakon kívül még egyéb segítő kitételekre is. Ám lássuk. Tsétsi János a Corpus grammaticorum írói közül a mi kérdésünkre nézve így nyilatkozik. „Az ő névmást nem kell összeveteni az *annak*-kal. E névmások összevetése nagy zavart, sőt káromlást is szülhet, midőn az isten műveiről van

szó, péld: „Mert ő szabadítja meg *az ő* népét *az ő* bűneiből“, holott így kellene lenni: „*a n n a k* bűneiből.“ E különböztetésnek azt az okát adja, hogy *az ő* vissza mutat a személyre, melytől a cselekvés közvetlenül származik, *annak* pedig a személyre avagy dologra, melyre a cselekvés irányul.

A mai használatból indulva ki, Tsétsinek e felfogását nem tartjuk egészen kifogástalannak. Tény ugyanis, hogy nem csak az irodalmi, hanem a nép nyelv is csak akkor szokta kitenni az *az ő* névmást, midőn nyomatékosan akar szólani, máskor pedig megelégszik az egyszerű 3-ik személyű birtokraggal. De nem is ez, hanem az egymásra következő két birtok viszony adja kezünkbe a nehézség megfejtésének kulcsát; a Tsétsi J. most idéztem példájában ugyanis igaz hogy két birtokviszonynyal van dolgunk, csak hogy itt a birtokos kettő, nem pedig azon egy. A mi azonban a tulajdonító ragos „*annak azoknak*“ névmást illeti, a szóban lévő kettős birtokviszonyok használata közben támadható értelem zavar elhárításában tagadhatatlanul jó szolgálatot tehetnek.

Van azonban a népnyelvnek ennél sokkal jobb, egyszerűbb eszköze, melylyel ily esetben magán segíteni szokott, s ez az, hogy midőn két különben független birtokviszony következik egymásra, de a birtokos mind a kettőben azon egy, az elsővel a fent említett módon bánik el, a másodikban pedig a Tsétsi ajánlotta *annak* helyett egyszerűen csak az *a az* névmutatót teszi ki a bírt dolog előtt. Világosítsuk fel egy példával.

A magyar kir. tudomány-egyetem 1872-ik évi évkönyvében a tanárok azon évbeli elsorolt dolgozatai között a következő passzust olvastam: „*Doppler elve és alkalmazása* a hang- és fény-tanban.“ Tsétsi szerint lennie: Doppler elve és *a n n a k* alkalmazása sat.; a nép nyelv szerint pedig így: Doppler elve és *a z* alkalmazása sat. Itt mindenki tudja, hogy az „alkalmazást“ nem Dopplerre, hanem az „elv“-re kell érteni, míg ellenben az eredeti fogalmazásból ezt nem lehet kiérteni. Azonban a népies használatnak is van egy baja, az t. i. hogy ha az alkalmazás szó egy másik reá következő dolognévvel képezne birtokviszonyt pl. a „módja“ szóval, megint homályosság támadna. Ilyenkor tehát úgy segíthetünk a bajon, hogy az albirtokost ellátjuk a *nek* raggal, a

harmadik személyű birtokraggal ellátott birtokszó elé pedig az *a* névmutatót szúrjuk oda; pl. „Doppler elve s az alkalmazásának a módja”; vagy pedig a birtok szót előre bocsátva a birtoklót hátra vetjük: „D. elve és módja az alkalmazásának.”

Midőn személy nem pedig dolog a birtokos, nem ajánlható eléggé a nyelvelmékekben általánosan használt megkülönböztető mód az *ő* birtokost jelelő névmással, mint ennek a nyelvelmékszerű „Hiszek egy”-nek mindjárt a kezdetén alkalmas példáját láthatjuk: (hiszek) a Jézus Krisztusban, *ő* egy fiában. Ezzel azonban korántsem akarom azt mondani, hogy a mai *az ő* nyomatékos használata helytelen, hanem csak azt, hogy az előbbi is helyes, s hogy jöhetnek elé oly mondat-szerkezetek, melyekben igen jól hasznát vehetjük.

Midőn egymásra megszakítatlan sorrendben és kapcsolatban több birtokviszony következik, csak a legvégső birtokost látjuk el a *nek* raggal; de ilyenkor a birtokszó előtt közvetlenül a névmutatót is ki kell tennünk. Találók példát olvastunk erre nézve a hatvanas években egy az öreg Dumas Sándorra egy banquetten mondott élcz magyar fordításában. Ennek megértésére tudnunk kell, hogy az öreg Dumas S. egy ily című művet írt: „A tékozló fiú”, az ifjú Dumas S. pedig erre nem sokára egy ilyen címűt: „A tékozló fiú apja”. A mondott banquetten tehát egy franczia élczfaragó ezt az élczet mondotta: „Vive le père du père du père du fils prodigue.” Ezt az Üstökös igen helyesen így fordította magyarra: Eljen a „tékozló fiú apja” apjának az apja.

Az eddigiekhez önként csatlakozik egy másik ugyan ezen kútforrásból eredő nehézség, mely akkor áll be, midőn a németben az első birtokviszony vagy egyszerűen a birtokos névmással (*sein*) vagy pedig az e nyelvek mindenkében meglévő birtokos esettel, a második pedig a *von*-nal van kifejezve. Lássuk példában. „N. kereskedő ajánlja ujonnan nyitott *papír-, író- és rajzeszközök raktárát.*” Itt van először a birtokos: N. kereskedő, másodszor az a birtokviszony, melyet a német a birtokoshoz viszonyítva *von*-nal tesz ki, de a mire a magyarnak megfelelő sajátítót pótló raga nincs (író- és rajz-eszközök), s harmadszor a sajátképeni birtokszó (raktárát).

Az illető nem bírván magán segíteni, alkalmazta a mi német nyelvű kereskedéseink megszokott eljárását, s lefordította az egészet szóról szóra magyarra s lett belőle a fentebbi emészthetetlen zagyvalék. Tehát hogyan kellett volna fordítani? Nézzük. Birtokviszony, mint láttuk, itt is kettő van, még pedig egymás irányában oly közvetlenségben, hogy az első birtokszó (író- és rajz-eszközök) a második (raktárát) irányában a birtokos szerepét játsza. Így tekintve a dolgot az elbánás igen egyszerű. Ha birtokos és birtok közvetlen összeköttetésbe jönnek egymással, egyszerű birtokviszony támad; lesz tehát: N. kereskedő, ajánlja ujonnan nyitott papír-, író- és rajz-eszközök raktárát.

Ezen azonban lehet másként is segíteni. A birtokost (eszközök) s a birtokot (raktár) jelelő szókat t. i. összetett szóvá alakítjuk, a mi a fennebbivel analog esetekben a magyarban is szokásos, pl. szénapadlás, lóistálló sat., s lesz az összetett szó: eszközraktár, az egész pedig: N. kereskedő ajánlja ujonnan nyitott papír-, író- és rajzeszköz-raktárát.

A kettős birtokviszonybeli kifejezésekhez tartoznak még a következők: A kocsis lova lába (lovának a lába), csizmám sarka, szemed fénye sat. Ezt azonban egy más alkalomra halasztjuk.

BARNA FERDINAND.

MAGYAR NYELVTANOK.

- I. „Magyar nyelvtan a középtanodák alsóbb osztályai számára.“
Irta Bodnár Zsigmond. Második javított kiadás.

Magyar nyelvtanaink száma napról napra öröndetesebben szaporodik s mind a mellett némelyikük, mint épen Bodnáré is, egy év után új kiadást érnek meg. Öröndetesnek kellett mondanunk e szaporodást azért, mert a magyar nyelvnek mind szélesebb és szélesebb körben való elterjedéséről tesz tanúbizonyságot. Egészen másképp áll azonban a dolog, ha ez egymásra megjelenő művek becséről kell ítéletet mondanunk; akkor sajnos, de a szaporodásra, gyarapodásra a legjobb akarat mellett sem alkalmazhatjuk az „öröndetes“ jelzőt. A címbeli munka azonban, megvalljuk, sok tekintetben kivételt képez az e fajú munkák közt, s a magyar nyelv ügyének emelkedő lendületéről tanúskodik.

A mint a címlapon olvassuk, a mű javított kiadás; s ez egyszer, nem úgy mint nálunk rendesen történni szokott, a cím, legalább részben, valót, igazat mond; mert e kiadásban valóban javítás, még pedig a hol történt, többnyire helyes javítás nyomai-val találkozunk, úgy hogy az első kiadáshoz képest e mű észre-vehető haladást tüntet fel.

Megemlítendő e tekintetben különösen a nevező és szótó megkülönböztetése (2. §.) s ennek következtében a nevek eddigi fonák osztályzásának s a név ragozás szabályainak megváltoztatása. A szerző itt nem beszél többé „hangugrató, ékvesztő, közbeszuratos“ s több efféle a mi magyar grammatikáinkban divatos viszásságokról, hanem helyesen a simuló (illeszkedő) ragokat a szótóhöz s a nevezőhöz járulókra osztályozva s ez osztályozásból indulva ki végezteti a névragozást. Tárgyalja, bár nagyon hézagosan, az önhangzó-illeszkedést (3. §.) s az áthasonulást (5. §.), melyet mással-hangzó illeszkedésnek nevez; szól továbbá valamit a hangsúlyról is (8. §.). Szóval az egész névragozást mostani összeállításában általában véve kielégítőnek mondhatjuk. Ide tartozik a képzők némelyikéhez csatolt valóban kíváncsú útba igazítás is.

A mű többi része a mennyire futólagos áttekintés után meggyőződhattunk, csekély s többnyire lényegtelen változtatások kivételével az első kiadásnak hű lenyomata annak minden bűneivel, hibáival és fogyatkozásaival. Ide tartoznak különösen az ige, de meg a névragozásban is sok jelenségnek, kivált a hangváltások egy részének meg nem magyarázása, az igető meghatározásának alytalansága s ennek következtében az igék osztályozásának helytelensége, a syntactikai kérdések egy jó részének érintetlenül hagyása. A ki grammatikát ír, attól méltán megvárjuk, megköveteljük a tájékozottságot, hogy tudja miben és hol van hiány, mit kell és lehet tehát pótolni; megkívánjuk, hogy a megállapított kérdésekről legyen tudomása, s azokat a maguk helyén alkalmazza; de megkívánjuk különösen, hogy maga is gondolkodjék egyes tételek fölött, kutasson, járjon utána az adatoknak, s munkálkodjék közre a határozatlan kérdések megállapításában. A pusztá s hozzá még gyakorta jól meg sem értett helyek kiírása, vagy azon nálunk lábra kapni kezdő eljárás, hogy először jól-rosszul összetakolunk egy munkát, a mely csak annyi fáradságunkba kerül, hogy leírjuk, aztán összetett kézzel várjuk, hogy azt mások lelkismeretesen megbírálják, a hibákat pontról pontra kimutassák és megjavítsák, ha kedvük úgy tartja, nem bánjuk, ha meg is pirongatnak értük, aztán a tett észrevételeket nagy bölcsen felhasználva, sajtó alá rendezzük a második javított kiadást, a hely-

reigazításokért járó érdemet szépen zsebre rakjuk, s ezt mind addig folytatjuk, míg munkánk mások emberségéből talpra esett nem lesz, az ilyen eljárás igazolhatja ugyan a közmondást, hogy szemesnek áll a világ, de végelemzésében legalább is udvariatlan. A ki tollat vesz kezébe azért, hogy másokat tanítson, attól az írás mesterségén kívül, mi legalább úgy vagyunk meggyőződve, egyebet is követelhetni.

Elvárjuk tehát Bodnár könyvétől is, hogy a harmadik kiadásban nem csak javítva kerülnek ki e másodiknak hibás helyei, hanem azon kívül még egyes, könnyen betölthető hiányok is pótolva lesznek.

A művet különben aránylagos jóságánál fogva ajánljuk tanfőuraink figyelmébe.

II. „Kis magyar nyelvtan a népiskolák számára.“ Irta Répássy János.

III. „Magyar nyelvtan népiskolák számára.“ Irta Stern Mór.

Mind a kettőt bátran összefoglalhatjuk, mert egy közös hibában szenvednek, t. i. egyik-másik régiebb grammatikának egyszerű kivonatai, következésképp ezeknek minden hibáiban és hiányaiban osztazkodnak. Ott van pl. mind a kettőben az ékvesztő, hangugrató s közbeszuratos névragozás, úgy szintén a *gy* s több efféle enyészítő, s újra a hangugrató s közbeszuratos igeragozás. Vannak továbbá mind a kettőben olyan tételek, állítások és szabályok, a melyek újra meg újra figyelemztetnek, még pedig hathatósan, hogy egy a mai nyelvtudomány színvonalán álló magyar nyelvtan egybeállítása a legsürgetősebb, s tovább már alig halasztható teendők egyikévé vált.

Álljon itt egy pár mutatóvány mind a két munkából.

Répássy nál. „A nyelvtan azon tudomány, mely megtanít bennünket helyesen beszélni“. Gondolkodjék csak a szerző kissé e tétel fölött! „A betűk önhangzók és mássalhangzók. 5. 1. Önhangzó hét van: *a*, *me gh ú z v a á* sat. 6. 1. A mássalhangzók kétfélék: egyjegyűek és kétjegyűek.“ u. o. Más felosztását a mássalhangzóknak nem találjuk. „Az összetett szó két vagy több dolgot fejez ki, pl. *gabonakenyér*. 10. Állapító rag: *n*, *an* sat. E szóból *igaz* képezővel így alkotok határozót: *igaz-án*. 10. Képző nyelvünkben igen sok van, melyek használatát figyelmes gyakorlat által lehet leginkább megtanulni. 11. Használják így is: *Györré*, *Pécscsé*. *De ez rossz*. 16. *Házuk* nem jó *házők* helyett. 17. *elémbe*, *elédbé* sat. kerülni kell, mert ez igen nagy hiba. 18. *Az-hoz*-ból lesz *ah-hoz*, bár

egy h is elég. 21. A határozók közül némelyek a fokragot is fölveszik, pl. *kiebb*, nem *kijjebb* v. *kiljebb*." 23. sat.

Sternnél. A hangzók nyújtása ék által történik. 6. *kicsiny* rendhagyó módon veszi föl a fokragot: *kisebb*. 15. A törzsige eredeti egyszerű szó, pl. *aludni*, *szaladni*, *beszélni*. 21. A középigé mozdulatlanságot jelent, pl. a fa virágzik. 22. *Enni* rendhagyó, mert az igető *en* a ragozásban változik, 23. Jelentő mód. Félmult idő *várék*, mult idő *vártam*, multjövő *várni fogtam*. Köt-foglaló mód. Jövő idő *várandok*, multjövő idő *várandottam*. Ohajtó mód. Jövő idő *várandanék*. Igenév. Félmult idő *várva*, *várván*. 28—30. Főnévképzők: *any*, pl. *hig-any*; *ac*, pl. *kuk-ac*, *ac-él* sat.

S az ilyesmit még csak megrónunk is alig szabad, mert más, tekintélyes munkákból vannak kivéve.

SZARVAS GÁBOR.

IKER SZÓK.

egyebugya, összevisszaálló, idomtalan, formátlan, esetlen (Nsz.) 1. összebomlott, összevissza álló, idomtalan, esetlen; 2. hitvány, apró; 3. ügyetlen, bamba (ember) (B.)

elegyelegy, holmi különmemű részekből összeállott vegyíték, keverék; 2. mn. kevert, hánytvetett, diribdarab, háji báji. *Elegyelegy régi kéziratok* (Nsz.) — Aprólékos holmi; mindenféle vegyes, hánytvetett holmi; *elegyelegyek mányok* (B.)

fililit-falat, többféle falat. (Nsz.)

genyegunya, mindenféle málha, különösen ruhaneműekből álló, czeleczula, ginczgöncz, retyemutya. (Nsz.) — mindenféle kivált ruhaneműekből álló lom; minden *genyegunyáját* beitta. (B.)

gézengúz, am. gizgaz; á. é. hiábavaló, haszontalan, alávaló ember. Kinek *gézengúz* az ura, kótyonfitya szolgája. (Nsz.) — Alávaló, jellemtelen, semmirekellő, sehonnai ember; *gézengúz feljebb csúsz*. (B.)

gimiz-gamaz, a székelyeknél a legaljasabb emberről mondják. (Nsz.) — *gézengúz*, aljas, jellemtelen ember. (B.)

girbegörbe, *girbegurba*; a minek több görbülése van, ide oda hajlott, görbedt. gg. ágak, gg. utak. (Nsz.) — több görbülettel bíró. (B.)

görbegurba, igen egyenetlen, a minek több görbesége van, majd ide majd oda hajló, kanyaradó; gg. ág, bot, utca, út. ösvény. (Nsz.)

gizgaz, mindenféle keverék gaz, szemét, gyim-gyom. Széltől öszvehajtott, árvizhordta gizgaz. (Nsz.) — Mindenféle szeméthulladék; semmire sem használható növény, gyom; á. é. alávaló, semmirekellő ember. (B.)

gyimgyom, haszontalan vegyes gyom, gizgaz; á. é. gyimgyomember, am. hiábavaló, aljas, söpredékféle ember (Nsz.) — Semmire sem használható szemét, gyomnövény; haszontalan, semmire sem képes; gyimgyomember. (B.)

háibái, régi, ócska, elavúlt. Isten tudja, milyen háibáirásokat hozott elé. (Nsz.) — ócska, régi, kopott. (B.)

handabanda, szóbeli hetvenkedés, hányivetiség; garázda hánykolódás, valódi bátorság nélkül szájvitézség; daczoskodó ellenszegülés, állhatatosság nélkül. (Nsz.) — hetvenkedő szájhösködő, féleszü magaviselet, beszéd. Minek az a handabanda, viseld magad komolyan. (B.)

handabandáz, hetvenkedik, hányja veti magát, erélytelenül daczoskodik v. garázdálkodik; szájjal nagy zajt üt, tettel keveset végez. (Nsz.) — hetvenkedve, szájhösködve bolondosan viseli magát vagy beszél; viseld magad illendően, ne handabandázz. (B.)

hányiveti, maga hányóvető, hetyke, hetvenkedő. (Nsz.) — negédes, henczegő, kérkedő, hetvenkedő. (B.)

hányvet, kimélet nélkül, gondatlanul, megvetésből stb. ide-oda dobál, taszít. Haragjában hányja-veti, a mi kezébe jő; csak úgy hányja-veti a ruháját Visszahozó névmással am. kérkedik, hetvenkedik; Tudós legény Barna Peti, Magát nagyon hányja-veti (Szék. népd.) á. é. vmit minden oldalról megfontol, megvizsgál; hányjaveti az irományokat; meghányvess mindent, azután ítélj. (Nsz.) — Vmit ide-oda dobál; hányjaveti a könyveket. 2. (Különösen megigekötővel) jól megfontol, átgondol: jól meghányd-vesd, nehogy vmi oktalanságot tégy; duzmáskodásból ide-oda dobálódzik; mindig hányvet: kérkedik, henczeg, hánytorog. (B.)

hánytvetett, a mit ide-oda hánynak, dibdáb, selejtes, silány. (Nsz.) — silány, selejtes, avúlt; hv. öltöny. (B.)

hápahupa, több domb egymás mellett v. egy rakáson, dímbdomb (Nsz.); egymás mellett fekvő dombok, földturások összevéve. (B.)

hápahupás, hegyes-völgyes, sok dombú, dímb-dombos; hápahupás vidék, határ. Néhutt másképp: hátahupás v. hátahoporjás. (Nsz.) *hepe hupá*

h a t o l - h e t e l , ö t ö l - h a t o l , zavarosan, mindent öszvehabarva, keverve beszél, magát kifejezni nem bírja. (Nsz.); — akadozva beszél; kü l . kérdőre vonatván, habozva beszél, vmit beszédében szépiteni törekszik. (B.)

h é b e h ó b a v . h é b e n h ó b a n , tulajd. melegben hidegben, nyáron télen; szokottabb értelemben: néhanéha, olykorolykor, helylyelközzel; máskép: h é b e k o r b a n (Nsz.) — néha-néha, olykor-olykor; h é b e h ó b a k e d v e m s z o t t y a n t m e n n i l á t o g a t ó b a . (B.)

h e b e h u r g y a , mn. tulajd. akadozó, szapora, értetlenhang azaz hebegő, hurogó; h h . b e s z é d , n y e l v ; á . é . s z e l e s , i d e - o d a k a p k o d ó , h i r t e l e n k e d ő . Máskép: h e t l e k o t l a , k e l e h a j t i , k e t l e k o t l a , h a b a h u r g y a . (Nsz.) — 1. elhamarkodott, szapora, érthetetlen; h . b e s z é d ; 2. hamarkodva beszélő; h . n y e l v 3. szeleskedő, szélhajtó, szeleverdi; h . l e á n y , i f j u . (B.)

h e g y k e b e g y k e , mn. rátartósan, nyalkán, kevélykén, láb hegyen lépegető. (Nsz.)

h e j e h u j a , indulatszó, mely széles kedvel fejez ki; h e j e h u j a , s z ü r ö m u j j a ! máskép: h e j e h u j a , h a j a h u j a , h a j j a h u j j a . Mint f n . jelent széles víg kedvet, dinomdánomot, fesztelen mulatságot, tivornyát; l e s z m a h e j e h u j a . (Nsz.) — i s z . r a j t a ! v i g a d j u n k ! f n . d i n o m - d á n o m , l a k m á r o z á s , h a n c z u r o z á s ; m i n d i g c s a k a h e j e h u j á n j á r a z e s z e . (B.)

h e k l e h u k l a , mn. népnyelven olyan emberről mondják, ki akadozva v. értetlenül, östobán csacsog; máskép: h e t l e k o t l a , h i b l i h u b l i . (Nsz.) — hebegve, dadogva beszélő ember. (B.)

h e r d e h u r d i , mn. szeles, hebehurgia ember, ki beszédében és tetteiben ide-oda kapkod. Máskép: h e t l e k o t l a , h e t r e p i l a , h e k l e h u k l a , h i b l i h u b l i , s z e l e b u r d i . (Nsz.) — beszédében, magaviseletében meggondolatlan kapkodó; h e r d e b u r d i , s z e l e v e r d i , s z e l e b u r d i , s z e l e v e r d i . (B.)

h e r c z e h u r c z a f n . a m . v e r g ő d é s e k k e l j á r ó , b a j o s é l e t m ó d , m e l y b e n n i n c s n y u g a l m a a z e m b e r n e k , s i d e - o d a h u r c z o l k o d n i , h ú z n i , v o n n i k é n y t e l e n ; s o k h e r c z e h u r c z á n m e g y k e r e s z t ü l a s z e g é n y z s e l l é r e m b e r . (Nsz.) — m e g n e m á l l a p o d h a t ó é l e t m ó d , m e l y b e n a z e m b e r i d e - o d a h á n y ó d i k , v e t ő d i k ; h e r c z e h u r c z a é l e t , b i z o n y t a l a n , n e m á l l a n d ó é l e t ; 2 . g y ő t r e l e m , s z e k i r o z á s , v e x a ; s o k h e r c z e h u r c z á t k e l l e t t k i á l l a n i a , 3 . p l e t y k a b e s z é d , r á g a l o m . (B.)

h e r c z e h u r c z á l , i d e - o d a h u r c z o l , e l ő s h á t r a v o n s z o l . á . é . r á g a l m a z v k i t (Nsz.) — v k i t m á s o k e l ő t t g y a l á z , v k i r e p l e t y k á z ; 2 . g y ő t ő r , k í n o z , s z e k i r o z . (B.)

h é r e h ó r a , h é r e h ó r a k i h í n i v k i t , a s z é k e l y e k n é l

am. verekedésre, különösen botra kihíni. (Nsz.) — harczra, verekedésre, bittal való verekedésre kihíni. (B.)

hímel-hámol, hüledezve beszél, szépítve mentegeti a dolgot; imel-ámol. (Nsz.) — nem beszél határozottan, ötöl-hatol, zavarodva mentegeti magát, szépíti dolgát. (B.)

hínk-hánk, am. hánytvetett, akármilyen léha; hínk-hánk ember, dolog, gondolat. (Nsz.) — léha, utczataposó híkhánk legény. (B.)

hinnyog-vinnyog, pajkos, vidám kedvvel, csufolódva, gúnyolódva s hihi hangon nevet; hinnyognak vinnyognak a csintalan pajkos leányok, midőn maguk között csak úgy titkolódva nevetnek vkin v. vmin.

horgas-borgas, horog gyanánt meghajlott görbe, horog gyanánt begörbedő, tekergős (út) tekervényes ösvény a hegyek között; a beszédnek egyenese jó, a mankónak horgasa. Hóri horgas, aránylag igen magas és meggörbülő termettel bíró, tehát magas és görbe, idomtalan, esetlen nagy ember; hórihorgas legény, nagy kamasz; hóri horgas nagy inas. (km.) (Nsz.) — idomtalan, otromba nagy (ember), a ki magassága miatt meggörbül mint a nagy C. (B.)

hiphop v. hipphopp, indulatszó, mely által azt jelentjük, hogy tánczba ugrunk, v. mást tánczra biztatunk, v. általán széles jó kedvünket fejezzük ki; hiphop ott legyenek ahol akarom; szól bátyám dudája, hiphop a notája, ugorjunk a tánczba (Nsz.) — rózsaszín kedvre mutató felkiáltás. Főnévül is használtatik: hiphopot kiált; hiphop hírével jár. (B.)

húzavona, 1. húzóvonó azaz ki mások vagyonát kicsikarja, másokat zsarol, kiszí; húzavona uzsorás, húzavona tisztviselő. 2. állapot, midőn vki szüntelen bajokkal, nehéz munkával küzd, barom módjára fárad, elnyomás alatt szenved. Sok húzavonába került, a sok húzavona miatt tökre jut. 3. húzóvonó cselekvény (Nsz.) — mn. húzó-vonó, zsaroló, hogy mások vagyonát kicsikarja; h. uzsorás; 2. testi-lelki erő kimerítő fáradság; egészsége tönkrement a sok húzavonában; 3. viszálykodás; meguntam már ezt a sok húzavonát. (B.)

húzvón, ígás barom módjára, fáradságosan, nagy erőködéssel dolgozik; 2. zsarol, erővel kicsikar: mindenfelől húzzákvonják a szegény embert. (Nsz.) — fáradságos munkát végez, barom módjára dolgozik; 2. másnak vagyonát zsarolja, csikarja. (B.)

hülefüle, bamba, mamlasz, együgyű (Nsz.) — bamba, buta (B.)

IHÁSZ GÁBOR.

A MAGYAR NYELV
az iskolákban.

E lapokon nem egyszer s erős nyomatékkal hangoztattuk panaszunkat az iskoláinkban használt könyveknek kétségbe ejtő nyelve s minden mértéket túlhaladó rossz magyarsága miatt; elmondtuk azt is, hogy, sajnos, e vád nem csupán egyik-másikát, hanem a tetemesen nagy részt illeti, úgy hogy az egy vagy más tekintetben megrovás alá nem esők száma vajmi csekély s igazi fehér hollónak mondható.

Annál nagyobb örömmel teljesítjük bíráló tisztünket ez alkalommal, midőn két oly munkáról szólunk, melyek nem csak hogy nem szolgáltatnak okot a már eddig megszokott s szüntelen ismételt kifogásokra, hanem nyelvük hibátlanságánál, szabatosságánál s kezdettől végig tartó magyarosságánál fogva remélünk engedik, hogy egy örvedetesebb kor küszöbén állunk, azon kor küszöbén, melyben a korcs helyét a tiszta magyarosság szelleme foglalja el iskoláinkban, a melyeknek ajtai eddigelé folytonosan zárva valának előtte.

A szóban levő két mű a következő.

1. Magyar olvasókönyv. Középtanodai használatra. (A tanárképezde gymnasiumának tankönyvei. I. rész.) 2. Történeti pótfüzet a Bodnár-Iványi-féle olvasókönyvhez. Reáltanodák számára.

Ismertetésünket a két munkáról összefoglalhatjuk annál inkább, mert tartalmuk nagy része hajszálig összevág, sőt mi több, nem csak az egyes kifejezések, mondatfordulatok, hanem egy részről az eddig teljesen szokatlan időhasználat alkalmazása, más részről az eddig általánosan, mondhatni kivétel nélkül használatban álló egyes conjunctiók, szók s szófüzések szándékos mellőzése s másokkal való pótlása mind azt bizonyítják, hogy az egyik munka plagium. Hogy melyik, azt ki kell mutatnunk, mert itt egy javítani akaró, jobb jövőt czélzó, uttörő törekvéssel állunk szemben, s az igaztalanság volna, hogy érdemetlené legyen az érdemlett jutalom, az elismerés.

Mondtuk, hogy a választott darabok nagy része majdnem a legutolsó betűig egyezik egymással. Ennek bebizonyítása fölösleges, mert a ki a két művet összehasonlítja, erről első tekintetre meggyőződhetik. Azt is említettük, hogy a találkozó darabokban az igeidők, bizonyos szófüzések és kifejezések öntudatosan, még pedig helyesen vannak használva. A plagiatort tehát könnyen felismerjük, ha ugyan ez öntudatos használat nyomait fürkészszük a két mű azon darabjaiban, melyeknek tartalma mind ketjükénél különböző.

Erős latinismus vagy germanismus a magyarban, ha több tárgy a birtokos s a birtok egy, de ez külön tulajdona mind-egyik birtokosnak, e birtokot többesben használni, pl. azt mondani: „az emberek *fejei, orrai, a katonák lovai, kardjai*“ e helyett: az emberek *feje, orra, a katonák lova, kardja*.

Lássuk e használat példáját először az egy tartalmúakban.

Tanárképezdei.

Bodnár-Iványi.

A kép két császárt tüntet vala elő aranyos trónjukon ülve, vállukon bíbor paláttal, fejükön koronával. 111.

A kép két császárt tüntet vala elő aranyos trónjukon ülve, vállukon bíbor paláttal, fejükön koronával. 30.

A különböző tartalmúakban.

Ne reméljétek, hogy visszatértek feleségetekhez, gyermekeitekhez. 69. Új szellem töltötte el keblüket. Tartsátok tisztán kezeiteket szíveiteket. 70.

Ők ugyanis a harczolók közé veték magukat s itt *férjeiknek*, ott *atyáiknak* és testvéreiknek rimázkodtak. 81.

A Nyelvőrben többször fölemlített s megrótt latinosság a relativ szóknak alkalmazása oly esetekben, midőn az a latinban a mutató helyett áll. E latinos használatnak az egyező darabokban, a mennyire futólag tapasztaltuk, nyoma sincs.

Példa rá az egy tartalmúakban.

Erre (latinosan: *mire*) a hunok igen megbosszankodának. 118.

Erre a hunok igen megbosszankodának. 34.

A különböző tartalmúakban.

Ez (latinosan volna: *ki is*) oda jött a bölcsökhöz. 72. A mint (latinosan: *kik midőn*) látják Demetert. 81. E beszéd után (latinosan: *mely beszéd után*) eltűnt Athena. 87. sat.

Mely munka (helyesen: ez a munka) három napig tartott. 61. *Miért is* (helyesen: ezért) a Superbus melléknévet nyerte. 88. *Minélfogva* (helyesen: ennél fogva) atyja ellene hadat vezetett. 88. sat.

Az új magyarság az összetett szókban kettős birtokviszony beálltával is csak egyszer fejezi ki ezt a viszonyt, még pedig az utóbbiban, pl. „haja m minden szála égnek állott“ helyett azt mondják: minden *hajszálam* égnek állott. E használatot illetőleg az egyező részekben nem akadtam vétségre: az alkalmazás helyes. Példa.

Ott állanak mind Etele körül szemöket rá szegezve, figyelve feje intésére, szeme pillantására. 108.

Ott állanak mind Etele körül szemöket rá szegezve, figyelve feje intésére, szeme pillantására. 27.

A különböző részekben.

A marháknak lába nyoma Ezen állat fejborét pedig sisalárulja a lopásnak történetét. 71. kül használta. 58.

A nyelvújítás megirígyelve a némettől egyebek közt az igitővel való szóösszetételt, ezt meglehetősen elterjesztette már vünkben is. Az alvó s z o b a-féle kapcsolatot pl. gorombának találván, a *rakpart*-féle szerkesztést hozta divatba. A leírt részekben az összetétel a nyelvszellem követelése szerint van szerkesztve:

Ha mozdulatlan tömegekbe egyesülnek, hogy pajzsaikból védő falat képezzenek, föl se vegyék őket. 108.

Ha mozdulatlan tömegekbe egyesülnek, hogy pajzsaikból védő falat képezzenek, föl se vegyék őket. 27.

A különböző részekben.

Hogyha adsz nekem lakó helyet, valamennyi nemzet eljön hozzád. 65. Magányos lakó helyük homályában arról beszélt Medusa. 89.

Hogy senki ne tudja nyughelyét, a sirásó szolgálakat megölték. 56. Rhea, a város védistennője.

De legjobban bizonyítja, az egyiknek részéről a hun mondakör elsajátítását az igeidők alkalmazása. Az egész elbeszélésben t. i. az egyes főesemények jelölése a tört. multtal (*ira*), az egyidejűség folyó multtal (*ir vala*), az előidejűség végzett multtal (*irt vala*) megy végbe. A két szöveg mint mindenben, úgy ebben is egyezik, egyezik egész az utolsó szakaszig, Etele haláláig. E szakaszocskában aztán teljesen szét válnak, s mind a kettő maga erejére dolgozik; az egyik, mint az előbbieken is, öntudatosan, következetesen, a másik — de lássuk.

Azonban csakhamar békét hagyta a nagy terveknek, midőn a csodaszép királyleányt, Mikoltot megismeré. Ezt annyira megszereté, hogy nem győzött betelni szerelmével. Nőül vevé őt. De azon éjjel, mikor vele menyegzőjét üli vala, szokásánál jóval többet ivék, és mélyen elaludván hanyatt fektében orra vére megerede, torkára mene, lélegzetét elfogá és a világ félelmét megfojtá. 112.

De ebben megakadályozta váratlan halála. E napokban t. i. látta a ritkaszépségű Mikolt királyleányt, kit annyira megszeretett, hogy nőül is vette. A lakodalomban túlságosan hódolt érzékiségének a mértéktelenül sokat ivott, úgy hogy a rákövetkezett éjjel az orrából megeredt vérében, mert hanyatt feküdt, megfuladott. 56.

Ez egybe állított tények eléggé földerítik, hogy melyik részen van az érdem, s melyik kérdezi Proudhonnal: qu'est ce que la propriété?

A képezde könyve, mert erről akarunk most beszélni, 18 helyesen választott népmesével kezdődik Kriza, Erdélyi, Arany-Gyulai, Arany L. s Merényi gyűjteményéből. A darabok alakja és tartalma, leszámítva a táj-kiejtést, egészen hü. Ezeket követi 12 költői elbeszélés, köztük pár mese első rangú költőinktől. Nem lehet elég magasztaló szót találnunk a szerkesztőnek e szerencsés választására. Hogy a tartalmat ne említsük — különben sem szorúl az dicséretre — az a nyelv, a melylyel itt ismerkedik meg, a melyet ezekből tanul a zsendülő, fogékony gyermek-nép, az bizonyára ép, egészséges lesz minden ízében tagjában. A hun mondakör, melynek záradékát Arany „Csodaszarvasa s Keveháza“ képezik, hasonló tapintatos választásnak nevezhető; úgy hogy e művet bátran, a legjobb lelkiismerettel merjük ajánlani tanférfaink figyelmébe, s leghőbb ohajtásunk, hogy mennél több tanintézet nyissa meg előtte ajtaját.

Egy pár figyelmeztetésünk is van azonban a munka szerkesztőjéhez. Minek volt azt az esetlen *tanárképezde*-t a címlapra nyomatni? Nem sokkal tisztességesebben hangzik a *tanárképző intézet*? Kriza „Möndölécskék“-jében nagyon kár volt a zárt *e* jelölését meg nem hagyni; mire hivatkozzék a tanár a hangok, ragok és képzők tanítása közben? Attól a *fog*-os futurumtól nincs egyáltalában ok annyira irtózni, mint teszi azt a harmadik könyv, sem pedig a csak itt-ott alkalmazott végzett jövőtől. A tört. jelen alkalmazása az elbeszélésnek csak élénkebb részeibe való. A magyar imperfectum sokkal szűkebb körű, mint akár a latin akár a görög. A 67. lapon eléforduló eme passust illetőleg: „oda *eljöhetnek* majd az emberek, oda *hozhatják* ajánlékaikat a világ végéről is“ utasítjuk a szerkesztőt a Nyelvőr I. köt. 82–86. lapjain foglalt fejtegetésre.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Veszprémiek.

Ném is gondúnád, ez a rongyos ember *mennyivé bir*.

Hal lássam (hadd l.), mellik hajad szála *lékhosszabb*.

Sok ember néz alacsonnyan máma. — Mér? — Iszen *éggyik* részégebb, mind a másik.

Én ném horhatom (hordhatom) mind ide. — Főszéhetéd (szédhetéd).

Mér oda akasztja aszt a rokkot. (Szórend!)

Nekém más nem parancsul, csak az, a ki énnyi ád. — Ot parancsúj, a hun észö. — Annak parancsój, a kinek a nyévit nyalod.

Mingyá pofon nyálak ám úgy, hot tudom, mégemlégeted.

Két öreg madarak vagyunk má mink. (Szám!)

„Ha én dógozom az én szőlőmbé, ojan jó esik az én nékem, ojan hamar émulik a nap, hoty ki sé monthatom. Asz szetném akkor, talán sâ sé lenne vége a napnak.“

„Most má nem ojan divatossak a pápai diákok, mind akkor vótak. Akkor messzirü égyüttek oda, asztán ojan szakálossak, bajzossak vótak! Most fiatalok mind“. (Szám!)

Minden émentek (mint sokan, öten). — Mindet még étte (mint sokat, ötöt. Még hat-nyolcz évvel ez előtt nem lehetett hallani a mind-nek ezt a két alakját, s most a számnevek analogiájára ezt is mondogatják).

Beméntem égy messző sör innya. — Mégis zok két pohárrá.

„Kérek alássan écs csipet kámfort. A fogam fáj, asztán ha aszt rá tészém, hát ék kicsit kiálitty a belülle“.

„Küttek neki levelet, hogy röktön gyűjjön, sé órát, sé napot né várgyon.“

„A ki engém méksértett, aszt az isten soha jó órára né vérrassza fő.“

A késnek pöngéje (pöngéje).

A kellige (keblibe) tette a pénzit.

Gyê (jer) velem. — Fömászik (fölmász).

Akkor lét ékezdeve ... Még lét csinyáva. (Ez a szenvedő alak a Dunán túl, úgy látszik, mind jobban terjed.)

Soha naptján (ad graecas calendas).

Nyúd még (érintsed, nyulj hozzá. Azon ígékhez tartozik, melyek csak a még-gel összekötve áthatók. V. ö. NyKözl. II. 182. l.)

Ilyeneket is hallottam (gyermekektől): írának (scriberem), vónák e h. írnek, volnék. Ezt is az analogia okozta: a tárgyas ragozás többesében van írának (t. i. ők azt) és kérnek; tehát mért ne volna a tárgyatlan ragozásban is írának (t. i. én valamit) és kérnek? V. ö. Müller Miksa Fölolvasásait a Nyelvtudományról I. k. (magy. kiad.) 63. l.

STEINER ZSIGMOND.

Alföldi párbeszéd.

Agygy isten jó napot! — Fogagygy isten! — Isten álgya mög a délebégygyüket, mög az embörit is! — Köszönynyük. Gyékend velünk no, a mit isten adott, osztán lássék hozzá. — Köszö-

nöm, én má inset-onnat kibékütem a gyomrommá. — No hát csavaricscsa kend alá azt a subát, osztán üjjék kend lé: ha a zórunk alá hántunk, majd evégezzük a sort, a mibe járatos kend. Nini hé Méska, eregygy csak a komrába, ereszd tele a mihókot (nagy kancsó), osztán kínád mög körösztapádat ék kis karczossá. — Igyék ken no körösztapám! — Köszönöm fijam, nem vetöm mög a kínátokat; (a házi népre köszönti :) Hát hogy a zisten bennünket mög né álgyon, (a gazda rámondja:) arrú szó sé lögyön.

Hová mégy Véra? — Émék az ángyóhon látogatóba. — No hát mönny, haném osztáng éggycik lábod itt, a másik pejjig ott lögyön (siess vissza). — Enynye de mögütem, émék elő (haza) no, isten maraggygyék kentökkal.

Hun van écschapád Jankó? — A biz émönt szögé dészkát (koporsót) árúni (meghalt).

De kinyaltad magad Panna, hány zsidó legény kutytyog (kiált) utánnad? — Kotyty ide no kormos, mi köteleessége (köze) kennek ehhön a ruháhon, kidukált ezé a fizecscség; a kend ruhájába mög benne hatta e szabó a firczöt (nincs kifizetve).

FERENCZI JÁNOS.

Menyegzői szokások.

Perkátán a menyasszonyt a vőlegény házába viszik, a lakodalmat ott tartják.

Menyegző után avatásra (v. avatóra) mennek a paphoz, visznek neki egy itcze bort, 13 krajczárt és egy czifra kulcsost. Vigyázó gyerek jár mindig és mindenhová a menyasszony után s őrizi a vőlegény csókjai s öleléseitől.

A menyasszony vőlegénye kalapjára négy lobogót vesz, az meg neki a gyűrűt.

Menyegző után fölként nyoszolya lányok kontyba kötik a menyasszonynak fejét.

MARKOVICS SÁNDOR.

Találás mesék.

Sellyeiek (Somogyban).

A méj mesét mondok, igen tréfás mese:

Fekete az magva, de fejr a fölgye;

Aszt mongyák, lud szántya, de embör eressze.

Mond még a mesémet, maraggy itt ebédre.

Írás.

Életöm elejin én legnagyobb vagyok,

Életöm közepin viszont kissebb vagyok,

Ugy hogy lépéséddel által ugorhatol,

Ha kilelöd, tud még, nyakon ütést kapol.

Árnyék.

Soha semmi réndök szömmel nem láttanak,
Elöttem s utánom sokan sétáltak;
Mégis a kirájok tölem irtósztanak,
Engédelmességgel térdöt hajtottanak.

Halál.

Mikor más aluszik, én akkor beszéllök;
Zúgásomtól még sem serken föl a gyerök.
Fénn állva én velem nem beszélle nének,
Félnyilt szemmel réám nem is nézhetnének.

Álom.

Mig élök, előttem a disznók szaladnak,
Barátságom nem köll a kis malaczoknak;
Embörök is gyakran előttem elfutnak,
Holtom után pedig hátacon hordoznak.

Farkasbőr.

Láttam oj állatot, kit a barom tartott,
Néméj részét pedig Dorkó (vastag ember) sodorgatott;
Ez magát mögötte, noha mást nem bántott,
Magának nem használt, sém pedig nem ártott.

Gyertya.

Oj sűrű erdő nincs, mijjembe telelök,
Nincs oj drága élet, mint méjjel én élök;
Sok embört busittok; kiben nincsen lélök,
Én benne mindenhun mégis szállást lelök.

Tetű.

Kis gyerök koromban tarték egy sipocskát,
Ha ki felé husztam, nem vontam jó nótát;
Ha szíttam, nem könnyen hattam é nótáját;
Most nem annám érte a pásztor dudáját.

Csöcs.

GYULAI BÉLA.

Hétfalusiak.

Mért kötik fel a lónak a farkát? Azért, mert nem tudja magának felkötni.

Égy rét nem ér el és két rét jól el ér. Mi az? Az evés vagy ivásnál a kar használata.

Ha tésznek hozzá fogy, ha vésznek belőle nagyobbodik. Mi az? A rés a kertben.

Ezér madár megindul és ha égy megáll, mind megáll. Mi az? A szövé asszony.

(Zajzon.)

PAPP GYÖRGY.

Babonák, kuruzslások.

Czeglédiek.

Fiatal asszonynak karé kényeret vágnak, hogy fia legyen.

András écczakáján fél tejást még nadrágot téznek a jányok a párna alá, osztán megbütölik aszt a napot, hogy még ámoggyák ki léssz az uruk.

Hogyha halott kis gyermek fejire kerül valamék asszonnak a menyasszonyi koszorúja, mégtörténik, hogy felásattya (így pl. f. é. aug. havában), osztán fővészi a koszorút, mer különben észárad a testye.

Ha a kényér a közepin keresztű hasad, akkor aszongyák, hogy vagy kár, vagy halál léssz a házba.

Ha jégeső esik, ki kő tenni a sütőlapátot, hogy elálllyon.

Alutt tejet fa kanállal kő enni, hogy még nérepegygyn a csécse a tehénnek, mer ha vaskanállal észik, még-reped.

Ha a föcskét agyonütik, vér és teje léssz a tehénnek.

Ha napléménté után kiviszik a kisöprött szemetét, kár éri a házat (igen régi babona).

Ha a kakas hajnalba az ajtóba kukuríkol, az is kárt jelent.

Ha a kutya vonyít, tűz léssz; ha gödröt ás, mékhalvalaki; ha füvet rág, eső léssz.

Ujév réggelin zsidóvá találkozni nagy szeréncsét, vén asszonynyal találkozni nagy szeréncsétlenségét jelent abba az egész esztendőbe.

Ha az ember a maga dógába járó pappal találkozik, nem léssz szeréncséje.

Ha a jobb fül csendül még, rossz, ha a bal, jó hírt halunk.

Akkor mikor csillag esik le az égről, égy lélek múlik ki a világbul.

Viszket a seggem, paphalál léssz.

Ha éretlen uj gyümölcsöt észnek, aszt hajtyák hogy:

Ujság hasamba.

Hideglelés pokolba!

Ha az első termést ellopják, nem terem többet a fa.

Vásárosok nem eresztik el az első vévőt, mer különben, rossz vásáruk léssz.

Fűsüt, bicskát nem jó ösmerősnek adni, mer haragot csinál.

Mikor a kutyát ütik és az úgy nyöszörög mint a kis gyermek, akkor a kínzóját átkozza.

Jobb tenyerém viszked, píz kapok, bal tenyerém viszked, píz adok ki.

Ha hód töttekor nincs píz a zsebbe, nem is léssz abba a hónapba.

(Ha pénzhez jut a szegény ember, megköpködi, s mondja):

Ptű Ptű Ptű,

Apád-anyád ide gyűjön.

Ha kilis akar támadni, háromszor körülkerítik a vörösségit hajmává, aszt ellükik, hogy más r a r a g a g y g y o'n. (Az ilyenféle, kuruzslásnál használt és eldobott szereket r o n t á s nak hívják.)

Szémfájósnak minden szombaton tisztát köll venni, s odamenni begombolatlan ingbe a bábáhol, aki asztat a nyakon és a két kézen vörös pamukkal összevarja, asztán ráolvas.

BALLAGI ALADÁR.

T á j s z ó k.

R é p c z e m e l l é k i e k. (Sopron megyének nyugoti része.)

Ablakszem: fensterscheibe.	b i b a s z t: ügyetlen, tehetetlen.
a c s k ó: erszény.	b i c s a k: bicska.
a d s z e j d é: add ide.	b i h ó és b i h a l: bival.
a l a j j a: alája.	b o r o c z k: baraczk.
a l a m u c z i: alattomos.	b o z z a: bodza.
a l i l (a gyomor): imeleg; elalil: elájul.	b u b o r k a: ugorka.
a t y a f i: rokon, pl. atyafi hozzánk: rokonunk.	b u c z k ó: kinövés a fán, testen.
a v i t t: avult, régi.	b u g y é l l á r i s: tárcza, brief-tasche.
á p f o g: zápfog.	b u g y o g a: nagyobb korsó, melyben a mezei munkásoknak vizet visznek.
á p o r o d o t t: bűdös a legnagyobb mértékben.	c z é d a: ringyó, rosz személy.
á s z l ó: zászló.	c z i k á k o l: fuldoklik.
á t o l l a n i: restell, fél; pl. átollom megszólítani.	c z i p e l l i s: női czipő.
b a b u t a: bűdös banka.	c z u l á g é r: zureicher, hand-langer, ki az építkezésnél téglát adogat stb.
b a r o n a: borona.	c s a p a: nyom, vestigium; kerék csapája, nyul csapája.
b á s z l i: tátott száju.	c s a j v a d i k: többek által támasztott zajongás, pörpatvar.
b é c z c z e: borju; ezen néven szokták a marhát egyáltalán szólítani.	c s á l é s: így nevezik a bal félen menő ökröt.
b e n d ő: has.	
b e p o f á z (valamiből): sokat eszik.	

cse m c s é g: a ki evés köz-
ben nyelvét csattogtatja.

c s i g a b i g a: csiga.

c s i k ó t é: csikótyu.

c s i m a s z: a cserebogárku-
kacza.

c s i m b a s z k o d n i: kapasz-
kodni; belém csimbaszkodott.

c s í p e t: kis része valaminek;
egy csipet zsír; egy csipetet sem
áztam meg.

c s í v é: cső; két-csívís puska.

c s o r o s z l a: hasító vas az
ekén; v é n c s o r o s z l á n a k
nevezik az öreg asszonyt is,
kire megharagusznak.

c s o r d ó s: csordás, pásztor.

c s ö r g e: töpörtyű, pörccz.

d o l o g t é- és d ö l ö g t ö-
n a p: hétköznapi.

d ó m á n: dolmány.

d ö h e r (test): nagy, idomtalan.

d ö h ö n y e: idomtalan,

é h é s: éhes.

é h é n: itt.

é h u n: ehol, ott.

e k l e n d e z: kezeit ügyetlenül
terjegeti, akadékoskodik.

e l e s í g: takarmány.

e l ő h a s i (tehén), mely elő-
szőr borjazik.

e l ü l; elülnek a tyukok, ma-
darak, midőn nyugalomra men-
nek.

é n n y i h á n y: egynéhány.

e r e d g y, e r i d g y: menj.

é s t é r á z s á l: virraszt, őriz.

é s é g; m e g e s e g: ismét.

é s z t é r g y a: a tetőzet alja.

é s z t é k e: ösztöke.

e z é n t i g: nem sokára; hasz-
nálják így is: e z e n t e n.

f a c z é r: dolog nélkül levő.

f a v á g i t ó: favágó hely.

f á j d í t t y a a fejét: fáj a feje.

f i ó k: az asztal fiókja, mely-
ben a kenyér áll; tischlade. Ne-
vezik még így is: a s z t ó f i a
és a s z t a l f i a.

f i ó k: fattyuhajtás a kuko-
riczában; f i ó k o z n i: a fat-
tyuhajtásokat kivágni.

f i s ü: fészű.

f ó k a: (falka) egy rész. Így
mondják: a gabonának egy fő-
káját learattuk; a csibéknek egy
fókáját eladtam.

f ö l ö s t ö k ö m: reggeli.

f ö l t á p á s z k o d i k: ügy-
gyel-bajjal kel fel.

f u j á t, h ó f u j á t: hótörlasz.

f u n t: font.

f ü l l e d: érik, erjed; a szé-
náról mondják.

g a l i b a: baj.

g á d é r f a: földre fektetett
gerenda, mely a pitvart (térnác)
az udvartól elválasztja.

g á n t á r f a: melyen a hordók
feküsznek.

g e g é n y e f a: jegenyefa.

g é r á b l a: gereble.

g e r e n d ü: az ekének görbe
rudja.

g é r n y a: hosszú sovány
gyermek.

g ö m b ö c z: felfujott hólyag.

g ö r h e s: beteges, törődött.

g ö t h ö s: kehicselő.

g u g u l: guggol.

g y é g: jég. A rendes „jég“
kiejtés mellett így is hallható,
pl. Csepreghben.

g y u j t ó: gyufa.

g y ü r k e: a kenyér oldalán
kiforrott bub.

h a c z u k a: olyan öltönyről
mondják, mely a divattól elüt.

h a j s z á s : a jobb felen menő
 ökö, vesd össze csálés.

h a n n á s s í k : hadd látom.

h á ? : hová?

h á m o z n i : az almának,
 krumplinak stb. hóját lefejtteni.

h é g y é s : hetyke, kevély.

h e r é l n i : a kakas heréli a
 tyukokat.

h e t f é s h e t v é : hétfő.

h é v i z á l : tétlenül tölti az
 időt.

h í j : padlás. A hiba megyek:
 a padlásra.

h o c z i d e : add ide, hozd
 ide, lásd: a c z e j d é.

h ö b ö t ü l é s h e b e t ü l :
 gyorsan érthetetlenül beszél.

h ö m b ö l y ö g : hömpölyög.

h u n ? : hol?

h u n n a j ? : honnét?

i g a b é f a : így nevezik azon
 két függélyes fát, mely az igá-
 nak felső és alsó darabját össze-
 tartja.

i p p e n : épen.

i r ó : buttermilch.

i r ó s v a j : friss vaj, mely még
 nincs kifőzve.

i s t e r c z : sterz (németül).

i s t i g l i c z : stiglicz.

i s z o l a g : vad szőlőnek ne-
 vezik másutt; szárát a gyerme-
 kek szivar gyanánt szivják.

i t a t j a : az egereket: sír.

Kiss Ignác.

Perkátaiak. (Fehér megye.)

A r a n y c s o n t : kedveskedő mégszóllítás pólabéli gyermek-
 kékhöz intézve: Jaj té aranycsont!

B a b i c z a : baba kicsinyítője: „Pénzés Julcsa volt a kedves
 babiczám.“ Népdal.

B ö k ö d : szurkál; „A lábamat ném böködi a talló.“ Népdal.
 Tsz. bök.

C z i f r a k u l c s o s : lakodalmi félczifrázott kalács.

C s o l k o l : csókol.

D i v ó : dió. Tsz.

É g y f i : éggyetlen, égyszülött: Ném vitték katonának, mert
 égyfi.

E l a k a s z t j a : a g ú l y á t : erőszakkal máshová tereli; „Ném
 akasztottam el senki gulyáját“. Népdal.

E l e v e n s z é n : parázs, zsarátnak.

E l v e t é l t c s i k ó , b o r j ú : döglött anyából kimetszett, de
 élő csikaj, vagy borjú.

É r e h ü l : elmállik: De é*van rehülvel ez a kö.

F é r e v á g j a : a h a j á t : fej-fellódítással haját félre csapja;
 „Vágd fére bodor hajadat“. Népdal.

F é m l i k : fénylik.

G y ö j : jövő: győj nyár.

G y ü l ö l k ö d i k : huzamos ideig czivakodik: Azon gyüölöl-
 ködtek, hogy nincs gyerekük.

Hideglövés: hideglelés.

Igyénésen: égyénesen.

Jász: gyász.

Kibukta: kipökte, kimondta: Minek buktad má ki?

✓Kicsinnyég: kevéssé: Várj égy kicsinnyég.

Kiesik a szolgálatból: elküldik, elveszti szolgálatát.

Kikarattyúja: kilocsogja: Nojszen maga is mindént kikarattyúl.

✓Kiváncsiságos: kíváncsi.

Kiveti a kártyát: jóslás végett az asztalra rakja.

Kivetette a kártya: azt jósolta a kártya.

Kivetette a kártyán: megjövendölte: Kivetette a kártyán, hogy elmész.

Kóficz: gyermek pép; l. pémpő. Tsz. hamarjában kotyvasztott étel.

Körülnyílja: „Ez a ház, ez a ház, jaj de jász,

Ném nyílja körül a gyöngyvirág“. Népdal.

Korbéli: éltes; korbéli asszony.

Kuliszarv: kajlott sarv: „Csákó pörge, kuli szarvú,
Lopott marha ha volna“.

Népdal. Tsz.

MARKOVICS SÁNDOR.

Beretiek.

✓Inás: 7—13 esztendőes gyermek. (A Tsz.-ban más jelentése van.)

Iromba: ki nem fejlett, tarka színvegyület.

Italos: iszákos, részeges ember.

✓Ittas: részeg. Tsz.

Jelésnap*): ünnepnap. (V.ö. Nyelvőr. II. 44. Gyelésznapok.)

Kábá: ölyv.

Kábát: szoknya. (A Tsz.-ban más jelentése van.)

Katlantámasztó: vénasszony, a ki valamely jó módú házhoz bejáratos.

Kégyetlén: az erdőben eléforduló sűrű, csalitos hely, pl. „kéki kégyetlén, forrai kégyetlén.“

*) Ez alighanem zsoltáros kifejezés. A reformátusok „énekes könyvében“ van egy zsoltárvers (CXVIII. zs. 12. v.), mely így kezdődik:

„E jeles napot ő magának

Készítette az úr isten:

Azért e nap jelenvoltának

Vigadjunk, minden örvendjen.“ stb.

Zs. B.

Képlág: hamis szívvél.

Kócs: kulcs. Tsz.

Kompérá: krumplic.

Lábtó: lajtorja. (V. ö. Tsz. és Nyelvör. I. 424. és II. 184.)

Mielőnap: hétköznapi. (V. ö. Nyelvör. II. 44. Mielőnap.)

— Mielőnapról való ruhá.

Mezgérélni: böngészni (V. ö. Tsz. Meczgerélni.)

Mihely: műhely. Tsz.

Mindenhogy: mindenképen. Nyelvör. II. 236.

Összemárék: két marok (V. ö. Nyelvör. I. 280. Összemarok.)

Paszkonczá: félig herélt, a szaporításra alkalmatlan himféle, pl. férfi, kakas. Tsz.

Ponkáló: pókháló. (De: pók.)

Ránkór. „Nem ránkorbúl beszélék” = nem azért beszéllek, mintha haragudnám rád.

Szülés: téli takarmány. (V. ö. Tsz. Szüleség.)

Tróbál: próbál.

Ziz: fene. — „Égyen még á ziz!”

Érügygy v. érigygy — menj; eregygyetek vagy eriggyetek: menjete.

Toszint: taszít, lök; innen: Feltoszint: fellök. „Erügygy innen, mér feltoszintlak!”

Ménék vagy: méngyék: megyek. Mén vagy: menyén: megy v. megyen.

Irányjelző ige mellett nyugvásjelző kiegészítés, s viszont nyugvásjelző ige mellett mozgásjelző kiegészítés itt is szél-tibe járja. (V. ö. Nyelvör. I. 50.) Pl. Hová mégy? Hármaséknál méngyék. — Hol vótál? A biróhó vótam porczyót fizetni.

Sajátságos helyviszony-jelölő rag a -núl, ezen kérdésre: „honnan?” — Ritkán fordul elő, akkor is csak alhangú személynevekhez függesztve, pl. Honnan gyüszsz? A papnúl- v. a kománúl gyüvök.

ZSOLDOS BENŐ.

Háromszékiek.

Ádádzik érte: szenvedélyesen vágyakozik rá.

A hogy, v. ah hogy, v. az hogy: úgy de, igen de, azt kell tekintetbe venni, hogy; pl. „a hogy ő másképpen értette s azért nem eggyezett belé”.

Aranypili: aranypelyh, aranyfűst, aranyozó lemez. Innen: aranypiliz. Aranyfili hibásan áll MNyszet VI. 316.

Assz: aszik. Elaszsz, bé asszott pofáju, hadd aszszon, asszás, asszu. De aszal és aszály egy s z-szel.

Attól: mindamellett, azonban, annak daczára, pl. „attól ő nem haragszik; legkisebb köztők, attól mégis legelső”.

Balka: bologfogásu, balkezűleg szokott. A balog határozó szó. A ki balog fog valamit, még azért nem balka.

Begh v. beh: be, de, mint indulatszó, p. o. jaj begh állhatatlan vagy! Igy: degh, osztáng, küsdég stb. a g inkább önhangzó előtt jár.

Gyalogrend: gyalog katonai osztály a határőrségiéknél.

Habától, hibásan van habarol MNyszet VI. 329.

Halantozik: fonnyadoz t. i. a növény.

Háponyika, nem hájponika, mint a Ny. Közl. III. hibásan áll.

Hátrunnat, nem hátunnat mint a Nyelvt. Közl. III. köt. 1. füzetében hibásan áll.

Hengérkedik, nem hengerkedik mint Ny. Közl.

Hitvány szér: hitvány szérszám, tatar portéka.

Homp, nem határhalom, hanem felfeszegetett hant. Innen a homboly = füves halmazat prisma alakban.

Horgit: borgosít. Elhorgít, meghorgít.

Hosszatjában: hosszában. V. ö. Szélyehosszatjában.

Ifilegény: ifju legény, pl. ifilegényes viselet. Igy ifiember, ifileány.

Itas: ittas. Törzse it, mely személyragozva megvan e mondatban: „Se étem, sem itom nem esik jól nekem.”

Járásnég: egy mérföld járásnyira.

Kabolát vetni a matolálást elhibázva.

Karévallani: károsulva veszteni — valamit.

Karomnélag, nem koromnélag, mint Ny. Közl. III. köt. I. füzet.

Kártya-felkelés: a kézbeli kártya kijátszása után a fekvő kártyáknak felvétele.

Katona levő: a ki katona számba van bejegyezve; pl. katona levő fiában volt támasza.

Kenyér, pl. „Ki tanólni embere lessz, és annak kenyere; külön kenyeren vadnak; kenyere-megkereshető állapokra tett szert”.

Kettesivel v. kettesleg: kettejével, kettőnként.

Kevert: malotával kevert korpaeledel — baromhízalás-képen.

Kiterítettik: leterítve kifekszik — a napra.

Kiakaszkodik v. kiakasztalódik: akasztalt voltából kifejtözik.

Kom, kolontos: bohó.

Könyü: 1) könnyü, 2) könny, 3) könyv. Az 1)-ből könnyid, könnyided: könnyed, könnyiden: könnyedén. A 2)-ból: könyüt v. könyvet v. könnyet, könyüje v. könyve, v. könnye; könyvez v. könnyez; melléknév: könyves v. kömves. A 3) helyett könyv is hallható, s a v ragozásban és képzésben is erőre kapott.

Körtvély pankó: körtefánk, pohárvágott.

Lapittó, nem nyújtófa (mint a NSz. hibásan), hanem az a deszkalap, melyen a nyújtófával v. laskasírttővel nyujtják a téstát; NBánya vidékén: s e f e d e s z k a.

Lakozik: bábuzik, bubázik. Az alak Háromszéken: lak.

Lasdi: lassu dolgo (Marosszék).

Leb, nem a kemencze lángját, hanem hő levegőjét jelenti, valamint a Büdös szénbarlangjából is b ü d ö s l e b, b ü d ö s k ö - l e b ömledez ki; még a nyári hőségben látható léglebegés is leb, melyben néha délibáb is játszik.

Leczirmol: leszid mocskolódó hangon.

Ledurungozik: döröngözéssel lezuhan — nagy kő v. fatönk a lejtőről.

Lengyen virág, virág neve.

Léve: határozó igező, pl. „viradt léve készülj! mód lévedd meg.” Neki léve a. m. ha neki volnék v. volna.

LÖRINCZ KÁROLY.

Csángó szavak (Tatrangon, Erdélyben).

L amposz: tüdő.	M utaszt: mutal. Tsz.
L aptya: labda.	M ük: mi.
L iliák: denevér.	N erávás: fortélyos.
M atuf: ecset, meszelő.	N yekezsil: boszankodik.
M ányi: nagyanya.	N yégra: barna.
M ápó: nagyapa.	P alajás: határszéli ör.
M árfa: poggyász, málha.	P a p u s a: fonottas kalács.
M er: mert.	Tsz.
M erendélni: betarisznyálni.	P eczél: tapasztal.
M erén: merőben, vagy szüntelen.	P intinó: hóka.
M e t é l t e s: laska. Tsz. metélt.	P utrigályos: reves.
M o n y a s: tojós.	R a m a s z: így nevezik egy levágott fadereknak mintegy 36 hüvelyk hosszú darabokba ró-
M úr: köfal.	dalt részeit, melyek aztán felhasználatnak kazalfákká.
M u r g a: pej.	R e z s í l: nevet.
M u s a c z ó l: székfűvirág.	R o g o z s i n a: gyékény.

R o j b a: pirospej.	T e b és fa: dús lombozatú fa.
R ó t a: csomag. Tsz.	V. ö. Tsz. tebe.
R u d a s: mézes pogácsa.	T ó á r o s: munkatárs.
R ú z s a: rózsa.	T y ü k ö r: tükör.
R i t t a m: rajtam.	U n y a n, ah. ugyan.
S a j á t a: saláta.	V e p e r: kan disznó.
S e r e s: sirült, pl. a fonal.	V é r é: rokon fél, atyafi.
Tsz.	V i r k e l ő tekenő: gyűrő te- kenő.
S i l l a: ár.	V i u s z: viasz.
S i t: süt, pl. kenyeret.	Z á r a: vert tej.
S z á m é n t a l a n: számtalan.	Z e s z t e r: így nevezi két fi- vér felesége egymást.
S z e n k u c z k a : kikeleti viola. Tsz. szenkuczi.	Z s i r i b i c z e: kötés, pl. a motolált fonalban.
S z é v a: szíj.	A v a l, v e l rag v-je mindig megmarad, pl. húszval, késvel.
S z k e p á l: szabadít.	B A R T H A K Á R O L Y.
S z p l i n a: pokolszökés.	
S z u f l á l: lehel.	
S z ü k ö s: szükséges.	

Gúnynevek.

(Saáron. Heves megye.*)

A c s á n a k. Ez, mikor a keresztvetésre tanították, séhocs
csé tutta kimondani „atyának, haném „acsának“ s rajta veszétt.
A k h á j o s. A hajátú kapta nevét, mer nagyon égyénés hajú
embér vót.

Á r e n d á s. Azé nevezték így, mer igen nagy vót.
B o z s i k. E még olyan sebés beszédű embér.
B o d a. Ennek az annya vót ily nevű.
B a t a. E még olyan bolygó nyelvű embér.
B a k a i. Alacsony, sűrű embér.
B á r á n y. E még csendes, szélíd embér.
B o j t o s. Ez bojtos kalapjátú kapta.
B o r s á n y i. Ez olyan nagy, langyos embér.
C z i n é g e. E még sovány, vékony embér.
C s ú n y a készítés. Mivel nagyon csúnya, nem szép
embér.

C s e k é l y. E legény korátú fogva silány vót.
C s a s z i. Ez disznó kupecz vót valamikor.
C s i g a. Ez olyan csuszó-mászó embér.
C z i h a. Szavárú kapta, mer mindig így káronkogyik: ver-
jén még a cziha.
D u d ó. E még tunnyogósságátú kapta.
D o d o s. Ez olyan juhász féle embér vót.

*) A magyarázat is szó szerint van leírva.

Dobré. Ennek az atya tót vót.

Dolé. Szavárú kapta, mert égyeczér aszt akarta mondani feleséginek, hogy „döly lé mán no“, hanem úgy monta ki hogy „dolé“ s rajta veszett.

Fátyol és Fintok. Ügyetlen kis vékony embér.

Figu. Ez olyan figurás szóllású embér.

Galamboş. Apóssa vót ilyen nevű.

Görhe. Ez olyan szunyáta embér.

Géda. Ez soványságátú kapta. (A kecskét híják gédának.)

Halá. Ez csúnya nézésű izmos embér.

Haragos. E még olyan sűrű, sötét nézésű embér.

Hajdú. Attyok valamikor az vót.

Iccze. Alacsony, zömök termététű kapta.

Kormos. Ez fekete bőre miatt kapta.

Kiskondás. E még mindig bétyáros ingbe jár.

Kismolnár. E még olyan alacsony termetű.

Kocza. Törvénytelen gyerek vót.

Kánya. E még mivel nagy, sas orra van.

Kisboss és paprika. E még kis, alacsony, sűrű, mér-
ges embér.

Kupécz. Ez mivel disznó kupécz.

Kalamászos edény. Ennek a csuhújja mindég teli vót
szalonnával s holmi zsiradékkal s kérésztű ütött rajta.

Ifj. KÁPLÁN GÉZA.

Helynevek.

Nagy-Ajta helységében.

Háromszéknek egyik fuszékében, Miklósvárszékben.

Utczák. A nagy pap szorossa (nagy pap az unitárius). A
kis pap szorossa (refermátus pap). A nagy út. Alszeg. Felszeg.
Gancsia. Pozdorfa uccza. Molnos szorossa (egy előkelő székely
családról). Dávid szorossa. Dézsiek szorossa (Dávid és Dézsi csa-
ládról). Malom uccza.

Szántók. Fűzes. Kacsor. Csögés utja. Alámenő. Közép-
láb. Felláb. Kápolna utja. Válaszút. Hegyfarka. Kupán. Miklósvár
oldal. Hosszu. Alsópad. Felső pad. Alsó nagy gödör. Felső nagy
gödör. Szilbokor. Héthódallya. Domokos szállása. Sásastó. Varjuvár.
Lók. Szenkakás. Aranyad oldala. Akasztófa teteje. Méj patak ol-
dala. Bémenő. Kihágó. Méj patak teteje. Falu földje. Sósmező.
Eklézsia földje. Csere gödre. Szeget = sziget. Szeget teteje.

Patakok, kutak. Tornya kúttya (a mult században N.-
Ajtán élt Tornya Borbára Cserei Miklósné család nevével). Csorgó
kúttya. Méj patak. Kurta patak. Nagy patak.

Kaszálók vagy rétek és legelők. Morgó. Sipos.
Báka. Kupán. Disznók délője. Nagyret. Zatony. Piczerkó. Nagy-

szénafükertye. Nagyj. Szeg. Takó szege. Bogármező. Faluhejje. Belső és külső délő. Istók köze vagy Kistók köze. Pázsint. Kerekhegy ajja.

Kertek. Szuszogó. Bolhás. Jankó. Kardoskert (Kardos nevű családról.) Ilonkaszeg.

Erdőrészek. Várhegy árnyéka. Pisztrangos árnyéka. Kis és nagy üllök ága. Háromág. Nagyhágó. Hárászos árka. Köves bércz. Szálkás bércz.

Ősszékely családnevek. Kovács. Molnos. Péterfi. Ádám. Bartha. Bálint. Széki. Kardos. Oláh. Sikó. Henter. Donáth. Cserei. Darkó. Szentpáli. Ferencz. Kerekes. Tók. Dániel. Csiki. Bedőházi. Répa. Kozma. Kisgyörgy. Pajor. Incze. Zoltán. Péter. Bihari. Szolga. Huszár. Nyiredi. Szabó. Fűrész. Deák.

2. Mező - Kőlpény helységében. *)

Határrészek. Szántók. Rétek. Erdők. Kerek vápa. Magyarós. Somerdő. Somhossza. Nanapaggya (itt igen vastag cserép edényeket leltek ez előtt egy pár évtizeddel). Gátallya (hajdanában a falun alul malom volt). Borzaszer (alkalmasint a sok borza — bodza — termésért van ez a neve). Garat allya. Vérpad (a hagyomány szerint itt régi időkben vesztő hely volt). Kata völgye. Borsós hegy. Képhegy. Csajka erdő. Vészsa hely. Korhány. Csajkahát. Unomál (szőlőhegy). Tulakhegy (szőlőhegy) Katonadomb (hajdan katonák gyűlő helye volt a monda szerint). Mocsárszer. Szilas. Halmok mége, halmok köze (ezen a helyen egymáshoz közel nyolcz almakerekségű domb van.) Sósverem (ennek az alján van a sóskút). — Bocsok erdő. (Bocskai István volt erdélyi fejedelemről van a neve, mint tőle adományozott erdőnek). Bocsok oldal. Bocsok rét. Fűzes (bekerített kenderes a Bocsok erdő alján, régi időkben falu volt ott; tanuskodnak erről az ott talált régi pénzek és vastag fazék cserepek stb.) Észak (legelő hely). Vénhegy szőlő (régii neve hagyomány szerint: Vérhegy). Nagy erdő. Széles pallag.

KRIZA J.

Közmondások.

Őrségiek.

Az erdőnek füle van; a mezőnek széme van: bármilyen titkos és elrejtett dolog elébb-utóbb világosságra jön; vagy: nem tudja az emberhez az erdőben hol hallgatóznak, és a mezőben honnét néznek rá.

Veszi vóna, ha gyermek vónál. Midőn meglett korú

*) Huszadik helység e székéből, melyből a helynek közölve vannak.

férfit tréfálódzik valamely nővel, ez azt mondja: „veszi vóna ha gyerek vónál“, az az: nem csodálnám, hogy ily tréfát üzöl, ha gyerek volnál. Vesz i vóna tehát annyit tesz mint: nem csodálnám, vagy nem volna csoda!

Pászol mint a gödörházi nadrág. A gödörházi (vasmegyei község) ember lova megdöglött téli időben; gazdája megnyúzta, s hátulsó czombjairól a nyers bőrt lehúzáván, saját lábaira s czombjaira próbálgatta felhúzni, ha jó lenne-e neki a télen nadrágnak. Addig próbálgatta a befűtött konyhában, hogy a nyers bőr rá száradt czombjaira, s csak nagy nehezen tudta lehúzni, úgy rá száradt.

Fékunkoritotta a farkát a szomszéd, az az haragszik a szomszéd. A hasonlat a kuvasz kutyától van véve, a mely midőn dühösen ugat valami idegen embert, rendesen felkanyarítja hosszú farkát.

(Rákos.)

R. HORVÁTH JÁNOS.

Népdalok.

Ára jalá Boranyába
Nagy természet van a lányba,
Maga mongya a legénynek:
„Csókollyon kend engémet még.“

Mond még hugám a nénédnek,
Aggyon csólkot a legénynek.
Ném mondom még a nénémnek,
Magam is adok szegénynek.

(Perkátá.)

MARKOVICS SÁNDOR.

1.

Vagyok ojjan legény, mint té,
Vágok ojjan ründöt, mint té;
Ha ném hiszéd gyűj é velem,
Fogd még az én kaszanyelem.

2.

Czégért látok lógicsányi,
Hej, be köne tán botorkányi,
Van még éty kurta foréntom, tyuh,
Aszt is mingyá bekortyintom.

(Marczali, Somogy).

MORGENSTERN HENRIK.

Bérés vagyok, bérés,
Bérésnek szegöttem;
Itt az új esztendő,
Gyűn a szekér értem.

Bánom az ökrömet,
Czifra ösztökémet,
Czifra ösztökémet,
Barna szeretömet.

Ökröm van a rétén,
Ekém van a földben;
Taligám a borozdába,
Magam a csárdába.

Kis pej lovam Pej kó,
Magam vagyok Ferkó.
Mind a négy lábárú
Léesött a patkó.

Csak egy maradt rajta,
Az is lotyog rajta;
Kovács, kovács, jó barátom,
Igazicsd meg rajta.

Kis pej lovam lába
Csak aszt kalapája:
Duhaj, duhaj, duhaj,
Bétyár a gazdája.

Nem vagyok én beteg,
Csak a szívem repett,
Ráczalmási doktor
Nem vág rajtam eret.
(Duna-Vecse.)

GYULAI BÉLA.

Csángó sorozási dal.

1.

Nem voltam én káromkodó,
S adta-teremtette mondó,
Még is elfogatott a bíró,
Az az akasztó fára való.

2.

Soha sé vétettem
Brassó városának,
Még is besorozott
Engem katonának.

Huszárnak sorozott,
De bakkancsot adott;
Verje még az isten,
Be mégszomorított.

PAPP GYÖRGY.

ÜZENETEINK.

Kemenczky Kálmánnak. A régi irodalomból kiszemelt adatokat csak úgy közölhetjük, ha a források pontos megnevezése is hozzájuk leendő csatolva.

Horváth Miklósnak. Már intézkedünk.

Petrás Inczének. A dalgyűjteményt kérjük újra; mert belőlük Döbrentei mennyit közölt, mennyit nem, nem tudhatjuk.

Auguszt Gerőnek. Mi csak egy ízben kaptunk öntől küldeményt s közöltük is a májusi füzetben.

Székely Sándornak. Már rendbe jöttünk vele. A kéziratok után tudakozódni fogunk.

Bakoss Lajosnak. Helyre pótoljuk.

Ruehietl Miklósnak. Megkaptuk, s a jövő hónapban rá kerül a sor.

Újhelyi Gézának. Várjuk.

Répassy Jánosnak. A választást egészen önre bizzuk. Csak arra kérjük, tudósítson mentül előbb.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
(PEST)
„Hungaria“ vendéglő.
185—186. sz.

II. kötet.

1873. DECEMBER 15.

XII. füzet.

S Z Á R M A Z I K.

A szófejtő nyelvtudománynak alig van járatosabb, használtabb szava a magyarban mint a *származik*; valahányszor ugyanis valamely szónak az eredetét constatáljuk, azt nagyobb részt amaz idézett szóval tesszük. Illő tehát, hogy róla se feledkezzünk meg egészen, megérdemli, hogy, a ki mindenkor készen áll szolgálatunkra, neki is kimutassuk a genealogiáját. Lássuk tehát, honnan származik a *származik*, s mi a tulajdonképi jelentése.

A mi először is kétségtelennek látszik, az, hogy a *származik* azon *z*-vel készült igék osztályába tartozik, melyek többnyire ikesen használva mint önhatók lépnek föl s a tárggyal való ellátódást fejeznek ki (l. Ny. II. 329. D.); töszava e szerint *szárma*. E magyar névszónak alakilag eléggé egyező mását megtaláljuk a finn *sorme* (nom. *sormi*): *ujj*, *digitus* névszóban.

A most idézett finn *sorme* töalak s annak „*digitus*“ jelentése önkéntelenül is eszünkbe hozza s a maga legközelebbi rokonának tünteti föl a mordvinnak „*digitus*“-t jelentő *sur* alakját; ez utóbbi ismét lényegesen azonos alakúnak mutatkozik ugyancsak a mordvinbeli *šuru*: „*ästig*“-ből következő: *šur*: „*ast*“ szóval.

A mordvin szónak (*šuru*, *šur*) „*ästig*, *ast*“ jelentése oly ujjmutatás, a melyet a nyelvhasználatnak nem szabad figyelmen kívül hagynia, a melyet okvetetlenül követnie kell. Ez ujjmutatás irányán haladva csak hamar a következő szókra akadunk a rokon nyelvekben. A finnben: *haara*: ramus major, partes divaricantes (*joen haara*: brachium amnis, *ruumiin haarat*: crura corporis humani); *haro*: status rei bifi-

dae divaricatus (*sormet ovat harollansa*: *digit*i sunt divaricati). Az ész tben: *ār* (gen. *āra*, *āru*): *abzweigung*, *arm*, *zweig*, *zacke*; *haru* u. a. A lappban: *suorge*: *ramus*; *suore* (*suere*): *ramus*, *fluszarm*.

Az idézett szók alakjára nézve a következő felvilágosítással tartozunk.

A finn *haara* eredetibb *saara*-ból támadt, a mi különben meg is van a finnben ugyancsak „ast, *zweig*“ jelentéssel. Ennek hosszú *á*-ja = *aa* egy eredetibb *s_ggr_s*, *s_ggr_s**) alakra mutat, melynek a lapp *suorge*-ban (e h. *sorge*) metathesis-sel való teljes mását föl is ismerjük: a rövid *a*-val való finn *haro* és ész t *haru* legközelebb a lapp *sorge*-nak megfelelő alakból eredtek, melyben a gutturalis már az *r* után állt. Ilyszerű metathesis-nek példái: finn *tärkeä*: *gravis* (azaz *tärgedä*) e helyett *tägreä*, magy. *terhe* e h. *tehre*. A gutturalis (*g*) elenyészésének példáját kapcsolatban a *gr* hangok átvetésével mutatja az ész t *sirge* (*grade ausgestreckt*) mellett eléforduló *sire* alak, mely *sireda*, *sirgeda*, *sigreda* alakokra vezetendő vissza.

A lapp *suorge*-nak (*sorge*) egy eredetibb *s_ggr_s*, *s_ggr_s* alakból való támadását teljes bizonyosságra emeli az, hogy ez eredeti formának lehető hű mása megvan a vogulban: *šagur*, e jelentéssel „marék“ azaz „die geöffnete hand, mit den zum fassen ausgespreizten fingern“: *šagur-tajt* „eine hand voll, maroknyi“.

Ez egybevetés szerint a magy. *száрма*(zik) képzett szónak tűnik fel, a melynek alapszava *sžár_s* = finn *haara*, képzője pedig azon ugor *m* (*ma*, *me*) képző, mely a magyar *tete-m*, *tete-me* (*teteme-t*) szóban is megvan, s mely a magyarban majd *v*, majd *n*, *ny* változással is eléfordúl. Hasonló képzés a finn *sorme* is, melyet a *haara* alapszónak a lapp *sorge*-féle, vagyis (*rg*) metathesis-sel támadt alakjához kötve, egy megelőző *sor_sme*, *sorg_sme* formából magyarázhatunk meg.

Az imént mondtuk, hogy az ugor *m* képző a magyarban többszörte *n*, *ny* változással is eléfordúl. E hangváltozásra maga a magyar nyelv is szolgáltat példát a *sžirmo*

*) I. Nyelvőr. II. 350. lapján a jegyzetet.

(nom. *szirom*) s *sziorny* (nom. *sziorny*) névtőalakokban. Nem tekintve tehát, hogy már maga a finn *sorme* is világosan rámutat, e hangváltozás kétségtelenné teszi, hogy a *szárma* alaknak ikerpárja, vele teljesen azonos a magy. *szárnya* (*szárny*: *szárnya*-t) névtő is. Ez a *szárnya* alakra nézve teljes hasonmása a *környűl*-beli *környe*-nek, úgy hogy a továbbképzésben is megfelelnek egymásnak: *környék*, *szárnyék* („szárny“ megnyújtott alakban).

Az alak megállapítása után lássuk immár a jelentést.

Mindjárt első tekintetre el kell ismernünk, hogy az egymás mellett álló jelentések közül eredetinek az „ast, zweig“-félét kell tartanunk, a melyekből a többiek fejlődtek ki.

A mi először is a magyar „szárny: flügel“ jelentést illeti, a *szárny* a természetben akkor tűnik leginkább szembe, mikor szét van terjesztve; ekkor pedig szétfelé álló ághoz hasonlít. Ezt az alapnézletet, melyről a „szárny“ igen alkalmasan elnevezhető, szépen életűnteti a szónak átviteles használata is: a hadsereg *szárnya*, épület *szárnya*, sat.

Ugyan azon alapfogalom, mely a magy. „*szárnya*: flügel“ s a finn, lapp *haara*, *suorge*: „ramus“ szókat összeköti t. i. „divaricatus: szétfelé álló“, kiválóan alkalmas az „ujjak“ elnevezésére is, a melyek egymás mellett csakugyan mint a „kéz ágai“ tűnnek föl. Ezt megerősítve is láttuk a mordvin *sur: digitus* és *šuru: ästig* jelentések által. Hasonló jelentésbeli kapcsolatot tüntetnek fel a szláv *palec*: „*daumen*“, az oroszban általában „finger“ és *palica*, *palka*: „*virga*, *baculus*“.

A vogul *šagur*: „*marék*“ jelentésében a „szétfelé álló: *divaricatus*“ alapfogalom eléggé kitűnik a *šagur*-hoz csatlakozó ezen igében: *šagartaxt*:- „*sich sträuben* (das haar)“, *jal šagartaxt*:- „*sich ausspreizen*“.

Végül az „ág“-féle jelentést megtaláljuk a magy. *szárma*(ik): „*abstammen*, *herstammen*, *sich ableiten*“ igében is. Ennek első helyen való jelentése ugyanis „bizonyos nemzetségből, szüléktől eredni“; ha tehát tekintetbe vesszük, mily természetes és közönséges észjárás az, mely az egy „stammvater“-tól való nemzetséget törzsfához s annak újra meg újra szétoszló ágaihoz hasonlítja („*stammbaum*: családfa“), bátran elfogadhatjuk, hogy *szárma*zní eredetileg ezt tette:

„sich zweigen (sich abzweigen, von einem einen zweig v. schössling bilden)“.

BUDENZ JÓZSEF.

ROKON ÉRTELMŰ SZAVAK.

V.

Pótlék. 1. *Magamszörű* ember a. m. magamhoz hasonló, magammal egy sorú, egy rangú.

4. *Határ* = ném. haufen; rendezetlen rakás, halom vmiből; Dunán túl mondják: egy határ kő, egy határ alma stb.

6. *Urodalom*: olyan terület, melyet az ember bir, nagyobb fekvő birtok; átvitt értelemben birodalommal érintkezik.

7. *Csalárd*: úgy látszik, jelentése nem igen különbözik a csalfáétól; csak hogy csalfa inkább tréfás írásmódban használatos.

12. Kettős helyett néha költők a *kétes* szót használják. P. „A természet durva teste . . . mint fajulnak el élet és halálnak kétes eszközeivé.“ Vör. Cs. és T. II. „Ember, kétes természetnek csodás keveréke!“ Kisf. S.

15. A *vetni* igét Kőrész szerint (377. l.) Somogyban „okádni“ értelemben is használják — bizonyára a hányni ige mellett. — *Dumál* Ferenczi szerint (424. l.) az alföldön a. m. hajigál. — *Hajít* helyett néha *hajt*: „Szemben kópiát hajt nagy bika bölényre“ Ar. Buda h. VIII. „Vetni kezét minden sietett a lóra“ u. o.

17. Az e szám alatt felsorolt szavak — állam, császárság és tartomány kivételével — átvitt értelemben is használatosak. P. az állatok országa. A természet birodalma. „Átveszi egy tücsök csendes birodalmát.“ Ar. Csal. kör.

18. *Babukkol* (= *tébolyog*, *csabukkol* Tsz.), *botog* (Krizsa), *böczőlész* (Nyelvőr II. 375.), *böczőllész*, *böczőrög* (Tsz.); *csapong* (v.ö. *csapodár*), *darradoz* (Tsz.), *gentet* (= *ballag*, Nyelvőr II. 374.), *kalajczul* (Nyelvőr, II. 372.), *serteper-tél* (NSz.), *tepeczkél* (= *baktat*, Pázmánynál, Nyelvőr 358. l.). — Példák. „Csapong a denevér.“ Ar. Csal. kör. „És mint a pipafüst csavarog a légben, akkép csavarognak szanaszét elméik.“ Petőfi, A téli esték.

20. *Hat, hatol, nyomul, tolul, tódul, szorul.* — Ennek a hat igének egyező jelentése: vmely határozott cél felé vagy irányban mozog vagy mozgatják. — A *hatni* igének azt az abszolút használatát, melyben a működni, wirken igékkel érintkeznek (pl. „Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül“ Kölcs. — v. ö. *oda hat* = abban fárad), itt nem vesszük tekintetbe, hanem azt a jelentését, mely a többi elsorolt igékével rokon: „erőszakkal, munkával, ügyességgel benyomul, befurja magát vhová“ NSz. Meghatározásai közül különösen ezek gyakoriak: *be, ki, el, föl, le, keresztül, rissza-hat*, azaz tiszta irányhatározások. — *Hatol* eredetileg a *hat* igének gyakorított módosulása s ennek megfelelőleg használatában még némileg érezhető azon törekvés folytonossága, melynek *hat* inkább az eredményét jelöli. Tehát a NSz. adta meghatározásból — „erővel, erőködve nyomul, törekedik, jut“ — a „jut“ jelentést inkább a *hat* igének tulajdoníthatjuk. Ha pl. a tolongó nép között valahová be akarunk jutni, akkor folyton előre *hatolunk* (azaz törekszünk a cél felé) és végre *behatunk* (azaz bejutunk) az illető helyiségbe. — *Nyomul* (régente így is: *nyomtat, nyomotik*) a. m. „nagyobb erővel, némi nehézséggel küzdve, magát előre tolva, nyomva megy“ NSz. *Nyomul* és *tolul* közt, úgy látszik, csak az a különbség, hogy amaz a tulajdon erő kifejtésével, emez pedig külső behatás vagy kényszerítés következtében történő hatolást fejez ki. Az ostromoló sereg pl. saját ereje kifejtésével *nyomul* be a városba, de a vér fejébe *tolul* az embernek, mert az ingerültség vagy ittasság oda hajtja, tolja. — *Tódul* (= *toldul*) folytonosabb vagy tömegesebb tolulást, nyomulást jelent, s ezt a gyakorító értékű -d képzőnek kell tulajdonítanunk (393. l.). Pl. „a vér fejébe *tódul*“ erősebb kifejezés, mint „fejébe *tolul*“. — *Szorul* eredeti jelentése mellett (szorossá vagy szorosabbá, szűkebbé válik, pl. összeszorul, szorul a kapcza) annyit is jelent: „szűk helyre vonul, nyomás vagy mozgalom következtében vhová tolul, nyomul; pl. szögletbe, a sereg hegyek közé, vki a házból *kiszorul*“ NSz. Az utolsó kifejezés még fölcserélhető evvel: *kireked* v. *kinn reked*, úgy mint *ott reked*, *benn reked* = *benn szorul* (Merényi, Sajóvölgyi népmesék I. 188. l.). — Példák. „Süppedékes mély tavaknak szigetére ők behatnak“ Ar. Buda h. VI. é. „Vágy, öröm áthatja“ Ar. Buda

h. VIII. é. „Hányszor megkisértők, mint köszáli zerge, egyenkint hatolni föl a meredekre!“ Ar. Murány ostr. I. é. „Habra hab tolu!“ Vör. Árv. hajós. „Tóduľnak, tóduľnak seregestül oda sok zajos vendégek“ Pet. A haza ifjuságához. „Kezdték fejüket csóválni, hogy mekkora erő szorult abba a kis emberbe“ Merényi, Saj. népm. I. 195. l. „Beszorút, mind Gazsi a bódba“ somogyi mondás.

STEINER ZSIGMOND.

A MAGYAR NYELVBELI IDEGEN SZÓK.

Abráz, ábráz, ábráz. „Sylvesternél abráz és ábráz váltakozik.“ Ms. „v alatt'anak a b r a z a : f i g u r a s u b t a n t i a e e j u s . Döbr. c. 272. istennek a b r a z a : i m a g o d e i . Komj. Jakobnak a b r a z a : s p e c i e s Jacob. Keszt. c. 140. ygen zep a b r a z w (f a c i e) w a l a . Érs. c. 359. embernek a b r a z a a w w a g y z e m e l y e . u . o . 326. lata ev hata meget nemely rettenetes abrazt (p h a n t a s m a) . Sz. Dom. 227.“ Ms. „a b r a z es tekentes (v i s i o) “ . Fer. leg. 125. „ábráz, régies, ma : ábrázat = kép.“ CzF. — ószl. *obražŭ*: forma, species, figura, similitudo, imago, facies, figmentum, Mkl.; *obraž*: gesicht, wange, szr. hr.; *obraž*: bild, tt.; *obraž*: bild, abdruck, abrisz, aehnlichkeit, gestalt, cs.; *obražŭ*: gestalt, form, bild, muster, beispiel. or. Ls. Mkl.

A szláv szó összetétel *ob* (l. *abdál* alatt) és *ražŭ*, ez utóbbi *raž* (*raž-iti*: percutere, *obražiti*: formare, conformare) gyökérből az eredetibb *a*-ból gyengült *ŭ* névképzővel. A kölcsönvett *ábráz* tárgynév nagyon viszás s idegen hangzású lehetett a magyar fül előtt, mert feltűnésével majdnem egyidejűleg jelennek meg mellette a deverbális *at* és *ás* névképzővel meghonosított *ábrázat*, *ábrázás* alakok is: „gyonasnak a b r a z a t y a . Virg. c. gonoz keeptwl (a b r a z - a s t o l) magatokat megtartoztasatok. Komj.“ Ms. Az *ábráz* igét („kivev egy oldala tetemet es abbol a b r a z a neki felesetet. Telegdi.“ Ms.) melyet Ms. szerint Pázmán is használgat, vagy a *koronáz*, *deszkáz*, sat. analógiája hozta divatba, vagy a már járatosabb *ábrázat*-ból kombinálták ki. Hogy mit tartsunk e tényeknek szemügyre vételével a „gyökelvonó“ nyelvújítók *ábra*-járól, annak eldöntését az olvasó ítéletére bizzuk.

abrosz. „holot sem abroz (tobalia) sem zolgalok vadnak“. (Fer. leg. 130.) „a b r o s z : törülköző“. (Pesti. Szót.)

„Léle vt kenyeret a brozba betakarvan“. (Ms.) „a brosz: mappa, mensale.“ (Ml.) „a brosz: lepedő“. (Mny. 2. 476.) — ószl. *obrusū*; sudarium; hr. cs. *obrus*: abwischtuch, handtuch; tt. *obrus*: tischtuch. Ls. Mkl.

Idegensége, névszerint szlávsága, δ) szerint kétségtelen; *obrusū* compositum: o (περὶ, ὑπέρ) és *brus-ū* (*brūsati*: abstergere). CzF. szerint ugyan abból a gyökből származik, melyből *abroncs*.

abrut, „abrut-üröm: seprőruta, abrotanum.“ CzF. — ném. *abraute* (aberraute): abrotanum.

A szó a görögből (ἀβρότανον) került a latinba: *abrotanum*; innen az olasz (*abrotano*), franczia (*aurone*), német s szláv (*aborat*) nyelvekbe. Dz.

aczél. „acellaa legyen az egh: sit caelum aeneum. Jord. cod. aczély pöröly. Pázm.“ Ms. „acél: calybs“. Ml. PP. — ószl. *ocēli*: robur aciei; szr. *ocal* u. a.; tt. cs. *ocel* u. a.

Az **aczél** eredetije a középkori latin *aciare*, *aciarium*: chalybs. „*Acciarium*, perperam *aciarium*, facta a latino *acies*, quod gladiatorum aliorumque instrumentorum hujusmodi *acies* chalybe muniatur“. Dc. ol. *acciajo*, *acciale*, *azžale*; fr. *acier*; ófn. *ecchil*, kfn. *eckel*. Az oláh *ocel* szintén szláv kölcsönzés. Dz. Mkl.

aczintos. „aczintos a föld, midőn nagyon megkeményedik; innen: aczintoskodom: akaratoskodom. Székely szó.“ Tsz. CzF. — ?

A szó minden esetre idegen, minthogy a vég *os* tagot képzőnek nem vehetjük, *acžint*, *acžont* ugyanis csak ige lehetne, ehhez pedig az *os* nem járúl; ily végzetű név pedig nem magyaros. A latin *obstinatus*-ra (megátalkodott, akaratos) gondolni a hosszú *ā*-ra eső accentus nem engedi; ez a magyarban minden esetre *acžinátos*-nak hangzanék.

adász, ádáz, adászó. „á dá z: növénynem; fajai: mérges, hajas adáz (aethusa). Hellen eredetiből módosított szó“. CzF. „adázó bürök: gartenschierling.“ Ball. — *aethusa*.

A kölcsönvett alak *adászó*, *adázó*. Idetartozónak látszik az *ádáz* (*rabidus*) is; a régi irodalomban ugyanis, noha már Molnár szótárában helyet foglal, először Veresmartynál látjuk használni: „mind a kiket a dühös eb mar meg, nem csak magok dühösödnek meg, de még másokat is megádáztatnak“. Ms.; ez idő után is csak itt-ott, ritkán jelenik meg, s általánosabb használá-

túvá csak e század elején lett; továbbá a Veresmartyból idézett hely, s a Tsz. „*ádáz*: dühös, megveszett“ magyarázata is az „adászó бүрökre“ mutatnak.

adia. „*adia*: képzés, valaminek képze. Székely szó.“
Tsz. — lat. *idea*.

admirál: „tengeri hajóhad parancsnoka“. CzF. — fr. *admiral*.

Arab szó: *amir* (fürst, befehlshaber). Az alak fejlődését s a szó terjedését l. Diez I. *almirante* alatt.

afiom: „török maszlag“. Krsz. — rm. *afiom*: opium.

Görög szó: ὀπιον: mohnsaft.

afonya, áfonya. „erdélyiesen: havasi eper, vagy kukujza“. CzF. „*afonya*: kakujza. Székely szó“. Tsz. „*afonya*: *vaccinia nigra*“. Krsz. — rm. *afinã*: heidelbeere.

A NSzótár is a román szóra utal: „hasonló hozzá a román *afine*“; a kölcsönvétel azonban kétes marad, mert a román egy maga áll e szavával a többi román nyelvek ellenében.

SZARVAS GÁBOR.

A NÉVMUTATÓ HELYTELEN ELHAGYÁSA.

Hogy a magyar nyelv történetének adataiból nem volna-e bebizonyítható, hogy a névmutatónak használata nem volt-e jóval szűkebb körű hajdanta mint napjainkban, s hogy minő ráhatás következtében terjeszkedett ki ennyire s mikor erősödött meg e használat, e kérdést most nem feszegetjük; hanem az az egy bizonyos, hogy körülbelül három század óta a névmutató funkciója általánosan megállapodott következetes és szabályszerű; nevezetesen valahányszor valamely ismert tárgyra hivatkozunk, nem általánosságában, sem határozatlanul, hanem világosan rámutatva, kiemelve, e meghatározást mindenkor a névmutatóval végeztetjük.

A mai már teljesen megállapodott használat tehát szorosán megköveteli, hogy ha valamely tárgyat a hason neműek közül kiveszünk s a többinek kizárásával rámutatunk, az illető tárgy elé mindenkor oda tegyük a névmutatót. Például van az akademiának többi tisztviselői közt titkára is. Valahányszor tehát róla van a szó, hogy egy részről a többi tisztviselőtől, más részről más egyesületek titkárjaitól megkülöm-

böztessük, minden egyes esetben ki kell tennünk a névmutatót; pl. A titkár felolvassa az osztály határozatát. Ezzel világosan ki van jelentve, hogy sem az elnök vagy valamely más tag, sem pedig talán valamely más titkár nem végzi az olvasást, hanem az akademia titkára.

A névmutatónak ilyszerű szabályos használata a legeslegújabb időig általános volt; pár év óta azonban a német befolyás, különösen a bécsi lapok példaadása folytán újságíróink s ezeknek nyomán haladva a tisztviselők kara már ezen is tetemes csorbát ejtett az által, hogy a fent kifejtett esetekben a névmutatót bizonyos személyek mellett nem teszi ki, hanem következetesen elhagyja.

Debreczen törzsökös magyar város, s eddigelé nincs is oka panaszkodnia a germanizáció miatt, legalább azon germanizáció miatt nem, melyet maga a németiség erőszakol rájuk, hanem igen is van, még pedig nagy oka ama germanismusok miatt panaszkodnia, melyeket saját fiai importálnak hozzájuk meggondolatlan utánzásukkal. Ezek közé tartozik nevezetesen a névmutató elhagyásával elkövetett fonákság. A többi irodalmi termék közül vizsgáljuk épen azt, a mely a napokban esetleg a kezembe került: a debreczeni „zenede“ közgyűlésének jegyzőkönyve az 187⁰/₁. iskolai évről.

Az 1. lapon mindjárt ezt találjuk: „*Igazgató*” jelenti“ e helyett: Az *I g a z g a t ó*, vagy *I g a z g a t ó n k*. A 6. lapon: „*Igazgatónak* az 187⁰/₁. iskolai évről összeállított . . . jelentése“ e h. Az *i g a z g a t ó n a k*, vagy *I g a z g a t ó n k n a k*. 7. l. „Az összes hátralékokról *pénztárnok* által kimutatást készítettén; ez *ügyvédnek* a behajtás eszközlése végett átadandó.“ Ha így mondjuk „*pénztárnok* által készítettén“ ez még nem jelenti azt, hogy az intézet a maga tudvalevő *pénztárnoka* által akarja készíttetni a kimutatást, hanem csak azt, hogy „*pénztárnok*“ által kell készíttetni, de ez lehet más személy is, nem pedig csak egy tudva levő egyetlen ember: az intézet *pénztárnoka*; de ha így mondjuk „a *pénztárnok* által“, akkor mindjárt tudjuk, hogy ez senki más nem lehet, hanem csak az intézet *pénztárnoka*.

Nem kisebb hiba ennél ugyan e körmondat másod felének eme kifejezése: „*e z ügyvédnek* behajtás eszközlése végett átadandó“. Ha ugyanis az „*ügyvéd*“ elől a névmutatót elhagyjuk, nem fogja azt tenni, a mit a szöveg

mondani akar, hanem a mutató „ez” névmás összefut a rá következő dolognévvel s zavart támaszt; itt „ez ügyvédnek” értelmére a mai használat szerint egyenlő ezzel: „ennek az ügyvédnek”. Hogy ugyancsak a körmondat második felében ilyen szerkezet fordul elő: „a behajtás eszközlése végett” ez meg éppen az ellenkező hiba; itt ugyanis a behajtás csak általában van említve, nem pedig egy bizonyos, szóban levő, meghatározott behajtás; itt tehát nincs a névmutatónak helye. A körmondatot tehát helyesb magyarsággal így kellett volna szerkeszteni: „Az összes hátralékokról a pénzárnyok által kimutatást készítettén (a választmány), ez az ügyvédnek behajtás eszközlése végett átadandó.”

Ugyan e lapon: „A tandijak hátralékáról *igazgató* által rendes könyvet vezetettén”; s mindjárt a következő 8. lapon: „Továbbá kötelességét véli teljesíteni a közgyűlés akkor, midőn *igazgatónak* azon ernyedetlen buzgalomért elismerését nyilvánítja”; végre a 11. lapon: „*Korelnök* ezután fölkérte a tereméből ideiglenesen eltávozott Igazgatót az elnöki szék újból elfoglalására, ki is engedve a közkíváнатnak, a benne helyezett bizalmat *távol levő elnök* s többi tisztársai nevében is megköszönte” sat.

Mind ez idézett esetekben a névmutató elhagyása megbocsáthatatlan vétség a magyaros használat ellen, s nem egyéb mint a vakoskodó német fordítók csempészete, a kik a „redner bemerkte”-féle kitételeket minden utángondolás nélkül betűről betűre áttették nyelvünkbe: „szónok megjegyzi”; s mostanság már nem is tekintik literátus embernek, a ki nem így ír és beszél: *szerző* kitapsoltatott, *előadó* folytatja, *titkár* felolvassa, *elnök* fölteszi a kérdést, sat. sat. Ezek után várhatjuk s várjuk is már a következőket: *Király* megérkezte után rögtön *királyi palotába* hajtattott, *miniszterek* közül *honvédelmi minisztert* fogadá, hosszan beszélgetett róla *honvédségről*, kiemelé *tisztek* buzgóságát, stb. Ezen sokan mosolyogni fognak, pedig tökéletes hasonmásuk az előbbieknak.

E ferdeség átültetése is világos bizonyosága annak, hogy napszámra dolgozó, de meg egyéb fordítóink közül is sok, mennyire nem gondolkodnak fordítás közben, hanem a mit látnak maguk előtt, helyes az vagy nem, betű szerint áttekintik. Megjegyzendő t. i. hogy a magyarban megrótt használ-

lat a németben is helytelenség, s csak is a német, különösen pedig a bécsi hírlapirodalom jargonjában divatos.

BARNA FERDINAND.

„A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.“

II.

Az előre bocsátott fejtegetések elég világosan mutatták, hogy a pályakérdés nem volt valami buzdító. A megriasztó okok közt leghathatósabbnak találtuk, hogy nagyon is jelentéktelen tárgyat tűzött ki és hogy ráadásul egy jókora csomó vaskalapos dogmát erőszakolt a pályázóra. A kiben tehát még is maradt valamicske bátorság, annak munkájára természetes következménykép, büntetésül egy pár meglehetősen vaskos hiba súlyosodott. Ez kirí Ponori Thewrewk Emil szóban forgó dolgozatából is. Úgy szállott rá mint az emberiségre az eredendő bűn. Csak hogy az ilyen hiba is hiba. Magyarázhatjuk, de nem helyeselhethetjük; mentegethetjük, de nem tagadhatjuk. Hogy a mit a kérdés kíván, nagyon röviden s még így is csak mellékesen tárgyalja, azt nem kárhoztathatni: mert hiszen az nem nyújtható három lapra sem, s úgy mellékesen tárgyalva, a többivel legalább szoros egészszé olvadt. Nem is panaszkodunk, hogy a dolognak nagy feneket kerített, sőt inkább nagyon szívesen vesszük, hogy a pályakérdésen egy kicsit tágitott. Ez a szerzőnek is jobb, mert így legalább formája lett a művének, nekünk is jobb, mert az által sok csinos, érdekes, tanulságos részt kaptunk, a mi amúgy elveszett volna. De meg ha mind ez hiba volna is, csak a pályamunkát illetné, míg ellenben az a 20 lapra terjedő két mihaszna szójegyzék a tudományos munkát is érinti. Ezeknek semmi hasznuk, semmi céljuk, akár gyakorlati akár tudományos, ha csak azt nem vesszük, hogy a papírost fogyasztják.

E lajstromok egyike (15–24. l.) azokat a szavakat adja, „melyeket a Ballagi-féle szótár idegeneknek jelöl“. Ha még jegyzetekkel, hozzáadásokkal, helyreigazításokkal, magyarázatokkal kísérte volna, hagyján! De olyan szűz meztelenül közölni nem volt érdemes; mert ha valaki csak is azt akarja tudni, hogy mit mond idegennek Ballagi, akkor talán mégse a „helyes magyarság elveiben“ nézi. Egyik fő hibája

e jegyzéknek az, hogy meg nem honosult szó, meghonosult szó neki mind egyforma idegen. Pedig idegeneknek csak is az előbbi mondhatni; az utóbbi származását nem tekintve, a legtisztességesebb, legbecsületesebb magyar szó. E kettő közt okvetetlenül különbséget kell tennünk, ezt nem csak a tudományos, hanem a gyakorlati szempont is kívánja. Lehetetlen, hogy a tudomány észre ne vegye, hogy az idegen származású szavak közt van akárhány olyan, mely kivetkezve idegen gúnyájából magyar alakot öltött s többnyire még új értelmet is váltott és így sehogy sem állítható egybe az olyanokkal, melyek idegen formájukhoz oly makacsul ragaszkodnak, hogy nyelvtörvényeinket a legélesebben sértik. Gyakorlati szempontból meg azért kell e kettőt megkülömböztetnünk, mivel az idegen szót mindenki annak érzi, de a meghonosultat még az sem, a ki különben tudja, hogy idegen származású; no meg azért is, hogy az éretlen purismusnak ne legyen oka még az utóbbiakat is mint valami sehonnaiakat kiöldödni és helyüket holmi korcs fattyakkal elfoglaltatni. Ugyancsak gyakorlati szempontból azután az idegen szavak mellé, a hol csak lehet, oda kellett volna tenni a jó magyar kifejezést is, hogy a ki mégis okosan akar tisztálkodni, támogatást találjon; valamint a meghonosultakhoz tudományos okból oda kellett volna csatolni keresztlevelüket, vándorkönyvüket s életükre vonatkozó adatokat szolgáltató egyéb okleveleiket. Az oly idegen szavakat továbbá, melyek csak a tudományos jargonban vegetálnak, de a köznyelvben nem élnek, e jegyzékből határozottan ki kellett volna tiltani. Mit keres ott berill, optika, Stiria, Svájc és más efféle? Maradjanak ezek a mineralogiában, physikában, geographiában, ott jó helyen vannak. Végre jó volna, ha a helyett, hogy fölös dolgokat tartalmaz, teljes volna, teljes főkép a meghonosult szavak elésorolásában, olyan teljes természetesen, a milyen még manap lehet, magában foglalva minden oly szót, a mely eddig idegen eredetűnek van kimutatva. Így azonban teljes lehet ugyan Ballagi szerint, de nem ám a tudomány állása szerint. Száz szónak is egy a vége, e lajstrom hasznavehetetlen.

A másik (47—57. l.), „mely a Ballagi-féle szótárban újaknak jelölt szavainkat tartalmazza“, szinte csak olyan papírtöltelék. Teljességet itt se várjunk, kritikát ép oly keve-

set. Péle-méle együtt van itt jó és rossz szó, alkotója, kora, képzése, jelentése, meghatározása nélkül. A nyelvújítás megköszöni ezt az egybe állítást, mely nem egyéb óriási bűnlajstromnál a jónak, a némileg kiengesztelőnek föltüntetése nélkül. Igaz, hogy puristáink egy cseppet se gondoltak azzal, hogy mit adnak a kiküszöbölt idegen kifejezés helyébe, s így csak a puszta véletlennek kell tulajdonítanunk, ha néha jó magyar képzésű értelmes szót is kaptunk, de utoljára mégis csak kaptunk, és ha ezt nem emeljük ki, mi marad még dicsérni való az egész nyelvújításon? Tehát erről a szógyűjteményről se mondhatni kedvezőt. E papírfogyasztásra az kényszerítette ugyan a szerzőt, hogy a pályakérdés nem elegendő tárgyat tűzött ki, de ki tehet róla, hogy ez eljárás nem sokat különbözik attól, mikor a molnár őrlött krétát meg gipszet kever a lisztje közé.

Könyvünk másik hibáját, melyet szinte a pályakérdés rótt rá, már az akadémiai bírálók is kárhoztatták. Ez abban áll, hogy a kérdés kedvéért avas, helytelen dolgokat állít, vagy legalább is hisz, valamint hogy a nyelvújításról csak nagy himezve-hámozva mondja ki ítéletét. Egy pár helyen a kérdés példáján indulva megkísérli, hogyan lehetne a kecskét a káposzta föláladozása nélkül is jóllakatni. Így (57. l.) a b ö r ö n d ről szólva azt mondja ugyan, hogy e monstrosus szót semmi se justificálja, „de verba valent usu, az utókor elfogadta s azért nem is tiltakozunk használata ellen“. No de akkor engedje meg, hogy a v á s z o n ö n d meg f a ö n d is valeat usu, ezek a b ö r ö n d nél egy hajszálnyival se rosszabbak. Sőt e szerint a b ö r ö n d-ből elvont egyszerű ö n d is szentesítve van. Vagy a rossz szó egyszer elfogadva már nem az? Másutt még (83. l.) igen helyesen mondja, hogy „a magyarban az ige, a míg ige marad, az úgy nevezett ige-kötőkön kívül semmiféle más szóval nem kel egybe“ s ebből kiindulva fejtegeti a k é p v i s e l -féle ige helytelen voltát, mert „a régi magyar azt mondta: k é p é t v i s e l n i valakinek, a mint Vörösmarty is mondja Salamonjában:

És te isten, a ki fölkenettél,
Hogy v i s e l n é m földön képedet“.

„Mert képviselő jó, azt hitték újabb időben, hogy képvisel is az lesz“; csak hogy „képviseelő nem képvisel-

ből származott, hanem képből és viselőből, azaz főnévből és melléknévi természetű igenéből“. Képviselet tehát „egészen hibás egy szerkezet, hanem“, és ebben azután szépen bele is nyugszik, „megélsz a nyelvész ítélete aligha fogja kitagadni a használatból“. Hogy a gazt nem kell féltetni, mert rossz pénz nem vész el, azt tudhatjuk ugyan, de olyan nagyon még se vigasztalódjunk, mert ha így meghagyjuk a rossz példát, akkor hiába minden még oly hangos tiltakozásunk is, irodalmunk követni fogja s továbbra is csak művész, távír, gyorsír, gondviselő stb.

Legfeltűnőbb ily fajta nyilatkozata ez (62. l.): „A mi új szavaink használatát illeti, azt kell megjegyeznünk, a mi életre kapott szavak szokás szentesített, bár hogy készült is, azt minden író, ha jobbat nem adhat, bátran elfogadhatja. Szókincsünket a nemzet története gyűjtötte, bármennyi idegen vagy törvénytelen születésű szó van is benne, ha a nemzet megérti s elfogadja, nevetséges volna annak polgári jogait el nem ismernünk.“ Szerencsétlenségére azonban szokást és szükségletet emleget s az idegen szót a korcs eredetivel egy mozsárba veti, sőt az egészet még azzal a megjegyzéssel is gyengíti, hogy a mit nyelvünk minden szótól megkíván, mind össze is csak annyi, hogy az ő törvényei szerint éljen (63. l.). Kár volna egy szót is szólunk arról, hogy milyen hóborz az olyan szokás, mely árodákat, dicseket, egélyeket élczekeket, gyutacsokat, hevélyeket, iblantyokat, iratokat, írássokat, javítókokokat, könkénegeket, loborokat, nedélyeket, nyakorjánokat, takárokat, tanonczokat, vigardákat és más efféléket szentesít. És ilyet kövessen azután valaki?! Ha meg a szükségre hagyatkozunk, még cifrábban járunk; a hanyagság vagy akár kényelem teremti magának, a tudatlanságnál meg amúgy is mindig megvan. Az író így kőpadra feszítheti nyelvünket s azután szépen a „ha jobbat nem adhat“-tal takarózik. Hát az írónak nem kötelessége azt a jobbat tudni és adni? Hogy mer akkor tollat fogni? No már olyan türelmes olvasó közönség mint a magyar, csakugyan nincs több. De ne heveskedjünk, az a ha úgy is lerontja az egész mondást, mert hiszen undorító korcs szónál jobbat az író mindig adhat, ott az ide-

gen szó. Ez legalább emberi hang, amaz nem tudom, mi-csoda, de hogy nem e földi, az bizonyos. Az idegen szó sérti ugyan a magyar hangzást, de hát a korcs eredeti nem teszi? Hanem aztán több bűne nincs is az idegen szónak, holott a korcs eredetinek igen is van. Először is megvesztegeti a nyelv őrét, a nyelvérzéket, mely aztán a legnagyobb barbárságokat is megengedi: másodszor örökös példa más korcsok képzésére; harmadszor annyira megzavarja a nyelvtényeket, hogy jó szavak képzése teljes lehetetlenné válik; negyedszer élő képzőinket lassankint ki is öli s nyelvünket haszontalan holt limlom ragasztékokkal árasztja el; ötödször tönkre teszi nyelvünk etymologiai szerkezetét s azzal együtt az értelmességet; hatodszor a szükségét nem hogy fedezi, hanem folytonosan nagyobbítja. Mondjunk-e még többet? Pedig lehetne. Az első ötöt nem kell bizonyítanom, a hatodikra lássunk sok más helyett csak ezt az egy példát.

Szófaragóink megcsodálva a német vortheil-t az előny-féle korcsot születték, nem vették észre, hogy azt magyarul haszonnak mondjuk. Meglehet azonban, hogy észre is vették, de dicső szokásuk szerint a jó magyar szót parasztnak nézték, annál is inkább, minthogy haszon nem kezdődik elő-vel mint vortheil vor-ral; elég az hozzá, hogy meglett az előny. Csak hogy most meg az a baj támadt, hogy vorzug is vorral kezdődik. A magyar ezt első ségnek mondja ugyan, de ebben ha megvan is az elő, már nem érezni, pedig az szükséges, különben nyelvünk örökké barbár marad. Szerencsére azonban előny nem az a szó, mely vortheil-on kívül ne jelenthetne még vorfallt, vorgangot, vorhangot, vortuchot és így vorzugot is. Tehát fogták magukat s alkalmazták erre is. Hanem itt a bökkenő; a németben vortheil és vorzug közt különbség van, tehát az egy előny nem elégséges. Ezt érezhette már nem egy szófaragónk, s fogadni mernék, hogy az előnynek nem sokára méltó társa támad, talán elény, mert ez már kísértget. Akkor aztán, minthogy mind a kettő rettentő praecis, egy ideig össze fogjuk zavarni, míg csak az újabb s így kapósabb elény ki nem szorítja az előnyt, s elő nem áll a mostani viszony, a mikor meg majd az elény jelenti mind a vortheil-t mind a vorzugot. Hát aztán? Újra kezdjük a komédiát végig menve előczön,

előgön, előpön, előlyön, előgyön stb. Kár volt a tisztelességes idegen szót az ilyennel egy sorba helyezni. Igaz hogy az idegen szó nem él nyelvünk szóképző eszközeivel, de azért hogy visszautasítja. mégse teszi tönkre, mégse teszi hasznavehetetlenné, mint a korcs szó. A melyik a kettő közül a magyar nyelv törvényeit tiszteletben tartja, az bizonyára nem az utóbbi. Azért a korcs szót épen az itéli el, a mivel a szerző védeni akarja. Ha nyelvünket szeretjük, akkor azon kell lennünk, hogy azt a gazt gyökerestül kiirtsuk. Nyesegetés itt nem használ, mert csak még bujábban hajt ki. Nem is azt kell mondani íróinknak, hogy csak tessék korcs szóval élni, mert hiszen úgy is tennék, hanem arra kell hatnunk, hogy mentül hamarabb leszokjanak róla. E mellett ernyedetlenül kell izgatnunk, már csak azért is, mivel nem eshetik meg olyan könnyen, hogy valaki máról holnapra leszokjék olyanról, a mit már gyermek korában oltva oltottak belé. Arra évtizedek kellenek. Hozzá járul, hogy íróink a szófaragást mindeddig nagyon pártolták s hogy a hirtelen visszafordulás physikai törvénynél fogva lehetetlen. Azért helyes, ha nem kívánjuk rögtön, de kívánnunk kell, még pedig a leghatározottabban. Szerzőnk buzdításaival soha sem érjük célunkat.

A nyelvújításról is, mint már említettem, a pályakérdés kedvéért oly tartózkodva szól, mintha csak attól tartana, hogy még valami itéletfélét találna mondani. Például a neologismus ellenségeiről így nyilatkozik (39. l.): „E fajta puristák ugyanis féltették a magyar nyelvet a germanizálástól s tiltakoztak minden újítás ellen, nehogy nyelvünket nemzeti mivoltából kivetköztessék.” Hogy okkal-e, azt nem mondja, s aztán így folytatja: „A vele szembeszálló neologismus öntudatosan engedte meg magának az idegenszerűséget; mert azt hitte, hogy nyelvünket bővíteni és csinosítani kell.” Hogy ezeknek a cselekvésük, és hitük is helyes volt-e, arról szinte hallgat. Ha azonban tudni akarjuk, kutassuk olyan részekben, a melyekben a nyelvújítást nem említi.

Azt is elhiszi a kérdésnek, hogy a nyelvújítás szükséges volt. Hinni ugyan magam is hiszem, de meggyőzni róla még eddig senki se tudott. Pedig csak is ez nyom a tudományban. Azért szerettem volna, ha szerzőnk megkísérli. A helyett azonban azt mondja (46. l.): „A külföldi művek tanulmányozása és utánzása által ezer meg ezer új eszme vegyült

nyelvünk vérkeringésébe, s minthogy csakhamar ki-
sült, hogy tömérdek dologra nem is volt sza-
vunk, hogy sok kifejezési fordulat magyarúl is
adható, kezdtek új szókat alkotni, a mondatokat szó sze-
rint fordítani, mi által számtalan idegen szabású kitételt
csempésztek nyelvünkbe.“ És azért a nyelvújítás a kérdés
kedvéért „méltán teljes diadalt aratott“. Pedig ezeket a
szerző előbb is utóbb is czáfolja. Így a 37. l. Campénak e
szavait idézi és helyesli: „Kezdjen csak a nemzet gondol-
kodni, gazdagodjék fogalmaiban . . . : minden bizonynyal
megtalálja akkor a maga még oly darabos és hiányos nyelvében
mind azt a szót és kifejezést, mire gondolatainak megmon-
dásához szüksége van.“ S a 88. l. azt állítja, hogy „minden
nyelv, még a legvadabb nemzeté is, bir annyi életerővel,
hogy a maga törvényei szerint bármily gondolatot még min-
dig érthető alakba öltöztethet. „„Man hat die Bibel, und
selbst wissenschaftliche Werke, in die Sprache der rohesten
Völker übersetzt und ist nirgends auf unüberwindliche
Schwierigkeiten gestossen; und es lässt sich mit Grund be-
haupten, dass es keinen Gedanken gibt, zu dessen Ausdruck
irgend eine Sprache der Erde nicht mindestens durch eine
dem Volke, das sie spricht, noch fassbare Bereicherung fähig
zu machen wäre““ mondja Geiger“. Ebből már csak világos,
hogy nem a nyelvben van a baj, mikor valamely utánzó
vagy fordító egyet-mást sehogy se tud kifejezni; hiszen a
nyelv kész eszköz, csak bánni kell tudni vele; de persze
hogy rettenes féltő jószág, ha mást nálánál szebbnek találsz,
úgy megdurczásodik, hogy soha többet nem látod mosoly-
gását. Vegyük hozzá, a mit más helyen mond (35. l.), hogy
az írónak „semmit sem szabad jónak tartania, mi ellen a
nyelv élete tiltakozik; minden kifejezése olyan legyen, hogy
igazolhassa a nyelv szelleme; újításai csak annyiban legye-
nek újítások, a mennyiben a nyelv ős törvényeit új alakban
mutatják“. Valamint ezt (66. l.): „Néha megesik, hogy átragad
valami idegenszerűség az egyik nyelvből a másikba; de akkor
biztosak lehetünk róla, hogy mindannyiszor egy nemzeti
gondolatforma megy veszendőbe. Azért hogy a nyelv idegen
szókat meghonosít, még meg nem romlik, sőt gyarapodha-
tik is; de ha az idegen kelmével az idegen szabást is elfo-
gadná, t. i. az idegen mondatszerkezetet, úgy a nyelvészet

meggyőződése szerint oly útra térne, mely egyenest romlásnak vezetné.“ Végre azt, hogy a nyelvújítás újításainak csak legeslegparányibb része felel meg az előbbi követelésnek, de annál nagyobb az utóbbi fajtából való: kérdés, olyan nagyon méltán diadalmaskodott-e a nyelvújítás?

Szerzőnk egész ellenvetése abban áll, hogy azt mondja (46. l.): „Úgyde a nyelvész más szemmel nézi a nyelvújítást“, de rögtön hozzá teszi: „Nehogy valaki félreértsen s állításunkban megbotránkozzék, jó lesz ide iktatnunk Schleicher ítéletét, melyet a német irodalmi nyelvről mondott.“ Itt aztán oly idézet következik, mely a magyar irodalmi nyelvre nem igen akar illeni. A mienk* mégis csak némileg a nép nyelvéből „unbewusst und naturgemäss hervorgesprossenes Reis“, a mivel a német nem dicsekedhetik; aztán épen a nyelvújítás által kezdett „etwas in vielen Stücken durch Einfluss des menschlichen Willens absichtlich gebildetes und zusammengewürfeltes“ lenni. Olyan értelemben mint a németeknek nekünk szükségünk sincs irodalmi nyelvre; nekünk csakis irodalmi célra kell, nekik arra is, hogy a különféle törzsökök megértsék egymást, mert dialectusaik annyira különböznek, hogy azok mellett teljes lehetetlen volna. Abban is eltér a mi irodalmi nyelvünk a németekétől, hogy sokkal közelebb áll a nép nyelvéhez. Annyira se különbözik egyetlen egy nyelvjárásunktól sem, a mennyire a német csak az alapját tevő úgynevezett hochdeutsch dialectusoktól is. Azt lehet mondani, hogy minden német ember két nyelven tud, a maga dialectusán, meg neuhochdeutschül. E kettő nem sokkal erősebben hat egymásra, mint akármi két idegen nyelv. Azért a németeknek nincs is nagy okuk búsulni, ha akármennyire elromlik is irodalmi nyelvük, a nép nyelve nem sokat szenved. Minálunk ez egy kicsit máskép van. Kevés irodalmi nyelv olyan szerencsés, mint a mienk. Majd mind nagyon mesterséges, erőltetett papiros nyelv, mely nem annyira él, mint inkább csak vegetál, s melyet a nép nem közvetlenül, hanem csak hosszas tanulás után ért meg. A mienk, azokat a foltokat leszámítva, melyeket a nyelvújítás ejtett rajta, természetesen fejlődött szép organismus, a nép pedig, megint csak azokat a foltokat leszámítva, minden erőlködés nélkül azonnal tökéletesen megérti. Ép azért, míg

a többi lassankint megmerevedik megcsontosodik, a mienk a maga tápláló anyjától, a nép nyelvétől el nem szakítva folytonosan éled, újul, gyarapszik. Így aztán természetes, hogy a népnyelvre sokkal erősebben is hat vissza, mint más, teszem a német irodalmi nyelv, s így természetes az is, hogy nekünk, nem úgy mint a németeknek, igen is nagy okunk van félni irodalmi nyelvünk romlásától. Úgy kell őriznünk mint a szemünk fényét.

A nyelvújítás e részben egy kicsit másképp gondolkozott. Megirigyelve a németektől azt a szükség teremtette lingua francát, erőszakosan el akarta választani a népnyelvtől. Ha olyan mélyen nem gyökereznek benne s a mellett az elválasztás csak arra az egy szóra hogy: legyen, egy pillanat alatt is megeshetnék, nem történnék más baj, mint hogy az irodalmi nyelv nagyon sokat veszítene szépségéből, erejéből s életre valóságából; de így mindenféle szűrő, metsző, vágó szerszámmal évtizedeken át elgyötörve, elkínózva, szükségkép a népnyelvet is tönkre teszi. Azért nem is mondanám olyan apodictice, hogy a romlást, melyet az írók azáltal okoznak, hogy „a nyelv életét nem ismerve, a maguk eszejárása szerint akarják azt fegyelmezni, csak is az irodalomban okozák, a nemzet szabadon élő nyelvét nem képesek a maga törvényszerűségéből kiforgatni“ (36. l.). Ép úgy azt is lehetne állítani, hogy az előkelők romlottsága egy cseppet se változtat a nép jó erkölcsén. Abból csak annyi igaz, hogy egészen nem képesek a maga törvényszerűségéből kiforgatni, de gutta cavat lapidem. Hány népiskolából, szószékről, hivatalból, imádságos könyvből, csízióból, álmoskönyvből, kalendáriumból, Tatár Péter-féle termékből, képes és képtelen újságból árad a romlás a nép nyelvére! És ennek nem volna semmi hatása? A Nyelvőr népnyelvbeli adatai mást mutatnak. Inkább egy szót se higyünk a feljebb valóból, habár Müller Miksa mondja is, mint hogy olyan nagyon bízunk, mert majd keserűen megbánjuk.

E hibák, ismétlem, nem a szerző, hanem a pályakérdés hibái; nem is azért fejtegettem különösen a másodikat olyan hosszan, hogy talán a szerzőt czáfoljam vagy oktasam, mert hiszen mind jobban tudja mint én, hanem azért, mert a kérdés régi, avas fölfogása mellett még most a közvélemény is van. Ha a kérdés olyan szerencsétlenül nem lett

volna fogalmazva, e munkában talán egyetlen egy jelentékeny hiba sincs, most legalább mással, mint a mit a kérdés okozott, nem találkozunk. Csak két apróbbra akadtam. Az egyik az, hogy nem csupán csak „az a mód, a mint egyik vagy másik nyelv a maga mondatát szerkeszti, s az egyes mondatokat megint egymással összefüzi“ (6. l.) szóval a syntaxis különbözteti meg a nyelveket egymástól, hanem az is, a mint szavait képezi. A mi a mondat nagyban, az a szó kicsiben, valamint a gondolat is csak terjedelmére különbözik a fogalomtól. Nevezetes, hogy minden igealakunkban teljes, némelyikben pláne bővített mondat rejlik. Erről a szerző többször is megfeledezett, így a 63. l. a hol még bizonyítani is akar vele. A másik az, a mit már egyszer érintettem, hogy a honos szót nem különbözteti meg az idegentől, többet nem említve csak a 13. l. is azt mondja: „Ki gyanítaná, hogy e r s z é n y is tősgyökeres német szó.“ Német szó bizony ä s e r i n, a miből lett, de nem e r s z é n y. Akkor csodálkozunk, hogy a nemzetnek nem egy buzgó fia tiltakozik idegen származású szavaink kimutatása ellen. Jól teszi, ha el akarja disputálni. Külömben a mellett a fölfogás mellett nem tudom, hogy Kont, „a kemény vitéz“, akár maga akár neve, magyar-e, mert krónikáink tanúsága szerint ősei nem Ázsiából, hanem Németországból vándoroltak be s nevük is Hunt vagy Hund volt. Helyre kell még igazítanom, hogy az ő n é (sie) nem eredhet Széchenyi Istvántól, mert már a Mondolatban is ott foglaltatik a nyelvújítók bűnei közt.

A többire nézve a könyvet nem lehet eléggé dicsérnünk. Elejétől végig laicus és tudós előtt egyaránt érdekes, előadása egyszerű, folyékony, átlátszó, világos. Adatai, melyeket gondos tanulással a legjobb forrásokból merített, teljesen megbízhatók, s elég számosak is, különösen a nyelvújításra vonatkozólag; ezeket oly gazdagon s köztük annyi sajátosságokat, fontosat másutt sehol se találni. Hogy könyvünk a mai tudományosság műve, azt a mondottak után nem kell ismételnem. Sok ilyen jó munkát a tudomány-nak s közönségünknek!

VOLF GYÖRGY.

A TUDOMÁNYOS MAGYAR NYELVTAN ÉRDEKÉBEN.

Nem ok nélkül hangzik fel többszörte a panasz nyelvészek és nem nyelvészek részéről egyaránt, hogy a magyar írásmód csupa zavar, kuszaság és következetlenség, senki sem tudja kihez és hová forduljon kétségeiben biztos útmutatásért; mert a divatos használat nem hogy eloszlatná a habozónak kétségeit, hanem ellenmondásaival csak növeli, nagyobbítja a zavart. Ki igazodhatnék el a mai közhasználat útmutatásán, mikor egyszer azt olvassa: elénkbe, elejbénk, elibénk; közénkbe, közünkbe, közibénk; majd meg ezt: élénk, elétek, eléjek; közénk, közétek, közéjek. Nem méltán kérdezheti-e: helyes ez mind? s ha nem, hát melyik vagy melyek azok? Vegyesen látjuk használva ugyanegy jelentésben ezeket: főnebb, főnebb, főntebb, főlebb, föllebb, följobb. Az egyik ekként ír, míg a másiknak eként, aként is elég. Egyiknek a Duna foly, a másiknak folyik; ez hazud és vétkezik, amaz hazudik és nyelvtani hibát követ el. Mindnyájan pedig tünődünk a felett: vajjon, vajjon, vajjon, vajjon így van-e ez? És nyelvünknek nincs dönthetetlen tekintélyek által alkotott és megállapított törvénykönyve, mely kezünkbe adná a helyes használat kulcsát.

Alkotni kell tehát, még pedig minél előbb alkotni egy törvénykönyvet, olyat, a mely minden kérdésre nézve, határozott, világos feleletet adjon, olyat, a minőket a művelt nemzetek nagy részénél is látunk.

Arra, hogy egy-egy nyelvtörvényt állíthassunk föl, melynek mindenki szívesen hódoljon, a népnyelvből s összes remek íróinkból idézett, tökéletesen összhangzó példák egész sorozata kivántatik; s a nyelvtant, mely aztán par excellence törvénykönyve legyen a nyelvnek, így kell megalkotni nyomról nyomra, a nyelv első hangjától az utolsóig.

Tehát nem az eddigi mód szerint: elméletileg a nyelv alapelvein és szabályain kezdve, melyek csak utóbb nyerne alkalmazást az e célra kiszemelt példákban; hanem megfordítva: átkutatni a népnyelvet, megfigyelni az ott mutatkozó jelenségeket; át és átolvasni nem csak legkitünőbb, hanem egyszersmind legmagyarosabb erkölctanárainkat és bölcseinket, költőinket és történetíróinkat, elbeszélő- és re-

gényíróinkat stb.; s ezekből a jelentős kifejezéseket mint megannyi nyelvtani adatot, példát nagy számmal kijegyezni; ezeket a nyelv természetéből folyó renddel osztályozni; belőlük, mint nyelvtani tényekből a szabályt, mint okát a ténynek, kiokoskodni s az így fölismert nyelv szokás alapján fejteni ki a definitiót, szóval: legnagyobb nyelvtekintélyeink összhangzó szavazatán alkotni meg a nyelvtörvényeket, ez igazi föladata a magyar nyelvtudománynak; ily úton-módon jöhet létre az óhajtott czélnek megfelelő tudományos magyar nyelvtan.

Így az elmélet nem előzi meg, hanem nyomban követi a gyakorlatot. E nyelvtan mindig jól megértett tényen kezdi az oktatást és soha egyetlen új szót vagy eszmét nem enged elröppenni a nélkül, hogy reá összehasonlító elemzés által világot ne derítene; itt a nyelvtanuló nem azért nyugszik meg a szabályokon, mert a nyelvtan mondja; hanem mert érzi és felfogja a nyelvészeti adatokon alapuló, mint egyedül törvényes forrásból természetesen kibontakozó igazságot.

Ez, az igaz, nehéz munka, mely biztos ítéletet, nagy olvasottságot, még nagyobb szorgalmat, mindenek fölött pedig azt követeli, hogy az író vagy írók, az eddigi nyelvtani rendszerek békőitől teljesen függetlenekké tudják magukat tenni. De e nyelvtan aztán meg is érdemli ám, hogy szerkesztése országos gond és pártfogás alatt eszközöltessék.

Pár év múlva a magyar tud. akadémia születésének fél-százados évfordulóját ünnepli; s ha a nagy nemzeti ünnepen a fényesen berendezett palota legszebb és legbecsebb ékszeréül azt nyújtáná hálajelül a magyar nemzetnek, emelt fővel, s nyugodt önérzettel mondhatná:

Exsolvi tibi fidem, mandata peregi!

LAKY DEMETER.

IKER SZÓK. /

iczeg biczeg; am. izeg-mozog, sülegyent vesztve v. keresve ide-oda mozog, ingadoz. Rokon vele: illegbilleg (Nsz.) — 1. am. iczeg; ülj békével, ne iczeg biczegj. (B.)

iczkeficzke, mn.nyalka, hegyke, magát kényesen viselő, hányiveti; iczkeficzke úrfiak. Másképp: iczkiviczki. (Nsz.) — nyalka, hegyke. (B.)

iggygyel-biggygyel, ih. am. magát fitogtatva, rátartva, kevélyen hánykolódva; nagy iggygyelbiggygyel beszélni, járni. (Nsz.). — rátartian, kevélykedve; iggygyelbiggygyel lépegetni. (B.)

iháczol-viháczol, csintalan víg kedvében ihá élénk hangon kiáltoz, vihog. (Nsz.) — széles víg kedvében ihát kiabál. (B.)

ihekedik-pihekedik, am. szuszog, szuszi-musz képen dolgozik vmit. (Nsz.) — szuszog, lassan végez vmit. (B.)

ihog-vihog, elfojtott hangon nevet, akaratlanul nevetésre fakad, illetlenül, nem a maga helyén és idején nevet (Nsz.) — elfojtott ih hangon nevet, nyiharáz (B.)

illeg-billeg v. illeg-ballag, aprózva, könnyű mozgásokkal halad, mendegél. Illegbilleg, majd megáll. (Nsz.) — illetve, magát mórikálva ballag. (B.)

imígy-amúgy, nagyjában, öregiben, fölületesen, könnyeden, nem úgy mint valóban kellene. Munkáját csak imígy-amúgy végezté. Máskép: emígy-amúgy (Nsz.) — felületesen, hánydel-vesdel módon, elnagyolva; csak imígy-amúgy végzi kötelességét. (B.)

ímme-lám-mal, ámolmogva, határozatlanul, tunyán, kedvetlenül. (Nsz.) — hanyagúl, resten; ímmelám-mal végezni a munkát; á. é. sem hidegen sem melegen; csak úgy ímmelám-mal fogadott (B.)

inczenbincz v. inczenpincz, jelent igen gyöngé, vékony alkotásút, korához képest igen gyöngét, magasságához képest igen vékonyat, iczipiczit. Egyértelmű a tájdivatos nápicz szóval; továbbá am. gyöngé idegeinél fogva igen kényes, érzékeny. Inczenpincz úri kisasszony (Nsz.); — Vékony dongájú, nápicz; 2. gyöngé idegzetű, kényes. (B.)

inczifinczi, am. inczenpincz, (Nsz.) — am. inczenbincz 2. haszontalan, ingyen élő (B.)

ingóbingó, házassági s egyéb szerződésekben használt műszó oly vagyronról, melyet helyről helyre mozdítani lehet. Minden ingóbingó jószágot kedves feleségemre hagyom. A székelyeknél jelent fiatal barmot, míg járomba v. hám-ba nem fogják. (Nsz.) — ingó vagyon, jószág; 2. járomba, igába nem fogott fiatal marha, tinó. (B.)

illőfillő, csavargó, magában bujdosó. (Nsz.) — csavargó kószáló. (B.)

irkafirka, rendetlen, rossz írás, macskavakarás. Szellemi ért. haszontalan, hiábavaló, ponyvairodalomhoz tartozó írói művecskék. Kontár írói munkák gúnyneve. (Nsz.) — hibás, alaktalan

ákombákomból álló írás; á. é. kontár elmemű, v. ponyvairadalomhoz tartozó munkácska. (B.)

irkálfirkál, rendetlenül, rosztul ír, beír, bemázol vmit; falakra irkafirkálni vmit: 2. haszontalan, hiábavaló dolgokat ír össze, melyeknek se fülök se farkok. (Nsz.) — alakatlan, ákombákom betűkkel ír vmit; haszontalan nem használható dolgokat ír, kontár irodalmi munkát készít. (B.)

irúlpirúl, szégyenletében el-elfutja arcát a vér, s folytonos szégyenzavarban van (Nsz.); — szégyenletében el-clpirúl. (B.)

itogfitog, itongfitong, ide-oda mozog, ingadoz, líglóg, ityegfityeg (Nsz.); — izeg-mozog, nem képes helyben maradni. (B.)

izegmozog, gyakori apró mozgásokat teszen; ide-oda mozog, forgolódik; izeg mozog mint a tojó galamb. (km.) (Nsz.); — folytonosan ide-oda mozog, nem képes egy helyben maradni. (B.)

IHÁSZ GÁBOR.

A MAGYAR NYELV

Az egyházi szószéken.

Egyházi beszéd, melyet sz. István király ünnepén, 1873 aug. 20-án a budai vártemplomban mondott Pórántal, Esztergom k. város lelkésze s a magyar tud. akadémia l. tagja.

E beszédnek szerzője, úgy mint illet, szeme előtt tartotta hallgatóságát; azért nyelvéről bizvást elmondhatni, hogy az a mai művelt magyar nyelv színvonalán áll; de épen ezért van benne több olyan idegenszerű kifejezés, melyet szó nélkül nem hagyhatni. A sok *megláthatlan, tántoríthatlan, javíthatlan* már elégszer meg volt róva a Magyar Nyelvőrben, de az illetők csak nem akarják megérteni, hogy a tagadást nem a *lan, len*, hanem épen a kiküszöbölt *ta, te* végézik.

Mindjárt a 3. lapon ezt a mondatot találjuk: „Nem talált más *kiutat*.” Ezt a szót *kiút* a német *ausweg* mintájára faragták, de egészen szükségtelenül. Van nekünk az *ausweg*-re régi, jó s mindenkitől, de különösen a néptől teljesen megértett szónk s ez a „menekvés, szabadulás”; itt tehát: nem talált más menekvést, szabadulást. A *kiút* ugyan magában véve nem volna rossz, mert a nép nyelvében van rá analogia: *visszút, általút* sat.; de új szóra csak akkor van szükségünk, ha valamely fogalmat különben nem tudnánk kifejezni.

Az 5. lapon e szörnyeteges szó található: *romchaosz*. Kár evvel gazdagítani akarni nyelvünket. Még a római nyelvtan is

elítéli azon összetételeket, melyeknek fele más nyelvből való, s elveti pl. a *monoculus* szót az *unoculus* helyett; pedig a latin nyelv közelebb áll a göröghöz, mint a miénk.

Szintén ott áll e mondat: minden kétséget kizáró *bizony-sággal fogja beismerni*. Ebben szemet szúr, fület sért először a *bizonyosság*, másodszer a *beismeri*. A mai nyelvhasználat határozott különbséget tesz a *bizonyosság* és *bizonyosság* közt; *beismer* igét pedig a magyar nép nem ismer, hanem helyette „minden kétséget kizáró bizonyossággal” azt hogy „elismer, megismer.” Továbbá: melyek isten kezére „*utalnak*”. Talán mutatnak?

„Hasonlít *isteni* képhez” a 6. lapon. A sz. írásnak rég magyar fordítói szerint a z i s t e n n e k k é p é r e teremte az isten az embert, nem *isteni képre*. Alább: „Hogy isten *művét* — fogja befejezni”. Helyesebben: az ő művét. Obscurus fio, dum brevis esse volo, mondja Horatius.

„Nem ötlenek *ki* kortársaik fölött.” Azt hogy „kiötlök eszem-ből”, értem; de hogy mi az a „*valami fölött kiötleni*”, az sehogy sem fér a fejembe; s azt hiszem e szent beszédet hallgató nép gyermekinek még kevesbbé.

A 7. lapon: *A nőnem kéjeszközzül lealacsonyítása*. Vagy más szórendet, vagy a „*való*” szócska közbevetését, t. i. A nőnemnek *kéjeszközzül való lealacsonyítása*.

A 9. lapon: „*Műveltség, és tekintélyben*”; helyesebben: *műveltségben, és tekintélyben*. Szükségtelen rövidítés,

A 14. lapon áll ez: *Mindent uralgó*. Már nem volt elég a helytelenül alkalmazott *uraló* szót használni, még e közép igének is cselekvővé kellett lennie. Hogy e beszédnek szerzője, nagy hírlapi olvasottsággal bir, kitetszik nyelvének minden fordulatából; onnan van ez az *uralgó* is. Ha már épen annyira tetszik az *uralg* ige, hát isten neki, használják; de akkor mondják legalább: *valamin vagy valami fölött uralog*. De *valamit uralogni*, ezt bajos volna a magyar használatból kimagyarázni.

Végre még a sok idegen szó is kimaradhatott volna. A *panacea*, *isthmus*, *praecisio* sat. nélkül is elég ékesen szólhatott volna magyarul. Hogy a nép ezekből vajmi édes keveset ért, az nem szorúl magyarázatra. A hitoktatónak pedig az alsóbb réteget soha sem szabad kifeledni a számításból.

KÖRÉSZ KELEMEN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Cserebere.

A Nyelvőr ez évi októberi füzetében a 448-ik lapon a cserebere iker szóhoz csatolt megjegyzés és értelmezés nézetem szerint nem helyes, de minden esetre hiányos. Cserebere alatt ugyanis a népies használat szerint nem annyira aprólékos kereskedést kell érteni, mint inkább „szörért szört venni vagy eladni”; azaz: lóért lovat, tehénért tehenet sat. Efféle értelemben használják országszerte. A gazda pl. midőn haza tér a vásárról, azt szokta mondani a feleségének: „No annyukom, elcsereberéltem a lovamat”, s ez alatt azt érti, hogy lovát egy máséval kicserélte.

RUEHIETL MIKLÓS.

Bevül.

A Nyelvőr I. köt. 198. lapján tett eme kérdésre: „Mely vidéken lehet hallani *belül* helyett *bevül* vagy *bévül*-t?” a 248. lapon adott válasz igazolásául szolgáljon, hogy egy barátom értesítése szerint a *belül* helyett *bevül*-t Tisza-Szöllősen is használnak. Barátom ugyanis az említett helyen átutazván, abbeli kérdezősködésére, hogy merre lakik ez s ez? azt nyerte feleletül, hogy „ott *bevül* a kerten”.

BAKOSS LAJOS.

Köhöz legyen mérve.

A Nyelvőr II. köt. 269. lapján az „a köhöz legyen mérve” szólásmódhoz (nl.) jegy alatt valaki azon megjegyzést csatolja, hogy itt a *köh* alatt valami ős eredetiség rejlik.

E szólásmód itt Szatmár megyében is dívik ezen változatban „*nek i* (t. i. azon betegnek, a kiről szó van) *legyen mérve*; s ez által azt hiszem némileg meggyengül azon feltevés, mintha e szólásmód a régi pogány vallás maradványa volna; hanem mint nálunk a betegnek ugyan azon részét, ott a követ említik, mint a melyeken már roszat nem tehet a seb vagy ütés vagy ilyen külső, látható baj. Ez minden esetre a babona kifolyása vagy maradványa s ez által azt hiszik, hogy mentek lesznek e bajtól, s ez nem foglalja el a többé kimutatott helyet.

Kapcsolatosan felemlíték még egy itt (P. Daróczon) hallott szót: *dévánkodni* = haszontalanzkodni, időt tölteni. Én ezt egy hidasban hallottam, melyből terhes szekereket vontattak ki és sokáig nem tudták oda ragasztani a két első ökröt s ekkor jött a parthoz egy ember s bekiáltott: Ugyan ne *dévánkodj*atok már, hanem siessetek!

NAGY LÁSZLÓ.

B a c k f i s c h.

A Nyelvőr ez idei X. füzetében a 459. lapon Volf úr azt kérdi, van-e a magyar nyelvben a backfischra megfelelő kifejezés. Szent-Gálon én erre gyerekleány szót hallottam, a melyben azonban hiányzik az a humorisztikus árnyalat, mely a német szóban kétség kívül megvan. Azonban gyakran hallottam én már a „südő” kifejezést is, mely persze nincsen valami elegáns állattól kölcsönözve, de azért a gyakori használat ezen kizárólagos értelemben talán szentesíthetné e kitétele. A „koczapi-pás, koczajogász”-féle széltilben használt és ismeretes kifejezések tán följogosítanak az embert a „koczalány” használatára is. De ezzel szemben — véleményem szerint legalább — a südő, vagy südő (vagy inkább südő lány) elsőbbséget érdemel.

WEISZ JÓZSEF.

N e á r u l j u n k h a m i s g y ö n g y ö k e t.

Feleletül Körész Kelemen úrnak a Nyelvőr ez évi X. füzetében hibásan és helytelen értelmezéssel közlött székelységi táj-szavaira.

K a f f a n t K. K. szerint: szakadozva üget; nem biz az; hanem kaffant pl. a vadkan, a kan, vagy malaczos kocza, mikor nagy agyaros száját összecsapja. *Kutya*

K e p e nem kéve, hanem azon pár kalangya (kereszt) búza, vagy rozs meg zab, melyeket falu helyett bér fejében visznek a hitközség hívei a papnak, meg a kántornak és harangozó-nak (buza-zab-kepe). Kepének nevezik azt a szekér fát is (fakepe), melyet évenként minden marhás gazda a papnak, vagy a kántornak bér fejében vinni tartozik.

K e p e s z k e d n i, mond K. u. Nem tudom, mi lehet; mert én e szót, született székely létemre, soha, sehol sem hallottam.

K ú t k ü p ü K. K. sz. kútkáva. A székely soha sem mondja másképen csak küpü, a mi nem káva; mert ez más valami. A küpüt hengeridomában épen meghagyott, de belét kivájt fenyő-, tölgy- vagy bükk-fából, avvagy egy darabban levő kőből készítik s csak is a földszint levő források öblének épen és tisztán tartása végett. Ettől lényegesen különbözik a kútgárgya. Kává-nak azt nevezik, a minél fogva (fából, vagy vasból van) a vedret a kút ostorához fűzik.

L e f a l á n g a t nem lepiszkol, hanem többé kevésbbé hargosan leszidva elhallgattat.

M u r g a csak átvitt értelemben tesz „rosz”-at. Tudni kell, hogy murgának vagy csögnék általában az elhullott lovak,

csikók csontvázát, különösen pedig ezeknek már kiszáradt láb-szár csontjaikat nevezik, melyeken a fiu gyermekek (összeválasztás által párosítván) téiben a folyók, tavak és patakok jegén hosszú, jégszeges pálczák segélyével csáklyázni szoktak. Tehát innen mondják, de nem a tehénről, mint K. úr állítja, hanem az olyan rozsz lóról, melynek úgyszólván csak a csontja s bőre van, hogy murga. Az ilyen lovat még így is nevezik: gebe.

Piszler. Ez a szó nem székely, hanem az ez: pisen. Így nevezik a tyúk kis foetusait, a míg nagyocskát nőnek s megtollasodnak.

Reteszfő nem függőlakat, hanem az a vas az ajtófélfában, a hámbáron, szószéken, ládán, a melybe bécsukáskor a függőlakat hargát, vagy káváját belé kell illeszteni.

Szimirkál és nem szimilkál (vessd össze: szemerkél.)

Tálba főtt nem főzelék, hanem épen olyan kész éték, a mit a német koch-nak hív. Főzelék: bab, borsó, lencse stb.

Tegedelem. Nem ismerem. Talán: égedelem?

Ujjas, csipőig vagy ágyékgig érő posztó, flanel felsőruha; a kenderszővetből valót kurtinak nevezik.

Vaczkor, ismét csak átvitt értelemben tesz hitványt. Vaczkor a körtvélynek az a faja, mely, ha vad, ha nemes, nem nő nagyot. Innen, különösen a dévaj, vagy hetyke beszédben a vaczkor a kicsiny és hitvány fogalma átvittén; pl. Megállj, te vaczkor! Mit akarsz te vaczkor?! azaz te hitvány.

Vatali, soha sem hallottam szó.

Vetrecze K. K. sz. édes orda. No, csakugyan szépen járna Kőrész úr, ha édes ordát akarván enni, vetreczét kérne a székelytől. A vetreczét így készítik: a marhahúst elvagdalják, mint a hogyan a tokánnak (pörkölt) szokták, zsirban megrántják (megpörkölik), aztán rántásos lével jó hosszan feleresztik — s készen van a vetrecze. Ugy-e bizony ez nem édes orda? Talán zsendiczét akart K. K. mondani; ez már édes orda savóban.

Zádorfa = hársfa; helytelen, hanem zádlog, vagy tisztán székelyes helyes ejtéssel: zádog-fa.

PAAL GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Bereten, Abaujban.

Tejba gázolt = rosztat tett.

Pilátusrá vicsiritottá a fogát = meghalt.

Ajtón á kánál = sero venientibus ossa.

Uri láput köt á lábára = elutazik.

Hozzá kötötte Láczi á lovát = nem akar dolgozni.

Kettén sè tésték egy damáki számot = nem sokat értek.

Véri á bácsó á feléségit. (Akkor mondják. mikor számár ordítást hallanak.)

Eláludnám egy gárásér, há senki még nem ádná.

Szabott árá ván, mint a zsemlyének = nem lehet rá al-kudni.

Mik kell lenni, há á kuttyá á kovászbá ugrik is = minden áron.

Tétéjivel méri, mind Bódván az áluttéjét = a mit ad, szivesen adja.

Nem annám egy putton pótráér = nagyon becses.

Első pëndélbé kell mégvéni az ásszont. (Megelőző [prae-ventiv] eljárás, azt jelenti, hogy ha az ember nagy kellemetlenségeknek, jogsértéseknek akarja elejét venni, ragadja meg a leg-csekélyebb, legelőször kínálkozó alkalmat, s mutassa meg, hogy jogaiba senki sem gázolhat megtorlás nélkül, büntetetlenül.)

Kenyérhájba sè észik élégét.

Ugát benne á hálál kutyája. (Köhögős emberről mondják.)

Ném soká viszi, (gyógyíthatatlan beteg emberről mondják kárörömmel) = dögrováson ván.

Felnyilt a csipája = elkevélyedett.

Feldúszta az órát = megharagudott.

Kihúzná á téhénből á bornyút = jó kérője van.

Méginná á Krisztus palástyát is, vagy : méginná á Szűzmária czipecsáttýát is = részeges.

Hánkódik, mint á pótrás málácz á gárásos kötelen.

Helyén ván, mint Lák.

Adám látott ilyet kis inás korába. V. ö. Nyelvör. II. 143. l. 12.

Birónak, fálu bikájának minden szabád. V. ö. Nyelvör II. 143. l. 22.

Hán cigân pápnak kéne rá megesküdni? V. ö. Nyelvör. II. 188, l. 47.

Létáposom á lákadálmádát. A gyerekek mondják, midőn egymás után menve, az előttök menő sarkára lépnek.

Dé nagy tüzet raktál. Ráilléne á szógábiró págygyára is.

Mit észél? — Szölyt. — Ággyál nekem is. — Máj há fágy, hó lesz nagy, répa térém vástág, nagy.

ZSOLDOS BENŐ.

Ó-B e c s é n.

Olyan éhēs, mint á mónár csirkeje.

Tart mint Sörös á verbunktól.

Mégy beléje, mint böggöbe a huszas.
 Nagyot hall, mint ősszel a mónár.
 Aszt kapott, a mit Bugyi a tapasztásért.
 Ugy ménny, hogy az égyik lábad itt légyen. (Bíztatás hogy
 siessen).

Lassan kása, ne rotyogj.
 Hosszú a haja, de rövid az esze.
 Sejtí, mint macska az essőt.
 Tartya, mint a siket az ajtót.
 Kipróbálta, mint Budai Laczi a kutyát.
 Bisztatja, mint cigány a lovát.

OBLATT BÉNI.

Veszprém-megyei párbeszéd.

— No, má én nem tudom, mi csinyájak a zurammâ! Ha
 itthun vâ, egész nap pörű, ha nincs itthun, akkor még a koc-
 mába issza ê minden pízit.

— So sê busújon kê komám asszony, maj méggyün annak
 is az esze.

— Méggyün ám, mikor maj szen Dávid kez garasér hege-
 dünyi....

— Mongya csak szomszíd uram, fővetette kê má a disz-
 naját? (fölvetni disznót annyit tesz mint azt hizlalásra a hidasban
 tartani).

— Ném is vetém má fő többet. A mût hétén méggyörgött
 (úgy mint a tehénnél mondják: megüzekédett).

— Ugy-ê montam szomszéd uram, hogy annak is méggyün
 az ideje?

— A disznó nagyon jó fajta, tavasszâ alikha öt hat koczává
 ném verém ki má a kanászhó.

— Hát a karácsonyi disznó-torbú sémmit sê lesz?

— Ném bizony.

— Asztâ ijen formán sê hurkát, sê sunkát ném észünk
 egész télén?

— De még kóbás sê (kolbászt sem) ám!

(Csetény.)

FISCHER IGNÁCZ.

Lakadalmi mondókák.

(Zajzon. Hétfalu.)

A lakadalmi hívogatás.

Jó napot aggyon a zisten kégyelmeteknek! Jelên falunkban
 lakó N. N. uram ô kégyelme szerette párjával és ugyancsak fa-
 lunkban lakó N. N. uram szerette párjával égyütt ô kégyelmök ké-
 gyelmeteket mi általunk kéretik — követtetik, hogy mostan keddre

az kégyelmők vendégi lennének, akarnák tartani mint jámbor nemzetit és jó akaróit.

Krizbán még ilyen tréfás hívogatás divatozik: Kapukankó kettő, tuggyák gazduramék, mire való ez a kettő.

A legénynek bucsuzása az apjától.

Immár édes apám igen szépen köszönöm kégyelmednek, hogy engemet hidegtől melegtől oltalmazott, a jóra szoktatott és minden rosztól megoltalmazott; a melyért Istennek áldását vegye földi életében és földi élete után nyerjen idvességet.

Most már arra kéröm, bocsásson el egy kevéssé a kégyelmed házatól; de nem oly végből, hogy még vissza né jönek, hanem csak oly végből, hogy a kit Isten nekem örök házastársul rendelt, elvéhessem, és ígéröm, hogy én ezután is jó fia fogok lenni az én párommal.

(Ez után a vőlegény udvarára egybegyült vendégek megindulnak. Elöl mennek a legények, utánuk a házas emberek között a vőlegénynyel, azután pedig a lányok és az asszonyok. A menet élén a szószóló és a zenészek haladnak s vígan ujjongva mennek a menyasszonyhoz, a ki már a menyasszonyi csákóval és ezer ránczú pallástartal feldíszítve várja kikérőit. A hogy ide megérkeztek, eléáll a vőféj és a menyasszonyi házban így szól:)

Jó napot aggyon a zisten kigyelmeteknek. Magbocsássanak, hogy házokba ilyen bátran béjöttünk. Melyik volna kigyelmetek között a kiválasztott szószóló, a ki a mi kívánságunknak megfeleljen? Álljon elő, mert egy kevés beszélgetésem van ö kégyelmével.

(Folytatása következik.)

PAPP GYÖRGY.

Találós mesék.

Orosházán.

Uton menő tipetopa
Hátán viszi genyegunya;
Szeme négy, füle négy,
Körme pedig huszonnégy. — *Lovas katona.*

GYÖRY VILMOS.

Szentgyörgyvölgyén (Zalában).

Csont rétén vas csiku nyeritéz. — A borotválkozó arczán borotvája.

Fa árokban vas csiku nyeritéz. — Sütéskor a teknőt *vas kanállal* vakarják.

Fekete picziny botot terem. — *Mák.*

Naponkint ésszük s még sém fogy el; de ha kezdő bétűjét elvésszük: minket emészt még. — *Zsír, sír.*

Nekém két leányom van, eggyik porral mosdik, másik pedig vízben mosdik, és a melyik vízben mosdik, még is feketébb a porral mosdónál. — A malomnak *vízi és belső kereke*.

Nekém ollany ökröm van, ha kihajtom, jól lakott, s mire behajtom, éhész. — *Tarisznya*, mert hazulról töltve, de haza már üresen viszik.

Négy csive egy czélba lű. — *Tehén négy csecse* a fejkébe.

Mi mégy át árnyék nélkül a vizen? — *Harangszó*.

GÓZON IMRE.

T á j s z ó k.

Répczemellékiek. (Sopron megyének nyugoti része.)

Jász: gyász.	Lepsül (a nyul): fekszik.
Jó módin v. módint:	Tsz. lebzsel.
jócskán, meglehetősen.	Leptika: két kerekű kocsi.
• Kalinkó: rostély alakban	Lécskál: szüret után sző-
fonott kalács. Tsz.	lőt keres. Tsz.
Kankós szür: csuklyás	Lómbilál: hintál.
szür. Tsz. kankó 3.	Magló (disznó): emse.
Káttóni: kiáltani. Tsz.	Majzul; rágicsál.
káttani.	Mántli: dolmány.
Kelájzli: üveg pohár.	Melles: vértalaku vattával
Kelevin: daganat a hón	béllett ruha, melyet az ing fe-
aljában vagy fültövön.	lett viselnek.
Kellis: kelés, kisebb: da-	Merevin: mind; fokozat-
ganat.	tan: meres-merevin.
Kert: fonott sövény.	Miháncs: mihelyt.
Keszté: kesztyű.	Nepestig: napestig.
Kítelen; kénytelen.	Neszez: 1) zajt üt, 2) ides-
Kohó: fujtatóval szitott tűz-	tova néz, figyel. Tsz.
hely.	Nyafli: nyafogó gyerek.
Kólint: üt. Leggyakrabban	Osztán, osztánnék:
így hallhatni: fejbe kólintlak.	az után.
Máshol kollint.	Öblöget: cseveg. Tsz.
Kórságos: nyavalatörős.	Örvend (valamit): szeret.
Tsz.	Östörög: pörül.
Köbű és köből: mérő.	Ög: üveg és palaczk. Tsz.
Lajtérnya: létra.	Ötkátt: kiabál. Tsz. öt-ki-
Laskad: oly tárgyról mond-	ált.
ják, mely eredeti alakját elveszti.	Paczó, paczal: kockás
Igy mondják: belaskatt a kala-	tészta. Tsz. más jelent.
pom, lelaskatt a széle.	Palájzul: a gyermekekről
Lájbi: mellény.	mondják, midőn Lucza napján

köszönteni járnak, hogy aján-
dékot kapjanak.

Pas z a t o l: locsogat a víz-
ben, evés közben magát bepisz-
kolja. Tsz.

Pás k u m: legelő.

Pes z m e g: kotyvaszték. Tsz.

Pet é m z s i r o m: petrezse-
lyem.

Pi h a r c z: piacsz.

Pí h e: pehely. Tsz.

Pi h ó c z a: piócza.

Pil l e t t: báglyadt. Tsz. pil-
ledni.

Pi n t ő l: női ing.

Po v é d á l: cseveg.

Pur z s a: a fának pudvása,
melyet tapló gyanánt szoktak
használni.

Ré n g e t: ringat.

Ri p ő k: hetvenkedő gyerek.

Sa r a b u n y i (a szőlőt): a
gatz kivágni. Tsz. sarabolni.

Se n v e d: zsibbad. Tsz. seny-
ved.

Sü s ü, sü s ü b e n c z e: el-
mafla, ügyetlen,

Sü t e t l i s z t: egyszeri sütésre
való.

Sz a p i r k a: sziporka,

I z í k: Tsz. izék. Ka s t i, ka s t i t: kastély. Tü s t i n t: tüs-
tént. Já b o: hiába. K á b o s z t a: káposzta. K á m b u l: Tsz. kámpol.
Ki t t ü: Tsz. kittő, kittőly. K ü m i e s, k ü m i h e s: kömives. Le-
h ü l: lehel. Lu: ló. P é l v a: polyva. P o n y v a: ponyva. S é h u n:
sehol. Sz á j o s = szájas Tsz. Tik: tyuk; tikás z, tikfi, tik-
m o n y. U. o. V é s á r n a p: vasárnap. Za lá m b u l: Tsz. za-
lámbol.

Az *l* betű *a* után többnyire elenyészik s akkor a magán-
hangzó *ó*; pl. *al ma*: *óma*; *sz al ma*: *szóma*; *tal p*: *tóp*; *al-*
m á r i o m: *ómárium*. Ugyan ezen sajátsággal találkozunk a rago-
zásnál is; pl. *betekartam szómávó*: *szal má val*.

Ugyanez történik az *o* hangzóval is pl. *olt ár*: *ótár*; *ol-*
va só: *óvasó*.

Sz á j t l i: messzely.

Sz á r o z i t e l: téstás.

Sz é r d i k: félig aludt tej.

Tsz. szérdek.

Sz i n t i g: szinte v. szinten.

T e l l e g: azon kettős szíjaz
ostor tövén, melylyel ezt a nyél-
hez csatolják.

T e p s ü: cserépedény, mely-
ben rétest v. málét sütnék. Tsz.
tepsi.

T é r á k: trager; olyan forma,
mint a sz. Mihály lova, de lábai
nincsenek. Ketten visznek rajta
terhet.

T é r n á c z: nyílt pitvar.

T i k é r: tükör. Tsz.

To n k a: hegyetlen, csonka.
Tsz.

T ö k s i: tök fejű.

T u d ó s: kuruzsló.

U k o r: néha. Máshol ó k o r,
o l k o r (olykor).

Ü m ö g: ing.

Ü s t ö k (házüstök): a ház
előtti eresz.

V é r d u n g: fél messzely.

V o n y o g ó: szénavonó. Tsz.

V ö f i n: vőfél.

Az „ly“-nek hire sincs Sopron megyében. Úgy beszélnek : *királ, foló, méll, hel* stb.

A névragozásban nyarat, sarat helyett *nyárt, sárt* mondanak.

A birtokos ragozásnál soha sem mondják: enyéim, mieink; hanem: *enyimék, és mieinkék v. méinkék*.

A „kell“ igét rendes használatán kívül így is használják: én el köll mennyi, én mék köll ténnyi. De a befejezett cselekvésben ritkább ez a személyes használat, mint a folyó cselekvésben. Gyakrabban hallani ilyen mondatot: „mék kellett neki mondanom,“ mint: mék köllöttem neki mondanyi.“

Az ikes ragozás ellenére ezek hallhatók: *takaroggy, izkóggy, né mestérkégggy, né hetvenkégggy*.

A -nók, -nők végzet helyett az ohajtó módban kivétel nélkül *-nánk, -nénk*-et használnak.

KISS IGNÁCZ.

Örségiek.

Arany máringó: sárga rigó aranybegy (Oriolus galbula)
Buligács: balkezes.

Bihannyik: bög. „Sz-ben ollan nagy marhaveszej van, hogy a marha mikor legjovába észik, écczèr csak égyet pöndörül (fordul), asztán égyet bihannyik, földhő vággyo magát s végè van.

Csajtorás: tekert, görbe. Csajtorás lábu.

Csetv a, l. Talákszik.

Duság: dúlás, pusztítás. „Ha én a nagy fejszimme' neki méhetnik ennek az erdünek, tudom hogy ténnik bendè (benne) duságot.“

Ejèn tul: ezen tul.

Fattyi: fattyu, törvénytelen szülött.

Fentér: legutolján kikelt madárfi. Sovány gyenge emberre is használják.

Fenyalla: fenyőgomba.

Fordítnya: fordítani, szerezni. „Ha az ember neki fog a dolognak, éty kis pénzt vagy akármit csak lehet fordítnya.“

Géber: csótár, sváb bogár (Blatta orientalis).

Kévétál: követel.

Kópicz: nagy, szalmából font véka. Tsz.

Köpeszt: fejt, tisztogat. „Sült krumplit köpesztenyi“: hénjából megtisztogatni. „Madarat köpesztenyi“: tollaitól megfosztani.

Lotty: silány, folyadék nemű ételre mondják.

Ludfiskális: nem iskolázott tanácsosztogató és közbenjáró.

Még más litnya: megmásítani. „A mi écczèr méktörtint aszt imá megmáslítnya nem lehet “

Mék foggya: megtölti, eltölti. „Jó mékfokta a makk ejéket a tőfákakat“: sok makk termett rajtok.

Méksódott: megnőtt. „Mióta nem láttam ezt a gyerekét jó mégsódott,

Nyáfli: nyámándi, bamba.

Ostoba: lusta.

Ostobákodik: lustálkodik.

Ojtivány: oltvány. „Tavasza uta jó megnyöttek az ójtiványidak (oltványaid),“

Őszönne: ősszel.

Pócza: tálas, táltartó. Tsz. póc.

Pönyü: ökörszekér tengelyén lévő, tányéralakú vaslemez.

Pörönty: harmatos vagy vizes fű. „Ne menny abba a pöröntybe, millen lesz a ruhád?“

Reminkedik: kér, könyörög, rimánkodik.

Rongyos leves: oly rántott levest neveznek így, melybe tojást vágnak s az mintegy foszlányonként oszlik szét benne.

Szipörge: pörgetett szíj.

Szükkül: a kutya mikor ajtón be akar jönni, bizonyos vékony hangokat ad; ekkor mondja az őrségi, hogy a kutya künn szükkül. Tsz. szükkülni.

Takonypóc: tisztátalan gyermek.

Talákszik: találkozik. „Ehajtom a vásárra eszt a csétvát, (rosz tehén) maj csak talákszik, ki megvész.“

Téringeti: térítgeti (az őrző gyermek a marhákat). Tsz. téréngtet.

Tojomán: tojás.

Tölenk: tölünk.

Tuap: talp.

Tüllüget: ki szavak nélkül, csupán csak hangokkal dalol, ünget.

Verga v. vorgia: varga.

Vügyül, bele vügyül: belejön, beletörődik (az ivásba v. dologba).

Zabadi: fattyú, törvénytelen gyermek. Tsz. zabli.

KÖNNYE NÁNDOR.

Gúnynevek.

Saáron, Hevesben.

Lécsüng. Ez écczèr az ágyon félakatt.

Lesi. Ez olyan pinczeleső embér.

Muha. Em még olyan szunyáta embér.

Móhó. Em még olyan lump embér.

Nagy jordan (zsidó). Nagy csúnya, magos embér.

Naty farsang. Em még nagy hosszú, kornyat (hajlott, összeesett) embér.

Péndél bajúsz. Ez azé kapta, mert hamar kinyút a bajúsza.

Pité. E még nagy magos, puha embér.

Pengő. Mert nagy, magos, izmos embér.

Pitlés. E még azé kapta, mert a lagziba mindig hinti a népet (hamu vagy más egyébbel).

Palócz. Mivê azok közü származott.

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Helynevek.

Székesfejérváriak.

Székesfejérvár, nem pedig Fehérvár, mert a legrégibb térképeken is, sőt a város valamennyi pecsétjén szintén Fejérvárnak van írva.

Város részek. Belváros. Felső v. Palota v. Rác v. Kis Kecskemét. Budai v. vízi v. Tó v. v. égett v.

Buza földek. Pokolsárja. Nagy Sásos. Botlik csucska. Tábor állás. Kis dülő. Gomboczleső hegy. Régi kőbányai dülő. Almási csucscai dülő. Hegyi d. Zámolyi uti gyöpre dülő. Első, második, harmadik rövid gyöpre dülő. Lajtós d. Pénzverő d. Aszalvölgyi szélső d. Kizbúg csucscai d. Jézsuiták melletti közép d. Jézsuita földi külső és belső d. Kis sósosi réti d. Szélglet d. Kis-kecskeméti d. Hohár kúti d. Csutora temetői d. Gugásvölgyi d. Sárga földesgödri d. Antal József dülője. Tóállásicsucscai d. Tóállási csucska. Gugásvölgyi pincze környéke, v. szőlők allja. Aszalvölgyi csatornai kis d. Középső jézsuita d. Szép d. Kertalljai d. Fejérkép d. Vásártéri d. Kaszáló d. Régi sorompói d. Hégyés d. Váralljai d. Kis basai d. (Török fej.) Bárándi ut melletti d. Disznóhídi d. Stigler kerti d. Taliga uti d. Kis Mihály csucska. Budai uti v. Halész kerti d. Kis d. Ráczhelyi d. András gyöpi d. Koldus telki d. Csonka d. Alájáró d. Disznókúti d. Göllöncsér gödri d. Új kúti d. Szakatt d. Égyes d. János futása. Középső d. Szűrük melletti d. Kis kúti d. Rác szűrői d. Vályogvető d. Gulyakúti d. Felső halmi d. Sárkány kúti d. Lapos kúti d. Rövid, hosszú koldus telek alatti d. Futási csonka d. Futási d. Széles földi d. Nagyuti dülők. Sifli földek. Szt. Vendel dülő, vagy sárpentelei határra dülő kukoricza földek. Űrge határ menti homokos d. Tiszta vízi d. Alsó vízi d. Bika szigeti dülői sárrétek. Békateknyői dülők, most öreg v. Nagy Maros. Saller telki d. Burító d. Marosba

nyuló d. Keskény d. Öreg marossi d. Homok gödri d. Hosszu sétatéri d.

Réte k. Jancsárkuti rétek. Marosbefolyási rk. Csigás dülői rk. Dombos szigeti rk. Sziget alljai rk. Ráczutcza alatti rk. Tobak csucskai rk. Dombos szigeti csucska rét. Szíl kanális végi v. napkeletre dülő rétek. Hosszu dülői rk. Kizling kuti rk. Száraz dülői rk. Hosszuhidi rk. Hosszu temető alatti dülők. Börgyári rk. Bényuló dülő. Szorított dülő. Hosszu éri rétek (vagy hosszú érre fekvő rétek). Esperest és ezredes rk. Csóri dülői rk. Szt.-Györgyi dülői rk. Hosszu heggy dülői rk. Kut dülői rk. Farkas vermi rk. Régi murvás dülői rk. Egyes halmi rk. Új kövecses gödri rk. Oldalas dülői rk. Bébicz dülői rk. Varju, sármány, golya dülői rk. Kettős halmi rk. Pityér dülői rk. Keskény dülői rk. Kórós hid éri rk. Pörös rk. Sándz dülői rk. Mohai uti rk. Nyúl dülői rk. Vizes dülői rk. Móri uti legelő. Pukkér kerti rk. Sörház alatti rk.

Szöllőhegyek. Turós zsáki heggy. Rózsa h. Közép h. Külső h. Szélső h. Fölső h. Belső h. Rácz h. Démkő h.

Kertek. Szédrés kert. Komlós k. Halésy k. Pukker k. Rózsás k.

Tó. Sóstó.

Kutak. Hohár kut. Jancsár k. Borju k. Sárkány k. Disznó k. Király k. Püspök k. Szigli k. Nyerges k. Ráczbányai k. Gulya k. Régi lovasbérényi k. Túrószsáki k. András k. Török k.

Temetők. Hosszu temető. Csutora t. Föcskeparti t. Szédrés kerti t. Zsidó t. Sóstói t.

Kőbányák. Rácz heggyi kőbánya. Pityér k. Határszéli k. Templom mögötti k. Templom előtti k. Csucsos heggy k.

Folyók, csatornák. Aszalvölgyi kanális. Szél k. Jancsár kuti k. Tobak hidi k. Mégye k. Sörház malmi k. Hosszu hidi k. Vár k. Pusztá folyó. Fölfolyó Maros.

Utcák és terek. Nagy piac. Fazekas p. Palotai kapu. Vármégyeház uccza. Szt. István u. Kaszárnya u. Szarka u. Virág u. Szt. Anna u. Lépcső u. Szeminárium u. Uri u. Oskola u. Nádor u. Sas u. Új u. Szt. Imre u. Szt. János u. Lakatos u. Rózsa u. Bástyá u. Basa u. Disznó hus piac. Mégye tér. Vásár-állás. Városház uccza. Fazekas u. Sár u. Malom u. Szt. Vendel u. Sörpincze u. Közép v. gatyaszár u. Öreg u. Kereszt u. v. Létránt köz. Egyház köz. Zámolyi u. Kerték aija. Forgó u. Királykut u. Csordás u. Csutora u. Veréb u. Bibicz u. Sajtos u. Olaj v. Nikszpród u. Külső marhavásár. Könyök u. Lövöldöző u. Kigyó u. Kórház u. Hal piarcz. Buza piarcz. Kenyér v. tolvai u.

Jancsár u. Sziget. Selyém u. Sütő v. cserepes u. Cserepes köz
 Horog u. Korona u. Halász u. Csapó u. Palotai u. Flórián u.
 Szömöre u. Tobak u. Rácz u. Szunyog u. Vörösmarty tér. Szé-
 chenyi u. Szárcsa uccza. Generális ut. Ország ut. Kert uccza.
 Gyümölcs u. Apácza u. Salitrom u. Zöldfa u. Csonka u. Dinnye
 u. Sóhaj u. Király sor.

MOENICH KÁROLY.

Székely népdal.

Ha az utcán kettő mégáll,
 Kapja magát, engem plétykál;
 Né gyalázz mást, nézd még magad:
 Az Isten veled es szabad!
 Ha-ja-ja-ja-ja-jaj!

Ha az alszég rózsá volna
 Még se mennék végig rajta;
 Hej, ha a félszég csipke volna:
 Mégis végig mennék rajta!
 Ha-ja-ja-ja-ja-jaj!

(Háromszék.)

E dal első versszaka, tartalmánál fogva, igen élénken emlékeztet a magyarországi népdalra:

Nagypénteken mossa holló a fiját,
 Ez a világ kigyót békát rám kiált;
 Mondja meg hát ez a világ szemembe:
 Kinek mit vétettem én életembe!

Csakhogy a székelyben a megbántott erkölcsi érzetnek mélyebb hangja szól, (tulajdonképen a legmélyebb hang: föllebezés Istenhez) mint a magyarországban, melyben némi elkeseredett sentimentalismus nyilatkozik, bár elég poétailag.

BARÁTH FERENCZ.

ÜZENETEINK.

Gyűjtőinknek. Az eddig beérkezett népnyelvi közlemények a jövő évi füzetekben minden esetre megjelennek.

Hamary Dánielnek. A küldeményt megkaptuk. Ha csak lehet, bár néhány szóval is, megemlékezzünk róla.

Béler Jenőnek. Feleletünk, hogy helyet kapnak. Csak a „mikor“ nem bizonyos.

Bayer Józsefnek. Leginkább ohajtanók, ha kuruzslásnál használt mondókákat kaphatnánk onnan. A küldöttek közlését a jövő évi I. füzetben megkezdjük.

Répássy Jánosnak. Csak maradjunk az eddigi megállapodás mellett. Az ajánlott eljárás könnyítené ugyan az utánnévezést, de fölötte sok tért rabolna el. A lapszám melletti pont ez esetben az első, a pontos vessző a második hasábot jelöli.

Petrás Inczének. A küldemény megy. Levélben többet.

Nyelvőrnyelvőrnének. A javítást mindenkor szívesen vesszük; de a felsorolt hibák közt valósággal csak egy a hiba. A kéziratról tessék rendelkezni.

TARTALOM.

	Lap.
✓ A magyar helyesírásról. Hunfalvy Pál	1
✓ A szórend. Arany János	7
A nevekről. Szilády Áron 11, 104,	200
A Nyelvőrbeli népnyelvi adatok. Steiner Zsigmond 18, 61,	110
Vizkereszt. Moenich, Borostyánkövi. Szarvas	23
Matkó István magyarsága. Komáromy Lajos 25, 70, 115, 166,	220, 262
Hibás felcserélések. Joannovics György	38
✓ Hol jogosultak az idegen szavak. Volf György	49
✓ „Magyarosan.“ Szarvas Gábor 54,	157
Szökö év. Szilády Áron	60
A mesékről. Szilády Áron 65,	148
Nyelvtörténeti apróság. Géresi Kálmán	68
✓ A helyes magyar kiejtés. Szarvas Gábor	97
Az <i>i</i> melléknévképző. Gyulai Béla	114
A Nyelvőr a sajtó ítélő széke előtt	120
Szökö év. Forduló hold. Hunfalvy Pál	122
Húsos iskola. — h — z	123
✓ Rokon értelmű szavak. Steiner Zsigmond 145, 197, 247, 351,	532
A rokon értelmű szavakhoz. Nagy Lajos	251
A rokon értelmű szavakhoz. Ferenczi János	353
A <i>nek</i> névrag. Joannovics György 151, 209, 254,	296
A szenvedő igealak. Körész Kelemen	161
✓ „Előfizetésre felhívás.“ Babics Kálmán	165
Észrevételek a helyesírás kérdéséhez. Krajnik Gyula.	193
A jelző és jelzett nevek írásáról. Gregruss Ágost	215
A baranyai instánzia párjai	223
✓ A kettős betűk egyszerűsítése	241
Az átható igék viszonya a cselekvés tárgyát kifejező szóhoz.	
Komáromy Lajos	259
✓ A kettős betűk módosítása	289
Néhány ráolvasás. Szilády Áron	304
Csonka előfelü összetett szók. Lőrincz Károly	309
✓ Birtokos összetételek birtokragokkal. Steiner Zsigmond.	313
Pesti Gábor szótára. Steiner Zsigmond	315
Az új szók kérdése. Helynevek. Szarvas Gábor	337
✓ Til- (tilalom, tilos, tilt). Budenz József	346
Mutatvány Pázmány nyelvezetéből. Kiss Ignác	354

✓ Nyelvészeti kutatások eredményei. Steiner Zsigmond :		
I. A magyar -l és -z denominatív igeeképzők . . .	385	
II. A meg igeekötő	433	
III. Az el igeekötő	483	
Mielőtt. Szarvas Gábor	395	
Néhány kifejezésünk magyarázata. P. Thewrewk Emil . .	399	
Szómagyarázatok. P. Thewrewk Emil	446	
Közép igék tárgyi ragozással. Ihász Gábor	402	
A „Jóka ördöge“ nyelvi sajátosságai. Szulik József . .	404	
Egy szokatlan használatú szó. Volf György	407	
✓ A testrészek szerepe nyelvünkben. Szarvas Gábor . . .	439	
✓ Bennünket, benneteket. Steiner Zsigmond	444	
Iker szók, Ihász Gábor	447, 505,	550
Az ikes igék Pázmánynál. Kiss Ignác	452	
Egy kis helyreigazítás. Komáromy Lajos	454	
Szom. Budenz József	481	
✓ A magyar nyelvbeli idegen szók. Szarvas Gábor . . .	486,	534
✓ „A helyes magyarság elvei.“ Volf György	494,	539
Kettős birtokviszony. Barna Ferdinand	498	
✓ Magyar nyelvtanok (Bodnár, Répássy, Stern). Szarvas Gábor	502	
Származik. Budenz József	529	
A névmutató elhagyása. Barna Ferdinánd	536	
✓ A tudományos magy. nyelvtan érdekében. Laky Dem. . .	549	
A magyar nyelv a folyó iratokban és hírlapokban	32, 33,	
	74, 79, 169, 265, 267,	318
" " az iskolában		509
" " a regényirodalomban	124,	358
" " az egyházi szószéken	81,	552
" " a törvénykönyvben		228
Helyreigazítások. Magyarázatok	554	
Idegen csemeték. Fattyú hajtások.	127, 365, 415,	455
Szólásmódok. 39, 84, 129, 230, 274, 323, 366, 419, 463, 512,		556
Párbeszéddek	40, 86, 132, 178, 324,	513
Közmondások	142, 188, 189, 238, 285, 333, 383, 431,	526
Népdalok 48, 96, 144, 190, 240, 286, 334, 378, 383, 432, 479, 527,		566
Népmesék	41, 87, 88, 130, 175, 176, 233, 275, 370, 421,	466
Gyermekek játékok és versikék	285, 329, 429, 474,	477
Találós mesék	42, 89, 132, 177, 467,	514
Tájszók 43, 91, 134, 180, 235, 276, 325, 371, 422, 470, 517,		560
Helynevek 45, 93, 139, 186, 237, 280, 331, 381, 428, 477, 525,		564
Családnevek 45, 47, 96, 140, 179, 283, 331, 332, 333, 382, 383, 477,		526
Gúnynevek	94, 137, 179, 284, 524,	563
Állatnevek	142,	284

	Lap.
Mester műszók és gazdasági szók	331, 379
Lakadalmi mondókák és szokások	133, 465, 514, 558
Régi pohárköszöntések	328
Kurjantások	469
Mesekezdés	469
Babonák, kuruzslások	516
Fogfájás ellen urusság	174
Válaszok	83
Egyveleg	38, 83, 172, 269, 321, 460
A nyelvtörténeti szótár ügye 335, 384 (azon túl a borítékon)	
Üzeneteink	192, 288, 384, 480, 528, 566

T Á R G Y M U T A T Ó.

A: e 21.

aba idegen szó 490.*abafinál* idegen szó 491.*abajdocz, abajnacz, abanajcz*
idegen szók 491.*abáról* idegen szó 491.*abdál* idegen szó 491.*ablak* idegen szó 492.*abrak* idegen szó 492.*abráz* " " 534.*abrics, abroncs* idegen szó 493.*abrosz* idegen szó 534.*abrut* " " 535.*aczel* " " 535.*aczintos* " " 535.*adász, adászó* " 535.*adia* " " 536.*admirál* " " 536.*afiom* " " 536.*afonya* " " 536.*aglal* " " 491.*akad (rá)* és synonymjai 197.*akarat* és synonymjai 248.*aklál* idegen szó 491.*alighaném* 128.*aliteratio* a népnyelvben 113.*alutni* 354.

angolosságok 77, 459.

*annájik, événnejik, mondaná-
jik* 41.*assimilatio* 19.*asz* = *aszik* 453.*asztag* és synonymjai 148.*azonos* " " 147.*ábraz, ábráz* idegen szó 534.*ádáz* idegen szó 535.*áfonya* " " 536.*ál* és synonymjai 148.*állam* " " 248.*álnok* " " 148.*által* mint melléknév 116.*ásatag* ? 80.

átható igék tárgy nélkül 260.

átvenni rossz h. *elvégezni* 415.*backfisch* magyarul 459, 553.*bajol* 116.*beismer* 551.*-ben* jogosultsága 56, synonym-
jai 148.*bennünket, benneteket* 160, 444.beszédrészek különös haszná-
lata 112.*beszély* rossz 77.*betart* rossz h. *megtart* 128.betűk egyszerűsítése 3, 241,
289, 460.*becs* és *érték* 147, 251.*Bécsország* 316.

béke, békesség és synonymjai 198.

bevül 554.

bérteni = *béllenni* 116.

bir 30.

birodalom és synonymjai 248.

birtok és synonymjai 148.

birtokviszony, *kettős*, 313, 498.

bizonyosság és *bizonyosság* 551.

biztalan rossz 127.

boglya és synonymjai 148.

bosporos 417.

buja és synonymjai 412.

bukkan (rá) és synonymjai 197.

csalárd, csalfa, csalóka és synonymjai 148, 532.

csapat és synonymjai 148.

csata (= *csorda*) synonymjai 148.

csatányos rossz 359.

csend, csendesség és synonymjai. 198, 248.

cserben hagyta, -maradt 399.

cserebere 554.

csintalan és synonymjai 148.

csoport és synonymjai 148.

csorda és synonymjai 148.

csuk 350.

csúfnevek 14.

csűrhe és synonymjai 148, 353.

d elvész *h* előtt 23.

d elvész szó végén 22.

d elvész két hangzó közt. 23.

d : *z* 21.

-*d* névképző 104.

d- frequentativ igeképző 393.

daczára 80.

dagály 355.

daraboskább 223.

denominativ igeképzők 385, 395.

dévaj és synonymjai 148.

-*di* névképző 104.

diphthongusok 21.

dissimilatio 20, 38.

dob és synonymjai 248.

dobál „ 248.

dumál 532.

e : *i* 21.

e : *ö* 21.

ede? 117.

el igeképző 483.

ellel és synonymjai 247, 197.

előérzet, előítélet 366.

előny rossz 78, 543.

előtt helytelenül használva 455.

elrendel és synonymjai 352.

emelcső 317.

er : *ör* 21.

eredetibb alakok a népnyelvben 62.

erszény németből ered 548.

estendő, estelleg 39, 63.

é kiejtése és írása 99.

egy túlságos használata 33, 35, 78, 80.

egybevágó, egyenlő, egyforma, egyszerű stb. 147, 353.

élcz rossz 78.

élő beszéd mint a nyelv egyedüli tekintélye 56.

építészet rossz 33.

ér és synonymjai 197, 247.

érdem 317.

-*ért* és synonymjai 148, 158.

értelemváltoztatások 414.

érték -becs 147, 251.

érzéki és synonymjai 412.

észjárása, észjárásuk rossz 77, 314.

évad-ivad, övad 40, 43, 399.

fajtalan és synonymjai 412.

falka és synonymjai 148.

faragni és synonymjai. 148.

fej szerepe nyelvünkben 440.

fekvőség és synonymjai 353.

fél felé 118.

felfödöz és synonymjai 197.

félzár 272.

félzár, kizár 273.

festett és synonymjai 353, 148.

festész, festészet rossz 33, 76.

félvilág rossz e h. *demimonde* 415.

férfi németesen használva 81.

ficz 174, 321.

fogda rossz 80.

foglalkozva vagyok rossz 416, 454.

fogoly 317.

folt és synonymjai 148.

fonák és synonymjai 148.

forduló hold 122,
fölény rossz 78.
föltalál és synonymjai 197.
föltétel és synonymjai 248.
fő szerepe nyelvünkben 440.
fönök rossz 82.
füstpénz 401.

gallicizmusok 415, 416.
 germanizmusok l. németességek.

gondvisel rossz 542.
gulya és synonymjai 148.
gúnyor rossz 78.
gy elvész két hangzó közt 23.
gyanánt és synonymjai 148.
gyanús benne 84, 271.
gyerek lány 553.
gyorsir rossz 542.
gyógyhatány rossz 365.
gyógyvíz rossz 82.
gyűlhely rossz 82.

habozik és synonymjai 199.
had és synonymjai 148.
hajit, hajigál, hajt és synonymjaik 248, 532.
hallgatás és synonymjai 248, 198.

halma és synonymjai 148.
hamis és synonymjai 148.
 hanggyenyítés 19.
 hanghasonlítás 19.
 hangkopás 22.

hangtani tünemények a nép nyelvében 18.

hangtani tünemények Matkó I. nyelvében 220.

hangváltozások, szokatlanok 20.

hasítani és synonymjai 148.
 hason értelmű szavak 145, 197, 247, 251, 351, 353, 412, 413.

hasonló és synonymjai 147.
hasonszörű és synonymjai 353, 147.

hat, hatol és synonymjaik 533.

határ és synonymjai 532.
Havadi 15.

hazug és synonymjai 148.
hányni és synonymjai 248.

helyesírás 1, 193.
helyett és synonymjai 148.

helynevek 337.

helytelen és synonymjai 148.

hevély rossz 33.

hibás és synonymjai 148.

hímez és synonymjai 353.

hint, hinteget és synonymjai 248.

hirnöklet, hirnököl rossz 82.

hog 81.

hordmód rossz szó 128.

hullat, hullogat és synonymjai 248.

húsos iskola e h. *testi, érzéki, buja* 79, 123, 407.

i: ü 21.

-i melléknévképző 144, 410.

idegen szavak jogosultsága 49.

— a népnyelvi közleményekben 65.

— a magyar nyelvben 486, 534, 83, 315, 540.

idegenszerűségek 264, 359, 361, 455.

igeidők Matkó nyelvében 263.

igeképzők, denominativ 385—395.

— frequentativ 386, 388, 392, 394.

igekötők az árja és az ugor nyelvben 433.

igék, áthatók, tárgy nélkül 260.

— közép igék tárggyal 402.

ih, joh stb. 481.

iker és synonymjai 353, 199.

ikerhangzók 21.

iker szók 447, 505, 555; a népnelvben 113.

ikes igék 173; Pázmánynál 452.

ima rossz 82.

ingadoz és synonymjai 199.

ingó, ingatlan 353, 148.

-int rag 222, 27.

j: gy, ty 20.

ja, ju: i 21.

jár, -kál és synonymjai 351.

jármű, löpor rossz 77.

jelentése (a szók sajátosságos) a népnelvben 110.

jelvény rossz 82.

jelző és jelzett nevek írása 215.

jégár rossz, e helyett jégfolyó,
Gletscher 416.

jégne rossz 417.

jésülés 20.

jó, jószág és synonymjai 148.

joh, ih stb. 481.

Jóka ördöge 404.

jön helytelenül használva 455
—457.

jön- (rá) 197.

ju: i 21.

k: p 21.

kaffant 554.

kalangya és synonymjai 148.

kap (rajta) és synonymjai 197.

kazal és synonymjai 148.

kár és synonymjai 199.

kendőz felkendőzött és syno-
nymjai 353, 355, 356.

kepe 554.

kepeszkedni 554.

kettős és synonymjai 199.

kéll 316; *kéll, hogy* 127.

kérészt és synonymjai 148.

képes 462.

ként és synonymjai 148,

képen és synonymjai 148.

képiben és synonymjai 148.

képmástok rossz 80.

képmutató és synonymjai 313.

képvisel rossz 34, 541.

képzések, különösek, a nép-
nyelvben 65.

képzők, denominativ igék 385
—395.

— frequentativ igék 386, 388,
392, 394.

*kérdemés, kérdintézhvény, kér-
dezhvény, kérdvény* 270.

kétágú és synonymjai 199.

kétely rossz 80.

kétes és synonymjai 532, 199.

kétféle és synonymjai 199.

kétrétű " " 199.

kétszeres és synonymjai 199.

ki, mely, melyik 83, 119.

kicsinyítő szók a népnyelvben
113.

kiejtés, a helyes magyar 97.

kiejtés mint a helyes írás alapja
193.

kietlen és synonymjai 199.

kijönni valamivel 129.

kinézésű rossz 80.

kinyomat rossz 79.

királyság és synonymjai 248.

Kis Miklós a mesékben 66.

kitalál és synonymjai 353.

kizár, felzár 273.

kiút nem helyesíthető 126, 551.

kocza jogász stb. 553.

koholt és synonymjai 148.

konyha: kohnya 315.

korcs új szokat a szokás nem
szentesíthet 542.

kölcsönvételek ismertető jelei a
nyelvben 489.

költészet rossz 76.

költött és synonymjai 352.

köny nem helyes 229.

kötbér rossz 365.

kötelez és synonymjai 352.

következtében és synonymjai
148.

köz kiállítás stb. 173.

kútküpi 554.

l: r 20.

l: n 20.

—l denominativ képző 385—395.

—l frequentativ képző 386—388.

laktanya rossz 78.

legeltetni szemét valamin 127.

lehellik 453.

lel és synonymjai 197.

lepel 317.

lepező 317.

leveg 356

léfalángat 554.

lépik 453.

létezik túlságos használata 417.

lök és synonymjai 248.

lökös és synonymjai 248.

lőpor, jármű rossz 77.

ly elvész két hangzó közt 23.

ly kiejtése 102.

m: ny 20. 530.

m mássalhangzó előtt elvész 23.

m szó előtt elvész 23.

magamszörű és synonymjai 532,
147.

magatartásom rossz 366.

- magyar nyelvtanok 502, 505.
 „Magyarosan“ 54, 157.
maradás és synonymjai 198.
marhajárlat rossz e h *marha-*
levél 417.
 Matkó István magyarsága :
 — I. Szólásmódok, közmon-
 dások stb. 25 70.
 — II. Szók és szóalakok 115,
 166.
 — III. Nyelvtani jelenségek
 220, 262.
 mesékről 65, 148.
metzeni és synonymjai 148.
mezőn 48 (v. ö. I. k.)
meccesz 42.
meghagy és synonymjai 352.
megimád megróva 364.
megnyugvás és synonymjai
 198.
mely, melyik, ki 83.
mennypalota rossz 33.
 metathesis 21.
mezőny rossz 418.
 menyegzői szokások 514.
meg igekötő 433–438.
mélyföld 38.
mértföld rossz 34, 38.
ménes és synonymjai 148.
miatt és synonymjai 36, 148, 158.
mielőtt 395.
mi sem helytelenül használva
miként, miszerint rossz e h.
hogy 81, 82.
miután rossz e h *minthogy* 34.
modor rossz 80.
molna, móna 457.
murga 554.
működésképesége, működés-
tere rossz 80.
 műszavak magyarítása 38.
műtesz rossz 542.

n : l 20.
n : t 20.
n mássalhangzók előtt elvész 23.
negédeség 357.
nehézlés? 77.
-nek és synonymjai 148, 159.
-nek 151, 209, 254, 296.
 nevek 11, 101, 200.
 németességek 33, 34, 35, 78, 80,
 81, 125, 359, 415, 418, 419,
 455, 459.
 népnyelv és irodalmi nyelv köl-
 csönös hatása 547.
 népnyelvi adatok 18, 61, 110.
 névadás módjai 16.
 névelő elhagyása a népnyelvben
 113, az irodalom nyelvében
 128, 536.
 névutók hibás felcserélése 35,
 126.
nővér rosszul használva 458.
ny : m 20.
nyáj és synonymjai 148.
nyargam rossz szó 457.
 nyelv, a magyar a XVII. sz. hit-
 tudományi vitáiratai nyelvén-
 ben 125.
 nyelvjárás, abauji 422, 475, 520,
 556.
 — balatonmelléki 98.
 — baranyai 184, 190, 236.
 — békési 286, 330, 379.
 — bihari 130, 282, 335, 464, 468.
 — csángó, 327, 476, 515, 523,
 528, 559.
 — érmelléki 179, 187.
 — fehérvári 191, 330, 519, 527,
 — göcseji 42, 48, 86, 133, 138,
 178, 232, 370, 421, 473.
 — győri 144.
 — hevesi 142, 180, 187, 238,
 275, 331, 380, 467, 524.
 — hódmezővásárhelyi 142, 188,
 238, 285, 333, 366, 420.
 — kapnikvidéki 181, 235, 276.
 — kemenesaljai 129.
 — komáromi 186.
 — kunsági 135, 274, 325, 384,
 429, 474.
 — maráczai 144, 334.
 — nógrádi 280, 330.
 — ó becsei 557.
 — ormánsági 48, 87, 130, 137,
 278, 473.
 — őrségi 41, 84, 96, 144, 175,
 178, 179, 189, 324, 374, 464,
 466, 472, 479, 526.
 — pestmegyei 47, 90, 141, 191,
 246, 335, 384, 432, 477, 527,
 — somogyi 44, 132, 137, 180,
 233, 323, 372, 375, 514, 527.

- nyelvjárás, soproni 90, 93, 132, 177, 275, 369, 371, 432, 517, 560.
- szabolcsi 281, 283, 284, 285, 419, 465, 478, 479.
 - szatmári 187, 281, 469.
 - szegedi 40, 42, 85, 91, 94, 240, 330, 368, 375, 424, 463, 480, 513,
 - szentesi 237.
 - székely 39, 45, 88, 139, 174, 180, 230, 231, 233, 330, 331, 332, 381, 382, 426, 428, 470, 421, 525.
 - tolnai, 430.
 - torontáli 477.
 - veszprémi 40, 89, 134, 180, 185, 186, 284, 329, 431, 468, 512, 553, 558.
 - zalai 249, 427, 560.
 - zempléni 238.
- nyelvújítás 541.
- nyesni* és synonymjai 148.
- nyílt a szívem örömében* 400.
- nyirni* és synonymjai 148
- nyom (ott-, meg-, rajta-)* és synonymjai 353.
- nyomul* és synonymjai 533.
- nyugalom, nyugat, nyugság, nyugvás* és synonymjai 198.
- o: u* 21.
- o* szó végén 21.
- o, ő* rövid, szó végén.
- okád* és synonymjai 248.
- okhatározó ragok s névutók 37.
- okmány* rossz 78.
- ország* és synonymjai 248.
- ő* rövid, szó végén 21.
- ö: ü* 21
- ö* szó végén 21.
- összeillő* és synonymjai 147.
- összeírása, a jelző és jelzett szónak 215.
- összetételek 309.
- birtokragokkal 313.
- a népnyelvben 65.
- ötlem* rossz 418.
- őné* 548.
- p: k* 21.
- p: t* 21.
- pajkos, pajzán* és synonymjai 148.
- pajtárs* 28, 67.
- parancsol* és synonymjai 352.
- paronymok 413.
- páros* és synonymjai 199.
- Pázmány nyelve 354.
- perfectiv igék 436.
- Pesti Gábor szótára 315.
- példány* rossz 76.
- pihenés* és synonymjai 197.
- piszler* 554.
- pleonasztikus alakok a népnyelvben 65.
- pök, pökik* 453.
- puszta* és synonymjai 199.
- r: l* 20.
- r* elvész *t* előtt és szó végén 22.
- ragadvány nevek 13.
- ragelhagyás a népnyelvben 65.
- raglap* rossz 365.
- ragos alakok a népnyelvben 61.
- különös használata a népnyelvben 112.
- raj* és synonymjai 148.
- rakás* és synonymjai, 148.
- ráolvasások 304.
- rejtélyes* rossz. 77.
- reked, (benn, kinn,)* és synonymjai 533.
- relativ mondatok halmozása 80.
- rendel* és synonymjai 352.
- reteszfő* 554.
- rokonértelmű szavak 145, 197, 247, 251, 351, 353, 413, 414, 532.
- romlott szavak 23.
- röpít* és synonymjai 248.
- s: cs* 20.
- s frequentativ igeképző 392.
- melléknévképző.
- saját* és synonymjai 148.
- Sámbár Mátyás 26.
- se—sem* 157.
- sem* jogosultsága 59, 157.
- sereg* és synonymjai 148.
- sivatag* és synonymjai 199.
- sohajtoncz* rossz 80.
- südő, südő lány* 553.
- synonymok 145, 197, 247, 251, 351, 353, 413, 414, 532.

- s*z elvész két hangzó közt 23.
*s*z: *c*z 20.
 -*s*z frequentativ képző 392.
*s*zabni és synonymjai 148.
*s*zakasz " " 148.
*s*zándék " " 248.
*s*zármazik 529.
*s*zárnny 531.
*s*zátyár és synonymjai 412.
*s*zegni " " 148.
*s*zelni " " 148.
 szenvedő alak használata 33, 80,
 82, 161.
*s*zenvetlen rossz 33.
*s*zerencsétlet 357.
*s*zimirkál 554.
*s*zinlelt és synonymjai 148.
*s*zinte és *s*zintén 273.
*s*zivárvány 357.
*s*zobrász, *s*zobrászat rossz 97.
*s*zom, *s*zomjú stb. 482.
*s*zorúl és synonymjai 533.
 szóalakok, sajátosságos, a nép-
 nyelvben 63.
 szóegyeztetés a népnyelvben
 113.
*s*zólam 77.
 szólásmódok eredete 497.
*s*zór ér synonymjai 248.
 szórend 7; a népnyelvben 113.
*s*zőkö év 60, 122.
*s*zületésnapja rossz 79, 81, 314.
- t* elvész szó elején 23, végén 22.
t: *k* 21.
t: *p* 21.
*t*alál és synonymjai 197.
*t*aláló " " 147.
*t*artomány és synonymjai 353.
 148, 250.
*t*ájla, *t*ájola rossz 38.
*t*ámasz 317.
*t*áp, *t*ápszér rossz 80.
 tárgy az átható igék mellett 259;
 a nem átható igék mellett 262.
*t*ávír rossz 542.
*t*egedelem ? 554.
*t*elek és synonymjai 353, 148.
*t*erempt 168.
*t*esti és synonymjai 412.
 testrészek szerepe a nyelvben
 439.
- testvér* rosszul használva 458.
*t*éttetett és synonymjai 148.
*t*épely rossz 362.
*t*étováz és synonymjai 199.
*t*il-, *t*ilalom, *t*ilos, *t*ilt 346.
*t*oll 350.
*t*olul és synonymjai 533.
*t*ódul " " 533.
*t*ökélyes rossz 77.
*t*ömb rossz 33, 80.
*t*ömeg rossz 82.
 — és synonymjai 353, 148.
*t*ömkeleg rossz 33.
*t*örekvett nem jó 79.
 -*t*ől és synonymjai 36, 148.
*t*rágár és synonymjai 412.
*t*ulajdon és synonymjai 148.
*t*űzőr rossz 419.
- új szók 337, 540.
ujjas 554.
ujtat 358.
uralni és *uralogni* rosszul
 használva 551.
urodalom és synonymjai 532
 148.
usz = *uszik* 453.
után és synonymjai 148.
 — helytelenül használva 455.
utánzott és synonymjai 148.
 -*ül* -*ül* és synonymjai 148.
ü: *i* 21.
ügyér rossz 77.
út (*rá*) és synonymjai 353.
üter rossz 78.
- v* elvész két hangzó közt 23;
 mássalhangzó után 23.
vaczkor 555.
vadon és synonymjai 199.
vagyon és synonymjai 148.
vany rossz 460.
vaskos — *vastag* 412.
vatali? 555.
 -*vá*, -*vé* -*nek* 159.
vágni és synonymjai 148.
válpont rossz 365.
veszteség és synonymjai 199.
vet és synonymjai 248.
vetrecze 555.
végett és synonymjai 148, 158.

vésni és synonymjai 148.

vésnök rossz 76.

Videre 446.

vides 45.

világkiállítás 173.

világosságévut rossz 419.

vissza vagyok rossz 419.

viszonyragok hibás fölcserélése 35, 126

vivoda rossz 34.

vizkereszt 23.

vonzatok a népnyelvben 112
Matkónál 262.

z elvész szó elején 23; két hangzó közt 23; szó végén 22.

z: cz 20.

-z igeképző 385–395.

zádorfa 555.

J a v í t a n d ó k.

Az I. kötet tárgymutatójában *ménün* és *vótun* törlendő, mert ezek tulajdonképen nem egyes 3., hanem többes 1. személyek.

A II. kötet 353. l. 6. sor al. *jeslett* h. olv. *festett*.

374. l. 1. sor al. *hóipistől* h. olv. *hóipistál*.

374. l. 15. sor föl. *ehitizük* h. olv. *ehitüzik*.